B 1,761,303

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

YU ISSN 0560-6675

HX
8
.567

Socijalizam

PART OF THIS VOLUME WAS INADVERTANTLY OVERTRIMMED BY THE PUBLISHER. OVER-TRIMMING WAS NOT THE FAULT OF THE COMMERCIAL BINDER.

Patricia Braden

Coordinator of Technical Operations
Serials Services and Records

SEP 08 1986
Current Serials

5
1986

Digitized by Google

Izdavački savet

Miljan Radović (predsednik), članovi: Živan Berisavljević, Ali Dida, Zdravko Grebo, Trpe Jakovlevski, Milija Komatina, Vjekoslav Koprivnjak, Ivan Kristan, Jakov Lazaroski, Milan Mali, Augustin Papić, Stanimir Petrović, Đorđe Popović, Miran Potrč, Milan Rakas, Radoslav Ratković, Milosav Simić, Vladimir Sruk, Branislav Šoškić, Stipe Šuvar

Uredivački odbor

Stipe Šuvar (glavni i odgovorni urednik), Milija Komatina (zamenik glavnog i odgovornog urednika), članovi: Zdravko Grebo, Trpe Jakovlevski, Vjekoslav Koprivnjak, Ivan Kristan, Milan Mali, Đorđe Popović, Milosav Simić

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIRO »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 2.400 dinara Za inostranstvo 4.800 dinara

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu: SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-603-15279, poštanski fah 233

Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061

Rukopisi se ne vraćaju

Odeljenje pretplate: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061, lokal 780

Štampa: BIGZ, Beograd, Bulevar vojvode Mišića 17

Digitized by Google

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

YU ISSN 0560-6675

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Godina XXIX
1986 Broj 5

Sadržaj

Tehnologija i razvoj

Žarko Papić
Društveno-istorijski aspekti tehnološkog razvoja 3

Rajko Tomović
Tehnologija i društveni progres 12

Slaviša Aleksić
Transfer tehnologije i ekonomska zavisnost Jugoslavije 19

Nenad Gojković
Društveni razvoj u sklopu tehnološke revolucije 39

Jovan Andrijašević
Prilagođavanje privrednog sistema naučno-tehničkom progresu 48

Kongresi i konferencije Saveza komunista

Janez Korošec
Slovenija: Organizovano i bez odlaganja izlaziti iz krize 61

Milivoje Tomašević
Crna Gora: Na kursu revolucionarne obnove 71

Živorad Ž. Igić
Kosovo: Pred novim iskušenjima i obavezama 80

Tomislav Peruničić
SKJ u JNA: Realizam — kontinuitet — optimizam 89

Portreti

Ljubiša R. Mitrović
Teorijsko-metodološke vrednosti radova Milentija Popovića za razumevanje dijalektike savremenog društva 103

Prikazi 115

Digitized by Google

Содержание

Технология и развитие

Жарко Папич
Общественно-исторические аспекты технологического развития 3

Райко Томович
Технология и общественный прогресс 12

Славиша Алексич
Трансферт технологии и экономическая зависимость Югославии 19

Ненад Гойкович
Общественное развитие как составная часть технологической революции 39

Иован Андрияшевич
Приспосабливание хозяйственной системы к научно-техническому прогрессу 48

Съезды и конференции Союз Коммунистов

Янез Корошец
Словения: Организованно и без отсрочки выйти из кризиса 61

Миливое Томашевич
Черногория: На курсе революционных преобразований 71

Живорад Ж. Игич
Косово: Перед новыми испытаниями и обязанностями 80

Томислав Перуничич
СКЮ в ЮНА: Реализм — преемственность — оптимизм 89

Портреты

Любиша Р. Митрович
Теоретическо-методологическое значение сочинений Милентия Поповича для понимания диалектики современного общества 103

Рецензии 115

Contents

Technology and Development

Žarko Papić
The Socio-historical Aspects of Technological Development 3

Rajko Tomović
Technology and Social Progress 12

Slaviša Aleksić
Transfer of Technology and the Economic Independence of Yugoslavia 19

Nenad Gojković
The Social Development in the Framework of the Technological Revolution 39

Jovan Andrijašević
Adaptation of the Economic System to Scientific-technical Progress 48

Congresses and Conferences of the League of Communists

Janez Korošec
Slovenia: Out of Crisis Organized and without Delay 61

Milivoje Tomašević
Montenegro: Along the Course of Revolutionary Revival 71

Živorad Ž. Igić
Kosovo: In face of Fresh Trials and Obligations 80

Tomislav Peruničić
The LCY in the Yugoslav People's Army: Realism — Continuity — Optimism 89

Portraits

Ljubiša R. Mitrović
The Theoretical and Methodological Value of the Works of Milentije Popović in order to understand the dialectic of contemporary society 103

Reviews 115

Digitized by Google

Žarko Papić

Društveno-istorijski aspekti tehnološkog razvoja

Čini mi se veoma bitnim pristupiti razmatranju problematike samoupravljanja i njegovih perspektiva u sklopu aktuelnih društveno-istorijskih procesa u svetskim razmerama. Vezivanje, odnosno ograničavanje samoupravljanja i njegovog značaja, na pojedine teritorije i područja, bitno doprinosi širenju autarkizma u nas kao »pogleda na svet«. A njegove su konsekvence pogibeljne: počev od koncepcije privrednog razvoja kojom se potpuno prenebregavaju tehnološka dostignuća ostvarena tokom poslednje decenije pa do nemogućnosti da se na osnovi takvog »pogleda« utvrdi suština relacije samoupravljanje — nove proizvodne snage, čime se sužava razvoj samoupravljanja na institucionalne i organizacione forme, koje se stoga, uz sav njihov značaj, lišavaju osnove da se dalje usavršavaju. Stagnacija samoupravljanja u nas ne može se prevladati u uslovima postojanja takvog opšteg, metodološki gledano, »pogleda«, pa ni uz pomoć nove organizacije i normi (uz sav njihov značaj) kojima bi se, različitim predznacima misli, pokušala unaprediti samoupravna praksa. Time, opet — bojim se — izmiče našem sagledavanju relacija samoupravljanje — tehnologija, zatim mogućnosti i nužnosti da se nova organizacija novog društvenog odnosa utemelji na sopstvenom materijalnom sadržaju, da se učini tom sadržaju adekvatnom. Naime, naša novootkrivena sklonost prema naučno-tehnološkom razvoju ostaje u

Digitized by Google

granicama potreba privrednog razvoja, kojima se, ma koliko one bile ogromne, srećom, ne iscrpljuje stvarna istorijska osnova te — nadam se — stvarne sklonosti. Nije reč samo o značaju društvenog aspekta tehnološkog razvoja, već i o tome da je analiza tog aspekta metodološka pretpostavka za *otvaranje* samoupravljanja, za njegovu univerzalizaciju, kao i za novo preispitivanje istorijskih šansi samoupravljačâ na našem području, nasuprot rečenom »autarkizmu«, koji u našoj ekonomskoj krizi i sveopštoj ideološkoj konfuziji vidi istorijsku propast samoupravljanja, radujući joj se ili iskreno žaleći zbog toga, što je u ovoj metodološkoj ravni jednako i relevantno.

Vezano za aktuelna naša stradanja i greške, kojima se toliko raduju naši malograđani, podsetiću na misli izrečene u odbranu samoupravljanja od spoljne ideološke intervencije — samoupravljanje nije neki naš izum, što nam jedni pripisuju kao greh, a drugi, jednako, kao zaslugu, već je to zakonitost razvoja socijalizma. Ovaj je Kardeljev stav i danas relevantan, koliko principijelno toliko i praktično, za »unutrašnju« borbu protiv tendencije neprihvatljive za samoupravljanje.

I

Šta se, u stvari, zbiva u društveno-istorijskom smislu, a važno je za predmet rasprave.

1. Na svetskoj su sceni novi oblici reprodukcije kapitala, novi oblici eksploatacije i klasnih podela.

Reč je o podeli sveta na razvijeni i nerazvijeni, na svet prosperiteta i krize.

Ne ulazeći u celinu problema, želim samo istaći: materijalizacija te nove podele sveta, kao oblika savremene reprodukcije kapitala, dešava se u uslovima ubrzanog razvoja novih tehnologija.

Kapital »centra« savremenog kapitalizma je sukob sa radništvom centra (što je tematski milje marksizma »prve linije«, klasika i nastavljača) istorijski rešavao (čime se menjao i »milje« o kome je reč):

a) saniranjem problema na nivou nacionalne celine, ulogom države razvijanom na Kejnzovom modelu;

b) imperijalističkom fazom relativno neposrednog isisavanja profita iz »ostatka sveta«, u okviru tradicionalne industrijske proizvodnje i svetske trgovine, što je omogućavalo delom i ostvarivanje Kejnzovog modela.

U drugoj etapi kapital »centra« u zemljama »maticama« ide u susret radništvu (to je, istina, od njega iznuđeno) time što su socijalnim aspektima Kejnzovog modela dodati i razni oblici reintegracije, »participacije« radnikâ u odlučivanju. S druge strane, suočene s procesom da nerazvijene zemlje sopstvenu političku slobodu žele i ekonomski realizovati — te se u tom cilju kao »vlasnici« sirovina osvećuju »cenama« — otvaraju *proces menja-*

Digitized by Google

nja ključnog polja međunarodne razmene, od tradicionalnog industrijskog razvoja prelazi se ka novim tehnologijama. U tom kontekstu transnacionalne korporacije, kao pogodan oblik nove etape eksploatacije, stvarno su nacionalne; jezgro korporacije je u sopstvenoj zemlji — matici; proizvodeći inovacije tehnologije, korporacija dominira ograncima koji su tek realizacija »inovacijskog profita« matice. Svakako, vrlo je pogodno da se profiti realizuju i van zemalja matica, uz korišćenje »gladi« u nerazvijenim područjima. Na primer, u elektronici, za proizvodnju delova američkog porekla, prosečna satnica radnika manja je od one u SAD — u Hong-Kongu 11,8 puta, a u Tajlandu 18,2 puta (s kraja sedamdesetih godina).

Sasvim uslovno, ekonomska kriza poslednje decenije određuje ponašanje kapitala *kao treću etapu*. Zaoštrava se unutrašnji odnos prema radništvu, kao i prema nedovoljno razvijenom svetu. Aktuelna svetska ekonomska kriza koristi se uzrocima i posledicama iz opšteg društveno-istorijskog konteksta. Dovodeći do kraja nove tehnologije, u svojstvu osnovnog činioca ekonomskog položaja, ona realizuje proces u kome je i ona sama (kriza) oblik akumulacije kapitala neophodnog za nove tehnološke prodore. Na porast cena nafte — ako i zanemarimo priliv koji su time ostvarile globalne korporacije — odgovoreno je udarom cena, kada je reč o tehnologiji i ofanzivom cene kapitala.

U krizi je nađen dodatni oblik posebnog načina finansiranja nove tehnološke etape; naoružavanje i, u tom kontekstu, država nisu više bili dovoljni. Naravno, u ovom času dominirajuća odrednica sudara između Istoka i Zapada je tehnološka utakmica, uz pokušaj osamostaljivanja Evrope. No van toga na delu je istorijski značajniji proces (to jest pomenuta utakmica je tek oblik preraspodele tehnološke dominacije razvijenih) — realna mogućnost da velika većina sveta izgubi stvarnu, istorijsku šansu za ekonomsku (pa time i svaku drugu) ravnopravnost, proces civilizacijskog aspekta »tehnološkog jaza« koji počinje da deli svet na onaj stalnog tehnološkog prosperiteta i na svet tehnološke inferiornosti, čiji je pojavni oblik trajna ekonomska kriza.

Stoga je *danas borba za sopstveni tehnološki razvoj i za ravnopravnost u međunarodnim tehnološkim odnosima ključna tačka borbe za društveno-istorijsko preusmeravanje sveta, ključna tačka socijalizma kao svetskog procesa*. Gotovo bi se moglo reći da je *polje tehnologije danas polje klasne borbe prvog reda*, ne zbog tehnologije kao takve, već zbog tehnologije kao područja delovanja savremenog oblika reprodukcije kapitala.

Dakle, savremeni kapital koliko ne determiniše ishod te borbe, toliko, logikom nastalih, stvarnih okolnosti, logikom tržišnog determinizma *određuje polje te borbe, polje novih tehnologija*. Odbijanje prihvatanja datosti takvog stanja predstavljalo bi neoludizam. No ključno pitanje dijalektike se upravo i nalazi na *drugoj strani tog »zadatog« polja;* možda će protivrečnosti kapitalizma upravo na njemu dostići »tačku ključanja«.

Digitized by Google

Progresivnost kapitala, kad je reč o razvoju proizvodnih snaga, tehnologije danas — svakako zahteva precizniju analizu.

Kapital se danas reprodukuje u razmerama globusa; njegova radna snaga nije samo — niti prevashodno — ona u SAD, već i ona u Hong-Kongu, jer, kao što znamo, tehnološki napredak američkog centra počiva na socijalnoj situaciji Jugoistočne Azije, njegove periferije, ili, ako primer treba da bude plastičniji, na padu standarda Jugoslovena.

Neka ta ilustracija bude samo uvod u politekonomski sadržaj problema. Progresivnost kapitalističke tehnologije ne može se do kraja dokazati tezom da ona služi oplodnji vrednosti, revolucionisanju rada, skraćivanju radnog dana itd., što su takođe ciljevi i udruženog rada u socijalizmu, o čemu je pisao Dž. Sokolović.*

Ostavimo čak po strani aspekt globalne distribucije te progresivnosti, o čemu je bilo reči, kao i pitanje o tome šta bi se stvarno dešavalo i s tom progresivnošću u zemljama »centra« da se beda ne može održavati, a kriza premeštati na »periferiju«.

Zadržaću se na politekonomskim vidovima problema. Kapitalistički način proizvodnje određuje ne samo oplodnja vrednosti po sebi (koja apstraktno-teorijski »proizvodi« tehnologiju), već i *realizacija te oplodnje, njeni pravci, oblici, opredmećenje u novim tehnologijama.*

U osnovi ubrzanog razvoja tehnologije naoružanja takođe je oplodnja vrednosti, ali se ovaj pravac njene realizacije, te oblici tehnološkog opredmećenja teško mogu prihvatiti kao »revolucionisanje rada«. Relativni značaj ulaganja u ove tehnologije govori o društvenoj iracionalnosti kapitalove racionalnosti, što takođe nije argument u prilog njegovoj progresivnosti u ovom domenu.

Bitno je da kapitalov način oplodnje vrednosti tendencijski usmerava i njenu tehnološku materijalizaciju te da oblici društvene neracionalnosti, pri tom, ne označavaju samo besmislenost upotrebe tehnologije, već i društvenu problematičnost njene osnove, kapitalove oplodnje vrednosti.

Naravno, razvoj tehnologije u nas mora proizlaziti iz proizvodnje vrednosti, ali na istorijski drukčijim društvenim osnovama, na zakonitostima socijalističke robne proizvodnje.

Moguće je problem i konkretizovati ukoliko bismo — hipotetično — stvarnost kapitala vratili Marksovoj metodološkoj apstrakciji, situaciji kapitala u jednoj — izolovanoj — razvijenoj zemlji, ili, posmatrano u kontekstu realnih mogućnosti, ukoliko bi prestali delovati mehanizmi odlaganja i premeštanja krize kapitala, utemeljeni u monopolu, danas, pre svega, tehnologije — on bi se sam sudario sa svim svojim protivrečnostima. Tada bi proces »participacije« bio proces »vlasti«, a podvajanje rada na fizički i umni određeno podelama uloga u okviru izvršavanja i upravljanja, u stvarnom sudaru »s informacijskom revolucijom«.

* Džemal Sokolović, *Postoji li kapitalistička i socijalistička tehnologija*, Znanstveni skup »Dani Ante Fiamenga — tehnologija, samoupravljanje i društveni razvoj«, Komiža, 1985.

Digitized by Google

Tehnološki razvoj srednje razvijenih i nerazvijenih zemalja, demonopolizacija te oblasti — jedini je način da se »primeni« jednostavnost Marksovog dela, aktivira kriza kapitalizma u njegovom »centru«, da se ubrza proces društvenih promena.

Istovremeno, determinisanost tehnologije kao »polja« borbe ne podrazumeva i njegovu statičnost. Prihvatanje i stvaranje nove tehnologije, što bi, sem nužnog ekonomskog razvoja, zadatog u međunarodnoj razmeni, uz razvoj tehnologije, donelo sobom i emancipaciju zemalja u međunarodnim ekonomskim odnosima; zatim »tehnološke saveze« nedovoljno razvijenih; rešavanje problemâ specifičnih za strukturu privrede nerazvijenog sveta; materijalizaciju tendencije da se formiraju novi društveni odnosi sa drukčijom organizacijom tehnoloških sistema proizvodnje; podruštvljavanje informacija koje unapređuju znanje itd. — svakako bi sve to inoviralo i tipove tehnologije. Dakle, ako su proizvodni odnosi i proizvodne snage deo istog načina proizvodnje, teško je pretpostaviti da promene odnosâ ne menjaju i proizvodne snage u celini.

Nije reč samo o društvenim odnosima, određenim razlikama u karakteru tehnologije, u smislu njene »upotrebe«, dobre ili loše. Reč je i o tome da karakter »upotrebe« određuje i tipove tehnologije.

To posebno ako se ima u vidu da tehnologija nije samo, niti pre svega, mašina, makar to bio i računar, već celina znanja uz pomoć kojeg »mašina« funkcioniše. Uostalom, celinu računara, na primer, čini uz mašinu mnogo značajniji deo softvera i sistema u kojima računar deluje — a tehnologiju (u užem smislu) određuje upravo karakter upotrebe računara. Programi računara — a i to je tehnologija — potpuno su različiti u zavisnosti od toga da li se računar koristi za unapređenje veštine i tehnike ratovanja ili u mirnodopske svrhe.

Ako bi srednje razvijene i nerazvijene zemlje usvojile nove tehnologije, šireći spektar kriterijuma, smatram da bi to dovelo i do inovacija u tipovima tehnologija, do novog oblika tehnološkog razvoja.

Stoga mit o neutralnosti tehnologije, koliko svojom jednostavnošću privlačan, toliko i složenošću istorijske stvarnosti nepouzdan, lako može da zavede, a još lakše da nas liši argumenata. Držim da nepostojanje neutralnosti tehnologije i delovanje ekonomskih zakonitosti u društvu nisu jedno drugom suprotstavljeni.

Naravno, nasuprot ovome ne stoji model »socijalističke tehnologije«, koji bi bio jednako zatvoren kao i onaj prethodni. Zalažem se za ostvarivanje, u istorijskom smislu, otvorenog modela tehnološkog razvoja, s mogućnim alternativama.

Mogućno je pristupiti preciznijoj politekonomskoj analizi, kritici reprodukcije kapitala.

Klasično marksističko stanovište utvrđuje, ekonomski posmatrano, problem što se javlja između razvoja tehnologije (proizvodnih snaga) i kapitala (proizvodnih odnosa), jer je nužno da se

Digitized by Google

amortizuje uloženi stalni kapital, novac, u postojećoj tehnologiji, te se radi toga tehnološki razvoj odlaže sve dok se ne amortizuje uloženo.

Problem o kome je reč stvarno je postojao, a i danas se u velikoj meri nameće. U novijoj prošlosti — da pojednostavim stvari — rešavala ga je, ne previše kapitalu prirodna, državna koncentracija sredstava za tehnološki razvoj čiji je povod bio naoružanje. Jednostavno, država je preuzela troškove tehnološkog razvoja, uzimajući od svih kapitala podjednako, a dajući samo onima koji su bili »frakcije« kapitalovog progresa, reprodukcije kapitala u novim oblicima.

U tom smislu danas deluje korelacija između svemirskih programa ratovanja i potrebe podrške javnog sektora kapitala uloženom u informatičku opremu.

S druge strane, kapital uložen u jednu oblast teži da kontroliše tehnološki razvoj u njoj. Nosioci istraživanja alternativnih izvora energije su naftne korporacije koje će, verujem, primenu novih tehnologija uskladiti sa svojim interesima.

No problem se javlja s promenama u ekonomiji koje su vezane za tehnološki razvoj. Sada je brzina osvajanja novog proizvoda (istraživanja, tehnologija, proizvodnja), s obzirom na inovacijski monopol koji se time ostvaruje i na veličinu profita koji on izvlači, prvi činilac ekonomije tehnološkog razvoja. Taj profit veoma brzo nadoknađuje troškove uložene u postojeću tehnologiju — stalni kapital — te kapital čini »ekonomski racionalnim«, »omogućava mu« bacanje neamortizovanog dela stalnog kapitala i »investiranje« u novu tehnologiju.

Naravno, dislociranje tradicionalne industrijske proizvodnje u zemlji »periferije« snižava i stepen mogućnog »bacanja« stalnog kapitala, maksimalizuje profit gradeći takve strukturne odnose na međunarodnom tržištu u kojima se *proizvodnja inovacijskog monopola* (što je politekonomski sadržaj čija je materijalizacija visoka tehnologija) locira u najrazvijenije, a »ostatak« sveta čini strukturnom marginom globalne proizvodnje.

Time se formira mehanizam »odlaganja« protivrečnosti između ulaganja u nove tehnologije i amortizacije starih, te razvoj tehnologije postaje za kapital prirodno stanje. Bez podele sveta na razvijene i nerazvijene, te njegovog jedinstva u smislu mogućnosti proizvodnje inovacijskog monopola — to ne bi bilo moguće.

Taj se inovacijski monopol, to jest prigušivanje ekonomske protivrečnosti između kapitala i tehnologije, može razbiti samo proširivanjem tehnološkog razvoja na srednje razvijene i nerazvijene zemlje.

II

U našim je analizama o sporosti integracionih procesa, po pravilu, izostajalo razmatranje međuzavisnosti integracije, udruživanja rada i sredstava i tehnološkog razvoja. Zato su, između ostalog, i

Digitized by Google

izostajali neki ključni odgovori na pitanje o sporosti udruživanja, pa i, što je još važnije, praktični potezi i podsticanje integracije.

Integracija i tehnološki razvoj su zaista u neposrednoj, veoma tesnoj međuzavisnosti.

Naime, organizacijsko restrukturiranje privrede, njena koncentracija, za svoju »prirodnu sredinu« ima razvoj uopšte, dakle, »nove« prostore razvoja i poslovanja koje treba »osvojiti«, a za što je neophodna integracija i, u tom sklopu, posebno i najviše tehnološki razvoj. On je, dakle, kao opredmećenje minulog rada, ključna »unutrašnja« poluga aktiviranja integracije, stvarnih ekonomskih motiva za ostvarivanjem integracije.

Privreda koja razvojno »stoji u mestu« — takvih motiva nema; postoji mnogo veća sklonost da se brani svoje »tržište« i svoja »teritorija«, da se sačuva postojeće stanje i vlastita pozicija, uz pogoršanje ekonomije i razvojnu stagnaciju.

U tom smislu, jedan od bitnih uzroka izostajanja integracionih procesa je i zapostavljanje naučno-tehnološkog razvoja u poslednje dve decenije.

Preciznije — restriktivna politika u pogledu razvoja nauke, koja je tretirana kao potrošnja u vreme kad se ceo svet ponašao potpuno drukčije, ulazeći ili se pripremajući za takozvanu treću naučno-tehnološku revoluciju; odsustvo bilo kakve tehnološke politike (jugoslovenske najviše), koja bi organizovala naše potencijale i otvaranje prema svetu, što se završilo stihijski neracionalnim uvozom tehnologije; nedostajanje argumentovanih, dugoročnih procena o narastajućoj ulozi nauke i tehnologije, što je izraz naše autarkične koncepcije razvoja i statističkog zatvaranja očiju pred svim onim što može ugroziti pozicije autarkizma (u čemu — procena je sasvim tačna — nauka i tehnologija nisu na poslednjem mestu); niz elementarnih besmislica nalazimo u ekonomskoj politici i privrednom sistemu koje su marginalizovale stvarne mogućnosti organizovanja nauke i tehnološkog razvoja itd.

Sve je to za posledicu imalo ne samo blokadu razvoja privrede, ne samo eroziju naših naučnih i tehnoloških potencijala, već i usporavanje i otežavanje udruživanja u privredi.

Naravno, relacija naučno-tehnološki razvoj — integracija dvostruka je. Integracija s ukrupnjavanjem rada, sredstava i znanja stvara potencijale koji mogu nositi tehnološki i naučni razvoj konkretne proizvodnje. S druge strane, tehnološki razvoj, novi programi, novi proizvodi, nova tržišta — stvarni su cilj i sadržaj integracije.

U toj dvostranosti odnosa danas je *tehnološki razvoj i njegovo ubrzanje aktivan faktor, poluga koju treba aktivirati politikom ubrzanog naučno-tehnološkog razvoja*, pa bi se time ubrzali i procesi udruživanja rada, sredstava i znanja.

Bitno je u tome da ni integracija ni naučno-tehnološki razvoj nisu sami sebi svrha, njihov je cilj rast ekonomije, kvalitativno povećanje dohotka, dugoročna stabilizacija privrede, u smislu njenog razvoja, jačanje materijalne osnove samoupravljanja.

Digitized by Google

Jedan od ključnih problema integracije u nas, osobito u kontekstu tehnološkog razvoja, jeste organizaciona statičnost u našoj privredi. Tehnološki razvoj i integracija traže organizacionu elastičnost, mogućnost da se neke organizacije brzo gase, a da se druge brzo formiraju, da se konstituišu organizacije za konkretne programe koje će se posle njihove realizacije možda i ugasiti.

Kod nas, međutim, sve kao da je ustanovljeno za sva vremena, pa pošto je tako, da bi se nešto osnovalo, procedura je prosto »istorijska« — koliko sve to vremena zahteva.

Čini se da je koncepcija takozvanih zajedničkih radnih organizacija prihvatljiv pokušaj da se suzbije ovakva organizaciona »skleroza«. To mora biti osnova brzih, efikasnih i racionalnih programskih integracija, a njen sadržaj, prirodno, čine programi novih tehnologija i novih proizvoda.

Za ostvarivanje politike ubrzanog naučno-tehnološkog razvoja od velikog je značaja integracija znanja, naučnoistraživačkog rada, a unutar njega posebno sa privredom.

Dodati svemu tome još neki slikovit primer o negativnim efektima rascepkanosti u ovom domenu — nema nikakvog smisla.

Na tom planu stvari su počele da se menjaju. Zakon o naučnoistraživačkoj delatnosti, usvojen 1983. godine u SR Srbiji, imao je za cilj da obezbedi bitne promene u organizacionoj strukturi naše nauke, da suzbije takozvanu ourizaciju, da osigura unutrašnju homogenizaciju i koncentraciju naučnih organizacija, zatim proces strukturnih promena u organizaciji nauke, pre svega u pogledu jačanja istraživačkog rada u privredi. Sistem »cenzusa« za opstajanje naučnih organizacija, predviđen Zakonom, trebalo je da obezbedi ove promene, u stvari da radikalno reorganizuje našu nauku. Posle isteka svih rokova koji su imali odloženo dejstvo na primenu ovih odredaba, stanje je bitno drukčije, osobito sa stanovišta integracije nauke.

Dok je 1983. godine mrežu naučnoistraživačkih organizacija na užem području Srbije činilo 195 osnovnih organizacija i radnih organizacija bez osnovnih, posle 7. avgusta 1985. godine njihov ukupan broj se sveo na 74.

Dok je u naučnim organizacijama 1983. godine bilo 112 osnovnih organizacija, u 1985. godini ima ih svega 31, to jest ugašene su one OOUR koje su bez ikakvog naučnog, samoupravnog i ekonomskog razvoja postojale kao izraz stečenih okolnosti, komercijalizacije, privatnih interesa i odnosa snaga, i tako sprečavale svaki ozbiljniji naučni rad. Naime, imamo velikih naučnih organizacija koje su danas organizovane kao jedinstvene radne organizacije (Institut »M. Pupin«, Institut za ispitivanje materijala itd.) i time su koncentrisale svoje potencijale na ostvarivanje dugoročnih programa istraživanja.

Ključni indikator ovih promena je činjenica da je prosečna veličina naučne organizacije za dve godine gotovo udvostručena; 1983. godine u svakoj od njih bilo je, u proseku, 22,7, a danas 38 istraživača.

Digitized by Google

Rezultati su postignuti i u restrukturiranju nauke, jačanju nauke i privrede. Dok je 1983. godine svega 10% od ukupnog broja naučnoistraživačkih organizacija bilo uključeno u privredu, odnosno u privredi je tada bilo svega 18% od ukupnog broja istraživača, danas je u privredi 16% naučnih organizacija i 23% ukupnog broja istraživača.

Naravno, ovo su tek organizacijske, integracijske pretpostavke za stvarne promene sadržaja rada i programske orijentacije. Isto je tako sigurno da ovi podaci kriju u sebi i one promene koje su formalne i znače samo udovoljavanje odredbama zakona.

Više je, međutim, stvarnih promena i one će se sve češće uočavati.

Bitno je da je proces otvoren, nauka se integriše, unutar sebe i s privredom, i time se osposobljava za realizaciju i obaveza i sredstava koje će imati i koji narastaju.

Problem integrisanosti nauke i tehnološkog razvoja ostao bi manjkav bez jugoslovenske dimenzije. Neophodna je jedinstvena strategija naučnog i tehnološkog razvoja SFRJ. Njena realizacija doprineće jačanju procesa integracije privrede preko granica republika i pokrajina, a time i razvoju samoupravljanja.

Uloga federacije u nauci i tehnologiji mora se promeniti, mora se omogućiti njena usmeravajuća i koordinirajuća funkcija, uključujući i konstituisanje odgovarajućeg organa.

Bez prodora, promena u ovom »jugoslovenskom« smislu, kad je reč o integraciji naučno-tehnološkog razvoja, ovaj će u mnogo čemu ostati manjkav, a slabiće i šanse integracije privrede.

Digitized by Google

Rajko Tomović

Tehnologija i društveni progres

Pitanje: da li nova tehnologija podržava socijalističku transformaciju društva ili ne — nije sasvim precizno formulisano. Pre svega treba usvojiti zajedničko značenje termina socijalizam, što, očevidno, nije lako. S druge strane, ako se prihvati teza, koja postaje sve evidentnija, da je tehnologija društveno uslovljena, onda pravo pitanje ne glasi — da li tehnologija pogoduje socijalističkoj transformaciji društva, već da li su socijalističke snage u stanju da usmere tehnološki razvoj u željenom pravcu.

Odgovor, i na ovako postavljeno pitanje, nije lako dati. Jedno je jasno — perspektive socijalizma moraju se posmatrati u svetlu sadašnjih i budućih tehnoloških prodora. Stoga se socijalizam ne može više interpretirati samo kao pitanje vlasništva, društvene podele rada, uloge države itd. Nivo proizvodnih snaga i tehnologije savremenog sveta pruža mogućnost za dalekosežne izmene svih vidova života čoveka. Na dnevnom redu nije, dakle, samo proces oslobađanja rada, već stvaranje uslova za integralno izražavanje svake ljudske egzistencije.

Novi društveni ciljevi emancipacije čoveka nisu nerealni, niti se pojavljuju slučajno. Oni postaju aktuelni jer se nalazimo pri kraju kontinuiranog procesa horizontalne i vertikalne automatizacije svih sektora privrede, koji je počeo Vatovim regulatorom i završava se informacionom mašinom. U tom pogledu podele na prvu, drugu, treću itd. industrijsku revoluciju imaju malo smisla.

Digitized by Google

Sa gledišta dugoročnih društvenih ciljeva, treba ukazati na sledeći razvoj automatizacije:

Horizontalna ekspanzija:

— automatizacija individualnih varijabli proizvodnih procesa;
— automatizacija merenja i prikupljanja podataka;
— automatsko upravljanje proizvodnim i infrastrukturnim sistemima.

U ovom trenutku ostvaruje se kompletna automatizacija transfer-linija, uz pomoć računara i robota.

Vertikalna automatizacija:

Pored kompletne automatizacije proizvodnih linija svih vrsta, uključujući agroproizvodnju, računarska tehnologija omogućuje automatizaciju nekreativnih aktivnosti na nivou:

organizacije proizvodnje,
planiranja proizvodnje,
poslovnog upravljanja,
administracije,
neindustrijskih sektora.

Pošto mehanizacija i automatizacija znače, sa društvenog gledišta, oslobađanje čoveka degradirajućeg rada, jasno je da tehnološka podloga za ovakvu emancipaciju danas postoji.

Kratak osvrt na dosadašnju ulogu automatizacije neophodan je da se jasnije uoče karakteristike budućeg naučno-tehnološkog razvoja.

1. U dosadašnjem razvoju tehnologije naglasak je bio na automatizaciji postojećih aktivnosti privređivanja. Važno pitanje *preorijentacije* postojeće proizvodnje na nove programe, naročito u mašinogradnji, bilo je izvan domašaja automatizacije. Svaki novi program na najvažnijem sektoru privrede — proizvodnja kapitalnih dobara i novih linija mehaničke obrade — zahtevao je ogromne količine ljudskog projektantskog, organizacionog i administrativnog rada, izuzetno skupe tehničke pripreme i duge prelazne periode.

Integracija nove mašinogradnje, robota, merne i računarske tehnologije otvara prostor za realizaciju *fleksibilnih proizvodnih linija* za sve oblasti industrije. Na taj način, ljudsko društvo će raspolagati potpuno novim potencijalom: univerzalnim proizvodnim linijama koje se brzo i efikasno preorijentišu na nove programe.

2. Najveći deo raspoloživih tehnologija zasniva se na mehaničkom, fizikalnom i hemijskom procesiranju ulaznih materijala. Politika tehnološkog razvoja u narednom periodu zasnivaće se na sledećim prioritetima:

obnovljivi resursi,
procesi sa štednjom energije,
čiste tehnologije,

Digitized by Google

biotehnologije,
novi materijali.

Drugim rečima, interakcija između čoveka, okoline i industrijskog ambijenta kretaće se upravo u obrnutom smeru nego u prošlosti. Tehnologije nametnute čistom profitnom motivacijom i potrošačkim zahtevima biće potiskivane tehnologijama sa naglaskom na šire ljudske potrebe.

3. Politika fundamentalnih naučnih istraživanja rezultanta je mnogih faktora. Zahtevi tehnološkog razvoja utiču bitno na usmeravanje fundamentalnih istraživanja, kao što, uostalom, naučna saznanja određuju u velikoj meri evoluciju tehnologije.

Ova poznata činjenica ističe se zato što će jedna oblast fundamentalnih istraživanja, koja u dosadašnjem razvoju industrijskog društva nije igrala bitnu ulogu, dobijati sve više na značaju. Reč je o fenomenu samoorganizacije u prirodi. Geneza i evolucija žive materije tipičan su primer samoorganizacije. Otkrivanjem genetskog koda učinjen je značajan početni korak u razumevanju samoorganizacije na nivou reprodukcije ćelija. Na osnovu toga izvedena je i prva biološki zasnovana tehnologija — genetsko inženjerstvo. Ovaj prvi korak otvara puteve za dalja fundamentalna istraživanja samoorganizacije na meco i makronivou, gde su naša znanja još minimalna. Govoreći o samoorganizaciji i kognitivnim aktivnostima žive materije, sve više se uviđa da su današnji računari i mašine, bez obzira na tehnološka poboljšanja, nemoćni da preuzmu ulogu čoveka. Stoga se razmišljanja o usavršavanju računara počinju da kreću u pravcu biološki i hemijski koncipiranih mašina. Čovek budućnosti biće oslobođen euforije računara i robota i trudiće se da shvati zakone slučaja i nužnosti koji određuju samoorganizaciju u prirodi.

4. Proces globalne ekspanzije velikih tehničkih sistema omogućen je krupnim dostignućima elektronike, automatike, računara, vasionske tehnike i drugih relevantnih oblasti. Energetika, telekomunikacije, informacioni sistemi, vazdušni transport, meteorologija i drugo imaće ubuduće izrazito transnacionalni i globalni karakter. Na ovakvoj infrastrukturnoj bazi stvara se svetski sistem emisije vrhunskih političkih, kulturnih, naučnih i drugih događaja. Ne treba zaboraviti da je naučno istraživanje već integrisano u svetskim okvirima. Izuzetan humani i društveni značaj ima svetski sistem turizma, koji se stalno širi. Sa tehnološkog gledišta, nema prepreka da čovečanstvo živi kao pluralistička svetska zajednica. Drugo je pitanje da li će vladajuće društvene snage dozvoliti da se ova mogućnost iskoristi.

Kao što se vidi, opšti pravac naučnog i tehnološkog progresa podržava ono što je N. Viner nazvao »ljudska upotreba ljudskih bića«. Međutim, ne treba očekivati da će željena transformacija ljudskog društva biti laka. Ukazaćemo da neka pitanja koja stoje kao ozbiljan probni kamen pred društvenim i političkim naukama socijalističkog sveta.

Digitized by Google

Izgleda neobično, ali je tačno da ni teorijska misao ni praksa socijalizma nisu shvatile duboku razliku između nauke i tehnologije, odnosno svu složenost interakcije nauka—tehnologija—društvo u savremenim uslovima. Ne bi se moglo reći da napretka u ovoj oblasti nema, naročito poslednjih decenija. Na primer, društvena uslovljenost strategije tehnološkog razvoja jasno je uočena i objašnjena.

Međutim, fundamentalna razlika između nauke i tehnologije je još nedovoljno istaknuta, tako da se socijalistički svet, počev od SSSR-a, preko Kine, do Jugoslavije, našao zatečen sa mehanizmima transformacije nauke u tehnologiju, koji su, sem u vojnoj sferi, daleko inferiorniji od kapitalističkih. Zato se ne treba ni čuditi što se u ovom trenutku socijalističkom svetu nameće bitka na tehnološkom polju jer su se svi dugoročni pokušaji kapitalističkih centara moći da se obračunaju sa socijalističkim, antikolonijalnim i naprednim snagama silom oružja završili neuspehom.

Osnovna slabost teorijske misli i prakse socijalističkih zemalja je u tome što su one, vođene idejom oslobađanja rada, išle, istina, novim putevima u mnogim sektorima, ali ne i u odnosu na tehnologiju. Na tom sektoru prihvatane su bez rezerve strategije tehnološkog razvoja kapitalizma, uključujući tehnologije rasipanja energije, prljave tehnologije, centralizovanu urbanizaciju itd. Ipak, najopasniji propust je u tome što nisu izgrađeni mehanizmi transformacije nauke u tehnologiju adekvatni socijalističkim principima, a superiorni u odnosu na kapitalističke. Zabrinuti ovom činjenicom, mnogi progresivni ljudi se pitaju da li je spomenuti zahtev uopšte ostvarljiv pri dosadašnjem načinu mišljenja i prakse, ili će se neke istorijski nasleđene premise socijalističke misli morati menjati.

Interesantno je da je Denis de Ružemon u svojoj fundamentalnoj analizi zapadne i istočne avanture čoveka briljantno definisao razliku između čoveka nauke i čoveka tehnologije.

»Što se nauke tiče, stvar je razumljiva sama po sebi: matematika, fizika i hemija su u samom ishodištu glavnih pronalazaka tehnike. Ali one ne vode *organski* ka tome. Za prelaz od volje za nezainteresovanom spoznajom na ideju o primeni određenih njenih rezultata potrebni su ljudi *drukčiji od najboljih naučnika* i, prevashodno, *cilj* drukčiji od onog kojem su bili okrenuti njihovi radovi.« Dakle, razlika između nauke i tehnologije je suštinska.

Posebno je pitanje zašto se čovek tehnologije pojavio baš na Zapadu. Još neobičniji je fenomen da čovek Zapada dobija danas u vidu bumeranga lekcije iz tehnologije od čoveka Istoka. Izuzetno je, međutim, opasno što naučni, državni i politički establišment socijalističkih zemalja stalno ističe da je nauka proizvodna snaga, a ne postavlja pitanje pod kojim uslovima to važi i zašto ove zemlje ne drže korak sa svetskom tehnologijom i produktivnošću. Ispada da je za sva zaostajanja kriv samo ljudski faktor, organizacija, administracija, a ne neka dugo vremena otvorena principijelna pitanja socijalističke teorije i prakse.

Digitized by Google

Bez ambicije da se tema kompleksno analizira, iznosi se pregled onih uslova netehničke prirode bez kojih je nemoguće generirati nove tehnologije u pravom smislu reči. Jer tehnologija, koja nije visoko pouzdana, odličnih performansi, kompetitivna na svetskom tržištu u pogledu trajanja životnog ciklusa, ne zaslužuje uopšte taj naziv. Proizvodnju sa oscilirajućim kvalitetom, bez brzog odziva na zahteve korisnika, može svako organizovati.

1. Mehanizmi transformacije nauke u tehnologiju spadaju, danas i sutra, među najsloženije sisteme modernog društva. Ovakvi sistemi deluju pretežno u transnacionalnim i globalnim okvirima. Bez obzira na oblike organizovanja, ovi sistemi pripadaće najvažnijim infrastrukturnim elementima budućeg društva. Sektor infrastrukture širiće se u celini sve više sa progresom nauke i tehnologije. To znači da će se unutar, inače decentralizovane, proizvodnje nalaziti izuzetno moćni veliki sistem od vitalnog značaja za egzistenciju društva.

2. Tehnologija ne može da postoji bez sledeća tri faktora: nauka, kapital i masovna motivacija, odnosno stvaralaštvo ljudskog faktora. Doduše, u tom lancu najviše se spominje nauka. Stoga se može pogrešno zaključiti da kapital i motivacija dolaze sami po sebi kada se pojavi nauka.

Veza između tehnologije i motivacije ljudskog faktora mora postojati na svim nivoima. Najviši upravljački nivo sistema transformacije nauke u tehnologiju mora biti zainteresovan za kratke životne cikluse generiranja novih tehnologija. To se odnosi i na poslovni i operativni upravljački nivo. Najzad, svi učesnici proizvodnog nivoa moraju biti stimulisani na maksimalnu produktivnost, izuzetnu tehnološku disciplinu, rigoroznu kontrolu kvaliteta. Ne sme se takođe zaboraviti da su deo tehnologije prateći (logistički) sistemi (difuzija, prodaja, održavanje i drugo), koji u današnjim uslovima mogu biti skuplji nego osnovna proizvodnja. Ako prateći sistemi nisu direktno zavisni od korisnika, sav efekat nove tehnologije gubi smisao sa ekonomskog i društvenog gledišta.

Bez želje da se motivaciji daje prednost u odnosu na nauku pri razvoju tehnologije, ističe se primer Japana koji je upravo izuzetnom motivacijom ljudskog faktora stao ispred centara tehnološke moći sa superiornom fundamentalnom naukom. Socijalistička praksa, pritisnuta dominacijom političkog faktora i etatizma, nije uspela da ugradi masovnu motivaciju kao element tehnološkog razvoja. To se posebno negativno odražava na efikasnost pratećih sistema tehnologije koji u odsustvu motivacije okreću potpuno leđa korisniku.

3. Ulaganja u tehnološke cikluse su izuzetno velika. U raznim fazama procesa transformacije nauke u tehnologiju efekti ulaganja su različiti. Međutim, ukupni finansijski i ekonomski efekti jednog životnog ciklusa tehnologije moraju biti pozitivni. Inače, nova tehnologija, umesto da bude izvor društvenog bogatstva, postaje faktor osiromašenja.

Digitized by Google

Kapitalizam je, oslanjajući se na svoje inherentne atribute, realizovao izvanredno efikasan mehanizam za generiranje novih tehnologija. U taj mehanizam ugrađeni su neprikosnoveni principi selekcije najboljih, preko svetskog tržišta, i masovna motivacija svih učesnika od vrha do dna. Pomoću ovoga mehanizma kapitalizam je uspeo da obezbedi velike ekstraprofite prodajući tehnologiju regionima bez sopstvenog razvoja ove vrste, kao i ekonomski razvijenim zemljama koje nisu u stanju da prate brze cikluse transformacije nauka—tehnologija—profit. Na žalost, u ovu kategoriju spadaju socijalističke zemlje. Ovakvo stanje stvari objašnjava zašto nije došlo do pojačane polarizacije kapitala i rada čak i posle kompletnog raspada institucije kolonija. Štaviše, svestan da je reč o inherentnoj slabosti socijalističke prakse onakve kakva postoji danas, kapitalizam prenosi osnovnu bitku na tehnološki plan.

Razvoj univerzalnih* mehanizama za brzo generiranje novih tehnologija u socijalizmu nailazi na velike teškoće. Uzroci su višestruki. Navešćemo neke od njih koji su istorijski i načelni. Pre svega, u vreme geneze marksističke misli i socijalističke prakse odnos nauka—tehnologija—društvo imao je potpuno drukčiji karakter nego danas. Važnost nauke za proizvodnju bila je uočena, ali niko nije ni slutio da će biti potrebno da se izgrade vrlo složeni mehanizmi za generiranje novih tehnologija u današnjem smislu reči. Pod uticajem etatističkih oblika socijalističkog razvoja, faktor masovnog stvaralaštva i motivacije u vezi sa tehnologijom potpuno je potisnut. Trebalo je mnogo vremena i teških promašaja pa da se tek ovih dana shvati da etatizam i tehnologija u modernom smislu reči (sem vojne) ne idu zajedno. Etatistički pristupi, dominacija političkog faktora i doktrinarna ograničenja posebno negativno su se odrazili na sistem logističke podrške novoj tehnologiji (distribuirana mreža podrške, razvoj prateće industrije, korisnički orijentisani servisi itd.). Činjenica je da ni u jednoj zemlji socijalističke prakse ne postoje efikasne, korisnički orijentisane tzv. tercijarne delatnosti. Ne shvatajući da sama nauka i proizvodnja bez sistema podrške nije tehnologija, još se zadržava anahronično shvatanje takozvane male (tercijarne) privrede kao marginalnog elementa tehnološkog razvoja.

Nepovoljni ambijent za brzo generiranje novih tehnologija, što obuhvata difuziju tehnologije, logističku podršku i visoku akumulaciju, ne sme se objasniti na uprošćen način. Ideologija, čija je ideja vodilja oslobađanje rada i potpuna emancipacija čoveka, bila je osuđena da se realizuje u najzaostalijim regionima sveta. Međutim, to danas ne može služiti kao opravdanje jer se govori o socijalizmu u 21. veku. U tom pogledu posebne zamerke moraju se uputiti društvenim naukama socijalističkih zemalja. Razumljivo je što tekuća pitanja političkog, ekonomskog i državnog razvoja zauzimaju dominantno mesto. Ali se o budućnosti nauke, tehnolo-

* Termin »univerzalni« označava sve sektore tehnološkog razvoja, počev od vojnog do široke potrošnje.

Digitized by Google

gije i društva ne može govoriti samo na uprošćen način. Jednom su to čiste spekulacije o budućnosti nauke i tehnike, ili pak subjektivistička futuristička razmišljanja. Najgori je slučaj kada se agresivna tehnokratska misao centara industrijske moći, koja, umesto emancipacije čoveka, nudi nove generacije tehnologije, uzima kao podloga za društvo budućnosti. Tako ispada da je socijalizam čas mikroprocesori plus postojeći društveni odnosi, čas roboti plus to isto, već prema ukusu autora.

Futurologija, spekulacije o naučno-tehnološkim prodorima i slične stvari nisu štetne. Može se razgovarati o tome, ako se to smatra bitnim, koja je industrijska revolucija u toku ili koja nailazi. Međutim, u ovom trenutku za socijalizam je bitno da realizuje efikasne mehanizme za brzu transformaciju naučnih rezultata u nove tehnologije. I to ne zbog same tehnologije, već radi mnogo dubljih ciljeva. Budući da je svaka tehnološka politika društveno uslovljena, socijalizam će jedino na ovaj način stvoriti *materijalne uslove* za realizaciju svojih ciljeva. Istina, može se desiti pri tome da neki od principa, za koje se smatra da su neophodni deo socijalističke misli, ne izdrže probu prakse.

Tada treba razmišljati o tome šta se mora menjati i na tome planu. Jer nije u pitanju samo to ko će ići tehnološki brže napred. Nema oslobađanja rada i emancipacije čoveka ako se ne razvije opšte stvaralaštvo i motivisanost i na tehnološkom planu. Raspolaganje dohotkom jeste izuzetno važna stvar za demokratizaciju rada, ali to može biti i demagogija ako ogromne prednosti brze transformacije nauke u tehnologiju radnik mora uvoziti iz kapitalizma koji je u ovaj odnos već ugradio svoje strateške ciljeve.

Digitized by Google

Slaviša Aleksić

Transfer tehnologije i ekonomska zavisnost Jugoslavije

I — Svetska tehnološka situacija

Savremeni svet prolazi kroz period izrazito dinamičnih promena u oblasti proizvodnje i razvoja proizvodnih snaga. Nije više reč o kratkotrajnoj pojavi ovog ili onog pronalaska, već o sasvim novom konceptu, čijem se definisanju pristupilo na temelju »treće tehnološke revolucije«, koja upravo ovih godina, usled punog razvoja primenjene nauke, dovodi čovečanstvo pred ogromnu prekretnicu — brisanja granice između umnog i fizičkog rada, oslobađanja prostora i vremena za visokoproduktivna intelektualna ostvarenja kojima je krajnji cilj postepeno smanjivanje, te zatim potpuno isključivanje živog rada iz procesa proizvodnje. Na nove tehnologije ili na radikalne inovacije postojećih (uvođenjem mikroelektronike i mikrokompjuterizacije) usredsređeni su glavni pravci interesovanja i aktivnosti visokorazvijenih ekonomija što se nalaze na putu izlaska iz sadašnje recesije, a to je ujedno i jedinstveno područje okupljanja transnacionalnog kapitala koji u ovom svojevrsnom »tehnološkom udaru« vidi mogućnost za postizanje multiefekata u izvlačenju profita. Nova tehnološka era, koja bi prema prognozama stručnjakâ trebalo da traje do kraja ovog i prvih decenija sledećeg veka, kao zaokružena vremenska celina, oslanjala bi se prven-

Digitized by Google

stveno na bogatstvo novih resursa (nove energije, novi materijali, nove prirodne sredine) i na izrazitu proliferaciju naučnih rezultata sadašnje generacije tehnološke inteligencije.

Međutim, tehnološki razvoj i njegovu perspektivu ne smemo posmatrati kao izolovan ili osamostaljen deo aktivnosti savremenih država. On je izrazito i vrlo vidljivo integrisan u celinu društveno-ekonomskog sistema date zemlje i nezaobilazan je u izgradnji ekonomske ili vojno-odbrambene strukture. Prema tome, i najnovije projekcije budućnosti ne mogu se posmatrati kroz usku tehnološku prizmu; njih je potrebno, u cilju naučne objektivizacije, smestiti u realni politički, ekonomski i vojni kontekst savremenog sveta. Delom zbog skromnih istorijskih mogućnosti i sklonosti pojedinih zemalja, delom zbog nedostajanja »kritične mase kapitala« potrebne za brz tehnički progres, savremeno tehnološko znanje uglavnom je nagomilano u četiri najrazvijenije zone: SAD, Zapadna Evropa, SEV i Japan. Najveće zemlje tih zona su suvereni nosioci tehničkog progresa i to će, bez sumnje, ostati i tokom cele nove tehnološke ere. Njihova se ulaganja u ovu oblast u apsolutnim i relativnim iznosima ne mogu ni upoređivati s ostalim zemljama, i to je, u stvari, normalan izraz njihove opšte ekonomske snage.[1] Tehnološka dominacija razvijenih zemalja i njihove široke mogućnosti stavljanja u privrednu, političku i drugu zavisnost manje razvijenih zemalja jača skeptičnost u pogledu budućnosti međunarodnog ekonomskog poretka, koji će se, po svemu sudeći, još dogledno vreme zasnivati na monopolu transnacionalnog finansijskog kapitala u ekonomskoj sferi i na klasičnom odnosu centar—periferija u tehnološkoj sferi. Antagonizovana, ideološka i vojnoblokovska podeljenost samo su argumenti više u prilog tezi da u savremenoj tehnološkoj trci nema mesta saradnji i traganju za univerzalnom homogenizacijom interesâ u oblasti primenjene nauke, već će se taj ciklus razvijati (mnogi kažu da je već počeo da se razvija) u stihijskoj i konfrontiranoj međunarodnoj atmosferi, što će sigurno biti dodatni podsticaj za borbu razvijenih

[1] U SAD, vodećoj zemlji u oblasti naučno-tehnološkog razvoja, do 1958. godine uloženo je kumulativno ukupno 57 milijardi SAD dolara, i to u periodu koji je trajao više od 150 godina. Međutim, samo za sedam sledećih godina, od 1958. do 1965, uloženo je još 125 milijardi SAD dolara, ili dva puta više nego za prethodnih 150 godina. Posebno su značajni podaci o ulaganjima privatnih firmi u SAD u naučno-tehnološki razvoj. Ta ulaganja iznose: 17 milijardi SAD dolara u 1968. godini, 20,7 milijardi SAD dolara u 1970. i 24,5 milijardi SAD dolara u 1973, a u 1980. ona su iznosila više od 41 milijarde SAD dolara ili dva puta više nego u 1970. godini. Ovi podaci ukazuju na sve veću ulogu tehnološkog faktora u razvojnoj politici SAD, bez obzira na to što je vrednost SAD dolara u međuvremenu realno opadala.

Broj istraživača (naučnih radnika i inženjera) angažovanih u istraživačko-razvojnom radu u 1978. godini iznosio je:

— u svetu ukupno	2,131.500 (ili 100%)
— u razvijenim zemljama	1,890.700 (ili 88,7%)
— u zemljama u razvoju	240.800 (ili 11,3%)

(Dokumenti DPES, Sarajevo, 1983).

Digitized by Google

nacionalnih ekonomija za prevlast, ali će u isto vreme, na žalost, produbiti već postojeće razlike i jaz između razvijenih i nerazvijenih.[2] Nagoveštaji povoljnijih kretanja u odnosima Sever—Jug, uslovljeni postavljanjem sredinom sedamdesetih godina energetsko-sirovinske zamke sa kratkim efektom, u koju su mogle upasti razvijene zemlje, vrlo brzo su prerasli u politiku »potpunog obračuna«, a razgovori poput onoga u Kankunu 1981. predstavljali su tek usputni diplomatsko-deklaracijski intermeco politike koja je bila u znaku vitalnog i vrlo konkretnog interesa krupnog kapitala ozakonjenog zvaničnim stavovima vlada i njihovih institucija.[3] Značajni aduti zemalja u razvoju (nafta, sirovine, poljoprivredni proizvodi) iz godine u godinu su neutralizovani[4], dok su međunarodne finansijske institucije, poput MMF i Svetske banke, svojim postupcima delovale kao provladine institucije, rukovodeći se suviše često političko-ideološkim kriterijumima pri izboru kreditnih aranžmana.

Ekonomska zavisnost zemalja svetskog Juga od razvijenog Severa ne temelji se više na nekonkurentnoj visokotroškovnoj proizvodnji i neravnopravnoj trgovini, već prvenstveno na naučno-tehničkom zaostajanju, koje za sobom povlači: sporost u osvajanju novih proizvodnji, relativno opadanje produktivnosti na dugi rok i drugo. Logika kapitala i njegovog proizvodnog odnosa nužno je okrenuta stalnom iznalaženju novih vidova eksploatacije, jer je ona osnovni pokretač i *modus vivendi* kapital-odnosa. No u vremenima kada su granice eksploatacije ljudskog rada, zbog pojačane klasno-političke i sindikalne borbe radničke klase, postale previše tesne, kapital se okrenuo nauci i tehnologiji i u njima našao vrlo pogodan prostor za ostvarivanje viška vrednosti. Klasični oblici eksploatacije tako ustupaju mesto novoj — »tehno-

[2] Razvijeni već imaju pripremljenu strategiju u specijalnim projektima u kojima su korišćeni metodi naučnog scenarija. Jedan od najobuhvatnijih i najnovijih je projekt »INTERFUTURES« koji je posle tri godine realizovanja publikovan maja 1979. Širi naziv ovog projekta glasi: »Budući razvoj razvijenih industrijskih zemalja u skladu s razvojem zemalja u razvoju«.

Projekt »INTERFUTURES«, koji je namenjen vladama zemalja članica OECD-a, zaslužuje posebnu pažnju zemalja u razvoju, i to iz više razloga. Pre svega, taj projekt, na osnovi detaljnih analiza, daje iscrpnu projekciju budućih zbivanja. Zatim, za svaku od tih varijanti daju se osnovne smernice za izgrađivanje strategije koja, u slučaju da se data varijanta realizuje, pruža najveće mogućnosti razvijenim zemljama da ostvare ciljeve svoga razvoja. Prema tome, bilo koja varijanta budućnosti da se realizuje, razvijene zemlje za nju imaju pripremljenu strategiju s kojom će zemlje u razvoju biti suočene (»O strategiji tehnološkog razvoja«, prvo jugoslovensko savetovanje, Beograd, 1980).

[3] Često se citira izjava Henrija Kisindžera: »Uvucimo ih u pregovore i pustimo ih da se napričaju do iznemoglosti.«

[4] Janez Stanovnik: »Deficit platnog bilansa zemalja u razvoju sredinom sedamdesetih godina iznosio je 30 do 40 milijardi dolara, a sredinom osamdesetih dostići će više od 90 milijardi dolara.« (»Danas«, 2. maj 1982).

Digitized by Google

loškoj eksploataciji«, koja je podjednako intenzivna i na unutrašnjem (klasnom) i na širem (međudržavnom) planu. Ovaj svojevrstan »materijalni prevrat u ekonomskim uslovima proizvodnje koji se može utvrditi s tačnošću fizičkih nauka« (Marks) doveo je, s jedne strane, do nesagledivog oslobađanja ljudskog rada uvođenjem novih podsticaja, ambicija i sadržaja okrenutih naučnom stvaralaštvu, dok je, s druge strane, otvorio niz novih pitanja u političkoj sferi koja će sigurno imati istorijski snažne društvene implikacije.[5]

Međutim, jednostrani regionalni raspored novih tehnologija i njihova nekontrolisana primena dehumanizuje ukupni domet tehnologije. Politički i klasni interes posednikâ tehnologije onemogućava da nauka i proizvodne snage »završe svoju revoluciju« koju su pre morali da izvode ljudi. Sizifovski napori onih koji nemaju tehnologiju naspram monopolskih i ekstraprivilegovanih pozicija onih koji je imaju uverljivo potvrđuju konstataciju da kvintesencija međunarodnih odnosa nije u konfrontiranosti vojno-političkih blokova, koja je potencijalna, već u realnom sukobu *ekonomsko-tehnološke moći* transnacionalnog kapitala i *političke moći* savremenih država, naročito jasno vidljive u odnosima Sever—Jug. U tim uslovima nastojanja zemalja u razvoju da transferom tehnologije umanje svoju tehno-ekonomsku zavisnost od razvijenih zemalja postižu upravo suprotan efekt — tehnološki razvoj zemalja u razvoju, posredstvom transfera tehnologije, praćen je povećanjem, a ne smanjivanjem njihove tehnološke i ekonomske zavisnosti. Svaka kupovina tehnologije povlači za sobom niz, u prvom redu, ekonomskih, ali neretko i političkih konsekvenci, što je, po pravilu, u proporciji s ekonomskom moći, geostrateškim položajem tih zemalja i interesovanjem transnacionalnog kapitala za njih. Velika većina zemalja uvoznica primorana je da prihvati takozvani »direktni transfer tehnologije«, koji isključuje zaštitne mehanizme, poput selekcije, kontrole distribucije, mogućnosti imitacije[6], a da ne govorimo o ekološkim, antropološkim i vojno-političkim implikacijama takvog transfera. Pošto je u razvijenim ekonomskim integracijama (EEZ, OECD) postignut strateški dogovor (već pomenuti »INTERFUTURES«) o tehnološkom nastupanju prema zemljama u razvoju i raspodeli njihovih tržišta, multinacionalne kompanije, po pravilu, nastupaju s monopolskim cenama, bitno utiču na visinu prodajnih cena finalnih proizvoda i gotovo u potpunosti na izbor tržišta u cilju plasiranja

[5] Današnje tehničke mogućnosti Japana su takve da je vlada u stanju da konsultuje stanovništvo o nekoj odluci u roku od 2h i 15 min, pa su pojedine političke partije Japana istakle neophodnost ustavnih promena.

[6] »Američka firma »Duppon de Nemour« je, na primjer, u toku 11-godišnjeg istraživanja razvoja procesa proizvodnje najlona potrošila oko 25 miliona dolara, a japanski »Toxo Rayan« platio je za licencu 7 miliona dolara. U toku korištenja te licence japanska je firma samo na izvozu ostvarila 90 milijuna dolara prihoda« (Drago Buvač, *Japan — anatomija uspjeha*, Zagreb, 1982).

Digitized by Google

proizvedene robe. Svojim prisustvom u tim zemljama one preko inženjeringa, konsultovanja i marketinga šire svoj uticaj, kojim obuhvataju kontrolu tržišta i tehnološku orijentaciju nacionalnih privreda.[7] Efekt takvog nastupanja je teritorijalno, unutargransko i međugransko razjedinjavanje domaćih preduzeća te njihovo finansijsko i tehnološko vezivanje za spoljne centre.

Mnogo je elemenata koji omogućuju tvrdnju da je kapital najpropulzivniji ako je kondenzovan u znanju ili u njegovoj industrijskoj primeni. »Što više profita iz što manje roba« — *credo* je savremenog kapitalizma. Nadmoćna inteligencija i obrazovanje nedodirljivi su alibi bogatih u izveštačenim žalopojkama nad neizvesnom sudbinom siromašne većine podeljenog sveta.[8]

II — **Jugoslovenska pozicija**

Tehnološki položaj Jugoslavije neophodno je smestiti u širi kontekst spoljnopolitičke i spoljnoekonomske strategije, političkih opredeljenja i principa na kojima se zasniva jugoslovensko komuniciranje s okruženjem. Specifičnost, istorijska originalnost i autonomnost političkog sistema socijalističkog samoupravnog društva i orijentacija na izgradnju vlastitog načina proizvodnje moraju se takođe uzeti u obzir. Nesvrstana spoljna politika naše zemlje neodvojiva je od toga i podrazumeva njeno stalno međunarodno angažovanje u borbi protiv svih oblika eksploatacije i dominacije, uključujući i ekonomsku. Naša zemlja tradicionalno oskudeva u kvalitetnim faktorima privređivanja (moderna postrojenja, tehnološko znanje, energija i sirovine) i trajno rešavanje problemâ razvoja povezano je sa stalnom zavisnošću od uvoza tih faktora. To se naročito odnosi na grane koje nose privredni razvoj zemlje, po pravilu, kapitalno-intenzivno (mašinska, hemijska, automobilska, prehrambena i drvna industrija), a uz to su oslonjene na uvoznu supstituciju u proizvodnom postupku. Kako su rasle raz-

---

[7] Izreku: »Da li je siromahu bolje pokloniti ribu ili ga naučiti da peca«, transnacionalni kapital, očigledno, tumači onako kako mu najviše odgovara.

[8] Društveni proizvod po stanovniku u zemljama Azije, Afrike i Latinske Amerike 1770. godine iznosio je čak 81 odsto od proseka društvenog proizvoda sadašnjih industrijski razvijenih zemalja. Sadašnje industrijski nerazvijene zemlje, zemlje u razvoju, 1850. godine učestvovale su u svetskom dohotku sa 63 odsto, 1962. sa 22, a u 1979. samo sa 17 odsto. Društveni proizvod SAD, Zapadne Evrope, Japana i SSSR-a u 1979. godini učestvovao je u svetskom društvenom proizvodu sa 79 odsto, iako udeo ovih zemalja u svetskom stanovništvu iznosi 27 odsto. Nasuprot tome, zemlje Azije, Afrike i Latinske Amerike učestvuju u svetskom stanovništvu sa 72, a u svetskom društvenom proizvodu sa 17 odsto. Da se jaz i dalje produbljuje pokazuju i podaci dekade 1965—1975, u kojoj je dohodak po stanovniku povećan u industrijski razvijenim zemljama za 1.300 dolara, a u zemljama u razvoju samo za 20 dolara (Dr Srđan Kerim, *Strategija oslanjanja na sopstvene snage*, Beograd, 1983).

Digitized by Google

vojne ambicije povećavala se i povezanost jugoslovenske privrede s tehnološki razvijenim regionima, pre svega sa Zapadnom Evropom.

Izvozna struktura s početka 50-ih godina zasnivala se, uglavnom, na poluprerađenim prirodnim bogatstvima i poljoprivrednim proizvodima[9], u 60-im ona se izrazito diverzifikuje, povećava se udeo finalnih industrijskih proizvoda, koji se forsiraju po svaku cenu, mada su retki među njima postizali veću izvoznu vrednost. Za period posle 1970. karakteristično je da se izvozna dinamika više ne zasniva na širenju asortimana, već na bržem izvoznom porastu manjeg broja izvoznih proizvoda s većom izvoznom vrednošću.[10] Taj proces je povezan s velikom, politički iniciranom integracijom u jugoslovenskoj privredi, kao i porastom specijalizacije na svetskom tržištu, koja je bila praćena i restriktivnom politikom uvoza, naročito prema zemljama izvan političko-ekonomskih grupacija. Međutim, u 70-im godinama dinamika uvoza postaje mnogo brža od one izvozne, a glavni razlog tome je ista, ili čak povećana stopa reprodukcione zavisnosti u najvažnijim proizvodnjama za izvoz, kao i u većini ostale proizvodnje orijentisane ka realizaciji na unutrašnjem tržištu. Nedovoljno tehnološko znanje zahtevalo je prvo uvoz tehnologije (najčešće u najskupljem vidu: licence i know-how), opreme, čak i materijala za reprodukciju, i tako je izvozna ambicija još na početku bila ograničavana faktorima na koje smo imali malo uticaja.

Neizgrađenost i kontroverznost nekih materijalnih pretpostavki oslonca na vlastite snage prouzrokovale su nastajanje značajnih razlika između strategije, to jest ciljeva proklamovanih u državno-partijskim dokumentima i svakodnevne praktične politike, posebno u formulisanju koncepcije ekonomskih odnosa s inostranstvom. Realnost života, kao više puta u istoriji, pokazala je da ekonomski zakoni deluju različito od političkih, da su međusobno povezani, ali su ekonomski, za razliku od političkih, mnogo nezavisniji i složeniji, a ne podležu ideologiji, već isključivo materijalnom izrazu i tržišnoj valorizaciji. Naša teorijska posmatranja i idejno-politička orijentacija, bar kada je u pitanju tehnologija, izložena su stalnom pritisku pragmatističkih, kratkovidih, tehnobirokratskih tendencija i revalorizacija. I to zato što je tehnologija, kao element proizvodne funkcije društva u jugoslovenskim prilikama, izuzetno deficitarna stavka i zato što u svetskom ekonomskom poretku, koji je u znaku kapitalizma, preovlađuju odnosi dominacije i tehnološke zavisnosti. A naša privreda u tom pogledu ne izlazi iz okvira okolnosti koje otežavaju njeno funkcionisanje u skladu s društvenim ciljevima.

---

[9] Glavne stavke izvoza bile su: obojeni metali, ferolegure, balvani, sirove tkanine, stoka, hmelj, vino, goveđe meso i konzerve.

[10] Struktura izvoznih stavki se izmenila — sada su to: brodovi, elektromotori, transformatori, odeća i obuća, lekovi, elektroaparati, nameštaj, prikolice, poluproizvodi obojenih metala itd.

Digitized by Google

Tehnologija uvezena u Jugoslaviju po svom teritorijalnom poreklu je mahom jednoobrazna.[11] Uglavnom su u pitanju razvijene kapitalističke zemlje zapadne Evrope i SAD, a manjim delom (vojna tehnologija) — SSSR. U 60-im i 70-im godinama transfer u Jugoslaviju je prilično liberalizovan, otkupljivano je oko 600 licenci godišnje. Većina licenci bila je namenjena industriji (proizvodnja mašina, hemijska i gumarska industrija, metalne komponente, vozila i kućni aparati). Ugovorima o industrijskoj kooperaciji obuhvaćene su uglavnom četiri grane: metalo-prerađivački kompleks, industrija saobraćajnih sredstava, elektroindustrija i prerada hemijskih proizvoda, i u njima je koncentrisano 59,2% vrednosti svih ugovora o transferu tehnologije u našu zemlju. Iako je kod nas izražena veoma velika strateška zainteresovanost za geografsku disperziju uvoza tehnologije i opreme, ona dobrim delom nije zadovoljavana. Razlozi su u činjenici da je tehnologija kupovana na temelju širih finansijsko-kreditnih aranžmana[12], pa stoga često nismo bili u mogućnosti da postavljamo uslove zbog vlastite insolventnosti. Osim toga, nekonzistentna politika uvoza tehnologije, te mnoštvo subjekata i lokalnih kriterijuma onemogućili su homogeno nastupanje pri uspostavljanju kontakata, pa se dešavalo da jedan isti partner nudi različite uslove dvema jugoslovenskim fabrikama, a da one to uopšte ne znaju. Jugoslavija uvozi većinu opreme iz četiri zemlje: SR Nemačke, Francuske, Velike Britanije i SAD. A većina preduzeća pripada multinacionalnim kompanijama.[13] Mada su poslovi transfera tehnologije, u načelu, regulisani bilateralnim međudržavnim ugovorima i sporazumom o ekonomskoj saradnji naše zemlje sa EEZ, kvalitet aranžmana pretežno zavisi od sposobnosti i inventivnosti konkretnih partnera.

Veliki problem, onaj koji izražava suštinu naše ekonomske pozicije u transferu tehnologije, jeste ekonomska efikasnost strane tehnologije, naročito na dugi rok. Pokušaćemo da to objasnimo. Još u fazi izbora i kupovine naša su preduzeća suočena s velikom ponudom, što ne znači da to uslovljava i niže nabavne cene. Upravo je suprotno. Pošto većinu spoljnotrgovinskog prometa obavljaju ovlašćene trgovinske organizacije[14] (a ne direktno proizvodne), to se u startu kupovna cena povećava (u proseku za 20%);

[11] Prema nekim izvorima, čak 97% tehnologije uvezene u poslednjih deset godina poreklom je sa Zapada. Iz ovih zemalja potiče oko 20 hiljada licenci koje upotrebljavaju jugoslovenska preduzeća (SITJ, 1980).

[12] Prosečna kamata na kredite za kupljenu opremu je u periodu 1968/1978. iznosila 10% (danas je i veća), a prosečna godišnja dobit preduzeća tek nešto iznad 7% (podaci za SR Srbiju).

[13] Preko multinacionalnih kompanija ostvaruje se 85% celokupnog svetskog transfera tehnologije.

[14] S obzirom na našu ekonomsku snagu, imali smo enorman broj spoljnotrgovinskih i bankarskih predstavništava koja su radila većinom poslove uvoza. Odlukom SIV-a, početkom 1984, ovaj broj je umanjen za 60% (»Politika«, 10. februar 1984).

Digitized by Google

na to treba dodati cenu inženjeringa, konsultovanja o eventualnim sirovinama i repromaterijalu, što sve ulazi u »tehnološki paket«. Međutim, ovaj »paket« uključuje i zabranu izvoza proizvoda izrađenih na bazi kupljene tehnologije (89% analiziranih ugovora — dokumenti DPES), što je na makro-nivou impliciralo vrlo slabu uvoznu pokrivenost izvozom, uz stalno visoke troškove proizvodnje. Izostajanje realizacije domaće proizvodnje na deviznom tržištu, uz neprekidno pristizanje obaveza za plaćanje anuiteta, izazvalo je visok platni deficit, ali i ogromnu depresijaciju nacionalne valute — dinara. Tako se javljaju velike kursne razlike na kojima naša zemlja gubi, prema nekim podacima, oko 1,2 milijarde dolara godišnje. Te kursne razlike označavaju latentno povećanje kupovne cene tehnologije ili predstavljaju svojevrsnu »tehnološku rentu«. U razmeni ljudskog rada (stranog) sadržanog u tehnologiji i rada kojim se ta tehnologija plaća (domaćeg), ovaj drugi je stalno potcenjen. To je i objašnjenje za »tehnološku eksploataciju«, kao novu kategoriju u sadašnjim tendencijama međunarodnih ekonomskih odnosa.

Nasuprot ovim negativnim posledicama, nova tehnologija je otkrila i neke naše razvojne mogućnosti: ona pozitivno utiče na osavremenjivanje proizvodnih snaga zemlje, pomaže bržem uključivanju u svetske tokove, omogućava i povećavanje produktivnosti rada[15], ali je pri tom uslov — stabilna, racionalna ekonomska politika koja će biti jedinstvena i selektivna — usmerena na odabrane razvojne prioritete.

Naša osnovna teza stoga i jeste da je oslanjanje na inostranu tehnologiju (iako, uopšte uzev, potrebnu) prešlo društveno optimalnu granicu. Nepotrebno je time uvećavana lična potrošnja, a nisu pokrenuti, što se očekivalo, na izvoz orijentisani kapaciteti, što je našu privredu dovelo u dvostruku zavisnost: uvozno-reprodukcionu od Zapada i u izvoznu zavisnost od Istoka (zemlje SEV-a), jer niko drugi nije hteo da kupi naše nekonkurentne industrijske proizvode.

Moramo istaći da je pojava tehnološke i reprodukcione zavisnosti inače opšta karakteristika privreda umereno razvijenih, pa ni iskustvo Jugoslavije nije nikakav izuzetak. Želja da se privreda modernizuje i tehnološki osavremeni bila je veća od realnih sposobnosti svih segmenata društva koji u tome treba da učestvuju: privredne organizacije, političke institucije, naučnoistraživački centri i drugi. Dakle, reč je o *subjektivnom razlogu*, a ne o spoljnim negativnim okolnostima — kako se to često ističe. Iznećemo nekoliko argumenata u prilog ovoj tvrdnji.

1. Iako smo izgrađivali privredu s težnjom da bude »socijalistička, planska i društveno usmerena«, u pogledu tehnološkog razvoja nismo uspeli ni danas, posle trideset i pet godina, da to

[15] »Većina ekonomista procenjuje da učešće tehničkog progresa u porastu produktivnosti rada danas iznosi 70 do 98%.« (Opširnije o tome videti: S. Aleksić, *Tehnički progres i privredni razvoj SFRJ*, osvrt na knjigu Dušana Čalića, »Gledišta«, br. 7—8/1981).

Digitized by Google

i ostvarimo. Svi pokušaji da se izgradi jedinstveno tehnološko jezgro jugoslovenske privrede, strategije zasnovane na realnim mogućnostima i optimalnim rešenjima, do sada nisu bili uspešni. Jedinstvena strategija nije ni mogla da se gradi u uslovima zajedničke, ali ne i jedinstvene jugoslovenske privrede. Uporedna struktura više zaokruženih privrednih celina (koje su kasnije i prozvane »nacionalne ekonomije«) u republikama utvrdila je različite kriterijume u tehnološkoj politici, koji su se zasnivali na lokalno-političkim i autohtonim interesima, a ne na ekonomskim i zajedničkim interesima Jugoslavije. I upravo dok je u Zapadnoj Evropi bila u završnoj fazi tehnološka koncentracija i specijalizacija na *nadnacionalnom nivou*, kod nas je jačao upravo tome suprotan proces — kidanje reprodukcionih veza i gotovo nasilna atomizacija i disperzija u oblasti tehnologije. Ovaj koncept, nastao početkom 70-ih godina (znači kad se pojačavala dinamika naše razmene s inostranstvom), a koji je i sada na snazi, pokazao se kao potpuno pogrešan.

2. Nije stvorena naučnoistraživačka osnova za samostalni tehnološki razvoj. Kod nas je potpuno zakržljala naučna invencija i kolektivno — organizovano istraživanje. Pronalasci ili inovacije su uglavnom rezultat ličnih i slučajnih ostvarenja.[16] Još uvek smo na nivou improvizacija. Sam privredni sistem ograničava tehnološke mogućnosti jer se preteranom decentralizacijom gube stabilni subjekti finansiranja krupnih projekata (na Zapadu ih finansiraju velike transnacionalne kompanije, a na Istoku država), a bez »kritične mase kapitala« ne može biti ni pravih rezultata. U razvijenim ekonomijama nauka je u direktnoj funkciji ekonomskog rasta, a u našoj zemlji se tretira kao potrošnja (zajedno s kulturom, sportom, zdravstvom itd.), pa takav neprihvatljiv odnos društva prema nauci dovodi, kada su pojedinci u pitanju, do velike emigracije naše tehničke inteligencije na Zapad[17], a kada je reč o celokupnoj delatnosti — do izostajanja njenog podsticanja, nekreativnosti i stvaralačke atrofije. Ova konstatacija važi za celu privredu, mada ima sredina koje uspešno rešavaju problem naučnoistraživačkog rada, ali one su u posebnoj materijalno-finansijskoj poziciji (JNA i nekoliko velikih kombinata).

3. Ekstenzivan privredni rast zasnovan na zastarelom investicionom konceptu (takozvana teritorijalizacija akumulacije) onemogućio je kvalitetnu gransku povezanost, naročito horizontalno, kako u proizvodnji tako i u razmeni informacija. Povećana interna neorganizovanost i divergentnost uticale su na snažniju eks-

---

[16] U 1982. struktura ukupno prijavljenih patenata bila je sledeća:

— pojedinci	82,2%
— OUR	16,6%
— naučne organizacije	1,8%

(Izvor: SGJ, 1982).

[17] Ovaj se proces u naučnoj literaturi popularno naziva »odlivanje mozgova« — »drain-brain«, i jedna je od karakteristika ekonomskih odnosa Sever—Jug.

Digitized by Google

ternu zavisnost, u prvom redu tehnološku. Tako se ispoljava visoka korelacija između povećanja proizvodnje i tehnološki zahtevanog uvoza iz razvijenih zemalja.[18] Opšta produktivnost, efikasnost i konkurentska sposobnost jugoslovenske privrede ostaje niska, pa je ona primorana da velike količine prostog i jeftinog rada razmenjuje za mnogo manje rada, ali složenijeg, koncentrisanog u modernoj tehnologiji koja je uslov reprodukcije.

4. Uticaj neekonomskog faktora, iako ga poslednjeg navodimo, bio je presudan. Početkom 70-ih godina dolazi do intenzivnog prodora društveno-političkih struktura u privredni život. Ingerencije u donošenju investicionih (tehnoloških) i razvojnih odluka naglo se pomeraju u korist političkih rukovodstava društveno-političkih zajednica. Ustavna podloga ovoj praksi nađena je u rečenici »da je svaka socijalistička republika odgovorna za sopstveni razvoj...«; bezbroj protivrečnih, često konfliktnih interesa, bilo je teško zadovoljiti a da to bude u interesu cele zemlje. Oni što su donosili investicione odluke uglavnom su se rukovodili lokalnim ciljevima opština, regiona i republika koji često nisu sadržali validne ekonomske kriterijume. Naučni instituti, koji su pripremali tehničku i ekonomsku elaboraciju projekata, finansijski su bili zavisni od investitora, i, umesto da daju objektivnu naučnu procenu, njihovo angažovanje se svodilo na formalno davanje »naučnog legitimiteta« celoj stvari. To je bio idealan teren za transnacionalni kapital u borbi za jugoslovenski ekonomski prostor, u kojem su glavni akteri bile strane kompanije, a domaće fabrike tek dobrodošli pioni. Bilo je i primera sporazumevanja multinacionalnih preduzeća oko podele jugoslovenskog tržišta na zone, s »pravom prvenstva«, uz vezivanje za teritorije pojedinih republika itd. To je, nema sumnje, bila masovna uzurpacija poverenja radničke klase od strane moćne tehnobirokratske strukture[19], koja

[18] Tako se u toku dvadeset godina odnos između izvoza i uvoza u razmeni tehnološki zahtevanih proizvodnji poboljšao: sa 0,05 sveden je na svega 0,13, dok je manjak u 1958. iznosio 139 miliona dolara, 1965. godine 512 miliona, a 1975. godine 1.472 miliona dolara. U 1978. manjak Jugoslavije u razmeni tehnološki zahtevanih proizvodnji sa EEZ dostigao je 2,4 milijarde dolara. Problem je potpuno logičan: što više povećavamo proizvodnju i izvoz tehnološki komplikovanijih proizvodnji u ostali svet, utoliko više smo zbog sopstvenog zaostajanja zavisni od tehnološki zahtevanog uvoza iz zemalja EEZ (Dr Lojze Sočan, *Tehnološki progres u razvojnoj strategiji Jugoslavije*, Institut za ekonomska raziskovanja, SITJ, Ljubljana, 1980).

[19] U savremenim »decision making« (donošenje odluka) teorijama izuzetna se pažnja poklanja tehnici uključivanja svakog pojedinca u društvu u upravljanje. Francuski marksista Feliks Damet piše kako samoupravno društvo prirodno naginje tehnomenadžerskom sistemu u kojem radnici imaju veliku moć kontrole, ali malu moć stvarnog odlučivanja. Apriorni antietatizam sistemskih zakona u poslednjoj deceniji učinio je da odgovornost velike grupe političkih profesionalaca bude praktično izvan šire društvene kontrole. S obzirom na to da je veličina tog »upravljačkog društvenog sastava« impozantna — oko 80 hiljada ljudi, ili jedan na 280 stanovnika, ili jedan na 74 radnika, izostao je kvalitet, prvenstveno privrednih odluka koje su i najvažnije za zemlju kao celinu.

Digitized by Google

je u inostranoj tehnologiji videla reprodukciju sopstvene moći i kontrolu društvenih kretanja. U dokumentima stabilizacionog programa takva praksa je podvrgnuta oštroj kritici, ali razvodnjenost sistema odgovornosti preti da se ta politika nastavi i u izmenjenim okolnostima težim po Jugoslaviju.

III — Institucionalni i normativni ambijent transfera tehnologije u Jugoslaviji

Povezati transfer tehnologije, tehnološku poziciju Jugoslavije i neki relevantan institucionalni faktor, prema kojem bi se usmerila analiza i tražili argumenti za izvođenje stavova — jednostavno je nemoguće. Tu postoje dva ograničenja: prvo, na nivou federacije ne postoji institucija ni organ koji bi se neposredno bavili strategijom tehnološkog razvoja i transferom tehnologije[20] (tehnologijom, ali u okviru praćenja naučnoistraživačke delatnosti, bave se delimično Savezni komitet za industriju i energetiku i Savezni savet za društveno planiranje) jer je rešavanje ovih pitanja u nadležnosti republika, pokrajina i regiona, pa otuda i nema potrebnih činjenica za analizu institucionalnog aspekta jugoslovenske strategije tehnološkog razvoja i uvoza tehnologije. Radilo se samo na pojedinačnim strategijama federalnih jedinica zemlje. Drugo, institucionalni modeli su, u suštini, ogledalo političkih interesa i odnosa moći i nemoći u donošenju razvojnih, a samim tim i tehnoloških odluka. No, ipak, institucionalni vid problema transfera tehnologije moramo dotaći, prvenstveno radi sagledavanja pojedinosti negativne prakse koja traje već desetak godina.

Naivna je i demagoška tvrdnja, koja se neretko čuje, da je ceo institucionalno-državno-partijski sistem dobro zamišljen, ali iz raznih razloga, »prvenstveno subjektivne prirode«, slabo funkcioniše. Ta je teza vrlo opasna jer u svetu grubih realnosti i potreba za što boljim praktičnim rešenjima ona pomenuti sistem redukuje na »zamisao«, a praksu prepušta sudbini »objektivnih i subjektivnih okolnosti«. Međutim, istina je u suprotnom: složeni *sistem donošenja odluka*, kojim su protkane samoupravne institucije i državni i partijski organi, funkcioniše upravo onako kako mu je to omogućeno, kako je uspostavljen u osnovnim pravnim aktima zemlje. A to znači — na nivou federalnih jedinica njegov manevarski prostor je širok, ima mogućnosti za kreaciju, invenciju, dobru organizaciju, efikasnost itd. Ali na nivou federacije stanje je sasvim suprotno: manevarski prostor je sužen i uloga federacije u procesu donošenja odluka (a odluke na nivou federacije su neosporno najvažnije) svedena je na usaglašavanje, homogenizaciju interesâ delova u okvire celine, gde je odluka puno-

[20] Razvijene zemlje imaju već duže vreme takve organe: u SAD je to Office for Technology Assessment, u SR Nemačkoj — Bundesministerium für Forschung und Technologie, u Velikoj Britaniji — Advisory Council for Applied Research and Development, u Japanu — MITI i JETRO (Dokumenti DPES, Sarajevo, 1983).

Digitized by Google

važna jedino pod pretpostavkom *konsenzusa federalnih jedinica*. Takav proces donošenja odluka je često dug, izaziva zabunu, a i kontrola realizacije odluka vrlo je otežana zbog učešća mnogobrojnih subjekata, mogućnosti relativizacije dogovorenih ciljeva, njihovog prilagođavanja interesima regiona, pokrajine, republike, ali ne i interesima federacije. Poznato je kakve je ekonomske posledice takav institucionalni koncept izazvao[21], ali nas interesuju pre svega njegove neposredne tehnološke implikacije, pa ćemo pokušati da ih detaljnije razradimo.

Jugoslavija, kao ekonomski nedovoljno jaka zemlja[22], s polurazvijenom privredom i nerazvijenom naukom[23], ali kao zemlja u kojoj je stalno izražen nagon za što bržim privrednim razvojem — jednostavno je »osuđena« na povezivanje s razvijenijim ekonomijama i na uvoz tehnologije i znanja iz tih zemalja. No transfer tehnologije spada u više oblike ekonomskih odnosa s inostranstvom. To nije klasična, prosta razmena robe ili usluga, već posao koji ima dugoročni karakter, s vrlo precizno formulisanim obavezama davalaca i primalaca, koje podrazumevaju međunarodnopravne garantije.

Kod nas je sve do 1978. godine postojala gotovo potpuna sloboda uvoza inostrane tehnologije, pa su mnogi privredni subjekti imali mogućnost da samostalno, neorganizovano, na sopstveni ri-

[21] Dok se svetska privreda dinamično integrisala, jugoslovenska se privreda dinamično dezintegrisala, što najbolje ilustruje sledeća tabela:

Međurepublički robni promet (1970. i 1978)

	Procenat ukupnog prometa			
	Nabavke od drugih		Isporuke drugima	
	1970	1978	1970	1978
Bosna i Hercegovina	36,9	27,1	36,8	30,6
Crna Gora	61,8	45,3	51,3	32,2
Hrvatska	27,4	20,3	37,2	28,9
Makedonija	36,2	30,3	35,5	35,4
Slovenija	23,9	21,3	42,2	35,5
Srbija bez pokrajina	32,6	26,1	40,4	30,8
Kosovo	53,7	47,6	43,3	37,1
Vojvodina	30,8	27,5	50,6	34,7

(Časlav Ocić, *Autarkija u privredi Jugoslavije*, »Marksistička misao«, br. 2/1982).

[22] Kao ilustracija tog tvrđenja mogu donekle poslužiti sledeći komparativni podaci: (a) u periodu 1976—1980. godine Finska je uvezla robu čija je vrednost nešto niža od jugoslovenskog uvoza, ali je njen izvoz bio približno za 50% veći od jugoslovenskog, imajući pri tom na umu da Finska ima četiri puta manje stanovnika nego Jugoslavija; (b) Austrija, Belgija i Norveška, sa ukupno 21 milion stanovnika, izvezle su u pomenutom periodu robu u vrednosti koja je 11 puta veća od jugoslovenskog izvoza, a uvezle sedam puta više (Dokumenti DPES, Sarajevo, 1983).

[23] U Jugoslaviji je 1979. godine u nauku (globalno) uloženo 1,29% društvenog proizvoda (0,93% u 1965), u 1980. godini — 1,25%, a u 1981. godini 1,23%, što je, u poređenju s razvijenim zemljama, malo i nedovoljno za ostvarivanje ambicije — oslanjanje na vlastite snage.

Digitized by Google

zik i van šire društvene kontrole uvoze tehnologiju po sopstvenom izboru, neograničene vrednosti. Takva praksa imala je podršku saveznih institucija koje su bile u inferiornom položaju prema mnoštvu nosilaca zaduživanja, jer su ovi pokriće za finansijske transakcije imali kod svojih narodnih banaka, a ove opet otvoren račun kod Savezne banke čija je uloga u finansijskom pogledu bila svedena na računovodstvene operacije. Institucionalni okvir tih operacija služio je isključivo kao paravan interesima delova (regiona, republika i pokrajina). Olako se mislilo da će kupljena tehnologija biti osnova kvalitativno nove eksportne ekonomije, što se nije ostvarilo (osim u Sloveniji), pa smo se ubrzo našli u delikatnom položaju da kvalitet uvoza (kvalitetna konvertibilna valuta i visoka tehnologija) nije mogao da bude nadomešten kvalitetom izvoza (visoki troškovi proizvodnje, slaba produktivnost, nekonkurentnost proizvoda). Pošto je svaki dug u međunarodnim plaćanjima, u stvari, dug Jugoslavije, a ne njenih delova koji su ga pravili — jer je Narodna banka Jugoslavije krajnji garant svih dugova na teritoriji SFRJ — neosporno je da, iako su delovi na izgled finansijski dobijali (monopol na YU tržištu, ekstradohodak na novim proizvodima itd.), federacija je time najčešće samo gubila. Tako je otvoren trajan konflikt između parcijalnog i opšteg interesa, koji ima jasnu ekonomsku suštinu i institucionalnu podlogu u pojedinim sistemskim rešenjima. Razjedinjenost privrednih celina i tržišta predstavljala je takvu kobnu okolnost da se u takvim uslovima nije mogao ostvariti ni minimalni plan tehno-ekonomskog okupljanja proizvođača oko neke nove, perspektivne, zajedničke proizvodnje. Slaba granska povezanost učinila je, pored ostalog, da se elementarne informacije o istraživanju zatvore u republičke granice. Tako su proizvođači u okviru iste grane, čak grupacije, koristeći različite tehnologije, konkurisali jedni drugima i na domaćem i na svetskom tržištu. Strane kompanije su to nemilosrdno koristile prodajući nam obilato i nekontrolisano[24] tehnologiju, što je samo povećalo konfuziju u domaćoj reprodukciji. Jugoslavija nema ekonomske snage[25] da izdrži tehno-

[24] Smatra se da je 55% ukupno instalirane opreme u Jugoslaviji inostranog porekla (»Politika«, 25. decembar 1983).

[25] Ako se, ilustracije radi, sravne podaci o masi društvenog proizvoda Jugoslavije, njenih republika i pokrajina, s podacima o godišnjem prometu najvećih američkih industrijskih korporacija, tada će se videti da je ekonomska moć Jugoslavije u 1979. godini (sa 61.500 mil. SAD dolara) nešto iznad ekonomske moći Mobila (59.510 mil. dolara) u 1980 (druga na rang-listi kompanija), Hrvatske (16.234 mil. dolara) i Srbije bez pokrajina (14.821 mil. dolara) negde između Conocoa i du Pont de Nemoursa (14. i 15. mesto), Slovenije (10.086 mil. dolara) na nivou Getty Oila (26. mesto), Bosne i Hercegovine (7.687 mil. dolara), na nivou Cities Servicea (44. mesto), Vojvodine (6.827 mil. dolara) Rockwell Internationala (46. mesto), Makedonije (3.444 mil. dolara) Celanesea (107. mesto), Kosova (1.353 mil. dolara) G. N. Nekoosija (249. mesto) i Crne Gore (1.046 mil. dolara) ACF Industries (294. mesto). Ovakva poređenja mogu delovati šokantno, ali čini se da i u toj svetlosti treba sagledavati težnje naših republičkih (»nacionalnih«) ekonomija za »kompletiranjem« svojih struktura (Č. Ocić, ibid., str. 84).

Digitized by Google

lošku konkurenciju domaćih firmi i, normalno, nastala je potpuna autarkija u privredi, što je došlo do izražaja pre svega u pokušaju eliminisanja tržišta, koje je zamenjeno takozvanom »dogovornom ekonomijom«, što je vodila decentralizovanom etatizmu i postepenom uključivanju lokalnih »društveno-političkih subjekata« u privredno-tržišne sfere, a to je udaljavalo i sputavalo robne proizvođače da se strukovno povezuju, ostavljajući taj ogromni lokalni — birokratski — institucionalni aparat po strani. Osim toga, preterana ourizacija, stihijski sprovedena početkom 70-ih godina, otvorila je veliki prostor relativno malim privrednim subjektima za donošenje investicionih odluka, bez stručne saglasnosti i kontrole u sklopu grane ili grupacije. Federacija nije preuzimala odgovornost za vrstu i kvalitet kupljene tehnologije i glavnu je ulogu imala republička administracija kojoj je bilo važno da se što više toga kupi i investira, zauzimajući stav da se jedino tako može osigurati brži ekonomski razvoj.[26] Nije postojala koordinacija na saveznom nivou u rešavanju pitanja — ko kupuje, zašto, šta kupuje, pod kojim uslovima, što je bilo neprihvatljivo za Jugoslaviju kao celinu jer njena ekonomska moć nije mogla podneti nekoliko uzastopnih promašaja[27] bez trajnih finansijskih i političkih posledica, što su nastale zbog izostajanja elementarne tehnološke strategije.

Institucionalni razlozi uslovljavaju, na izvestan način, i modalitete pravne zaštite jugoslovenske privrede u transferu tehnologije. Kao što svaki oblik nacionalnog bogatstva ima svoj formalni izraz u pravnim institutima, tako i tehnološko znanje opredmećeno u tehnologiji uživa vrlo strog i precizan pravni tretman u većini zemalja. Izumi i racionalizacija proizvodnje nisu samo esencija individualnih i kolektivnih napora, već i vrlo efikasan ekonomski, politički, a često i vojni adut u rukama vlasnika. Zato je prirodno što države posednici visokih tehnologija raznim ograničenjima, prvenstveno preko prava industrijske svojine, održavaju svoj monopol, sve dok je proizvod zanimljiv za tržište. Zemljama receptorima (najčešće su to one zemlje koje su na početku razvoja) sužen je tako manevarski prostor, osuđene su na prihvatanje imperijalističkih uslova multinacionalnih kompanija. One su u prilici da biraju između istorijske zaostalosti i siromaštva i »razvoja« po stranom scenariju, u kojem nosioci razvoja neće biti one same, već onaj ko im obezbeđuje modernu tehnologiju. Velike kompanije, po pravilu, plasman tehnologije uslovljavaju direktnim investicijama u zemlji primaocu, koja, ukoliko želi da bar umanji

[26] Deficit platnog bilansa Jugoslavije iznosio je 1970. godine 1,8 mil. dolara, a 1980. godine 20,5 mil. dolara, znači glavnina spoljnog duga zemlje napravljena je u 70-im godinama.

[27] Poznati beogradski ekonomista Lj. Adamović je nedavno rekao da »kada bi se iz jugoslovenskih dugova eliminisalo nekoliko krupnih investicionih promašaja (INA — Dow Chemical, Obrovac, Smederevo, fabrika feronikla »Feni«, jugoslovenski naftovod), ukupni dugovi bili bi sasvim umereni u konstelaciji naše solventnosti prema inostranstvu.

Digitized by Google

negativan efekt prisustva stranih kompanija i raznih mešovitih društava, mora imati *adekvatne pravne propise i mere*. Pošto većina pomenutih činjenica važi i za Jugoslaviju, prirodno je postaviti pitanje — kakav je pravni sistem, kao odbrambeni mehanizam, zemlja imala i ima i kako je on funkcionisao u datim institucionalnim uslovima.

Do 1978. godine nije postojao poseban pravni instrument kojim bi se regulisao uvoz strane tehnologije u Jugoslaviju. Ta su pitanja tretirana parcijalno u više zakona, tako da je stalno dolazilo do konfuzije u operacionalizaciji tih zakona, a naročito u slučaju izbijanja spora. Jugoslovenska preduzeća su bila stalno izložena pritisku inostranih partnera i zaključivala, uglavnom, nepovoljne i neravnopravne ugovore, opterećene raznim restriktivnim klauzulama. Tim ugovorima se najčešće ograničava upotreba patenata i plaćanje posebnih naknada po isteku pravne zaštite, zatim se ograničava izvoz robe koja je proizvedena po licenci, sputava se aktivnost OOUR-a na prilagođavanju licence, ugovor se sastavlja jedino na stranom jeziku, što daje pravnu prednost prodavcu tehnologije u slučaju tumačenja odredbi pred sudom.[28] Restriktivne klauzule pomažu da transnacionalni kapital ostvari bar minimalnu kontrolu nad nacionalnim ekonomijama zemalja kao što je Jugoslavija[29], a ukoliko još i sama zemlja nepreciznošću svojih pravnih regulativa to omogućava, vrata tehnološke i razvojne dominacije na datom prostoru su širom otvorena. Pojedine zemlje u razvoju su, međutim, odavno razradile rigorozan sistem kontrole ugovorâ o transferu tehnologije[30], te je njihovo pozitivno iskustvo verovatno uticalo i na našu vladu da 1978. donese Zakon o transferu tehnologije, kojim je pravno zaoštren režim uvoza tehnologije, tačnije — kojim su formulisani mnogi uslovi koji štite domaće proizvođače i obezbeđuju im ravnopravan položaj u zaključivanju ugovorâ. Struktura transfera tehnologije, po njenim vidovima, do donošenja zakona je bila vrlo nepovoljna.[31] Pretežno, zaključivanje licencnih ugovora u raznim modalitetima nije imalo očekivanu inicijalnu ulogu u pokretanju propulzivne proizvodnje, jer je to, po pravilu, vid transfera tehnologije najnepovoljniji po kupca. Prodavac licencom vrlo lako ostvaruje dobit — osnovnu i dodatnu. Pravo industrijske svojine on monopoliše

[28] Četrdeset odsto ugovora sastavljeno je na stranom jeziku; svi oni sadrže odredbu »da će se spor rešavati pred stranim sudom ili arbitražom«. Do 1978. godine u ugovorima o pribavljanju materijalnog prava na tehnologiju bila je *zabranjena upotreba jezika naroda i narodnosti SFRJ*, iako su oni registrovani po jugoslovenskim propisima i izvršavani na teritoriji SFRJ.

[29] Četrdeset osam odsto sklopljenih ugovora sadrži restriktivne klauzule vezane za teritorijalno ograničenje izvoza.

[30] Indija, Argentina i Izrael imaju oko 20 odsto ugovora s restriktivnim klauzulama.

[31] Ona je izgledala ovako: 55% činile su licence, patenti, žigovi, modeli; 40% — industrijska kooperacija, 5% — zajednička ulaganja (*O strategiji tehnološkog razvoja*, SITJ, Beograd, 1981).

Digitized by Google

prvenstveno u tehničkoj i komercijalnoj implementaciji novih otkrića, dok dodatno dobit ostvaruje restriktivnim klauzulama koje direktno štite vlasništvo (zabrana prodaje licencnih proizvoda na trećim tržištima; uslovljavanje plaćanja licencnih naknada kupovinom sirovina).

Posle 1978. dolazi do postepenog opadanja broja licencnih ugovora u korist ugovorâ o zajedničkom ulaganju i trajnoj proizvodnoj kooperaciji. Glavna prednost ovih drugih je u tome što je saradnja sa stranim partnerom određena i njegovom obavezom da učestvuje u eventualnom poravnanju salda, što svakako utiče na stanje spoljnofinansijskog bilansa cele privrede. Ovaj pravni model je pokazao svoje očigledne prednosti jer destimuliše i sprečava davaoca da ostvaruje kratkoročni komercijalni interes, a olakšava primaocu teret prihvatanja i realizacije posla pošto su dobit, ali i rizik i eventualni gubici zajednički. Iako defanzivna, ova strategija se pokazala efikasnom.

Međutim, 1978. godina (povod je bio donošenje Zakona o transferu tehnologije) označila je i početak izvesnog otpora inostranog kapitala ulaganju u jugoslovensku privredu. Apsolutno i relativno je rastao udeo finansijskih aranžmana prema proizvodnim u ukupnoj razmeni Jugoslavije s inostranstvom.[32] Patenti i licence više nisu mogli lako da prelaze jugoslovensku granicu, a za direktna ulaganja očigledno nije bilo pravnih uslova pogodnih za investitore, mada su ekonomski uslovi, pa čak i deklarativno-politički, postojali.[33] Kada to kažemo, mislimo prvenstveno na tradicionalnu koliziju našeg pravnog sistema koji čuva društvenu svojinu i operiše socijalističkim ekonomskim kategorijama i privatnog kapitala koji želi slobodan prostor za zamah »laissez-faire« sila. Transnacionalni kapital je, u suštini, težio konstituisanju komplementarnog, poluzavisnog tipa ekonomije[34], što je za Jugoslaviju bilo — i ostaje neprihvatljivo. Načelna politička podrška dinamičnijem »integrisanju Jugoslavije u međunarodnu podelu rada« nije značila i adekvatnu zakonsku regulativu prihvatljivu za inostrane partnere. Izbor alternativa u našoj ekonomiji, na žalost, nije veliki, i to se vrlo brzo pokazalo. Već u Programu ekonomske stabilizacije navodi se potreba uvoza strane tehnologije, mada ona deluje kontradiktorno naspram osnovnoj premisi »oslanjanja na sopstvene snage«. U sadašnjoj, prvoj fazi sprovođenja ovog programa javila se inicijativa da se izmeni Zakon o ulaganju stranih lica

[32] Pojedini ekonomisti tvrde da je u periodu 1979—1983. najveći deo spoljnog duga zemlje otpadao na finansijske aranžmane sa Zapadom.

[33] U 80-im godinama depresijacija nacionalne valute čini da ulaganja u Jugoslaviji postaju daleko najprofitabilnija u Evropi, pre svega zbog niskih troškova proizvodnje.

[34] Ovi tipovi ekonomskih sistema su u pojedinim regionima sveta, tačnije, nerazvijenog svetskog Juga, veoma rašireni. Dominiraju radno intenzivne privredne grane. Zapad unosi početni kapital i tehnologiju, a zemlje (Latinska Amerika, Južna Koreja, Tajvan, Filipini, Hong Kong, Malezija, Makao itd.) prost i jevtin rad.

Digitized by Google

u domaće OUR-e time što će se omogućiti veće učešće stranih sredstava (predlog je da udeo ide čak do 70%) u ukupnom iznosu investicije. Ovaj predlog je tipičan primer naše velike dileme u pogledu pravnog regulisanja transfera tehnologije. Otvaraju se značajna pitanja: da li liberalizacija uvoza stranog kapitala kao ekonomski interes predstavlja i politički interes zemlje, da li su radno intenzivne grane (za koje je praktično jedino zainteresovan strani kapital) dugoročna orijentacija jugoslovenske privrede, koliko će radnici u fabrikama u kojima je 70% stranog kapitala biti samoupravni robni proizvođači, a koliko jevtina radna snaga i, konačno, koliko je u izboru loših alternativa uopšte mogućna ugradnja »komponenata zaštite od novih oblika međunarodne eksploatacije« u strategiji našeg tehnološkog razvoja?

IV — Političke i ekonomske implikacije prisustva strane tehnologije

Potreba za modernom tehnologijom ima svoju cenu. Za zemlje koje nemaju kvalitetan odbrambeno-selektivni mehanizam (sve zemlje u razvoju) ta je cena vrlo često suviše visoka. Jugoslavija je već dugo godina vrlo interesantno područje za velike sile. To interesovanje je izazvano prvenstveno geopolitičkim i vojno-strateškim razlozima, pa je ekonomske odnose s inostranstvom neophodno posmatrati i kroz prizmu pomenutih razloga. Jugoslavija je više puta osetila udar »tehnološkog neokolonijalizma«, mada ne direktan i bukvalan. To je ostavilo značajne posledice po naš ukupni razvoj, što se naročito oseća u funkcionisanju velikih infrastrukturnih sistema[35], iz čega ne treba isključiti i vojno-strateške posledice.

[35] Kao ilustracija neka posluži citat iz jednog detaljnog istraživanja tehnologije u telekomunikacijama:

»Umesto da se proizvođači telekomunikacione opreme u Jugoslaviji udruže i da proizvode istu opremu i na taj način omoguće da se uštede vrlo velika sredstva za kupovinu više licenci, i ne razbijaju stručni kadrovi u više grupa radi osvajanja ovih kupljenih licenci, danas imamo sledeću situaciju: »Iskra« proizvodi telefonske centrale po licenci belgijske firme BTM u sastavu multinacionalne kompanije ITT, i to sistem »Metaconta 10C«, kojim upravljaju računari ITT 3.200 i 1.600, centrale sa »crossbar« biračima po licenci »Standarda« iz Švedske za komutaciju analognih signala, a istovremeno sarađuje sa firmom »SEL« iz SR Nemačke, koja je takođe u sastavu ITT, u oblasti prenosnih analognih sistema, a i drugim firmama iz inostranstva; »Nikola Tesla« sarađuje sa švedskom firmom »L. M. Ericsson« po čijoj licenci proizvodi telefonske centrale sa »crossbar« biračima i priprema proizvodnju telefonskih centrala s vremenskom raspodelom AXE 10, a sa italijanskom firmom »Telettra« sarađuje u oblasti prenosnih sistema, kako za prenos analognih tako i za prenos digitalnih signala; »Unis« iz Mostara sarađuje sa švedskom firmom »L. M. Ericsson« u oblasti prenosnih sistema i po njenoj licenci proizvodi uređaje za prenos analognih i digitalnih signala; Elektronska industrija, i to OOUR Fabrika visokofrekventnih uređaja proizvodi ove uređaje po licenci firme »Siemens« iz SR Nemačke, a uređaje za prenos digital-

Digitized by Google

Osnovno pitanje koje se u problemu transfera tehnologije postavlja i koje je ujedno glavni motiv nastanka ovog teksta glasi: *Da li je moguće ostvariti i izgraditi autentičan socijalistički samoupravni sistem na direktnom transferu inostrane tehnologije?* U prethodnim delovima teksta pokušao sam da dam samo skicu za odgovor na to pitanje jer za potpunu argumentaciju je potreban neuporedivo širi pristup i detaljniji podaci. No to mi neće smetati da svoj stav formulišem otprilike ovako: *Tehnologija nikad nije bila politički neutralna, pa je stoga nemoguće ostvarivati vlastitu ideologiju na tuđoj tehnologiji.*

Politika tehnološkog razvoja ne sme se svesti samo na ekonomski kontekst. Ona objektivno predstavlja vrlo bitan refleks u kojem se ogledaju samoupravljanje, međunacionalni odnosi, nezavisna i nesvrstana spoljnopolitička pozicija Jugoslavije. Znači, ekonomski suverenitet »dominantno je određen samostalnošću proizvodnih snaga društva u civilnom i vojnom sektoru« i ključni je segment političke samostalnosti i stabilnosti zemlje. Stoga je potpuno ispravna teza S. Kulića sadržana u sjajnoj rečenici: »Politički suverenitet prva je derivacija ekonomskog suvereniteta, a ne obrnuto.« Ja bih dodao: »Oba su (politički i ekonomski) derivacija tehnološkog suvereniteta«, koji će tek u budućnosti ispoljiti svoj dominantan značaj.[36]

Interesi stranog kapitala su, u suštini, klasni interesi (mada to pomalo staromodno zvuči). Njegova je tehnologija na našem tlu, hteli mi to da priznamo ili ne, latentni »trojanski konj« i najpogodnija poluga za uspostavljanje »sistema dominacije i njegove reprodukcije«. Imajući monopol nad tehnologijom i naukom, ino-

nih signala proizvodi po licenci firme »Hasler« iz Berna; OOUR Profesionalna elektronika proizvodi teleprintere po licenci francuske firme »Sajeme«, OOUR »Pupin« proizvodi telefonske aparate po licenci švedske firme »L. M. Ericsson« i pretplatničke, odnosno kućne telefonske centrale koje je razvio Institut Elektronske industrije, kao i krajnje telefonske centrale za komutaciju analognih signala, koje je takođe razvio ovaj institut« (T. Živanović, *Predviđanja razvoja i izgradnje telekomunikacionih mreža u Jugoslaviji*, SITJ, 1981).

[36] Tehnološka zavisnost Jugoslavije se manifestuje kroz:

»— ovisnost daljnjeg transfera tehnologije (korespondirajućih tehnologija);

— ovisnost od energenata (nafte);

— ovisnost od sirovinske osnove i repromaterijala na kojoj je tehnologija konstruirana;

— ovisnost od tehničkih sredstava, koja su konstruirana prema tehnološkoj projekciji;

— ovisnost od upravljanja tehnološkim procesima proizvodnje, servisiranja i održavanja tehničke funkcije, posebno u baznoj industriji);

— ovisnost od financijskog kapitala iz inozemstva koja se već pokazuje kao eksponencijalna funkcija privrednog rasta SFRJ, i

— kroz niz drugih oblika ekonomske, posebno materijalne ovisnosti eksportne proizvodnje od inozemnih tržišta« (Slavko Kulić, *Koncepcija i strategija vlastitog tehnološko-ekonomskog razvoja*, SITJ, 1981).

Digitized by Google

strani kapital drži zemlje u razvoju, poput naše, u neprekidnoj »pat-poziciji, poziciji molioca i u stalnoj zavisnosti od naučno-tehnološko-obrazovno-informacijskog kompleksa razvijenih zemalja, u smislu *potrošača napuštene ili neispitane* tehnologije, drži na *distanci od kruga proizvođača* znanja i tehnologije«. Razvijene zemlje su jednostrano zainteresovane za »saradnju« na reprodukcionom polju, koje im omogućuje difuziju i direktan transfer na dugi rok, a ne za saradnju na kreativnom planu koja podstiče domaće naučnoistraživačke i razvojne apetite. Moderni oblici dominacije isključuju pretenziju za vladanjem i nametanjem stranog »političkog režima«; novi oblici su mnogo suptilniji i produktivniji, te strane zemlje imaju ambiciju »da upravljaju«, a vrata za to i ujedno izgovor i alibi je »potreba stručno-tehnološkog procesa«, što je klasični tehnokratski argument. U samoj zemlji inostrani kapital stupa u saradnju po osnovi »trajnog interesa« sa domaćom tehnobirokratskom strukturom, koja je u funkcionalnom smislu samo egzekutor osnovne zamisli, a za nagradu dobija deo viška vrednosti koji ostvari transnacionalni kapital.[37]

A gde je radnička klasa, u kakvoj je ona poziciji? Pošto kapital nesumnjivo »diktira podelu rada i ponašanje radnika u procesu rada, ostvaruje svoje interese iz kategorije dohotka s domaćim posrednicima u organizaciji društvene proizvodnje, radnicima ostaje kategorija čistog dohotka koja se sve više nalazi pod presijom, s jedne strane, sve težih i skupljih uvjeta rada, koje određuje kapital, a, s druge, administrativnog određivanja i limitiranja cijena društvene proizvodnje na unutrašnjem i vanjskom tržištu«[38]. Otvara se još jedno krupno pitanje: Ko treba da određuje uslove rada radničke klase u Jugoslaviji? Koliko to čine ona sama, radničkim samoupravljanjem, a koliko je to deo spoljne strategije pod izgovorom tehnoloških zahteva? Ne izjednačava li se onda u tim uslovima socijalistička kategorija »čistog dohotka« s najamninom od rada? Znači li to da Jugoslaviji u jednom vrlo složenom istorijskom trenutku (opšta međunarodna zategnutost,

[37] U javnost ponekad izbiju afere oko podmićivanja uglednih privrednika, koji dobijaju takozvani »procent od ugovora«.

Navodimo još jedno mišljenje o tehnokratskoj strukturi: »Izborom nove tehnologije oni osiguravaju da se njihova upravljačka moć reproducira u proširenoj razmjeri, uz još viši stupanj njene koncentracije. Tako oni čine svoj prvi korak u osvajanju moći nad ljudskim društvom, reducirajući pri tom prostor ljudske slobode najprije samo za jednu dimenziju. No, to je samo prvi korak u osvajanju upravljačke moći. Odmah zatim strategija tog sloja ljudskog društva usmjerava se na organizaciju cjelokupnog društva i odnose u tom društvu. Od društva se traži da se organizira tako da može osigurati maksimalnu efikasnost tehnologije, koju su iz niza alternativa, prema svojim kriterijima, izabrali tehnokrati. U toj svojoj težnji nužno ulaze u koaliciju sa političkom birokratijom i birokratijom koja zauzima najmoćnije punktove u državnoj administraciji i drugim posredničkim organizacijama« (Srboljub Stojanović, *Ni tehnologija nije neutralna*, »Vjesnik«, 22. jun 1972).

[38] S. Kulić, ibid., str. 17.

Digitized by Google

visoka spoljna zaduženost itd.) preti realna opasnost od prodora nekakvog nadsistema s kapitalističkim svojstvima?[39]

Međutim, besmisleno bi bilo tumačiti poruku ovog rada kao »zalaganje za ekonomsko i tehnološko zatvaranje jugoslovenskog prostora«. Naprotiv, Jugoslavija, ako želi da se razvija, mora biti otvorena za saradnju u proizvodnji i razmeni naučno-tehnoloških informacija. No pitanje je — kako i koliko, a moj odgovor glasi: »Onoliko koliko joj to otvaranje donosi pozitivne efekte i ne sprečava ostvarivanje vlastitih kreativnih ambicija«. Za takvo komuniciranje s inostranstvom potrebno je ispuniti nekoliko bitnih uslova na unutrašnjem planu.[40]

Uprkos svemu, jugoslovensko društvo je tokom vremena ispoljilo veliku vitalnost i odlučnost — naročito na istorijskim raskršćima. Nadajmo se da će godine koje dolaze označiti prekretnicu u strategiji tehnološkog i ekonomskog razvoja Jugoslavije.

---

[39] »Kupnjom tehnologije u inozemstvu i njenim mehaničkim prenosom *kupuje se proizvodni odnos*, industrijsko-pedagoški koncept formiranja kadrova sa pozitivističkom filozofijom. Ergodidaktikom, osnovanom na građanskoj industrijskoj pedagogiji, njenim metodama i postupcima stručnog osposobljavanja radnika, stvara se kod radnika način ponašanja, etika iz koje struji idejna orijentacija na osnovi građanskog sistema vrijednosti, a preko ovog i tuđa ideologija. U suštini, on se uništava kao subjekt kulture, razvlašćuje se od vlastitih mogućnosti i ne daje mu se vrijeme za bilo kakvu psihološku sublimaciju izvan logike kapital-odnosa« (S. Kulić, ibid., str. 18).

[40] Navodimo predlog grupe stručnjaka koji su analizirali probleme u vezi sa zaštitom i razvojem domaćih tehnoloških inovacija:

»— predlažemo da se stvori trajni sistem favoriziranja domaće tehnologije;

— sistem koji obavezuje svaku radnu organizaciju koja kupuje inozemnu licencu da mora imati organiziran vlastiti razvoj (i to razvoj takvog nivoa koji će omogućiti da se *kupljena licenca inovira);*

— u cilju unapređenja i bržeg razvoja vlastitih tehnologija predlažemo da se formiraju određene specijalizirane »inovacijske banke« koje bi davale kredite pod pogodnim uslovima, i to isključivo za razvoj;

— smatramo da se, pored zakonskih propisa, istovremeno mora pojačati odgovarajuća politička podrška koja će biti obaveza cijelog društva i da se na odgovarajući način štiti svaka nova suvremena i ekonomična tehnološka invencija koja je nastala u SFRJ. Politička podrška u našem društvenom sistemu je jedan od najvažnijih činilaca za uspješan razvoj i zaštitu domaćih tehnoloških invencija (Josip Majski, Rado Faleskini, Andrej Vojir — Energoinvest — Ljubljana, *Izvesni problemi u vezi sa zaštitom i razvojem domaćih tehnoloških inovacija,* SITJ, 1981).

Digitized by Google

Nenad Gojković

Društveni razvoj u sklopu tehnološke revolucije

Posmatrajući tehnološki razvoj, razvoj tehnološke revolucije, njenu genezu i domene dosezanja, objektivno se može postaviti pitanje — da li uopšte, pa ako je odgovor potvrdan, u kojoj mjeri je savremena tehnologija vezana za društveni razvoj bilo koje zajednice, uključujući i našu (ostavljajući za trenutak po strani razlike između pojedinih zajednica u pogledu odnosa prema tehnologiji — da li su aktivni ili pasivni sudionici tehnološkog razvoja, odnosno tehnološke revolucije). Ovo pitanje se sa svom aktuelnošću postavlja iz dva razloga: prvo, sama tehnologija (iz koje je potekla i tehnološka revolucija)[1] predstavlja materijalizaciju intelektualne aktivnosti čoveka, u njegovom nastojanju da pronikne u zakone prirode, koja za njega predstavlja na sadašnjem stupnju razvitka uma najsavršeniji mehanizam; drugo, ljudski rad je bio, sada je i još će dugo ostati jedino mjerilo vrijednosti svakog pojedinca, a preko njega i društva u cjelini u kojem egzistira.

Posmatrajući odnos vezanosti tehnološke revolucije i savremenih društvenih zajednica, može se zaključiti da je veza između društvenog razvoja i tehnološke revolucije izuzetno čvrsta. Savremena

[1] O definiciji tehnologije i tehnološke revolucije vidjeti: Mr Nenad Gojković, *Društveno-ekonomske posljedice uvoza tehnologije i razvoj jugoslavenske industrije*, doktorska disertacija, Pravni fakultet, Beograd, 1985, str. 5—30.

Digitized by Google

društva ne možemo posmatrati izolovano od tehnološkog razvoja, odnosno u savremenom obliku tehnološke revolucije. Savremena tehnologija, kao odraz i pojavni oblik tehnološke revolucije, usko je vezana za sadašnju etapu razvoja čovječanstva i svih društava koja u njemu egzistiraju, čak, može se slobodno reći, svakog pojedinca, na posredan ili neposredan način, na ovoj našoj planeti. Stepen vezanosti svih pripadnika ljudske zajednice, koji žive u postindustrijskoj fazi razvoja, i onih koji se bore da obezbede minimalne uslove egzistencije (hrana, voda, ljekovi), približno je isti, ako ne i potpuno isti. Dok je prvima tehnološka revolucija obezbedila visok standard života, one druge je dovela, bilo na posredan bilo na neposredan način, na rub egzistencije. Kao što su pojedini periodi razvoja čovečanstva imali svoja obilježja i faze razvoja koji su ih karatkerisali, po čemu ih je istorija upamtila, sa sigurnošću se može tvrditi da će i sadašnja razvojna faza biti obilježena tehnološkom revolucijom (pri čemu mislimo na period druge polovine XX vijeka). Zahvaljujući prvenstveno prirodi svog nastanka, kao i segmentima dosezanja, tehnološka revolucija, a time i njeni pojavni oblici duboko su vezani za društveni razvoj svake zajednice, pa time i naše. Zbog toga, duboko svjesne važnosti savremene tehnologije, sve društvene zajednice posežu za njom — jedne u cilju obezbeđenja visokog stepena razvijenosti, a druge s ciljem da dostignu prve. Tehnološka revolucija je postala *condicio sine qua non* sveukupnog društvenog razvoja savremenih država, htjele one to ili ne, bile svjesne tog procesa ili ne. Kojim pravcima i kojim ciljevima je usmjeren taj razvoj, to zavisi od njegovih kretanja, a krajnji efekti zavise kako od postavljenih ciljeva tako i od stepena razvijenosti društva u cjelini. Savremena tehnologija je, u krajnjoj instanci, postala sredstvo pomoću kojeg čovječanstvo kroči u budućnost, pa samim tim i svaka zajednica u okviru njega.

Vezanost društvenog razvoja i tehnološke revolucije je dvostruka, s jedne strane, savremena tehnologija na neposredan i posredan način djeluje na društveni razvoj, ubrzava ga ili usporava, izaziva progres ili stagnaciju, a s druge — sa različitim krajnjim efektima, savremena društva usmjeravaju tehnološku revoluciju, određuju njene pravce razvoja i segmente dosezanja. Ako prihvatimo konstataciju da predstavlja materijalizaciju ljudske intelektualne aktivnosti, onda se može zaključiti da je savremena tehnologija duboko vezana za svaku društvenu zajednicu, a da su joj segmenti dosezanja široki i rasprostranjeni, kao i aktivnost samog čovjeka. Tehnologija, ova savremena, najočitije se manifestuje u materijalnoj proizvodnji, u privrednom životu, ali, isto tako, njeni segmenti dosezanja su evidentni u kulturi, u umjetnosti (ne samo u proizvodnji dobara svakodnevne upotrebe, namjenjenih za proizvodnju sredstava i predmeta rada ili za finalnu potrošnju). Segmenti dosezanja savremene tehnologije se mogu vidjeti i u medicini, slikarstvu, kiparstvu, u muzici — u sveukupnom životu i radu svakog pojedinca, a preko njega i društvenih zajednica; ne samo u sferi

Digitized by Google

materijalne proizvodnje već i društvene nadgradnje. Kao primjer navodimo umjetnost — slike Pikasa ili Salvadora Dalija, ili skulpture Henri Mura, i muzika Jana Sibelijusa. Njihova djela, premda su se javila prije, uslovno posmatrano, početka tehnološke revolucije (kraj prve polovine dvadesetog vijeka), u izvjesnom smislu su bila njihovi vjesnici. Kompozicija njihovih djela, primjenjena tehnika i njihova struktura, nagovjestili su dolazak nove epohe u razvoju civilizacije. Početak i razvoj tehnološke revolucije (premda je protekao relativno kratak vremenski period za davanje objektivnijeg suda) to su i potvrdili — ti umjetnici doživjeli su da budu savremenici i sudionici u procesu koji su svojim djelima nagovjestili. Sličnih primjera u umjetnosti ima niz, pa bilo da je riječ o onim njenim klasičnim oblicima, bilo o novim, koji su nastali baš zahvaljujući tehnološkoj revoluciji. Hodom u budućnost ova veza će postajati sve značajnija, premda je i do sada stepen vezanosti društvenog razvoja za tehnološki bio na visokom nivou.

Kao što je to slučaj sa drugim društvenim zajednicama, tako je i u Jugoslaviji, htjeli mi to ili ne bili svjesni toga ili ne — veza tehnologije i društvenog razvoja izuzetna, mada se tome, bar na osnovu dosadašnjeg iskustva, u svim domenima i sferama nije poklanjala dovoljna pažnja. Po posljedicama koje su proistekle iz te vezanosti, može se zaključiti da se tome nije poklanjala ni približno odgovarajuća pažnja. »Složenost stvarnosti u koju smo zapali vulgarnim transferom tehnologije krajnje je zabrinjavajuća[a]) ... Strategija tehnološkog razvoja traži da joj se pristupa sa posebnom, čak i većom odgovornošću, kao i svakom drugom bitnom pitanju razvoja proizvodnih snaga društva, pogotovo što je to strategija, a samim tim i direktno u funkciji klasnih, političkih, ekonomskih i odbrambenih zahtjeva zemlje[b]) ... Konačno je i kod nas sazrela svijest o tome da je strategija društvenog razvoja zavisna od tehnologije[c])«.[2]

1. Pitanje razvoja

Stepen razvijenosti društva u cjelini je izuzetno visok, uzimajući u obzir sve početne — nasljeđene preduslove od kojih se pošlo, zatim uslove pod kojima je razvoj provođen i sve okolnosti — unutrašnje i spoljne (subjektivne i objektivne) — koje su taj razvoj pratile, premda ima i suprotnih mišljenja. Postoje tendencije u društvu da se postignuti uspjesi minimiziraju, da se poenta stavlja na propuste i greške. Međutim, bez obzira na to, ocjenom postignutih uspjeha potrebno je obuhvatiti i negativne posljedice razvoja, koje su se, manje-više, javile kao neumitan pratilac, a koje su morale kulminirati, kao što se to i desilo početkom osamdesetih godina. Može se postaviti pitanje — da li je moralo doći do tako krupnih pore-

[2] Dragan Jovanović, *Multinacionalno i nacionalno*, NIN, br. 1671/1983, str. 13—15; (a) iz intervjua dr Slavka Kulića, (b) iz intervjua dr Sergeja Kraigera, (c) iz intervjua dr Rajka Tomovića.

Digitized by Google

mećaja u privredi i društvu u cjelini? Pri tom mislimo prvenstveno na ekonomsko stanje u društvu u cjelini, na krizu zakonitosti, odgovornosti, sukob pojedinca i društvene svijesti u pojedinim segmentima, mislimo, u krajnjoj instanci, na 10. i 13. sjednicu CK SKJ i na pojavu Stavova saveznih društavenih savjeta za probleme ekonomske stabilizacije. Mišljenja smo da je do toga moralo doći, čak možda i do poremećaja jačeg intenziteta, samo je bilo pitanje kada, znači samo je bilo pitanje vremena kada će se dogoditi — da li prije ili poslije njihovog nastanka, odnosno bilo je pitanje vremena nastanka, a ne njegove prirode. Moralo se to desiti zbog toga što je to, u principu, cijena koju smo morali platiti za izuzetno brz i nadasve korjenit, ne samo privredni, već i opštedruštveni razvoj, koji u izvjesnim segmentima — samoupravni socijalizam (kao osnovno obilježje unutrašnjeg razvoja) i nesvrstana vanjska politika (na međunarodnom planu) — prevazilaze veličinu zemlje u odnosu na ostale u okviru svjetske zajednice.

Zahvaljujući prvenstveno prirodi tehnološke revolucije, savremene tehnologije, u svojstvu njenog odraza, kao i u drugim zajednicama, i u okviru Jugoslavije se može govoriti o izuzetno krupnim posljedicama koje je ona u dosadašnjem društvenom razvoju sobom donijela. Posljedice u razvoju arhitekture, umjetnosti, kulture, medicine, nauke i kulture su izuzetne. Tako savremena tehnologija (koja još nije zastupljena u mjeri u kojoj bi to trebalo da bude) u građevinarstvu, obezbjeđuje odgovarajući obim i kvalitet podignutih objekata u visokogradnji. Međutim, u arhitekturi nije zadržano vlastito autentično obilježje u regijama i oblastima koje imaju izrazite karakteristike. Danas se govori o američkom, finskom ili alpskom stilu u arhitekturi, o specifičnostima u arhitekturi pojedinih zemalja koje se u njima njeguju i, zahvaljujući tehnologiji, usavršavanju. O vlastitim osobenostima, o šumadijskoj, slovenačkoj, slavonskoj, dalmatinskoj, bosanskoj i ostalim specifičnim i izuzetno mnogobrojnim arhitektonskim osobenostima — sa izvjesnim izuzecima — nema kod nas ni govora. Naša arhitektura, bar sudeći po novopodignutim stambenim objektima u novim naseljima (bilo višespratnice ili porodične zgrade), ne odražava bilo kakve osobenosti kraja u kojem se ti objekti nalaze ili bilo kojeg drugog kraja Jugoslavije. Slična je situacija i u urbanizmu (većina gradova se razvijala bez urbanističkih i prostornih planova razvoja, bar dosta dugo u poslijeratnom periodu), u kulturi (gdje potrošački mentalitet sve više potiskuje pojedine vlastite, autentične osobenosti), u dizajnu, kinematografiji (naravno, uvažavajući izuzetke); u oblasti medicine, sve se više javljaju oboljenja (kardiovaskularnih, bolesti respiratornih organa i slično) koja su karakteristična za visokorazvijene zemlje, a kod nas na njihovoj preventivi nije mnogo učinjeno. Mada još nismo dostigli nivo tehnološke razvijenosti najrazvijenijih zemalja, već sada se mogu uočiti posljedice tehnološkog razvoja, karakteristične za najrazvijenije, a pri tom nismo učinili mnogo da ih ublažimo i spremno dočekamo. Umjesto da smo nasto-

Digitized by Google

jali, paralelno sa uvozom tehnologije, da se odbranimo od zaraznih bolesti savremene civilizacije, mi smo im se prepustili, upali smo u zamku u koju su svi oni koji su na tehnološkom planu daleko ispred upali odavno prije nas.

2. Razvoj društvene svijesti

Uporedo sa razvojem tehnologije u okviru cijele zajednice, koji je tekao pod izuzetno snažnim uticajem uvezene tehnologije, razvila se i svijest kako društva u cjelini tako i njegovih činilaca — svakog pojedinca o tehnologiji — sa posrednim i neposrednim međusobnim uticajem društva i pojedinca na tehnologiju, a tehnologije na društvo u cjelini, a u sklopu njega i na pojedinca. Međutim, na osnovu dosadašnjih posljedica, koje su evidentne, uticaj tehnologije na društvo i pojedinca je bio u daleko većoj mjeri izražen nego ovih potonjih na tehnologiju. Posljedice, koje su evidentne, izuzetne su i u pozitivnom i u negativnom smislu.

Ako je riječ o pozitivnima, koje su prvenstveno rezultat uvoza tehnologije i tehnološkog razvoja, može se govoriti o svima onima koje su se javile kao odraz podizanja obrazovnog nivoa stanovništva, zatim o svim neospornim uspjesima koji su na sveukupnom razvoju postignuti. Međutim, istovremeno sa njima, naime sa pozitivnim posljedicama, javio se i niz negativnih, koje su evidentne i nezaobilazne u dosadašnjem razvoju — u odnosu pojedinca prema društvu prvenstveno. Pri tome mislimo na neke stavove pojedinaca, koji su, u izvjesnom smislu, posredna i neposredna posljedica uticaja tehnologije, tehnološke revolucije na njih, a preko njih i na društvo. Mentalitet potrošačkog društva, erozija morala i odgovornosti, pokušaji odstranjivanja samoupravljanja iz privrednog života, nepoštovanje zakonitosti, monopolsko ponašanje i zatvaranje u republičke i opštinske okvire (u izvjesnim slučajevima i u okvire osnovnih organizacija udruženog rada, u okvire radnih organizacija) — zar to nisu dijelom posljedice i negativnog uticaja uvezene tehnologije na svijest pojedinaca, na posredan i neposredan način, a preko njih — i na društvenu svijest.

Kupujući stranu tehnologiju, istovremeno smo kupovali i indoktrinaciju pojedinca, njegove svijesti, dakle ono što je samoupravljanju tuđe. Za podizanje niza istovjetnih kapaciteta u prerađivačkoj industriji (tvornice medijapan-ploča, tvornice šećera, automobilska industrija, proizvodnja aparata bijele tehnike i slično), za koje su kupljene inostrane tehnologije (da paradoks bude veći, neke tehnologije je više domaćih privrednih subjekata kupovalo od istih vlasnika u inostranstvu), isključivi i direktni krivac nisu inostrani partneri. Krivicu prvenstveno snosimo mi, odnosno pojedinci čija svijest nije bila na visini, a koju su zahtjevali mjesto i položaj što su ih ti pojedinci zauzimali. Međutim, neosporno je da je na njihovu svijest, na posredan način, uticala tehnologija u kojoj su, bez obzira na društvene interese i ciljeve, vidjeli mogućnost za po-

Digitized by Google

stizanje vlastitog prestiža. Nedostajanje morala i odgovornosti, što je potaknuto nepoštovanjem zakonitosti, takođe je odraz nedovoljne izgrađenosti svijesti pojedinaca o mjestu i ulozi, o značaju savremene tehnologije (u širem smislu), o značaju tehnološke revolucije u ostvarivanju prosperiteta zajednice, o Scilama i Haridbama koje se kriju na putu tehnološkog razvoja — o izuzetnom značaju, ali istovremeno i opasnostima, ne ličnim već onima po društvo, koje se kriju iza posezanja za tekovinama tehnološke revolucije, bez koje ipak razvoj društva ne može biti ostvaren. Opasnosti su utoliko veće ukoliko se tehnološki razvoj realizuje na bazi uvoznih tehnologija, ukoliko se vlastita tehnološka svijest podiže na uvezenim iskustvima, bez prethodne selekcije i prilagođavanja vlastitim uslovima u oblicima koji su nama najprihvatljiviji.

Uticaji koje je ostvarila uvozna tehnologija, zbog pojave nedostajanja morala i odgovornosti, zbog nepoštovanja zakonitosti, izuzetno su veliki. Razvijene kapitalističke zemlje zapadne Evrope, SAD, Japan, one koje su zakoračile u postindustrijsku fazu razvoja i kod kojih je tehnološka revolucija praktično i počela, gdje je postigla svoj puni zamah (misli se na period od nastanka do početka osamdesetih godina, što ne isključuje mogućnost da će se i poslije toga tehnološka revolucija dalje još razvijati, i da će tamo negdje u budućnosti postići svoj puni zamah), imaju izuzetno razvijen sistem finansiranja, razvoja, kontrole, zaštite i izvoza tehnologije, čak produkuju tehnologije za proizvodnju novih. U sklopu sistema tehnološkog razvoja, bez obzira na to što se nalaze na izuzetno visokom stepenu razvijenosti i finansijske moći, izgradile su efikasan sistem odgovornosti pojedinca prema društvu, kada su u pitanju privredne aktivnosti. Sistem zaštite širih interesa od nedovoljne izgrađenosti svijesti pojedinca je, istina, okrutan, ali krajnje efikasan. Jugoslovensko društvo do sada još nije izgradilo adekvatan sistem zaštite od postupaka pojedinaca, čija svijest nije na visini — a koju zahtjeva njihov položaj ili funkcija — u odnosu na tehnološki razvoj, na uvoz tehnologije. Kako, inače, objasniti, između ostalog, podizanje tri kapaciteta za proizvodnju medijapan-ploča, izuzetno mnogo kapaciteta u mesnoj, posebno klaničnoj, industriji, 26 kapaciteta za proizvodnju šećera, (od kojih svaki radi sa manje od 40% kapaciteta), 9 rafinerija nafte, izuzetno krupne investicione poduhvate u industriji (Obrovac ili FENI), koji ni sa ekonomskog, a ni sa tehničkog stanovišta nemaju opravdanja što su podignuti, kao i niz drugih primjera, a da niko, ili gotovo niko za takve investicione propuste nije odgovarao. Da paradoks bude veći, sva ta lica koja su odgovorna za te propuste i dalje rade i privređuju na istim ili drugim funkcijama, gdje im je ostavljena mogućnost da se i dalje na isti način ponašaju. Zahvaljujući nepostojanju jedinstvene koncepcije tehnološkog razvoja, omogućeno je nekim »univerzalnim« i samopozvanim pojedincima da samostalno odlučuju o kupovini stranih tehnologija. Želje i ciljevi takvih pojedinaca su se nametnuli ispred interesa društva, ne samo sredine u kojoj su radili, već i šire društvene zajednice. Tehnolo-

Digitized by Google

gije su se kupovale u cilju »spasavanja« pojedinih industrijskih kapaciteta, a svjesnim akcijama je gušen razvoj domaćeg naučnog kadra, inovatorstva i slično. Radi zaštite vlastitih, nije poštovan društveni interes.

3. Razvoj samoupravljanja i nesvrstavanja

Zahvaljujući sacijalističkom samoupravnom uređenju, na unutrašnjem političkom planu, i nesvrstanoj spoljnoj politici, na spoljnopolitičkom planu, Jugoslavija je stekla izuzetno poštovanje u svijetu. U izgrađivanju vlastitog puta u budućnost, u načinu na koji to provodi, po rješenjima koja pri tome koristi, Jugoslavija je postala priznata u svijetu u daleko većem obimu od onog koji bi se očekivao s obzirom na veličinu zemlje i broj stanovnika koji u njoj žive, u odnosu na ostale zemlje svijeta. U hodu ka budućnosti, na vlastitom izabranom putu, često originalnim rješenjima, Jugoslavija je od pobjede socijalističke revolucije bila permanentno izložena pritiscima koji su dolazili od strane oba bloka — i istočnog i zapadnog. Pritisci su, u principu, dolazili po istim osnovama — zapadni blok je bio protiv našeg socijalizma i nesvrstavanja, a istočni protiv samoupravljanja i nesvrstavanja. Međutim, koliko god smo do sada bili spremni i istrajni, koliko god smo uvijek nalazili nove načine da prevaziđemo te napade, da se odbranimo, toliko smo bili nespremni da se odbranimo od opasnosti koja nam je sve vrijeme prijetila, na posredan način, od uvoza strane tehnologije. Zbog nepostojanja jedinstvenog sistema uvoza tehnologije, posebno u drugoj fazi tehnološkog razvoja, one su se često bukvalno primjenjivale, mada su u nekim domenima bile čak oprečne našem socijalističkom samoupravnom sistemu ili nesvrstanoj spoljnoj politici. Sistemi koji su dobijani uvozom tehnologije, a koji su se odnosili na organizaciju, upravljanje, odlučivanje ili ponašanje na tržištu, na primjer, u određenim slučajevima su bili u apsolutnoj suprotnosti sa samoupravljanjem, a vezanost za određena tržišta u pogledu uvoza potrebnih materijala, ili ograničavanje plasmana proizvoda izrađenih na bazi uvezenih tehnologija, na striktno određenim tržištima bilo je isključivo. Povećanje spoljnog duga zemlje prijeti da ugrozi i tekovine nesvrstane spoljne politike. Uvozom tehnologije, na posredan način, uvozili su se i činioci koji su u suprotnosti sa principima na kojima počiva samoupravni socijalizam, a koji utiču na svijest pojedinca: potrošački mentalitet, razlike u ekonomskoj snazi, socijalne razlike, razlike u nivou privredne, a u okviru nje i industrijske razvijenosti, malograđanska shvatanja, razni kompleksi u odnosu na druge, posebno razvijene zemlje, koji u našoj višenacionalnoj zajednici nerijetko izazivaju i poremećaje međunacionalnih odnosa, buđenje nacionalizama u raznim oblicima manifestovanja. Sve se to reflektuje na svijest pojedinca u odnosu na njegove postavke prema ličnoj i društvenoj svojini, prema ličnim i društvenim ciljevima, pri čemu se favori-

Digitized by Google

zuju lični, a potiskuju u drugi plan društveni interesi. Davanje većeg značaja uvezenim tehnologijama nad domaćim, vlastitim rješenjima, gušenje vlastitih naučnoistraživačkih funkcija u korist gotovih uvoznih tehnoloških rješenja, sve veće okretanje uvozu, uz sve manji izvoz, postepeno su počeli da predstavljaju sve veću opasnost po socijalizam, samoupravljanje i nesvrstavanje od one koja je prijetila od blokova. »Samoupravljanje kao društveni sistem, kako se zna, predstavlja i traži sveopštu društvenu integraciju — ali na novim istorijskim osnovama. Kod nas je, međutim, sve vidnija dezintegracija. Uspešno smo se dezintegrisali kao »državno«, ali se veoma, veoma teško integrišemo kao samoupravno društvo. Rešavajući istorijsko pitanje dela i celine, mi smo... mnogo više obezbedili interese, pozicije delova nego celine.«[3] Nastankom procesa decentralizacije državnog sistema nije istovremeno obezbijeđeno jačanje samoupravljanja, u oblicima koji su bili neophodni. U privredi je došlo do zatvaranja u okvire federalnih jedinica, pa čak i u lokalne, opštinske okvire; pretežno stihijsko djelovanje tržišta, u situaciji daleko veće potražnje od ponude (zbog stalnog jačanja ekonomske moći stanovništva), dovelo je do izvitoperenosti ekonomskih zakonitosti koje su neminovnost svake ekonomije. Na osnovu posljedica koje su evidentne, ne osporavajući pri tome uspjehe koji su neosporni i izuzetni, ispada da smo u pojedinim slučajevima radili na vlastitu štetu, što se posebno odnosi na uvoz tehnologije u industriju, a preko nje je ugrožavana privreda i društvo u cjelini. Izlagali smo opasnosti samoupravljanje, socijalističko samoupravljanje i nesvrstavanje, a ta je opasnost čak bila veća od one što nam je prijetila od drugih. Umjesto da je pojedinačni cilj privrednih organizacija, u okviru tehnološkog razvoja, bio podređen zajedničkom, jedinstvenom, kod nas je zajednički bio, *de facto*, skup različitih pojedinačnih, često suprotnih ciljeva, a da pri tome jedinstvena koncepcija tehnološkog razvoja nije ni postojala. U takvoj situaciji, privredni subjekti su bili suočeljeni sa alternativom (u pogledu tehnološkog razvoja): da li usitnjenim kapacitetima, bez dovoljne materijalne osnove, bez adekvatne društvene zaštite, ići na nesiguran i neizvjestan vlastiti razvoj, ili ići na kupovinu gotovih tehnologija, što je bilo daleko manje rizično, pošto se do sredstava znatno jednostavnije dolazilo, a što je u datom trenutku (ističemo ovo u datom trenutku, a ne na duži rok) bilo društveno opravdanije, jednostavnije i stimulativnije. Za koju alternativu se većina privrednih subjekata, sa rijetkim izuzecima, opredjelila, evidentno je sada, na osnovu sagledavanja sveukupnog tehnološkog razvoja u nas, na osnovu ekonomske situacije i stanja na tržištu, na osnovu vezanosti industrijskih kapaciteta za uvoz materijala, polu i gotovih proizvoda. U prvoj i drugoj fazi razvoja industrije, kao i prvoj fazi tehnološkog razvoja, koje su zajedno i paralelno trajale, uslovno govoreći, do kraja pedesetih godina i početka šezdesetih, taj i takav sistem i nije pokazivao znake slabosti,

[3] Prof. dr Mirko Perović, *Integracija zajedničkih i pojedinačnih interesa*, »Privredni pregled«, str. 7691/1983, str. 9.

Digitized by Google

protivrječnosti i suprotnosti u odnosu na samoupravni socijalizam i nesvrstavanje. Međutim, u fazama koje su slijedile, u okviru industrijskog i tehnološkog razvoja, počele su se pokazivati, pored neospornih uspjeha, negativne strane, da bi primjenama na međunarodnom tržištu roba i kapitala, koje su se u međuvremenu zbile, došlo do ispoljavanja svih opasnosti, koje su se u nesistemskom uvozu tehnologije i nepostojanju vlastitog tehnološkog razvoja krile, od početka procesa uvoza tehnologije i razvoja tehnološke revolucije u našim okvirima.

Digitized by Google

Jovan Andrijašević

Prilagođavanje privrednog sistema naučno-tehničkom progresu*

(Indikatori prelaza kapitalnointenzivne na naučnointenzivnu proizvodnju)

1. Tempo rasta društvene proizvodnje

Poznato je da u okviru tradicionalnog ciklusa reprodukcije tehnički progres dovodi, tačnije kapitalintenzivni tehnički progres, do toga da proizvodni fondovi socijalističkog društva rastu brže od dohotka (C>/v+m/). Međutim, u okviru savremenog ciklusa reprodukcije intenzivna društvena proizvodnja ostvaruje ovu zakonitost na svojevrstan način. Naime, u okviru bržeg rasta proizvodnih fondova od dohotka dolazi do dalje diferencijacije u smislu razlika u tempu bržeg rasta pojedinih grupa proizvodnih fondova od dohotka. Tako, na primer, najbrže rastu proizvodni fondovi za potrebe proizvodnih naučnih istraživanja, kao i za potrebe prikupljanja, obrade i prenosa informacija, zatim proizvodni fondovi za potrebe konačne proizvodnje, potom za potrebe proizvodnje u produžetku procesa proizvodnje u sferi potrošnje itd. Ove razlike u tempu bržeg rasta proizvodnih fondova pojedinih vidova

* Ovaj rad predstavlja deo građe o prilagođavanju privrednog sistema naučno-tehničkom progresu na kojoj autor radi u okviru globalnog projekta, »Privredni sistem kao faktor razvoja SR Srbije« u Centru za ekonomska istraživanja IDN-a, Beograd.

Digitized by Google

od društvenog dohotka u obliku nejednačine mogli bismo izraziti na sledeći način:

$C_{ni} > C_{kp} > C_{pp} > (V+M)$,

pri čemu je:

C_{ni} = vrednost proizvodnih fondova naučnih istraživanja, obrade i prenosa informacija;

C_{kp} = vrednost proizvodnih fondova konačne proizvodnje;

C_{pp} = vrednost proizvodnih fondova u sferi prometa i usluga vezanih za upotrebu (potrošnju) konačnih proizvoda, i

$(V+M)$ = nova vrednost ili društveni dohodak;

$>$ = brži rast vrednosti proizvodnih fondova naučnih istraživanja i informacionog sistema od proizvodnih fondova konačne proizvodnje, ovih brže od proizvodnih fondova u produžetku procesa proizvodnje, a ovih brže od dohotka.

Dakle, svi vidovi proizvodnih fondova rastu brže od društvenog dohotka, ali relativno najbrže rastu proizvodni fondovi naučnih istraživanja i informacionog sistema, zatim proizvodni fondovi konačne proizvodnje i, najzad, proizvodni fondovi u produžetku procesa proizvodnje.

Iz činjenice da proizvodnja u sferi naučne pripreme proizvodnje zakonito raste brže od konačne proizvodnje, odnosno od proizvodnje u produžetku procesa konačne proizvodnje, ne znači da svi vidovi naučne proizvodnje, koja ima proizvodni karakter, rastu istim tempom. Naprotiv, i tu postoje osetne razlike u tempu rasta naučnih istraživanja. Najbrže rastu proizvodna naučna istraživanja u domenu oruđa rada, zatim proizvodna naučna istraživanja u domenu predmeta rada i u domenu sredstava za potrošnju, ili kraće:

$C_{ni(or)} > C_{ni(pr)} > C_{ni(sp)} > C_{ni}$,

pri čemu $C_{ni(or)}$ označava proizvodne fondove naučnih istraživanja u domenu oruđa rada; $C_{ni(pr)}$ — proizvodne fondove naučnih istraživanja u domenu predmeta rada, i $C_{ni(sp)}$ — proizvodne fondove naučnih istraživanja u domenu sredstava za potrošnju.

Jedan od osnovnih *indikatora* tempa rasta proizvodnih naučnih istraživanja u domenu oruđa rada ($C_{ni(or)}$) društva jeste učešće investicija u automatizovanju tehnike u ukupnim investicijama u oruđu rada društva. U privredama koje su u ovom smislu otišle najdalje učešće investicija u automatizovanu tehniku u ukupnim investicijama u oruđa rada kreće se u granicama 20—25%.

Kao pravilo možemo uzeti da potrebe za investicijama u proizvodna naučna istraživanja u procesu intenzivne društvene proizvodnje rasta brže od potreba ulaganja u proizvodne fondove konačne proizvodnje. Kod nekih grana industrije, kao na primer, kod avioraketne, razlike između potreba ulaganja u proizvodna naučna istraživanja i proizvodne fondove konačne proizvodnje kreću se i do 10 : 1. Pri tome treba imati na umu da je razlika u tempu rasta investicija u proizvodna naučna istraživanja i u proizvodne fondove konačne proizvodnje *najveća* u periodima radikal-

Digitized by Google

nih promena u tehnici i tehnologiji proizvodnje, a relativno *najmanja* u periodima osvajanja i delimične primene radikalno nove tehnike i tehnologije proizvodnje.

2. Učešće proizvodnih fondova angažovanih u sferi tehnološke primene nauke u ukupnim proizvodnim fondovima

Drugi bitan indikator naučne intenzivnosti društvene proizvodnje jeste učešće proizvodnih fondova angažovanih u sferi tehnološke primene nauke u ukupnim proizvodnim fondovima društva.

U meri naučne intenzifikacije društvene proizvodnje jača tendencija povećanja udela proizvodnih fondova angažovanih u sferi tehnološke primene nauke u ukupnim proizvodnim fondovima.

Tendencijski rast udela proizvodnih fondova angažovanih u sferi tehnološke primene nauke u ukupnim proizvodnim fondovima nastaje kao rezultat izmene tehno-ekonomske strukture socijalističke proizvodnje u korist sfere tehnološke primene nauke, ili, što je isto, na račun sfere proizvodnje konačnih (međufaznih i finalnih) proizvoda. Da bismo to ilustrovali, počećemo od dva nivoa ekonomske strukture socijalističkog društva koji se međusobno razlikuju po učešću proizvodnih fondova angažovanih u sferi tehnološke primene nauke (sferi naučno-tehnoloških istraživanja, sferi informacione industrije i sferi proizvodnje tehnologije) u ukupnim proizvodnim fondovima.

Kod prvog nivoa razvijenosti privredne strukture zapažamo veoma nisko (suboptimalno) učešće (C_{ni}) u (C), a kod drugog nivoa razvijenosti ekonomske strukture vrlo visoko učešće (C_{ni}) u (C) i optimalno.

Pođimo od takvog nivoa razvijenosti privredne strukture date socijalističke zemlje, pri kome učešće proizvodnih fondova angažovanih u sferi tehnološke primene nauke u ukupnim proizvodnim fondovima društva iznosi oko 20%. Ako ukupni proizvodni fondovi socijalističkog društva iznose 6.300 jedinica, proizvodni fondovi u sferi tehnološke primene nauke 1.260, onda imamo da je:

$$\frac{C_{ni}}{C} = \frac{1260}{6300} = 20\,\%$$

Pretpostavimo da tokom niza organskih prevrata u tehno-ekonomskoj strukturi, uz istovremeni kvantitativni rast proizvodnih fondova socijalističkog društva, osetno poraste učešće proizvodnih fondova angažovanih u sferi tehnološke primene nauke u ukupnim proizvodnim fondovima, tako da iznosi:

$$\frac{C_{ni}}{C} = \frac{7560}{12600} = 60\,\%$$

Iako je ova ilustracija o tendenciji rasta učešća proizvodnih fondova angažovanih u sferi tehnološke primene nauke u ukupnim proizvodnim fondovima društva data na bazi hipotetičkih po-

Digitized by Google

dataka, ona u pogledu samog procentualnog učešća (C_{ni} u C) odgovara stvarnosti u takozvanoj *informacionoj industriji* gde se već danas gotovo u svim zemljama u kojima je ona osetnije razvijena učešće (C_{ni} u C) kreće u granicama 60—70%.

3. Tempo rasta i učešće naučno-tehničkih radnika u ukupnom broju zaposlenih i u ukupnom stanovništvu

Sledeći bitan pokazatelj naučne intenzivnosti društvene proizvodnje socijalističkog društva je tendencija bržeg rasta naučno-tehničkih kadrova ili radnika u sferi tehnološke primene nauke u odnosu na rast zaposlenih u sferi konačne proizvodnje, kao i u odnosu na rast ukupne zaposlenosti u društvenoj proizvodnji.

Ova zakonitost je tesno povezana sa zakonitošću bržeg porasta proizvodnih fondova angažovanih u sferi tehnološke primene nauke u odnosu na proizvodne fondove u sferi konačne proizvodnje i na ukupne proizvodne fondove, tako da bismo zakonitost bržeg rasta sfere tehnološke primene nauke, merenu rastom njenih resursa (proizvodnih fondova i rada), mogli tretirati sintetičkim izrazom u obliku bržeg rasta resursa (proizvodnih fondova i rada) angažovanih u sferi tehnološke primene nauke u odnosu na resurse (proizvodne fondove i rad) angažovane u sferi konačne proizvodnje i u odnosu na ukupne resurse (proizvodne fondove i fond rada):

$$R_{ni} > R_i > R_u,$$

pri čemu (R_{ni}) označava rast resursa angažovanih u sferi tehnološke primene nauke; (R_i) — resurse angažovane u sferi konačne proizvodnje i (R_u) — resurse, uzev u celini, angažovane u društvenoj proizvodnji kao celini ($R_{ni}+R_i$).

Što se pak tiče same zakonite tendencije bržeg rasta radnih resursa angažovanih u sferi tehnološke primene nauke u odnosu na resurse angažovane u sferi konačne proizvodnje i ukupne radne resurse, nju bismo mogli izraziti na sledeći način:

$$Rr(ni) > Rr(i) > Rr(u),$$

pri čemu (Rr/ni/) označava rast radnih resursa angažovanih u sferi tehnološke primene nauke; (Rr/i/) — rast radnih resursa angažovanih u sferi konačne proizvodnje i (Rr/u/) — rast radnih resursa u svojoj celokupnosti. Pri tome treba imati na umu da je ovde reč o ukupnim radnim resursima angažovanima) u sferi tehnološke primene nauke; (Rr/ni/) koji rastu brže od radnih resursa u sferi konačne proizvodnje i ukupnih radnih resursa prevashodno na račun bržeg rasta naučno-tehničkih kadrova angažovanih u sferi tehnološke primene nauke. To praktično znači da je pravi izraz za rečenu tendenciju upravo to da naučno-tehnički

Digitized by Google

kadar angažovan u sferi tehnološke primene nauke raste brže od zaposlenih u sferi konačne proizvodnje i ukupnog broja zaposlenih:

NTk >Zkp >Zu,

pri čemu (NTk) označava tempo rasta naučno-tehnološkog kadra angažovanog u sferi tehnološke primene nauke; (Zkp) — tempo rasta zaposlenih u sferi konačne proizvodnje, a (Zu) — tempo rasta ukupne zaposlenosti u društvenoj proizvodnji.

Tempo rasta naučno-tehničkih kadrova, kao i tempo rasta proizvodnje i primene znanja u celini, stavlja sve zemlje sveta (kako razvijene tako i nerazvijene) u izuzetnu situaciju i pred izuzetne teškoće prilagođavanja uslovima naučno-tehničke revolucije. U takvom izuzetnom istorijskom preokretu, koji označava temeljno menjanje fabričkog načina proizvodnje i prelaz na novi način proizvodnje, sve probleme ekonomskog i društvenog razvoja treba upravo posmatrati sa stanovišta uslova izuzetnog istorijskog razdoblja, a ne sa stanovišta normalne istorijske situacije u kojoj se sva rešenja nalaze na već postojećim osnovama tehnike i tehnologije proizvodnje. U ovoj istorijskoj situaciji nema druge alternative sem one koju označava neizbežnost prilagođavanja novonastalim uslovima, jer su upravo ti uslovi *probni kamen* životne sposobnosti nosilaca društvenog razvitka. Svi oni subjekti privređivanja koji ne uspeju da se na vreme prilagode bar prosečnim uslovima nove tehnike i tehnologije proizvodnje, koje diktira naučno-tehnička revolucija, neće moći da se održe, to jest ekonomski će propasti, ustupajući svoje mesto onim elementima društvene celine koji uspeju prilagoditi se novonastalim uslovima, ili novonastalim elementima celine koji izrastaju kao vlastiti proizvod tih novih uslova privređivanja. U tom svetlu treba gledati kako na tempo rasta proizvodnje znanja tako i na tempo rasta naučno-tehničkih kadrova.

Za većinu zemalja, osobito onih u razvoju, jedan od najoštrijih problema je potreba za eksperimentalnim naučnim i tehničkim kadrovima.

»Naučna revolucija ima prirodu prekida s godišnjim uvećanjem naučnih kadrova 5—7%. U budućnosti će se situacija poboljšati ukoliko pri savremenom tempu rasta (2—3% godišnje stanovništva) za 7% rastu godišnje naučni i tehnički kadrovi.[1] Razvijene zemlje su blizu zasićenosti, to jest »onom momentu kad između ukupnog broja stanovnika i broja naučnih i tehničkih specijalista treba da se uspostavi odnos na optimalnom nivou. U SAD je *taj odnos 1970. godine bio 2%*. Približno iste cifre važe i za SSSR.[2]

[1] »Nauka o nauke«, Moskva, 1966, str. 69.

[2] U SSSR broj naučnih radnika iznosi oko 1,3 miliona (uključujući i naučno-pedagoške radnike na fakultetima), a svega je u sferi nauke i naučnog opsluživanja zaposleno oko 4,3 miliona. Prirast naučnih radnika u proseku (70-ih godina) iznosi oko 40.000 godišnje (A. I. Ančiškin: *Naučno-tehničeskij progres i intenzifikacija proizvodstva*, Moskva, 1981, str. 10).

Digitized by Google

Prema nekim istraživanjima, »broj zaposlenih u naučnim istraživanjima u XX veku raste tempom koji za 2—3% prevazilazi rast zaposlenih u svakoj drugoj oblasti«.[3]

Za ovu analizu nije od značaja samo to kojim tempom raste udeo naučnih kadrova u ukupnom stanovništvu pojedinih zemalja, već i udeo naučnih kadrova u ukupnom broju zaposlenih u zemlji kao celini, u pojedinim granama privrede i preduzećima u njihovom okviru.

»Naučnoistraživački kadrovi čine znatan deo zaposlenih u preduzećima svih vodećih industrijskih monopola malih zemalja. Tako u preduzećima najkrupnije hemijske korporacije Švajcarske »CIBA« na svakih 100 zaposlenih dolazi oko 15 ljudi koji se bave naučnoistraživačkom delatnošću. Na račun naučno-tehničkih kadrova ostvaruje se, u osnovi, rast zaposlenih u industrijskim preduzećima zemlje. U periodu 1945—1960. godišnji prirast zaposlenih iznosio je oko 1%. Pri tome broj kvalifikovanih radnika je porastao na 1,6%, inženjersko-tehničkog personala za 4%, a broj nekvalifikovanih radnika je opao za 2%. Kao rezultat toga procesa, ukupan broj nekvalifikovanih kadrova u Švajcarskoj ekonomici sveo se na 12% svih zaposlenih.«[4]

1. Rast troškova naučne intenzifikacije proizvodnje

Jedan od najbitnijih indikatora naučne intenzifikacije društvene proizvodnje je tendencija rasta troškova za potrebe naučne intenzifikacije proizvodnje (ulaganja u nauku i obrazovanje) mereno raznim indikatorima o kojima će ovde biti reči.

4.1. *Rashodi na nauku po jednom naučnom radniku*

Ako bi ulaganja u sferu proizvodnje i primene znanja po jednom naučnom radniku bila postojana, proizvodnja i primena znanja bi trošili proporcionalno obimu proizvođača znanja (naučnom personalu), i ulaganja dela proizvodne akumulacije »udvostručila bi se svakih 10—15 godina«. Međutim, stvarni rashodi na nauku i njenu tehnološku primenu u izvesnim razvijenim zemljama se udvostručuju u kraćim vremenskim periodima, u SAD, na primer, svakih 5,5 godina, tako da se rashodi po jednom naučniku udvostručuju približno svakih 10 godina. Ili, ako se priđe svemu tome s unekoliko druge strane, »vrednost nauke raste proporcionalno kvadratu broja naučnika«.[5] Ukoliko ukupan broj naučnika raste »proporcionalno kvadratu broja uglednih naučnika«, dolazimo do zaključka da ulaganja u proizvodnju znanja rastu »proporcionalno

[3] A. Semenovskij: *Nauka v kapitalističeskih stranah kak novaja specifičeskaja sfera priloženija kapitala*, »Voprosi ekonomiki«, br. 9/1968, str. 57.

[4] J. I. Judanov, *Kapital pod psevdonimom*, Moskva, 1967, str. 208.

[5] »Nauka o nauke«, cit. izd., str. 363—364.

Digitized by Google

četvrtom stepenu broja uglednih naučnika«.[6] Uvećanje broja uglednih naučnika zavisi od broja talenata kojima raspolaže neka zemlja. Prema nekim istraživanjima u SAD ima toliko talenata da bi se mogao uvećati broj uglednih naučnika pet puta. Ako se pođe od toga da se ova mogućnost samo delimično pretvara u stvarnost, tako da se broj uglednih naučnika na bazi broja postojećih talenata uveća ne pet puta, već samo dva puta i da će se to približno desiti oko 2000. godine, onda bi, u skladu s napred postavljenim principima, ulaganja u proizvodnju znanja trebalo da porastu 81 put, što znači da bi više nego dvaput bio prevaziđen celokupni nacionalni dohodak.[7] Izgleda da ovakav rast ulaganja kapitala u proizvodnju znanja već postaje tipična pojava u SAD. Tako su, na primer, izdaci na »istraživanja i razradu iznosili 1950. godine oko 3 milijarde dolara, a 1960. godine 13 milijardi dolara, to jest više nego dvostruko za 5 godina. Rast rashoda na nauku i njenu tehnološku od 15% godišnje dolazi u protivrečnost s rastom nacionalnog dohotka od 3,5% godišnje«.[8]

Pod pretpostavkom da nacionalni dohodak raste, i da će biti normalan prirast uglednih naučnika, postavlja se pitanje da li će se pri tom uvećati deo novčanih sredstava koja se ulažu u naučna istraživanja?

Istraživanja situacije u tom pogledu pokazuju da i u takvim slučajevima izdaci na naučna istraživanja brzo rastu. Cifre prosečnih rashoda na istraživanja u Nacionalnom institutu za očuvanje zdravlja su sledeće: 9.649 dolara u 1950. godini i 18.584 dolara u 1960, to je opet gotovo udvostručenje.[9]

Prema tome, za 10 godina izdaci na nauku i naučna istraživanja i razrade tek se udvostruče, dok ukupna vrednost ovih istraživanja poraste 4,5 puta.[10]

4.2. *Rast učešća rashoda na nauku u nacionalnom dohotku (ukupno i po jedinici)*

Učešće izdataka na naučno-tehnološka istraživanja u nacionalnom dohotku (kako u globalu tako i po jedinici nacionalnog dohotka), uz naučnu intenzifikaciju društvene proizvodnje, pokazuje tendenciju rasta. Ova tendencija se može zapaziti kod svih srednje razvijenih i razvijenih zemalja, a posebno kod visokorazvijenih zemalja kod kojih ovo učešće dobija optimalnu formu. Kako je uvek ravnanje prema prednjima, to ćemo u ovoj analizi identifikacije naučne intenzifikacije društvene proizvodnje, merene učešćem ras-

[6] Isto, str. 364.
[7] Isto.
[8] »U toku poslednjih 40 godina rashodi na istraživačke i eksperimentalno-konstruktivne radove u SAD rastu približno za 10—15% godišnje, takvim istim tempom se uvećavaju rashodi na nauku u svim industrijski razvijenim zemljama« (A. B. Kozenko, A. N. Polovinčin, *Effektivnost naučno-tehničeskoj informaciji*, Moskva, 1967, str. 9).
[9] »Nauka o nauke«, cit. izd., str. 364.
[10] Isto, str. 364.

Digitized by Google

hoda na nauku i njenu primenu u nacionalnom dohotku, upravo i poći od njih. Ilustracije radi, uz godišnji tempo rasta troškova na naučna istraživanja i razrade od oko 15%, šezdesetih godina učešće ovih izdataka u nacionalnom dohotku se kretalo u granicama 4,5—5%. Pri savremenom tempu rasta (sedamdesetih godina) nauke i njene tehnološke primene, zahtevi nauke u pogledu njenog učešća u nacionalnom dohotku kreću se u granicama 8—10%. SAD su se već znatno približile tim zahtevima savremene nauke. Kod ostalih visokorazvijenih zemalja Zapadne Evrope učešće ovih rashoda u nacionalnom dohotku šezdesetih godina kretalo se u granicama 2—3%, a sedamdesetih godina u granicama 3,5—4,5%. Prema podacima kojima raspolažemo za zemlje realnog socijalizma (1970. godine), učešće izdataka na nauku i njenu tehnološku primenu u nacionalnom dohotku kod nekih od njih izgleda ovako:

SSSR	4,5%
DDR	4,0%
ČSR	3,7%,

ili, računato na jedinicu nacionalnog dohotka, izdaci na nauku po jedinici nacionalnog dohotka u SSSR iznose 0,45, u DDR 0,40 i u ČSR 0,37.

U SFRJ učešće izdataka na nauku i njenu tehnološku primenu u nacionalnom dohotku u periodu 1965—1972. godine iznosi oko 1,3%, a u razdoblju 1980—1985. oko 1,6%. Ako pođemo od 4% učešća ovih izdataka u nacionalnom dohotku kao optimuma na nivou donje granice, to jest pri minimalno optimalnim zahtevima nauke na sadašnjem stupnju razvoja ekonomije u nas, onda to znači da više od tri puta stvarno učešće ovih izdataka u nacionalnom dohotku zaostaje za minimalno optimalnim (1,3 : 4,0%).

Iako je učešće ovih izdataka u nacionalnom dohotku SFRJ zabrinjavajuće nisko, ipak, ako stvar posmatramo s obzirom na dinamiku, zapažamo blagu tendenciju rasta ovog učešća tokom vremena. Naime, ono je u periodu 1965—1972. godine poraslo od 0,9% u 1965. na 1,3% u 1972. godini.

	Učešće izdataka na nauku u nacionalnom dohotku SFRJ (u %)
	0,9
1965.	0,9
1966.	0,9
1967.	1,1
1968.	1,2
1969.	1,5
1970.	1,6
1971.	1,6
1972.	1,9
Godišnji prosek	
1965—1972.	1,3
1981—1985.	1,6

Digitized by Google

Izdaci za nauku i njenu tehnološku primenu u privredi SFRJ po jedinici nacionalnog dohotka u proseku za period 1965—1972. godine iznose 0,13, što će reći da je na svaku jedinicu nacionalnog dohotka SFRJ u ovom periodu u proseku dolazilo 0,13 jedinica izdataka na nauku, a trebalo je da otpada 0,42 jedinice izdataka ove vrste. Evo kako izgleda kretanje troškova na nauku po jedinici nacionalnog dohotka u ovom periodu u nas:

	Stvarni i optimalni izdaci na nauku po jedinici nacionalnog dohotka u SFRJ	
	Stvarni	Optimalni
1965	0,09	0,34
1966	0,09	0,37
1967	0,11	0,38
1968	0,12	0,39
1969	0,15	0,43
1970	0,16	0,46
1971	0,16	0,50
1972	0,19	0,52
Prosek za period		
1965—1972	0,13	0,42
1981—1985	0,16	0,52

Kao što se iz ovih podataka vidi, naša ekonomija oko tri puta zaostaje po udelu izdataka na nauku u nacionalnom dohotku (u globalu i po jedinici nacionalnog dohotka) za onim učešćem ovih izdataka u nacionalnom dohotku koje na ovom stupnju našeg razvitka možemo smatrati minimalno optimalnim. Otprilike isto toliko naša ekonomija zaostaje i za ekonomijom zemalja realnog socijalizma u pogledu učešća izdataka za nauku u nacionalnom dohotku. Interesantno je da je našoj ekonomiji bilo potrebno punih 20 godina (1965—1985) da bi učešće izdataka na nauku u nacionalnom dohotku povećala za 0,7% (od 0,9% u 1965. na 1,6% u 1985. godini), pa se postavlja pitanje — koliko joj je potrebno vremena pri ovako niskom rastu realnog nacionalnog dohotka da ovo učešće poveća za daljih 2,4% (od 1,6% u 1985. godini na 4% u budućem periodu).

4.3. *Rast učešća rashoda na nauku u društvenom bruto proizvodu*

Zakonitost rastućeg učešća ulaganja u naučno-tehnološka istraživanja u društvenom bruto-proizvodu počela se vidljivije ispoljavati tek od drugog svetskog rata, do tada smo imali konstantno učešće naučno-tehnoloških istraživanja u društvenom bruto proizvodu. Postavlja se pitanje — otkuda ta promena, otkuda taj progresivan rast udela naučno-tehnoloških istraživanja u društvenom bruto

Digitized by Google

proizvodu? Drugim rečima, zašto su rashodi na jednog naučnika ili prema proporciji u ukupnom društvenom bruto proizvodu »ostali gotovo postojani u toku cele istorije nauke do drugog svetskog rata, a od tog vremena odjedanput počinju da se uvećavaju proporcionalno rastu naučnog kadra«.[11]

Takav rast ulaganja u naučno-tehnološka istraživanja predstavlja svojevrstan izraz »kibernetičke obratne veze pomoću koje društvo želi da uspori rast nauke« i da ga »zaustavi na konačnom maksimumu«. U tome se upravo i sastoji »istinski uzrok logističkog, a ne eksponencijalnog razvitka savremene nauke ...«[12]

Potpunije razumevanje suštine temeljnog uzroka zakonitosti rasta naučnih istraživanja i pretvaranja zakona eksponencijalnog rasta u zakon logističkog zastoja (i rasta u zastoju) pretpostavlja detaljnije ulaženje u motive naučnika, kao i u naučnu situaciju u svetu (ekstenzivni i intenzivni razvitak proizvodnje znanja u pojedinim zemljama sveta, uključujući tu i raspored »masiva nauke« u zemljama sveta).

U slučaju zemalja koje su šezdesetih godina trošile na naučna istraživanja 2—3% društvenog proizvoda (Japan, SSSR, SAD) proizvodnja znanja pokazuje sporiji, ali postojani »porast-pad«. Početkom sedamdesetih godina udeo troškova na naučno-tehnološka istraživanja u bruto nacionalnom produktu SAD[13] iznosio je 3,7%, Engleskoj 2,3%, Francuskoj 1,6%, Japanu 1,9%, Holandiji 1,9%, SRN 1,4%, Italiji 0,6%.[14]

Obično se smatra da u pogledu veličine ulaganja dela proizvodne akumulacije u proširenje proizvodnje znanja prednost imaju velike zemlje, te da male zemlje ne mogu da imaju većeg značaja u tom smislu, niti mogu da izađu iz začaranog kruga naučnog pauperizma, to jest da u najboljem slučaju mogu da budu samo autsajderi. Međutim, podaci kojima raspolažemo ne govore u prilog takvoj tezi. Tako, na primer, u 1962. godini »rashodi na naučnoistraživačke ciljeve iznosili su 2,4% od vrednosti bruto nacionalnog proizvoda u Engleskoj, 1,5% u Francuskoj; 1,3% u SRN. U malim zemljama taj pokazatelj nije bio uvek viši: u Švedskoj — 1,6%, u Švajcarskoj — 1,4%, a u Belgiji — 0,7%. Istina, razlika u nivou rashoda objašnjava se time što se u velikim zemljama mnogo sredstava troši na naučnoistraživački rad u oblasti stvaranja nove vojne tehnike. Ako se uzmu u obzir samo rashodi za civilnu oblast, to će prednost sigurno biti na strani malih zemalja«[15].

---

[11] »Nauka o nauke«, cit. izd., str. 365.

[12] Isto.

[13] Udeo rashoda na naučna istraživanja u bruto nacionalnom produktu SAD u periodu 1921—1970. godine kretao se ovako: 1921. godine 0,2%, 1940. godine — 0,6%; 1953. godine — 1,4% i 1970. godine 3,7% (*Sovremennaja naučno-tehničeskaja revolucija v razvitih kapitalističeskih stranah*, Moskva, 1971, str. 18).

[14] Isto, str. 17.

[15] J. I. Judanov, cit. izd., str. 207.

Digitized by Google

Izdaci na nauku i njenu tehnološku primenu u društvenom proizvodu SFRJ u periodu 1965—1972. godine učestvovali su sa oko 0,86%, a u razdoblju 1980—1983. godine sa 1,4%, ili u celokupnom posmatranom periodu (1965—1983) ovo učešće u proseku za godinu dana je iznosilo oko 1%.

Učešće izdataka za nauku u društvenom proizvodu SFRJ poraslo je od 0,6% u 1965. na 1,2% u 1972. godini, 1,4% u 1980. i 1,6% u 1983. godini.

Da bi se održao potreban tempo rasta proizvodnje znanja tokom sedamdesetih godina, udeo rashoda na nauku bi trebalo povećati od 2—3%, koliko je u razvijenim zemljama dostignuto šezdesetih godina (a u našoj zemlji oko 0,6%), na oko 7—8%.

O tome koliko treba da porastu rashodi na nauku da bi proizvodnja znanja porasla za određeni procenat, odgovor nam daje Fehnerov zakon koji, primenjen na ovaj slučaj, znači da je rast proizvodnje znanja (rezultata naučno-tehnoloških istraživanja) ravan *logaritmu prirasta rashoda na naučna istraživanja.* Razume se, tempo rasta proizvodnje znanja u datoj zemlji ne zavisi samo od veličine rashoda na nauku, već i od *startne osnove* od koje neka zemlja stupa u proces razvitka na osnovama tehnološke primene nauke. Naime, zemlja koja u ovaj proces počinje ulaziti sa »pustog mesta« (»skok u vakuumu«) brže će razvijati proizvodnju znanja od druge zemlje koja, kao i ona, ulaže istu masu sredstava u proizvodnju znanja, ali sa već zatečene naučne baze. Ovo zbog toga što je »skok u vakuumu« uvek jevtiniji i lakši od skoka sa neke već dostignute naučne baze. Naime, skokovi su sve skuplji i sve teži što je startna osnova veća, i obrnuto. Od »skoka u vakuumu«, koji je najjači proces proizvodnje znanja (naučnih istraživanja) u nekoj zemlji, počinju se praviti sve manji skokovi pre nego što se uđe u fazu logističkog zastoja u kojoj se nastavlja proces sve blažih skokova koji, najzad, udara u granicu logističkog bedema kome se krivulja rasta proizvodnje znanja približava u beskonačnosti. To bismo mogli označiti zakonitošću rasta naučnih istraživanja s kojom treba da računa svaka zemlja koja po sili društvene nužnosti mora da se uključi u proces naučno-tehnološkog revolucionisanja društvene ekonomije i savremenog društva u celini.

4.4. *Rast učešća izdataka na nauku u bruto investicijama*

U cilju upotpunjavanja saznanja o indikatorima naučne intenzifikacije društvene proizvodnje, pored napred izloženih pokazatelja rasta ulaganja u proizvodnju znanja u industrijski razvijenim zemljama, zemljama realnog socijalizma i u našoj zemlji, značajno je i poređenje dinamike ukupnih ulaganja u nauku i ukupnih privrednih investicija, ukoliko nije bitno znati samo dinamiku udela ovih ulaganja u nacionalnom dohotku i društvenom proizvodu, već i dinamiku njihovog udela u ukupnim privrednim investicijama. Di-

Digitized by Google

namiku ovih međuodnosa ilustrovaćemo na primeru nekih industrijski razvijenih zemalja, zemalja realnog socijalizma i Jugoslavije.

Poređenje dinamike ukupnih ulaganja u proizvodnju znanja i ukupnih privrednih investicija (u procentima)

	1953.	1966.		1970.
SAD[16]	9,6	19,7		20,6
	1961	1970	1972	1973
SSSR[17]	8,9	14,3	15,4	16,1
	1965	1970	1980	1982
SFRJ[18]	4,0	4,3	7,5	5,5

Polazeći od toga da ulaganja u naučno-tehnološka istraživanja u savremenoj privredi, naučno intenzivnoj, treba da budu proporcionalna akumulaciji u razvitak tehnologije celokupne društvene proizvodnje[19], smatramo da se optimalnim učešćem ulaganja u nauku u ukupnim privrednim investicijama može smatrati ono koje se kreće u granicama 20—25%.

Sa tog stanovišta, možemo konstatovati da je učešće ulaganja u nauku u ukupnim privrednim investicijama u SAD, počev od 1970. godine, u granicama optimalnog, ono u SSSR se približava granici optimuma, dok se ovo učešće u SFRJ u 1982. godini, kao i u celokupnom posmatranom periodu, nalazi oko 4—5 puta ispod granice optimuma. To jasno govori da je struktura privrede SFRJ krajnje ekstenzivna, pa otuda i struktura investicija, iz koje se može postepeno izlaziti povećanjem (ubrzanim) razlike između tempa rasta ulaganja u nauku i ukupnih privrednih investicija u korist prvih i, na toj osnovi, izmenama u strukturi ukupnih privrednih investicija u pravcu osetnog ubrzanja rasta udela ulaganja u nauku u ukupnim privrednim investicijama.

4.5. *Rast učešća vrednosti naučno-tehnoloških istraživanja u vrednosti proizvodnje*

Naučnom intenzifikacijom pojedinih grana proizvodnje, a time i društvene proizvodnje u celini, jača tendencija povećanja udela vrednosti naučno-tehnoloških istraživanja (uključujući i razvojna)

[16] Podaci za SAD dati su prema našem radu *Naukometrijska analiza proizvodnje znanja*, »Univerzitet danas«, br. 5—6/1971, str. 60, tabela 1, kao i prema radu *Naučno-tehničeskaja revolucija v razvitih kapitalističeskih stranah*, Moskva, 1975, str. 63, tablica 5 i str. 163, tablica 31.

[17] Podaci za SSSR dati su prema radu T. S. Hačaturova, *Sovjetskaja ekonomika na sovremenoj etape*, Moskva, 1975, str. 153. i 322.

[18] Podaci za SFRJ su dati prema SGJ, 1973. i SGJ, 1984. godine.

[19] Šire o tome videti naš rad, *Proces proširene društvene reprodukcije u okviru savremenog ciklusa reprodukcije*, »Socijalizam«, br. 6/1982, str. 1026—1033.

Digitized by Google

u vrednosti bruto produkcije. Na današnjem stupnju razvoja naučne intenzivnosti proizvodnje o tome možemo rasuđivati sa stanovišta iskustva onih grana društvene proizvodnje koje su dostigle određeni stupanj naučne intenzivnosti. Ceneći prema iskustvima ovih grana društvene proizvodnje, može se reći da se učešće vrednosti naučno-tehnoloških (uključujući i razvojna) istraživanja u vrednosti bruto produkcije kreće oko 30%.[20]

Najveće učešće vrednosti naučno-tehnoloških istraživanja ili prosto proizvodnje i primene znanja u vrednosti bruto produkcije zapaža se kod proizvoda informacione industrije i kreće se oko 70%.

[20] Videti o tome: *Naučno-tehnologičeskaja revolucija i socijalističeskaja sistema hozjajstva*«, Moskva, 1983, str. 85.

Digitized by Google

Kongresi i konferencije Saveza komunista

Slovenija:

Organizovano i bez odlaganja izlaziti iz krize

Tokom kongresnih dana postavili smo sebi velike ciljeve. Ako želimo da ih ostvarimo, isto toliko velika mora biti i naša odgovornost. Jer radnička će klasa na temelju strožih kriterijuma ocenjivati naš rad i odgovornost. Ako smo, sasvim opravdano, protiv prosečnosti u našem društvu, utoliko više se moramo boriti protiv prosečnosti u Savezu komunista. A to znači da sve naše radne, stvaralačke, naučne, stručne, idejne i moralne potencijale moramo u punoj meri angažovati na razvijanju i ostvarivanju komunističke i socijalističke ideje, na obezbeđivanju svestranog privrednog, političkog i kulturnog razvoja zemlje.

Neosporna karakteristika kongresa je prvenstveno relativno jedinstvo delegata i spremnost da se svim raspoloživim snagama otklone sadašnja krizna žarišta, zatim da se pristupi odlučnijoj obnovi Saveza komunista, uz jasnu usmerenost na celokupan jugoslovenski prostor, odnosno uz insistiranje na tome da Slovenija ne može imati nikakvih perspektiva izvan zajednice naših naroda i narodnosti.

Sigurno bismo napravili veliku grešku ako bismo odgovor na pitanje koliko je kongres bio uspešan pokušali da tražimo jedino na mestu njegovog održavanja. Glavnu osnovu jedinstva kongresa davala je poruka da se izlazak iz sadašnje krize može naći jedino udruženim snagama.

Digitized by Google

O uspešnosti kongresa ne mogu govoriti samo trodnevne rasprave i zaključci delegatâ, jer je to, u stvari, samo deo svakodnevnog života Saveza komunista i društva. Zato se osnovni značaj Desetog kongresa Saveza komunista Slovenije može oceniti jedino ako se imaju u vidu smernice ranijih kongresa i XII kongresa Saveza komunista Jugoslavije, a naročito aktivnosti pokrenute posle 13. sednice CK SKJ. Upravo je ova široka javna rasprava donela mnogo novih ideja, inicijativa, upozorenja, pa i dopuna za predložene nacrte kongresnih dokumenata, koji su posle toga dobili svoj konačni oblik. Prvenstveno zato što je većinu tih inicijativa i predloga karakterisalo njihovo izuzetno otvoreno iznošenje, zatim kritičnost i samokritičnost, realnost i stvaralaštvo, što se, pre svega, odnosi na one koji su bili vezani za temeljne smernice.

Ne sme se, naime, zaobići činjenica da je CK SK Slovenije već nekoliko godina praktikovao da pre održavanja većine svojih sednica objavljuje u glasilu »Komunist« osnovne materijale, čime je omogućavao članstvu da se sa njima upozna, ali da stvaralački nadograđuje i dopunjava predložene smernice. Objavljivanje nacrta kongresnih dokumenata podstaklo je komuniste da se u punoj meri angažuju u zaista svestranim pretkongresnim pripremama u osnovnim organizacijama, koje su svojim različitim inicijativama i predlozima obasule odbor za pripremu kongresa. Zato je, bez sumnje, tačno — što je i u uvodnom referatu naglasio dosadašnji predsednik CK SK Slovenije Andrej Marinc — da je delovanje komunista u ovim složenim prilikama, poslednje četiri godine, celokupnoj javnosti pokazalo, doduše, parcijalno, teorijski još nedovoljno osmišljeno i organizacijski ne sasvim povezano — da se u Savezu komunista izgrađuje nova, revolucionarna svest.

Ako, naime, pažljivije razmotrimo pretkongresne rasprave, nametnuće nam se zaključak da nas suočavanje s teškoćama, zapletima i protivrečnostima u celom tom periodu, uz razočaranja zbog neostvarenih želja i zaključaka, sve više vraća realnom životu. I u takvim smo okolnostima počeli shvatati da su mnoge vizije, koje smo još samo pre jedne decenije smatrali ostvarljivim ciljem u stvari još dosta daleko od nas. Do toga nije došlo zato što smo bili u svoje vreme vizionari-utopisti; uzrok tome su i svetske prilike i okolnosti, a i mnoge naše protivrečnosti. Pri tom smo postali svesni i činjenice da je dostizanje višeg nivoa socijalističkog samoupravljanja, bez efikasnijeg upravljanja društvenim sredstvima, izuzetno težak zadatak, ne samo zbog uticaja starih odnosa, mentaliteta i pojava što nas sputavaju, niti zbog suviše širokog fronta novih prodora, nego i zbog naših sopstvenih shvatanja, odnosno ponašanja i nedovoljnog znanja.

I pored jasno utvrđenog našeg društvenog razvoja, rečeno je u prihvaćenoj rezoluciji, još nismo stvorili potrebne uslove za doslednije afirmisanje uloge radnikâ u organizacijama udruženog rada kao samoupravljačâ, dobrih upravljača društvenim sredstvima i nosilaca političke vlasti. U materijalnom razvoju nismo ostva-

Digitized by Google

rili temeljne, odnosno objektivnim potrebama više prilagođene promene u kvalitetu privređivanja, strukturi proizvodnje i u ravnopravnijem uključivanju u međunarodnu podelu rada. Nedovoljno smo podsticali razvijanje novih znanja, uvođenje nove tehnologije i stalno osposobljavanje ljudi. Teškoće u razvoju i mnoga otvorena pitanja u delovanju političkog sistema — izraz su zamršenih privrednih i društvenih prilika kod nas i u svetu i zahtevaju odlučnije pristupanje promenama u ekonomskom i političkom sistemu, kako bi razvoj tekao kao celovit društveni proces.

Savez komunista i druge subjektivne snage suviše su sporo i nedovoljno stvaralački reagovali na bitno izmenjene društveno-političke prilike, koje iziskuju da se, pored kvalitativnih promena u načinu privređivanja i razvoju, ubrzano ostvaruje i Ustavom utvrđen društveno-ekonomski sistem kao celina. U takvim uslovima su mnogi, pa i u Savezu komunista, rešenja za nastale probleme tražili u afirmisanju tehnokratskih koncepata razvoja i u naglašenoj etatističkoj ulozi državnih organa. Kao komunisti, nismo mogli u punoj meri da ostvarujemo svoju avangardnu ulogu, da demokratski usklađujemo aktivnosti unutar političkog sistema i u okviru pluralizma samoupravnih interesa, odnosno u Socijalističkom savezu radnog naroda, kao najmasovnijoj organizaciji ljudi opredeljenih za socijalističko samoupravljanje. Ponovo su se, jasnije i u oštrijem obliku, javile težnje za tim da Savez komunista deluje kao partija na vlasti, a ne kao vodeća idejno-politička snaga u sistemu socijalističkog samoupravljanja...

Kongres je, upravo na toj osnovi, svojim smernicama veoma odlučno postavio nekoliko glavnih pitanja daljeg razvoja, na koja je i odgovorio. Te odgovore, nesumnjivo, nije bilo toliko teško dati zato što je CK SK Slovenije u periodu između dva kongresa razmatrao praktično sva aktuelna i životna pitanja slovenačkog (a time i jugoslovenskog) društva i doneo vrlo jasne smernice koje moramo samo dalje dograđivati.

Razume se, pre svega je postavljeno pitanje organizovanosti društva i udruženog rada. Protivrečnosti s kojima se suočavamo imaju, svakako, i određen pozitivan učinak. Prvenstveno sve više jača saznanje o tome da se moramo neuporedivo više nego do sada osloniti na sopstvene snage. To je dokazala i sednica CK SK Slovenije posvećena ovoj problematici, a koja je imala izuzetan odjek ne samo u organizacijama udruženog rada u Republici, nego i u društvenim delatnostima, a pobudila je veliko interesovanje u celoj Jugoslaviji. Moramo, naime, biti svesni činjenice da socijalistički samoupravni odnosi još nisu u svim oblastima preovladali, što potvrđuje dostignuti nivo socijalističke samoupravne demokratije. Kako je na kongresu rečeno, očito je da državno-svojinski odnosi jačaju, pa ne iznenađuje zahtev za odlučnijim ostvarivanjem i afirmisanjem Programa Saveza komunista Jugoslavije, ustavnog uređenja i drugih programskih smernica društvenog razvoja, što se prvenstveno zasnivaju na izvornim ciljevima socijalističkog samoupravljanja. Pre svega, reč je o klasnom

Digitized by Google

sukobu što je vezan za afirmisanje društvene svojine, kao temelja društvenog razvoja.

Takođe je očigledno da do sada nismo adekvatno vrednovali rad. Nedopustivo je prenebregavanje znanja i stvaralaštva ljudi. Zato najodlučnije treba otklanjati sve što sprečava inicijativu pojedinaca, odustajati od ekstenzivnog načina razvoja i afirmisati povezivanje organizacija udruženog rada na teritoriji cele zemlje, posebno sa stanovišta uključivanja u međunarodne razvojne i ekonomske tokove, pri čemu se akcenat stavlja na svrsishodno korišćenje prirodnih pogodnosti u pojedinim sredinama, na razvijanje i primenu znanja, kao i na stručno upravljanje društvenom reprodukcijom.

Jedno od najznačajnijih pitanja je, svakako, prestrukturiranje dela privrede, koje, uz to, iziskuje veću demokratičnost u odlučivanju o društvenom, materijalnom i kulturnom razvoju, u cilju postizanja veće društvene produktivnosti rada i unapređivanja upravljanja društvenim sredstvima. U odnosima društvenih snaga mora da preovlada, pre svega, dugoročni interes radničke klase, pri čemu Savez komunista u tome nosi najveću odgovornost. Svoju društvenu ulogu on mora da afirmiše prvenstveno obezbeđivanjem čvrstog društvenog opredeljenja i perspektiva razvojne orijentacije, naročito — što današnje vreme iziskuje — pri suzbijanju svih uzroka, oblika i posledica privredne i društvene krize.

To svakako znači da odgovarajuća sredstva i mehanizme za ostvarivanje društvenih ciljeva moramo tražiti uzimajući u obzir našu realnost. Jedno od temeljnih polazišta je, kako je rečeno u Rezoluciji, da je robna proizvodnja na sadašnjem stepenu razvijenosti proizvodnih snaga objektivna činjenica, a ostvarivanje zakona vrednosti i tržišta čak bitan uslov za napredovanje socijalističkog samoupravljanja. Naime, jačanje privredne samostalnosti svake organizacije udruženog rada jedan je od suštinskih uslova afirmisanja samoupravnih proizvodnih odnosa i uspešnog privređivanja društvenim sredstvima. Razvijena robna proizvodnja na temelju društvene svojine, uz istovremeno jačanje sistema samoupravnog društvenog planiranja i udruživanja rada i sredstava, omogućuje najefikasniju borbu protiv voluntarističkog, etatističkog i birokratskog ostvarivanja društvene reprodukcije, nacionalističkih pojava, tehnokratskog rukovođenja organizacijama i zajednicama, kao i protiv manipulisanja ljudima.

Zato je nakon pretkongresnih i kongresnih rasprava u prvi plan izbio stav da se brži razvoj društva ne može zasnivati na nekom prividnom idealnom skladu, mada inače raznorodnih pogleda, potreba i interesa, nego prvenstveno na demokratskoj borbi mišljenja svih koji su iskreno opredeljeni za socijalističko samoupravljanje, jer samo to može u praksi obezbediti istinsko jedinstvo. Dakle, reč je o jačanju uloge napredne većine, na osnovu načela našeg političkog sistema, to jest o klasnoj logici svih poluga revolucionisanja društvenih odnosa. To znači, pre svega, da moramo neprekidno podsticati sve kvalitativne činioce privređi-

Digitized by Google

vanja i poslovanja, odnosno na takvoj osnovi mobilisati radnike, koji su svesni toga da treba da snose posledice donesene odluke. Pri tom je nužno da se ekonomskom politikom brže i odlučnije otklanjaju izvori inflacije koji omogućuju potrošnju iznad stvarnih mogućnosti, jer je upravo inflacija najveća prepreka stvaralaštvu ljudi i uspešnijem privređivanju. Ona, naime, istovremeno produbljuje socijalne razlike koje se ne zasnivaju na radu i njegovim rezultatima, čime je, po svojoj klasnoj suštini, istinski najneustavnija pojava.

Savez komunista Slovenije je još na svom X kongresu veoma jasno formulisao zadatke članstva — da deluje kao idejna i akcijska snaga, da menja stanje i mobiliše sve snage za dalji razvoj. Upravo ti zadaci izražavaju jedinstven interes svih radnih ljudi, naroda i narodnosti u SFR Jugoslaviji. Oni čine zajedničke osnovne elemente i služe kao smernice razvoja naših društveno-ekonomskih i društveno-političkih odnosa. Reč je, naime, o sve tešnjem preplitanju društveno-ekonomskog i društveno-političkog sistema, koje ne može biti samo cilj, nego i osnovno sredstvo za ostvarivanje i očuvanje odlučujuće uloge radničke klase u osnovnim ćelijama i celokupnoj društvenoj reprodukciji. Istovremeno je u pitanju takav razvoj političkog sistema koji će biti izraz demokratičnosti i socijalističke samoupravne orijentisanosti, snage radnih ljudi i građana i delegatskih skupština.

Dakle, u prvom planu je još upornije zalaganje za budući razvoj samoupravljanja, što je i uslov za ostvarivanje ustavne zamisli u pogledu odnosâ u federaciji, i to na avnojevskim temeljima revolucije; znači, to je borba protiv nacionalizama svih vrsta i političkih boja.

Nije manje važna ni činjenica da prednost ubuduće moraju imati razvojna pitanja, pri čemu je nužno da se oslobodimo ekstenzivnog razvoja, jer je on, pre svega, praćen neodgovarajućom privrednom strukturom, nepovoljnom kvalifikacionom strukturom, neprihvatljivim mentalitetom i već prevaziđenim društvenim odnosima. Moramo imati u vidu da je kvalifikaciona struktura u okviru Jugoslavije najnepovoljnija upravo u Sloveniji, što, nesumnjivo, ukazuje na kratkoročnu politiku obrazovanja u toj republici. Pri tom ne treba zanemariti ni okolnost da su nas donekle uspavale prednosti Slovenije u odnosu na druga područja Jugoslavije. To nas je sve više potiskivalo u neambicioznu i nedovoljno stvaralačku prosečnost. Jasno je, naime — što je na kongresu i naglašeno — da intenzivan razvoj u Sloveniji, odnosno u celoj Jugoslaviji, zahteva prevazilaženje naučnog i tehnološkog zaostajanja, suzbijanje voluntarizma u razvojnoj politici, uz odustajanje od politike nerealnih želja i pragmatizma kao politike sitnih, kratkovidih računica, koja, u stvari, vodi ka zatvaranju. Zato je krajnje vreme da priznamo značaj i vrednost znanja. To je i jedini put ka obezbeđivanju socijalne sigurnosti i perspektive, čemu je kongresna rasprava, naročito ona o ulozi društvenih delatnosti, posvetila izuzetno veliku pažnju.

Digitized by Google

U naprednim i razvijenim delovima sveta ukorenjeno je mišljenje da je delotvoran samo onaj sistem koji obezbeđuje privrednu efikasnost, potpunu socijalnu sigurnost i poliitčku demokratiju. Naše smernice razvoja, kako ih je Kardelj formulisao, imaju za cilj, pre svega, produbljivanje prakse u kojoj će radni ljudi organizovano i na osnovu sopstvenog rada, uz afirmisanje i širenje demokratije, ostvarivanje i unapređivanje samoupravljanja, poštovanje ustavnosti i zakonitosti — sami obezbeđivati ostvarivanje i zaštitu sopstvenih prava i sloboda. Zato Socijalistički savez — kojem je na kongresu bila posvećena izuzetna pažnja — ne sme da se shvata samo kao tradicija ili sećanje na istorijsku prošlost, nego kao središte političke akcije koja podstiče komuniste na politički rad, a oni upravo u SSRN proveravaju životnost svoje orijentacije i učvršćuju klasno savezništvo sa svim naprednim, demokratski orijentisanim ljudima.

Kako je prihvaćeno u osnovnim smernicama, komunisti će dosledno ostvarivati načelo da je čovekov pogled na svet, bilo da je u pitanju vernik ili ne, njegova lična stvar i stvar njegovog ličnog opredeljenja, a mora se očekivati da i vernici stvaralački učestvuju u borbi za dalji razvoj socijalističkog samoupravnog društva. Upravo se stoga treba suprotstaviti svakom sektaštvu u Socijalističkom savezu, bez obzira na to da li je reč o zloupotrebi verskih ubeđenja u političke svrhe ili o dogmatizmu članova SK, odnosno o pritiscima ili pokušajima da se održava odlučivanje otuđeno od radnih ljudi.

Pored privrednih i sistemskih pitanja, u raspravi je najveća pažnja poklonjena zadacima komunista u borbi za jačanje i dalji razvoj socijalističkih samoupravnih vrednosti i moralne strategije društva. Zaostajanje u razvoju osnovnih moralnih vrednosti — od privrednog područja, preko vaspitanja i obrazovanja, pa do nauke, kulture i politike — nesumnjivo je jedan od uzroka mnogih današnjih kriznih pojava u društvu, koje sobom donose i najteže posledice, što je bilo naročito isticano u pretkongresnim raspravama. S tim u vezi bilo je reči i o različitim načinima prisvajanja društvene svojine, plodova tuđeg rada i neodgovornom odnosu prema sredstvima u društvenom vlasništvu, o nepoštovanju prihvaćenih obaveza, ali i o privrednom kriminalu. Sve to, zajedno sa sličnim negativnim pojavama, dovodi do erozije revolucionarne moralno-političke svesti i izaziva opravdanu zabrinutost ljudi. Sa slabljenjem socijalističke moralne svesti Savez komunista je počeo da gubi ugled i uticaj koji je imao u svojoj revolucionarnoj prošlosti, i to upravo zbog visoke moralno-političke svesti, samopregora, revolucionarne borbenosti, principijelnosti i nepokolebljivosti komunista u borbi za vrednosti i ciljeve radničke klase, narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije.

Radni ljudi, sasvim opravdano, očekuju od Saveza komunista, a naročito od njegovih rukovodstava — kako su istakli delegati — da se odlučno uhvate u koštac s takvim pojavama u Savezu komunista i društvu. To je, takođe, jedna od osnova za idejno-

Digitized by Google

-političku diferencijaciju i isključivanje iz SK svih onih koji su zbog nepoštenja, neodgovornosti, birokratskog odnosa, nesposobnosti, idejno-političke nezrelosti itd. izgubili ugled u svojoj životnoj i radnoj sredini. Nije, međutim, reč samo o borbi protiv pojedinaca, već o otkrivanju pravih uzroka takvih negativnih pojava i ponašanja, kao i o jačanju uticaja sistema vrednosti koji odgovara viziji socijalističkog humanizma i komunizma, kao društva slobodno udruženog stvaralačkog rada.

Socijalističko samoupravljanje, kako je zapisano u Rezoluciji, preuzima i razvija sve napredne moralne vrednosti koje su se formirale tokom razvoja čovečanstva, posebno u međunarodnom i našem radničkom pokretu, u revolucionarnim borbama za socijalno i nacionalno oslobođenje eksploatisanih naroda i klasa.

Današnje vreme više ne zahteva od komunista da neprekidno stavljaju svoj život na kocku, odnosno da se žrtvuju do kraja i u svojoj aktivnosti sagore. Međutim, nesebičnost, požrtvovanje, poštenje, a na prvom mestu odanost vrednostima i ciljevima radničke klase i socijalističke revolucije i danas su temelji moralnog lika komuniste. I ovo naše vreme traži stvaranje novih osobina i vrednosti. Stvaralački, inovativni, visoko produktivni rad, združen sa znanjem i prožet dubokom socijalnom svešću o tome da je svako prisvajanje plodova tuđih napora bez sopstvenog doprinosa nespojivo s etikom socijalističkog samoupravnog društva, danas sve više postaje temelj takve vrednosti. Baš zato se komunisti, osobito oni na funkcijama, moraju ličnim primerom i ponašanjem stalno dokazivati.

Radnički pokret je uvek nastojao da afirmiše rad kao jednu od osnovnih društvenih i humanitarnih vrednosti. I to rad oslobođen svih izrabljivačkih klasnih odnosa, rad kao iskonsku ljudsku potrebu. Upravo ta činjenica krije u sebi još mnogo neiskorišćenih mogućnosti za masovnu inovativnu delatnost, a time i za tehnološki, organizacioni, privredni i drugi napredak, koji mora biti tesno povezan s humanošću u najširem smislu.

Udruživanje rada i sredstava društvene reprodukcije zamršen je i na izgled protivrečan proces, i zasad s njim u vezi nema većih iskustava. Međutim, na osnovu naših saznanja možemo reći da je udruživanje rada i sredstava izloženo mnogim opasnostima, pa i zloupotrebama, ponekad i nazadovanju u poređenju s već postignutim rezultatima.

Samoupravljanje, međutim, može u potpunosti da se ostvaruje i afirmiše jedino uz uslov visoke razvijenosti opšte kulture, nauke i tehnologije. Naime, težnja za samoupravljanjem se javlja kao nužnost u svim visokorazvijenim industrijskim društvima, bez obzira na društveno-ekonomski i politički sistem. Zato je naše socijalističko samoupravljanje ne samo naše najveće revolucionarno dostignuće, već i temelj i cilj naše vrednosne strategije, naša najznačajnija društveno-moralna vrednost, koja omogućava svestrani razvoj pojedinca i društva. Pri tom ono zahteva, a i

Digitized by Google

osigurava uslove za potpuni razvoj kulture, za primenu dostignuća savremene naučno-tehnološke revolucije, za punu stvaralačku slobodu, kreativnost i za unapređivanje međuljudskih odnosa; a to je, inače, sve obuhvaćeno Dugoročnim programom ekonomske stabilizacije. Jasno je, naime, da današnja privredna kriza, s elementima društvene i moralno-vrednosne krize, nikako nije posledica razvoja samoupravljanja, već posledica njegove stagnacije. Tim pre moramo stalno imati na umu da bez podizanja stepena kulture, znanja, najšireg i stručnog obrazovanja, naučnoistraživačkog rada, masovne inovativne delatnosti, osvajanja i razvoja novih savremenih tehnologija itd. nikako nećemo moći da ostvarimo postavljene ciljeve, a čak ni da učvrstimo i dalje razvijamo socijalističko samoupravljanje kao našu temeljnu društveno-političku vrednost. Samo takva orijentacija može nas izvući iz današnje privredne, političke i moralno-vrednosne krize, koju, udruživanjem svih stvaralačkih snaga, možemo pretvoriti u značajan podsticaj daljeg i bržeg razvoja na svim područjima društvenog života.

Savez komunista ne teži dominaciji nad čovekom, već njegovom emancipovanju, odnosno zalaže se za brži razvoj nauke, tehnologije, ekonomije, kulture. Ne zato da bi jačao poziciju svoje moći, već stoga što je svestan da se bez toga ne može postići oslobođenje rada i čoveka, proširivati i produbljivati samoupravni socijalistički odnosi, stvarati nove mogućnosti za samoupravno odlučivanje o uslovima i rezultatima rada, dalje razvijati socijalistička samoupravna demokratija. Zato se treba opredeljivati prvenstveno za sve one vrednosti koje nas približavaju postavljenom cilju i koje su dugoročno u skladu s našom socijalističkom i komunističkom vizijom.

Upravo radi toga je na kongresu velika pažnja bila posvećena jačanju nacionalne suverenosti i političke, ekonomske i kulturne ravnopravnosti svih jugoslovenskih naroda. To je, prema stavovima kongresa, prvi uslov za ostvarivanje jedinstva radničke klase Jugoslavije, za jačanje odgovornosti za sopstveni i zajednički razvoj, uz uvažavanje interesâ radnih ljudi i učvršćivanje ustavnog društveno-ekonomskog položaja radnikâ u udruženom radu. Kako je istaknuto, za slobodu i ravnopravnost svakog naroda bitno je da radnička klasa u njemu, kao vodeća društvena snaga, raspolaže rezultatima svog rada i upravlja celokupnom društvenom reprodukcijom; nužni su odnosi ravnopravnosti, uzajamnosti i odgovornosti svih naroda i narodnosti što žive u istom društvenom i ekonomskom sistemu, u uslovima jedinstvenog jugoslovenskog tržišta. Zato i treba ostvarivati pravo i odgovornost u tom smislu da se sve republike i autonomne pokrajine brinu o sopstvenom i zajedničkom razvoju na temelju ostvarenog dohotka, uz poštovanje načela uzajamnosti i solidarnosti. Nacionalni odnosi, naime, počivaju na tekovinama naše revolucije, na zajedničkom zalaganju za razvoj socijalističkih samoupravnih proizvodnih odnosa, zajedničkim ekonomskim interesima, na angažovanju na jačanju poli-

Digitized by Google

tičke i demokratske slobode, na kulturnom, naučnom i drugom stvaralaštvu svih naših naroda i narodnosti.

Kongres je veliku pažnju poklonio i ostvarivanju Ustavom utvrđenog položaja, kao i mestu i ulozi italijanske i mađarske nacionalnosti u Republici; jer većinski narod mora da im obezbedi uslove za svestrani razvoj i napredovanje. Kongres se takođe založio za odgovornost prema celokupnom slovenačkom kulturnom prostoru, prema načelu čiju suštinu neki očito nedovoljno shvataju. Podržavanje slovenačke nacionalne zajednice u tri susedne zemlje u nastojanjima za očuvanjem nacionalnog identiteta i ostvarivanjem prava njenih pripadnika u stvari je nerazdvojni sastavni deo rešavanja celokupnog slovenačkog nacionalnog pitanja. Ujedno, obaveza društva je i saradnja sa iseljenicima i radnicima na privremenom radu u inostranstvu.

Većina učesnika rasprava (govorilo je više od 30 odsto delegata) posebno je istakla da je jedna od glavnih smernica upravo obnova SK, koja će putem demokratske rasprave i političke akcije pomoći da se ostvari potrebno idejno-političko jedinstvo. Bez jedinstva i uverenja da sve nas povezuje osnovna saglasnost u pogledu programskih ciljeva i smernica — organizacija neće imati potrebnu akcionu snagu, niti će biti sposobna da menja stanje i društvene prilike. U tom će se slučaju pretvoriti u poligon kabinetskog raspravljanja, u kojem demokratsko pravo uživaju svi stavovi i koncepcije, čak i oni što su suprotni komunističkoj i socijalističkoj ideji. Sve razlike koje normalno postoje u demokratskom interesnom pluralističkom društvu ne mogu da postoje u revolucionarnoj organizaciji. Njeno temeljno jedinstvo je, naime, bitan uslov za demokratičnost društva, u kojem ideja socijalističkog samoupravljanja, sa svojom humanističkom i oslobađajućom suštinom, mora da ostvaruje povezujuću i mobilizatorsku ulogu. Pri izgradnji i osposobljavanju SK nužno je da polazimo od činjenice da SK postoji radi ljudi, kao izraz njihove potrebe da se organizuju za zajedničko ostvarivanje komunističke ideje.

Savez komunista upravo stoga mora doslednije da se oslobađa oportunizma, da krene putem jasnije diferencijacije i odlučnijeg razilaženja sa onima koji su u SK zbog neprincipijelnih pobuda, jer u postojećim birokratskim i tehnokratskim odnosima očekuju da će steći određene prednosti. Moramo se oslobađati onih koji, radi jačanja sopstvene pozicije i uticaja u društvu, pokušavaju da kao vrednost celokupnog društva postave u prvi plan svoje interese, svoj način života, preuzet od srednjeg građanskog sloja, zatim svoju građansku ili čak lumpenproletersku svest i mentalitet što pogoduju življenju na tuđ račun. Takvi su objektivno najbolji saveznici birokratije i pokušavaju, zajedno s njom, da i dalje vladaju radnikovim radom i društvenim kapitalom. Takav kompromis doprinosi očuvanju etatističkog podređivanja živog rada. Zato prvenstveno treba jačati autoritet Saveza komunista. Naime, Savez komunista mora da se distancira od aparata vlasti, države, koja nam je — efikasna i odgovorna, zakonita i

Digitized by Google

s delovanjem u ustavnim okvirima — i te kako još potrebna. Neophodno je da Savez komunista prestane da bude »državni«, da bi tako i država prestala da bude »partijska«. I Savez komunista i država moraju, dakle, biti radnički, klasni, da bi mogli da daju svoj istorijski doprinos našem pohodu ka republici slobodno udruženog rada, što je i osnovni smisao naših napora usmerenih na razvijanje nadgradnje i nužno menjanje političkog sistema socijalističkog samoupravljanja na kriterijumima i temeljima koje je postavila »Kritička analiza«. To ujedno objašnjava zbog čega je niz kritičkih misli izrečen upravo na račun delovanja Saveza komunista, njegovog idejnog i akcionog jedinstva, efikasnosti i uticaja. Savez komunista mora pre svega odlučno da otkloni nesklad između svojih zaključaka i akcije. Mora da ojača stvaralačku ulogu i odgovornost članova i osnovne organizacije, da obnovi svoju teorijsku prodornost i moralni ugled, da zaoštri odgovornost rukovodstva prema članstvu i celog Saveza komunista prema narodu, sopstvenom narodu i radničkoj klasi cele Jugoslavije, što ujedno iziskuje još veće otvaranje i više sluha za sve napredne težnje. Takva buduća razvojna orijentacija zahteva i ostvarivanje boljih i savremenijih načina i metoda delovanja, jer se starim načinom ne može postići nešto bitno novo, što važi i za politički rad u društvu uopšte, a posebno u SK.

Delegati su odlučno podržali već i same misli iznesene u uvodnom referatu — da smo dostigli takav stepen razvoja i društvenih odnosa koji iziskuje dostizanje višeg stepena kvalitativnog napredovanja. Zato sadašnje procese moramo prihvatiti i kao izazov svemu stvaralačkom, što treba da deluje znanjem, hrabrošću, ugledom, odgovornošću.

Jednom rečju, ako se ponovo vratimo na misli iz zaključka Milana Kučana, to je bio kongres planiranja obaveza, kongres poverenja u vlastite snage i sposobnosti da na marksističkim osnovama utiremo najpouzdanije puteve za menjanje sveta kakav je danas i sprečavanje njegovih namera da i dalje poseže za sredstvima privredne i vojne strategije, što se najočitije izražava u međunarodnim dimenzijama.

Ta vera u jedinstvo i oslanjanje na dostignuća prethodnih generacija boraca za socijalizam, naročito onih kojima je povereno usmeravanje političke misli i akcije SK, garantija je veće ofanzivnosti naše buduće akcije. Zato je i ovaj kongres ofanzivnijeg pristupa Saveza komunista Slovenije političkoj i privrednoj stabilizaciji slovenačkog i jugoslovenskog društva uopšte već krenuo dalje Titovim putem.

Janez Korošec

Digitized by Google

Crna Gora:

Na kursu revolucionarne obnove

Svaki kongres bi, naravno, trebalo da bude mesto i da radi u takvom sastavu koji omogućuje da se, pored ocene osnovnih društvenih procesa u periodu od poslednjeg takvog skupa, iznose i proveravaju ideje i inicijative čije je seme počelo da klija baš u tom razdoblju. Taj osnovni zahtev ispunio je i Deveti kongres SK Crne Gore (održan u Titogradu 22. i 23. aprila) — njegovi delegati se nisu zadovoljili samo analiziranjem i objašnjavanjem društvene stvarnosti, već su nastojali da nađu puteve i sredstva za njeno, kako je često isticano, revolucionarno menjanje.

Novih revolucionarnih ideja i inicijativa na samom kongresu, istina, nije bilo, pa ni drugih »zahvata« za koje bi se moglo reći da su prelomni. Za to postoji nekoliko razloga koje možda i ne bi trebalo uvažiti, ali se moraju priznati: Teorijski rad u Savezu komunista sveden je, uglavnom, na ponavljanje okoštalih marksističkih floskula, a novi, dublji teorijski prodori godinama ostaju mahom u fazi nagoveštaja ili jalovih nada. O putu izlaska iz društvene krize se u međukongresnom periodu toliko raspravljalo i zaključivalo da je u ravni političke ekonomije nerealno bilo i očekivati nove ideje, pogotovo što ni većina dosad iznetih nije proverena u praksi. Treba znati i to da se na kongresima SK odavno nisu odigrali prelomni događaji, nije bilo uslova da se ta tradicija upravo sada prekine.

Digitized by Google

Jačanje SKJ i integracija u SFRJ

Zato su se delegati Devetog kongresa, pritešnjeni grubom društvenom zbiljom, koncentrisali uglavnom na nekoliko najkrupnijih problema od čijeg će rešavanja zavisiti dalji razvoj ove Republike i njen položaj u SFRJ. Dominirala su, čini se, tri opšta zahteva; u različitim interpretacijama ponovio ih je gotovo svaki učesnik u dvodnevnoj raspravi, a kao najvažniji zadaci zapisani su i u svim kongresnim dokumentima.

Prvi, verovatno i uslov za ostvarenje ostala dva, jeste da se savladaju tendencije idejnog, političkog, socijalnog i moralnog slabljenja Saveza komunista, da se, dakle, temeljno očiste njegovi redovi, a ojača idejno i akciono jedinstvo SK Jugoslavije i samoupravna integracija na svim nivoima u SFRJ.

Drugi je — da se u političkom i ekonomskom sistemu promene sva rešenja i mehanizmi koji se nisu potvrdili kao pogodno sredstvo za ostvarivanje vlasti radničke klase, a pre svih, bez čekanja i oklevanja, ona koja su ekonomski i politički sistem potiskivala sa puta socijalističkog samoupravljanja i demokratskog razvoja društva.

Treći je — da se na svim nivoima u društvu, pogotovo u Savezu komunista, rigorozno utvrđuje odgovornost za formulisanje i ostvarivanje usvojene politike, da rad svih organa i pojedinaca do krajnjih granica bude javan i izložen stalnoj društvenoj oceni i kontroli.

Uz rame sa ovima je i zahtev da se povećanjem produktivnosti, proizvodnje i izvoza i većim ulaganjem u nauku stabilizuju privredni tokovi i obuzda inflacija i da se svim političkim i zakonskim sredstvima onemogući ostvarivanje mračnih ciljeva albanske iredente, da se, uz zaustavljanje iseljavanja Srba i Crnogoraca s Kosova, stvore uslovi za povratak onih koji su se pod pritiskom iselili.

Ovi zahtevi — opredeljenja izgovarani su i formulisani vrlo jasno, ali su ipak zvučali dosta poznato i uopšteno. Insistiranje na njima proizlazilo je uvek iz nekog gorkog ličnog ili bar sasvim konkretnog iskustva i zbivanja, koja su Savez komunista i društvo vukla u smeru suprotnom opredeljenjima. Nije bilo volje, ili Kongres realno nije prilika za to da se »prozove« konkretna ličnost ili organ, pa ovi zahtevi, ma koliko bili iskreni i izraz istorijske nužnosti, zbog toga i zvuče poznato i rezolucijski uopšteno.

Uz naglašavanje ovih zahteva, treba reći da je Kongres jednoglasno bio protiv bilo kakvog dovođenja u pitanje puta izgradnje društva koji je odavno izabran: razvoj socijalističkog samoupravljanja, puna ravnopravnost svih ljudi i nacija, nesvrstana spoljna politika i druga naša temeljna opredeljenja potvrđena su kao nezamenljiva.

Karakteristično je inače bilo da su delegati na Kongresu, sudeći bar po onome na što su u raspravi sami stavljali akcenat,

Digitized by Google

više zabrinuti opštim društvenim kretanjima, promenama u svesti, stanjem duha i odnosima u Savezu komunista i u društvu, nego gotovo nesavladivim ekonomskim teškoćama kojima je pritisnuta privreda i pod čijim teretom lični i društveni standard većine stanovništva, kao i mogućnost proširene reprodukcije u privredi, već niz godina gotovo vrtoglavo padaju.

Razloge za to, verovatno, treba tražiti u preovlađujućem ubeđenju da se jako izraženo nezadovoljstvo najširih slojeva i drugi retrogradni procesi u društvu ne mogu ugasiti isključivo ekonomskim merama. Drugim rečima, ljudi znaju da se izlaz iz ekonomske krize relativno lako može naći primenom metoda koje su suprotne socijalističkom samoupravljanju ili ustupcima stranim silama i kapitalu, ali takav izlaz oni ne žele.

Uzroci zabrinutosti

Zato crnogorske komuniste toliko i brine poljuljano poverenje u Savez komunista, sve izraženije deobe koje, kako je rečeno, radničkoj klasi nameće birokratija, zatim narastajuća nacionalna netrpeljivost, labave veze između rukovodstava i »baze«, često neodgovarajuće delovanje Saveza komunista i drugih društveno-političkih organizacija, velika društvena neefikasnost na svim nivoima, birokratsko-tehnokratske i etatističke uzurpacije samoupravljanja, sve agresivnije tuđe ideologije i klerikalizam i drugi problemi koji su, negde manje negde više, izraženi širom Jugoslavije. Društvo je, kako reče Marko Orlandić, suočeno s pritiscima na osnove sistema »koji svoje socijalno i političko izvorište ne nalaze samo u ostacima poraženih klasa. Razni oblici pretakanja društvene svojine u ličnu i grupnu, malograđanski egoizam i stihija, nerad i neodgovornost — objektivno su i vidovi tihe kontrarevolucije, koja potkopava temelje samoupravnog socijalizma«.

Zbir ovih pojava uveliko određuje i privredne tokove i utiče na promene u svesti ljudi, najkraće rečeno, ugrožava temeljne vrednosti sistema, pa i integritet Jugoslavije. Zbog svega toga — a ne samo zbog ekonomskih teškoća — nakon već poljuljanog ugleda, Savez komunista se opasno približava granici, kako je upozorilo više učesnika u raspravi, da počne da gubi i uticaj na osnovna društvena kretanja, posle čega bi realno bilo očekivati da naglo ojačaju i dobiju nove poklonike alternativne ideologije i koncepcije. Takvo shvatanje društvene krize odredilo je i tok Kongresa i presudno uticalo na njegove osnovne stavove.

Više nego i na jednom od nekoliko poslednjih kongresa dominiralo je u svim izlaganjima jako izraženo opredeljenje, da Savez komunista mora zbiti svoje redove, da mora neuporedivo odlučnije nego dosad poraditi na izgrađivanju svog idejnog i akcionog jedinstva, raskinuti »paktiranje« s državnim organima i odbranom lokalnih interesa. Ne zagovara se, naravno, unitaristički-centralistička partija, ali se kaže da Savez komunista može ostati

Digitized by Google

vodeća snaga društva jedino ako bude jedinstven, ako se stavi u službu odbrane jedinstva i vlasti radničke klase, a zauzme agresivniji kurs protiv raznih deoba, uzurpacija i alternativnih ideologija.

»Mešanje u tuđe stvari«

Takvo opredeljenje je i razlog što je prekinuta tradicija nemešanja u »tuđe stvari« i učinjen pokušaj uspostavljanja demokratske komunikacije sa Savezom komunista u drugim republikama. Za iseljavanje Srba i Crnogoraca s Kosova rečeno je da je to »najosjetljiviji i najteži politički i bezbjednosni problem zemlje«. Zatraženo je — i izražena spremnost da se, u skladu s Platformom SKJ o Kosovu, u svim aktivnostima učestvuje — da se svim političkim i zakonskim sredstvima spreči divljanje albanske iredente, da se uz zaustavljanje iseljavanja Srba i Crnogoraca s Kosova stvore uslovi i za povratak svih koji su se pod pritiskom iselili. Istaknuta je potreba da se obezbedi jedinstvo u oceni stanja na Kosovu, a naročito u sprovođenju određenih mera, jer razlike ohrabruju albanski nacionalizam, na jednoj, i srpski i crnogorski revanšizam — na drugoj strani. Upozoreno je i na to da se borba protiv iredente ne sme voditi raspirivanjem antialbanskog raspoloženja, protiv albanske narodnosti u celini, jer bi to moglo samo da izazove nove nevolje. U kongresnu Rezoluciju je uneto i da se traži stvaranje uslova za dolazak stručnih kadrova iz drugih sredina, koji bi pomogli bržem razvoju Kosova.

Nekoliko delegata je izrazilo negodovanje zbog glasova koji su se čuli na Kongresu SK Slovenije. Primedbe su upućene onima koji su rekli da su sve mere makro-ekonomske politike na nivou Jugoslavije (devizni zakon, mere finansijske konsolidacije, pokrivanje kursnih razlika i slično) uperene protiv dobrih privrednika. Zastupnicima takvih mišljenja zamereno je zbog dva razloga: prvo, kako je rečeno, to nije tačno, istina je da su ovim merama ukinute neke neopravdane privilegije, i drugo, dalje povlađivanje lokalnim interesima na štetu opštih, sigurno bi se nepovoljno odrazilo na jedinstvo cele zemlje, a o ravnomernom ekonomskom razvoju u tom slučaju ne bi moglo biti ni govora.

Snažno je bilo izraženo i saznanje o tome da bi Savez komunista, ako ne zaustavi talas pomenutih retrogradnih tendencija, ako ne preokrene negativne ekonomske tokove, mogao nepovratno izgubiti poverenje radnih ljudi, a zatim i vodeću ulogu u društvu. Zato je i ispoljena rešenost da se na ekonomske i ukupne društvene tokove ne utiče birokratskim mehanizmima, restrikcijama i represijom, već da članovi SK, pre svega ličnim primerom, pridobiju što veći broj ljudi za svoju politiku i planirane akcije, da se promenama rešenja u političkom sistemu koja se nisu potvrdila SK izbori za nove odnose u društvu jer je to najsigurniji način da se postigne najšira mobilizacija, bez koje se ne može savladati sadašnja kriza.

Digitized by Google

Rečeno je, inače, da se o političkom sistemu može suditi jedino po tome koliko uspešno rešava ekonomske i druge probleme i stvara uslove za život, a ne po tome kako je zamišljen. Slabosti u funkcionisanju političkog sistema su, kako reče Savo Šekarić, »očigledne«, a ljudi »više ne prihvataju da se unedogled opisuju stanje i problemi. Oni traže konkretne inicijative i promjene, i to bez odlaganja, na onim pravcima za koje se SK odavno opredijelio«. Ne dirajući u temeljna opredeljenja političkog sistema, ipak se, kako je često isticano, moraju menjati sva rešenja i mehanizmi koji se nisu potvrdili kao pogodno sredstvo za ostvarivanje vlasti radničke klase.

Nesavladiv udar inostranih dugova

Protekli petogodišnji period doneo je inače, uz mnogobrojna, ponekad i dramatična iskušenja i teškoće, i neosporne uspehe: industrijska proizvodnja je povećavana po godišnjoj stopi od oko 5 odsto, poljoprivredna proizvodnja — 3,6, promet u ugostiteljstvu i turizmu — 8, izvoz roba i usluga — 3 odsto, uvoz je smanjivan po prosečnoj godišnjoj stopi od oko 6 odsto. Pokrivenost uvoza roba izvozom prošle godine je iznosila 90 odsto, zaposlenost je rasla po godišnjoj stopi od 4 odsto...

Većina ovih procenata znatno je iznad zahteva koji su postavljeni petogodišnjim planom. Život je ipak tražio znatno više jer je udruženi rad ove republike došao pod nesavladivi udar inostranih dugova, tako da, kako je u vrlo obimnom i dokumentovanom uvodnom referatu naveo Marko Orlandić, kursne razlike sada čine oko 25 odsto ukupnog društvenog proizvoda, kamate 27,5, a anuiteti oko 38 odsto. To je i osnovni izvor nestabilnosti — razlog sve težih poremećaja u reprodukciji, nelikvidnosti i privrede i banaka i jedan od najvažnijih uzroka visokih gubitaka, koji su u prošloj godini činili 15 odsto ostvarenog dohotka, što je tri puta više od jugoslovenskog proseka.

To je i uzrok što je ekonomski položaj Crne Gore u SFRJ u proteklom petogodišnjem periodu znatno pogoršan, i dalje se pogoršava. Njena prosečna razvijenost, merena društvenim proizvodom po stanovniku, na kraju 1980. iznosila je 80,4 odsto jugoslovenskog proseka, 1984. godine — 78 odsto, a prošle godine tek 71 procenat. Istovremeno, prosečni lični dohodak po radniku u Crnoj Gori 1980. bio je za 10 odsto a prošle godine čak za 21 odsto manji od jugoslovenskog proseka. Crna Gora zaostaje i na mnogim drugim područjima. Po broju inovacija, na primer, objavljenih u periodu između 1971. i 1981. godine, u odnosu na jugoslovenski prosek (koji je inače daleko iza tehnološki razvijenijih zemalja) znatno zaostaje, oko dva puta je takvih inovacija manje.

Ne manjka ovde kritičnosti na rad ljudi koji su najviše odgovorni za neoprezno zaduživanje u inostranstvu, ali se upozorava i na činjenice da je 55 odsto svih inostranih kredita konvertovano

Digitized by Google

u dinare, a da je te devize koristila Narodna banka Jugoslavije za devizne rezerve ili druge obaveze, ili su ih otkupile druge poslovne banke. Drugim rečima, Crna Gora mora vraćati mnogostruko više deviza nego što ih je sama potrošila. Uz probleme koji su izraženi u celoj zemlji (inflacija, niska produktivnost, slabo korišćenje kapaciteta i radnog vremena i slično) i uz ogromne, pomenute, obaveze, kao kamen o vratu crnogorske privrede, stoji i činjenica da je učešće investicija u društvenom proizvodu svedeno na 14 odsto.

No, Crna Gora nije baš po svemu na začelju. Prednjači naročito u onome što se danas najmanje isplati: raspolaže četvrtinom jugoslovenskih kapaciteta za proizvodnju elektročelika, čak trećina jugo-kapaciteta za proizvodnju aluminijuma nalazi se ovde, tu je oko 15 odsto kapaciteta za proizvodnju građevinskih mašina, 21 odsto jugoslovenskog kapaciteta pomorske trgovačke flote itd.

Uslovi za preokret

Prvi uslov za preokret negativnih ekonomskih i drugih tokova, kako je često isticano, jesu promene u Savezu komunista. Kao jedan od glavnih pravaca na tom kursu Orlandić je označio potrebu da se Savez komunista oslobađa »od članova koji po svojoj idejnoj orijentaciji, po odnosu prema Programu SKJ, fundamentalnim opredjeljenjima Ustava SFRJ, društvenoj svojini, ljudskim i moralnim kvalitetima — ne pripadaju Savezu komunista... U Savezu komunista ne mogu ostati nosioci birokratske samovolje i subjektivizma, sektaštva, demagogije i oportunizma, nacionalisti i šovinisti, nosioci raznih privilegija i zloupotreba«, pojasnio je Orlandić.

U Savezu komunista promene ne bi smele da ostanu na »kozmetici«, delegati su najčešće pominjali da je potrebna obnova ili transformacija SK. Toj potrebi ima da posluže i strukturne i kadrovske promene koje su izvršene ili nagoveštene na ovom kongresu. U Centralnom komitetu SK Crne Gore izvršena je, na primer, velika kadrovska obnova — od starog sastava u novom je ostalo samo deset članova. Novi su i predsednik i sekretar Predsedništva CK, a produžavanjem njihovog mandata na dve godine, s mogućnošću još jednog izbora, otklonjena je dosad često upućivana primedba da je jednogodišnji period suviše kratak za iole veće poduhvate. Ograničenje mandata, na drugoj strani, trebalo bi biti dovoljno jako sredstvo i za ograničavanje mogućih liderskih ambicija.

Novi Statut je znatno kraći od ranijeg, gotovo da nema nepotrebnog ponavljanja niti dvosmislenih rešenja. Na Kongresu je, inače, dogovoreno da se sva važnija statutarna pitanja, bez obzira na to kako su sada formulisana, naknadno prenesu iz Statuta SKJ, koji će biti usvojen na 13. kongresu SKJ, i ugrade u definitivni tekst Statuta SK CG. U Statutu se ističe da Savez komunista Crne

Digitized by Google

Gore čine »svi članovi SKJ koji su organizovani u SK CG, kao dio jedinstvenog Saveza komunista Jugoslavije«.

Među značajnije dopune valja uvrstiti obavezu OOSK i organa SK da zauzimaju stavove i pokreću inicijative za rešavanje svih vitalnih pitanja o kojima raspravljaju i odlučuju organi društveno-političkih i samoupravnih zajednica. Naglašeno je takođe da delegacije SK pre zauzimanja smernica o značajnijim pitanjima moraju konsultovati članstvo u osnovnim organizacijama.

Najviše izmena i dopuna ugrađeno je u deo kojim se regulišu odnosi u Savezu komunista Crne Gore. Za demokratski centralizam je rečeno da je nezamenljivi princip unutrašnjih odnosa u Savezu komunista, a način njegovog ostvarivanja je razrađen znatno detaljnije s posebnim akcentom na tri njegove komponente: do odluka se dolazi slobodnim dijalogom i borbom mišljenja, odlučuje se većinom glasova, a neizvršavanje tako donetih odluka kvalifikuje se kao »grupaško i frakcionaško djelovanje«.

Organizacije i organi SK su obavezni da najmanje jedanput godišnje kritički ocenjuju rezultate svog delovanja i aktivnost svih svojih članova, da to bude prilika i za oslobađanje od onih koji ne ostvaruju stavove SK ili na bilo koji način narušavaju ugled i moralni lik SK. Organi SK su obavezni da pre zauzimanja stavova o značajnijim pitanjima organizuju raspravu u OOSK i da, ukoliko ne prihvate neke od predloga i zahteva koji proteknu iz »baze«, osnovne organizacije obaveste o razlozima. Osnovna organizacija je uz to dobila i pravo da od organa SK zahteva da preispita svoje stavove i zaključke (koji se odnose na nju), a organ je obavezan da — u prisustvu predstavnika OOSK — razmotri ponuđene argumente te da se izjasni o zahtevu.

Dopunjene su i poboljšane i odredbe o kadrovskoj politici, precizirani su kriterijumi na osnovu kojih član SK može doći na pojedine funkcije. Izbor u sve političke organe ograničen je na najviše dva puta uzastopno. Kandidati za članove organa SK predlažu se isključivo u OOSK, a na kandidatskim listama, po pravilu, treba da bude više kandidata. Izbor delegata za forume i predlaganje kandidata za organe SK vršiće opštinska konferencija, a ne, kao do sada, opštinski komitet.

Opštinski komitet je obavezan da jednom godišnje sazove opštinsku konferenciju SK. Centralni komitet SK po potrebi (a najmanje jednom u četiri godine) saziva konferenciju SK Crne Gore, što treba da otvori prostor za neposredniji uticaj članstva na formulisanje i ostvarivanje politike SK.

Predviđeno je da se, radi ostvarivanja zajedničkih interesa, stalne akcione konferencije osnivaju u OUR, radnim i složenim organizacijama, mesnim zajednicama i na univerzitetu, bez obzira na granice društveno-političkih zajednica. Odluke stalnih konferencija — kada ih posle svestrane rasprave u OOSK dvotrećinskom većinom usvoje prisutni — obavezujuće su za sve OOSK. Izuzetak je SOUR gde odluka postaje obavezujuća ako je prihvate sve OOSK ili potvrdi nadležni organ SK.

Digitized by Google

Predviđeno je i utvrđivanje odgovornosti za nečinjenje. Ako blagovremeno ne zauzmu stavove, ne realizuju odluke, ili ne utvrđuju pojedinačnu i kolektivnu odgovornost kad je to potrebno, osnovne organizacije i organi SK snosiće odgovornost.

Dopunjene su i odredbe o uslovima za prijem u SK i o tome kome nema mesta u Savezu komunista. Oni koji krše zakone, ugrožavaju ili prisvajaju društvenu imovinu, koji su slabi radnici, bogate se na tuđ račun, ne poštuju demokratski centralizam, narušavaju ugled i jedinstvo SK... ne mogu ni ostati u Savezu komunista.

Kako vratiti poverenje

Budući da je Statut najneposrednije sredstvo za upravljanje odnosima u SK, promene koje smo pobrojali trebale bi — uz već stvorenu društvenu klimu u kojoj ljudi traže da Partija menja sebe i sadašnje društvene tokove — da obezbede i nešto drukčije delovanje Saveza komunista. Cilj je da se povrati poverenje, da se ojačaju veze s radničkom klasom, da se, kako u završnoj reči kaže Miljan Radović, »u ostvarivanje složenih zadataka uključe sve progresivne snage društva«.

Neodrživa praksa neodgovornosti

Pri tome pitanje odgovornosti sve više dobija na značaju. Uz jedinstvo, to je svakako najčešće pominjana reč na Devetom kongresu SKCG. »Partijska i šira javnost više ne prihvata stanje u kome niko ne snosi odgovornost za ostvarivanje ekonomske i razvojne politike, za svoj rad — upozorio je Orlandić. — Ako to ne shvatimo i dalje prenebregavamo, sa sigurnošću možemo računati i na spontane procese i alternative sa teškim posljedicama po stanje i odnose u SK i zemlji u cjelini«.

Pitanje odgovornosti, lične i kolektivne, po rečima Veselina Đuranovića, najznačajnije je za prevladavanje raskoraka između opredeljenja i prakse, »uslov revolucionisanja same akcije SK i radničke klase u cjelini, ali i daljeg razvoja sistema neposredne socijalističke demokratije«. Tražeći put iz sadašnjeg stanja u kome se pozivanje na odgovornost uglavnom svodi na puki verbalizam, ukazano je na neodrživost prakse u kojoj se izveštaji o radu organa svode i prihvataju kao obična formalnost. A upravo to je prilika da se oceni rad svakog organa i pojedinca. Zato je u Rezoluciji i zapisana obaveza svih partijskih organa da redovno podnose izveštaje o svom radu, a da oni moraju biti pravljeni tako da se vide rezultati idejno-političkog delovanja svakog pojedinca. Jedina moguća posledica za neizvršavanje partijskih obaveza jeste neukazivanje poverenja. Sve to, naravno, pretpostavlja stvaranje klime u kojoj će se odlučno suzbijati zataškavanje problema, spu-

Digitized by Google

tavanje članstva da iznosi svoja kritička mišljenja i stalno unapređivati političko informisanje i javnost rada svih partijskih i državnih organa.

Uspešnost Devetog kongresa SK Crne Gore u ovom trenutku se, naravno, ne može ni ocenjivati drukčije nego po opredeljenjima, jer prelomnih odluka, kao što smo već rekli, na njemu nije bilo, a definitivno mesto u istoriji odrediće mu tek rezultati koji u narednom periodu budu postignuti upravo na navedenim pravcima.

Ako se o rezultatima još ne može govoriti, zauzimanje nešto drukčijeg kursa, koji je Marko Orlandić u referatu nazvao »kurs revolucionarne obnove SK«, gotovo je izvesno. Pored navedenih statutarnih izmena, o tome svedoči i Rezolucija koja je vrlo kratka (za celu četvrtinu, na primer, kraća od uvodnog referata) i, koliko to ovakav dokument može biti, vrlo precizna. U Rezoluciji se, na primer, poimenično nabrajaju kolektivi koji su obavezni da realizuju programe kojima bi se ubrzao razvoj manje razvijenih područja u Republici. Detaljno su razrađeni i zadaci komunista u ostvarivanju Programa stabilizacije, društvenog plana, na povećanju proizvodnje, produktivnosti i izvoza, u naučnom i tehnološkom razvoju, u čuvanju ljudske okoline, razvoju društvenih delatnosti, zapošljavanju, socijalnoj politici, stambenoj izgradnji, suzbijanju privatizacije i privilegija, ujednačavanju uslova privređivanja, funkcionisanju političkog sistema itd.

Interesatno je da se u prvom odeljku Rezolucije preciziraju zadaci crnogorskih komunista na jačanju idejno-političkog i akcionog jedinstva SKJ. U drugom odeljku, koji je posvećen razvoju SK Crne Gore, kao jedan od prvih zadataka navodi se da SK mora biti otvoren za kritiku, inicijative i zahteve radnih ljudi, sposoban da interese radničke klase formuliše u programe i da te programe ostvari, da mora jačati oslabljenu vezu s radničkom klasom, a ulogu vodeće snage potvrđivati u borbi za rešavanje konkretnih problema, menjanje postojećih društvenih odnosa i stvaranje uslova za stabilan društveni razvoj.

Umesto zaključka, navodimo reči Miljana Radovića koje, čini nam se, najbolje odražavaju raspoloženje učesnika Kongresa: »Rekli smo sve što je bilo neophodno reći, svjesni da nijesmo uradili onoliko koliko smo mogli, i zato s Kongresa odlazimo čvrsto ubijeđeni da samo pregalačkim radom, znanjem, boljom organizacijom i samopouzdanjem, jedinstveni, možemo praviti nove prodore u razvoju socijalističkog samoupravljanja i jačanju naše jugoslovenske zajednice. Istovremeno, moramo biti realni u procjeni da se stanje ne može temeljno promijeniti za kratko vrijeme i da je nužno rješavati problem po problem i stvarati uslove za punu radnu atmosferu u kojoj svako treba da zna šta mu je osnovni zadatak, za koje poslove je odgovorno zadužen.«

Milivoje Tomašević

Digitized by Google

Kosovo:

Pred novim iskušenjima i obavezama

Četrnaesta konferencija Saveza komunista Kosova (održana 28. i 29. aprila 1986. u Prištini) razmotrila je četvorogodišnju aktivnost komunista ove pokrajine i utvrdila naredne idejno-političke zadatke članstva, osnovnih organizacija SK i njihovih rukovodstava u daljem razvoju socijalističkog samoupravljanja. Referat »Idejno-politički zadaci Saveza komunista Kosova u razvoju socijalističkog samoupravljanja« podneo je Konferenciji Kolj Široka, dosadašnji predsednik PK SK Kosova. Konferenciji je prisustvovalo 311 delegata, koje je odabralo 105 hiljada članova SK Pokrajine, zatim 121 član dosadašnjih organa Pokrajinskog komiteta, sa statusom delegata, kao i delegacije centralnih komiteta SKJ, SK Srbije i centralnih komiteta ostalih republika i Pokrajinskog komiteta SK Vojvodine. Konferencija je radila u plenumu i u komisijama (Komisija za razvoj socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa i pitanja društveno-ekonomskog razvoja; Komisija za razvoj, idejnu izgradnju SK, statutarna pitanja, politički sistem i međunacionalne odnose i Komisija za idejna pitanja iz oblasti obrazovanja, nauke, kulture i informisanja).

U referatu, podnesenom na prvoj plenarnoj sednici Konferencije, istaknuti su dosadašnji rezultati postignuti u privredi i društvenim delatnostima Pokrajine, dat je presek aktivnosti SK u protekle četiri godine, osvrt na političko-bezbednosno stanje

Digitized by Google

i naznačeni naredni zadaci SK na daljem materijalnom i samoupravnom razvoju Pokrajine i stabilizovanju političko-bezbednosnog stanja, poremećenog još 1981. godine euforičnom eskalacijom velikoalbanskog šovinizma i separatizma.

U njemu je takođe naglašeno da su u dosadašnjem razvoju Kosova postignuti značajni rezultati u svim oblastima društveno-ekonomskog života, ostvaren je dinamičan privredni rast i proširena materijalna osnova rada, znatno poboljšani uslovi života i rada, stvorena značajna kadrovska osnova, postignuti uspesi u jačanju socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa i u samoupravnom organizovanju i osposobljavanju udruženog rada. Istaknuto je da se društveni proizvod ukupne privrede u periodu 1948—1984. godine povećavao po prosečnoj godišnjoj stopi od 5,1 odsto, a društveni sektor privrede učestvuje sa 80 odsto u ukupnoj privrednoj proizvodnji Pokrajine, i postao je osnovni nosilac ukupnog razvoja. Vidno je povećano učešće industrije u stvaranju društvenog proizvoda, i to sa 16% u 1947. na oko 42% u 1984. godini, dok je učešće poljoprivrede sa 59% svedeno na 20 procenata.

Uz to, značajne su promene ostvarene u socijalno-ekonomskoj strukturi stanovništva; u periodu 1952—1984. godine zaposlenost u društvenom sektoru rasla je po prosečnoj godišnjoj stopi od 5,5%, tako da je broj zaposlenih u tom razdoblju povećan 5,4 puta. Krajem 1985. godine u društvenom sektoru je bilo 210.000 zaposlenih. Rečeno je takođe da su nastale značajne promene u životnom standardu, u razvoju obrazovanja, nauke, kulture i zdravstva.

U referatu je, zatim, naglašeno da je u periodu između dve konferencije Savez komunista Kosova ostvarivao intenzivnu idejno-političku aktivnost na prevazilaženju stanja nastalog kontrarevolucionarnim delovanjem albanskih nacionalista i iredentista, koje se u najdrastičnijoj formi ispoljilo u kontrarevolucionarnim događajima 1981.

Aktivnost albanskih nacionalista i iredentista i u ovom periodu je bila usmerena na izazivanje ekscesa, pisanje parola i pamfleta, propagandnu i subverzivnu delatnost, kako bi se dovelo u pitanje sve ono što je postignuto u dosadašnjem socijalističkom samoupravnom razvoju Pokrajine, SR Srbije i Jugoslavije.

Albanski nacionalisti i iredentisti su u proteklom periodu pribegavali skrnavljenju grobova, napadima na lični i imovinski integritet pripadnikâ srpske i crnogorske nacionalnosti, silovanju i drugim oblicima pritisaka, s ciljem da izazovu ne samo nesigurnosti, već i da time doprinesu pogoršavanju međunacionalnih odnosa i slabljenju međusobnog poverenja, mržnji između pripadnika različitih nacionalnosti i antisrpskom raspoloženju.

»U poslednje vreme — istaknuto je u referatu — zapaža se intenzivnije delovanje sa pozicija srpskog i crnogorskog nacionalizma, što se izražava u napadima na delo i ličnost druga Tita, na rukovodstva SFRJ, SR Srbije i SAP Kosovo i u stvaranju anti-

Digitized by Google

albanskog raspoloženja. Insistira se na nemogućnosti zajedničkog življenja Albanaca, Srba, Crnogoraca i drugih naroda i narodnosti, zahteva se ponovno uspostavljanje odnosa od pre 1966. godine i naglašava da su Albancima na Kosovu i u Pokrajini data, sasvim nepotrebno, velika prava. Za sve nastale teškoće okrivljuju se rukovodstva SAP Kosovo, SR Srbije i SFRJ, Ustav iz 1974. godine itd.«.

U referatu se dalje kaže da je SK Kosova u proteklom četvorogodišnjem periodu »ostvarivao intenzivnu idejno-političku aktivnost na razobličavanju reakcionarne i kontrarevolucionarne suštine delovanja albanskog nacionalizma i iredentizma, koje se ogledalo u pokušajima okupljanja Albanaca u cilju ugrožavanja celovitosti Jugoslavije, isticanjem parola »Kosovo-republika« i »Etnički čisto Kosovo«, podsticanjem međunacionalne netrpeljivosti i šovinističke mržnje, kao i najnižih ljudskih strasti, a to su sve osnovna programska opredeljenja albanskih nacionalista i iredentista. Tu aktivnost SK treba pojačati, kako bi radnim ljudima i građanima, naročito mladima, postala jasna prava suština neprijateljskog delovanja sa pozicija albanskog nacionalizma i iredentizma i kakve je ogromne štete ta delatnost nanela našem socijalističkom samoupravnom razvoju, a pre svega razvoju i afirmaciji albanske narodnosti u SFRJ«.

Naglašeno je takođe da političko-bezbednosno stanje posebno otežava iseljavanje Srba i Crnogoraca sa Kosova, kao jedan od najsloženijih problema ne samo SAP Kosovo, već i SR Srbije i zemlje u celini; pri tom je rečeno da na iseljavanje, pored klime koja je stvorena nakon kontrarevolucionarnih događaja na Kosovu 1981. godine, kao i direktnim pritiscima albanskih nacionalista i iredentista, utiču — u poslednje vreme sve više — birokratsko-tehnokratska i druga ponašanja, koja su veoma izražena u radu pojedinih organa uprave, pravosuđa i drugih organa preko kojih radni ljudi i građani ostvaruju određena prava.

Ocena je Konferencije da je radnička klasa bila i ostala nosilac, i na svojim plećima, zajedno sa svim radnim ljudima, iznela mnoge zadatke vezane za rešavanje problemâ i protivrečnosti, boreći se za svoje interese i za bolju sutrašnjicu.

Ostvarivanje Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, rečeno je, predstavlja jedinstven proces koji zahteva odlučno angažovanje radnih ljudi, Saveza komunista i svih socijalističkih subjektivnih snaga; to je borba za jačanje društvenog položaja udruženog rada, za realizaciju društveno-ekonomskog sistema i za takav društveno-ekonomski razvoj koji se temelji na materijalnim mogućnostima. Prvi put je na ovoj konferenciji pomenuto i pitanje smanjenja priraštaja stanovništva, što je istaknuto kao »obaveza da se posebna pažnja u narednom periodu posveti planiranju porodice«, kao planskom zadatku i da to »treba da bude i faktor dalje stabilizacije ekonomskih kretanja, posebno ublažavanja nezaposlenosti«.

Digitized by Google

Međutim, pitanje priraštaja stanovništva, odnosno planiranja porodice, ostalo je na marginama Konferencije, uprkos činjenici da eksplozivni priraštaj u ovoj pokrajini postaje velika kočnica daljem materijalnom razvoju i prekomerno opterećuje društvene delatnosti, u prvom redu školstvo i zdravstvo.

Na Konferenciji je bilo mnogo reči i o daljem razvoju samoupravljanja. Osnovna je ocena da je »nedovoljno razvijeno samoupravljanje jedan od uzroka kontrarevolucije na Kosovu«.

Moglo bi se, naravno, iz dvodnevnog rada ovog skupa izvući još mnogo ocena i drugih pojava. Izdvajamo odnose u Srbiji, a rasprava koja se doticala i ovog pitanja takođe bi mogla imati zajedničku nit:

»SK Kosova je, naročito od 1981, posebnu pažnju poklonio ostvarivanju jedinstva i zajedništva i ustavnog položaja SR Srbije i SAP Kosovo, kao i udruživanju rada i sredstava. Radilo se na suzbijanju tendencija autarkičnog razvoja i teritorijalnog zatvaranja«. Smatra se da se i dalje treba u punoj meri angažovati na prevazilaženju zastoja u samoupravnoj integraciji i zatvaranja u teritorijalne okvire, kao i svega što negativno utiče na ostvarivanje jedinstva, zajedništva i ravnopravnosti.

Iako se ne bi moglo reći da je nedovoljno razvijeno samoupravljanje na Konferenciji proglašeno uzrokom svih nedaća, ipak se u svim komisijama Konferencije insistiralo na njegovom daljem unapređivanju.

Većina učesnika u diskusiji na sednici Komisije za razvoj društveno-ekonomskih odnosa, na primer, konstatovala je da je pozitivnim procesima u razvoju socijalističkih samoupravnih odnosa, većom mobilizacijom radnih ljudi i građana na ostvarivanju proizvodnih zadataka i produbljivanju bratstva i jedinstva između pripadnika naroda i narodnosti, dat odlučan odgovor kontrarevolucionarnim snagama albanskog nacionalizma i iredentizma i nacionalizama svih boja, koje su svojom neprijateljskom aktivnošću pokušale da negiraju dostignuća i da otežavaju borbu za što brži i sveobuhvatniji razvoj Pokrajine, ali da u narednom periodu akcija SK i svih socijalističkih snaga treba da se usmeri na dalje produbljivanje i brže razvijanje socijalističkih samoupravnih odnosa na osnovama Ustava i Zakona o udruženom radu. Opšte je ubeđenje da su SK i radnička klasa u Pokrajini jedinstveni i odlučni u zahtevu za doslednim sprovođenjem Političke platforme o Kosovu, zadataka koji proizlaze iz Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije i Zaključaka 16. sednice CK SKJ o ostvarivanju vodeće uloge Saveza komunista i svih revolucionarnih snaga u borbi za društveno-ekonomski razvoj.

Pod lupom delegatâ našla su se i mnoga druga pitanja, ali se može ipak zaključiti da su neka dominirala, kao što su: nezaposlenost, gubici, nizak stepen produktivnosti u privredi, prezaduženost, visoke kamate i uopšte uslovi privređivanja. Otuda i jednodušan zahtev delegatâ za većom odgovornošću, energičnijim, odlučnijim i organizovanijim akcijama Saveza komunista na reša-

Digitized by Google

vanju osnovnih problema i na otklanjanju teškoća sa kojima se suočava privreda Pokrajine, a posebno za prevazilaženjem načina odlučivanja o razvoju u uskom krugu.

Iako ne nov po formulaciji, pažnju je privukao još jedan zahtev Konferencije, ovoga puta energičnije izražen. Naime, Savez komunista, na čemu se insistiralo, treba da inicira i predvodi odlučnu borbu protiv svih negativnih pojava i da se energično i beskompromisno suprotstavlja svim antisocijalističkim i antisamoupravnim pojavama i tendencijama. Međutim, ni ovom prilikom nisu pomenuti konkretni nosioci tih pojava, iako su delegati mogli i da ih imenuju, bar one iz svojih sredina.

Iako su delegati bili aktivni učesnici u radu svih komisija (u raspravi ih je sudelovalo stotinak), stiče se utisak da je najveće interesovanje probudila Komisija za razvoj, idejnu izgradnju SK, statutarna pitanja, politički sistem i međunacionalne odnose. Sigurno ne bez razloga, jer su upravo međunacionalni odnosi bili i najviše uzdrmani delovanjem albanskih nacionalista i iredentista, čija je fašizoidna, antisrpska i antijugoslovenska »doktrina« dugo tinjala i konačno 1981. godine sa svom snagom izbila na površinu. Istina, ovde su se u prvom planu našla pitanja idejno-političke i organizacione izgradnje SK i ostvarivanja njegove avangardne uloge u sistemu socijalističkog samoupravljanja, ali i ona o pravilnom idejno-političkom vaspitanju i obrazovanju i socijalističkom samoupravnom usmeravanju mlade generacije, zatim problemi omladine, idejna kretanja i društveno-ekonomski položaj, klasna usmerenost i perspektiva mlade generacije — pitanja čije je rešavanje, kako je naznačeno, jedan od najvažnijih zadataka SK u narednom periodu.

Inače, na Konferenciji su se najčešće mogle čuti reči: bratstvo, jedinstvo, zajedništvo, ravnopravnost. Malo je bilo onih koji ih nisu pomenuli, što se odnosi i na referat, uvodna izlaganja na sednicama komisija, na diskusiju, izveštaje izvestilaca o radu komisija, na obrazloženje o izmenama i dopunama Statuta, obrazloženje Rezolucije, pa i na završnu reč novoizabranog predsednika Pokrajinskog komiteta Azema Vlasija. Sudeći po tome, moglo bi se reći da je i glavna poruka Konferencije bila, u stvari, dalje jačanje i negovanje socijalističkih međunacionalnih odnosa, intenziviranje idejno-politčke aktivnosti SK usmerene na jačanje i učvršćivanje bratstva i jedinstva, uz »ostvarivanje potpune nacionalne ravnopravnosti.«

S tim u vezi, na Konferenciji se čula i ona toliko poznata konstatacija: da nacionalizmi »jedan drugog izazivaju i pothranjuju.« I, svakako, to i ne bi bilo toliko vredno pomena da nije isticano u posebnom kontekstu: »ispoljavanje srpskog nacionalizma, kao revanšizma u odnosu na delovanje albanskog nacionalizma, a u poslednje vreme sa sve izraženijim organizovanim nastupanjem, podsticanim i usmeravanim od određenih krugova van Kosova, potvrdilo je činjenicu međusobnog izazivanja i pothranjivanja nacionalizama.« Jer, tu se odmah postavlja i pitanje — odakle početi

Digitized by Google

borbu sa nacionalizmom: od onoga ko je »izazvan« ili onoga koji »izaziva«. Ovom prilikom su još jednom isticane »kvalifikacije« nacionalizma: da je »reakcionaran«, da je to »jedan od najopasnijih klasnih neprijatelja«, da ima »posebnu političko-bezbednosnu težinu i zbog toga što spoljne reakcionarne snage pokazuju stalno interesovanje i nastojanje za izazivanjem i podgrevanjem nacionalističkih tendencija i povezuje se sa nosiocima tih tendencija u zemlji.«

Povodom »kvalifikacija« i »kvalifikativa« nacionalizma čulo se na Konferenciji i sledeće: i pored toga što su »svi nacionalizmi podjednako opasni po svojim ciljevima i namerama«, albanski, »s obzirom na masovnost i ukupno delovanje, objektivno i neposredno predstavlja najveću opasnost«. Time je, zapravo, nagoveštен put borbe, udaranje po pravom mestu, naravno, uvek računajući i na nužnost nanošenja udaraca i onima sa strane.

Kad se govori o albanskoj iredenti na Kosovu, tačnije, o albanskom šovinizmu i separatizmu, te pominju »spoljne reakcionarne snage«, imaju se na umu Albanija i albanska emigracija, ali u prvom redu Albanija, odnosno njeno rukovodstvo, sa Ramizom Alijom na čelu. Na Konferenciji je Albanija upravo tako i apostrofirana: »Narodna Socijalistička Republika Albanija, koja podstiče i podržava neprijateljsku delatnost albanskih nacionalista i iredentista na Kosovu i šire«. Neki delegati su se na Albaniju i njeno rukovodstvo, tačnije, na albansku »dugoročnu subverzivno-propagandnu delatnost« prema Jugoslaviji i podrobnije osvrnuli, kao Sinan Hasani, na primer: »Ovih dana albansko rukovodstvo uvodi antijugoslovenstvo kao predmet u svoje škole i u okviru nastave usađuje mržnju kod svoje mlade generacije prema svim društvenim vrednostima socijalističke samoupravne Jugoslavije. Od 130 stranica, koliko ima udžbenik iz društvenih nauka, za deveti razred osnovnih škola u Albaniji, štampan prošle godine, 60 stranica je posvećeno Jugoslaviji, odnosno podsticanju mržnje prema njoj i njenim narodima i narodnostima. I to potvrđuje pretenziju te zemlje za proširivanjem i na velika jugoslovenska prostranstva«. A Ali Šukrija je istakao: »Pre izvesnog vremena ponovo se oglasio Ramiz Alija, predsednik Prezidijuma i generalni sekretar Partije rada Albanije, najgrubljim napadima na SFRJ u već poznatom stilu Envera Hodže, ali sada i u sopstvenoj razradi. Pred svojom i svetskom javnošću on je okarakterisao Jugoslaviju kao nestabilnu zemlju koja izaziva nestabilnost i na Balkanu. Ne treba mnogo mudrosti pa otkriti kome to Ramiz Alija, najodgovorniji čovek Albanije, upućuje te poruke: svim neprijateljskim i subverzivnim snagama albanskih nacionalista na Kosovu i u Jugoslaviji da pojačaju svoju petokolonašku aktivnost protiv nezavisnosti i integriteta SFRJ.«

Naravno, nije se na Konferenciji ostalo na tome da iredenta na Kosovu i dalje deluje samo zahvaljujući albanskoj propagandi; tačnije, istaknuto je da ona nije samo »učinak« albanske propagandne mašinerije, mada je delom i to. Ona je, u stvari, produkt,

Digitized by Google

to je bila i ostaje, nacionalističke zaslepljenosti i zagriženosti koje su i dovele do iseljavanja sa Kosova, ali i iz drugih krajeva Srbije, Makedonije i Crne Gore sveg življa koje nije albansko, uz težnju pripajanja »ilirskom stablu«. Albanska poropaganda tu deluje samo kao katalizator, »injekcija« da se ne posustane — sve drugo je delo šovinizma i separatizma kome propaganda više nije ni potrebna.

Međutim, nije bilo dovoljno rečeno o tome kako se suprotstaviti toj propagandi. Kako — ukoliko je i ako je bitno — stvarnost Albanije prikazati onakvom kakva jeste, naravno, ne parirati albanskoj propagandi brojem naših frižidera i televizora, mašina za pranje rublja i automobila, jer do toga šovinizmu i separatizmu nije mnogo stalo. Uostalom, mogu li se vrednosno upoređivati stvari koje čovek proizvodi i teritorija na kojoj on živi. Nije bilo reči, ili bar ne dovoljno, o tome ko bi najbolje mogao da »parira« glasnogovornicima iz Tirane. Svakako, u prvom redu oni koji su danima boravili u Albaniji, pre kontrarevolucije, i to o jugoslovenskom trošku, a za punih pet godina nisu našli za shodno da napišu nijednu reč o toj zemlji, o njenim »ogromnim uspesima«, »socijalnom blagostanju« i slično. A na Konferenciji je upravo rečeno, i kao poruka i kao poziv, pa i u smislu prozivke, da je »ćutanje kompetentnih ličnosti u ovakvim prilikama ne samo neprihvatljivo, već se može tumačiti i kao podrška tim neprijateljskim snagama.«

To je ono što o propagandi treba reći. Konferencija se, međutim, opredelila za to da se borba mora voditi protiv »domaćeg neprijatelja«, »mesne iredente«, ako se albanski šovinizam, nabijen antisrpskom i antijugoslovenskom mržnjom, uz snažno izraženi separatizam, može nazvati iredentom.

Na Konferenciji je otvoreno rečeno da je stanje na Kosovu složeno, teško i bremenito mnogim problemima. Najveći i najteži od svih je iseljavanje Srba i Crnogoraca i »pražnjenje« Kosova kad je reč o življu slovenskog porekla, stvaranje sve većeg broja »etnički čistih« sredina, drastično opadanje broja Srba i Crnogoraca u do juče etnički stabilnim sredinama itd., zbog čega taj problem objektivno i nije više samo stvar ove naše pokrajine, nego cele Srbije i Jugoslavije. Nije dat odgovor ni na pitanje zašto iseljavanje nije zaustavljeno ni posle pet godina intenzivne borbe protiv neprijatelja, već je upravo u proteklom međukonferencijskom periodu sa Kosova otišlo i u druge krajeve Srbije i zemlje se odselilo — 20 hiljada Srba i Crnogoraca; nije takođe dat precizan odgovor na pitanje zašto rezultati na stabilizovanju političko-bezbednosnog stanja nisu primereni akcijama koje Savez komunista i druge subjektivne snage vode; otkuda toliko novca onima što kupuju srpska i crnogorska imanja itd. Međutim, kategorična je ocena Konferencije da se takvo stanje, ma koliko složeno, teško i bremenito bilo, mora mnogo brže menjati, naravno, ukoliko se želi obezbediti zajednički život u slozi i jedinstvu. Ako je to ikada bilo potrebno, sada je svakako najpotrebnije jer druge alternative

Digitized by Google

— nema. Tako su upravo i zazvučale reči novoizabranog predsednika PK Azema Vlasija: »nikada nije bilo tako potrebno, tako urgentno da se komunisti, a pre svega oni na odgovornim društvenim funkcijama, bez kolebanja, sa puno elana, uhvate u koštac s problemima i izazovima koji su pred nama, ali i uz nesalomljiv optimizam da ćemo u tome uspeti. Jer druge alternative, osim jasnog Titovog puta i titovskog optimizma — nema«. A izazova svakako ima dovoljno, i Konferencija je spontano, neposredno na njih ukazala. Stoga je i zaključak delegata bio da je borba protiv nacionalizama i njihovih nosilaca »trajan idejno-politički zadatak Saveza komunista«. Međutim, ovaj zaključak može biti delotvoran samo ako se atribut »trajan« shvati u smislu stalne budnosti, a nikako kao odugovlačenje s borbom protiv nacionalizma. Jer, pet godina borbe protiv albanskog nacionalizma i separatizma svakako su i upozorenje da se s neprijateljem mora energičnije i za kraće vreme raščistiti. Mora se neizostavno dati odgovor na pitanje — zašto, uprkos tolikim programima, merama i zaključcima, još nije otpočeo snažniji proces povratka iseljenih i dolazak na Kosovo drugih, ne samo Srba i Crnogoraca, koji bi želeli da ovde žive i rade. Taj odgovor nije dat ni na ovoj Konferenciji. Zapravo, mnogo je neophodnija akcija koja treba da zaustavi iseljavanje, a povratak iseljenih biće i najbolji lek za zaustavljanje iseljavanja.

Nekoliko učesnika u diskusiji na Konferenciji privuklo je svojim izlaganjem posebnu pažnju. Istakli su da »pojedinci koriste sastanke boraca da bi iznošenjem raznih neistina i insinuacija diskreditovali istaknute kadrove i komuniste«. Rečeno je i to da se iza toga »nazire nastojanje da se pojedinci nametnu i Savezu komunista i drugim subjektivnim snagama, da uporedno deluju, što dobija karakteristike frakcionaškog delovanja.«

Bilo je to, u stvari, reagovanje na skup kosovskih boraca u Beogradu, njih oko hiljadu, koji su raspravljali o stanju na Kosovu i doneli više zaključaka i predloga, između ostalog, osporavali kandidaturu Ilije Vakića za člana SIV-a zato što je, kako su borci rekli, »pored Veli Deve, bio najaktivniji u proterivanju partijskih aktivista iz redova Srba i Crnogoraca sa područja Titove Mitrovice i proterivanju više od tri stotine najodgovornijih ljudi iz rudnika Trepče...«, zatim kandidaturu Svetislava Dolaševića za predsednika Skupštine SAP Kosovo zato što je »u svojim istupanjima pao na pozicije separatista i od reči do reči ponavljao njihove stavove...«, i zatražili da se ispita odgovornost Fadilja Hodže, »koji je bio glavni organizator konferencije u Bujanu na kojoj su preovladali separatisti s ciljem da Kosovo i Metohiju odvoje od Jugoslavije...«.

Jedan od učesnika u ovom delu diskusije, Hisen Prekazi, nazvao je zaključke kosovskih boraca u Beogradu »etiketama i izmišljotinama«. Na Konferenciji, na kojoj su u diskusiji učestvovali i borci, nije, međutim, bilo ni reči o tome kako je došlo do toga da se kosovski borci koji žive u Beogradu i drugovi koji su na

Digitized by Google

Konferenciji govorili o njihovim zaključcima nađu na tako suprotnim stranama u odnosu na kadrovska pitanja.

Događaji koji su se na Kosovu zbili poslednjih godina, kao i dalje delovanje iredente, doduše u ilegalnijim uslovima, i druge okolnosti, podstakli su učesnike Konferencije da istaknu zahteve za intenziviranjem idejno-vaspitnog rada — kako u osnovnim školama tako i na višim školama i fakultetima, borbe protiv svih oblika delovanja nacionalizma i iredentizma, šovinizma, nacional-romantizma i drugih antisocijalističkih i antisamoupravnih ideologija, a za odlučnu idejno-političku diferencijaciju itd.

Iz razmatranja stanja u ovom delu zemlje tokom dva dana rada Konferencije proizišli su i naredni zadaci, bolje reći, dopunjeni oni stari. I ako bi se sve ono što je na Konferenciji rečeno želelo svesti na nekoliko poruka, koje nisu shvaćene samo kao poruke, već kao čvrsta obaveza komunista, i ne samo njihova, onda bi to u prvom redu bila potpuna stabilizacija stanja na Kosovu, i političkog, i bezbednosnog, i ekonomskog: »otklanjanje svih uzroka i posledica neprijateljskog delovanja sa pozicija albanskog nacionalizma i iredentizma kao i borbe protiv srpskog i svakog drugog nacionalizma«; »brže rešavanje problemâ koji se javljaju u oblasti međunacionalnih odnosa, a posebno odlučno suprotstavljanje svim oblicima pritiska za iseljavanje Srba i Crnogoraca sa Kosova i svim vidovima ispoljavanja antisrpskog i antialbanskog raspoloženja; donošenje konkretnog programa za zaustavljanje iseljavanja Srba i Crnogoraca i povratak onih koji to žele...«; »podizanje produktivnosti rada, efikasnosti i štednje, bolja organizacija proizvodnje, smanjivanje socijalnih razlika, borba protiv inflacije, stvaranje uslovâ za brže zapošljavanje, efikasnije udruživanje rada i sredstava na dohodovnim odnosima, intenzivniji razvoj male privrede, efikasnije mere poreske politike, brže i delotvornije ostvarivanje investicione politike...«; »dalji razvoj i jačanje opštenarodne odbrane, bezbednosti i društvene samozaštite...«; »jačanje idejno-političkog i akcionog jedinstva SK Kosova i podizanje na viši stepen njegove osposobljenosti, kako bi postao još snažniji borbeni činilac jedinstvenog Saveza komunista Jugoslavije.«

Očito, zadataka je mnogo. Složena situacija u Pokrajini i pouke iz protekle četvorogodišnje prakse, posebno petogodišnja borba protiv albanskog šovinizma i separatizma, moraju biti glavni međaši i orijentiri u aktivnosti u narednom razdoblju. No, o efektima te aktivnosti teško je sada govoriti, još teže obećavati uspehe. Jer, kako reče poslednji učesnik u diskusiji, novoizabrani predsednik Pokrajinskog komiteta Azem Vlasi, »nerealno je, pa i neozbiljno, u ovakvoj prilici davati mnogo obećanja, jer je situacija isuviše složena i ozbiljna da bi se mogao za kratko vreme učiniti veliki zaokret.«

Živorad Ž. Igić

Digitized by Google

SKJ u JNA:

Realizam — kontinuitet — optimizam

Naš aktuelni politički trenutak karakteriše, sem ostalog, naglašeno interesovanje najšire jugoslovenske javnosti, a svakako i odgovarajućih krugova u inostranstvu za kongrese i konferencije SK u socijalističkim republikama i socijalističkim autonomnim pokrajinama. To se, prirodno, odnosi i na Osmu konferenciju Organizacije SKJ u JNA, koja je održana 21—22. aprila 1986. u Beogradu.

U osnovi tog interesovanja ogromne većine naših ljudi su očekivanja da SKJ, kao istorijski najodgovorniji za očuvanje tekovina revolucije i njene buduće tokove, sa neuporedivo više revolucionarne odlučnosti ostvaruje svoju ulogu avangarde radničke klase i njene partije »u velikom istorijskom smislu«. Razume se, on u tome može uspeti samo ako svi komunisti, njihovi organi i organizacije, o čijim je kongresima i konferencijama reč, sa istim žarom i odlučnošću ostvaruju tu ulogu u vlastitoj sredini i time na delu dokazuju idejno i akciono jedinstvo u jedinstvenom SKJ.

U tom smislu Organizacija SKJ u JNA, kao integralni deo SKJ, sebe dokazuje doslednošću u ostvarivanju svoje društvene uloge, koja je, u širem smislu, opredeljena prethodno naznačenom ulogom SKJ, a u užem — idejno-klasnom suštinom koncepcije ONO, mestom i ulogom na njoj zasnovanog sistema ONO u poli-

Digitized by Google

tičkom sistemu socijalističkog samoupravljanja, te ulogom i celinom društvenog bića naših jedinstvenih oružanih snaga. Sve to stavlja Organizaciju SKJ u JNA u položaj *suodgovornog činioca* za kreiranje i ostvarivanje politike SKJ u svim oblastima društvenog života, *koji ima posenbo naglašenu odgovornost* za stanje u oblasti ONO i DSZ, *te neposrednu i nedeljivu odgovornost* za idejno jedinstvo, moralno-političko stanje i ukupnu spremnost JNA, odnosno za realizaciju politike SKJ u njoj.

Takvu svoju ulogu u protekle četiri godine blizu 100.000 komunista u Armiji ostvarivalo je borbom za realizaciju zadataka zapisanih u dokumentima Dvanaestog kongresa SKJ, posebno onih u Rezoluciji o jačanju ONO i DSZ, i u Programu idejno-političkih zadataka, usvojenom na Sedmoj konferenciji Organizacije SKJ u JNA 1982. godine.

Da bi se dobila relativno celovita i objektivna slika o postignutim rezultatima, valja podsetiti da je u to vreme snažno afirmisano i jedinstveno prihvaćeno shvatanje da se organizacija nalazi pred veoma složenim izazovima negativnih trendova u tada aktuelnoj i očekivanoj unutrašnjoj i međunarodnoj situaciji. Procenjeno je da na njihovo štetno delovanje uopšte, zatim u oblasti ONO i DSZ i, posebno, među armijskim sastavom, mora odgovoriti intenzivnim, široko postavljenim, usmerenim i ofanzivnim idejnim i političkim radom utkanim u svakodnevne poslove i zadatke komunista i svih ostalih subjekata u Armiji. U skladu s tim, težište Organizacije SKJ u JNA u Programu idejno-političkih zadataka, koji je Šesta konferencija usvojila, »rukovodeći se Titovom revolucionarnom mišlju i delom, produžavajući nepokolebljivo kurs koji je on odredio«, usmereno je na:

— dalje usavršavanje »sistema ONO i DSZ u skladu sa razvojem socijalističkih samoupravnih odnosa i uslovima njegovog razvoja u zavisnosti od saznanja, shvatanja i doslednosti u ostvarivanju Titovog vojnog dela«;

— jačanje »idejno-političkog jedinstva i moralne čvrstine, revolucionarnog i opštenarodnog karaktera i ukupne borbene sposobnosti i gotovosti JNA, uključujući i njenu tehničku modernizaciju i usavršavanje rukovođenja i komandovanja, osloncem, pre svega, na vlastite izvore, u skladu sa politikom ekonomske stabilizacije društva«;

— usavršavanje i razvoj »vaspitno-obrazovnog sistema koji će obezbediti svestrano obrazovan, moralno čvrst, za politiku SKJ opredeljen i Titovom delu odan kadar za potrebe JNA i OS u celini«;

— organizacionu izgradnju, idejno-političko jačanje, kadrovsko i akciono osposobljavanje Organizacije SKJ u JNA;

— podsticanje »društveno-političke aktivnosti komunista i ostalih pripadnika Armije na jačanju saradnje sa ostalim nosiocima odbrambenih poslova u društvu«.[1]

[1] Komitet Organizacije SKJ u JNA, *Sedma konferencija Organizacije SKJ u JNA*, Beograd, 1982, str. 13—16.

Digitized by Google

Svi koji su imali priliku da se upoznaju sa veoma argumentovanim i kritički intoniranim izveštajem o radu organizacija SKJ u JNA između dve konferencije, i da prate dvodnevni radni skup komunista u Armiji, nose nepodeljen utisak o izuzetnoj upornosti i doslednosti komunista u ostvarivanju zadataka Dvanaestog kongresa SKJ i interpretiranog programa.

I

Komunisti u Armiji bili su aktivni sudeonici izuzetnih napora koje su SKJ i sve progresivne vodeće snage društva ulagale između Dvanaestog i Trinaestog kongresa na planu ostvarivanja kontinuiteta naše revolucije. To se naročito odnosi na nastojanje da se, odbacujući idealizovana gledanja na stanje stvarnih odnosa u društvu, dođe do jedinstvenih ocena o uzrocima: ekonomske krize i njenim realnim posledicama u raznim oblastima društvenog života; zastoja u razvoju socijalističkog samoupravljanja; ozbiljnih slabosti u funkcionisanju političkog sistema socijalističkog samoupravljanja; neefikasnosti organizovanih socijalističkih snaga, uključujući i SKJ, u sprečavanju gomilanja društvenih problema i u njihovom rešavanju; narastanja kontrarevolucionarne svesti i sve otvorenijeg ispoljavanja njenih nosilaca, uključujući i zahteve za preispitivanjem programskih opredeljenja SKJ i na njemu razvijenog društvenog sistema itd. U tom kontekstu najodlučniju podršku članova Organizacije SKJ u JNA dobijali su oni stavovi i akcije koji su vodili ka eliminisanju tih uzroka i onemogućavanju njihovih nosilaca. Istovremeno, na najodlučniji otpor komunista u Armiji nailazila su ona shvatanja u društvu, a neretko i u SKJ, koja objektivno, tobože u ime socijalističke samoupravne demokratije, ravnopravnosti naroda i narodnosti, nacionalnog državnog suvereniteta, pluralizma samoupravnih interesa itd., zagovaraju konzerviranje svekolike autarkije i svega što iza nje stoji; takođe, oštro su osuđivana i ona shvatanja koja, pod plaštom borbe protiv prethodnih, nude recepte hegemonije unitarističkog, centralističkog, državnosocijalističkog tipa.

Mada takva shvatanja i odnosi prema izvitoperenim idejnim kretanjima i, na njima zasnovanim, ponašanjima u Organizaciji SKJ nisu novi, rasprave povodom Trinaeste sednice CK SKJ bile su snažan podsticaj učvršćivanju uverenja među komunistima u Armiji da »samo jasan i ničim zamjenljiv kurs jugoslavenstva može biti naš kurs kao oružanih snaga svih naroda i narodnosti Jugoslavije. Sasvim nam je jasno da nema jugoslavenstva bez suradnje svih njezinih dijelova i otuda naše stalno angažovanje na izgradnji takve suradnje uopće, a posebno u području odbrane, gdje smo mi kao komunisti iz oružanih snaga i najneposrednije zaduženi«.[2]

[2] Iz izlaganja B. Mamule na Osmoj konferenciji Organizacije SKJ u JNA.

Digitized by Google

Nosioci kontrarevolucionarne svesti uputili su oštre napade i razne insinuacije povodom ovakvih shvatanja i ponašanja komunista u Armiji. Tako je isticano da našem društvu preti opasnost od Armije koja, tobože, teži da uzurpira svoj društveni autoritet i da se konačno nametne. Jasno je da iza takvih napada stoji saznanje o tome da su jedinstven sistem ONO i DSZ, jedinstvene OS i komunisti iz JNA, kao najodgovorniji za njihovu spremnost da ostvaruju svoju Ustavom utvrđenu ulogu, krupna prepreka nosiocima takve svesti.

Celokupni sastav Armije, njen kadar, Organizacija SKJ, organizacije Saveza sindikata i Saveza socijalističke omladine, kolektivi i komande »bez izuzetka odbacuju ovakve insinuacije i učvršćuju se u uverenju da moraju ostati ono što su bili i što jesu«.[3]

U tom smislu, na Konferenciji se čula i ocena o radu članova CK SKJ iz Organizacije SKJ u JNA: ne odbacujući osnovanost zahteva za još boljim radom, oni su aktivno učestovali na svim plenarnim sastancima i u drugim oblicima rada, i to nenametljivo, otvoreno i konstruktivno, nastupajući »uvek sa jedinstvenim stavovima svih članova CK iz JNA, uvek na Titovom kursu i na liniji borbe za jedinstvo SK«.[4]

Više je nego očigledno da su se komunisti u Armiji, u odnosu na ukupnu aktivnost SKJ kao predvodnika svih progresivnih snaga u društvu, rukovodili opredeljenjem da su integralni deo tih snaga i da u datim okolnostima to moraju rečju i delom u praksi potvrđivati. Koliko su u tome bili uspešni, osim do sada rečenog o tome »šta su bili i šta jesu« i čemu stvarno teže, valja suditi po onome što u ovom tekstu sledi.

II

Komunistima u Armiji uvek je bilo razumljivo zašto je u periodima složenih, teških i neizvesnih međunarodnih odnosa i nestabilnih tokova unutrašnjeg razvitka narastalo interesovanje naših radnih ljudi za stanje naše odbrane, naših oružanih snaga, za realizaciju politike SKJ u toj oblasti, te za rad subjekata koji su za nju neposredno odgovorni. U periodu o kome je reč to interesovanje bilo je, verovatno, veće nego u bilo kom prethodnom. Uz već spomenute razloge, tome je doprinosila i činjenica da na čelu našeg odbrambenog mehanizma, naših oružanih snaga više nije bilo njegovog idejnog i praktičnog utemeljivača Josipa Broza Tita.

Svesni svih otežavajućih okolnosti i negativnih odraza naše unutrašnje društveno-ekonomske i političke situacije, komunisti u JNA su ulagali velike napore da i u tim uslovima dalje razvijaju i jačaju odbrambeno-zaštitnu sposobnost zemlje. Zahteve Rezolucije Dvanaestog kongresa SKJ o ONO i DSZ i Programa idej-

[3] Isto.

[4] Iz izlaganja T. Vilovića.

Digitized by Google

no-političkih zadataka donetog na Sedmoj konferenciji, ostvarivali su svestranim kritičkim sagledavanjem odbrambeno-zaštitnih obaveza sa stanovišta potreba društva i njegovih mogućnosti danas, odnosno dugoročnijih perspektiva u toj oblasti. Teorijski i naučnoistraživački napori u tom smislu potvrdili su ispravnost ranije utvrđenih osnovnih koncepcijsko-doktrinarnih opredeljenja. Ostvaren je kvalitetan pomak u razvoju naše vojnonaučne misli, vojne doktrine i teorije ratne veštine, a isto tako i u odbrambenim pripremama društvenih struktura, u usavršavanju organizacije i formacije OS u njihovoj tehničkoj modernizaciji i kadrovskom obezbeđenju. To se odnosi i na obuku i vaspitanje, sistem rukovođenja i komandovanja, te planiranje budućeg razvoja. U procesu izvršavanja ovih i drugih zadataka ostvareno je visoko idejno jedinstvo svih činilaca, čime je sistem ONO povećao svoju efikasnost i funkciju važnog kohezionog faktora u društvu.

Komunisti u Armiji posebno ističu da su navedeni i drugi pomaci u oblasti ONO i DSZ, kao integralnoj društvenoj funkciji svih subjekata socijalističkog samoupravljanja, bili mogući zahvaljujući upravo jedinstvu shvatanja najvećeg dela tih subjekata. Naglašavaju da je u tom smislu svako pozitivno kretanje u bilo kojoj oblasti društvenog života značilo pomak u stabilizaciji društva, a to znači i doprinos jačanju njegove odbrambene moći. Ukazuju i na to da vrednost ostvarenih rezultata u ovoj oblasti u proteklom periodu značajno povećava i okolnost što su postignuti u uslovima nominalnog i realnog smanjenja učešća izdataka za odbranu u nacionalnom dohotku zemlje. Zbog svega toga oni skreću pažnju na neophodnost najenergičnijeg suprotstavljanja pokušajima osporavanja idejno-klasne suštine koncepcije ONO i DSZ koji dolaze od nosilaca kontrarevolucionarne svesti. Tom suprotstavljanju, po njihovoj oceni, morala bi pokloniti punu pažnju naša idejno-teorijska i naučna misao, ali i nosioci revolucionarne akcije svuda gde se kontrarevolucionarna svest javlja.

Prethodne, svakako nepotpune, konstatacije o rezultatima angažovanja komunista iz Armije na oživotvorenju zadataka Dvanaestog kongresa SKJ o daljem razvoju i svestranom jačanju odbrambeno-zaštitne snage zemlje najpotpunije potvrđuju ostvarenja u borbenoj izgradnji naših oružanih snaga. Razume se da je u dokumentima Osme konferencije i njenom radu tome posvećeno najviše prostora, jer je, kao što smo već napomenuli, Organizacija SKJ u JNA neposredno odgovorna za ostvarivanje politike SKJ u JNA, odnosno za stanje njene borbene izgrađenosti i borbene spremnosti. U dokumentima i radu Konferencije odgovarajuća pažnja posvećena je i teritorijalnoj odbrani, kao integralnoj komponenti jedinstvenih oružanih snaga, prema čijem su sc razvoju i izgradnji komunisti u Armiji uvek odnosili maksimalno angažovano i odgovorno, sarađujući pri tome sa organima i organizacijama SK u SR i SAP, kao odgovornima za sprovođenje politike SKJ u ovom delu naših oružanih snaga. Zato se rezultati aktivnosti komunista i drugih subjekata u Armiji koji se vezuju za JNA u

Digitized by Google

visokom stepenu indirektno odnose i na teritorijalnu odbranu, to jest na oružane snage u celini.[5]

Čini nam se da se, sa tog stanovišta, u ovom delu prikaza opravdano može istaći konstatacija da danas, 1986. godine, u poređenju sa 1982, imamo borbeno izgrađenije, potrebama primerenije, savremenije, efikasnije i, u celini, jače i kvalitetnije oružane snage. O tome je na Konferenciji izneto mnogo ubedljivih argumenata, i to je izuzetno dostignuće sa kojim komunisti, zajedno sa ostalim subjektima armijske izgradnje, idu u susret Trinaestom kongresu SKJ. Okosnicu tog dostignuća — istakli su gotovo svi učesnici u diskusiji — predstavlja to što su komunisti kao vodeća idejna snaga i ostali armijski činioci uspeli da sačuvaju »idejno-političko jedinstvo Armije, njenu moralnu snagu i angažovanost na onim opredeljenjima koja su inspirisana Titovim delom i sadržana u temeljnim opredeljenjima našeg društva«[6].

Analiza dokumenata i akcenata koij su se čuli u toku rada Osme konferencije upućuju na zaključak da su postignuti uspesi, a posebno ocena o idejno-političkom jedinstvu, prirodan rezultat: širine, doslednosti i upornosti, idejne i akcione usmerenosti, koordiniranosti i sinhronizovanosti sa ostalim nosiocima političkog rada, pojačanog osposobljavanja organa organizacija SKJ, razvijanja i negovanja saradnje sa organizacijama i organima SK na određenoj teritoriji, sve uspešnijeg kolektivnog rada, kritičnosti u odnosu na negativne pojave u društvu i Armiji i drugih karakteristika aktivnosti Organizacije SKJ u JNA u protekle četiri godine.

Pošto prostor ne dopušta celovitiju razradu ovih karakteristika, ograničićemo se na kratke konstatacije o svakoj ponaosob.

Širina akcije znači da komunisti u Armiji nisu svoju aktivnost sveli samo na okvire **Programa** idejno-političkih zadataka sa prethodne konferencije, već su njegove sadržaje kombinovali sa aktuelnim opštedruštvenim i unutararmijskim temama. Time je obezbeđeno da organizacija reaguje na politička zbivanja i da u akciji unapređuje vlastito idejno jedinstvo, idejno-političko jedinstvo JNA, njeno moralno-političko stanje i ukupnu borbenu spremnost. U tom kontekstu velika pažnja posvećena je naporu da komunisti i svi pripadnici JNA ovladaju klasnom i idejno-teorijskom zasnovanošću Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, njegovom društveno-ekonomskom suštinom i strategijskim značajem za eliminisanje ekonomske krize i drugih izvora nestabilnosti društva. Isti odnos negovan je i prema drugim krupnim društvenim temama, kakva je, na primer, Kritička analiza funkcionisanja političkog sistema, borba protiv antikomunističkih — antisocijalističkih ideologija i njihovih nosilaca, odnosi u federaciji itd.

---

[5] Podrazumeva se mirnodopska i ratna JNA, odnosno OS.

[6] Iz referata predsednika Komiteta Organizacije SKJ u JNA G. Jovičića, podnesenog na Konferenciji.

Digitized by Google

Doslednost i upornost ispoljavale su se, pre svega, u nastojanju da se, polazeći od širine akcije u izloženom smislu, usvojeni Program idejno-političkih zadataka do kraja realizuje. Zato su se njegovim sadržajima bavile organizacije i organi SK na svim nivoima organizovanja. Po pravilu, za polazište u raspravi i vođenje akcije uzimani su: ocene i stavovi SKJ o dotičnoj oblasti i o aktuelnom društvenom trenutku, vlastita procena o odrazu na stanje u Armiji, kritička analiza o stanju ostvarenosti sadržaja o kome se raspravlja u vlastitoj sredini, odnos komunista i ostalih subjekata prema sadržaju, mogućnosti unapređenja stanja i zadaci komunista u vezi sa tim.

Idejna i akciona usmerenost aktivnosti ogledale su se u orijentisanosti na pitanja unapređenja borbene spremnosti mirnodopskih i ratnih jedinica, u skladu sa definisanim ciljevima. Takva usmerenost bila je naročito opravdana zbog činjenice da je reč o periodu realizacije Srednjoročnog plana razvoja JNA 1981—1985. i, s tim u vezi, zbog potrebe jačanja uverenja da se ciljevi i zadaci mogu ostvariti i u veoma nepovoljnim uslovima, posebno ekonomskim. U neposrednoj funkciji idejnog i akcionog usmeravanja aktivnosti bile su sednice Komiteta i Predsedništva Komiteta Organizacije SKJ u JNA posvećene aktuelnim idejnim pitanjima: rukovođenja i komandovanja, moralno-političkog stanja, modernizacije oružanih snaga, političko-partijskog i vaspitnog rada u jedinicama, ustanovama i vojnim školama »bezbednosti i samozaštite, izgradnje vojnih kolektiva; ostvarivanja Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije u JNA; izgradnje moralno-političkog i radnog lika člana SKJ u JNA i drugo«[7].

Koordiniranost i sinhronizovanost rada Organizacije SKJ u JNA, političkih i drugih organa naročito su došle do izražaja u praćenju, procenjivanju i preduzimanju odgovarajućih mera, kojima su obuhvaćeni:

— unapređivanje političkog obrazovanja i vaspitanja vojnika i ideološko-političkog osposobljavanja starešina i građanskih lica na službi u JNA;

— aktuelne pojave značajne za moralno-političko stanje, a naročito one koje su to stanje narušavale, a odraz su sadašnje situacije u društvu ili im je izvorište u vojnoj organizaciji;

— unapređenje aktivnosti organizacije SSJ i SSOJ u JNA, delegacija u delegatskom sistemu, aktivnosti aktivnih i rezervnih starešina JNA u političkom i društvenom životu DPO i DPZ;

— unapređenje rada vojnih kolektiva i savetodavnih tela, njihove uloge, sadržaja, oblika i metoda rada;

— svestranije informisanje u JNA i, u vezi s tim, u oblasti izdavačke i uređivačke politike, te na području zaštite standarda vojnika, starešina i ostalog stalnog sastava JNA itd.

[7] Iz Izveštaja o radu organa Organizacije SKJ u JNA.

Digitized by Google

U Organizaciji SKJ u JNA *značajna pažnja* posvećena je osposobljavanju organa u organizacijama SK na svim nivoima organizovanja, a posebno sekretarijata osnovnih organizacija i pukovskih — brigadnih komiteta za njihovo idejno-političko delovanje. Uporno je podsticana, *razvijana i unapređivana* saradnja sa organizacijama i organima SK na teritoriji lociranja, odnosno u zoni odgovornosti, sa težištem na zajedničkim obavezama u sistemu ONO i drugim akcijama. Kao rezultat uloženih napora, ostvaren je bolji *kolektivni rad* organa organizacija SK u JNA na svim nivoima organizovanja, a u tom kontekstu i uspešnije funkcionisanje demokratskog centralizma, te poštovanje Statuta SKJ i Statutarne odluke.[8]

Pored toga što su takvom svojom aktivnošću onemogućili bilo kakvu idejnu konfuziju u vlastitim redovima, komunisti u Armiji su sprečili da ne baš male idejne kontroverze i stranputice u društvu, pa i u samom SKJ, nađu plodno tle u bilo kom delu armijskog organizma. Potvrdu za to našli smo u nizu dostignuća kojima ćemo, makar ih taksativno i nepotpuno registrovali, ilustrovati našu tvrdnju. Pri tome imamo na umu da je idejno-političko jedinstvo uslov, ali, isto tako, i posledica, odnosno produkt i neodvojivi deo tih dostignuća.

Posvećujući borbenoj izgradnji JNA »više od 50% svih sadržaja« svoje aktivnosti, Organizacija SKJ u JNA doprinela je tome da se, i pored planskog smanjenja izdvajanja za JNA sa 5,80% (1981) na 5,20% (1982) nacionalnog dohotka, te njihovog prosečnog ostvarenja u periodu 1981—1985. na nivou 4,65%, postignu krupni rezultati u razvoju i tehničkoj modernizaciji JNA. Tako su, na primer, zahvaljujući uvođenju u naoružanje novih vrsta i količina naoružanja i opreme, narasle borbena sposobnost i mogućnosti svih vidova naših OS. Samo je u kopnenoj vojsci efikasnost protivoklopne borbe i vatrene podrške povećana za više od 50%. Pri tome je veoma bitno da su sredstva koja su u ovom periodu uvedena u naoružanje i opremu uglavnom rezultat naših istraživanja i razvoja. Samo 10% najsloženijih sredstava proizvodi se delimično ili u celini prema stranim licencama. Radni kolektivi namenske proizvodnje, okupljeni u Zajednicu proizvođača naoružanja i vojne opreme, bili su po svim kvalitetnim pokazateljima proizvodnje ispred istih ili sličnih kolektiva jugoslovenske industrije. Sem ostalog, ostvarili su rast izvoza po prosečnoj godišnjoj stopi od 17%. Većinu rezultata njihovog rada naši radni ljudi videli su 1985. godine u okviru Parade pobede u Beogradu i tehničkih zborova organizovanih širom zemlje.

U obuci i vaspitanju ostvareni su vrlo dobri rezultati. Prosečna ocena obučenosti jedinica (3,82) i komandi (3,89) i krupnijih vežbi (3,94) u periodu 1981—1984. godine je vrlo dobra. Poseban

[8] U cilju osposobljavanja organizacija i organa i unapređenja partijskog rada bilo je održano više od 2.000 seminara, više od 320 zborova komunista i 226 tematskih konferencija, 138 savetovanja i blizu 300 različitih drugih skupova.

Digitized by Google

kvalitet u obuci predstavlja napredak u zajedničkom obučavanju svih ili većine elemenata sistema ONO i DSZ. Najviše se u tom pogledu odmaklo u zajedničkom obućavanju komandi, štabova i jedinica JNA i TO.

Posebnu pažnju je Organizacija SKJ u JNA posvećivala obuci starešina i, s tim u vezi, vojnom školstvu, koje je uspešno pratilo savremene zahteve školovanja i neprekidnog usavršavanja starešinskog kadra. Programi i planovi vojnih škola obogaćuju se novim, naučno saznatim sadržajima iz Titovog vojnog dela, iz naših i stranih ratova i revolucija. U jedinice naše armije i OS u celini ušle su nove, najmlađe, generacije starešina. Praktično, izvršena je kadrovska smena generacija. Stasala je posleratna generacija koja čini 99% armijskog kadra. Školovani u našim vojnim školama i akademijama, oni su »idejno, politički i stručno dorasli zahtjevima političkog trenutka, moderne nauke i tehnologije, savremenog rata i oružane borbe«[9]. Visoko je ocenjeno idejno-političko jedinstvo kadra u Armiji kao »kvalitet koji se nalazi u osnovi jedinstva, visokog morala i borbene gotovosti cijele Armije«[10]. Dodajmo da 97% oficira ima visoku stručnu spremu, a više od 650 starešina su doktori i magistri nauka.

Naučnoistraživački rad unapređen je, kako u oblasti egzaktnih tako i ostalih nauka. Ogleda se u boljoj organizaciji, odlučnijoj usmerenosti ka najaktuelnijim pitanjima daljeg razvoja i izgradnje sistema ONO i OS posebno, u povećanoj efikasnosti i doslednijoj uključenosti u naučnoistraživačke poduhvate udruženog rada i društva uopšte.

Na Konferenciji je konstatovano da je Organizacija SK posebnu brigu posvećivala odnosima u JNA. Ona se odlučno zalagala za istinsko poštovanje zakonskih regulativa koje su izraz »radničko-klasnog, revolucionarnog i narodnog karaktera Armije«, ali i negovanja »svakodnevne prakse koja potiče još iz doba naše oružane revolucije i celokupne posleratne izgradnje oružanih snaga u kome su odnose boraca i rukovodilaca, odnosno starijih i mlađih, potčinjenih i pretpostavljenih uvek krasili svesna i čvrsta disciplina, međusobno poverenje, drugarstvo uzajamno poštovanje i pomoć u raznim prilikama itd.«[11] Ocenjeno je da takva atmosfera i ponašanje postoje i danas, što je od izuzetnog značaja za borbenu gotovost. Istraživanja izvesnih aspekata unutararmijskog života, kao što su međuljudski odnosi, drugarstvo, informisanost itd., pokazala su da više od 80% ispitanika visoko ocenjuje stanje u ovim oblastima.

U periodu između dve konferencije zabeleženi su: porast unutrašnjeg reda i discipline, opadanje represivnih mera, te smanjenje broja smrtnih slučaejva i povreda. Opao je i broj negativnih političkih istupanja, u kojima učešće nacionalizma dostiže oko 80%

[9] Iz izlaganja M. Daljevića.

[10] Isto.

[11] Iz izlaganja S. Mirkovića.

Digitized by Google

— pri čemu su istupanja sa pozicija albanskog iredentizma i dalje najbrojnija.

Komunisti su doprineli i akcionom osposobljavanju i organizacionom učvršćivanju, razmahu aktivnosti i afirmaciji organizacija: Saveza sindikata i Saveza socijalističke omladine Jugoslavije u JNA. Njihov doprinos prethodno izloženim rezultatima borbene izgradnje JNA i njenom idejno-političkom jedinstvu visoko je ocenjen. U protekle četiri godine kurseve marksističkog obrazovanja i idejno-političkog osposobljavanja završilo je više od 85.000 mladih komunista i više od 171.000 omladinaca. U istom periodu u SKJ je primljeno više od 57.000 omladinaca, među kojima preko 50.000 vojnika. Prema socijalnoj strukturi novoprimljenih radnika i individualnih poljoprivrednika je više od 38%, što je znatno povoljnije u odnosu na novoprimljene u SKJ u celini.

U protekloj izbornoj aktivnosti u Organizaciji SKJ u JNA na svim nivoima i u svim sredinama zapažen je konstruktivan kritički i stvaralački prilaz ocenjivanju vlastitog rada. Obezbeđeni su demokratski dijalog i postupak pri izboru organa, od osnovnih organizacija do članova CK SKJ iz Organizacije SKJ u JNA. Sem pojedinačnih, zanemarljivih slučajeva, liste kandidata su bile otvorene i na njima se našla oko 1/3 kandidata više od broja koji se birao. Opšte je mišljenje da ogromna većina kandidata, pa samim tim i izabranih, odgovara osnovnom kriteriju, to jest da su sposobni i nadasve spremni za vođenje Organizacije u vremenu koje je pred nama.

Čini se opravdanim da ovaj deo prikaza bude završen konstatacijom da komunisti u Armiji nisu prećutali nijednu vlastitu slabost. Imponovala je oštrina sa kojom su analizirali čak i pojedinačne pojave, a pogotovo one koje odišu primesama negativnih tendencija i otpora kursu SKJ. Izostajanje nijhovog podrobnijeg registrovanja nije uzrokovano strahom da bi se time, eventualno, umanjili zaista impozantni rezultati četvorogodišnje aktivnosti Organizacije SKJ u JNA. Pravi razlog je saznanje, koje je na Osmoj konferenciji snažno potvrđeno, da je Organizacija SKJ u JNA u praksi prihvatila kriterije strogih merila o sopstvenoj idejno-političkoj i akcionoj sposobnosti, odgovornosti i kritici, stvaralačkom odnosu prema zadacima i inicijativi, moralnom i radnom liku komunista, demokratskim odnosima u vlastitim redovima i u Armiji, odnosu prema čoveku i međuljudskim odnosima, o marksističkom obrazovanju, poznavanju naše stvarnosti i linije SKJ, sposobnosti njenog tumačenja i doslednosti sprovođenja i svim drugim pitanjima od kojih zavisi sigurno ostvarivanje uloge vodeće idejno-političke snage u JNA. Ta merila i kriteriji nisu ni izvan ni iznad Programa SKJ, Statuta SKJ i njegove vodeće uloge u društvu. Ona su, zapravo, izraz klasnog prilaza shvatanju, tumačenju i praktičnom ostvarivanju avangardne uloge u konkretnoj delatnosti, težnje da se neprekidno bude u matici života. Sve je to garancija da će Organizacija SKJ u JNA i hteti, i umeti, i moći da se i ubuduće uspešno nosi sa vlastitim slabostima i da ih se odlučno oslobađa.

Digitized by Google

III

Program idejno-političkih zadataka, koji je Konferencija usvojila, podrazumeva izložene kvalitete Organizacije i odražava odlučnost komunista u Armiji da u ostvarivanju vodeće idejno-političke snage i ubuduće budu u prvim odredima SKJ u razvoju koncepcije ONO i izgradnji na njoj zasnovanog odbrambeno-zaštitnog sistema, a u prvom redu OS, odnosno JNA. Pri tome polaze od shvatanja da kontinuitet toga razvoja i izgradnje presudno zavisi »od doslednosti u ostvarivanju Titovog revolucionarnog dela«, što uzimaju za »odlučujuće merilo odnosa svih pripadnika Armije prema našoj revoluciji, njenim istorijskim tekovinama i razvoju našeg društva na socijalističkim samoupravnim osnovama«.

Program polazi od ostvarenja na koja smo ukazali, od usvojenih planova i programa razvoja i izgradnje sistema ONO uopšte i OS posebno u narednom srednjoročju; od naše sadašnje društvene zbilje i vizije njenog razvoja u vremenu koje dolazi, te od procene budućih ukupnih i posebno vojnopolitičkih tokova u međunarodnim relacijama. Podrazumeva se njegova dopuna ocenama, stavovima i zadacima koje usvoji Trinaesti kongres SKJ.

Komunisti u Armiji, a to znači i ostali njeni subjekti, ne računaju sa bitno povoljnim međunarodnim, pa ni unutrašnjim uslovima u kojima će se Program ostvarivati. Smatraju da će oni i dalje biti komplikovani, kontroverzni, neizvesni i, u krajnjem, teški, te da će »bitno opredeljivati sadržaj i metod« njihovog rada. To je razlog više da se »organizovanim političkim radom i nizom drugih mera idejnog uticaja i rukovođenja« i u narednom periodu obezbede: visok stepen idejno-političkog jedinstva Armije; njena borbena i moralno-politička izgradnja; politička svest svih njenih pripadnika, zasnivanje na sadržajima koji imaju »trajne radničko-klasne i marksistički utemeljene osnove«, da »klasnorevolucionarni i narodni karakter i višenacionalni sastav Armije trajno ostanu najznačajniji činioci njenog jedinstva i snažan podsticaj bogatstvu sadržaja armijskog idejnog, političkog i kulturnog života . . .«.

U skladu sa izloženim opredeljenjima, u Programu je precizirano težište angažovanja Organizacije i zatim razrađeno u tri osnovne grupe zadataka. I težište i zadaci odlikuju se jasnoćom i za ovakvu vrstu dokumenata visokim stepenom konkretnosti.

U okviru *razvoja koncepcije i sistema ONO* komunisti u Armiji zalagaće se za: blagovremenu i kvalitetnu izradu, verifikaciju i primenu doktrinarnih i drugih dokumenata koji doprinose novim saznanjima i jačanju poverenja svih subjekata ONO i DSZ u snagu tog sistema, njegovu kohezionu ulogu u društvu i značaj za stabilnost političkog sistema i druge vrednosti; dalju modernizaciju OS bržim ostvarivanjem vlastitih razvojnih programa i na njima zasnovane proizvodnje i najsloženijih sredstava naoružanja i vojne opreme; tretiranje JNA i TO u svim aspektima organizovanja, osposobljavanja i upotrebe kao komplementarnih delova jedinstvenih OS SFRJ; angažovanje subjekata sistema ONO i DSZ u onemogu-

Digitized by Google

ćavanju kontrarevolucionarnih snaga u njihovom nastojanju da ometaju naš razvitak.

U *obuci i vaspitanju* Program insistira na: obezbeđenju idejnog i političkog jedinstva u pogledu njihovog značaja za borbenu izgradnju i moralno-političko stanje JNA i OS u celini; stalnom stvaranju najpovoljnijih materijalnih, kadrovskih, prostornih i drugih uslova kako bi se u vaspitno-obrazovnom procesu postizali najviši efekti u izgrađivanju svestrane ličnosti; svestranom podizanju idejnog nivoa i kvaliteta obuke i vaspitanja u svim segmentima. S tim u vezi insistira se na tome da »osnovno merilo u vrednovanju znanja i sposobnosti starešina budu rezultati u obuci i vaspitanju, a da lični primer u tome ima najveću vrednost«.

Razvijanju i jačanju *moralne snage i političkog jedinstva* Armije Program pridaje odlučujući značaj za njenu borbenu osposobljenost, i to smatra nezamenljivim stalnim zadatkom komunista. Polazi od uloge ljudskog faktora u koncepciji ONO i DSZ. U osnov stavlja: stalni rad na »produbljivanju klasno-revolucionarnog i opštenarodnog karaktera Armije«; razvijanje međuljudskih odnosa, u čijoj osnovi su čovek kao svestrana ličnost, svesna disciplina i visoka odgovornost; vaspitavanje u duhu jugoslovenske socijalističke revolucije, socijalističkog morala, bratstva i jedinstva, ravnopravnosti naših naroda i narodnosti, jugoslovenskog socijalističkog patriotizma; unapređivanje efekasnosti rada, delovanja i odgovornosti vojnih kolektiva, organizacija SSOJ i Saveza sindikata u stvaranju atmosfere i odnosa drugarstva, međusobnog poverenja, visoke motivisanosti, stvaralaštva i odgovornosti; razvijanje političke budnosti, osetljivosti i odlučnosti pripadnika JNA prema svim vrstama nosilaca kontrarevolucionarne svesti i njihovim aktivnostima, a posebno nacionalizmu kao kondenzovanom i najreakcionarnijem izrazu te svesti; svestranu brigu za ljude, njihovu bezbednost, kulturni, zabavni, sportski i celokupan društveni život.

Angažovanje komunista na *unapređenju sadržaja i metoda rukovođenja i komandovanja* treba da obezbedi jačanje i usavršavanje unutrašnje organizacije života i rada u jedinicama i komandama i ustanovama. U vezi s tim od komunista, posebno komunista-starešina, traži se da se »ličnim primerom i strogim zahtevima bore« za: planski, organizovan i timski rad, saglasno zadacima u miru, vanrednim prilikama i u uslovima rata; doslednu primenu vojne subordinacije i principa jednostarešinstva, što uključuje »maksimalno učvršćivanje humanih međuljudskih odnosa« i najodlučnije suprotstavljanje »birokratsko-tehnokratskim shvatanjima jednostarešinstva« od strane pojedinaca.

U oblasti *kadrovske politike* Program od komunista, organizacija i organa SK u Armiji traži da se bore za takvu politiku i praksu u kojoj će sistem objektivnog vrednovanja rezultata rada biti u osnovi ophođenja i ponašanja svakog starešine, odnosno aktivnog vojnog lica i građanskog lica na službi u JNA. To podrazumeva, sem ostalog, veću javnost i demokratičnost kadrovske politike, još adekvatniju nacionalnu strukturu u stalnom sastavu JNA, prioritet

Digitized by Google

u popuni trupnih dužnosti, najenergičnije sprečavanje i suzbijanje karijerizma, poltronstva, površnosti, rutinerstva, neodgovornosti i sličnih negativnih pojedinačnih pojava.

Pred komuniste u *vojnim školama i vojnonaučnim ustanovama* postavljen je zadatak da obezbede kadar i naučne rezultate na nivou zahteva koje nameće razvoj savremene vojne misli u svetu i kod nas, posebno u oblasti ratne veštine, te sve složenijih i ubojitijih borbenih sistema koji se uvode u oružane snage ili se njihovo uvođenje očekuje u narednom periodu. Stoga se komunisti moraju boriti za marksističku utemeljenost i stručnu primenjenost nastavnih planova i programa, usmerenih na izgrađivanje svestrano razvijenih socijalističkih ličnosti, sposobnih da samostalno i kvalitetno rešavaju i najsloženije zadatke u svakoj situaciji, te da budu »komunisti po ubeđenju, kako je to i drug Tito postavljao«.

Program insistira na još organizovanijem i efikasnijem naučnoistraživačkom radu i primeni rezultata toga rada u svim oblastima armijskog života. Zalaže se za brže stvaranje naučnog podmlatka, za adekvatno vrednovanje rezultata NIR-a, a od društvenih nauka, pored ostalog, traži naučno argumentovanu kritiku građanskih, birokratsko-tehnokratskih i sličnih koncepcija.

Kompleks zadataka u oblasti *materijalne baze razvoja i izgradnje Armije* zahteva od komunista da i dalje neguju već poslovično domaćinski odnos prema armijskom dinaru. Polazi se od principa: da svaki plan mora biti konkretizacija Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije; da svi vidovi potrošnje moraju biti podređeni ostvarivanju zadataka Srednjoročnog plana JNA 1986—1990, u kome je prioritet dat tehničkoj modernizaciji JNA i zaustavljanju pada životnog standarda njenih pripadnika; da se optimalnost odluka povećava na osnovu ekonomskih kriterijuma, nauka i naučnih rezultata; da je trajna obaveza svih pripadnika Armije da povećavaju produktivnost, ekonomičnost i racionalnost i kvalitet izvršenja zadataka.

Neprekidnom *ideološko-političkom, organizacionom i akcionom osposobljavanju* Organizacija SKJ u JNA u Programu pridaje odlučujući značaj radi ostvarivanja svoje vodeće idejno-političke uloge. U vezi s tim akcenat se, sem ostalog, stavlja na: izgrađivanje moralnog i radnog lika; razvoj demokratskih odnosa, slobodu i otvorenost u iznošenju mišljenja, predloga, kritike; lični primer i odgovornost; unapređivanje idejnog i teorijskog rada, tako da osnovne organizacije i organi SK u Armiji budu osposobljeni da samostalno povezuju »konkretnu društvenu i vojnu praksu i marksističku teoriju u jedinstvenu celinu«; razdvajanje kritike i kritizerstva; usavršavanje informativno-propagandne delatnosti; razvoj naučnoistraživačkog rada za potrebe Organizacije SKJ u JNA.

Program obavezuje komuniste u Armiji na aktivan odnos prema samoupravnom životu sredina u kojima žive i rade. Posebno ih čini odgovornim za neposredno učešće u radu društveno-političkih organizacija u JNA — SSOJ i SSJ. Naglašava da je aktivnost komunista iz Armije u društvenom životu sredina u kojima žive

Digitized by Google

jedan od značajnih puteva obogaćivanja »činjenicama iz životne prakse razvoja socijalističkog samoupravljanja«. Time se učvršćuju i produbljuju veze Armije i društva i neposredno doprinosi stabilizaciji stanja u društvu u celini. U tom kontekstu je i obaveza stalne »saradnje sa komitetima ONO i DSZ na svim nivoima njihovog organizovanja«, kao i potreba češćih zajedničkih političko-bezbednosnih procena, planiranja zajedničkih aktivnosti i drugo.[12]

Umesto rezimea, navešćemo reči D. Markovića, koji je u pozdravnoj reči u ime Predsedništva CK SKJ, pored ostalog, istakao: »Svoju funkciju odbrane i zaštite Jugoslavije, kao svoju osnovnu funkciju pripadnici Armije časno su i uspešno ostvarivali i ostvaruju, a borbu za jedinstvo i ravnopravnost Jugoslavije shvatili su uvek kao svoju moralnu i društvenu obavezu i osnovu svoje snage. Izuzetno je veliki doprinos Armije izgrađivanju svesti i ponašanja pripadnika Armije, ali i svih patriotskih snaga, posebno sa stanovišta negovanja i razvijanja osnovne vrednosti naše revolucije.«

U završnoj reči predsednik Predsedništva Komiteta Organizacije SKJ u JNA naglasio je da su se u toku rada Konferencije čule reči starih komunista-ratnika iz revolucije, iz posleratnog perioda, starešina, vojnika i građanskih lica na službi u JNA, i to o svim bitnim pitanjima razvoja društva, odbrane i izgradnje oružanih snaga, u kojima je bilo i dosta oštre kritike. »Naš je zadatak — rekao je on — da sve te poruke članstva izučimo i ugradimo u sadržaj buduće aktivnosti. Ono što je dominiralo u ovoj dvodnevnoj raspravi sadržano je u dubokom uverenju komunista u Armiji da se problemi sa kojima se susrećemo mogu i moraju razrešiti. Dominirala je vera u budućnost i odlučan zahtev da svi moramo odgovornije i upornije izvršavati naše obaveze i zadatke.«

Tomislav Peruničić

[12] Svi navodi u ovom delu prikaza su iz Programa idejno-političkih zadataka Organizacije SKJ u JNA, koji je Osma konferencija jednoglasno usvojila.

Digitized by Google

Ljubiša R. Mitrović

Teorijsko-metodološke vrednosti radova Milentija Popovića za razumevanje dijalektike savremenog društva

Misao i delo Milentija Popovića »dolazi nam, kako bi to rekao Bloh, iz budućnosti našeg pokreta«. Ali su oni ugrađeni i u temelje socijalističke i samoupravne Jugoslavije. S pravom je o njemu Tito govorio kao o »jednom od kreatora našeg puta u socijalizam«.[1]

U uslovima vremena u kome živimo, a koje karakteriše, s jedne strane, bujanje normativizma i pozitivizma u društvenim naukama, i s druge — napor usmeren ka kritičkom nastojanju da se u uslovima savremene krize oslobodimo tog balasta, podsećanje na doprinos Milentija Popovića savremenoj nauci višestruko je značajno.

Ovako formulisana tema upravo nas obavezuje na istraživanje onoga što je u delu Milentija Popovića bitno za našu savremenost. Istraživanje povesnog novuma (naučnog i društvenog), svega što tendira da prekorači prag aktuelnog i što nas povezuje, svom svojom snagom — naučnom upotrebom moći i humanizmom, sa onim slobodarskim zahtevima i osećanjem na putu ka slobodnoj asocijaciji proizvođača. Dakle, neophodno je promisliti doprinos Milentija Popovića savremenoj društvenoj nauci, iz ugla razumevanja naše savremenosti: razumevanja aktuelne krize u svetu i kod nas, ali i epohalnih mena u načinu proizvodnje.

Milentije Popović nije pisao za potrebe akademske nauke, već za potrebe revolucionarnog pokreta i revolucionarne prakse. Pola-

[1] Josip Broz Tito, Govor na komemorativnoj sednici saveznih organa, održanoj 19. maja 1971, »Borba«, 11. maj 1971.

Digitized by Google

zeći od Marksove nauke, njegovog metoda, vrlo je strpljivo analizirao probleme naše epohe i, posebno, jugoslovenskog društva. Smatrao je da se epoha mora razumeti iz nje same, iz promena u srcu društva, u načinu proizvodnje, iz sukoba osnovnih društvenih snaga. To je pouka koja proizlazi iz analize radova Milentija Popovića. U tom smislu, treba istaći da je M. Popović dao dragocen doprinos primeni naučnog metoda u savremenoj politikologiji i političkoj ekonomiji socijalizma i socijalističkog samoupravljanja, u kontekstu razumevanja socijalizma kao svetskog procesa. Vera Pilić je upravo u članku *Metod analize kao pretpostavka razumevanja revolucionarnog shvatanja M. Popovića* istakla: »Poznavao je logiku Marksovog *Kapitala*, ali nama je ostavio i logiku sopstvenog sistema mišljenja, teorije socijalizma na osnovama samoupravljanja«.[2]

Milentije Popović pripada plejadi onih naših revolucionara koji su umeli teorijski da misle, i za njega je Tito s pravom rekao da je jedan od arhitekata našeg sistema i puta u socijalizam. Osnovne odlike misli i dela Milentija Popovića jesu: antidogmatizam, kritičko preispitivanje rešenja sa stanovišta revolucionarne prakse i interesa radničkog pokreta. On nije patio od normativističkog konstrukcionizma i utopizma. Njegova živa misao, misao revolucije, stalno je proveravana u revolucionarnoj praksi. Milentije Popović nije stigao da se, zbog bavljenja državničkim poslovima, više posveti sistematskim naučnim istraživanjima. Stvarao je radi revolucije, a ne iz akademskih razloga. Uviđao je kakav je značaj nauke i istraživanja za mlado socijalističko društvo u razvoju. S tim u vezi je u više navrata pisao o tome kakva je uloga nauke kao neposredne proizvodne snage i generatora ukupnog društvenog razvoja. Pored isticanja značaja razvoja prirodnih nauka, Milentije Popović je ukazivao i na značaj razvitka društvenih nauka za naše socijalističko samoupravno društvo. U njegovim radovima nalazimo moderno promišljanje problema naše epohe i susreta naučno-tehnološke revolucije i socijalizma.

U ovom saopštenju bavićemo se nekim aspektima Milentijevog teorijsko-metodološkog pristupa izučavanju bitnih fenomena naše savremenosti. Govorićemo o doprinosu Milentija Popovića savremenim društvenim naukama.

I — Odlike i vrednosti metoda društvene analize u radovima M. Popovića

Milentije Popović nije se pozitivistički ograničio na političku fenomenologiju i zdravorazumsku interpretaciju političkih pojava i procesa, što je čest slučaj kod političara—praktičara. Istraživao je suštinske odnose i veze između društvenih pojava (ekonomije, po-

[2] Prof. dr V. Pilić, *Metod analize kao pretpostavka razumevanja revolucionarnih shvatanja M. Popovića*, Zbornik »Misao i delo Milentija Popovića«, Beograd, 1984, str. 89.

Digitized by Google

litike i ideologije) u društvu; proučavao je, dakle, determinizam političkih pojava i ideoloških procesa. Težio je naučnom razotkrivanju njihovog socijalnog supstrata i funkcije u društvenom razvoju. On na politiku ne gleda pragmatično i makijavelistički, kao na instrument manipulacije masama, već kao na instrument svesnog usmeravanja i gospodarenja društvenim procesima, dakle, svesnog ovladavanja zakonitostima usmeravanja društvenih snaga u društvenom razvoju. On ne analizira statički raspored društvenih snaga, već dinamički, istražujući zakonitost raspodele društvene i političke moći i ispoljavanja savremene klasne borbe u procesu izgradnje socijalizma i samoupravljanja. Dakle, Milentije Popović dinamički raspored političkih snaga istražuje u kontekstu promena društvene strukture i metamorfoze u društvenim odnosima, dovodeći u pitanje raspored političkih snaga i pomeranja u tom rasporedu s obzirom na različite pozicije i interese osnovnih klasno-slojnih snaga u proizvodnim odnosima, u načinu proizvodnje savremenog društva, to jest s obzirom na njihovu različitu participaciju u raspodeli društvene i političke moći.

Metod društvene analize, koji afirmiše Popović u svojim radovima, direktno je pozevan sa Marksovom dijalektičko-istorijsko-materijalističkim metodom saznavanja društvenih pojava. Upravo stvaralačka primena takvog metoda analize omogućuje M. Popoviću da iz političke fenomenologije i ideološke mitologije spozna onaj bitan sloj društvenih snaga u proizvodnim odnosima, njihove konfliktne interese, kao pokretačku snagu društvenog razvoja u našoj savremenosti. Stvaralačkom primenom Marksovog metoda društvene analize na nove epohalne fenomene i promene u našoj savremenosti, na nove slojeve u našoj epohi, M. Popović je uspeo da izbegne zamke pozitivizma u savremenim društvenim naukama, ali i besplodan normativistički konstrukcionizam, koji je u nas raširen do apsurda, i koji danas u društvenoj praksi kontraproduktivno deluje na društvene odnose.

Naime, normativizam u savremenim društvenim naukama ne predstavlja samo funkcionalistički pogled na društvena pitanja, već i idealističku interpretaciju društva, uloge normativnih struktura u razvoju, uloge pravno-političkog poretka u društvu. Normativizam ne omogućuje prepoznavanje bitnog u društvenom razvoju, već i sam postaje oblik mistifikacije društvene stvarnosti.

Milentije Popović u svojim raspravama, koje su fragmentarne, u vlastitim analizama naše savremenosti teži za tim da prepozna i izdvoji bitno od nebitnog. On nastoji da uoči onu bitnu kariku u društvu koja omogućuje saznanje o osnovnoj supstanci koja determiniše karakter društvenih odnosa. On teži da prepozna unutrašnje limite, ali i razvojne faktore u savremenom društvu. Analizirajući minuciozno fenomene i probleme u našoj savremenosti, M. Popović ističe potrebu stalnog usavršavanja kategorijalnog aparata i njegove dogradnje radi adekvatnog razumevanja novih fenomena, nove epohalne mene i novih odnosa. On nastoji da sazna bitne razvojne faktore u savremenom društvu. On smatra da se

Digitized by Google

novi odnosi i nove mene u društvu izražavaju i u novim socijalnim, ekonomskim i političkim kategorijama. Stoga je neophodna stalna dogradnja kategorijalnog aparata, unošenje novih sadržaja u izgradnju teorijskog i metodološkog pristupa problemima savremenog sveta.

U svetlu novih naučnih činjenica, Milentije Popović smatra da treba preispitati moć vladajućih sociooloških i politekonomskih paradigmi. Inače Milentije Popović je našu politikologiju i druge društvene nauke posebno zadužio, prvo, afirmacijom Marksovog istorijskomaterijalističkog metoda u analizi pojava naše savremenosti. I to se, pre svega, odnosi na istraživanje političkih pojava sa stanovišta totaliteta globalnog društva i savremene epohe. Drugo, doprineo je tome da se u analizi epohalnih procesa i problema primenjuje i afirmiše Marksova »ideja materijalizma u sociologiji«, koja se ogleda u plodotvornom istraživanju zakonitosti načina proizvodnje celokupnog društvenog života, i u tom kontekstu proizvodnih odnosa kao temeljnih odnosa u društvu, pa, prema tome, i bitnog faktora koji determiniše kvalitet političkih i ideoloških pojava u krajnjoj instanci. Treće, nesporan je doprinos M. Popovića analizi shvatanja aktivne uloge nauke u društvenom razvoju. Po njemu, nauka nije sama sebi cilj, ona treba da služi revolucionarnom pokretu, u njegovim borbama.

Milentije Popović je, kao što je već istaknuto, zaslužan za stvaralačku primenu istorijskomaterijalističkog metoda društvene analize i saznanja na probleme savremenog društva, svetskog i jugoslovenskog. On je pokazao koliko Marksova »ideja materijalizma u sociologiji« može biti plodotvorna u analizi naše savremenosti. U tom smislu treba reći da u radovima M. Popovića nalazimo primenu metoda apstrakcije, analize i sinteze, logičnog i istorijskog metoda, metodološkog načela totaliteta; afirmaciju Marksove materijalističke dijalektike kad su u pitanju politički i socijalni odnosi u savremenom svetu. S tim, u vezi, Milentije Popović piše o značaju dijalektičkog metoda za razumevanje naše savremenosti, jer tu, kako on kaže, »formalna logika ne pomaže«, neophodan je dijalektički način mišljenja. U tom kontekstu M. Popović ističe: »Moraju se svi procesi posmatrati u celini. Moraju se prvo sagledati procesi u samoj društvenoj bazi i produkcionim odnosima«[3], dodajući pri tom da je nužno sagledati celinu promena u svim sferama društvenog života, radi naučnog razumevanja određenog fenomena.

Milentije Popović je u većem broju svojih priloga, a posebno u radovima: *Idejna kretanja u uslovima borbe za neposrednu demokratiju, Aktuelni društveni smisao Marksovog učenja o proizvodnji i odnosima proizvodnje, Etatizam i samoupravljanje* ukazao na značaj Marksove materijalističke dijalektike u analizi savremenih društvenih pojava i procesa. U tom smislu on implicitno

[3] M. Popović, *Socijalizam kao svetski proces*, »Škola samoupravljača«, Beograd, 1979, str. 46.

Digitized by Google

ističe značaj Marksovog metoda kada piše: »Samo putem uključivanja u misaoni proces Marksovih naučno-apstraktnih pojmova »proizvodnja svoga života«, »produkcioni odnosi« (i drugih odgovarajućih pojmova), čovekov um se osposobljava da može naučno, a to znači istinito, obuhvatiti i shvatiti fenomen društva.«[4]

U nastavku našeg razmatranja učinićemo osvrt na neke analize M. Popovića, upravo sa stanovišta njegovog metoda društvene analize, a koji je izraz Popovićevog istorijskomaterijalnog pogleda na društvo.

II — Teorijske i idejno-političke implikacije Popovićevog shvatanja socijalizma kao svetskog procesa

Razmatrajući društvene pojave u kontekstu totaliteta (taj epohalni plan promišljanja naše savremenosti i njenih bitnih mena dolazi do izražaja u mnogim radovima M. Popovića), ovde ćemo ponajpre analizirati *Popovićevo shvatanje socijalizma kao revolucionarnog procesa u našoj savremenosti.* Mnogi smatraju da je M. Popović prvi upotrebio sintagmu »socijalizam kao svetski proces. Upotreba te sintagme u savremenoj nauci i društvenoj analizi je vrlo značajna. Ona u sebi nosi ne samo novu saznajno-naučnu vrednost, već i krupne progresivne implikacije na planu politike i ideologije, na planu odnosa među savremenim pokretima. U tom smislu, može se reći da je M. Popović zadužio ne samo našu, već i svetsku nauku shvatanjem socijalizma kao svetskog procesa. Za razliku od dogmatsko-sektaškog shvatanja socijalizma i revolucionarnog subjekta, za razliku od lagerskog koncepta socijalizma kao zatvorenog institucionalnog realsocijalizma, Popovićevo shvatanje socijalizma imalo je višestruke implikacije u politici i ideologiji, kao i u praksi savremenih revolucionarnih pokreta. Ono je, pre svega, pomoglo oslobađanju od dogmatskog sektaštva, od uprošćene koncepcije socijalizma kao zatvorenog sistema, neprotivrečnog. Doprinelo je oslobađanju od jednog redukcionističkog shvatanja socijalizma, kao isključivo vezanog za zemlje realsocijalizma. Prema takvoj redukcionističkoj koncepciji socijalizma, socijalizam je geografski omeđen društveni proces.

M. Popović je socijalizam kao revolucionarni proces istraživao i unutar, danas, oficijelnih kapitalističkih zemalja. On je embrione socijalizma, to jest snage »budućnosti koja je počela«, otkrivao i tamo gde su ih drugi, zamagljeni ideološkim slepilom i sektaštvom, negirali. Polazeći od Marksove dijalektike, on na socijalizam, kao epohalnu pojavu, gleda u širem kontekstu savremene klasne borbe. Za njega je socijalizam epohalan svetski revolucionarni proces koji dobija različite forme. On polazi od principa jedinstva raznolikosti u stvarnosti, ističući zahtev za nužnošću različitih puteva i pluralizam formi socijalizma u njegovoj

[4] M. Popović, *Neposredna socijalistička demokratija,* »Kultura«, Beograd, 1966, str. 53—57

Digitized by Google

empirijskoj izgradnji. Svojom koncepcijom »socijalizam — svetski proces« M. Popović je zasnovao antimonopolistički, demokratski način gledanja na ovu epohalnu pojavu. U toj koncepciji sadržana je istina — da nijedna zemlja, nijedna partija, ni vlada, ne mogu imati monopol na taj proces, to jest na socijalizam. Socijalizam je svetski proces, on je svojina svih progresivnih i slobodoljubivih naroda sveta.

Posmatrajući tako široko i demokratski sadržaj borbe za socijalizam u savremenom svetu, M. Popović je istraživao strpljivo i sistematski embrione socijalizma unutar sada institucionalizovanih kapitalističkih zemalja i zemalja u razvoju. Saznanja do kojih je M. Popović došao vlastitim istraživanjem, govore nam o tome da socijalizam danas nije geografski omeđen proces i zatvoren sistem društvenih odnosa. Naprotiv, socijalizam deluje poput žive sile, krtice, unutar danas oficijelnih kapitalističkih zemalja i zemalja u razvoju. U tom smislu, Milentije Popović analizira ulogu pojedinih faktora u toj borbi za socijalizam. Posebno se zadržao na analizi progresivne uloge državnog kapitalizma u jačanju socijalizma kao svetskog procesa u savremenoj epohi raspadanja kapitalizma i u jačanju elemenata komunističke društveno-ekonomske formacije.

Analizirajući promene u savremenom kapitalizmu, promene u koncentraciji kapitala, u svojinskim odnosima, u socijalnoj strukturi društva i ulozi radničke klase, promene u ulozi države, u delovanju snaga naučno-tehnološke revolucije, M. Popović ukazuje na činjenicu da dalja socijalizacija sredstava za proizvodnju i promene u odlučivanju, sve širim uvođenjem oblika participativne demokratije u preduzećima, po logici društveno-ekonomskih zakonitosti, objektivno, državni kapitalizam dovodi radničku klasu pred vrata socijalizma. U tom smislu, za Popovića negacija kapitalizma počinje unutar, u krilu samog kapitalizma. Zbog toga on tvrdi da »državni kapitalizam nosi u sebi socijalističke elemente, da je to prelazno stanje iz kapitalizma u socijalizam.«[5] U ovom kontekstu društvenog razvitka asocijacija proizvođača (razni oblici participacije i samoupravljanje u savremenom svetu), po M. Popoviću, pokazuje se kao cilj i sredstvo borbe radničke klase. Ona je, kako veli M. Popović, »po sebi revolucionar, koji polako ali sigurno sve institucije starog društva, jednu za drugom, ili revolucionarno menja ili uništava i baca u »muzej starina.««[6]

M. Popović, svojim razmatranjima, ističe da socijalizam postaje jedinstven svetski proces, dakle, stvar prakse svih naroda i različitih društvenih pokreta u našem vremenu, ispoljavajući se u različitim formama, poprimajući različite vidove institucionalizacije i ideološke legitimacije.

Milentije Popović, vlastitim analizama savremenog društva, pokazuje da u krilu građanskog društva u savremenoj epohi otpo-

[5] M. Popović, *Socijalizam kao svetski proces*, cit. izd., str. 46.

[6] M. Popović, *Jugoslovenski put u socijalizam*, u knjizi *Naš put*, »Komunist«, Beograd, 1969, str. 112.

Digitized by Google

činje proces koji sociolozi označavaju kao »budućnost koja je počela«. Ovakvo dijalektičko shvatanje socijalizma kao svetskog procesa i nužnosti različitih puteva u borbi za socijalizam, različite prakse u izgradnji socijalizma, imali su i imaju višestruke posledice po odnose u međunarodnom radničkom pokretu, pa i po odnose među državama i narodima u savremenom svetu. To je, između ostalog, i uticalo na izgrađivanje novih strategija u borbi za socijalizam; na formiranje demokratskih odnosa u radničkom pokretu među različitim subjektima revolucije, pa i na shvatanje da se mora u izvesnoj meri proširiti pojam revolucionarnog subjekta, u skladu sa novovekovnim iskustvima u borbi za socijalizam.

U ovom kontekstu razmatranja neophodno je ukazati na još jedan aspekt, to jest na povezanost koncepta »socijalizam — svetski proces« sa politikom aktivne i miroljubive koegzistencije, odnosno nesvrstanosti u savremenom svetu. Ova povezanost nedovoljno je do sada istraživana, mada smatramo da zaslužuje pažnju istraživača.

Mislimo da postoji određena povezanost između koncepcije M. Popovića — »socijalizam — svetski proces« i jugoslovenske koncepcije o aktivnoj miroljubivoj koegzistenciji, koja je danas i koncepcija međunarodnih odnosa, i koja se početkom 60-ih godina počela ostvarivati u svetu. Prema toj koncepciji, i pored savremene klasne podeljenosti, moguća je i nužna saradnja različitih naroda, država, bez obzira na različito društveno uređenje. Neophodna je koegzistencija različitih naroda i država, a u tom kontekstu se vodi i savremena klasna borba i borba za društveni progres u svetu.

Shvatajući socijalizam kao svetski proces, a ne kao zatvoreni sistem, M. Popović je dao dragocen doprinos razvoju novih pogleda na savremenu klasnu borbu i konstituisanje novih odnosa između društvenih i političkih snaga koje se bore za socijalizam. To se manifestuje, između ostalog, u pojačanoj saradnji različitih subjekata u borbi za socijalizam danas u svetu. M. Popović nam je pokazao da se socijalizam mora tumačiti kao živi revolucionarni pokret, a ne kao zatvoreni sistem, kao pokret koji razara stare odnose i institucije na putu ka komunizmu. Dakle, kao revolucionarni proces koji oslobađa (ekonomski, politički) radničku klasu i radne slojeve društva. Cilj tog pokreta jeste oslobađanje rada i čoveka. Nosioci tog procesa, prema Milentiju Popoviću, mogu biti mnogobrojne progresivne snage u savremenom svetu; okosnicu tog procesa čini radnički pokret.

Postoje i mnogi drugi aspekti koji su vezani za Popovićevu koncepciju socijalizma kao svetskog procesa. U tom smislu, trebalo bi istražiti povezanost ovog koncepta sa Popovićevim shvatanjem Socijalističkog saveza kao jedinstvenog demokratskog fronta socijalističkih snaga, predvođenih SKJ u borbi za samoupravljanje i izgradnju socijalizma u Jugoslaviji.

Digitized by Google

III — M. Popović o dijalektici samoupravljanja kao pokretačkoj snazi socijalizma i socijalističke revolucije

Drugo centralno i suštinsko područje teorijske problematizacije, na kome je angažovan M. Popović, jeste *socijalističko samoupravljanje*, u koje je Milentije Popović kao teoretičar i praktičar socijalizma, mogli bismo reći, do kraja ugradio sebe.

Milentije Popović samoupravljanje shvata ne samo kao novu formu neposredne demokratije, već i kao nov proizvodni odnos i nov oblik društvene proizvodnje, to jest kao novu proizvodnu snagu društva.

Milentije Popović je izgradio dijalektičko shvatanje samoupravljanja kao revolucionarnog, protivrečnog društvenog procesa, oblika klasne borbe, oslobađanja rada i čoveka. Za razliku od funkcionalističko-normativističkih interpretacija samoupravljanja, koje su, u osnovi, pozitivističke i u kojima se na samoupravljanje gleda kao na zatvoren sistem institucija, M. Popović istražuje samoupravljanje kao oblik revolucionarne prakse radništva, kao nov proizvodni odnos i oblik neposredne demokratije. Samoupravljanje, kao deo socijalizma, kao deo svetskog procesa, jedan je od njegovih oblika. Ono je, po Popoviću, i oblik društvene robne proizvodnje, jer su samoupravni kolektivi u isto vreme i robni proizvođači, proizvođači vrednosti. U tom smislu samoupravljanje se, po M. Popoviću, nalazi u »carstvu nužnosti«, iako tendira da posredstvom asocijacije, procesom oslobađanja rada i čoveka, prevlada tu nužnost na putu ka »carstvu slobode«. Za razliku od larpurlartističkih shvatanja samoupravljanja, kao da je ono oblik neke »čiste« demokratije, koja je sama sebi cilj, M. Popović istražuje suštinske procese vezane za ovaj fenomen. On ukazuje na zakonitost razvitka socijalizma na putu ka komunizmu. Zatim istražuje konfliktnu matricu društvenih odnosa u samoupravljanju, uzroke društvenih sukoba, kao i uslove i pretpostavke njihovog demokratskog prevladavanja u kontekstu socijalističkog društvenog preobražaja. Dakle, Milentije Popović istražuje puteve i mogućnosti kako da samoupravljanje, kao ekonomska ćelija i organizacija društva, reprodukuje nov socijalistički proizvodni odnos; kako da ono omogući oslobađanje rada i čoveka, razvitak novih proizvodnih snaga naučno-tehničke i socijalističke revolucije u savremenom svetu. Jednom rečju, Milentije proučava ekonomsku ćeliju samoupravljanja sa stanovišta kako da ona pomogne nastojanju i razvoju socijalizma i revolucije. U suprotnom slučaju, ako samoupravljanje ne jača nove proizvodne snage i društvenu svojinu, ono objektivno jača kontrarevoluciju, razarajući društvenu svojinu kao supstancu novog proizvodnog odnosa. Takvo »samoupravljanje« se onda objekitvno svodi na neki od oblika građanske participacije i može voditi ponovnom uspostavljanju građanskih odnosa u društvu.

Milentije Popović samoupravljanje uvek istražuje u horizontu socijalističke revolucije. Prema ovom epohalnom fenomenu on

Digitized by Google

nema apologetski odnos. Stoga u njegovim radovima nema ni ideološke mitologije samoupravljanja, niti fetišizma njegovog sistema institucija. On kritički, dijalektički gleda na samoupravljanje, istražujući suštinske unutrašnje snage i odnose u njemu, pitajući se koliko ono radi za socijalizam i koliko otvara put afirmaciji procesa oslobađanja rada i čoveka u savremenom društvu.

Dakle, Milentije Popović samoupravljanje razmatra ne samo kao novu formu demokratije, već i kao nov proizvodni odnos, nov oblik društvene proizvodnje, kao eksponenta novih proizvodnih snaga društva. Za razliku od takvog pristupa, samoupravljanje je u nas dosta redukcionistički i pansocijalistički interpretirano kao oblik demokratije, a ne i kao nova proizvodna snaga društva. Posledice ovakvog shvatanja samoupravljanja u razvoju jugoslovenskog društva danas su dobro znane. One su izražene i u aktuelnoj ekonomskoj krizi.

U radovima Milentija Popovića samoupravljanje se interpretira kao živi protivrečni društveni proces i proizvodni odnos, ono je komplementarno tretirano u jedinstvu sa novim proizvodnim snagama društva. Upravo Milentije Popović istražuje logiku konstituisanja samoupravljanja iz ugla oslobađanja prostora za nove proizvodne snage socijalizma u njihovom kretanju. U radovima Milentija Popovića nema normativizma, koji je karakterističan za poslednju deceniju u našoj politikologiji i našim pravnim naukama. Prema Popoviću, samoupravljanje treba da oslobađa nove proizvodne snage na putu ka stvaranju slobodne asocijacije proizvođača. U tom smislu, ono se mora potvrditi ne samo kao nova demokratska forma upravljanja, već i kao nova produktivna snaga društva. Ono mora jačati društvenu i političku moć radničke klase, ali i podsticati emancipatorske težnje društva. Dakle, samoupravljanje mora obezbediti jedinstvo klasne i opšteljudske emancipacije. Popović je, naime, bio svestan Marksovog upozorenja da beskonačno istrčavanje društvenih odnosa s obzirom na dati nivo razvitka materijalnih proizvodnih snaga društva može delovati kontraproduktivno. Otuda kod njega nema mesta normativističkom fetišizmu i utopizmu.

IV — Milentije Popović i savremena borba protiv nacionalizma

Sledeće područje na kome je Milentije Popović angažovan — jeste *delovanje socijalističkih snaga subjektivnih faktora,* a posebno u *savremenoj idejnoj borbi* za socijalizam i samoupravljanje. U ovom kontekstu Milentije Popović posebno razmatra delovanje Socijalističkog saveza kao fronta društvenih snaga u borbi za samoupravljanje. Mi ćemo se ovde zadržati na Popovićevom shvatanju idejne i političke *suštine savremene borbe protiv nacionalizma.*

Naime, Milentije Popović vlastitom analizom razotkriva idejnu i socijalnu osnovu nacionalizma u savremenom jugoslovenskom društvu, u uslovima njegove transformacije od etatističke u sa-

Digitized by Google

moupravnu društvenu zajednicu. On ističe, da je, pored ostataka stare građanske desnice, eksponent nacionalizma danas, u uslovima razvitka socijalističkog društva, nova desnica, to jest otuđeni birokratski sloj društva. Ne potcenjujući idejno i političko delovanje snaga građanske restauracije na ovom planu međunacionalnih odnosa i sejanja nacionalizma, Milentije Popović upravo pokazuje da je birokratija ona snaga koja danas u borbi protiv smoupravne integracije i transformacije društva eksponira nacionalističku svest i zaoštrava međunacionalne odnose. U tom smislu su istraživanja Milentija Popovića vrlo aktuelna za razumevanje savremenih socijalnih konflikata između snaga etatizma i samoupravljanja, pa u tom kontekstu i za analizu nacionalizma u savremenom jugoslovenskom društvu.

U razmatranju stanja na idejnom frontu Milentije Popović primenjuje metod dijalektičke analize. On iza fenomenologije ideoloških pojava uvek istražuje suštinske veze i odnose u rasporedu društvenih i političkih snaga, njihove različite interese i smer delovanja. U analizi razlikuje bitno od nebitnog, koncentrišući se na strateška pitanja, ukazujući kako na unutrašnje granice tako i na revolucionarne mogućnosti daljeg društvenog razvoja. Njega zanima socijalno-klasna suština borbe u uslovima samoupravljanja. U tom smislu, on ističe potrebu istraživanja procesa konstituisanja socijalističkog samoupravljanja kao proizvodnog odnosa u društvu, kao bitne činjenice za razumevanje društvene uloge i položaja radničke klase u socijalizmu. Radi toga istražuje mesto proizvođača u produkcionim odnosima, puteve njihovog ovladavanja dohotkom i viškom rada, pa, preko toga, i njihov uticaj na ukupno ekonomsko i političko kretanje u društvu. Ovaj dijalektički metod analize političkih fenomena vrlo je značajan u današnjoj situaciji kada se sve otvorenije ispoljavaju konflikti i kada smo svedoci svojevrsnog preusmeravanja socijalno-klasnog konflikta na međunacionalni plan; kada se sukob oko karaktera proizvodnih odnosa u društvu sve više potiskuje i pomera ka međunacionalnim odnosima. Milentije Popović je vrlo odlučan u kritici socijalnih, političkih i idejnih izvorišta nacionalizma. On smatra da, bez obzira na to u kojoj se formi nacionalizam javlja, bilo kao unitarni ili separatni, u suštini on ima kontrarevolucionarni karakter, jer blokira razvoj socijalističkog samoupravljanja u nas.

Milentije Popović svojom analizom ukazuje na to kako se u etatističkim monopolima, bez obzira na kom su oni nivou locirani, nalaze izvorišta nacionalizma, nacionalističkog sukobljavanja između birokratija oko preraspodele otuđenog viška rada.

Birokratija je faktor dezintegracije u političkom i privrednom sistemu savremenog jugosolvenskog društva. Ona blokira organsko, samoupravno povezivanje snaga neposredne socijalističke demokratije; dakle, udruženog rada na celom jugoslovenskom prostoru. Popović najdirektnije ukazuje na socijalnu matricu savremenog nacionalizma, analizirajući otuđenu posredničku ulogu birokratije u savremenom jugoslovenskom društvu. U situaciji kada

Digitized by Google

samoupravljanje nije razvijeno i učvršćeno ni kao osnovni proizvodni odnos, ni kao globalni društveni odnos, kada radnička klasa realno još nije postala vladajuća snaga u društvu, kada je njena moć posredovana ulogom tehnobirokratskog i politikokratskog sloja, otvara se prostor za određena iskrivljavanja svesti i na međunacionalnom planu i za određene konfrontacije na ovom planu u savremenoj etapi razvoja jugoslovenskog društva.

Dakle, osnovni zastoj u razvoju socijalističkog samoupravnog proizvodnog odnosa u društvu se neposredno reflektuje i na međunacionalne odnose. U tom smislu, M. Popović ističe potrebu da se u analizi međunacionalnih odnosa i aktuelnih sukoba mora uvek imati u vidu socijalno-klasni aspekt politike nacionalne ravnopravnosti. Zastoji u politici ostvarivanja nacionalne ravnopravnosti i razvijanja bratstva i jedinstva u savremenom jugoslovenskom društvu upravo danas imaju realnu osnovu u dezintegracionim tendencijama u privredi i politici, čiji su eksponent snage takozvanog policentričnog etatizma. Na tako razmrvljenom radu, ekonomski razdrobljenim snagama društva i razuđenom političkom sistemu, u kome radnici još faktički nemaju vladajuću društvenu i političku moć, eksponiraju se snage kapital-odnosa i snage policentričnog etatizma u tumačenju i izgrađivanju određenih odnosa na međunacionalnom planu. U tom kontekstu javljaju se i retrogradne ideologije iz daleke i bliže prošlosti. Jednom rečju, međunacionalni odnosi postaju bremeniti određenim konfliktima. Realnu osnovu tog sukoba M. Popović vidi u sukobu nacionalnih birokratija, ali i u sukobu radništva sa birokratijom, sa otuđenim snagama društva. Birokratija teži preusmeravanju stvarnog konflikta oko viška rada na područje međunacionalnih odnosa. Vreme je da se demistifikuju ti naboji, savremeni konflikti u savremenom jugoslovenskom društvu, kako bi se društvene i političke snage usmerile na osnovna, ključna žarišta konflikata i protivrečnosti u našoj zemlji. A to bitno područje u savremenom jugoslovenskom društvu jeste — ko vlada viškom rada, to jest proširenom reprodukcijom u društvu. Od razrešenja tog pitanja zavisi kako će se dalje razvijati tokovi revolucije, socijalističko samoupravljanje. Za deblokadu, kako političkog tako i ekonomskog sistema, za strateške odluke u tom pogledu nesporno je da Savez komunista Jugoslavije nosi najveću odgovornost, i on se nje ne može odreći.

U savremenim konfrontacijama idejnim i političkim, teorijska misao M. Popovića neposredno nam može mnogo pomoći u razumevanju suštine problema dijalektike savremenog društva. Njegova je misao ne samo teorijski instruktivna, već i politički direktivna, sa stanovišta delovanja snaga subjektivnog faktora. U tom smislu, ona može pomoći subjektivnim snagama socijalizma, sa SKJ na čelu, u borbi za dalji razvoj socijalističkog samoupravljanja. Milentije Popović je uvek isticao nužnost delovanja SKJ u uslovima socijalističke demokratije. Gledajući dijalektički na socijalizam, on je smatrao da je u socijalizmu na delu sukob starog i novog, te da je u tom protivrečnom procesu nužno posredovanje komu-

Digitized by Google

mističke avangarde u borbi radničke klase, na kursu jačanja samoupravne uloge radništva, u procesu oslobađanja rada i čoveka, na putu ka Marksovoj komunističkoj, besklasnoj asocijaciji slobodnih proizvođača.

*

U sadašnjoj ekonomskoj krizi koja je i svojevrsna kriza prakse i teorije samoupravljanja u nas, istraživanje misli i dela M. Popovića može otrežnjavajuće da deluje u odnosu na vladajući pozitivizam u našim društvenim naukama.

Milentije Popović nije bio običan vojnik partije, već upravo pripada onoj plejadi revolucionara u nas koji su umeli teorijski da misle, dublje i dalje da vide. Istraživanje njegovog stvaralačkog opusa stoga je dug prema nama samima, izraz potreba da potpunije spoznamo realnu dijalektiku naše savremenosti, suštine savremene klasne borbe — od etatizma ka samoupravljanju, na putu ka Marksovoj asocijaciji slobodnih proizvođača. U isto vreme dužnost je istraživača da potraže odgovor na pitanje zašto neki progresivni koncepti samoupravljanja (kao što je, na primer, Popovićev o ekonomskoj organizaciji samoupravljanja) nisu u pojedinim fazama našeg razvoja prihvatani, a drugi pak, koji su dobili oficijelnu odeždu, promociju i legitimaciju (na primer onaj o takozvanoj »dogovornoj ekonomiji«), faktički nisu radili za »stvar« samoupravljanja. Tu nam vraćanje dijalektičkoj, marksističkoj misli M. Popovića i te kako može pomoći da danas učinimo korak napred u saznavanju i menjanju društvene stvarnosti savremenog jugoslovenskog društva. Upravo vraćanje istinskoj teoriji danas u nas je ključna pretpostavka daljeg kretanja napred u revolucionarnom menjanju postojećeg, jer, kao što je znano, istinska teorija je uvek praktična i revolucionarna.

Digitized by Google

Janko Pleterski: Nacije, Jugoslavija, revolucija

(»Komunist«, Beograd, 1985, strana 532)

Istorija nastanka i razvoja Jugoslavije predmet je istraživanja mnogih istoričara, ali taj u istoriografskom smislu kompleksan problem, koji u sebi sadrži istoriju jugoslovenske ideje, pokreta, stvaranje jugoslovenske države i jugoslovenske revolucije, tek ovom knjigom dobija sintetičko tumačenje. Objavljene studije, rasprave i prilozi što obuhvataju ovu problematiku pokazuju da se do sada radilo na analitičkom istraživanju i utvrđivanju relevantnih činjenica koje su istoričari najčešće osporavali ili izražavali neslaganje sa njima. Pri tom stanju istraživanja jasno je da će se do sinteze istorije Jugoslavije i pored pojedinačnih i kolektivnih napora teško doći. Istorijski pregledi i zbornici, koji se poslednjih godina pojavljuju, više su izraz želja i nastavnih obaveza pojedinih profesora nego stvarni rezultati istorijskih istraživanja. To je možda i jedan od razloga što se napisi o istorijskim temama u revijalnoj i dnevnoj štampi posmatraju kao štivo pogodno za formiranje istorijske svesti o našoj novijoj prošlosti.

Knjiga ljubljanskog profesora dr Janka Pleterskog pisana je sa više ambicija i predstavlja pokušaj teorijsko-istorijskog pristupa problematici nacije na jugoslovenskom istorijskom prostoru. Ovakav pristup istoričara pretpostavlja svestrano poznavanje prošlosti i duboko poniranje u problematiku čija se geneza mora tražiti počev od nastajanja ideje do završetka istorijskog procesa. Pri tom se sva zbivanja moraju gledati saobrazno vremenu, prostoru i okolnostima u kojima taj proces teče. S obzirom na dijapazon ovog naučnog i stručnog rada, Pleterski je nesumnjivo pokazao da je njegov istraživački napor sobom doneo

Digitized by Google

problemsko-teorijsku studiju ali i da mnoga pitanja, pa i odgovori, koje autor daje, sadrže tek hipoteze, a ne stvarne tvrdnje.

Istoričari će se i posle ove knjige još sporiti oko određivanja pojma nacije, naroda ali i oko nastanka i razvoja jugoslovenske ideje, stvaranja zajedničke države naših naroda, nacionalnog pitanja u Kraljevini Jugoslaviji, odnosa KPJ prema nacionalnom pitanju, oko politike KPJ i svih drugih, sa naučnog stanovišta, otvorenih pitanja iz istorije Jugoslavije. Odgovore na ova pitanja osporavali su i osporavaće istoričari s razlogom, jer jugoslovensko društvo, u celini uzev, i odnos ljudi i naroda u njemu nisu dovoljno istraženi, a socijalna struktura — ukoliko je uopšte o tome i pisano — kao i privredni i ekonomski razvoj obrađivani su na temelju parcijalnih i pretežno nekritički preuzetih statističkih podataka. Prilikom razmatranja perioda između dva svetska rata, na primer, kad je reč o strukturi stanovništva, operiše se podacima iz popisa 1921—1931. godine, koji stanovništvo prikazuju prema mestu stanovanja, pa su tako i svi činovnici, zanatlije, trgovci, radnici i sezonski radnici svrstani među seljačko stanovništvo.

Koliko god se autor trudio da percipira rezultate istorijskih istraživanja i ugradi u svoje delo sopstveni istraživački napor, ostaje činjenica da postoje i drugačiji prilazi i pogledi koji su, pre svega, rezultat nacionalnih istoriografija novije istorije, a one imaju svoj ugao posmatranja i parametre za ocenjivanje istorijskih zbivanja.

Na primerima istorije jugoslovenstva, balkanskih ratova i stvaranja Jugoslavije autor je pokazao da se jedna činjenica — recimo balkanski ratovi — različito tumači i doživljava u Srbiji, Makedoniji i Crnoj Gori. Slično je i sa stvaranjem Jugoslavije. Koliko god se Pleterski trudio da sumira rezultate naučnog skupa, održanog u Iloku 1979. godine, i pokušavao da prati crvenu nit jugoslovenstva, i u samoj knjizi se posno vidi da su okupljeni istoričari povodom tog pitanja bili podeljeni, a da su mnogi koji nisu prisustvovali skupu u različitim delima iskazali još veće neslaganje.

Autor je svestan slojevitosti i složenosti svih pitanja koja razmatra, i zato se opredelio za kritički odnos prema tradicionalnoj istoriografiji, nastojeći da u okviru analize nacionalnog pitanja iznese genezu jugoslovenske revolucije i stvaranja nove Jugoslavije. To je učinjeno u tri tematska poglavlja: I — Narodi, proletarijat, Jugoslavija (str. 11—108); II — Narodi između reakcije i revolucije (str. 169—367) i III — Mnogonacionalna revolucija (str. 377—537). Poglavljima su obuhvaćene i hronološke celine, tako da se u prvom analiziraju istorijska saznanja o jugoslovenskim narodima u 19. i 20. veku. Raspravlja se o istorijskim osobenostima, političkim određenjima, kulturnim uticajima i civilizacijskom mestu jugoslovenskih naroda do 1918. godine. Autor se trudio da analiza bude sveobuhvatna i zato ništa nije prećutao, nastojeći da izloži svoja saznanja o svim pitanjima, uključujući i etnogenezu Crnogoraca i Muslimana, u okviru analize nacionalnih preporoda.

Naslovi pojedinih delova poglavlja dati su novinarskim stilom, atraktivno, ali iza njih stoje istorijske analize koje daju odgovore i tumačenja koja suštinski menjaju dosad izložene poglede i shvatanja. Zato je autor osetio potrebu da se povodom nekih tvrdnji pozove na literaturu i izvore, što nije bilo potrebno jer su poznavaocima problematike sadržaji jasni, a onima koji su manje upoznati napomene neće mnogo pomoći pošto su date nedosledno, nepotpuno, a često i bez navođenja broja napomena. Pedantnim čitaocima to može i smetati, ali je to više slika izdavača i tehničke strane štampanja nego pristup autora. Ekspozicija, stil i koncepcija autora čine ovako date napomene suvišnima i sam J. Pleterski ističe da su one naknadno unete na osnovu primedbi dobijenih u toku pripremanja knjige za štampu.

Kritički način mišljenja i odnos prema literaturi autor je naročito ispoljio u drugom poglavlju,

Digitized by Google

kada raspravlja o jugoslovenskoj državi i društvu u periodu 1918—1941. godine. Pleterski suvereno iznosi nastanak i razvoj jugoslovenske ideje i stvaranje jugoslovenske države 1918. godine. Daje dijalektiku razvoja ove istorijski zanimljive činjenice, koja je sudbinski opredelila naše narode. Posebno analizira međunarodni aspekt i ukazuje na njegov značaj »za jugoslovenski politički kompleks«. Autor ističe da svaki nacionalni subjekt polazi od sebe i svog problema, ali podseća i na demokratska i socijalistička stanovišta Svetozara Markovića, a na primeru Srba u Hrvatskoj upozorava na problematičnost nacionalnih programa zasnovanih na državnom pravu.

Ako bi se sumiralo izlaganje Pleterskog o istoriji Jugoslavije između dva rata, moglo bi se zaključiti da samostalnost i logika nacionalnih subjekata čine realnim jugoslovenski istorijski proces, u kome i jugoslovenska zajednica postaje jedina alternativa, ali tek pošto je jugoslovenska država jednom stvorena. Polazeći od ovog osnovnog stanovišta, Pleterski je vrlo radikalan u kritici svih stavova i odnosa, pa i snaga koje su dovele u pitanje sam čin stvaranja jugoslovenske države 1918. godine.

U okviru kritike građanskog društva između dva svetska rata Pleterski ukazuje na nesposobnost tih snaga da reše nacionalno pitanje, zbog unitarizma i centralističke prakse koja je korene vukla iz ideje o jugoslovenskom centralizmu i unitarizmu do 1918. godine. Uz sva uvažavanja kritičkog mišljenja autora, čini nam se da je i on svestan mogućne jednostranosti svog prilaza, jer se analizom nacionalnog pitanja ne može objasniti suština fenomena hegemonije u Jugoslaviji 1918—1941. godine. Istoričari su još dužni da izvrše analizu ekonomskog, političkog i kulturnog aspekta ovog pitanja kojim su podsticane i nacionalne suprotnosti do 1941. godine. Zato su i prikazi Pleterskog o položaju pojedinih naroda i, naročito, narodnosti — nacionalnih manjina ostali nedorečeni.

Autor je isto toliko radikalan, ali znatno temeljniji u kritici radničkog pokreta i Komunističke partije Jugoslavije između dva svetska rata. Pored kritikovanja istorijskih saznanja, Pleterski i polemiše sa pojedinim autorima, dovodeći tako u pitanje i Đuretićevo »alternativno« shvatanje problemskog trinoma Jugoslavija — nacija — revolucija. U knjizi se polemiše i sa tumačenjima Gordane Vlajčić o KPJ i nacionalnom pitanju, a dopunjavaju se i ocene shvatanja Sime Markovića o nacionalnom pitanju, koje su iznesene u radovima Desanke Pešić i Latinke Perović. U raspravi o KPJ i nacionalnom problemu autor nam otkriva i značaj zaboravljenog, a izgleda u literaturi i zamenjivanog sa Staljinom, naučnog autoriteta Safarova, koji je u radu *Nacionalno pitanje i proletarijat*, 1922. godine, dao marksističko-teorijsku tezu definicije o naciji, koja je citirana kod Pleterskog prema Kosti Novakoviću. Lucidna je i napomena autora da je to već dvadesetih godina zapazio Dragotin Gustinčič kada je upitao koliko je Staljinova teorija u studiji o nacionalnom pitanju marksistička, pa i koliko je uopšte njegova.

Analiza Pleterskog o shvatanju nacionalnog pitanja u KPJ pomoći će da se mnoga pitanja bolje razumeju i ostaće kao trajnija vrednost u istoriografiji, ali bismo u vezi s razmatranjem problema stvaranja nacionalnih komunističkih partija u okviru KPJ želeli da skrenemo pažnju na neke momente za koje smatramo da su značajni, naročito za KP Srbije.

Smatramo da je u knjizi Pleterskog dosta jednostrano prikazana borba za stvaranje nacionalnih partija u okviru KPJ. Zaboravlja se da to nije bio kontinuirani, jedinstveni proces od vremena stvaranja Komunističke partije Jugoslavije i da je u njemu bilo nekoliko faza, a u prvoj je, zapravo, isključen sâm koncept nacionalnih partija u okviru KPJ.

Reč je, naime, bila o Balkanskoj komunističkoj federaciji i zahtevu, ne samo jugoslovenskih komunista, nego i komunista balkanskih zemalja, da se nacionalne

Digitized by Google

partije stvaraju pod okriljem Balkanske komunističke federacije. O tome svedoči i okolnost da je Komunistička internacionala, preko Balkanske sekcije, vršila pritisak da se i nacionalno-revolucionarni pokreti (kakvim je smatran VMRO, pa se to isto pokušavalo i sa Kačacima na Kosovu i federalistima u Crnoj Gori) okupe oko Komunističke balkanske federacije, što je delimično sa VMRO, 1923—1924. godine, i učinjeno.

To je bio koncept koji je svoju kulminaciju doživeo usvajanjem političke strategije na Balkanu, 1928. godine, kada je procenjeno da je situacija na balkanu sazrela za revolucionarnu akciju i da joj opšta međunarodna situacija ide u prilog. To je delimično uslovilo potez odnosno bio je to razlog da 1929. godine, posle proglašenja diktature, KPJ pristupi organizovanju oružanog ustanka. Ta ista 1929. mogla bi se smatrati i godinom okončanja ove etape, a u samoj Partiji parola o oružanom ustanku je osuđena. Reč je, zapravo, o napuštanju ovog koncepta odnosa i regulisanja borbe komunističkog pokreta na Balkanu.

Tada se pojavljuju novi odnosi u svetu. Jača fašizam, Hitler dobija bitku u Nemačkoj, neposredna fašistička opasnost preti Evropi. Unutar Jugoslavije stvara se građanska opozicija i građansko društvo se suprotstavlja konceptu diktature, odnosno uvlači deo centralističkog ustrojstva u Jugoslaviji. Stvaraju se istorijski sasvim novi elementi, nove mogućnosti i javlja se potreba za novom političkom borbom i prestrojavanjem u komunističkom pokretu. To se uočava i u teorijskom časopisu »Klasna borba«, čije je reprint izdanje izišlo 1984. godine. Takođe i u »Proleteru«, ali i u partijskoj štampi — naime, da se jugoslovenski komunisti zalažu i nastoje da okupe sve progresivne snage, najpre demokratski nastrojene i opredeljene ljude, pa zatim i pripadnike građanskih političkih stranaka u borbi protiv režima reakcije i diktature.

To, u stvari, dobija zamah 1932. i 1933. godine i odražava se u naporima da se stvori mogućnost za snažnije okupljanje naroda, pre svega slovenačkog i hrvatskog, oko Programa i politike KPJ. U tom pravcu su , i pre IV zemaljske konferencije usmerene inicijative da se i partijska literatura štampa latinicom, ali i na slovenačkom jeziku, a od 1932. godine priprema se i izlaženje »Klasne borbe« u slovenačkom izdanju.

To je proces koji se zasniva u okviru KPJ, nezavisno od toga šta se dešavalo u Kominterni. Činjenica je da sazreva takva situacija i da se ona prihvata 1934. Ne zaboravimo da je to bila godina kada je predviđeno i održavanje kongresa Komunističke internacionale, pa je ono odloženo, i mnoga su se pitanja, koja su 1935. godine na VII kongresu Kominterne aktuelizovala, prelamala kroz partijska dokumenta IV zemaljske konferencije KPJ.

Tu su već stavovi jasni i očigledno je da se ide na stvaranje nacionalnih komunističkih partija u okviru KPJ. Balkanska komunistička federacija prestala je da postoji. Ukinuti su u Kominterni i tzv. lender sekretarijati u drugim krajevima. U pitanju je novi odnos snaga i ona faza kada se unutar komunističkog pokreta Jugoslavije vodi borba za drugačije organizovanje i okupljanje svih progresivnih snaga u Jugoslaviji, pre svega za borbu protiv fašizma, a u sklopu toga i za odbranu teritorijalnog integriteta te i takve Jugoslavije, u kojoj se tada živelo i stvaralo.

To su odnosi koji se normalno razvijaju, a nešto kvalitetno novo se postiže dolaskom novog rukovodstva, sa novom orijentacijom, 1937. godine, koja dolazi do izražaja na V zemaljskoj konferenciji KPJ, ali na kojoj se, opet zbog početka svetskog rata i situacije koja je nastala, nameće možda drugačije sagledavanje potreba stvaranja nacionalnih partija.

Pitanje je bilo političkog oportuniteta da li 30-ih godina, konkretno 1934, ići na stvaranje KP Srbije. Da li je to bilo politički oportuno u datom trenutku, kada bi se stvaranje jedne takve partije, u sklopu nove orijentacije KPJ i

Digitized by Google

gledanja na nacionalno pitanje, moglo shvatiti u srpskim masama kao atak na jedinstvo Jugoslavije. Da li bi to delovalo mobilizatorski ili demobilizatorski u datom vremenu? To je bila stvar političke procene u datim istorijskim uslovima i trenucima, koji se nisu mogli zanemarivati.

Nova situacija, novi odnosi nastaju sa 1941. godinom, kada se opet postavlja pitanje da li u ratu treba ići na stvaranje Komunističke partije Srbije, s obzirom na to da je osnovna parola oružanog ustanka borba protiv okupatora, borba za istorijski okvir koji je značio okupljanje svih antifašističkih i miroljubivih snaga u borbi protiv fašizma. Mi pomalo zanemarujemo situaciju posle rata, u stvari ono insistiranje na kontinuitetu stare države, sa stanovišta priznavanja, međunarodnog priznavanja Jugoslavije i stvaranja okvira i uslova u kojima može da se do kraja sprovede politička revolucija u našoj zemlji.

To su odnosi, to su elementi koji bitno utiču i na odlučivanje i opredeljivanje — kako će se i kada stvarati određene komunističke partije. Sasvim nova situacija nastaje sa konstituisanjem nove države, federalizacijom zemlje, koja je tek stvorena, sa novim Ustavom 1946. i novim društvenim sistemom, kada se javila potreba da se u okvirima postojećih republika formiraju komunističke partije, pod okriljem KPJ.

Smatramo da to nije od 30-ih ili pre 20-ih godina jedinstven proces i da za jugoslovenske komuniste nije bilo strateško, već političko i taktičko pitanje, jer se u komunističkom pokretu, odnosno u KPJ, time rešavalo i pitanje okupljanja masa za izvođenje revolucionarnih akcija u datim istorijskim okolnostima i 30-ih godina, i 1941, pa i neposredno posle rata.

Smatramo da Pleterski nije ukazivao na te okvire i taj problem političkih promena u KPJ kada raspravlja o stvaranju nacionalnih komunističkih partija. Da proces nije tekao izolovano od tih okolnosti pokazuje i primer SKOJ-a. To je već uoči rata snažna revolucionarna organizacija sa pretežnim uticajem na radničku i studentsku omladinu, ali njega ne mori briga oko stvaranja nacionalnih centralnih komiteta SKOJ-a u Sloveniji ili Hrvatskoj, ili u drugim krajevima. Time on nije zaokupljen ni u ratu, a ni neposredno posle rata. A to je u knjizi zahtevalo razmatranje i posebnu analizu, pored analize određenih akata i traženja kontinuiteta kroz direktivna pisma, proglase i razne proklamacije.

Treći deo knjige obuhvata višenacionalnu revoluciju gde Pleterski daje istorijsku retrospektivu narodnooslobodilačkog rata. Ostajući dosledan osnovnoj tezi, autor smatra da je jugoslovensko društvo imalo svoju istorijsku prednost zbog te svoje nacionalne i kulturno-civilizacijske različitosti. Zato se i uspeh revolucije temeljio, po autoru, na nacionalno-revolucionarnim tradicijama i pokretima koji su direktive centralnog rukovodstva sprovodili prema svojim mogućnostima i shodno osobenostima pokreta u specifičnim uslovima.

Ulogu nacije u revoluciji radničke klase, seljaštva ili uticaja Kominterne autor daje na specifičan način, koji je izraz njegove misaone strukture i istorijskih saznanja. Zaslužuje pažnju pokušaj Pleterskog da se u okviru istorijske analize nastoji naći spona sa savremenim zbivanjima i dijalektička veza sa jugoslovenskom stvarnošću u kojoj se reflektuju ili još teku istorijski procesi što se u krizi razmatraju.

Pristupom, analizom, opservacijama, kritikom i zaključcima, utemeljenim na istorijskim činjenicama, Pleterski teži problematizaciji različitih pitanja koja mogu da zamagle splet različitosti, ali i zajedničkih interesa jugoslovenskih naroda. Analizom istorijskih sadržaja autor je učinio korak dalje u izučavanju naše novije istorije i podigao je nivo istraživanja, dokazavši da se na osnovu izvora i literature, na primenu savremenog istorijskog prilaza, može napraviti sinteza istorije Jugoslavije. Kritika će za Pleterskog imati mnogo pohvala, neće izostati ni kritički to-

Digitized by Google

novi i primedbe, jer mogući su i drugačiji prilazi, ali i dobili smo, svakako, vredno delo koje predstavlja prekretnicu u metodološkom pristupu i načinu pisanja savremene istorije.

Slavoljub Cvetković

Dr Josip Deželjin: Dijalektička povezanost materijalne i duhovne proizvodnje

(»Zagreb«, RO za grafičku djelatnost, Samobor, 1985)

Analizirajući, kao ekonomist, proizvodni proces, naročito u funkciji savremenih proizvodnih snaga i naših specifičnih jugoslovenskih stabilizacijskih zadataka, autor je u ovome radu pošao od Marxova autentičnog stava kako su sve proizvodnje — posebno ona materijalna i duhovna — dijalektički povezane i kako se one stalno prožimaju i međusobno uvjetuju. Suprotno dijamatovski orijentiranim politekonomistima, koji ove dvije bivstvene sfere ljudskog djelovanja razvijanju na bazu i nadgradnju, autor zato vidi nužnost povezivanja duhovne i materijalne proizvodnje u izvornom ljudskom slobodnom praksisu. Međutim, autor isto tako uviđa kako je ta puna povezanost svih oblika ljudskog slobodnog djelovanja moguća pri daleko razvijenijim proizvodnim snagama i u budućnosti. S tim u vezi on naglašava da je »puna integriranost znanosti i obrazovanja, s jedne, te proizvodnje i drugih djelatnosti, s druge strane, stvar dugotrajnog procesa istorijskog progresivnog preobražaja u svim djelatnostima i u društvu u cjelini« (str. 7).

Cijela knjiga, zapravo, prati tu osnovnu ideju o mogućem uspostavljanju što funkcionalnijih i plodotvornijih spona između materijalne i duhovne proizvodnje.

S tim u vezi se u prvom poglavlju analiziraju mišljenja klasika marksizma o granicama i mogućnostima te povezanosti. Posebno se apostrofira Engelsova misao kako su »diferenciranje ruku i nogu, uspravni hod, artikulirani govor, ubrzano razvijanje mozga (naročito pronalaskom vatre), specijalizacija ruku u oruđe čovječje djelatnosti, proizvodnja, tj. djelovanje čovjeka na prirodu, izgradnja alata kao produžetak ljudskih ruku...« već na početku bili dijalektički povezani i međuuvjetovani. I, što je još važnije, da se tokom povijesti ta povezanost još intenzivnije očitovala, tako da će na kraju antropogeneze, to jest u doba prijelaza iz carstva nužnosti u carstvo slobode, biti ostvarena potpuna povezanost — do identifikacije — materijalne i duhovne proizvodnje. Osvrćući se na današnji stupanj povijesnog ostvarivanja te povezanosti, autor je konstatirao da su se »u današnje doba znanost i tehnika spojile, zatvorio se lanac aktivnosti od fundamentalnih istraživanja, preko primijenjenih i razvojnih, do same proizvodnje. U tom sistemu znanost dobiva vremenski primat u odnosu na tehniku« (str. 21). Te činjenice autor dokazuje i vremenom implementacije fundamentalnih naučnih dostignuća u neposrednu proizvodnju, koje se danas — više nego ikada ranije — snažno skraćuje.

U drugom poglavlju dr Deželjin analizira i osnovne stavove druga Tita o tome problemu. Na osnovi iscrpnog navođenja Titovih misli, autor prikazuje lik toga velikana koji je bio na tragu Marxove misli i koji je cijenio ulogu znanosti i fundamentalnih istraživanja u daljem razvoju proizvodnih snaga. Uviđajući veliko povijesno i privredno značenje permanentnog razvoja proizvodnih snaga, Tito je došao i do ideje samoupravnog konstituiranja društvene zajednice, jer samoupravljanje pruža ljudima najveće šanse i za svestran razvoj njihovih sposobnosti, a ove su nužna podloga i za razvijanje proizvodnih snaga u svim ljudskim djelatnostima, a po-

Digitized by Google

sebno u sferi materijalne i duhovne proizvodnje. Tito je, s tim u vezi, pisao: »Samoupravljanje traži visok stupanj znanja, socijalističke svijesti i stručne sposobnosti radnog čovjeka, zahtijeva sistematsko obrazovanje i stjecanje novih znanja tokom cijelog radnog vijeka.« Kako u svojoj analizi naglašava autor, drug Tito je, uvidajući taj povijesni trend, ispravno zahtijevao neprestani razvoj znanstvenoistraživačkog rada kao prvi društveni zadatak, zatim osposobljavanje studenata ne samo za studij nego i za stvaralačko uključivanje u istraživački proces, zatim poticanje naših ljudi (raznim sredstvima stimulacije) na otkrivanje, patente i racionalizaciju u svim sferama materijalne i duhovne proizvodnje, prihvaćanje i brzu implementaciju svih vrijednih dostignuća u svijesti i bolju stimulaciju stvarlačkog, inovacijskog rada naših radnih ljudi.

S tim zadacima u vezi dr Deželjin u trećem poglavlju posebno analizira razvoj i reformu našeg odgoja i visokog obrazovanja gdje takvi, stvaralački, kadrovi treba da se osposobljavaju. Autor navodi kako je ta reforma bila inspirirana upravo Titovim naglašavanjem nužnosti povezivanja teorije i prakse. Međutim, i to treba posebno naglasiti, autor ne prati u svojoj analizi samo tokove reforme, nego daje i kritičku analizu njenih uspjeha i neuspjeha, što je posebno značajno za sadašnji trenutak, kao i dalje utvrđivanje reformskih zadataka sveučilišta do 1990. godine. Kao glavne faktore koji ometaju plodonosno i povijesno neposredno povezivanje znanosti i proizvodnje autor navodi: elemente posredništva koji su verbalno osuđeni, ali u praksi još nisu i posve otklonjeni, zatim neusklađenost između potreba i stvarnih učinaka visokog školstva, pa sve učestaliju opasnost po jednakost u ostvarivanju prava na odgoj i obrazovanje, zapostavljenost odgojne komponente, nedovoljno brzo prevladavanje dualizma u odgoju i obrazovanju, sporo ostvarivanje koncepta permanentng obrazovanja uz rad i iz rada i, na kraju, isto tako nedovoljno ulaganje u odgojno-obrazovnu djelatnost (jer se ona još smatra potrošnjom a ne proizvodnjom). Svladavati, i to permanentno i odlučno korak po korak, sve te slabosti što su ispoljene u dosadašnjim reformskim tokovima našeg sistema odgoja i obrazovanja — to su, prema mišljenju autora, kardinalni i neposredni zadaci netom izabranih rukovodstava na republičkom i federacijskom nivou.

U četvrtom poglavlju autor razmatra povijesne granice i mogućnosti integracije proizvodnje, znanosti i obrazovanja. Kako su to ujedno i najneposredniji stabilizacijski zadaci, autor u ovome poglavlju striktno, znanstvenim instrumentarijem, analizira što je moguće i nužno učiniti u našem sadašnjem kvantitativnom razvoju pa da se ostvari veća kvaliteta u svim oblastima materijalne i duhovne proizvodnosti rada. Kako naglašava dr Deželjin, integracija je osnovni faktor daljeg razvoja i podizanja produktivnosti rada u svim sferama materijalne i duhovne proizvodnje, jer se u procesu te tehnološko-znanstvene integracije mogu bez većih trzavica uspješno razvijati oni koji su na nivou svjetske produktivnosti rada, a isto tako odumirati oni koji tu razinu nikako ne mogu postići. Administrativno zatvaranje pojedinih pogona i tvornica ne bi dalo dobre rezultate, a svakako bi izazvalo i velike socijalne proturječnosti i sukobe. Najbezbedniji put našega daljeg razvoja jest zato svestrana integracija, izravna povezanost znanosti, tehnike i proizvodnje u svim sferama proizvodnje.

Dakle, da bi se mogao otvoriti u Jugoslaviji dalji proces u razvoju proizvodnih snaga, podizanju životnog standarda, zaključuje autor, nužno je akceptirati našu domaću pamet, angažirati naše znanstvene i stručne kadrove, jer se samo potpunom primjenom znanosti može podići proizvodnost rada na željenu višu stepenicu koja će osigurati i viši standard građana. S tim u vezi, autor ispravno postavlja nekoliko strateških opredeljenja, ako se žele postići ti povijesni ciljevi: utvrđivanje realnih ciljeva i zadataka, usklađivanje fi-

Digitized by Google

nansijske podrške za realizaciju tih ciljeva koje društvo usvoji i racionalizacija visokog školstva. Zatim, u šestom poglavlju analiziraju se i adekvatne promjene u vođenju naše znanstvene politike, jer se dalje ne mogu unapređivati proizvodne snage u uvjetima starog načina tretiranja znanstvene produkcije kao potrošnje, zbog čega ulaganja u znanost u nas sve više opadaju, dok se u drugim zemljama značajno uvećavaju. Govoreći o realnom povijesnom tretmanu znanosti i znanstvenoj produkciji u nas, autor na str. 124—125. navodi i iscrpan program istraživačkih područja, problema i tema koje bi trebalo uvrstiti u sadašnji naš plan petogodišnjeg razvitka zemlje.

I u sedmom poglavlju autor se bavi analizom stupnja povezanosti znanstvene produkcije i podizanja produktivnosti rada u materijalnoj proizvodnji. Ovo je poglavlje uz to i stanovita sinteza i odgovor na pitanje što je postavljeno na početku: do kojeg je stupnja moguća racionalna povezanost znanosti i materijalne proizvodnje u nas i u svijetu na sadašnjem stupnju društvenog i privrednog razvoja svijeta.

Završavajući ovu svoju analizu, autor u osmom poglavlju tretira još jedan bazičan problem koji je uvjet razvoja proizvodnih snaga u materijalnoj i duhovnoj proizvodnji, a to je materijalna stimulacija samih proizvođača. Autor s tim u vezi posebno analizira način stjecanja dohotka u visokoškolskim ustanovama i predlaže da se otvore procesi za neposrednije, brže i trajnije neposredno povezivanje udruženog rada u duhovnoj s udruženim radom u materijalnoj proizvodnji, jer je to jedan od važnih uvjeta i pretpostavki da se naša znanstvena produkcija ubrza i njeni rezultati implementiraju u sferi materijalne proizvodnje. Zaključujući ovo poglavlje, kao i knjigu, sâm autor naglašava:« Na osnovi cjelokupne analize moguće je ustvrditi slijedeće: slobodna razmjena rada je novi element u sistemu socijalističkih samoupravnih odnosa. Stupanj razvijenosti tih odnosa bitno određuje i stupanj razvijenosti odnosa slobodne razmjene rada.«

Budući da ova knjiga tretira jedan od najvažnijih problema našeg sadašnjeg stabilizacijskog trenutka i kako ona daje odgovor na niz problema naše reformske, stabilizacijske politike, smatramo da će biti korisno da je pročitaju ne samo znanstvenici, nego u još većoj mjeri oni koji donose i važne društvene odluke o investiranju i provođenju racionalizacije u svim sferama rada, života i stvaralaštva.

Juraj Plenković

Radovan Vukadinović: Nuklearne strategije supersila

(»August Cesarec«, Zagreb, 1985)

U djelu svakog znanstvenika postoji jače ili slabije izražena nit, koja se kao misao vodilja provlači kroz sva njegova djela. U slučaju profesora međunarodnih odnosa dr Radovana Vukadinovića ova misao, koja sva njegova djela povezuje u cjelinu, jeste problem odnosa Sjedinjenih Američkih Država i Sovjetskog Saveza. Nadograđujući svoje iskustvo praktičara i znanje teoretičara, prof. Vukadinović nam u svojem najnovijem djelu pruža mogućnost da kroz prizmu nuklearnog oružja i njegove političke vrijednosti sagledamo svu kompleksnost odnosa između ova dva najmoćnija subjekta međunarodne zajednice.

Boraveći u Međunarodnom institutu za strategijske studije u Londonu, Institutu za proučavanje SAD i Kanade u Moskvi, Centru za strategijske studije Univerziteta Georgtown u Washingtonu, Institutu za pitanja sigurnosti Istok—Zapad u New Yorku institutu međunarodnih odnosa u Varšavi, RAND-u u Santa Moniki, institutima za istraživanje mira u Tampe-

Digitized by Google

reu i Hamburgu, kao što to sam kaže u predgovoru svoje knjige, autor je »želio pokazati glavne promjene do kojih je došlo u strategijskim odnosima, a da nuklearne strategije supersila postavi u kontekst njihovog političkog djelovanja«.

Polazeći od pojma strategije i strategijskog mišljenja, u uvodu knjige *Nuklearne strategije supersila* predočene su promjene do kojih je došlo u određivanju ovog pojma od vremena napoleonskih ratova do današnjih dana. Od početka 19. stoljća i definicije Henryja Jominia, koji ju je odredio kao zbir gotovo nepromjenljivih principa iz sfere isključivo vojnih odnosa, strategija se, posebno nakon bacanja prvih atomskih bombi na Hirošimu i Nagasaki, sve više približava »... pojmu nacionalnog interesa, postajući na određen način najvišom vještinom osiguranja nacionalnog interesa države«. Pozivajući se na krilatacu francuskog državnika Clemenseaua, kako je rat previše ozbiljna stvar da bi se mogla povjeriti isključivo generalima, pojam strategije i strategijskog mišljenja određuje se ne samo odnosima iz vojne, već i političke, ekonomske i diplomatske domene, čime se on širi i prelazi u nov kvalitet, odnosno uvodi se nov, širi pojam — pojam polistrategije. Kao posljedica novog, polistrategijskog mišljenja, koje zahtijeva raznovrsna znanja, počev od povijesti međunarodnih odnosa, pa sve do ostalih društvenih znanosti »među glavnim imenima vodećih strategijskih mislilaca nema vojnika«. U poslijeratnom razdoblju svijeta tu su ulogu suvereno preuzeli teoretičari i praktičari međunarodnih političkih odnosa, poput Bernarda Brodia, Alberta Wohlstettera, Henryja Kissingera, Williama Kauffmana, Hermana Kahna, Thomasa Schellinga i Anatola Rapoporta.

Zahvaljujući sustavnom i cjelovitom uvodnom dijelu knjige *Nuklearne strategije supersila*, čitalac može lakše, jednostavnije i upečatljivije proniknuti u »vrijednost« koju nuklearno oružje ima danas u stvaranju kako nacionalnih strategija Sjedinjenih Američkih Država tako i Sovjetskog Saveza. Iako se putem tehnološkog razvoja, koji se danas ostvaruje u svijetu, nuklearno oružje neprestano usavršavalo, već više od četiri decenije ono predstavlja konstantan činilac nuklearnih strategija, jer su se, paralelno sa zamjenjivanjem u tehnološkom pogledu zastarjelog oružja novim, mijenjale i njemu svojstvene nuklearne strategije.

Od projekta Manhattan, rezultat kojeg je i prva atomska bomba, testirana 15. srpnja 1945. godine u Dolini smrti (država Novi Meksiko), kao i one kasnije bačene na japanske gradove, preko američke strategije američkog monopola i doktrine »zadržavanja komunizma«, sovjetskog stupanja na nuklearnu pozornicu i Staljinove vojne strategije, doktrine masovne odmazde i Hruščovljeve uvjetno nazvane doktrine minimalnog zastrašivanja, te strategije uzajamnog apsolutnog uništenja (MAD), autor nas vrlo vješto dovodi do najnovije etape u razvoju nuklearnog oružja i nuklearnih strategija supersila, odnosno do Reganove svemirske obrambene inicijative (SDI), popularnije nazvane »ratom zvijezda«, i do njezinim prezentiranjem novonastalog događaja.

S obzirom na to da se najveći utjecaj postojanja nuklearnog oružja u poslijeratnom razvoju svijeta preselio iz vojne sfere u političku domenu odnosa, praćenje razvoja nuklearnog oružja bez osvrtanja na zbivanja u međunarodnim političkim odnosima ne bi bilo potpuno. Knjiga *Nuklearne strategije supersila* ne zaobilazi niti ovaj aspekt, jer, u kontekstu glavne teme obrade, nuklearnog oružja i nuklearnih strategija supersila, sadrži i kronologiju najvažnijih poslijeratnih događaja i procesa, čime još više dobiva na svojoj vrijednosti.

Međutim, prikazom razvoja nuklearnog oružja, nuklearnih strategija supersila i događaja iz četrdesetogodišnjeg razdoblja svjetskog mira ne završava sklop obrađenih problema *Nuklearnih strategija suprsila*. Važno mjesto zauzima, i pitanje međunarodne kontrole oružja od trenutka njegova

Digitized by Google

nastanka. Svjesni katastrofalnih posljedica koje mogu biti izazvane upotrebom nuklarnog oružja, nekolicina znanstvenika, među kojima najzaslužnije mjesto zauzima Niels Bohr, još je četrdesetih godina ovog stoljeća upozoravala vodeće svjetske državnike na važnost međunarodne kontrole atomskog oružja, jer, kao što kaže L. Stimson, američki sekretar rata čije su riječi u završetku rada navedene: »Naš cilj mora biti da postignemo najbolju moguću vrstu međunarodnog dogovora — takvoga koji ima šanse da sačuva civilizaciju ne pet ili 20 godina, već zauvijek.«

Najveća vrijednost knjige *Nuklearne strategije supersila*, koja zaslužuje sve superlative s obzirom na svoju metodološku i sadržajnu utemeljenost, kao i aktualnost trenutka u kojem je objavljena, nalazi se u osjećaju koji ostaje nakon njezina čitanja, jer ona ne ostavlja čitaoca ravnodušnim. Često izrečena misao da je nuklearno oružje ujedinilo svijet izražava tek pola istine. Nuklearno oružje ujedinilo je onaj dio svijeta koji ga ne posjeduje, a sve dok se njegovog posjedovanja ne odreknu i glavni protagonisti nuklearne utakmice, Sjedinjene Američke Države i Sovjetski Savez, živjet ćemo sa opasnošću da cijeli svijet može postati jedna Dolina smrti.

Ksenija Klarić

Digitized by Google

Digitized by Google

CENA 200.— DIN.

Digitized by Google

YU ISSN 0560-6675

HX
S
S67

Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

6
1986

Digitized by Google

Izdavački savet

Miljan Radović (predsednik), članovi: Živan Berisavljević, Ali Dida, Zdravko Grebo, Trpe Jakovlevski, Milija Komatina, Vjekoslav Koprivnjak, Ivan Kristan, Jakov Lazaroski, Milan Mali, Augustin Papić, Stanimir Petrović, Đorđe Popović, Miran Potrč, Milan Rakas, Radoslav Ratković, Milosav Simić, Vladimir Sruk, Branislav Šoškić, Stipe Šuvar

Uređivački odbor

Stipe Šuvar (glavni i odgovorni urednik), Milija Komatina (zamenik glavnog i odgovornog urednika), članovi: Zdravko Grebo, Trpe Jakovlevski, Vjekoslav Koprivnjak, Ivan Kristan, Milan Mali, Đorđe Popović, Milosav Simić

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIRO »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godisnja pretplata iznosi 2.400 dinara. Za inostranstvo 4.800 dinara

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu: SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-603-15229, poštanski fah 233

Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061

Rukopisi se ne vraćaju

Odeljenje pretplate: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061, lokal 780

Štampa: BIGZ, Beograd, Bulevar vojvode Mišića 17

Digitized by Google

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

YU ISSN 0560-6675

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Godina XXIX
1986. Broj 6

Sadržaj

Kongresi i konferencije Saveza komunista

Naum Spiroski
Makedonija: Samo promena ponašanja i stanja otvara perspektive 3

Ivo Družijanić
Hrvatska: Pomirba nosi najveću opasnost 16

Dževad Tašić
Bosna i Hercegovina: Kongres očekivanih tonova 29

Mirko Arsić
Srbija: Kongres upozorenja 42

Nikola Cvetković
Vojvodina: Idejno i akciono jedinstvo komunista — prvi uslov društvenog napretka 51

Dileme o razvoju političkog sistema

Marijana Pajvančić
Otkuda razlike u pogledima na politički sistem 59

Zdravko Tomac
Savez komunista mora biti i »ustavobranitelj« i »reformator« 67

Aleksandar Fira
Pretpostavke ostvarivanja ustavnosti i zakonitosti 78

Franjo Kožul
Zamagljeni frontovi 86

Atila Sam
Ustupak otuđenim snagama 92

Najdan Pašić
Savez komunista i politički sistem 95

Fuad Muhić
Ekonomska uporišta nacionalizama 100

Branimir Brkljač
Veštačke dileme 108

Branko Caratan
Ćutanje o glavnim podelama 112

Kurteš Saliu
Idejna konfuzija blokira Savez komunista 117

Radovan Radonjić
Sistem ne može da funkcioniše sam po sebi 122

Arif Tanović
Neophodnost dijaloga 127

Živan Berisavljević
Čuvati se provizorija 132

Boško Krunić
Nedorečeno protivljenje celini političkog sistema 134

Nandor Major
Kako SK deluje unutar sistema 138

Prikazi 143

Digitized by Google

Содержание

Съезды и конференции Союза Коммунистов

Наум Спироский
Македония: Только перемены в поведении и обстоятельствах открывают перспективы 3

Иво Дружианич
Хорватия: Примиренчество содержит в себе величайшую опасность 16

Джевад Ташич
Босния и Герцеговина: Съезд ожидаемого тона 29

Мирко Арсич
Сербия: Съезд предостережения 42

Николай Цветкович
Воеводина: Идейное единство и единство действий коммунистов первая предпосылка общественного прогресса 51

Дилеммы относительно политической системы

Марияна Пайванчич
Из чего вытекают различия во взглядах на политическую систему 59

Здравко Томац
Союз Коммунистов должен быть и „конституционалистом" и „реформатором" 67

Александр Фира
Предпосылки осуществления конституционности и законности 78

Франё Кожул
Затуманенные фронты 86

Атилла Сам
Уступки отчужденным силам 92

Найдан Пашич
Союз Коммунистов и политическая система 95

Фуад Мухич
Экономический опорный пункт национализма 100

Бранимир Брклячь
Искусственные дилеммы 108

Бранко Царатан
Молчание в связи с главными проблемами 112

Куртеш Салиу
Идейная конфузия блокирует Союз Коммунистов 117

Радован Радонич
Система не может функционировать сама по себе 122

Ариф Танович
Необходимость диалога 127

Живан Берисавлевич
Остерегаться от провизорности 132

Бошко Крунич
Недосказанное сопротивление цельности политической системы 134

Нандор Майор
Как СК действует внутри системы 138

Рецензии 143

Contents

Congresses and Conferences of the League of Communists

Naum Spiroski
Macedonia: Only a Change of Behaviour and of the State of Affairs Opens Prospects 3

Ivo Družijanić
Croatia: Reconcilement is the Worst Danger 16

Dževad Tašić
Bosnia-Herzegovina: A Congress of Expected Notes 29

Mirko Arsić
Serbia: A Congress of Caution 42

Nikola Cvetković
Vojvodina: Ideological and Action Unity of the Communists — First Condition of Social Progress 51

Dilemmas Regarding the Development of the Political System

Marijana Pajvančić
Whence the Differences in Views towards the Political System 59

Zdravko Tomac
The League of Communists Must Be both »Defender of the Constitution« and »Reformer« 67

Aleksandar Fira
The Prerequisites for the Enforcement of Constitutionality and Legality 78

Franjo Kožul
Mist-obscured Fronts 86

Atila Sam
A Concession to Alienated Forces 92

Najdan Pašić
The League of Communists and the Political System 95

Fuad Muhić
The Economic Footholds of Nationalism 100

Branimir Brkljač
Artificial Dilemmas 108

Branko Caratan
Silence over the Main Divisions 112

Kurteš Saliu
Ideological Confusion Blocks the League of Communists 117

Radovan Radonjić
The System Cannot Operate of Itself 122

Arif Tanović
The Indispensability of Dialogue 127

Živan Berisavljević
Beware of Makeshifts 132

Boško Krunić
Short-spoken Opposition to the Whole of the Political System 134

Nandor Major
How Does the League of Communists Operate within the System 138

Reviews 143

Digitized by Google

Kongresi i konferencije Saveza komunista

Makedonija:

Samo promena ponašanja i stanja otvara perspektive

Deveti kongres Saveza komunista Makedonije dao je, tokom trodnevnog rada, temeljitu i sveobuhvatnu kritičku analizu pređenog puta i postignutih rezultata u minule četiri godine i utvrdio naredne idejno-političke zadatke i pravce razvoja.[1] Pri tom je akcent stavljen na ostvarivanje revolucionarne i vodeće uloge Saveza komunista, zatim na razvoj socijalističkih samoupravnih društveno-

[1] Deveti najviši skup komunista Makedonije održan je 8, 9. i 10. maja 1986. u Skoplju. U radu Kongresa je učestvovalo 660 delegata i više od 550 gostiju. Referat »Borba Saveza komunista Makedonije za reafirmaciju društvene uloge SK i za dosledan razvoj socijalističkog samoupravljanja i demokratskih političkih odnosa« podneo je Milan Pančevski, predsednik CK SKM. Kongres je usvojio izveštaje o aktivnosti organâ SKM, Rezoluciju o narednim zadacima Saveza komunista Makedonije i izmene i dopune Statuta SKM. Kongres je izabrao novi Centralni komitet od 105 članova, Komisiju za statutarna pitanja od 25 članova, Nadzornu komisiju od 11 članova i kandidate za članove organâ Saveza komunista Jugoslavije.

Na prvoj sednici novoizabranog CK, održanoj odmah nakon završetka rada Kongresa, za predsednika Centralnog komiteta SKM je izabran mr Jakov Lazaroski, a za sekretara Predsedništva CK SKM dr Mihail Danev.

Digitized by Google

-ekonomskih odnosa, na materijalni i društveni razvoj i funkcionisanje i dalje unapređivanje političkog sistema socijalističkog samoupravljanja. Utoliko pre što između stanja i odnosa u ova tri ključna područja postoji uzročno-posledična povezanost i međusobna uslovljenost.

U tom kontekstu snažno je istaknuto da razvoj društveno-ekonomskih odnosa i političkog sistema socijalističke samoupravne demokratije, kao i ostvarivanje svih drugih društveno-političkih zadataka i ciljeva, u velikoj meri zavise od postignutog jedinstva, sposobnosti i efikasnog delovanja Saveza komunista. Zbog toga su i neprihvatljivi prigovori, koji se povremeno upućuju, da se Savez komunista suviše bavi samim sobom. Jer, usredsređivanje na vlastitu organizovanost, klasno-socijalnu strukturu, metod i sadržaj rada, na idejno-političko i akciono jedinstvo, na zaoštravanje pitanja odgovornosti, na unutrašnja kretanja i odnose — nije samo sebi cilj, već treba da doprinese uspešnijem i efikasnijem ostvarivanju avangardne i celokupne uloge SK u društvu. Jedino tako valja shvatiti to što je i ovaj najviši skup komunista punu pažnju poklonio razvoju i jačanju Saveza komunista, njegovom idejno-političkom, organizacionom i kadrovskom osposobljavanju i akcionom delovanju.

Savez komunista Makedonije je u periodu između dva kongresa brojčano ojačao, organizovano je delovao u svim radnim i životnim sredinama, učvrstio je međusobnu povezanost članstva, organizacija i organâ, a ojačao je i idejno-politički i akciono. Takvim pozitivnim procesima posebno je doprinela široka rasprava povodom Predloga zaključaka 13. sednice CK SKJ, koja je podstakla da se zauzme izrazito kritički i samokritički stav prema sopstvenim slabostima i nedoslednostima u delovanju. Pored Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije i »Kritičke analize funkcionisanja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja«, pomenuti dokument i rasprava o njemu, a kasnije i Zaključci 16. sednice CK SKJ — predstavljaju polaznu osnovu i ključno uporište snažnijeg i sadržajnijeg delovanja Saveza komunista.

Usled započetih procesa stvaranja u većoj meri demokratske atmosfere u SK i u celokupnom društvu, što su bili podstaknuti i kritičkim i samokritičkim odnosom članstva, organizacija i organâ SK, posebno prema ispoljavanom formalizmu u radu, površnosti, inertnosti i prema birokratskim pojavama i ponašanjima, otvorenije i češće je ukazivano na negativne pojave kao što su nejedinstvo, akciona nedoslednost i neefikasnost delovanja, naročito rukovodstava Saveza komunista. Pri tom nisu bili pošteđeni ni nosioci društvenih, javnih i samoupravnih funkcija, zbog njihove neodgovornosti, nerada ili zloupotrebe položaja.

Sa kongresne govornice, kao i u svakodnevnoj aktivnosti, naročito oštro je kritikovan raskorak između dogovorenog i ostvarenog, između izjašnjavanja za opšte i zajedničke društvene interese i ciljeve i praktičnog delovanja sa pozicija grupnosvojinskih, parcijalnih i lokalnih interesa i ciljeva. Naime, kada je reč o idej-

Digitized by Google

nom i akcionom jedinstvu u Savezu komunista, u praksi se uočavaju dve pojave — formalno jedinstvo i suštinsko nejedinstvo. Zapravo, idejno-političko nejedinstvo se javno gotovo i ne ispoljava, ono se uvek prikriva prilikom utvrđivanja određene politike ili određenih zadataka, ali se često javlja u vidu akcionog nejedinstva. Otuda se bez većih teškoća donose stavovi, zaključci, pa i celi programi, ali se oni veoma sporo sprovode, a nisu retki slučajevi da imaju i suprotne efekte od očekivanih.

Zaoštravanje idejno-političke diferencijacije i odgovornosti zbog toga se javlja kao najodlučniji zahtev, ne samo zato da bi Savez komunista ponovo stekao raniji ugled i poverenje radnikâ i širokih masa u njegovu politiku, već i da bi SK mogao ostvarivati svoju vodeću ulogu u društvu. Iskustva, s druge strane, pokazuju da odnos između broja članova u jednoj osnovnoj, opštinskoj ili široj organizaciji Saveza komunista nije proporcionalan efikasnosti njenog delovanja. Drugim rečima, nije važan broj članova SK, nego, pre svega, njihova svest, sposobnost, zalaganje, angažovanje itd.

Kretanja i promene u socijalno-klasnoj strukturi Saveza komunista Makedonije u periodu između dva kongresa, međutim, nisu najpovoljniji — ne toliko zbog malog broja »izdiferenciranih« koliko zbog činjenice da je među novoprimljenim članovima tek jedna četvrtina, a među onima koji su samovoljno napustili redove SK čak je polovina radnika.[2] Karakteristično je, naime, da je do najvećeg osipanja došlo u 1984. godini, dakle u toku široke rasprave povodom Predloga zaključaka 13. sednice CK SKJ i da je među onima što su napustili SK najviše bilo radnika, individualnih poljoprivrednih proizvođača i mladih, a najmanje iz onih struktura iz kojih, po pravilu, potiče najviše onih što čine grube »greške«.

Nedovoljno učešće radnikâ u ukupnoj strukturi SKM ne može se, stoga, objašnjavati samo slabostima statistike i vođenja evidencije, kao i njihovom neprimerenošću sadašnjem trenutku, već je u pitanju veće odstupanje od, inače, davno utvrđenih opredeljenja i zadataka. Jer je i u velikim industrijskim centrima i u većim organizacijama udruženog rada, u kojima je koncentracija neposrednih proizvođača veoma velika, nedovoljan broj radnika u SKM (u Skoplju, na primer, udeo radnikâ u strukturi SK iznosi samo 21,5%). A klasno-socijalni sastav SK nije neko formalno pitanje. Naprotiv, od toga u velikoj meri zavisi i klasno-revolu-

[2] U periodu između Osmog i Devetog kongresa u SKM je primljeno 24.136 novih članova, pa ih je danas ukupno 163.400. Od toga je 27,4% radnika (a zajedno s tehničkom inteligencijom 32,4%), 4,6% individualnih poljoprivrednih proizvođača, 18% mladih do 27 godina itd. Od ukupnog broja novoprimljenih samo je 5.438 radnika i 788 individualnih poljoprivrednih proizvođača. Od 5.579 članova kojima je po sva tri osnova — isključenje, samovoljno napuštanje i brisanje sa evidencije — prestalo članstvo u SK takođe je najviše radnika.

Digitized by Google

cionarna orijentacija, i sadržaj politike Saveza komunista i ostvarivanje ključnih opredeljenja o poziciji i ulozi radničke klase u društvu i u odnosima društvene reprodukcije.

Kako prevazići tešku društveno-ekonomsku situaciju

Od svih kongresnih komisija najviše učesnika je imala Komisija o pitanjima razvoja socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa i materijalnom i društvenom razvoju, a tu je bilo i najviše onih što su diskutovali, a i rasprava je bila »najžešća«. Razume se, sve to nije nimalo slučajno. Tome nije razlog što je ova tema svima »najbliža«, već što ona najviše »tišti«, pritiska i zadaje glavobolju svima. Nacrti kongresnih dokumenata i referat Milana Pančevskog veoma su ilustrativni, ali još »impresivnije« deluju svakodnevne teškoće i protivrečnosti u ovoj oblasti.[3]

Nepovoljna kretanja i stanja svakako su uslovljena poznatim objektivnim spoljnim i unutrašnjim uzrocima, ali i subjektivnim slabostima i nedoslednim delovanjem u Republici, kao, uostalom, i u celoj zemlji. Celokupna razvojna i investiciona politika praktično je bila opterećena snažnim pritiscima i uticajem mnogobrojnih negativnih pojava i tendencija kao što su: ekonomski voluntarizam i subjektivizam, lokalističke i partikularističke želje i interesi, autarkičnost razvoja, gotovo potpuno isključivanje osnovnih subjekata iz planiranja i odlučivanja o investicionoj i razvojnoj politici itd.

Ni o elementarnim ekonomskim zakonitostima dugo nije vođeno računa; tako se radilo i živelo godinama; širene su nerealne predstave i iluzije o pravom stanju stvari. A posledica takvog ponašanja su prevelika zaduženost Republike, velike disproporcije i nepovoljna struktura privrede, promašene investicije, neracionalni, nedovoljno iskorišćeni i nerentabilni kapaciteti, niska produk-

[3] Izuzetna složenost stanja i problema s kojima se suočava i sa kojima će se, svakako, još dugo suočavati SR Makedonija može se sagledati na osnovu nekoliko globalnih podataka: stopa akumulativne sposobnosti privrede iznosi 3,2% (prosek u Jugoslaviji je 5,1%), a reproduktivna sposobnost samo 7,7%; dug Republike prema inostranstvu dostiže milijardu i 300 miliona dinara, a nenaplaćeni anuiteti za domaće kredite samo u Privrednoj banci Makedonije su dostigli 114 milijardi dinara; prošle godine je na ime kamata isplaćeno 138 milijardi dinara, a to znači tri puta više od ostvarene akumulacije; privredi nedostaje 114 milijardi dinara za trajna obrtna sredstva; prošlogodišnji gubici iznose 26 milijardi dinara, što čini 10% od ukupnih gubitaka u Jugoslaviji, uz učešće makedonske privrede u društvenom proizvodu zemlje sa svega 5,6%; prosečni lični dohodak je najniži, čak je za 28% niži od jugoslovenskog proseka; u tekućem srednjoročnom periodu predviđa se akumulacija u iznosu od 174 milijardi dinara (po cenama iz 1985. godine), a samo za otplatu dugoročnih kredita potrebno je izdvojiti 189 milijardi dinara; trenutno je evidentirano 145 hiljada nezaposlenih ili 26% od radno sposobnog stanovništva.

Digitized by Google

tivnost, slaba ekonomičnost i efikasnost privređivanja itd. I sada treba sve to ispravljati ili menjati, a uz to i veoma skupo plaćati nepodnošljivo velike račune.

Pošto je sagledao realno stanje i probleme, Savez komunista Makedonije je pokrenuo akciju za njihovo razrešavanje i prevazilaženje. Osnovna orijentacija pri tom je bila bitka za dosledno sprovođenje Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije. Uz sva početna lutanja i nesnalaženja, svu inertnost i otpore, kojih i dalje ima, sve više jača svest, spremnost i aktivnost usmerena na postepeno, ali sigurno otklanjanje pomenutih teškoća. Napori su usredsređeni na što racionalnije korišćenje raspoloživih potencijala, posebno industrijskih i ukupnih privrednih kapaciteta, kao i kvalitativnih faktora privređivanja. Istovremeno se i odlučnije odbacuju raznorazni balasti, predrasude i otklanjaju prepreke na putu ka ostvarivanju stabilizacionih programa.

Zahvaljujući tome, nisu izostali prvi, ali tek početni rezultati. U proteklom srednjoročnom periodu, s obzirom na nešto povoljnija kretanja u toku poslednje dve godine, ostvareno je povećanje društvenog proizvoda s prosečnom stopom rasta od 0,3%, fizičkog obima proizvodnje od 4%, a izvoz je veći za 27% u odnosu na prethodni period, uz porast uvoza od svega 3% godišnje. Takva kretanja omogućila su da uvoz bude u većoj meri pokriven izvozom; uz to, i pored izuzetno visoke zaduženosti, na vreme su izmirene sve prispele fiksne i garantovane obaveze prema inostranstvu.

Uzimajući u obzir znatno smanjenu investicionu aktivnost, kao pozitivna se mogu okarakterisati i kretanja u zapošljavanju — uz prosečnu godišnju stopu od 3,2% zaposleno je više od 80.000 radnika, i to njih 57.000 na novim radnim mestima. Istina, tome su najviše doprinele takozvane akcije za zapošljavanje (upućivanje radnikâ od strane koordinacionih odbora ili njihovih radnih tela na odgovarajuća radna mesta, prema prethodnom dogovoru sa predstavnicima nadležnih organa OUR-a, ali bez raspisivanja konkursa ili oglasa); pokazalo se da to, ipak, predstavlja produktivno zapošljavanje. Zbog ocene da ima još zatvorenih organizacija udruženog rada, da u nekim radnim sredinama ni jedan član kolektiva nema visoku stručnu spremu, a u isto vreme je velik broj nezaposlenih s diplomama viših škola i fakulteta — ovakve i slične akcije biće pokretane i u narednom razdoblju. To pitanje, međutim, posmatrano dugoročno, ne može biti rešeno ukoliko veće zapošljavanje ne postane element razvojne politike, uz otklanjanje pomenutih i drugih slabosti i propusta u razvoju.

Ohrabruje i podatak da se u pojedinim radnim organizacijama postižu proizvodni i ekonomsko-finansijski rezultati iznad proseka dostignutog u Republici, pa i u zemlji. To se odnosi, pre svega, na pojedine krupne organizacije crne i obojene metalurgije, metaloprerađivačke, hemijske, kožarsko-obućarske, tekstilne industrije itd. Istovremeno, ugašena su i neka gotovo tradicionalna žarišta gubitaka u poslovanju, kakva su, na primer, bili Rud-

Digitized by Google

nici i železara »Skopje«, zatim drvno-prerađivačke organizacije u sastavu SOUR-a »Treska«, fabrike obuće »Gazela« u Skoplju i ČIK u Kumanovu itd. Otuda je u raspravi na Devetom kongresu SKM insistirano na tome da društvena zajednica stvara još povoljnije društveno-ekonomske i druge uslove za dinamičniji i uspešniji razvoj takvih organizacija. Cilj je da one postanu snažni generatori koji će povući napred razvoj celokupne privrede u Republici.

Pojačani rad, veća proizvodnja, produktivnost i efikasnost poslovanja, celovitije i optimalno korišćenje postojećih privrednih kapaciteta, prirodnih rezervi i uslova, uz ne male komparativne prednosti, kadrovske potencijale itd., samo su neka od strateških opredeljenja razvojne i ukupne ekonomske politike, koja je Deveti kongres SKM ne samo podržao, već ih je utvrdio i kao najvažnije zadatke Saveza komunista u narednom periodu. Uspešno ostvarivanje ovih zadataka i ciljeva, međutim, pored ostalog, pretpostavlja i dograđivanje i efikasnije funkcionisanje jedinstvenog društveno-ekonomskog sistema Jugoslavije.

Zato je ključni zadatak Saveza komunista, ne samo Makedonije, već i Jugoslavije da povede još odlučniju idejnu i političku borbu protiv razjedinjenosti ekonomskog sistema i jugoslovenskog tržišta, protiv zatvaranja u republičke, pokrajinske, pa i opštinske granice i protiv tendencija ka stvaranju zaokruženih nacionalnih i regionalnih ekonomija. Jer, ne samo što su takvo stanje i odnosi suprotni interesima svakog naroda i svake narodnosti, već se tako više jednostavno dalje ne može ni napredovati, pa ni opstati. Utvrđivanje i ostvarivanje društvenog plana Jugoslavije kao instrumenta usaglašavanja i oživotvorenja posebnih, opštih i zajedničkih ciljeva i interesa — takođe je više nego neophodno. Zato treba još odlučnije lomiti otpore funkcionalnom i dohodovnom povezivanju velikih sistema, jedinstvenom nastupanju jugoslovenske privrede na svetskom tržištu, prevazilaziti neusaglašenost i šarolikost tehničko-tehnoloških sistema i slično.

Na Kongresu je istaknuto da je dosledno sprovođenje politike bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosovo jedan od osnovnih instrumenata obezbeđivanja ravnopravnosti jugoslovenskih naroda i narodnosti. Opredeljujući se i angažujući se za široko dohodovno povezivanje udruženog rada na celom jugoslovenskom prostoru, ovaj skup se založio za to da se sredstva fonda za nerazvijena područja u što većoj meri realizuju neposrednim udruživanjem rada i sredstava. Osnovno je, ipak, da svest o neophodnosti ravnomernijeg razvoja preovlada u celom Savezu komunista Jugoslavije i da prerasta u najšire društveno opredeljenje u celoj zemlji. U svakom slučaju, pružanje pomoći nedovoljno razvijenima ne sme se posmatrati ni kao milostinja, ni kao opterećivanje razvijenijih, već kao ekonomska nužnost, kao politika i cilj od zajedničkog interesa.

Orijentacija SR Makedonije u proteklom periodu — da svoje tekuće i razvojne probleme rešava, pre svega, sopstvenim sna-

Digitized by Google

gama — i dalje će biti ostvarivana. Međutim, pošto se Republika nalazi u vanredno teškom ekonomskom položaju i pošto su sopstvene mogućnosti za njegovo prevazilaženje nedovoljne, ili, bolje rečeno, gotovo iscrpene, u ovom trenutku je pomoć jugoslovenske zajednice više nego neophodna. Imajući u vidu takvo stanje, i CK SKJ je utvrdio stavove o efikasnom rešavanju akutnih ekonomskih problema. I pored postignutih određenih rezultata, pojedine sistemske mere i instrumenti tekuće ekonomske politike, kao i mere usmerene na finansijsku konsolidaciju makedonske privrede, ne sprovode se ni na vreme ni dovoljno efikasno.

U stalnom nastojanju da se ublaži težak materijalni položaj privrede u Republici stalno su, između ostalog, »kresane« stope doprinosa za opštu i zajedničku društvenu potrošnju. No to nije doprinelo osetnijem rasterećivanju privrede, već je samo pogoršalo stanje u svim društvenim delatnostima. Dok je obrazovanje, na primer, već odavno »na prosjačkom štapu«, u takvom položaju su se sada našli i kultura i zdravstvo. Težak, gotovo nepodnošljiv materijalni i ukupni društveno-ekonomski položaj organizacija udruženog rada i radnikâ u ovim delatnostima dovodi u pitanje i obavljanje njihovih funkcija u društvu i njihov dalji opstanak. Zato nikoga nije iznenadilo što je rad kongresne Komisije o pitanjima obrazovanja, kulture, nauke i zdravstva bio u znaku iznošenja opravdanih prigovora i zahteva.

Između ostalog, očigledno je da se rešenja za prekomernu opterećenost privrede traže u pogrešnom pravcu, odnosno da se do njih nastoji doći pogrešnim potezima i instrumentima. Prava mera, dakle, nije pomenuto »kresanje« stopa doprinosa, posredstvom kojih se prikupljaju sredstva za funkcionisanje ovih delatnosti, već temeljitije preispitivanje njihovog obima i strukture. A nije tajna da sadašnji obim i struktura većine društvenih delatnosti ne odgovaraju ni društvenim mogućnostima, ni društvenim potrebama. O tome, uostalom, jasno svedoči i činjenica da, na primer, škole daju određene kadrove, a privreda i udruženi rad u celini traže one druge (otuda i mnoštvo nepotrebnih kadrova i njihova prekvalifikacija, uz istovremeno nedostajanje kadrova drugih zanimanja); zatim, umesto preventivne, težište je na visokospecijalizovanoj medicini, umesto masovne kulture i fizičke kulture, prednost se daje elitnoj kulturi i vrhunskom sportu itd. Otpori pokušajima da se u ovu oblast unese više reda (na primer, inicijativa za zatvaranje Pravnog fakulteta u Bitolju, Ekonomskog fakulteta u Štipu, reorganizacija i racionalizacija SIZ-ova itd.) ne smeju da obeshrabre, naročito Savez komunista.

Povodom opterećenosti privrede i mogućnosti njenog rasterećivanja treba istaći da još nije nađeno pravo rešenje za zahvatanje dohotka OUR-a stečenog pod povoljnijim tržišnim i drugim uslovima i da opterećenost privrede uopšte nije ravnomerno raspoređena. Na neophodnost preispitivanja fiskalne politike upućuje, pored ostalog, i činjenica da individualni sektor privrede u ukup-

Digitized by Google

nom društvenom proizvodu Republike učestvuje s dva puta većim procentom u odnosu na njegov udeo u ukupnim izdvajanjima za finansiranje opštih i zajedničkih potreba.

Uz to, Savez komunista Makedonije nije i ne može biti zadovoljan rezultatima postignutim na socijalističkom samoupravnom preobražaju odnosa u ovoj oblasti društvenog delovanja. Ne samo stoga što su uspostavljeni odnosi daleko od proklamovanog i usvojenog principa o slobodnoj razmeni rada, što su fiskalni instrumenti zamenjeni parafiskalnim i što su se SIZ-ovi izrodili u nešto što je suprotno osnovnoj zamisli, već, pre svega, zbog toga što takvo stanje ima izrazito negativne reperkusije i na stanje i odnose u društvenim delatnostima, pa i na celinu društvene reprodukcije.

Ako je jačanje kvalitativnih elemenata proizvodnje i rada, uopšte, jedan od osnovnih faktora prevazilaženja izuzetno teške društveno-ekonomske situacije, a ono to sigurno jeste, onda je sasvim jasno da se to ne može postići bez radikalnijeg menjanja stanja i odnosâ u oblasti sticanja i raspodele dohotka i sredstava za lične dohotke. Nemoguće je motivisati radnika na veću produktivnost, ekonomičnost i efikasnost rada ukoliko on nema ni uvida, a ni uticaja na više od polovine svog ukupnog dohotka i ukoliko lični dohodak najmanje zavisi od njegovog rada, od toga koliko i kako radi. Analize pokazuju da je procenat ukupnog dohotka koji ostaje na raspolaganju radnim organizacijama sve manji, čime se, imajući u vidu sve slabosti i nedoslednosti u funkcionisanju političkog sistema, posebno delegatskog, praktično, sve više umanjuje materijalna osnova samoupravljanja. Analiza Ekonomskog instituta u Skoplju je nedavno, argumentovano, potvrdila ono što se, inače, znalo — da lični dohodak radnika zavisi uglavnom od toga gde (u kojoj oblasti, grani i radnoj organizaciji) radi, a ne koliko i kako radi. Raspodela prema radu i rezultatima rada, međutim, nije samo osnovno načelo, koje smo već davno prihvatili, nego je i osnovni preduslov toliko željenih i neophodnih preokreta.

Protiv recidiva predstavničkog odlučivanja

Duže vreme se smatralo, a neki i danas zastupaju to mišljenje, da je sa institucionalnog aspekta naš politički sistem socijalističke samoupravne demokratije zaokružen, ili maltene dovršen, pa nam sada preostaje da se te institucije samo »ispune« novim sadržajima. Istini za volju, u proteklom periodu je najviše učinjeno upravo na ovom planu, ali još ni izdaleka nismo politički sistem izgradili do kraja. Tome ne treba ni težiti, jer on mora biti stalno otvoren i podložan promenama. Razume se, tim promenama moraju prethoditi kritičke ocene na osnovi svestranog razmatranja idejno-teorijskih vrednosti političkog sistema, njegove primene u praksi, kao što je to i učinjeno u »Kritičkoj analizi«.

Digitized by Google

Pri tom se ne sme dopustiti da se kritika pojedinih institucija i slabosti u funkcionisanju političkog sistema pretvori u kritiku celokupnog sistema ili njegovih temeljnih vrednosti. A takvih pokušaja i pojava bilo je i pre i u toku javne rasprave o »Kritičkoj analizi«. I nije nimalo slučajno što se sve nedaće s kojima smo suočeni na ekonomskom i političkom planu dovode neposredno u vezu s političkim sistemom, i to više s njim nego s njegovim funkcionisanjem. Zbog toga je u raspravi na Devetom kongresu SKM istaknuto da problemi ne proizlaze iz manjkavosti političkog sistema, ili bar ne iz njegovih osnovnih postulata, već iz mnogih subjektivnih slabosti i odstupanja pri njegovom ostvarivanju.

Prema oceni delegatâ, te slabosti i odstupanja su u praksi toliko izraženi da ih je, bez odlaganja, potrebno najenergičnije prevazilaziti. Ukazano je — i potkrepljeno nizom primera — na pojave iskrivljavanja i zloupotrebe samoupravljanja, na otuđivanje društvene svojine, potpune neefikasnosti samozaštitnih mehanizama, kršenja zakonitosti i ustavnosti, pojave pritisaka i uticaja antisamoupravnih i antisocijalističkih snaga i odnosa, prodora našem sistemu tuđih ideologija itd. Istovremeno je ukazivano i na puteve suzbijanja svih tih negativnih pojava i na pravce budućeg razvoja. Zapravo, reč je o jedinstvenom putu i pravcu — jačanju i produbljivanju socijalističkih samoupravnih odnosa.

U cilju daljeg razvoja neposrednog samoupravnog odlučivanja u udruženom radu delegati su, na primer, isticali neophodnost odlučne idejne i političke borbe za razbijanje okoštalih odnosa i svesti koji doprinose mirenju sa stagniranjem samoupravljanja, za istinski slobodno, samostalno i odgovorno upravljanje društvenim sredstvima i dohotkom, za jačanje odgovornosti samoupravnih i drugih organa i slično. Opšta je ocena da je neophodno preciznije razgraničiti poslovodne i rukovodeće od samoupravnih funkcija, kao i pravo na samoupravno odlučivanje od obaveza vezanih za rad i ostvarivanje radnih zadataka. Nužno je i eliminisati dosta česte simbioze i sprege poslovodnih i samoupravnih organa i društveno-političkih struktura, što bi omogućilo da se efikasnije suzbijaju pojave uzurpacije, manipulisanja i kršenja samoupravnih prava radnikâ.

Pažnju zaslužuju i predlozi u pogledu preciznijeg definisanja pitanja o kojima se odlučuje ličnim izjašnjavanjem radnikâ, zatim o jačanju uloge radničkog saveta, obezbeđivanju veće stručnosti i odgovornosti samoupravnih organa. To se naročito odnosi na radne organizacije s dve i više osnovnih organizacija udruženog rada i na SOUR-e, gde se u praksi javljaju i veće teškoće u funkcionisanju samoupravljanja.

Bitku za efikasnije delovanje političkog sistema treba voditi uz puno zalaganje za bitnije i celovitije oživotvorenje delegatskih odnosa u odlučivanju na svim nivomia i u svim društvenim sredinama. To praktično znači voditi borbu za podruštvljavanje i demokratizaciju ukupnih društvenih odnosa i za ostvarivanje su-

Digitized by Google

štinskih interesa radničke klase. Istovremeno, to je i najbolja garancija za razvlašćivanje i onemogućavanje delovanja raznih centara otuđene ekonomske i političke moći. S tim u vezi je naročito naglašena potreba za odlučnim prevazilaženjem recidiva predstavničkog odlučivanja i afirmisanjem delegacija i delegatskih odnosa u svim oblicima delegatskog delovanja.

U tom sklopu, treba pomenuti i zahtev da veća udruženog rada dobiju dominantnu poziciju i ulogu u odlučivanju o društvenoj reprodukciji i ekonomskoj politici, uz stvaranje takvih uslova privređivanja koji će podsticati šire samoupravno povezivanje i udruživanje rada i sredstava na celom jugoslovenskom prostoru. U tom pravcu su bile usmerene i promene Ustava SR Makedonije, početkom ove godine, kojima je, između ostalog, radno-funkcionalni princip konstituisanja Veća udruženog rada Sobranja SRM postao osnovni princip. Nema sumnje da će oživotvorenje toga principa u tekućem delegatskom sazivu imati izrazito pozitivne efekte na afirmaciju političkog sistema.

Nadalje, opšta je ocena da su neophodne radikalne promene i u shvatanjima, odnosima i delovanju izvršnih, upravnih i drugih stručnih organa. Reč je o tome da oni funkcionišu kao servis udruženog rada i delegatskih skupština, da se angažuju na sprovođenju utvrđene politike, a nikako da deluju — što se dešavalo — kao osnovni kreatori i nosioci političkih odluka. Najefikasnija brana njihovom prekomernom uplitanju i predimenzioniranosti njihove uloge u praksi biće pojačani rad delegatâ, delegacija, konferencija delegacija, kao i odborâ i drugih tela skupštinskih veća.

U ukupnoj aktivnosti SKM svakako je posebno značajan i odgovoran zadatak — ostvarivanje ustavnog položaja Republike i Ustavom utvrđenih prava, dužnosti i odgovornosti njenih organa. To se naročito odnosi na ostvarivanje interesâ radničke klase i svih radnih ljudi, makedonskog naroda, albanske i turske narodnosti, kao i na dalju afirmaciju SR Makedonije kao državne i samoupravne demokratske zajednice. S tim u vezi, Kongres je istakao i odgovornost Saveza komunista za svestrani razvoj Republike, kao i za razvoj Jugoslavije.

Takođe je zahtevano da na nivou federacije još više dolaze do izražaja radničko-klasni interes, solidarnost, ravnopravnost i socijalističko zajedništvo jugoslovenskih naroda i narodnosti. Pri tom se insistiralo na odlučnijoj borbi protiv etatizma, centralizma, unitarizma i nacionalizma svih oblika i boja, a posebno protiv albanskog nacionalizma i iredentizma i, s tim u vezi, protiv neprijateljske propagande NSR Albanije prema našoj zemlji. Bitna je i činjenica da su u osudi albanskog nacionalizma i iredentizma, kao i u izražavanju spremnosti da se protiv njih bore, prednjačili upravo delegati i gosti albanske narodnosti. A to je ujedno i garancija uspešnog i efikasnog suprotstavljanja i iskorenjivanja ovog velikog zla. Naime, kao što je više puta naglašeno, borba protiv svakog nacionalizma treba da se vodi, pre svega, u sopstvenoj

Digitized by Google

sredini. Utoliko pre što se albanski nacionalizam i iredentizam, pa i drugi nacionalizmi, manifestuju mahom u životnim, a ne toliko u radnim sredinama.

Mnoge negativne pojave i tendencije u društvu, složena međunarodna vojno-politička situacija, sve agresivnije delovanje spoljnog i unutrašnjeg neprijatelja nameću jačanje odbrambeno-zaštitne sposobnosti našeg društva za uspešno suprotstavljanje svim oblicima i pokušajima ugrožavanja nezavisnosti, teritorijalnog integriteta i ustavnog poretka Jugoslavije. Savez komunista u tome, svakako, ima posebnu ulogu i odgovornost. Otuda i stav Devetog kongresa SKM da se odbrana i zaštita ostvaruju kao sastavni deo borbe za razvoj socijalističkog samoupravljanja, za brže prevladavanje svih protivrečnosti u razvoju društva i za efikasnije suprotstavljanje delovanju antisocijalističkih i antisamoupravnih snaga.

U raspravi je posebno naglašeno da se komunisti Makedonije moraju više angažovati kako bi se prevazišlo sadašnje zaostajanje u ostvarivanju sistema samozaštite. Ocenjeno je, naime, da stanje u toj oblasti ne odgovara ni stvorenim ustavno-političkim, normativnim i drugim pretpostavkama, ni stepenu realne opasnosti od napada na osnove našeg sistema. A bez efikasnijeg delovanja sistema samozaštite nije mogućno uspešnije suprotstavljanje negativnim pojavama i tendencijama. Činjenica da nam se mnogo šta događa u neposrednoj okolini, u vlastitoj sredini, tako reći »pred nosom«, svakako, i opominje i obavezuje na veću odgovornost i budnost.

Zahtev za priznavanjem prava makedonskim nacionalnim manjinama u susednim zemljama

Prema sadržaju i karakteru, diskusija o međunarodnim odnosima i saradnji bila je svojevrstan nastavak i sinteza pretkongresnih rasprava u osnovnim i opštinskim organizacijama Saveza komunista. Na Kongresu je, međutim, ona obogaćena i kritičkim ocenama, stavovima i analizama o dosadašnjoj i budućoj idejno-političkoj aktivnosti SKM u okviru angažovanja Saveza komunista Jugoslavije na međunarodnom planu, osobito kad je reč o odnosima sa susednim zemljama.

Kongres je potvrdio ocenu da SKM i SR Makedonija učestvuju aktivno u formulisanju i ostvarivanju jedinstvene jugoslovenske nesvrstane politike, kao nezamenljive osnove uporišta naših i drugih naroda u borbi za mir, nezavisnost i progres u svetu. Naglašena je i neophodnost daljeg produbljivanja procesa demokratizacije i podruštvljavanja jedinstvene spoljne politike zemlje, pravovremenog informisanja i neposrednog učešća radnih ljudi i građana u kreiranju i sprovođenju međunarodne politike.

Kao što je rečeno i u Izveštaju Komisije, koji je prihvatio Kongres, Savez komunista Makedonije će se i dalje zalagati za

Digitized by Google

to da se odnosi između komunističkih, socijalističkih i drugih progresivnih i demokratskih partija i pokreta zasnivaju na striktnom poštovanju dobro poznatih principa, ističući te iste principe i kao osnovu jačanja dobrovoljne internacionalističke solidarnosti i saradnje naprednih snaga u svetu, kao i razvoja socijalizma. Ocenjeno je, takođe, da dosadašnje učešće SKM u širokoj međunarodnoj saradnji SKJ, kao i neposredni kontakti s partijama i pokretima u svetu (KP Italije, KP SSSR, KP Kine, FLN Alžira, KP Španije i prvi kontakti sa Socijalističkom levom partijom Norveške i Partijom rada Holandije), koji su ostvareni u proteklom četvorogodišnjem periodu, stvaraju značajnu osnovu za proširivanje i obogaćivanje takve aktivnosti u svim oblastima. Naglašena je potreba da u narednom periodu jačaju napori usmereni ka nastavljanju započetih procesa uključivanja u međunarodnu podelu rada i u međunarodnu naučnu i kulturnu saradnju, uz uključivanje SR Makedonije u savremene tokove naučno-tehnološke revolucije.

Sasvim je razumljivo što je najveća pažnja u raspravi posvećena odnosima na Balkanu. Ističući želju da to bude područje mira, bezbednosti, saradnje i stabilnosti, delegati su i ovom prilikom bili jedinstveni u oceni da dobrosusedski odnosi i saradnja balkanskih zemalja i naroda predstavljaju jednu od najznačajnijih pretpostavki ublažavanja blokovske podele i sastavni deo bezbednosti i saradnje u Evropi.

Polazeći od principijelne politike SKJ, i na ovom skupu je istaknuto da položaj delova makedonskog i drugih jugoslovenskih naroda, koji kao nacionalne manjine žive u susednim zemljama, treba da bude u skladu s Poveljom UN, Završnim aktom KEBS-a, drugim međunarodnim ugovorima i dokumentima, kao i s pozitivnom praksom. S tim u vezi izraženo je uverenje da je ravnopravni položaj i slobodan razvoj nacionalnih manjina bitan element demokratskog razvoja svake zemlje i da u tome posebnu odgovornost imaju većinske nacije. Zbog toga je Kongres odlučno osudio politiku asimilacije, ukidanje prava manjinama i negiranje postojanja nacionalnih manjina od strane pojedinih društvenih i političkih snaga u nekim susednim zemljama, ocenjujući to kao veoma bitan ograničavajući faktor razvijanja dobrosusedskih odnosa i saradnje.

Kongres se založio za unapređivanje svestrane i obostrano korisne saradnje sa susednom NR Bugarskom. Istovremeno je, međutim, istaknuto da će se SKM i SRM i dalje odlučno boriti za prevazilaženje negativnih posledica koje na međusobne i šire odnose imaju otvorene pretenzije NR Bugarske na jugoslovenske teritorije, protiv omalovažavanja tekovina naše narodnooslobodilačke borbe, prenebregavanja istorijske prošlosti makedonskog naroda i samobitnosti makedonske nacije, kao i za to da makedonska nacionalna manjina u Bugarskoj ponovo dobije prava koja je nekad imala.

Digitized by Google

U diskusiji o odnosima s Republikom Grčkom je, također, ponovo istaknuta spremnost za prevazilaženjem mnogih ograničavajućih činilaca u saradnji dveju zemalja, koji proizlaze iz diskriminatorskog odnosa prema SR Makedoniji i makedonskom narodu i iz nepriznavanja makedonske nacionalne manjine u ovoj zemlji. Kongres je naročito oštro osudio ovakvu politiku grčke vlade i nedavnu poznatu izjavu njenog premijera u grčkom Parlamentu. A izjavama se ne mogu ni formirati ni negirati pojedine nacije. To pokazuje samo, kao što je istakao i Jure Bilić u pozdravnom govoru, u ime Centralnog komiteta SKJ, da još postoje snage koje ne žele dobre odnose s Jugoslavijom.

Kao što je poznato, saradnju sa susednom Albanijom opterećuju otvorene teritorijalne pretenzije i grubo mešanje ove zemlje u unutrašnje poslove Jugoslavije. Uz spremnost za normalizaciju i unapređenje odnosâ i saradnje u svim oblastima, Deveti kongres SKM je istakao da će se Savez komunista Makedonije i SR Makedonija i dalje zalagati za to da se makedonskoj nacionalnoj manjini u ovoj zemlji omogući slobodno izražavanje njene samobitnosti i ostvarivanje drugih nacionalnih prava.

Sva istorijska i sadašnja iskustva nedvosmisleno pokazuju da su dobrosusedski odnosi i saradnja od obostranog dalekosežnog interesa. Uostalom, to potvrđuje i saradnja Jugoslavije sa ostalim susedima. Zato će, i pored svih nerazumevanja i stvorenih ograničavanja, Savez komunista Makedonije uporno težiti uspostavljanju boljih odnosa i s ovim zemljama.

Naum Spiroski

Digitized by Google

Hrvatska:

Pomirba nosi najveću opasnost

Svojim 10. kongresom (16, 17. i 18. 5. 1986) komunisti Hrvatske zakoračili su prema pedesetogodišnjem jubileju postojanja komunističke organizacije ove republike. Od Osnivačkog kongresa Komunističke partije Hrvatske (u noći između 1. i 2. 8. 1937), ilegalno održanog u »otvorenoj kongresnoj dvorani« Anindolske šume, kod Samobora, blizu Zagreba, svi kongresi KPH, odnosno SKH, održani su u Zagrebu. I nisu imali samo taj — teritorijalni kontinuitet. Na svima slijedećima potvrđivane su teze iz proglasa Osnivačkog kongresa iz 1937. godine: da »između radničkih interesa i pravih interesa hrvatskog naroda nema i ne može da bude nesuglasica«, te »da su pravi napredak i sloboda hrvatskog naroda osigurani samo u bratskoj slozi i suradnji sa ostalim narodima Jugoslavije«).

Koliko je i kako ovaj posljednji kongres SKH bio na toj crti kontinuiteta? To pitanje nije podstaknuto samo izuzetnim društveno-ekonomskim prilikama u kojima se nalazimo, jer u razdoblju od gotovo pola stoljeća (49 godina) odigrale su se duboke, korjenite i revolucionarne promjene, ne samo u društvenim i ekonomskim odnosima, nego i u svijesti ljudi, u njihovim htjenjima i težnjama. Ti preobražaji uistinu se mogu uspoređivati s kontrastima »kongresnog ambijenta« — onog u gustoj šumi kraj Samobora i ovog velebnog u prostorima Koncertne palače »Vatroslav Lisinski«, u Zagrebu.

Digitized by Google

U tri ovogodišnja majska dana delegati su najviši stupanj suglasnosti postizali u ocjeni i stavu — *da pomirba s postojećim stanjem predstavlja najveću opasnost po kontinuitet i sudbinu revolucije.* Komunisti različitih uzrasta, različitog partijskog staža i različitih struka i zanimanja obično su najžešće govorili tada kada su upozoravali na »opasnu pojavu« stvaranja atmosfere — miroljubive koegzistencije između društvene krize i komunističkog programa izgradnje socijalističkog samoupravnog društva. Upravo u bujanju takve klime umjetnog, silovanog mirenja između nepomirljivih ideoloških vrijednosti i socijalnih pojava delegati su otkrivali i prepoznavali korjene ozbiljnih stranputičnih deformacija u društveno-ekonomskim odnosima. Sa tih pozicija iznosili su odlučne, jasne i konkretne zahtjeve za bržim izlaženjem iz kriznog stanja koje, svakim novim mjesecom trajanja i produženja, sve jače ugrožava ne samo revolucionarne ciljeve i ideale, nego i već ostvarene tekovine na dugom i trnovitom putu u novo, istinski slobodno društvo.

Ovaj kongres Saveza komunista Hrvatske zametnuo je odlučan obračun sa ravnodušjem koje uspavljuje, obeshrabruje, vještački »smiruje« i redove Saveza komunista i radne mase. Rasprava o tome vođena je u otvorenoj, drugarskoj, komunističkoj atmosferi, mada ponekad s povišenom verbalnom temperaturom i s gnjevnim riječima.

Sa govornica plenumskih sjednica i četiri kongresne komisije (za razvoj, kadrovsku izgradnju i statutarna pitanja SK; za razvoj socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa u udruženom radu; za razvoj i socijalistički preobražaj društvenih djelatnosti; za razvoj društveno-političkog sistema socijalističkog samoupravljanja), a također i u kongresnim kuloarima (koji su po običaju kritički detaljizirali i intenzivirali »poslovnu debatu«), izrazito je prevladavalo raspoloženje — za energično sređivanje stanja u vlastitim redovima. Taj posao čak je označen prvim uvjetom za svaki novi i sigurniji zakoračaj naprijed. Jer Savez komunista Hrvatske — kao i Savez komunista Jugoslavije u cjelini — može povratiti, učvrstiti i dalje jačati svoj poljuljani, načeti ugled u radnim masama jedino — ako »sredi svoje redove«, isticano je na ovom skupu.

To napadno i glasno izraženo raspoloženje za promjenama i za sređivanjem stanja u SK iskazalo se i u promjenama na »kadrovskoj vagi«. Rezultati tajnih glasanja za liste kandidata, na kojima je za sve organe SKH i SKJ bilo više kandidata nego što se biralo članova, nedvojbeno dokazuju to raspoloženje za ukupnim promjenama, pa i za promjenama ljudi na političkim funkcijama. Nije to bio nikakav obračun sa starijim revolucionarima (mnogi od njih su i izabrani), ali najviše glasova dobijali su, najlakše su izborne prepreke prolazili — pripadnici zrele, srednje generacije kojima je struka dosad bila bliža od profesionalne politike!

Digitized by Google

Dakle, 10. kongres Saveza komunista Hrvatske zametnuo je novo i u mislima i u kadrovskim promjenama. A između te dvije inovacije političke prakse smjestila se i njena demokratizacija koja će to stvarno i postati — ako ono što je u kandidiranju i izboru članova za organe Saveza komunista urađeno do kongresa bude samo početak potpunije i šire demokratizacije cjelokupnog života i prakse (rasprava, ocjenjivanje, odlučivanje i izbora) u Savezu komunista.

Dvije najteže godine

Zasad demokratizacija se, uglavnom, zaustavlja na nešto proširenim listama kandidata i mogućnostima tek ograničenog izbora, a prostori uticaja članstva SK na oblikovanje politike, na ocjenu rada rukovodstava i odgovornih funkcionera još se ne razgrću temeljitije. Posvjedočila je to i trodnevna kongresna debata u kojoj je kritičnosti i samokritičnosti bilo u izobilju. Protekle četiri godine nisu ocrnjene, ali od delegata i od gostiju na kongresu nisu dobile ni prolaznu ocjenu.

Referat Mike Špiljaka, pročitan na prvoj plenarnoj sjednici Kongresa, i naslovom je bio više okrenut vremenu koje dolazi — »Zadaci Saveza komunista Hrvatske u daljnjem materijalnom i društvenom razvoju«. Ipak, on je ukratko odslikao i proteklo četvorogodišnje međukongresno razdoblje sa ocjenom da je to bilo »jedno od najsloženijih razdoblja naše socijalističke izgradnje«. Ali, »usprkos svim teškoćama, okolnostima i ograničenjima, privreda SR Hrvatske je u međukongresnom razdoblju postigla pozitivne pomake i promjene u ponašanju«, dodao je Špiljak.

»U 1982. i 1983. godini SR Hrvatska je, i pored reprogramiranja dijela obaveza, trebala vratiti anuitete u iznosu od gotovo 3 milijarde SAD dolara, i to vrlo nepovoljne ročne strukture. Otplata duga inozemstvu izvršena je uz izuzetne napore i drastično smanjenje uvoza. Tako je u 1983, u usporedbi sa 1981. godinom, društveni proizvod društvene privrede smanjen za 3,7%, fizički obujam industrijske proizvodnje za 3,9, uvoz robe za 30,4, izvoz robe za 5,6, efektivni devizni priliv za 28,1, osobna potrošnja za 4,4, investicije u osnovna sredstva za 27, uz istodobni porast cijena za 82,9 i rast broja zaposlenih za 24,9%. Bile su to vrlo teške godine.«

Iza ovog opisa najtežih godina, Špiljak je u referatu odmah dodao i slijedeći opis promjena nabolje, koje su se događale u dvije slijedeće, posljednje međukongresne godine: »Intenzivna aktivnost privrednih i društvenih subjekata u 1984. godini na provođenju Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije omogućila je da se u 1984. ostvari rast industrijske proizvodnje čak od 6%, izvoza od 14,7, proizvodnosti rada u industriji od 3,8% i poboljša snabdjevenost privrede i stanovništva. U 1985. godini ostvareni

Digitized by Google

su nešto niži rezultati: industrijska proizvodnja je rasla za 2,1%, povećan je ukupni izvoz, rasla je poljoprivredna, posebno ratarska proizvodnja, bila je izuzetno uspješna turistička sezona, a prvi put nakon pet godina ostvaren je i realni porast osobnih dohodaka, zadovoljavajuća je bila dinarska i devizna likvidnost. No ipak se nisu uspjele održati sve pozitivne tendencije iz 1984. godine, pa je smanjena efikasnost korištenja sredstava i proizvodnosti rada, a inflacija je dostigla razinu od 75,3%.«

Delegati 10. kongresa SKH dobili su i knjižicu sa statističkim podacima o razvitku SR Hrvatske od 1976. do 1984. godine. U moru brojki i postotaka ima i pozitivnih i negativnih, a jedan podatak posebno »bode u oči«: broz završenih stanova u 1984. godini u SRH manji je za više od 4.000 nego osam godina ranije! A ta, 1984. godina nije usamljena loša jedinka, jer stambena je izgradnja posljednjih godina u kroničnoj krizi, stagnaciji i padu.

Kada se usporede i odmjere oni očigledno povoljni rezultati s problemima koji se održavaju i zaoštravaju — pad efikasnosti u korištenju društvenih sredstava i rada, visoka inflacija, teška kriza u stambenoj izgradnji, porast broja onih koji traže zaposlenje itd. — proizlazi da je cijena kojom su plaćeni »pomaci« i začeci promjena — visoka i teška. Verificirajući sve podastrte argumente i ocjene, učesnici Kongresa otvoreno su izražavali daleko više nezadovoljstva nego zadovoljstva, iako ni u jednom istupu nije bilo ni trunke beznađa, bezizlaznog pesimizma.

Posebno su pri tom ozbiljno zvučala upozorenja da su neki pozitivni pomaci više plod »improvizirajućih kombinacija« nego realnog stanja, pa vrlo brzo mogu proizvesti negativne, umjesto pozitivnih učinaka. To je, prije svega, slučaj sa osobnim dohocima koji ne baš rijetko skaču mimo stvarnih radnih rezultata i tako se javljaju u političko-socijalnoj, umjesto u radno-ekonomskoj ulozi.

Što stvarno stoji iza ovako visoke inflacije? Može li se ona savladati samouvjerenim optimizmom koji neumorno poziva na bolji rad i korištenje rezervi, a druge činjenice i realnosti izbjegava, pogotovu vezane uz praktične političko-ekonomske zahvate. Delegati iz proizvodnih organizacija Saveza komunista upravo su ova pitanja, i druga njima slična, najčešće postavljali. Oni su odlučno zahtijevali političku akciju i ekonomsko raspremanje u dva paralelna pravca: za radikalnu i neodložnu preraspodjelu društvenog dohotka u korist proizvodnog rada (i materijalnog i duhovnog) i privređivanja, te isto toliko radikalno — stopiranje vanproizvodne upravljačko-činovničke nadgradnje (od OOUR-a i SOUR-a do Sabora i CK), koja, uinat svim proklamacijama, dobija razmjere »nekontrolirane metastaze« za eksproprijaciju radničkog rada.

Delegat iz Šibenika, Ante Crvelin, pobrao je spontani aplauz svih koji su ga slušali kada je izgovorio ove riječi: »Ne možemo svi imati kafiće, ne možemo svi biti privatnici niti iznajmljivači apartmana. Netko mora raditi i na strojevima.«

Digitized by Google

I na ovom najvišem skupu komunista ponavljale su se te slike s ranijih kongresa: riječi komunista iz industrijskih radnih sredina nagrađivane su ovacijama. Ali ta podrška opravdanim zahtjevima proizvođača uglavnom se na tome i opet zaustavljala. Rijetki su bili makar i pokušaji da se dublje razgrnu i osvijetle putevi, načini kojima treba podići, ojačati materijalni položaj i društveni ugled radnika i njihovog rada. Spominjane su neproduktivne rezerve, privilegije, neovisnost društvene nadgradnje od tegoba privrede i njenih problema, ali nedostajao je završni, finalni dio markiranja konkretnog posla za Savez komunista: u organizacijama udruženog rada i njihovim složenim sistemima, u općinskim komitetima, u Centralnom komitetu — da najkonkretnije obilježe te neproduktivne rezerve, da »prosiju kroz gušće rešeto« nagomilani vanprivredni aparat u općinskim službama, u republičkim organima, u društveno-političkim organizacijama i često paralelnim institucijama.

Neki učesnici u diskusiji pokušavali su usmjeriti raspravu, posebno u Komisiji za razvoj društveno-političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, u tom opipljivom pravcu, ali mnogi su govornici radije osuđivali »etatizam« općenito i paušalno. Ta pomodnost u šutiranju »etatizma« bez njegova jasnog i preciznog određenja i ovom je prilikom stvarala zavjesu muteži i mutljaga. I ponovno se političko i radno saznanje komunista iz proizvodne baze, onih koji se »peku« na izvornoj vatri životnih nedaća, očitovalo kao bliže istini: oni su tražili efikasniju, bolje organiziranu državu za podršku sebi i za zaštitu samoupravljanja i društvene svojine. Oni su radije govorili o slaboj i klecavoj državi, dijeleći deformiranu, birokratiziranu, bolesnu upravu i politički profesionalizam koji se na nju naslanja — od nužnih i korisnih državnih funkcija.

Četiri protekle međukongresne godine ipak su prihvaćene kao zajedničko — i djelo, i zasluga, i krivnja. Uz mnoge nijanse u vrednovanju odgovornosti za tu tek minulu »našu prošlost«, na Kongresu komunista Hrvatske ostvarena je i visoka suglasnost — o osnovnim pretpostavkama za brži izlazak iz ovog kriznog nasljeđa prošlosti.

Osnovni i najpreči poslovi

Prva i osnovna spoznaja o kojoj je, sigurno je, u trodnevnoj debati suglasnost bila najizrazitija mogla bi se, najkraće rečeno, iskazati ovako: *Produžavanje sadašnjeg kriznog stanja u jugoslavenskom društvu vodilo bi u još teže, vrlo teške općedruštvene traume s nesagledivim posljedicama.*

»Svi smo ‚dobri', a stvari ne idu. Nitko nije kriv a propusta je napretek — pa se postavlja pitanje: *kako dalje?*« Ove riječi delegata, Cirila Giljanovića, bile su donekle izuzetak jedino svojom kratkoćom i jasnoćom, jer u sličnom tonu govorila je većina

Digitized by Google

i delegata i gostiju. Ne samo da su se oni odreda kritički suočavali sa istinama iz prakse i života, nego su, na osnovu vlastitih iskustava i spoznaja, iz toga izvlačili i zajednički zaključak – da kritičnost i nezadovoljstvo radnih masa (posebno onih koje isključivo žive od rada na društvenim sredstvima) sve više bujaju. Kolebanja, odugovlačenja i nedosljednosti u djelovanju organiziranih socijalističkih snaga, a prvenstveno Saveza komunista Jugoslavije, podstiču i šire u radničkoj klasi i narodnim masama ravnodušnost, apatiju prema probitku i sudbini zajedničkog društvenog interesa i cilja.

Kongresna rezolucija obuhvatila je sve osnovne misli izrečene za govornicama, ali kongresni zapisnik ipak je neuporedivo zanimljiviji za čitanje. Iz tog stenografskog zapisnika teče nabujala, brza, nemirna, u prevlađujućem procentu ipak jasna bujica riječi koja ne štedi niti mimoilazi ni jednu oblast društvenog aktiviteta, kako u materijalnim tako i u društvenim odnosima.

Na primjer, delegati smatraju da je vraćanje dostojanstva radu kroz društvena i dohodovna mjerila — sudbinsko pitanje održanja i razvoja socijalističkog samoupravljanja. Rad se uprosječuje i unizuje najviše zbog sve raširenijih pojava — lakog življenja bez rada ili s veoma malo stvarnog, društveno vrijednog rada. Društveni odnos prema radu i stvaralaštvu lošiji je i nepravedniji danas nego što je bio prije tri decenije, u vrijeme kada smo kao društvo bili i siromašniji i zaostaliji. Zbog toga je traženo osnaženje parole iz prvih godina socijalističkog samoupravnog entuzijazma — »Tvornice radnicima«! Zahtijevano je da se to sankcionira konkretnim i obavezujućim općedruštvenim mjerama i aktima. Jer jedino jedinstvenom organiziranom općejugoslavenskom akcijom i aktivnošću moguće je potisnuti birokratske, tehnokratske i sve druge uzurpatore koji iza »samoupravne« fasade stvarno rade na kompromitaciji samoupravne prakse i progone i samu ideju samoupravljanja.

Najpreči među svim tim hitnim i dugoročnim poslovima u prilog radu i radnom čovjeku jeste — odgovarajuće nagrađivanje, odnosno iskorjenjivanje nepravdi koje rad obezvrjeđuju. A sva surovost te nepravde iskazuje se u činjenici da najteže breme sadašnje ekonomske krize podnose i nose proizvođači koji još imaju i mnoga obilježja suvremenog proletarijata.

Ni najmanje nije slučajno što je sudbina radničkih savjeta dobila istaknuto mjesto u istupima nekih delegata iz proizvodnih organizacija Saveza komunista. Ta nekadašnja uporišta, rasadišta stvaranja nove socijalističke samoupravne svijesti postepeno su potiskivana na sporedne kolosjeke rascvjetalog formalizma, pa su tako radnički savjeti gubili i ulogu i ugled. Nekada su u radničke savjete birani najbolji radnici, pronalazači, odlučni i glasni pobornici neprekidnih društvenih preobražaja, a sada su u njih zasjeli, kao po pravu naslijeđa, kolovođe »mira u kući«, često mira i po svaku, najgoru cijenu.

Digitized by Google

U odnosu na promijene u političkom sistemu na Kongresu SKH bilo je manje podjela nego što ih inače ima na našoj javnoj političkoj sceni. Koliko nitko nije pokušao osporiti nužnost očuvanja osnova na kojima je utemeljen politički sistem SFRJ, isto toliko nije bilo ni glasa koji bi se protivio zahtjevima za takvim dubokim i sadržajnim promjenama koje politički sistem treba da učine efikasnim instrumentom u rukama radnog čovjeka i u funkciji razvijanja socijalističkih samoupravnih odnosa.

Nešto polemičke iskre izbilo je oko dileme — treba li ili ne vijeće udruženog rada u Skupštini Jugoslavije? Međutim, ni najmanje dileme nije bilo u ocjeni da je stvarna, praktična pozicija osnovnih radnih slojeva stanovništva u dubokom neskladu sa ulogom koju tim slojevima normativno namjenjuju ustavna rješenja. A to samo potvrđuje da su razlike oko karaktera i dosega izmjena u političkom sistemu bile neuporedivo manje među sudionicima Kongresa nego što se već mjesecima iskazuju među »forumašima« u dnevnoj, tekućoj političkoj igri.

Još u danima održavanja Kongresa bilo je očigledno, a kasnijim pažljivim čitanjem kongresnog zapisnika potvrdilo se, da su delegati izoštrenijom, pojačanom »političkom dioptrijom« slikali postojeće stanje i iznosili svoja shvatanja o budućim koracima intenzivnije i efikasnije idejno-političke borbe za radikalno mijenjanje tog postojećeg — i »stojećeg«! — stanja.

U tome im nije manjkalo ni otvorenosti, ni strpljenja, niti hrabrosti. I upravo zato što je velika većina učesnika ovog kongresa odgovorno nastojala da »odradi« svoju kongresnu političku obavezu, bilo bi zaista nužno — da iza ovakvog ponašanja uslijedi i odgovarajuće (odgovorno) ponašanje novoizabranog Centralnog komiteta SKH, kao i svih njegovih organa. Orijentaciju za svoj rad u slijedeće četiri godine organi Saveza komunista Hrvatske morali bi potražiti ne samo u izglasanim kongresnim dokumentima, nego i u inicijativama, prijedlozima, konkretnim primjedbama i kritikama delegata. Sve te silne, otvorene komunističke riječi, razumljivo, nisu mogle ući u kongresne dokumente, ali ne bi stoga smjele biti zaboravljene.

Pogotovu zato što su u njima i kritika i samokritika na stanje u Savezu komunista, dakle na vlastitu adresu, bile i češće i žešće nego prozivke koje su upućivane antisocijalističkim snagama. O hrvatskom nacionalizmu, na primjer, i o prilagođavanju njegovih metoda djelovanja, posebno među mladima i u kulturi, dosta je rečeno, ali je, s punim pravom, i tu dodata opaska — da čak i otrov nacionalizma ponekad podstiču i šire članovi Saveza komunista!

»Specifičan oblik frakcionaštva«

Kritički tonovi na 10. kongresu Saveza komunista Hrvatske kulminirali su žestinom — u ocjenjivanju stanja u samom Savezu komunista. Gotovo i nije bilo govornika koji je na kongresu istu-

Digitized by Google

pio a da barem nije spomenuo zabrinutost za jedinstvo i u SKH i u SKJ. Pri tom su često spominjane i citirane Titove riječi kojima je on uporno skretao pažnju kako na moguće teške posljedice nejedinstva u SKJ toliko i na teške posljedice njegovog eventualnog odvajanja od radničke klase i njenih tekućih i historijskih interesa.

Po onome što su njihovi delegati izrekli, komunisti Hrvatske najozbiljnije su zabrinuti zbog idejno-političkih i moralnih deformacija koje »plave organizam SK«. »Federalizacija SKJ« označena je »specifičnim oblikom frakcionaštva«, kojemu je očigledan cilj da Savez komunista Jugoslavije pretvori u svojevrsnu koaliciju sve više osamostaljenih republičkih i pokrajinskih (to jest nacionalnih) partija. U ovom smjeru, rečeno je, uporno i sistematski djeluju »nevidljve« snage, grupe i pojedinci, koji su očito vrlo uticajni, na praktične poteze koje vuku pojedina rukovodstva SK. To je već dovelo do toga da Savez komunista Jugoslavije — djeluje uistinu kao Savez, a savezi komunista u republikama i pokrajinama — kao partije. Međutim, po mišljenju mnogih učesnika Kongresa, deformacije unutrašnjih odnosa na tome se ne zaustavljaju.

Principi demokratskog centralizma još jedino vrijede u osnovnim organizacijama SK, iako se ni u njima ne provode dosljedno. Dok je u vrhovima republičkih i pokrajinskih SK sve izraženiji centralizam, istovremeno se neformalno konstituiraju i iz pozadine djeluju frakcijske grupe koje postaju paralelni centri »druge politike«. U opisivanju ovog stanja izricane su i riječi ogorčenja — sve do tvrdnje da to »više šteti nego aktivnost svih antisocijalističkih snaga u društvu«!

Svoje zabrinjavajuće viđenje stanja u SK delegati su ilustrirali mnogim primjerima. Po njima, i obračun sa albanskim separatizmom na Kosovu dovoljno govori — koliko je Savez komunista Jugoslavije iznutra podijeljen. Godinama se već na Kosovu vodi borba za očuvanje i odbranu integriteta, cjelovitosti Socijalističke Federatvne Republike Jugoslavije, a drugi su dijelovi SKJ — izvan Srbije i Kosova — dugo vremena »sa strane promatrali« ono što se tamo zbiva! »Sve što se zbiva na Kosovu, a u ovom momentu posebno položaj i ravnopravnost srpskog i crnogorskog naroda na Kosovu, mora biti i naša briga, kao i briga i odgovornost cijele Jugoslavije«, istaknuto je i podržano na Kongresu komunista Hrvatske.

Oportunizam je već uzeo razmjere »golemih metastaza« u organizmu SK. Spominjući ga, delegati nisu tajili da »tema o oportunizmu i dvojakom ponašanju« postaje sve dosadnija, jer njeni verbalistički apeli gotovo i ne proizvode nikakve pozitivne učinke.

Kretanja u članstvu Saveza komunista Hrvatske u direktnoj su uzročno-posljedičnoj vezi s negativnim pojavama unutar njegovih redova. Pred ovaj kongres Savez komunista Hrvatske imao je 332.675 članova, što je za oko 16.000 manje nego što je imao u vrijeme svog prethodnog, 9. kongresa. Problem, međutim, nije

Digitized by Google

u tome što se članstvo smanjilo, nego prvenstveno u tome — što se smanjuje postotak, pa i broj radnika u SKH, te se tako dalje pogoršava njegova ionako nezadovoljavajuća socijalna struktura. Radnici sada čine 30% ukupnog članstva SKH, u vrijeme 9. kongresa (prije četiri godine) činili su 32,3%, a u vrijeme održavanja 8. kongresa (prije osam godina) 33,6% ukupnog članstva! Ova tendencija »okretanja radničkih leđa« nastavlja se: među novoprimljenima u SKH radnici čine manje od trećine, a među onima koji izlaze iz SKH — njih je blizu polovina! Tako je u 1985. godini Savez komunista Hrvatske napustilo 10.768 članova, a među njima je bilo 4.956 radnika.

Ovi, kao i drugi brojčani pokazatelji, poslužili su delegatima (posebno u Komisiji za razvoj, kadrovsku izgradnju i statutarna pitanja SK) kao još jedan argument za dokazivanje na Kongresu jako izraženog stava — *da snažniji iskorak iz ovog kriznog materijalnog i duhovnog stanja nije moguć prešućivanjem unutrašnjih odnosa i stanja u Savezu komunista i očuvanjem status prezensa (sadašnjeg stanja bolesti) u njemu.* Ugled među radnim masama Savez komunista gubi neodlučnošću (koja više nije pitanje volje nego mogućnosti s obzirom na »odnos snaga« u njemu) u izvršavanju onog što je na sebe preuzeo. Iznutra ga razaraju a izvana kompromitiraju grupe i pojedinci koji brojem jesu manjina, ali, u pravilu, vrlo uticajna manjina koja je u stanju da onemogući svaku radikalniju akciju za izmjenu društvenog stanja.

Stoga je posve razumljivo što su se na Kongresu čuli vrlo glasni zahtjevi za »čišćenjem redova SK«, ili oni nešto blaži — za »oslobađanjem od onih koji ga kompromitiraju«. U cilju razvijanja i jačanja demokratskog centralizma na svim nivoima SKJ, predloženo je i podržano da se u Statutu Saveza komunista Jugoslavije na jedinstven način regulira odnos SKJ sa savezima komunista republika i pokrajina — kao njegovim nedjeljivim, konstitutivnim i integralnim dijelovima. Jer, isticano je, jedinstvo u Savezu komunista Jugoslavije nije moguće ostvariti bez izjednačavanja svih pred Statutom SKJ i pred obavezama koje iz njega proističu —i pojedinaca i organizacionih dijelova SKJ.

Tko sije moralnu pustoš?

O moralnom činiocu kao prvorazrednom faktoru svega što se u društvu događa ili ne događa, čak i u ispunjavanju svakodnevnih radnih obaveza i zadataka, u kongresnoj debati puno je govoreno. Mnogi delegati nisu se suzdržavali da kažu — kako moralno i nemoralno ponašanje postaju najjači limit javnog razgraničenja ugleda i neugleda ne samo pojedinaca nego i cijelih organizacija, organa, sredina kojima ti pojedinci pripadaju. To poistovjećivanje, izjednačavanje ličnih prijestupa i grijeha sa cijelom okolinom jeste pretjerano i može biti i opasno, ali najčešće nije plod zlih namjera, nego najprije — loših i ponavljanih iskustava.

Digitized by Google

Prema ocjenama iznijetim na 10. kongresu SKH, očigledno višegodišnje opadanje zanimanja radnika za članstvo u Savezu komunista svoje povode i uzroke najčešće ima u sferi morala i nemorala. U vrijeme zatezanja »konopaca krize« radni ljudi postaju još osjetljiviji na dvoličnost, dupleksaštvo, na sve pojave i čini narušavanja građanskog, a kamoli komunističkog morala.

»Svi smo mi ovdje došli da se tužimo kako nam je loše, ali malo kažemo što sami činimo, koliko trošimo i gdje treba i gdje ne treba«, rekao je, uz ostalo, Đuro Nemet, slavonski delegat. I on je govorio o onima koji jedno propovijedaju, a drugo čine. O takvima — koji »pozivaju na jedinstvo, a drže podijeljene velike jugoslavenske sisteme«, govorio je i Vjekoslav Boslov. A u sličnom tonu — da se »jedno priča, a suprotno radi« — iako to stalno osuđujemo! — govorili su i mnogi drugi na najvišem skupu komunista Hrvatske.

U društvu koje teži ostvarenju socijalističkog principa vrednovanja ljudi prema njihovom radnom doprinosu — kakvo je ovo naše društvo — osnovni moralni kriterij morao bi imati korijen u radu. Te principe i načelna opredjeljenja neprekidno obnavljaju i potvrđuju svi naši kongresi (ne samo Saveza komunista), a oni su kao pravno-regulativne norme zapisani i u ustavnim i zurovskim odredbama. Ali, usprkos tome, u kongresnoj debati iznijeto je obilje primjera koji uvjerljivo posvjedočuju o sasvim suprotnoj praksi — koja, umjesto rada, stimulira »snalažljivost« i lak život s malo rada. Takva deformirana praksa vrednovanja ljudi i onog što oni čine i ne čine dovela je do toga — da iskorištenost radnog vremena i sredstava jedva prelazi 50%!

Toj unakazujućoj praksi koja izaziva pogubne društvene posljedice stimuliranjem neradnog, umjesto radnog entuzijazma, veliki doprinos daju i članovi Saveza komunista — najčešće oportunističkim držanjem pred očiglednim deformacijama, a nerijetko i vlastitim osobnim primjerom. Spominjući to, jedan delegat reče — kako samo jedan loš primjer iz životne prakse, pogotovu ako se održava i ponavlja, ima veći uticaj na omladinu nego stotine predavanja u učionicama i na raznim tribinama.

Oštro i gnjevno govorili su neki delegati o moralnoj pustoši koju iza sebe i oko sebe ostavljaju pojedinci s članskim knjižicama Saveza komunista. Nije riječ samo o slučajevima osobnih privilegija, uzurpacija, mešetarenja i »snalaženja« u probijanju kroz život, mada ni ove primjere nikako ne treba potcjenjivati.

Najteže posljedice u radnim masama izazivaju odomaćene pojave šireg društvenog obezvrjeđivanja rada i legaliziranje namnoženih oblika zabušavanja i neradništva. Dok privreda, proizvodnja, neprekidno posrću pod teškim teretom materijalnih i financijskih nevolja, istovremeno se širi »kult kancelarija« (kako doslovno reče jedan delegat), dok željezničari čak do penzije čekaju na rješenje stambenog problema, dotle snalažljivi pojedinci nezasluženo mijenjaju društvene stanove kao košulje!

Digitized by Google

Razgovori o moralu članova Saveza komunista morali bi biti »spušteni« u osnovne organizacije SK, pa i u radne sredine u kojima te organizacije djeluju. U »prvoj komisiji« — za razvoj, kadrovsku izgradnju i statutarna pitanja SK — bio je iznijet i prijedlog da se u Statut SKH unese obaveza da osnovne organizacije svakih šest mjeseci stavljaju na dnevni red — kritiku i samokritiku. Iako je takvo raspoloženje bilo nerealno, prijedlog je odbijen. A mnogi su sa Kongresa otišli sa uvjerenjem da iskorjenjivanje klime apatije, ravnodušnosti i u članstvu SK i u radnim ljudima nije moguće — sve dok u Savezu komunista ne započnu otvoreni, konkretni pa i »neugodni« razgovori o moralnim deformacijama tih i tih, tog i tog člana.

Moralne norme za komuniste sve češće se izjednačuju s normama građanskog morala. Otuda i raširene pojave i otvorene tvrdnje — da član SK nije kriv dok mu sud krivnju ne dokaže! Takvih primjera bilo je u vezi sa »agrobiznisom« u Slavoniji, a i u nekim drugim slučajevima perfidnih napada na društvenu imovinu. U tim slučajevima neki su funkcioneri bili angažirani u ulozi branitelja onih pojedinaca koji su teško kompromitirali moralni lik Saveza komunista.

Kritički i o kongresu

Kao i u ranijoj općepartijskoj debati o Prijedlogu zaključaka 13. sjednice CK SKJ, i sada, na 10. kongresu komunista Hrvatske izrazito je prevladavalo mišljenje da prave idejno-političke diferencijacije u SK neće biti sve dok formalistički i forumaški rad potiskuje komunistički aktivitet većinskog dijela članstva. Za promjenu ovog stanja nužna je radikalna demokratizacija unutrašnjih odnosa u Savezu komunista, takva demokratizacija u kojoj će organi i funkcioneri stvarno a ne formalno polagati račune o radu i ponašanju — pred članstvom u ime kojeg djeluju.

U Savezu komunista Hrvatske u ovom su pravcu učinjeni značajni, ali ipak tek prvi koraci. Pred ovaj kongres vođena je demokratska rasprava o potencijalnim kandidatima, zatim je vršena postupna selekcija i tim putem se došlo do proširenih lista za izbor članova u sve organe SKH i SKJ. Nema sumnje da je ovo veliki iskoračaj iz dosadašnje prakse zatvorenih lista i »demokratske rasprave« u zatvorenom krugu. Ipak, sve se to još ostvaruje u ograničenim, skučenim političkim i demokratskim okvirima. Na primjer, na listi za izbor 97 članova CK SKH na Kosovu se našlo 114 kandidata, odnosno 17 više nego što ih se biralo. Na listi za izbor 19 članova CK SKJ bilo je 25 predloženih kandidata. Međutim, sva saznanja govore da je u članstvu SK raspoloženje u prilog dvostrukom broju kandidata za izbore u sve organe i na sve funkcije. Iz nekih osnovnih organizacija stizali su i jasno prepoznatljivi zahtjevi da se o kandidatima na svim listama prethodno raspravlja među članstvom, u partijskim organizacijama.

Digitized by Google

Iako u javnom dijelu kongresa o njoj gotovo nije bilo riječi, u kongresnim kuloarima aktuelna je bila i tema: kako mijenjati i same kongrese Saveza komunista? Izražavano je mišljenje da je za punu demokratizaciju unutrašnjih odnosa u SK neophodna i punija demokratizacija svih priprema za kongres i, zatim, jača demokratizacija cijelog toka rada kongresa. Da li je sadašnja praksa »razbijanja« kongresa na brojne komisije prilog demokratizaciji ili je ipak više protiv nje? Zar ne bi bilo korisnije plenumska zasjedanja učiniti važnijima, rasprave voditi u plenumu i tu direktno sučeljavati ocjene, stavove i prijedloge — uz ograničenje vremena i stroga poslovnička pravila za sve?

Ova i druga slična pitanja o fizionomiji i sadržaju kongresa učestalo se postavljaju, a na njih unaprijed odmahuju glavama oni kojima najviše odgovaraju formalizirani, rutinski, uhodani putevi partijskog života i rada. Također su sve češća i razmišljanja o »tehnologiji« izbora delegata za kongrese Saveza komunista. Sve više jača uvjerenje da bi izbor delegata za kongrese morao da se izdigne na viši idejno-politički novo, jer i ovom prilikom taj je posao ostao rutinski, u pozadini složenog posla kandidiranja i izbora. Ako kongresi Saveza komunista imaju ulogu ishodišta i međaša za naredno četvorogodišnje razdoblje, ako im želimo dati jaču i obavezujuću težinu, onda na taj skup treba da dođu moralno i radno najprimjereniji a idejno-politički najsposobniji komunisti. To znači da bi izbor delegata trebalo da postane izuzetno odgovoran posao i za rukovodstva i za članstvo SK, posao koji se prvenstveno obavlja u partijskoj bazi, i to na najdemokratskiji način.

Na Titovom kursu

Jasne ocjene i odlučni zahtjevi za takvim ekonomskim i političkim promjenama koje će vratiti povjerenje radnih masa u socijalistički samoupravni kurs društveno-ekonomskog razvoja — to je osnovno što je dalo pečat toku 10. kongresa Saveza komunista Hrvatske. Ton delegatskih istupanja bio je često povišeniji i oštriji od znatno mirnijeg teksta u kongresnoj rezoluciji, ali bitnih razlika u sadržaju i porukama nema. Na prvi pogled mogao bi se steći dojam — da je ono što je u Rezoluciji zapisano već čitano i slušano. Međutim, taj osnovni dokument Kongresa ipak je usmjeren na bitne zadatke koji Savezu komunista ove republike predstoje, a to su: odlučnija afirmacija rada i stvarnih radnih rezultata; suvremene metode idejno-političke borbe u kojima moć i snagu imaju argumenti i primjeri; reafirmacija izvornog radničkog samoupravljanja; stvarno prosijavanje redova SK iz čega treba da proistekne pozitivna diferencijacija, razlaz sa onima koji kaljaju moralni lik a samoupravljanje jednostavno »šutiraju« u aut.

Među svim tim bitnim i osnovnim zadacima jedan je i u raspravi i u dokumentima jedinstveno označen prvim i glavnim:

Digitized by Google

odlučnost da se, usprkos svim iskušenjima i pritiscima, istraje na Titovom kursu bratstva, jedinstva, ravnopravnosti naših naroda i odbrane integriteta Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Jedan od najjačih aplauza na svim sjednicama prolomio se u času kada je jedan od riječkih delegata prenio poruku koja im je data prilikom ispraćaja iz Rijeke — »da čuvamo bratstvo i jedinstvo kao zenicu oka«!

Upravo zato što su izražavali i jedinstvo i odlučnost da uklone sve što se isprečuje na putu koji slijedi Tita i njegovo djelo, delegati nisu skrivali zabrinutost zbog onog što je propušteno da se učini, zbog grešaka koje se ponavljaju i — najviše — zbog toleriranja očiglednih pojava koje razbijaju jedinstvo SKJ i SFRJ. Bilo je očigledno da komuniste najviše brinu dvije gorke činjenične istine o nejedinstvu u SKJ, koje, prema onome što se čulo, opasnije od klasične kontrarevolucije ugrožavaju jedinstvo Jugoslavije. Prva je — osamostaljeni policentrični centralizam u republikama i pokrajinama koji postaje odbojan na svaku kritiku, a razvija se pod patronatom odgovarajućih rukovodstava Saveza komunista. A druga — vrlo različiti, često i oprečni kriteriji ocjenjivanja nacionalizma i separatističkih pojava, sa očitom strogošću prema »tuđem« i blagošću prema »našem« nacionalizmu, i to opet uz, makar prešutnu, suglasnost rukovodstava SK!

Komunisti se više ne mire niti zadovoljavaju tvrdnjom — »Nisu nam potrebni novi zaključci!« Za vrijeme kongresnih dana u Zagrebu oni su ponovili — kako profesionalni oratori za svako novo sučeljavanje s vlastitom sterilnošću, nemoći i neodgovornosti — iskivaju nove dosadne fraze, umjesto da učine makar jedan praktični korak od svojih šančeva prema zajedničkom, jugoslovenskom i SKJ-evskom rješenju.

Delegati su iskazivali zabrinutost zbog stanja u kojem se trenutno nalaze i Hrvatska i Jugoslavija, ali se ni u jednom istupu nije osjećala nevjerica u budućnost. Naprotiv, oštrina njihovih riječi kao da je izlazila iz snage samopouzdanja i riješenosti. Mitja Ribičič, koji je Kongres pozdravio u ime CK SKJ, nagrađen je dugim aplauzom za riječi: »Socijalistička samoupravna demokracija mora se potvrditi kao ekonomski efikasan, politički demokratičan i socijalno siguran sistem.« Taj aplauz bio je više od domaćinske kurtoazije, jer je odrazio suglasje delegata s Ribičičem.

Većina od preko 200 govornika koji su na 10. kongresu SK Hrvatske istupili iznosila je slične tvrdnje i poruke. Ali iz njihovih izlaganja jasno se razaznavalo — i tko je »najzaslužniji« što se ti ciljevi ne ostvaruju. Protiv ekonomske efikasnosti, političke demokratičnosti i socijalne sigurnosti najdirektnije djeluju svi oni koji birokratiziranim mjerilima ili poročnim primjerima ubijaju u radnim ljudima i socijalističku svijest i samoupravni entuzijazam.

Ivo Družijanić

Digitized by Google

Bosna i Hercegovina:

Kongres očekivanih tonova

Još su pripreme za Deveti kongres Saveza komunista Bosne i Hercegovine[1] nagovjestile da će se najviši dogovor komunista Bosne i Hercegovine razlikovati od prethodnih najmanje u tri stvari. Prvo, zahtjevi vremena su otklonili gotovo svaku pomisao o tome da bi ovaj kongres trebalo da bude bilo šta drugo do radni dogovor, radan po svemu, pa i po spoljnim obilježjima. Drugo, od Kongresa se očekivao radikalan razlaz sa praksom koja je godinama angažovala najviše snage i energije u pripremanju stavova i zaključaka, da bi nakon toga ostalo gotovo prazno polje akcije na dosljednom i jedinstvenom ostvarivanju dogovorenog. Treće, komunisti u Bosni i Hercegovini su više nego ikad do sada pred delegate Kongresa stavili zadatak i obavezu da, baveći se svim otvorenim pitanjima, tragajući za rješenjima i opredjeljujući se za njih, imaju u vidu da se sve to mora raditi s jednim važnim ciljem: da se na konkretan način i na samom 9. kongresu SKBiH doprinese jačanju jedinstva Saveza komunista Jugoslavije u vremenu priprema za 13. kongres, na samom kongresu, a naročito — poslije njega.

[1] Deveti kongres SKBiH održan je u Sarajevu 19, 20. i 21. maja 1986.

Digitized by Google

Kada se nakon svega što se u tri kongresna dana događalo pokušava svoditi i zaključivati, onda bi se, bez mnogo dvojbe, moglo kazati da je 9. kongres SKBiH bio na razini očekivanja.

Bio je to skup oslobođen svakog suvišnog dekora, i scenskog i političkog. U šest komisija[2] govorila su 364 delegata[3], u pravilu otvoreno, kritički, polemički, ali u atmosferi pune tolerancije za drugačiji sud i mišljenje, za drugačiji pogled na problem i njegovo rješenje. Korekcija se ipak mora učiniti kada je u pitanju manifestacioni karakter 9. kongresa SKBiH: taj element nije izostao, naprotiv. Ali dogodilo se ono što se zapravo i jedino moglo dogoditi. Na ovom kongresu manifestovan je visok stepen jedinstva bosanskohercegovačkih komunista u sagledavanju platforme buduće akcije koja će voditi ka prevazilaženju krize, jačanjem socijalističkog samoupravljanja, kao integralnog društvenog odnosa, iskazivanjem Saveza komunista kao partije revolucionarnih promjena, koja je i spremna i sposobna da ozbiljno i duboko mijenja konfiguraciju djelujućih tendencija. Izrazi manifestacionog na ovom kongresu nisu išli jednim kolosijekom a kongres drugim već su se javili gotovo kao spontani iskaz zadovoljstva, pa i oduševljenja time što Kongres zauzima željeni kurs i što pogađa u središte očekivanja i htijenja komunista u Bosni i Hercegovini[4] i svih žitelja ove republike. Aplauzi i odobravanja uslijedili bi kada se Kongres opredjeljivao za jasne iskaze da ovaj i predstojeći 13. kongres SKJ svojim odlukama i idejnim i akcionim jedinstvom komunista u njihovom ostvarivanju »budu razmeđe za definitivnu prevagu socijalističkog samoupravljanja, da se ta bitka dobije prevagom radničko-klasnog interesa i jačanjem bratstva i jedinstva, produbljivanjem socijalističkog samoupravnog demokratizma, širenjem socijalne osnove radničko-klasnog kursa i politike Saveza komunista, uz čvrst, neprobojan front prema desnici i nacionalizmu i njihovom potiskivanju sa političke scene«.[5] To je stav koji je u obrazloženju rezolucija dobio slije-

---

[2] Deveti kongres SKBiH radio je u sljedećim komisijama: »Zadaci u jačanju jedinstva, odgovornosti i akcione sposobnosti SKBiH za ostvarivanje vodeće idejno-političke uloge«, »SK u borbi za dalji razvoj socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa, materijalni i društveni razvoj, naučno-tehnološki progres i unapređivanje ekonomskih odnosa sa inostranstvom«, »Zadaci SKBiH na razvijanju i unapređivanju političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, nezavisne spoljne politike«, »Zadaci SKBiH u socijalističkom samoupravnom preobražaju obrazovanja, vaspitanja, kulture i fizičke kulture«, »Idejno-politički zadaci SKBiH u rješavanju problema zapošljavanja« i »Savez komunista Bosne i Hercegovine u borbi za daljnji razvoj socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa u poljoprivredi i na selu«.

[3] Od ukupno 1.061 delegata i članova organa SKBiH i organa SKJ iz SKBiH 9. kongresu SKBiH je, prema Izvještaju Verifikacione komisije, prisustvovalo 1.048 delegata i članova organa SK.

[4] Pred 9. kongres Savez komunista Bosne i Hercegovine je imao više od 430.000 članova (krajem 1985. 425.443).

[5] Milan Uzelac, Obrazloženje Rezolucija 9. kongresa SKBiH.

Digitized by Google

deće dimenzije: »Naš kongres to određuje kao osnovne odrednice kontinuiteta revolucije danas.«

Kongresi, kada se uspješno završe — a 9. kongres SKBiH je, bez sumnje, uspješno završen, jesu prilika i povod za slavlje. Slavlja je, naravno, bilo i ovom prilikom, ali je u njemu, rekli bismo, bilo dosta uzdržanosti. To je, vjerovatno, pored svega drugog, rezultat realnosti u pristupu koja je bila dominantan uklon učesnika u raspravama, a treba reći da je takav pristup dobio svoj puni izraz i u usvojenim dokumentima. Svijest o tome da se značaj i vrijednosti ovog kongresa neće ocjenjivati po tome kako se na njemu govorilo, čak ni po tome šta se zaključilo, već šta se učinilo i šta će se tek učiniti, uvjetovala je, na određen način, kompletnu kongresnu atmosferu, ali značajnije je od toga da je taj pristup pokazao da se željeni radikalan zaokret već događa. Delegati i gosti 9. kongresa SKBiH razišli su se bez iluzije da je najveći dio posla već obavljen, već su, naprotiv, ponijeli saznanje o tome da je obavljen značajan dio posla, ali da veći i značajniji tek predstoji želi li se preći most od željenog ka stvarnom.

Savez komunista između htjeti i moći

Klima koja je stvorena tokom opštepartijske rasprave o Prijedlogu zaključaka o ostvarivanju idejnog i akcionog jedinstva i jačanju vodeće uloge Saveza komunista Jugoslavije, a koja je prvenstveno otvorila prostore za stvaralačku kritiku realno postojećih problema i grešaka, koja je, pored svih pozitivnih rezultata, pokazala i koliko je veliko povjerenje radnih ljudi, u narodu uopšte u Savez komunista kao jedinu realnu snagu koja može obezbijediti dalji uspješan razvoj socijalističkog samoupravljanja i, na toj osnovi, eliminisanje uzroka i posljedica složenog društveno-ekonomskog, pa i političkog stanja u kojem se nalazimo, potvrdila se, proširila i produbila na 9. kongresu SKBiH.

Saznanje o tome da se u sadašnjim uslovima revolucionarne borbe i način političkog rada i ostvarivanje vodeće idejno-političke uloge Saveza komunista mora osavremenjivati i usaglašavati sa zahtjevima vremena i potrebama društvenog razvoja dominiralo je i na određen način je izbilo u prvi plan i u referatu predsjednika CK SKBiH Mate Andrića, u raspravama u komisijama, a i u utvrđenoj Rezoluciji o zadacima u jačanju jedinstva, odgovornosti i akcione sposobnosti Saveza komunista Bosne i Hercegovine za ostvarivanje vodeće idejno-političke uloge u društvu. Ocjena je da se te promjene ostvaruju dosta sporo, da se teško napuštaju ustaljene navike, ali i pozicije koje manje ili više odstupaju od mjesta i uloge Saveza komunista u socijalističkom samoupravljanju.

Na 9. kongresu SKBiH kritika stanja i odnosa u Savezu komunista, a napose njegove akcione i idejne osposobljenosti za

Digitized by Google

akciju, za konkretan rad imala je nekoliko važnih uporišta. Prije svega, to su: organizovanost Saveza komunista Jugoslavije uopšte, a napose sa stanovišta obezbjeđivanja dosljednog i jedinstvenog ostvarivanja jedinstveno utvrđene politike, u tom kontekstu centralno mjesto je imao demokratski centralizam; zatim idejno i akciono jedinstvo, kao osnovna pretpostavka revolucionarne sposobnosti Saveza komunista, u tom kontekstu posebno su sagledavane sve one tendencije koje su negativno uticale na ispoljavanje tih sposobnosti Saveza komunista u proteklom međukongresnom razdoblju; odnos prema radničkoj klasi i djelovanju u masama i u sistemu uopšte, te neka druga, svakako ne manje značajna uporišta.

Nemoguće je, dakako, na ovom mjestu cjelovitije iznijeti stavove i mišljenja koja su na ovom kongresu izrečena o naznačenim i drugim pitanjima što su se neposredno ticala mjesta i uloge Saveza komunista, njegovih zasluga ali i propusta, a posebno svih onih koja su imala ambiciju da promišljaju promjene koje valja učiniti da bi se u Savezu komunista Bosne i Hercegovine i Savezu komunista Jugoslavije u cjelini prebrodio nesklad između htjeti i moći, pa ćemo se stoga samo zadržati na nekim od tih pitanja za koja smatramo da su izazvala najveće interesovanje na Kongresu, a i izvan kongresnih dvorana.

Kada je riječ o *organizovanosti*, valja najprije kazati da je kritički konstatovano da postoji svojevrstan nesklad između sadržine i oblika ostvarivanja revolucionarne uloge avangarde radničke klase i realnih društveno-istorijskih uslova, koji se danas ispoljava u zaostajanju ili čak izostajanju iz nekih tokova, pa, tu i tamo i gubljenju sposobnosti za prilagođavanje uslovima borbe ili pomanjkanju sluha za rad u masama, odnosno za uspostavljanje živih, neposrednih veza s klasom i narodom. U referatu predsjednika CK SKBiH se kaže da je »i ovaj period potvrdio da Savez komunista može, predvodeći radničku klasu, razvijajući njenu samoupravnu aktivnost, pretvarajući njene pozitivne pritiske, revolt, pa i nezadovoljstva u organizovanu društvenu akciju, činiti iskorake u mijenjanju postojećih odnosa i ostvarivati svoju društvenu ulogu«. Moglo bi se reći da je ta kritička misao dala, na određen način, šlagvort raspravama koje su ukazale na zaista izuzetno mnogo konkretnih i jasnih primjera što su to potvrđivali. Ilustracije radi, istaknuto je da i u našoj javnoj riječi, u raspravama koje se vode u Savezu komunista, ili u kojima komunisti učestvuju, nerjetko dominira uopštenost i ponavljanje, pa i nemoć u odnosu na aktuelne probleme, što nerjetko ostavlja utisak da se u Savezu komunista, zapravo, i ne zna kako doći do rješenja za njih, odnosno da nije posve jasno za što se to Savez komunista zalaže. Ukazivano je, također, na potrebu da se u organizacionom i svakom drugom pogledu Savez komunista mora brže i odlučnije oslobađati uticaja etatističkih i tehnobirokratskih tendencija i njihovih nosilaca, a napose tendencija federalizacije. To je ocijenjeno kao neophodan uslov da Savez komunista može potvrđivati svoju

Digitized by Google

integrirajuću ulogu, još snažnije se afirmisati kao predvodnik onih snaga koje na pozicijama socijalističkog samoupravljanja i vlasti radničke klase krče puteve daljeg progresivnog razvoja.

Na pitanje kako to djelotvorno provoditi, 9. kongres SKBiH je odgovorio na dva načina: kritičkom analizom i valorizacijom prakse, koja je sagledavala Savez komunista Jugoslavije u cjelini, i na temelju toga utvrđivanjem nekih konkretnih prijedloga i stavova s kojima će se izaći i na 13. kongres SKJ, i operacionalizacijom rješenja koja u organizacionom i akcionom pogledu treba da se primjenjuju u Savezu komunista Bosne i Hercegovine.

Odgovornost za *izgrađivanje jedinstva* Saveza komunista Jugoslavije (a treba reći da je mnogo puta upozoravano sa kongresnih govornica da se treba vraćati Titovim riječima da se »jedinstvo uvijek stvara u akciji, u borbi, kada se riječi potvrđuju djelima« i da »bez akcije nema jedinstva komunista), po ocjeni 9. kongresa SKBiH, moraju da snose svi komunisti, organizacije i organi SKBiH i SKJ, ali je u tome, ipak, istaknuta posebna odgovornost pokrajinskih i centralnih komiteta SK i Centralnog komiteta SKJ.[6]

Eho mnogobrojnih rasprava na temu zašto je došlo do erozije jedinstva SKJ, zašto se primjenjuju često različiti kriteriji u ocjenjivanju istovjetnih pojava i ponašanja, šta i kako komuniste dovodi u poziciju da nasjedaju uskim, parcijalnim ili partikularističkim interesima, a da zanemaruju opšti, zašto se u Savez komunista Jugoslavije unose i elementi federalizacije odnosa itd. dobio je svoj izraz u opšteprihvaćenom stavu da se Centralni komitet SKJ, kao najviši organ Saveza komunista Jugoslavije između dva kongresa, mora snažnije ispoljiti kao faktor izgradnje jedinstva, odgovornosti i efikasnosti u realizaciji kongresnih stavova.[7]

---

[6] »U savremenim uslovima djelovanja — kazao je obrazlažući kongresne rezolucije novoizabrani predsjednik Predsjedništva CK SKBiH Milan Uzelac, na značenju dobija osposobljenost SKJ, a posebno njegovog Centralnog komiteta, da idejno-teorijski uopštava na višem stepenu poimanja neposredne i istorijske interese radničke klase, da potiče na nova, samoupravnija i dosljednija rješenja problema razvoja društva, da na tim pravcima obezbjeđuje idejno i akciono jedinstvo SKJ.«

[7] »Kao sastavni dio jedinstvene revolucionarne organizacije Saveza komunista Jugoslavije, Savez komunista Bosne i Hercegovine odlučno će se suprotstaviti svim pojavama u Savezu komunista Jugoslavije koje vode slabljenju njegovog jedinstva na osnovama federalizacije. Komunisti, organizacije, a posebno rukovodstva SKBiH, borbu protiv federalizacije u Savezu komunista Jugoslavije moraju voditi, prije svega, dosljednom primjenom principa demokratskog centralizma, jačanjem svoje odgovornosti za građenje i provođenje politike SKJ u cjelini, suprotstavljanjem pojavama voluntarističkog i subjektivističkog odnosa prema zaključcima organa SKJ, pojavama njihovog zaobilaženja, negiranja i neprovođenja, diferencijacijom sa kadrovima u Savezu komunista koji na etatistički i liberalistički način jedinstvenu idejno-političku aktivnost SKJ revidiraju i koče u ime navodnih interesa »svoje sredine«, prevladavanjem pojava nekritičkog identifikovanja organizacije i organa SK sa odlukama i mjerama državnih organa u Republici i drugim društveno-političkim zajednicama, borbom pro-

Digitized by Google

Imalo se to u vidu i prilikom pripremanja *izmjena i dopuna Statuta SKBiH*, u kojem posebno mjesto pripada onim rješenjima koja se odnose na (ili koja se donose s ciljem i namjerom da osnaži i ojača) *idejno i akciono jedinstvo*, izgrađivanje unutrašnjih odnosa na principima demokratskog centralizma i utvrđivanje prava i obaveze članstva, organizacija i organa za primjenu utvrđene politike. Valja reći da su i na samom 9. kongresu SKBiH, a i prije njegovog održavanja, u javnoj raspravi odbačena sva ona shvatanja i razmišljanja o takvim statutarnim rješenjima kojima se zagovara jedinstvo na centralističkim osnovama, demokratski centralizam svodi na svojevrsno propisivanje poslušnosti u izvršavanju politke, bez obzira na to da li je u njenoj izgradnji na demokratski način učestvovalo, članstvo. Nisu, također, prihvaćeni ni prijedlozi koji su išli za tim da se ograniči samostalnost saveza komunista republika i pokrajina, a time i osnovnih i opštinskih organizacija, da se donese samo jedan statut za ceo SKJ itd.

U novom tekstu Statuta, ne bez otvorenog odobravanja i na samom Kongresu, nalazi se i rješenje da članovi SKJ, organizovani u osnovne, opštinske i gradsku organizaciju, čine Savez komunista Bosne i Hercegovine, koji je integralni dio jedinstvenog Saveza komunista Jugoslavije. Taj princip je konsekventno proveden u svim odredbama i znači da, kada je riječ o pojedinom članu, on je uvijek i bez ikakvih ograda i izuzetaka član Saveza komunista Jugoslavije, a kada je riječ o organizacionim oblicima, oni su oblici Saveza komunista Bosne i Hercegovine.

U definisanju statutarnih normi akcent je stavljen i na akciono organizovanje. Isključivo i prije svega s namjerom da se doprinese jačanju jedinstva u akciji komunista u udruženom radu, na kojima je i najveći teret bitke za ostvarivanje politike stabilizacije i prevazilaženje krize u kojoj se zemlja nalazi, proširen su oblici i forme stalnog akcionog organizovanja. Prema rješenjima koja su usvojena na Kongresu, predviđa se, pored ostalog, da se i u radnim organizacijama koje imaju više osnovnih organizacija udruženog rada i osnovnih organizacija SK formira konferencija osnovnih organizacija SK, kao stalni oblik akcionog organizovanja, i to bez obzira na to da li djeluje na području jedne ili više opština. Takve konferencije bi birale svoje sekretarijate kao svoje radno tijelo, a sekretarijat iz svog sastava — sekretara. Pri tom je posebno značajno, na osnovu prethodnih rasprava u osnovnim organizacijama SK i njihovih prijedloga, Konferencija osnovnih organizacija bi utvrđivala stavove i donosila odluke na način kako to čine organi SK, obavezne za sve članove i osnovne organizacije Saveza komunista.

---

tiv pojava da se u organima SK demokratski centralizam zamijeni sporazumijevanjem i dogovaranjem« (iz Rezolucije o zadacima u jačanju jedinstva, odgovornosti i akcione sposobnosti SKBiH).

Digitized by Google

Uz ove i neke druge promjene ili dopune Statuta SKBiH donesena su i mnoga druga rješenja koja bi trebalo da bitnije opredjeljuju metod i sadržaj rada organizacija i organa SK, da obezbjeđuju bitne preduslove za jačanje jedinstva, dosljednosti i efikasnosti u akciji i da na taj način budu u funkciji jačanja idejnog i akcionog jedinstva Saveza komunista Jugoslavije.

Dakako, u svemu tome ključno mjesto i dalje pripada pitanju, na koga se Savez komunista oslanja u svojoj akciji — na radničku klasu, radne ljude i građane, njihova stremljenja, istorijske i neposredne interese ili na neke druge strukture društva koje su, to je više nego očigledno, postale kočnica istorijskog procesa ovladavanja radničke klase odlučivanjem o svim pitanjima društvene reprodukcije, a napose odlučivanjem o radu, proizvodnji i dohotku? Mato Andrić je na početku rada 9. kongresa SKBiH u svom referatu bio decidan u stavu: »Radnička klasa cijeniće nas po tome koliko se nalazimo u matici borbe za njene interese, za razvoj samoupravljanja i brži ukupni materijalni razvoj.«[8]

Ključevi izlaza iz krize

Iskustvo iz perioda koji dijeli 8. i 9. kongres SKBiH sigurno je moglo biti oslonac u projektovanju ostvarivanja cilja koji se jednostavno naziva — izlazak zemlje iz krize. U preambuli Rezolucije, koja nosi naslov »Savez komunista u borbi za daljnji razvoj socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa, materijalni i društveni razvoj i naučno-tehnološki progres«, konstatuje se da je idejno-politička aktivnost Saveza komunista između dva kongresa ostvarivana u složenim ekonomskim i drugim protivrječnostima u zemlji i izuzetno složenim međunarodnim ekonomskim uslovima, a potom ističe da nije došlo do jačanja uloge udruženog rada u društvenoj reprodukciji, već naprotiv, do slabljenja njegovog ekonomskog položaja i snažnijeg ispoljavanja protivrječnosti i zaostajanja u razvoju socijalističkog samoupravljanja. Evo, uostalom, kako je u ovoj rezoluciji dijagnosticirano stanje: »...Zaostajanje u razvoju socijalističkog samoupravljanja posljedica je otuđivanje dohotka od radnika, slabljenja ekonomskog položaja udruženog rada, nedogađenosti privrednog sistema, neadekvatnosti u razvojnoj i ekonomskoj politici i nedosljednog provođenja utvrđenih ciljeva, što je uticalo na narastanje etatističkih tendencija i tehnobirokratskog ponašanja u odlučivanju

[8] Za SKBiH je karakteristično da u proteklom međukongresnom periodu nije došlo do smanjenja broja članova. Naprotiv, od 1981 (pred 8. kongres SKBiH) do marta 1986 (pred 9. kongres SKBiH) u Savez komunista Bosne i Hercegovine je primljeno 94.959 novih članova. Savez komunista BiH je u istom periodu po različitim osnovama napustilo 28.919 članova. Zanimljivo je da je SKBiH 1950. godine imao 10%, a koncem 1985. godine više od 20% od ukupnog broja članova Saveza komunista Jugoslavije.

Digitized by Google

o cjelini društvene reprodukcije. Zbog toga što nije ostvarena ustavna pozicija radnika da odlučuju o svim pitanjima rada, života i razvoja i što nisu stvorene pretpostavke za potpunije djelovanje ekonomskih zakonitosti, došlo je do nepovoljnog odraza na samoupravnu organizovanost i povezanost udruženog rada, na ostvarivanje strateških ciljeva razvojne politike, na slabosti u donošenju investicionih odluka, na produbljavanje strukturalnih neusklađenosti i na nepotpuno funkcionisanje jedinstvenog jugoslovenskog tržišta. Pored toga, kasnilo se i sa provođenjem Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije...«

Ako su jasna saznanja o problemima koje treba rješavati — preduslov jasnog utvrđivanja ciljeva za koje se valja boriti i akcije kojom ih valja ostvarivati, onda se, bez sumnje, dogodilo na ovom kongresu da se ta niska spoji i stvore uslovi za efikasniju promjenu stanja. Postavljene su precizne i jasne dijagnoze stanja. U svim kongresnim komisijama, a posebno u onoj koja se bavila zadacima Saveza komunista u borbi za dalji razvoj socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa, materijalni i društveni razvoj, naučno-tehnološki progres i unapređivanje ekonomskih odnosa sa inostranstvom, u kojoj je učestvovao i najveći broj delegata 9. kongresa, govoreno je o tome šta i kako treba poduzimati u rješavanju mnogih konkretnih razvojnih problema u Bosni i Hercegovini i zemlji u cjelini. Na mnoga pitanja dati su odgovori u obliku koji, u najmanju ruku, zahtijeva drugačiji postkongresni odnos prema njima — odgovorniji, jasniji i izrazito akcioni.

Od ocjene da se danas kontinuitet revolucije sažima u borbi za samoupravljanje, ne samo kao dio strategije nego i kao program akcije za izlazak iz krize, kao način da se ostvari veći stepen socijalne pravde, klasno određene radom i stvaralaštvom u društvenim odnosima koji se zasnivaju na samoupravljanju, do stava da se to ne može niti smije osvajati nekakvim kraticama, pogotovu ne onima koje se same od sebe nude kroz tehnobirokratsko poimanje društvene efikasnosti i administriranje, preko brojnih ocjena o tome da se niti može niti smije tolerisati tako nepremostiv raskorak između riječi i djela kakav je ispoljen, da se mora ući u odlučan obračun sa devijacijama, građen je, zapravo, stav koji je kondenzovano izrečen na završnoj plenarnoj sjednici: »...napajati se hrabrošću da naše ciljeve ovladavanja radnika dohotkom i izgradnje integralnog samoupravljanja skidamo s horizonata daleke budućnosti u domene praktičnih projekata i programa. To je put da se smanjuje razlika između strategije pokreta i njegove dnevne politike, da se brže uklanjaju kolebanja, devijacije i gubljenje moralnih kompasa koji iz toga proizlaze, a da jačaju jedinstvo misli i akcije, demokratska i etička orgovornost, primjerena savremenim zadacima razvoja našeg društva«.[9]

[9] Milan Uzelac, Obrazloženje Prijedloga razolucija 9. kongresa SKBiH.

Digitized by Google

Dugoročni program ekonomske stabilizacije je na 9. kongresu SKBiH dobio punu podršku i označen je kao nezamjenljiv okvir prevazilaženja problema sa kojima je zemlja suočena. Za Savez komunista Bosne i Hercegovine — s obzirom na specifične uslove u kojima djeluje, a prvenstveno na stepen ukupne društveno-ekonomske razvijenosti, na činjenicu da je SR Bosna i Hercegovina i dalje među nedovoljno razvijenim područjima Jugoslavije, da je i dalje, i pored značajnih prodora načinjenih posljednjih godina, struktura njene privrede nepovoljna, — ostao je niz konkretnih zadataka i obaveza od čijeg rješavanja ovisi u dobroj mjeri ne samo efikasno ostvarivanje politike stabilizacije, već i obezbjeđivanje uspješnog razvoja Republike i zemlje.

Politika oslonca na vlastite snage, koja već dugi niz godina predstavlja stub ukupnog društveno-ekonomskog razvoja ove republike i koja je do sada nebrojeno puta potvrdila svoje vrijednosti, na 9. kongresu Saveza komunista Bosne i Hercegovine je doživjela novu afirmaciju. Ona u aktuelnim uslovima treba da se potvrdi na nizu kolosijeka — u proizvodnji borbom za veće i efikasnije korištenje raspoloživih kapaciteta[10], u razvojnoj politici, bržim aktiviranjem prirodnih i ljudskih potencijala, posebno osloncem na nauku kao realnu snagu razvoja i presudan činilac u ostvarivanju naučno-tehnološkog progresa, u razvoju poljoprivrede, intenziviranjem proizvodnje, daljnjim podruštvljavanjem proizvodnje na selu, komasacijom, uređenjem zemljišta, povećavanjem sjetvenih površina, daljom izgradnjom odnosa između individualnih poljoprivrednika i organizacija udruženog rada u ovoj oblasti, u politici zapošljavanja[11], odgovornim i efikasnim ostvarivanjem ciljeva narodnog zajma (trećeg po redu), koji je, zajedno sa preusmjerenim sredstvima samodoprinosa i sredstvima što će se dobiti povećanim izdvajanjem za zapošljavanje u organizacijama udruženog rada, postao osnovica za rješavanje jednog od najvećih i najtežih problema — zapošljavanja, prvenstveno mladih i stručnih kadrova... Velike i dosad neiskorištene mogućnosti viđene su i u bržem razvoju male privrede i rada na sredstvima u ličnoj svojini. Kongres je ocijenio da rezultati nisu adekvatni mogućnostima, pored ostalog i zbog dogmatskih zabluda, birokratske inertnosti, sektaškog odnosa i neadekvatne poreske politike.

Međutim, realni optimizam, koji je rezultirao ohrabrujućim zaključkom da imamo snage da iz sadašnjih poteškoća uspješno

---

[10] Istraživanja o korištenju kapaciteta potvrđuju da su u industriji i privredi u cjelini nepovoljni rezultati, a u nekim granama posebno, čak izrazito slabi. U okviru prerađivačkih grana industrije, na primjer, najnepovoljnije korištenje kapaciteta je u preradi metala, hemijskoj i drvnoj industriji.

[11] Zaposlenost je rasla po prosječnoj stopi od 3,6% godišnje, pri čemu je u privredi rasla po stopi od 3,9%, a u vanprivredi 1,9%. Pa ipak, dok je 1981. godine posao tražilo 148.687 lica, krajem marta 1985. taj broj je i veći od 240.000.

Digitized by Google

izađemo, pratila je na Kongresu takođe realna zabrinutost zbog predugog održavanja, pa čak i produbljivanja nekih slabosti — prvenstveno zbog daljeg opadanja učešća privrede u raspodjeli dohotka, slabljenja njene akumualtivne sposobnosti, porasta gubitaka i enormnog rasta inflacije. Štaviše, moglo bi se reći da je ta zabrinutost danas veća nego što je bila juče.

Otuda se među najglasnije zahteve upućene sa 9. kongresa SKBiH može uvrstiti onaj za obaranjem inflacije, za konsolidacijom privrede, prije svega finansijskom, za boljim i organizovanijim radom, za hvatanjem koraka u tehnološkom razvoju u zemlji i Republici, planski i racionalno, na zajedničkim i jedinstvenim osnovama.

Ključevi stabilizacije, po mišljenju delegata 9. kongresa SKBiH, u našim su rukama i od nas u najvećoj mogućoj mjeri ovisi koliko će se hitro izlaziti iz postojeće krize putevima i pravcima kojima moramo ići. Skretanja su nedozvoljiva ne samo iz političkih razloga, već prvenstveno zato što su preskupa i što odvlače u stranu proces efikasnog prevazilaženja sadašnjih problema.

Pravac promjena — pravac akcije

Već je prvog dana rada 9. kongresa Saveza komunista Bosne i Hercegovine, u uvodnom referatu, iznesena konstatacija da je trebalo mnogo vremena da protekne da bi preovladala svijest o tome da izlazak iz ekonomske krize zahtijeva bitnije mijenjanje dosadašnjeg ponašanja i prakse, a posebno odlučnije provođenje onih mjera koje obezbjeđuju brži i uspješniji materijalni razvoj, reafirmaciju rada i stvaralaštva, kao garancije veće i kvalitetnije proizvodnje, efikasnijeg i bržeg uključivanja naše privrede u međunarodnu podjelu rada.

Tokom trodnevnog rada jedna od osnovnih preokupacija Kongresa bila je da se pokuša odgovoriti na pitanje šta to u društvu treba i na koji način mijenjati da bi se vratilo dostojanstvo produktivnom radu i stvaralaštvu, otvorile perspektive izlaska iz krize. Pažnja se, dakako, usmjeravala i na netom okončanu raspravu o »Kritičkoj analizi funkcionisanja političkog sistema«, na dijagnoze i prijedloge promjena koje valja izvršiti u praksi i u društvenim normama koje se sankcionišu zakonima, pa i Ustavom. Odmah valja reći da ni na samom kongresu, kao ni u njegovim pripremama, rasprava nije išla za tim da odgovara na dilemu da li uopšte pristupiti promjenama ili ne, već su i »Kritička analiza« i rasprave povodom nje vođene u posljednje vrijeme sagledavane kroz prizmu zahtjeva da se učini sve, pa ako je potrebno ide i u radikalne promjene svuda gde se sputava ostvarivanje avnojevske utemeljenosti političkog sistema njegova klasna i samoupravna sadržina. Te promjene treba da obuhvate i praksu, i ponašanje,

Digitized by Google

i zakonsku regulativu, i one moraju biti izraz zajedničkih spoznaja i jedinstvenih rješenja za otvorena pitanja razvoja sistema.

Ključ promjena, međutim, leži ipak u mijenjanju globalnog odnosa snaga svijesti socijalističkog samoupravljanja i etatizma. Naglašena moć etatizma sputava socijalističke snage i promjena takvog stanja postaje ne samo nužna već i preko potrebna.

Ali duboka je svijest o tome da je osnovni preduslov za svaki naredni korak obezbjeđivanje jedinstva Saveza komunista Jugoslavije, koje je bilo i ostalo jedina garantija jedinstva socijalističke, samoupravne, nezavisne i nesvrstane Jugoslavije, socijalističke zajednice ravnopravnih naroda i narodnosti.

Ako se nešto može uzeti kao konstanta ukupnog političkog djelovanja Saveza komunista Bosne i Hercegovine u decenijama socijalističkog razvoja, onda bi to, vjerovatno, na prvom mjestu bila činjenica da je on neprekidno držao otvoren front borbe protiv svih antisocijalističkih i antisamoupravnih pojava i tendencija, a posebno protiv pojava nacionalizma u bilo kojem narodu ili narodnosti koji žive na ovim prostorima i čije je življenje sudbinski uslovljeno bratstvom, jedinstvom i zajedništvom. Stoga nije nikoga iznenadila veoma izražena zabrinutost delegata i gostiju 9. kongresa SKBiH zbog narastanja svekolikih otpora, a posebno tendencija i ponašanja koja direktno podrivaju temelje Titove Jugoslavije, bratstvo, jedinstvo ili udaraju na ravnopravnost njenih naroda i narodnosti.

Principijelno se opredjeljujući za to da ne može niti smije biti paktiranja sa nacionalistima bilo kojih boja i orijentacija, 9. kongres SKBiH je bio nedvosmislen u stavu da se ne može prihvatati podjela na »naše« i »tuđe« nacionalizme jer su oni svi do jednoga, bez obzira na to kako se iskazuju i gdje se pojavljuju, zajednička i jednaka opasnost za sve.

»Kongres potvrđuje jedinstven i beskompromisan stav komunista u Bosni i Hercegovini — rekao je na posljednjoj plenarnoj sjednici Milan Uzelac — da je učvršćenje ravnopravnosti i produbljivanje bratstva i jedinstva naših naroda i narodnosti, na klasnim osnovama, istorijski temelj našeg ukupnog života i razvoja. Ocijenjeno je da nacionalisti, kleronacionalisti, iredenta ne pristaju na to da su samo privremeno na sceni. Nacionalizam je postao stožer okupljanja svih onih snaga kojima ovakva kakva jeste Jugoslavija nije po volji i koje, koristeći naše razvojne probleme, nastoje pojačanim destruktivnim djelovanjem da nas, ako ništa drugo, ometaju i odvuku s osnovnih pravaca akcije, učine nestabilnima i, u krajnjoj liniji, nesposobnima za savladavanje protivrječnosti i problema u društvenom razvoju. Zbog toga je mnogo puta upozoravano i traženo da se brže prelazi u ofanzivu, da se u cjelom Savezu komunista Jugoslavije jedinstveno i odlučnije vodi borba protiv svakog nacionalizma i svih drugih antisocijalističkih i antisamoupravnih pojava i ponašanja. (»Ne može biti komunista onaj koji predstavlja samo svoju naciju, a da se isto-

Digitized by Google

vremeno ne bori za ravnopravnost, bratstvo i jedinstvo svih naroda i narodnosti Jugoslavije.«)

Kongres je, također, bio jedinstven u stavu da se protiv svih nacionalističkih tendencija i pojava, protiv iredentizma na Kosovu i svakog drugog kontrarevolucionarnog djelovanja mora voditi izrazito jedinstvena i odlučnija borba. Utvrđen je jasan stav da je ta borba za ravnopravnost, bratstvo i jedinstvo — jedinstvena i nedjeljiva odgovornost cjelokupnog Saveza komunista Jugoslavije, ali da ona uvijek počinje borbom protiv nacionalizma u sopstvenoj sredini.

Ti stavovi i zahtjevi, izrečeni odlučno, bez okolišenja — jasno i direktno, potvrdili su, zapravo, ne samo značaj koji komunisti u Bosni i Hercegovini pridaju pitanju ostvarivanja jedinstva na takozvanom idejnom frontu borbe protiv svih antisocijalističkih i antisamoupravnih, posebno nacionalističkih pojava, tendencija i ponašanja, već, prije svega, pokazuju od kolikog je značaja u današnjim uslovima borba za ravnopravnost, bratstvo i jedinstvo, za afirmaciju i dalji razvoj avnojevskih temelja socijalističke Jugoslavije, za ostvarivanje Titovih vizija.

Mnogo je razloga za zabrinutost nad pojavama nejedinstva u SKJ i podrivanja jedinstva Jugoslavije, ali je, po nepodjeljenoj ocjeni delegata i gostiju 9. kongresa Saveza komunista Bosne i Hercegovine, mnogo više razloga da se vjeruje u naše snage, u sposobnost Saveza komunista Jugoslavije da će se svim takvim pokušajima jedinstveno i odlučno suprotstaviti i izboriti za daljnji razvoj tih temeljnih tekovina naše revolucije.

Ne samo na ovom mjestu, već i na svim drugim mjestima koja su označena kao strateške tačke borbe za daljnji uspješan socijalistički samoupravni i materijalni razvoj, provijavao je, kazali bismo, taj realni optimizam. U kongresnim rezolucijama[12], u izvještajima i drugim dokumentima, koji su usvojeni, ima zabrinutosti, ima oštre kritike stanja i ukazivanja na složenost situacije u kojoj se nalazimo, ali nigdje nema pesimističkih tonova, nevjerice ili osjećaja bespomoćnosti. Naprotiv, dominantan je — optimizam.

Na Kongresu je često upotrebljavan slogan: Na većinu najbitnijih pitanja našli smo odgovore. Dosta smo i dugo raspravljali o svemu. Vrijeme je za akciju.

Ako je suditi prema onome šta je rečeno i kako je to što je rečeno primljeno u javnosti, onda se, bez sumnje, može reći da je

[12] Deveti kongres SKBiH je utvrdio pet rezolucija: »Zadaci u jačanju jedinstva, odgovornosti i akcione sposobnosti SKBiH za ostvarivanje vodeće dejno-političke uloge«, »Savez komunista u borbi za daljnji razvoj socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa, materijalni i društveni razvoj i naučno-tehnološki progres«, »O zadacima SKBiH na ostvarivanju i razvijanju političkog sistema socijalističkog samoupravljanja«, »Dalji socijalistički samoupravni preobražaj obrazovanja i vaspitanja, kulture i fizičke kulture i zadaci SKBiH« i »O idejno-političkim zadacima Saveza komunista BiH u rješavanju problema zapošljavanja«.

Digitized by Google

9. kongres SKBiH bio kongres očekivanih, ili možda bi bilo bolje kazati — zahtjevanih tonova. Ali to je, ipak, samo prvi, iako veoma značajan korak. Drugi tek treba da uslijedi. Mnogo toga je učinjeno da postkongresna akcija bude djelotvorna. I organizaciono i idejno Savez komunista Bosne i Hercegovine se pripremio za akciju na realizovanju kongresnih stavova i opredjeljenja (o čemu, pored ostalog, svjedoči i činjenica da je prvi put otkad postoji Predsjedništvo CK SKBiH postalo izvršno-politički organ Centralnog komiteta).

Djelotvornost će zavisiti od mnogo čega, ali je opšte ubjeđenje delegata 9. kongresa SKBiH da će ponajviše zavisiti od toga koliko će u akciji Savez komunista biti jedinstven i dosljedan sebi.[13]

Dževad Tašić

[13] Na 9. kongresu SKBiH tajnim glasanjem, po listama koje su imale onoliko kandidata koliko se i bira u CK SKBiH izabrana su 133 člana. Centralni komitet je izabrao Predsjedništvo CK SKBiH od 13 članova. Za predsjednika Predsjedništva CK SKBiH izabran je Milan Uzelac, za sekretara Predsjedništva CK SKBiH Šaban Kevrić. Predsjedništvo CK SKBiH izabralo je i 12 izvršnih sekretara.

Digitized by Google

Srbija:

Kongres upozorenja

Četvorogodišnji politički kalendar aktivnosti Saveza komunista Srbije u znaku je brižljivo pripremanih, sadržajnih i kritički intoniranih sednica Centralnog komiteta, što rečito govori o tome da su se pred komunistima Srbije našli nizovi problema od prvorazredne, tako reći istorijske važnosti. Nigde se tako jasno ne manifestuje politički duh jedne partijske organizacije kao na sednicama njenog najvišeg organa između dva kongresa, koje kao da se samo formalno završavaju. Moglo bi se reći, sam život je ispisao neobične stranice jedne političke priče.

Takva atmosfera »ušla« je i na vrata Desetog kongresa Saveza komunista Srbije (26, 27. i 28. maj), pa se moglo i na prvi pogled videti da su mnoge važne stvari pomerene s mrtve tačke, da su pojedini problemi uveliko načeti, da je politički točak dobio neophodno ubrzanje, ali i da se upravo sada ne sme odahnuti, jer vreme — prosto naprosto — nije za predah. U stvari, na Kongresu se i moralo pribegavati nesvakidašnjim formulacijama i nijansama, a ne frazama i političkim pridikama koje uvek više prikrivaju nego što otkrivaju i demaskiraju društvenu stvarnost i svet ideja.

U Političkom izveštaju o aktivnosti CK SK i SK Srbije između dva kongresa konstatuje se da je u ovom razdoblju došlo do pogoršanja ekonomske situacije, naglog pada životnog standarda,

Digitized by Google

zaoštravanja problema zapošljavanja, ubrzanog socijalnog raslojavanja, jačanja etatizma i zastoja u razvoju samoupravljanja, pojačanog delovanja nacionalističkih i drugih antikomunističkih snaga. U ostvarivanju ekonomske stabilizacije bilo je previše kolebanja i čekanja, a logika parcijalnih interesa ometala je procese samoupravne integracije — zbog čega proizvodnja i dohodak u SR Srbiji nisu unapređeni ni kvalitativno ni kvantitativno.

Savez komunista Srbije suprotstavljao se pokušajima obnavljanja birokratskog centralizma i unitarizma, ali i pojavama republičkog i pokrajinskog zatvaranja i separatizma, slabljenju uloge federacije i njenom svođenju na mehanički zbir republičkih i pokrajinskih interesa. Borba protiv albanskog nacionalizma i šovinizma — čija je gruba eskalacija 1981. godine dovela do, kako je ocenjeno, jedne od najozbiljnijih kriza u socijalističkom razvoju jugoslovenskog društva — nastavljena je.

Teško stanje

U referatu dosadašnji predsednik Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije Ivan Stambolić je — uz širi osvrt na glavne tokove u ovom periodu — markirao i program revolucionarnih promena u društvu. Na samom početku rekao je: »Ukupnim rezultatima ostvarivanja ekonomske stabilizacije nismo zadovoljni. Suočeni smo sa zastojem socijalističkog samoupravljanja. Sve veći deo dohotka i akumulacije izmiče samoupravljanju radnih ljudi u privredi. A u njoj je stanje teško: rastu gubici i nenaplaćena potraživanja. U bankama su ogromne nepokrivene kursne razlike. Oskudevamo u akumulaciji, pa ipak njom olako raspolažemo. Nezaposlenost se ne smanjuje, a neopravdane socijalne razlike se uvećavaju. Slaba nam je ekonomija tekućeg rada. Neracionalno koristimo kapacitete. Već godinama ne uspevamo da se oslobodimo hroničnih gubitaša. I sve je to svima poznato.« Dodao je da je spoljna likvidnost zemlje, koja je plaćena opadanjem životnog standarda i smanjenjem investicione aktivnosti, najveći rezultat napora koji su činjeni da se izađe iz krize. Dakle, postojeće stanje ne bi trebalo pošto-poto opravdavati. »Sudimo li samo prema inflaciji, kriza se produžuje i produbljuje. Pa ipak, ima razloga za čvršće uverenje da smo zakoračili na put ozdravljenja.«

Ono što se na nekim tačkama u društvu događalo u ovom vremenu ući će u »anale« naše poslovične nesmotrenosti, komotnog načina življenja i velike zaboravnosti. Bilo je situacija koje su podsećale na godine ranog, siromašnog socijalizma — od zastoja u proizvodnji i nedostatka sirovina i energije do redova i bonova. Neke ne baš mnogo romantične zimske dane provodili smo bez svetla i grejanja. Na svu sreću, brzo smo se oslobodili tih trenutaka — kada smo se stideli i pred sobom i pred svetom. Reč »kriza« u početku smo izgovarali nevoljno, a onda smo shvatili da sami sebe ne smemo lagati.

Digitized by Google

Ali ne bi trebalo da budemo u toj meri nihilisti da gubimo iz vida i drugu stranu medalje. Stambolić je naveo: »Industrija je kroz sve ove godine gomilala iskustva. Izgrađeno je mnogo fabrika. Osvojeno je mnogo tehnologija i proizvoda. Prema tome, iako smo dužni, mi smo u mnogo čemu potencijalno bogati. Ako iskoristimo svoje mogućnosti, vratićemo dugove.«

Sledeće mesto iz referata zaslužuje da bude citirano u celosti: »Osnovni cilj razvojne politike u narednom periodu mora biti prestrukturiranje privrede. Proizvodnju ne možemo unaprediti ravnomernim rastom svih njenih sektora. Sa mehaničkim rastom postojeće proizvodnje po formuli ‚što više istog' narastale bi i naše nevolje. Za preskupe i zastarele proizvode kazniće nas svetsko tržište. Naše šanse za ekonomsku stabilizaciju nisu u smanjivanju potrošnje i restrikcijama — već u povećanju proizvodnje«.

Međutim, bez mnogo veće akumulacije i razmaha samoupravljanja neće se dogoditi nasušne promene koje traže komunisti, narod i radnička klasa. A upravo od nimalo bezbolnih i demokratskih promena zavisi budućnost našeg društva. Politička kontemplacija, čekanje i oklevanje i inače ne vode nikuda. »Dugoročni program nije nazvan dugoročnim da bi se dugoročno odlagao«. To je, nema sumnje, najbitnija karakteristika sadašnjeg trenutka. Manjkavo ostvarivanje stabilizacionog programa pripisano je na ovom kongresu primetnim izostajanjem stvarnih promena u političkom sistemu.

Neki tokovi u društvu izazivaju opravdani revolt ljudi koji u »kolu svakodnevice« ne nalaze veliki izbor. Socijalne razlike i raslojavanje društva više su nego očigledna stvarnost. Kada govore o tome da smo poslednjih godina, i pored svih tegoba, postali bogatije društvo, mnogi gube iz vida činjenicu da smo istovremeno postali i konfliktnije društvo. Nacionalne birokratije, u čijim je rukama skoncentrisana ogromna društvena moć i vlast, o tom fenomenu namerno izbegavaju da govore. Naš socijalizam najviše kompromituju ljudi koji malo rade, ili se bave mutnim poslovima, a mnogo imaju i raskošno žive. To je velika moralna, i ne samo moralna, degradacija jugoslovenske socijalističke revolucije.

Svakako, izlaz nije u vraćanju idealima apstraktne socijalne pravde: »Ne podešavajmo brzinu proizvodne trake prema najsporijima. Najveće materijalne i moralne podsticaje dajmo najsposobnijima, najvrednijima, najproduktivnijima! Sa ideologijom jednakih stomaka svi bismo ostali podjednako gladni, a siti jedino ideologije.«

Politika oslonca na sopstvene snage zahteva ubrzano integrisanje privrede na jugoslovenskom tržištu i prostoru. »Ni najveći nisu više sebi dovoljni. Svi koji su tražili prednost u zatvaranju propali su ili će propasti.« No, u Savezu komunista osetno se zaostaje u idejnom, teorijskom, pa i političkom shvatanju značaja tehnološkog razvoja sa stanovišta izgradnje sistema udruženog rada.

Digitized by Google

Dve teme

Dve teme — odnosi u Srbiji i federaciji i problemi i zbivanja na Kosovu — imale su posebno važno mesto u političkoj i idejnoj aktivnosti Saveza komunista u proteklom periodu. Najpre o odnosima u federaciji: »Jesu republike i pokrajine u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji, ali i Jugoslavija mora živeti kroz svaku republiku i pokrajinu. Naša zajednička kuća mora biti rezultat veće zajedničke odgovornosti i novih doprinosa saradnji i još bržem razvoju svih naših naroda i narodnosti. Kao što se savezi, dogovori i sporazumi naroda, samoupravljača i njihovih organizacija ne mogu sklapati i raskidati samo povodom tekućih otvorenih problema, ili prilikom proslava, tako se u našoj jugoslovenskoj zajednici ne može ništa valjano postići galamom, ucenama, kampanjama, beživotnim rešenjima.«

Ivan Stambolić je bio precizan kada je, govoreći o odnosima u SR Srbiji i SK Srbije, rekao da moramo stalno voditi računa o tome da, unapređujući odnose u SR Srbiji i SK Srbije, učvršćujemo jedinstvo SFRJ i SKJ. »Dužni smo stoga činiti sve što je u našoj moći da te odnose uređujemo tako da jedinstvo i integritet Socijalističke Republike ne budu zakinuti, a da, pri tom, ne smanjujemo socijalističku autonomnost pokrajina. I dok traje i polako odmiče ovaj, istina povremeno zamoran i mučan, posao, separatisti i unitaristi ga u potpunosti omalovažavaju. Umesto dogovaranja, oni bi ultimatume. Prvi bi da razbiju Republiku, a drugi da ukinu pokrajine.«

Iako se u rešavanju komplikovane društvene i političke situacije na Kosovu odmaklo s »mrtve tačke«, mora se reći da je uspešan rasplet negativnih tokova u SAP Kosovu u upravnoj srazmeri sa jedinstvenom ocenom zbivanja u ovoj pokrajini kako u organizacijama Saveza komunista i rukovodstvima na Kosovu tako i u Srbiji i Jugoslaviji. Bez takve jedinstvene ocene, očigledno je, mnoge stvari na Kosovu neće moći da budu rešavane na pravi način. Uostalom, to je bilo evidentno i u vremenu iza nas. »Imamo nove povode i razloge, a i obaveze — naglasio je Stambolić — da se... potpuno otvorenim očima suočavamo sa pravim stanjem stvari na Kosovu. Pokazalo se da je ono teže no što mnogi misle. To stanje nalaže neodložne i mnoge nove odlučne i jedinstvene akcije svih organizovanih socijalističkih snaga na Kosovu, u Srbiji, u Jugoslaviji. Sada se više niko u Jugoslaviji ne bi smeo zadovoljiti da, na primer bude samo informisan, da samo daje deklarativne podrške ili osude, da neobavezno raspravlja o Kosovu.«

Golom političkom retorikom neće se, u to nema sumnje, menjati stvarnost. Valja imati na umu i činjenicu da se, na primer, albanski separatisti i šovinisti u ovoj ili onoj formi svete komunistima Albancima i, uopšte, ljudima koji pružaju odlučan otpor idejama i snagama kontrarevolucije na Kosovu. Srbi i Crnogorci na Kosovu albanski nacionalizam ne doživljavaju samo kao parolu već veoma opipljivo — kroz postupke pojedinih okorelih biro-

Digitized by Google

krata i nacionalista koji se prema njima u običnoj ljudskoj svakodnevici ponašaju kao prema građanima drugog reda. »To nije samo kosovska specifičnost. Ali se na Kosovu kao na dlanu pokazuju da je i radniku Srbinu, i radniku Albancu, i radniku Crnogorcu i svakom drugom radniku najveći neprijatelj birokratija, bilo čija i bilo gde se nalazila«. Iseljavanje pod pritiskom se nastavlja, pa je poverenje Srba i Crnogoraca u političke i državne organe ne samo na Kosovu nego i u Srbiji i Jugoslaviji znatno poljuljano.

»Na fašističke metode separatista nije dovoljno ispaljivati reči osude. Svim raspoloživim društvenim merama valja vraćati samopouzdanje Srbima i Crnogorcima na Kosovu. To, pre svega, treba činiti ekonomskim povezivanjem na samoupravan način, udruživanjem organizacija iz Srbije i cele Jugoslavije sa organizacijama na Kosovu. To je višestruko važno kad se zna da je Kosovo ekonomski najnerazvijenije, sa visokim stepenom nezaposlenosti i najvišim stepenom nataliteta u Evropi.«

Komunisti moraju prednjačiti u realizaciji poznatih političkih opredeljenja i stavova o Kosovu — čak i prenagljenosti na tom planu brže će biti oproštene nego oklevanje, oportunizam i ćutanje. Radikalnim zahvatima, a ne sitnim popravkama jedino je moguće promeniti sadašnje stanje. »Albanske i srpske komuniste današnje borbe najviše upućuju jedne na druge.«

Bilo bi pogubno ne videti da srpski nacionalisti, kao i svi drugi, procenjuju da su sadašnje nevolje jedinstvena prilika da kopaju provalije između naroda i narodnosti Jugoslavije, da zloupotrebljavaju kritičko traženje boljih rešenja u političkom sistemu na pojedinim javnim tribinama, da podgrejavaju i podstiču nacionalističke deobe, razdore i prisilne seobe, da u socijalnim nedaćama vide mogućnosti velikih nereda i slično.

Postalo je popularno shvatanje da su radi promene stanja više nego ikada ranije potrebne, umesto golih političkih konstatacija i kritičkih varijacija — akcije. Na Desetom kongresu SK Srbije veliki odjek imale su reči: »Ne treba nam jedinstvo bez ravnopravnosti. A ono što je dobro za Jugoslaviju dobro je i za svakog čoveka, za sve naše narode i narodnosti.«

Politika i ekonomija

Kongres je protekao u stvaralačkoj atmosferi apostrofiranja činilaca i uzroka krize, ali i u nuđenju puteva da se sadašnje stanje menja nabolje energičnije i brže. Zvučne reči neće mnogo značiti ako komunisti Srbije ne rade više i bolje, ako ne vode osmišljene akcije i ako nisu ubeđeni da izlaz iz začaranog kruga protivrečnosti, stihije i svakojakih tegoba postoji. Izlaz postoji, ali se mora ambicioznije nego do sada slediti logika izlaza a ne logika malodušnosti, pasivnosti i neodlučnosti.

Digitized by Google

Rad Kongresa tekao je na nekoliko koloseka. Gotovo svako istupanje i svaka reč u diskusiji mogli bi da se podvedu pod zahtev za većim jedinstvom i većom odgovornošću u Savezu komunista i društvu. I to za jedinstvom i odgovornošću na Titovom kursu revolucionarnih promena i shvatanja. Bez toga nema tako neophodnog iskoračenja na tlo stabilizacije ekonomskih i političkih prilika — ni progresa. Sam pak izlaz iz krize neće biti autentičan i politički smislen ako se zaboravljaju i predviđaju političke činjenice i istorijski momenti koji jugoslovenski socijalizam čine odgovornim, samoupravnim, demokratskim, slobodnim i humanim društvom.

Nije otuda čudno što se na Kongresu kao osnovna nit provlačila ideja da nas iz postojeće zamršene situacije mogu izvući samo veći i produktivniji rad, ali i promene u političkom sistemu — zapravo, reafirmacija radne organizacije i federacije, jer te dve institucije sada tako reći ne postoje.

Odnos između politike i ekonomije čini ugaoni kamen današnje višestrane krize. U našem društvu još ima shvatanja da je tržište ostatak starog društva i da ga se treba maksimalno kloniti. Međutim, kako je istakao Borisav Jović, takva shvatanja ne mogu voditi ostvarivanju naših društvenih ciljeva, nego nas uvlače u još dublju krizu. Jer, alternativa objektiviziranom merenju rezultata rada na tržištu može biti jedino birokratsko uplitanje države u privredne tokove. A takav ekonomski sistem ne bi mogao da obezbedi racionalnu raspodelu društvenog rada, niti bi razvijao materijalne podsticaje za veću produktivnost, pa bi vodio samo daljoj stagnaciji i, u krajnjoj liniji, nazadovanju društva. Neodlučnost u Savezu komunista kada je reč o robnoj proizvodnji i ulozi tržišta ne ogleda se samo u pojedinačnim istupima komunista iz rukovodstava. Značaj robne proizvodnje i uloge ekonomskih zakonitosti i tržišta potcenjeni su i u Kritičkoj analizi funkcionisanja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja. Nastaju idejni sporovi o tome šta su uzroci današnjih teškoća a šta njihove posledice. Ne razume se da je jačanje birokratskih i tehnokratskih snaga u društvu nužna posledica nerazvijenosti tržišta i neuvažavanja ekonomskih zakonitosti.

Zastoj u razvoju samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa — često je isticano — jedan je od najdubljih uzroka ekonomske krize. Najveći broj učesnika u diskusiji založio se za brže ostvarivanje samoupravne integracije privrede. U tom smislu valja obezbediti jačanje uloge radne organizacije kao poslovnog subjekta. Takođe, potrebno je raditi na organizovanju složenih poslovnih sistema u SR Srbiji i zemlji u celini.

Kritički govoreći o delikatnoj temi kao što je politički sistem, Bogdan Trifunović je ustanovio da je predugo trajala faza opštih rasprava, novinskih polemika, indirektnih izmena »poruka« između rukovodstava republika i pokrajina u pripremi Kritičke analize. Velike su bile razlike u ocenama stanja i uzroka nastalih pro-

Digitized by Google

blema, a pogotovo u toku definisanja predloga za promene u političkom sistemu. Najgore je što mnogobrojne rasprave nisu bile praćene stvarnim promenama u praksi i u normama političkog sistema. S obzirom na zaoštravanje ekonomske krize koju prate socijalni problemi i napetosti, pad standarda, velike slabosti u radu državnih organa, sve veće nejedinstvo i zatvaranje u republičke i pokrajinske granice, nezakonitost i neodgovornost i ofanziva antisocijalističkih ideologija — važne poteze trebalo je vući mnogo brže.

Deseti kongres SK Srbije protekao je u znaku kritički intoniranih reči, jer je otvorena kritika prva pretpostavka oslobađanja zapretenih ljudskih energija. Razlika između ideala i stvarnosti postaje na nekim društvenim planovima sve veća i bolnija. Ljudi ne prihvataju prazan propagandni govor o principima i demokratičnosti našeg političkog sistema — čulo se na Kongresu — kad su svakodnevno suočeni sa neodgovornošću i neefikasnošću mnogih institucija, kao i sa nespremnošću vodećih političkih snaga da prihvataju i da izvode promene.

Krivac je uvek neko drugi

Nema spora, samo vreme traži da se kritički govori i sudi o njemu. Burnim aplauzom propraćene su, na primer, reči Radojka Milića da su od ekonomske krize opasnije tri druge krize: kriza morala, kriza jedinstva i kriza odgovornosti. »Moral nam je pao na niske grane, o jedinstvu da ne govorimo, a odgovornost ne postoji«. Kada budu otklonjene moralna kriza, kriza jedinstva i kriza odgovornosti, ekonomska kriza će, po njemu, sama od sebe nestati. Milić se zadržao i na političkom maniru koji je u poslednje vreme sve više u modi: svako govori s pozicije kao da je sasvim čist, a krivac je uvek neko drugi.

O problematičnoj društvenoj atmosferi u kojoj su svi krivi i u kojoj zapravo niko nije kriv efektno je pričao i Vidosav Milićević Korčagin, napominjući da o ekonomskoj stabilizaciji raspravljamo tri i po godine na svim društvenim nivoima da bismo danas konstatovali da se ona ne ostvaruje. Krivaca, međutim, nigde nema. »Imamo promašenih investicija — nema krivca. Imamo inflaciju — nema krivca. Imamo kontrarevoluciju — nema krivca. A sve to u tom lancu ima ime i prezime.

Nije, prema tome, neodgovornost tek tako bila lajtmotiv velikog broja strasnih diskusija. Da je veće odgovornosti i društvo bi brže izlazilo iz krize. U tom kontekstu Mirko Stojković zapaža: kada bi se to što se događa Srbima i Crnogorcima na Kosovu događalo funkcionerima u federaciji i republici, taj problem bio bi skinut s dnevnog reda za, kako se izrazio, 48 sati.

Polazeći od ocene da je iseljavanje Srba i Crnogoraca s Kosova najveći društveni, politički i moralni problem našeg društva,

Digitized by Google

Stanislav Stojanović je upozorio da će iseljavanje, ako se ne zaustavi, predstavljati najteži poraz jugoslovenskog komunističkog pokreta u njegovoj istoriji.

Neko sklon političkim (dis)kvalifikacijama rekao bi da je na Kongresu bilo i skeptika. Jovo Rašeta opomenuo je, recimo, da možemo održati još dva ovakva kongresa, koja bi trajala po tri dana a da se problemi na Kosovu neće rešiti. Razume se, to veoma mnogo kazuje o razmerama sadašnje društvene krize. Rašeta se osvrnuo i na one političke ocene po kojima je stanje na Kosovu u poslednje vreme mnogo bolje nego ranije i istakao da je takva ocena nelogična budući da su nedavno u Skupštinu SFRJ i »Sava-centar« dolazili Srbi i Crnogorci da protestuju zbog toga što se njihova teška egzistencijalna situacija ne rešava na pravi način. Potom je podsetio da su u skupštinama SFRJ i SR Srbije postavljana pitanja o broju emigranata iz Albanije, konstatujući da je nemoguće da se ne zna koliki je broj takvih ljudi kod nas.

Borba protiv srpskog, albanskog, mađarskog, muslimanskog i drugih nacionalizama bila je i, svakako, ostaje prvorazredna briga Saveza komunista. Na Kongresu je istaknuto da su u borbi protiv albanskog nacionalizma i ostvarivanja parole o etnički čistom Kosovu postignuti izvesni rezultati. No, izraženo je i nezadovoljstvo zbog neefikasnosti u presecanju kontrarevolucionarnog delovanja albanskih šovinista i separatista. Neophodna je odlučna i jedinstvena akcija na Kosovu, u Srbiji i Jugoslaviji na otklanjanju uzroka krize u međunacionalnim odnosima čiji su najvidljiviji znaci nepoštovanje i kršenje osnovnih prava pripadnika srpske i crnogorske nacionalnosti.

Šta smo bili, šta smo danas, kuda idemo? Jesmo li na putu ostvarivanja Titovih ideja? Na to pitanje pokušao je da odgovori Mirko Perović. Po Perovićeu, Tito je bio za jaku i stabilnu Jugoslaviju, a ona danas nije kakva je ranije bila. Tito je bio za bratstvo i jedinstvo, a danas buja nacionalizam; za ravnopravnost naroda i narodnosti, a mi se, recimo, na Kosovu već petu godinu neuspešno borimo da obezbedimo elementarna prava i uslove ravnopravnosti naroda i narodnosti. Tito je bio za jedinstvo radničke klase, a ona je danas izdeljena i isparcelisana; za jedinstvo klasnog i nacionalnog, a mi se danas konstituišemo i grupišemo, delimo i sukobljavamo na nacionalnoj osnovi. Tito je bio za jedinstvo Saveza komunista, a danas se govori o devet partija koje liče na koaliciju, o federalizaciji Saveza komunista i kompromisima. »Teško je zameniti Tita i mislim da znate šta već hoću da kažem.« Nikola Radulović se nije složio sa Perovićevom ocenom: »Istina je da imamo posrtanja, ali ono što je najbitnije jeste to što ne skrećemo s puta naših osnovnih opredeljenja i na unutrašnjem i na međunarodnom planu.«

Petar Denda je zvonio na uzbunu: »Ne može se više ćutati, drugovi! Narod je izgubio strpljenje. Ćutanja ne sme biti, nema se vremena za stajanje.« Pamtiće se i kritičke reči Ljubiše Simonovića izgovorene na ovom kongresu: »Radnici u osnovnim orga-

Digitized by Google

nizacijama kritikuju i ljude i pojave, a organi i forumi kritikuju samo pojave«.

Problemi su se nagomilali. Ali, kako je rekao Slobodan Milošević, nismo na kraju istorije. Sve što je potrebno za izlazak iz krize je tu — i pamet da se smisle rešenja i snaga da se na njima istraje. No, Savez komunista mora na prvom mestu povratiti poverenje koje je počeo da gubi. Milošević je upozorio da već duže vreme komunisti nisu uvek najbolji radnici, najbolji stručnjaci, najbolji studenti i naučnici, najbolji drugovi. »Kako stvari sada stoje, svi su razlozi za veliku mobilizaciju čitavog društva, svih sposobnih i progresivnih ljudi, ali sa najvećim i najtežim zadacima za komuniste«.

Deseti kongres Saveza komunista Srbije mogao bi da nosi oznaku kongresa upozorenja: odnosi u SR Srbiji i SK Srbije izvanredno su važni za celu zemlju i SKJ.

Mirko Arsić

Digitized by Google

Vojvodina:

Idejno i akciono jedinstvo komunista—prvi uslov društvenog napretka

Reklo bi se, sudeći prema mnogim znacima, pre svega izjavama za javna glasila, da su se učesnici 18. konferencije Saveza komunista Vojvodine (547 delegata; 554 delegata 10. kongresa SKS i 13. kongresa SKJ kao i 580 gostiju) razišli uglavnom zadovoljni učinkom svog trodnevnog rada (24—26. april). Dakako, tek će protek vremena pokazati koliko je *18.* konferencija SKV dobro obavila svoj posao, zapravo koliko je uspešno izrazila raspoloženje članova SK, s koliko je tačnosti iskazala njihovo viđenje sadašnjeg trenutka borbe za socijalizam, s koliko je osmišljenosti predstavila njihova nastojanja i utvrdila načine oživotvorenja ovih težnji. Sada se jedino može reći da je na *18.* konferenciji SKV urađen zaista velik posao (u četiri komisije reč je uzelo 194 delegata, a još 18 njih je priložilo priloge; usvojeni su obimni dokumenti: Izveštaj o radu i Referat o zadacima, Statut SKV, Rezolucija o narednim zadacima, čiji je predlog u priličnoj meri dopunjen na zahtev delegata). Iz sadržaja rada 18. konferencije SKV ovde izdvajamo samo pojedina pitanja koja su njeni učesnici posebno naglašavali.

Niko, pre svega, nije mi pokušavao da na bilo koji način ospori složenost naših ekonomskih i političkih prilika, da umanji stvarnu težinu nedaća koje su pritisle jugoslovensko društvo i da potceni opasnost od Savezu komunista tuđih ideologija i ne-

Digitized by Google

prijateljskih ponašanja. Jedino, pažljiviji posmatrač mogao je da zapazi da učesnici u raspravi nisu podjednako snažno podvlačili ista pitanja društvenog života i aktivnosti Saveza komunista, što opet ne znači da su oni u osnovi bili nejedinstveni u oceni tih pitanja.

U svakom slučaju, opšte je mišljenje da je došlo krajnje vreme za u svakom pogledu širu, odlučniju, istrajniju, *marksistički osmišljeniju akciju komunista.* Jer, svakovrsnim teškoćama u svim oblastima života, bez obzira u kojoj su meri uslovljene našim istorijskim nasleđem ili prirodom ekonomskih, idejnih i političkih tokova života u svetu, ipak su izrasle na našem tlu, u njega su pustile korene i samo na njemu mogu biti valjano suzbijene. Jedan od razloga što su teškoće dobile ovakve razmere je i svuda prisutan *oportunizam* — a on, izvesno je, kao škola mišljenja i ponašanja, nije slučajna pojava. Govoreći o mnogostranom licu oportunizma i njegovim pogubnim uticajima (od apologije u politici, u nauci, preko komercijalizma u kulturi do neznanja i improvizacije u privredi), na najvišem skupu SKV je ukazivano na potrebu da se stane na kraj, što će reći da se Savez komunista zauzme za jačanje odgovornosti uopšte, a posebno unutar njega samog. Ako toga ne bude, oportunizam će i dalje biti jedan od glavnih razloga što Savez komunista neće uvek, potpuno i pravovremeno uočavati stvarne prelomne tačke naše svakodnevice, neće moći da pouzdano procenjuje probleme koje ona sobom nosi, zapravo neće moći da bude stvarno vodeća snaga jugoslovenskog društva u borbi za socijalističko samoupravljanje i jačanje njegove materijalne osnove.

Uspešnost delovanja Saveza komunista zavisna je od ostvarivanja njegovog *akcionog i idejnog jedinstva,* utemeljenog na radničko-klasnim interesima i ravnopravnosti naroda i narodnosti Jugoslavije. Bukvalno nije bilo učesnika 18. konferencije SKV koji, govoreći o bilo kojoj temi, nije istakao zahtev za jedinstvom (ljudi skloni jakim rečima rekli bi da je to bio vapaj za jedinstvom). Jedan od uslova da se ono ostvari je i to da se svaka sredina, znači i Savez komunista koji daje glas i boju sredini, oslobodi svake, sada više nego očite zatvorenosti u svoje granice. Reč je, zatim, o doslednom ostvarivanju načela demokratskog centralizma u Savezu komunista i istovremenom uvažavanju potreba borbe za ostvarivanje ciljeva našeg društvenog razvoja i odlučnog onemogućavanja svih onih pojava koje ometaju ostvarivanje politike Saveza komunista. A njih nije malo: tu je nacionalizam, birokratska samovolja, nemaran rad, nebrižljiv odnos prema društvenoj imovini i njenom razvlačenju, rešavanje ličnih pitanja pomoću »veza i protekcija« i mnogo šta drugo.

U ovom svetlu je 18. konferencija SKV pokušala da obnovi vrednost starog načela komunističke akcije da je pružanje ličnog primera najuspešniji način političke borbe. Ne može se, naime, na ljude uticati proglašenim, ali ne i potvrđenim autoritetom društvene funkcije, već se to može postići samo znanjem i spo-

Digitized by Google

sobnošću, radom i ponašanjem. Sledstveno tome, postavljen je i zahtev za jačanjem uloge i odgovornosti članova i organizacija Saveza komunista u demokratskom izgrađivanju i doslednom sprovođenju politike Saveza komunista. Vremenu i zadacima primerenijim angažovanjem osnovnih organizacija SK, u praksi zanemarenih aktiva komunista-radnika neposrednih proizvođača, zatim opštinskih, Gradskog komiteta u Novom Sadu i Pokrajinskog komiteta, odnosno njihovim uzajamnim povezivanjem i jačanjem veza sa organima SKS i SKJ mora se ostvariti željeni aktivizam Saveza komunista.

Sigurno je, međutim, da ono što je sve sasvim ispravno rečeno — nije dovoljno. Za sve vreme trajanja 18. konferencije SKV izgovarane su mnoge oštre, kritičke ali ne uvek i dovoljno samokritične reči, koje su manje-više verno opisivale stanje i izražavale raspoloženje ne samo članova SK, već i šire javnosti. Sva ova kritika se kretala u poznatim okvirima i nije bilo proboja iz njih. Da primer, u očito dobroj nameri pojedini delegati su se zalagali i za statutarna rešenja položaja organizacije Saveza komunista u opštini, u pokrajini i republici, koja su prevaziđena opštim društvenim razvojem; bilo je zahteva za pojačanim normativizmom kako bi se obezbedila jača disciplina u Savezu komunista, odnosno kako bi on bio sigurniji u političkoj borbi. Više je izražavano očekivanje da će 13. kongres SKJ dati uputstva za uspešnije delovanje komunista nego što je bilo samostalnog traganja za celishodnijim pravcima i načinima delovanja Saveza komunista. Tako je i posle 18. konferencije SKV ostalo jasno šta su sve ciljevi političke borbe komunista, ali nisu do kraja razgrnuti putevi kako da do njih stignu. Vredno je, svakako to, da je Konferencija obavezala osnovne organizacije i organe SK da smelije, smišljenije i istrajnije razvijaju stalne i povremene oblike akcionog organizovanja i idejno-političkog delovanja koji će omogućiti stvarno jedinstveno delovanje komunista u mesnim zajednicama, organizacijama udruženog rada, opštinama i preko njihovih međa. To je posebno isticano u odnosu na Savez komunista na Univerzitetu gde su osnovne organizacije usamljene, uzajamno nepovezane, često prepuštene same sebi i tako onemogućene da snažnije utiču na rešavanje raznovrsnih, ali specifičnih idejnih i političkih pitanja karakterističnih za ceo Univerzitet. Razumljivo je da novi oblici organizovanja sami po sebi ne oslobađaju članove SK od oportunizma, zarobljeništva u uskim, društvu suprotstavljenim interesima itd. Novi oblici mogu samo da olakšaju uspostavljanje jedinstva Saveza komunista, a od presudne je važnosti da osnovne organizacije budu glavni nosioci idejno-političke akcije Saveza komunista (u Savezu komunista Vojvodine deluje 6.216 osnovnih organizacija sa oko 224.000 članova — gotovo svaki deseti stanovnik ima člansku knjižicu SKJ).

»Za Savez komunista danas je najkrupnije pitanje kako da postojeće nezadovoljstvo ekonomskom krizom, neefikasnim funk-

Digitized by Google

cionisanjem političkog sistema, slabim delovanjem subjektivnih snaga, nejedinstvom i oportunizmom u SK, pretvori u akciju za promenu unutar sistema« — ovo je fragmenat iz rasprave na 18. konferenciji SKV koji ukazuje na jednu od najviše razmatranih tema, na razvoj političkog sistema socijalističkog samoupravljanja. Najkraće rečeno, jednodušan je stav da osnovna načela Ustava SFRJ sadrže dugoročne zadatke Saveza komunista. A jedan od tih zadataka je da se u osloncu na predloge i rešenja Kritičke analize funkcionisanja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja usavršavaju svi elementi tog sistema, počev od delegatskog sistema do ostvarivanja ustavnosti i zakonitosti. To podrazumeva, između ostalog, drukčije ustrojstvo ili čak ukidanje pojedinih institucija koje su, vremenom, postale nesvrsishodne, jer su se pretvorile u kočnice stvarnoj socijalističkoj samoupravnoj aktivnosti radnih ljudi i građana. Neophodno je, u prvom redu, da se obezbedi širi prostor za delovanje ekonomskih zakonitosti, odnosno da se onemoguće svi vidovi voluntarizma, a među prvim potezima u tom smislu, prema mišljenjima učesnika 18. konferencije SKV, treba da bude odlučno sasecanje etatizma u svim društveno-političkim zajednicama.

Ovo je uslovljeno i dejstvom subjektivnog činioca, a on — višestruko je isticano — nije na potrebnoj visini. Ocenjeno je da su mnoge od slabosti političkog sistema zapravo samo privid, da su one, u stvari, slabe tačke delovanja društveno-političkih organizacija. A ove, sticajem raznih okolnosti, pre svega, pod uticajem uskih interesa, izneveravaju svoju ustavnu ulogu i ne retko počinju da deluju izvan okvira sistema dezavuišući ga i praktično stvarajući sistem bitno drukčijim od proklamovanog.

Svaka rasprava o političkom sistemu, o jedinstvu u društvu i, posebno, u Savezu komunista ne može da zaobiđe stavove CK SKJ o aktuelnim pitanjima ostvarivanja odnosa na kojima se zasniva jedinstvo i zajedništvo u SR Srbiji. Kada je reč o Savezu komunista, 18. konferencija SKV je uz kritičku reč o raznim, neprihvatljivim mišljenjima o prirodi i mogućim načinima uspostavljanja i potvrđivanja jedinstva komunista, kao uslovu za njihovu uspešniju akciju, zaključila da pojave federalizacije Saveza komunista nemaju korena samo u organizacionim rešenjima, već da one prevashodno proizlaze iz nedoslednog ostvarivanja načelno opšteusvojene politike Saveza komunista. Ujedno, 18. konferencija SKV je zaključila da su s mnogo razloga u pripremama partijskih skupova odbačena zalaganja pojedinaca i nekih organizacija SK da se ukinu organizacije SK u republikama i pokrajinama, da se jedinstvo SKJ izgrađuje na formalnim statutarnim rešenjima ili obrnuto, da se iz samostalnosti Saveza komunista republika i pokrajina izvede njihov partnerski odnos. Političkim radom, strpljivim ali ne retko i nervoznim, prevaziđene su suštinske razlike u pogledima na samostalnost saveza komunista

Digitized by Google

republika i pokrajina u jedinstvenom SKJ, što se ogleda u Statutu SKV i predlozima statutarnih dokumenata SKS i SKJ.

Osamnaesta konferencija SKV je takođe bila veoma oštra u osudi svih zahteva za promenama u političkom sistemu kojima bi se izmenio sadašnji položaj socijalističkih republika i autonomnih pokrajina. Istaknuto je da merilo vrednosti svih poteza na ovom planu jedino može da bude to koliko oni unapređuju ili ugrožavaju ravnopravnost naroda i narodnosti, da li se njima doprinosi ili otežava delovanje delegatskog sistema, obezbeđuje ili uskraćuje uticaj udruženog rada na odlučivanje itd. »Jedinstvo se gradi među slobodnim i ravnopravnim ljudima, a jedinstvo na neravnopravnim osnovama je lažno i krhko. Na jedinstvenim socijalističkim samoupravnim osnovama radnici, radni ljudi i građani Vojvodine izgrađuju odnose bratstva, jedinstva i zajedništva u Jugoslaviji i SR Srbiji« — ova rečenica, izgovorena za govornicom 18. konferencije SKV, opšti je stav ovog skupa.

Prava osnova za uspostavljanje jedinstva Saveza komunista i razlog za usavršavanje političkog sistema je, pojednostavljeno rečeno, uverenje da bez celovitog uvođenja u život Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije ne može biti savladana ekonomska kriza sa svim njenim mnogostrukim posledicama. Suvišno je posebno ukazivati na to da je privreda Vojvodine, u celosti uzevši, opterećena ne malim bremenom svakojakih teškoća koje nisu osobene, naime one su takve i u drugim delovima zemlje — u srednjoročju 1981—85. prosečna godišnja stopa rasta društvenog proizvoda ukupne privrede iznosila je svega 1,3, a bilo je predviđeno da bude 4,6 odsto. U stvari, fizički obim proizvodnje u industriji rastao je po stopi od 3 odsto, umesto 5,2 odsto, dok je ona u poljoprivredi iznosila 0,3 umesto 5 odsto. Izvoz je rastao po stopi od 3,8 odsto, a ne 10 kako se predviđalo. Uvoz je opadao po godišnjoj stopi od 1,6 odsto, a zaposlenost je rasla za samo 1,9 odsto. Statističari su još izračunali da je životni standard opadao po stopi od 1,2 odsto.

Ipak jedan kompleks tih teškoća je zbog svog izuzetnog značaja posebno razmatran — reč je o agraru i industriji povezanoj s njom. Od razvoja agroindustrijskog kompleksa zavisi ne samo privredno zdravlje Pokrajine, već i privreda cele zemlje. Očiglednost ove činjenice ne treba dokazivati, ali — kako se na Konferenciji ponekad i sa žestinom govorilo — iako je ona jedan od nosećih stubova Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, ona se na rečima uglavnom priznaje dok se u praksi ne uvažava.

Sudbina agroindustrijskog kompleksa, na žalost, i ne može biti drukčija — glasilo je jedno od čestih objašnjenja naših prilika — ako na mnogobrojnim mestima odlučivanja, bez obzira o kojem je konkretnom problemu reč, prevagu dobijaju izvesni posebni interesi, lokalni, granski i drugi, koji su, objektivno, nesaglasni sa Dugoročnim programom. Zahtevi da se po svaku cenu

Digitized by Google

zadovolje ovi interesi potiskivali su pitanja agrara i na razne načine uslovljavala njihovo rešavanje, što je dovodilo do toga da se ona polovično rešavaju ili uopšte ne rešavaju. Tako se i došlo do toga da nadležni uporno previđaju da je ceo agrar, prirodnim okolnostima, upućen na poseban režim privređivanja. Zato i nije neobično što naša zemlja, umesto da bude značajan svetski izvoznik hrane, predstavlja uvoznika hrane koju sama može da proizvede. Stoga su u završnom dokumentu 18. konferencije SKV naglašene obaveze i odgovornosti komunista da se »u delegatskim skupštinama, komorskom sistemu, putem samoupravne aktivnosti u organizacijama udruženog rada, u celini fronta organizovanih snaga i na svim nivoima odlučivanja, izbore za hitne i odgovarajuće promene ekonomske politike, koja će celovitim trajnim merama doprineti doslednom sprovođenju ekonomske stabilizacije u agroindustrijskom kompleksu kao prioritetnoj delatnosti. U primarnoj raspodeli u proizvodnji i razvoju proizvođači hrane treba da dobiju isti tretman kao i udruženi rad ostale privrede, da se dohodak agroindustrije formira na osnovu ekonomskih principa, uvažavajući razvojna opredeljenja i zahteve tržišta i da se eliminiše administrativno utvrđivanje odnosa... (treba) stvoriti uslove za delovanje jedinstvenog jugoslovenskog tržišta agrarnih proizvoda, na jedinstvenim osnovama regulisati premije, regres, kompenzacije i adekvatno urediti poresku i zemljišnu politiku«.

Dobar deo svojih nevolja agrar i s njim povezana industrija su sami sebi stvorili tako što su svojevremeno propuštali da povlače ili činili pogrešne razvojne poteze — zato je zaključnim stavovima 18. konferencije SKV, između ostalog, podvučena neophodnost otklanjanja strukturalnih neusklađenosti između primarne proizvodnje i prerade, napuštanja skupe tehnologije u ishrani stoke, ostvarivanja veće proizvodnje i dohotka po jedinici obradive površine. Uslovi da se učine željeni koraci su, najopštije rečeno, da se znatnije unapredi nauka i njena primena u poljoprivredi i pratećoj industriji (sada, neke naučne discipline, koje su ostvarile i svetski priznate domete, zastale su u razvoju). Istovremeno, neophodno je da se radi otklanjanja strukturalnih neusklađenosti između primarne proizvodnje i prerade, kao i radi proizvodnje robe za izvoz ostvari samoupravno udruživanje akumulacije proizvođača i potrošača, odnosno da se ostvare zajednička ulaganja domaćih proizvođača sa inostranim partnerima. Konačno, delegati 18. konferencije SKV su kao obavezu Saveza komunista, kao izuzetno dobru priliku da se on potvrdi kao vodeća snaga društvenog razvoja ukazali na to da »zemljoradnici moraju postati aktivni subjekti samoupravljanja, samoupravnog planiranja i odlučivanja u uslovima sticanja i raspodele dohotka u samoupravnim organizacijama i reprodukcionim zajednicama gde udružuju rad i sredstva...« u tom cilju neophodno je dosledno ostvarivati opredeljenje da u svakom mestu živi jedan

Digitized by Google

od oblika organizovanja zemljoradnika. Ovaj stav je naglašen na 18. konferenciji SKV zato što je do sada bilo ne malo otpora stvaranju zemljoradničkih zadruga i potpunijem uključivanju zemljoradnika u samoupravljanje, naravno u skladu sa njihovim učešćem u proizvodnji — a nosioci otpora bili su, većinom članovi SK koji su se poveli za ličnim koristima, koje društvo ne može da odobri.

Otpora, često i nesvesnog, ima i na mnogim drugim stranama. Jasno je, na primer, da bez unapređenja naučno-istraživačkog rada i korišćenja njegovih dometa u svim oblastima života nema napretka — na Konferenciji dat je odgovarajući značaj potrebi ozbiljnijeg uvažavanja ove istine. Da je ono postojalo ne bi došlo do zastoja u naučno-istraživačkom radu, koji se ogleda kako u zaostajanju tehnološkog razvoja tako i u nepotpunom uvidu u stanje, razvojne tendencije i mogućnosti društva. Politički pragmatizam nije mogao da podstiče nauku na kritičko sagledavanje društvenih pojava, odnosa i procesa. On nije mogao ni da uspešno upućuje nauku na plodonosne poduhvate u proizvodnji itd. Da bi se prilike na ovom području poboljšale, što će reći da bi Jugoslavija s većom sigurnošću ušla u 21. vek, zapisano je u Rezoluciji 18. konferencije SKV, treba obezbediti da rast učešća sredstava izdvojenih za nauku bude veći od rasta društvenog proizvoda. (Od 1978. kada su u Pokrajini ulaganja u nauku iznosila 0,50 odsto nacionalnog dohotka, ona su redovno opadala i u 1984. iznosila 0,36 odsto. Iste godine, za celu Jugoslaviju ovaj procenat bio je 0,70 odsto). Naglašena je i potreba da se obezbedi bolji sklad svih naučnih istraživanja, osnovnih, primenjenih i razvojnih, nego što je to sada slučaj.

Nije, dakako, rečeno ništa nepoznato kada su učesnici 18. konferencije višestruko podvukli potrebu dugoročne saradnje nauke i udruženog rada jer, kada je ona kratkoročna, kako sada često biva, dobija se lažna slika dobrog rada, ali na kraju, on obavezno ostaje bez vrednijih rezultata. Razumljivo, svako zatvaranje u granice je pogubno — zadatak je stoga svake nauke koja se razvija na području Vojvodine da učestvuje u jugoslovenskim projektima, posebno onim koji su u skladu sa prioritetima tehnološkog razvoja kako Jugoslavije, tako i SR Srbije i SAP Vojvodine. Praktično, ovo nastojanje može da ima različite oblike i da se ostvaruje na svim područjima prirodnih i društvenih nauka. Među zadacima SKV u Rezoluciji je posebno navedena izgradnja jedinstvenog sistema naučno-tehničkih informacija u zemlji kako bi se bolje povezale i sigurnije iskazale naše snage. Istaknuta je i neophodnost smelijeg stvaranja naučnih instituta i jedinica u svim oblastima društvene prakse, naročito u udruženom radu materijalne proizvodnje. Ostvarivanje ovih zadataka, uslovljeno je jačanjem kadrovske osnove — iako sada radi oko dve hiljade naučnih radnika, njihov broj i raspored nije ni dovoljan ni povoljan (28 odsto je angažovano u medicinskim, 18 odsto u biotehničkim i 10 odsto u humanističkim naukama) i de-

Digitized by Google

legati 18. konferencije SKV su, govoreći o ovoj temi, s dosta gorčine opisivali mnogo čije nerazumevanje, nebrigu i neznanje koje je onemogućavalo da se valjano rešavaju najrazličitija pitanja koja, opet, zajedno, čine kadrovsku politiku u nauci, ali i uopšte, u obrazovnim i drugim kulturnim delatnostima.

Dolazi vreme velikih zaokreta i Savez komunista mora da bude spreman za njih — ova misao, visokog mobilizacionog naboja, izrečena na završetku 18. konferencije SKV, propraćena je opštim odobravanjem njenih učesnika. Ostaje da se ovakvo raspoloženje potvrdi u društvenoj praksi.

Nikola Cvetković

Digitized by Google

Dileme o razvoju političkog sistema*

Marijana Pajvančić

Otkuda razlike u pogledima na politički sistem

Rad na Kritičkoj analizi političkog sistema socijalističkog samoupravljanja privodi se kraju. I u toku samoga rada na ovom dokumentu, koji je trajao duže vreme, a i u javnoj raspravi koja se povodom dokumenta vodi, bili su prisutni različiti pogledi kako na uzroke neostvarivanja celine Ustavom ustanovljenog političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, tako, još više na karakter, obim i sadržaj promena u političkom sistemu.

Suočili smo se sa idejno raznolikim pristupima pitanjima razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja koji su doveli do kolebanja, nerazumevanja, pa i nejedinstva. Rastao je pritisak onih snaga koje se suprotstavljaju Ustavu iz 1974. i ustavnom sistemu na njemu zasnovanom. U suštini reč je o kritici i odbacivanju generalne strategije SKJ o sadržaju i ciljevima socijalističke revolucije i njenom autentičnom razvoju.

* U Kikindi je 10. i 11. aprila, u organizaciji Centra PK SK Vojvodine za političke studije i marksističko obrazovanje »Stevan Doronjski« i časopisa »Socijalizam« i »Savremenost« održan naučni skup o temi: »Dileme u Savezu komunista o daljem razvoju političkog sistema«. Objavljujemo izlaganja jednog broja učesnika na ovom skupu, po sopstvenom izboru. Celinu rasprave objavljuje novosadski časopis »Savremenost«.

Digitized by Google

Sa svom ozbiljnošću postavlja se pitanje da li je različitost interesa (prvenstveno ekonomskih) odista suštinski i osnovni uzrok razlika u pogledima na politički sistem ili smo pak suočeni i sa različitim idejnim pristupima i koncepcijama? Koliko je objektivna raznolikost interesa uslovljavala i različite idejno-teorijske koncepcije? Sa tim pitanjem Savez komunista se mora suočiti i jasno odrediti svoje stajalište. Centralni komitet SKJ to je učinio raspravljajući o Kritičkoj analizi.

Neretko bili smo u proteklom vremenu i svedoci da su u mnogim raspravama, u knjigama, u štampi i uopšte na javnoj sceni naplavile građanske koncepcije osporavanja sistema (na primer: ideje o buržoaskom parlamentarizmu koje šire iluziju da se protivrečnosti razvoja socijalističkog samoupravljanja mogu razrešavati mehanizmima parlamentarne demokratije višepartijskog tipa). Otvoreno ili prikriveno prisutne su i jačaju ideje o jačanju uloge države, često vešto uvedene u opravdanu kritiku partikularizma, zatvaranja i autarhije.

Šta je zajedničko ovim, na prvi pogled heterogenim idejno-teorijskim konceptima? Sve te koncepcije praksu ove etape razvoja socijalističke revolucije ne promišljaju iz autentičnog istorijskog iskustva i razvoja socijalističke revolucije u nas. Kriteriji za spoznaju društvene stvarnosti i njen dalji preobražaj traže se na drugoj strani: bilo u teorijskom nasleđu građanske misli liberalnog kapitalizma (na primer: upoređenja odnosa u jugoslovenskoj federaciji sa federacijama buržoaskih država ili pak sa sovjetskim federalizmom; zalaganja za višepartijski sistem, »modernu« tržišnu privredu i sl.), ili pak u iskustvima državnog socijalizma (na primer: teze o tome da je ustavni sistem koncipiran Ustavom 1974. godine »nerealan«, da je Ustav više »ideološki dokumenat« nego pravni akt, da su osnovna pitanja socijalističkog razvoja danas ubrzavanje materijalnog razvoja, podizanje životnog standarda, vraćanje dugova te da razvijanje samoupravne društvene integracije i političkog sistema socijalističkog samoupravljanja treba »odložiti« za neka dalja vremena).

Istovremeno, komunisti radnici u raspravi o Predlogu zaključaka 13. sednice CK SKJ, kako istraživanje toka i sadržaja ove rasprave pokazuje, nedvosmisleno i jedinstveno ističu da »samoupravljanje nema alternative« upućujući kritiku onom delu Predloga zaključaka u kome se ističe da je »samoupravljanje na raskršću«.

Jednodušni su u zahtevu za većom odgovornošću i insistiraju na sprovođenju utvrđene politike i opredeljenja SKJ. Sve to upućuje na zaključak da je danas izuzetno aktuelan stav Programa SKJ da »dva društvena faktora i, u skladu s tim, dve ideološke tendencije u radničkom pokretu« koče socijalističku teorijsku misao »u pravcu revizije nekih osnovnih marksističkih naučnih postavki«.

»Prvi faktor je pojava birokratizma i etatizma. Usko su vezane sa tom pojavom i tendencije ka ideološkom monopolu, kao i po-

Digitized by Google

kušaji da se marksistička misao — koja ostaje živa i revolucionarna samo kroz svoj sopstveni dalji razvitak i stalno sticanje iskustava na osnovu prakse — pretvori u statički zbir ustajalih dogmi i apstraktnih istina, podešenih prema određenim praktičističkim, prolaznim potrebama. Odatle izviru savremene pojave dogmatizma i pokušaji specifične etatističko-pragmatističke revizije određenih naučnih postavki marksizma i lenjinizma. I upravo taj dogmatizam, u isto vreme dok vrši duboku antinaučnu reviziju marksizma i lenjinizma, proglašava za revizionizam svaki istinski napor ka stvarnom daljem razvijanju marksističke misli u savremenim društvenim uslovima.

Drugi faktor koji je negativno uticao na razvitak socijalističke misli jeste uticaj buržoaskih ideologija, oportunizma i reformizma, deklasiranog anarhizma itd. na radnički pokret. Takvi uticaji izazivaju pokušaje buržoasko-liberalističke i reformističke revizije osnovnih naučnih postavki socijalizma, odnosno marksizma i lenjinizma. Revizionizam te vrste u stvari je ideološki odraz napuštanja socijalističkih pozicija, i izražava tendencije ka restauraciji ovog ili onog oblika buržoaskog društva. Revizionizam te vrste napada revolucionarne idejne osnove radničkog pokreta i, u ime pseudoliberalističkih fraza, žrtvuje interese radničke klase i socijalizma interesima reakcionarnih društvenih snaga.

U komunističkom pokretu revizionizam ovakve vrste oslanja se na pojave kolebanja pred teškoćama, na dezorijentaciju nastalu zbog subjektivnih slabosti tog pokreta ili zbog deformacija u izgradnji socijalizma. U socijalističkim zemljama on se javlja kao reakcionarna kočnica socijalističkog razvitka, kao faktor deformacije socijalističke države u pravcu buržoaskog političkog sistema i kao faktor destruktivnog anarhističkog potkopavanja, političke baze socijalističkog društva. Takva vrsta revizionizma predstavlja i jedan od izvora birokratizma, jer — navodeći vodu na mlin ostataka buržoazije i reakcionarnih snaga — koči razvitak socijalističkih odnosa, zaoštrava unutrašnje protivrečnosti i dovodi do jačanja uloge države i birokratizma.

Da bi zaista ostali rukovodeća snaga najnaprednije socijalističke svesne akcije, komunisti moraju biti sposobni da se bore protiv jednog i protiv drugog negativnog uticaja na razvitak socijalističke misli i socijalističke izgradnje. Uporna idejna borba na dva fronta, protiv oba oblika revizije naučnih osnova socijalizma koje su dali Marks, Engels i Lenjin, a koje je sva dosadašnja praksa socijalizma potvrdila — jedan je od bitnih uslova napretka socijalizma u prelazno doba.«

Zagledajmo se, u ne tako davnu prošlost, u vreme u kojem započinje rad na Kritičkoj analizi političkog sistema socijalističkog samoupravljanja. Napravimo makar i površan pregled teza i raznovrsnih pristupa koji su se prvo pomaljali, a kasnije i snažno ispoljili u našem političkom i javnom životu. Upitajmo se koliko su te teze ostavile traga u našoj svesti? Koliko je sam

Digitized by Google

sadržaj rasprave o Kritičkoj analizi trpeo pritisak ovih tragova u našoj svesti.

Samo primera radi navešću neke od teza, koje smo sretali u javnoj raspravi o Kritičkoj analizi političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, a činilo se da su argumentovano prevladane u vremenu koje je za nama.

Prvo. Nekoliko napomena o »ustavobraniteljima kao dogmatičarima koji uporno ostaju na poziciji odbrane svake ustavne norme« i onima koji to nisu kao »marksistima koji u praksi političkog sistema nalaze vrhovnog sudiju samom ustavnom konceptu«. Nastaie su oko ovoga brojne podele. Potrošeno je mnogo dragocenog vremena, intelektualne snage i govorničke veštine. Pa i sada ne štedimo snagu za neke korisnije angažmane.

A dilema, pa i celokupna rasprava o njoj, nametnuta je i isforsirana. Nije mi poznato da je u raspravama o političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja bilo ko bio na pozicijama odbrane svake postojeće ustavne norme. Zaključak XII kongresa SKJ da se pristupi izradi Kritičke analize političkog sistema socijalističkog samoupravljanja implicite sadrži u sebi polazište da su u političkom sistemu potrebni preobražaji i promene normativno-institucionalnog koncepta na tačkama koje su prepreka ostvarivanju suštine celine ustavnog koncepta političkog sistema socijalističkog samoupravljanja. Angažman članova SKJ i samog SKJ bio je u toku celokupnog rada na Kritičkoj analizi na idejno-političkim polazištima koja su utvrđena dokumentima XII kongresa SKJ. Nema marksističkog pogleda na svet ako se stoji na stanovištu odbrane svake postojeće ustavne norme. Takvo stanovište je, uostalom i izvan Programa SKJ.

Ali, dogmatskom pozicijom ne može se okvalifikovati ustajanje u odbranu onih ustavnih normi koje određuju klasni položaj radničke klase i njeno učešće u političkoj vlasti ako se brani ravnopravnost naroda i narodnosti u jugoslovenskoj federaciji i Ustavom SFRJ utvrđen koncept odnosa u federaciji, ako se afirmiše, u skladu sa njihovom ustavnom pozicijom, uloga organizovanih subjektivnih snaga i Saveza komunista kao integrativnih činilaca političkog sistema. Takva se stanovišta ne mogu olako diskvalifikovati kao »odbrana svake postojeće norme«. Jer, reč je tada o odbrani klasnog i oslobodilačkog karaktera i autentičnosti socijalističke revolucije i socijalističkog samoupravljanja i ravnopravnih odnosa među narodima i narodnostima. Jasna razgraničenja ovakve vrste nužno je napraviti.

Potrebna je i poželjna rasprava o promenama u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja, rasprava sa onih idejnih polazišta utvrđenih dokumentima X, XI i XII kongresa SKJ, rasprava koja će kritički suditi o društvenim okolnostima u kojima se pristupa određenim promenama u političkom sistemu, koja će sagledavati ciljeve kojima predložene promene u političkom sistemu vode i izraziti jasan odnos prema ciljevima i toku daljeg raz-

Digitized by Google

voja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja utemeljenog Ustavom SFRJ. Rasprava koja ispušta iz vida ove momente objektivno će se naći na pozicijama bilo građanske, bilo etatističko-birokratske kritike socijalističkog samoupravljanja.

Iste naravi su i rasprave u temama »praksa je jedini kriterij vrednosti norme« ili pak »sistem je dobar, ali ne valja praksa, pa dakle, menjajmo ljude, saterajmo ih u sistem« i sl. Neretko argumentacija za takva stanovišta traži se u pozivu na Marksovu misao ili pak na poznati stav Programa SKJ da »ništa nije tako sveto da ne bi moglo biti zamenjeno boljim«.

I površnom poznavaocu Marksovog dela i njegovog metoda analize društvenih pojava i procesa je poznato da Marks kao komplementarne, međusobno zavisne i uslovljene komponente naučne spoznaje društvenih pojava i procesa podrazumeva: iskustvene činjenice, teorijsko nasleđe i vrednosne ciljeve. I sve tri komponente kriterij su i osnova naučnog promišljanja društvenih pojava i procesa. Izdvajanje bilo koje od njih kao osnovnog ili pak jedinog kriterija redukcija je i vulgarna interpretacija Marksovog metoda analize društvenih procesa. Dovedene do krajnjih konsekvenci, one nužno završavaju bilo u golom prakticizmu i empirizmu, bilo u teorijskoj apstrakciji odvojenoj od sveta realnosti, bilo u vulgarnoj ideologizaciji.

Je li doista marksistički stajati na stanovištu potpune podudarnosti pravne norme sa društvenom praksom, i postoji li u bilo kom pravnom sistemu primer za to? Jesu li, dakle, pravne norme prost odraz društvene stvarnosti na koju same ni na koji način ne mogu uticati podstičući njen razvoj u željenom pravcu? Samo ovih nekoliko pitanja, na koja nije teško dati negativan odgovor, ukazuju na jednostranost i nedijalektičnost ovakvih stanovišta.

Drugo. Duže vremena, posebno u periodu započinjanja izrade Kritičke analize političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, problematizovan je i odnos Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije i postojećeg političkog sistema. Otvoreno je pitanje međusobne komplementarnosti odnosno suprotstavljenosti Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije i političkog sistema socijalističkog samoupravljanja. Prepoznatljivo je to bilo, na primer, u tezama »Dugoročni program ekonomske stabilizacije ne može se efikasno realizovati jer postojeći politički sistem to onemogućava«, ili »politički sistem socijalističkog samoupravljanja, ustanovljen Ustavom 1974. godine uzročnik je postojećih teškoća i ekonomske krize, a ujedno i blokirajuće deluje na mogućnosti njenog prevladavanja« i sl. Iz ovakvih je zalaganja logično sledio zahtev za menjanje političkog sistema posebno onih njegovih institucija i odnosa koje ustanovljava Ustav 1974. godine. »Radikalna promena političkog sistema uslov je izlasku iz sveopšte krize u kojoj se društvo nalazi« ističu zastupnici ovih shvatanja, pri čemu se umnogome međusobno razlikuju u shvatanju samog sadržaja i ciljeva »radikalnih promena«. Široki je spektar tih ideja,

Digitized by Google

od ideja političkog sistema višepartijskog tipa do nedvosmisleno jasnog koncepta etatističko-centralističkog, državnog socijalizma. Jedino što ove raznorodne koncepte međusobno povezuje je zajednički, bezbroj puta ponavljani refren »treba stvari radikalno menjati«.

A zapravo neke od pomenutih teza i brojne nepomenute, koje variraju istu temu u različitim aranžmanima, međusobno suprotstavljaju Ustav i Dugoročni program ekonomske stabilizacije. Kritika političkog sistema sa takvih stajališta trebalo je da kao Trojanski konj konačno donese pobedu Danajcima. Samo primera radi podsećam na mnogobrojna naša sretanja sa tvrdnjama kao što su: »udruženi rad i posebno osnovna organizacija udruženog rada je podelio radničku klasu. Ona je danas razjedinjena i razbijena« ili »ustavni položaj republika i autonomnih pokrajina« (osobito ovih poslednjih), »razlog je da Jugoslavija više nije federacija već konfederacija« i sl.

Istovremeno, u javnoj raspravi o Predlogu zaključaka 13. sednice CK SKJ, kako pokazuje istraživanje sadržaja i toka ove rasprave na uzorku OO SK u kojima je pretežan broj radnika, iskazuje se visok stupanj povezanosti stavova, zalaganja i predloga, upravo među radnicima, predloga u kojima izrazito dominira zahtev za većom odgovornošću u sprovođenju Ustava i Zakona o udruženom radu, kao i politike utvrđene u SKJ, a ne zahtev za promenama sistema.

A dilema je bila veštačka. Ona je nametnuta, jer previđa, zaobilazi ili pak namerno zaboravlja da su i Ustav i politički sistem socijalističkog samoupravljanja normativno oblikovani Ustavom, i Dugoročni program ekonomske stabilizacije dokumenti nastali na istim klasno-socijalnim i idejnim osnovama i polazištima, i služe istom cilju kao put i sredstvo ostvarivanja.

Dvanaesti kongres SKJ, ne bez razloga, nazvan je kongresom kontinuiteta, izražavajući i na taj način da sledi razvoj započet X i XI kongresom SKJ, dakle, onaj pravac preobražaja društvenih odnosa koji je operacionalizovan Ustavom 1974. godine i Zakonom o udruženom radu, a kojim se tek krenulo. Polazne osnove Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije dokumenat su XII kongresa SKJ, što takođe govori u prilog međusobne komplementarnosti i povezanosti Ustava i Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije. Konačno, i rad na Kritičkoj analizi političkog sistema socijalističkog samoupravljanja neposredno je iniciran upravo odlukama XII kongresa.

Povezanost Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije i Kritičke analize političkog sistema socijalističkog samoupravljanja upravo je, do lako prepoznatljive jasnoće, dovedena u samo jednom bitnom cilju, kome se podređuju svi drugi i koji je razlog donošenja ovih dokumenata. Centralno pitanje političkog sistema društva prelaznog perioda, pa i političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, aktuelno ne samo u ravni političkog delovanja već i u domenu teorijskog promišljanja prakse društvenog razvoja

Digitized by Google

je pitanje u kojoj meri se u razvoju političkog sistema otvaraju prostori da radnik ovlada celinom odnosa društvene reprodukcije. To je ujedno i centralno pitanje Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije i smisao celine ustavnih normi. Razlog donošenja kako Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, tako i Kritičke analize političkog sistema socijalističkog samoupravljanja je otklanjanje prepreka i otvaranje prostora da radnik zauzme ono mesto koje mu po Ustavu pripada. Ako se ova osnovna nit dokumenata o kojima je reč izgubi iz vida, onda su njihova suprotstavljanja, poput onih o kojima je na početku bilo reči, moguća. Eventualne razlike u pogledu nekih rešenja, trebalo bi usaglasiti upravo polazeći od uloge radničke klase utvrđene Ustavom SFR Jugoslavije.

Treće, bilo bi korisno pokušati preciznije operacionalizovati jedan, često korišćen pojam, oko čije sadržine izgleda nema punog saglasja, a razlike su nešto teže raspoznatljive. Govoreno je u raspravama o političkom sistemu dosta i o »osnovama političkog sistema«, a da nije bilo izvesno šta se sadržajem ovoga pojma obuhvata. Govorilo se i da su »ugrožene osnove sistema« ili pak da se »napadaju osnove sistema«, dakle da je doveden u pitanje conditio sine qua non sistema, a da nije bilo izvesno da sagovornici misle na istovrsne sadržaje. Pokušajmo i ove pojmove malo rasvetliti.

Složićemo se da se danas sa različitih stanovišta propituju: koncept udruženoga rada i odnosa u udruženom radu; ravnopravnost naroda i narodnosti u jugoslovenskoj federaciji i odnosi među republikama i pokrajinama; uloga Saveza komunista i organizovanih subjektivnih snaga u razvoju socijalističke revolucije i socijalističkog samoupravljanja.

Stojim na stanovištu da ovi odnosi jesu osnov socijalističkog samoupravljanja u nas. O povezanosti tih procesa drug Tito govori na Opštem saboru federacije 1973. godine:

»U pogledu osnovne političke orijentacije na stvaranju vlasti radničke klase, novi ustavni sistem predstavlja organski nastavak do sada izvršenih revolucionarnih promena u našem društvu. On znači nastavak ustavno-pravne izgradnje naše socijalističke federativne zajednice, počevši od historijskih odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a, preko Ustava donetog 1946. i Ustavnog zakona 1953. do Ustava iz 1963. godine. On na nov način adekvatno današnjem vremenu izražava historijska opredjeljenja i interese radničke klase. Nije slučajno što smo u izgradnji novog sistema krenuli najprije od federacije. Za stabilnost naše višenacionalne zajednice bilo je od presudnog značaja da se ukine stari centralistički način prelivanja dohotka, što je, pored ostalog, izazivalo poremećaje u odnosima među narodima i narodnostima naše zajednice. Ono što je u tom pogledu učinjeno u tzv. prvoj fazi ustavnih promjena, mislim da možemo danas ocijeniti kao pozitivno«.

Digitized by Google

Socijalno i nacionalno oslobođenje bili su osnova na kojoj je KPJ mobilisala radničku klasu i sve progresivne snage u borbi za socijalističku revoluciju. I danas procesi klasne i nacionalne emancipacije, koje SKJ idejno-politički usmerava, osnova su menjanja društvenih odnosa i motivacioni činilac akcije radničke klase i radnih ljudi ka izgrađivanju slobodne zajednice proizvođača.

Digitized by Google

Zdravko Tomac

Savez komunista mora biti i „ustavobranitelj“ i „reformator“

I

Rasprave o političkom sistemu često se u nas vode potpuno neovisno od konkretnih društvenih uvjeta i protivrječnosti i specifičnih prilika. Ne vodi se računa da pojedini teorijski modeli u određenim uvjetima mogu dati izvanredne rezultate, a u drugim vrlo loše. Mnogi »popravljači i usrećitelji« svijeta u jugoslavenskom društvu svakodnevno nam nude svoje na izgled vrlo jednostavne i sverješavajuće recepte kao navodni spas u zadnji čas, a u stvari nude pogrešna rješenja koja su neprimjerena specifičnostima jugoslavenskog društva i njegovoj socijalnoj i nacionalnoj strukturi i stupnju razvoja.

Jedni, na primjer, pod firmom revolucionarnih promjena nude povratak na stara rješenja, neki se pri tome vraćaju na Ustav iz 1983. a neki sve do stare Jugoslavije i predstavničkog sistema. Drugi opet jednostavno apstrahiraju temeljne vrijednosti i kontinuitet socijalističke revolucije u Jugoslaviji i predlažu rješenja koja objektivno, bez obzira na namjere, predstavljaju zahtjev za napuštanje ili delegatskog sistema ili Avnojskih principa jugoslavenskog federalizma ili koncepcije udruženog rada ili i jednog i drugog i trećeg zajedno. Treći opet ne vode računa o velikim razlikama u razvijenosti i brojnim drugim protivrječnostima i složenosti Jugoslavije, dok mnogi vrlo jednostrano tumače uzroke ekonomske krize kao posljedice neadekvatnog po-

Digitized by Google

litičkog sistema, a svjedoci smo zahtjeva i unutar Saveza komunista i za napuštanje strategije razvoja političkog sistema utvrđenog Ustavom iz 1974. i kongresnim dokumentima SKJ.

Ne uzimaju se u obzir u analizi naše situacije i funkcioniranje političkog sistema i vrlo značajni događaji koji su neovisni od rješenja u političkom sistemu bitno uticali i na samo funkcioniranje političkog sistema. Bit velike rasprave o političkom sistemu ne može se razumjeti bez uzimanja u obzir tri krupna događaja koja su se desila na prijelazu iz sedamdesetih u osamdesete godine. Ti krupni događaji su: smrt vođa i stratega socijalističke revolucije u Jugoslaviji — Tita i Kardelja, izbijanje dugotrajne i nepredviđene ekonomske krize i kontrarevolucije na Kosovu i jačanje svih vrsta nacionalizama i dogmatske svijesti, ali i oživljavanje raznih građanskih ideologija, pa i podjele koje su bile karakteristične za staru Jugoslaviju. Ti događaji pospješili su izbijanje na površinu mnogih razlika i protivrječnosti u jugoslavenskom društvu, a i sam Savez komunista zapljusnut je kako jačanjem dogmatizma, i građanskih ideologija, tako i shvaćanjem nacionalnog u građanskom, a ne u klasno-radničkom smislu.

U tom prijelaznom razdoblju nakon Tita mnogi problemi iz dobro poznatih razloga (smatralo se da ne treba radi stabilnosti otvarati rasprave o nekim problemima i suprotnostima koje su se stalno širile i dovodile do nagrizanja jedinstva Saveza komunista) nisu se pravovremeno idejno raščišćavali. Sve to još je više otvorilo prostor raznim ideologijama suprotstavljenim strategiji razvoja socijalističkog samoupravljanja koju je Savez komunista utvrdio za vrijeme života Tita i Kardelja kao dugoročnu strategiju razvoja. U tim uvjetima nametnuta je rasprava ne o promjenama u sistemu, nego o promjenama sistema. Već nekoliko godina vrlo bučno se pod firmom demokratizacije, demistifikacije prošlosti dekardeljizacije i detitoizacije dovode u pitanje kontinuitet socijalističke revolucije i njeni temelji i osnovne tekovine. Takove tendencije ne samo da su naišle na veliki oportunizam u Savezu komunista nego su i zahvatile više ili manje i dio članstva Saveza komunista pa i pojedinih rukovodstava, što je ne samo kod članova Saveza komunista nego i kod mnogih radnih ljudi jačalo uvjerenje da se u jugoslavenskom društvu rasplamsava borba i između snaga koje brane kontinuitet Titovog puta i snaga koje direktno ili indirektno ipak traže preispitivanje i mijenjanje i same strategije.

Takove političke borbe nastavljaju se i nakon usvajanja (jednoglasnog) na sjednici CKSKJ osnovne koncepcije kritičke analize i osnovne strategije promjena u sistemu. Centralni komitet podržao je promjene u sistemu koje će osigurati ostvarivanje temeljnih opredjeljenja Ustava, koje će proširiti mogućnosti ostvarivanja samoupravnog sistema društvene reprodukcije, koje će uklanjati slabosti u funkcioniranju delegatskog sistema, koje će osigurati još povoljnije uvjete za ostvarivanje nacionalne ravnopravnosti, koje će jačati jugoslavensko jedinstvo i zajedništvo

Digitized by Google

prvenstveno na samoupravnim osnovama, koje će otkloniti slabosti u ostvarivanju ustavne koncepcije jugoslavenskog federalizma, a ne njegovo napuštanje.

Međutim, usprkos vrlo jasnim stavovima i unutar pojedinih organizacija Saveza komunista ne samo da su se javila nego i dosta glasno propagirana pojedina rješenja i prijedlozi koji traže napuštanje nekih strateških opredjeljenja ne samo Ustava nego i politike Saveza komunista Jugoslavije. Dakle s pravom se može govoriti i o razlikama u Savezu komunista u gledanjima na daljnji razvoj političkog sistema. Centralni komitet je uspio da na svojim sjednicama u pretkongresnom razdoblju postigne jedinstvo u zauzimanju stavova o bitnim pitanjima, ali se u ostvarivanju te strategije nije puno učinilo. Jer svjedoci smo i u raspravama o političkom sistemu velikih razlika i unutar Saveza komunista i u tumačenju a još više u provođenju utvrđene strategije. Tu po mom mišljenju dolazimo do centralnog problema funkcioniranja političkog sistema. Naš ustavni sistem socijalističkog samoupravljanja ne može funkcionirati spontano bez ostvarivanja ustavne uloge Saveza komunista i drugih organiziranih subjektivnih snaga. Zato ako unutar tih vodećih subjektivnih snaga ne postoji jedinstvo i disciplina u provođenju barem bitnih strateških odluka, onda nikakvim institucionalnim promjenama nije moguće sistem učiniti racionalnijim i efikasnijim, onda nema čarobnog štapića niti rješenja za otklanjanje brojnih slabosti političkog sistema. Nema političke partije u svijetu (čak i u labavim socijaldemokratskim partijama) koje ne raščišćavaju s onima u vlastitim redovima, pogotovo u rukovodstvima koja se ne pridržavaju utvrđene politike barem u strateškim pitanjima. U tom smislu smatram da je nužno da se unutar Saveza komunista dosljedno osigura primjena principa demokratskog centralizma: maksimalne demokracije i slobode u fazi donošenja odluka i veliki stupanj discipline u ostvarivanju utvrđene politike o bitnim strateškim pitanjima. Da bi opravdali ove dosta oštre ocjene o razlikama u mišljenjima i unutar Saveza komunista i o onim pitanjima o kojima postoje usvojeni i jasni stavovi Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije navest ću nekoliko primjera političkih polarizacija u Jugoslaviji o pitanjima o kojima su nakon velikih i demokratskih rasprava u Savezu komunista jedinstveno i jednoglasno usvojeni vrlo precizni stavovi.

Mislim da nije potrebno navoditi brojne primjere iz štampe, časopisa, knjiga i raznih diskusija pojedinih ne samo stručnih nego i rukovodećih struktura, jer su opće poznati, da bi se dokazalo da je u Jugoslaviji izvršena politička polarizacija oko toga da li je Dugoročni program ekonomske stabilizacije programski suprotstavljen Kritičkoj analizi funkcioniranja političkog sistema, odnosno oko stalnog ponavljanja paušalne tvrdnje da se radi o dva različita koncepta razvoja jugoslavenskog društva. Isto tako mislim da nije potrebno navoditi brojne citate koji pokazuju i dokazuju da je od usvajanja Dugoročnog programa ekonomske

Digitized by Google

stabilizacije na djelu vrlo glasno propagiranje takvog njegovog tumačenja koje u stvari direktno li indirektno dokazuje da bez napuštanja strategije razvoja utvrđenog Ustavom i ZUR-om nije moguće ostvarivati Dugoročni program.

Na osnovu navedene dvije tendencije nije teško dokazati da se i unutar Saveza komunista sve više stvaraju političke podjele oko pitanja koja su vrlo jasno formulirana i o kojima su odlukama partijskih organa dileme i razlike raščišćene.

U Polaznim osnovama Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije koje su usvojene na Dvanaestom kongresu SKJ vrlo se jasno utvrđuje da Dugoročni program nije nova strategija razvoja jugoslavenskog društva, nego da je skup vrlo značajnih promjena koje trebaju osigurati ostvarivanje strategije Ustava i ZUR-a i utvrđene strategije razvoja jugoslavenskog društva u Programu SKJ i dokumentima kongresa Saveza komunista. Tako, na primjer, u Polaznim osnovama se takova orijentacija utvrđuje na slijedeći način: »Prilikom izrade Polaznih osnova polazilo se od uvjerenja da naše društvo poseduje dugoročnu strategiju razvoja socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa, koja je sadržana u Programu SKJ, Ustavu SFRJ, ZUR-u i u rezolucijama X i XI kongresa SKJ. U tom pogledu imamo određene prednosti u odnosu na društva koja tek traže i treba da trasiraju svoj put i strategiju društvenog razvoja. S tog gledišta u predloženim dokumentima nema novih kardinalnih opredjeljenja koja nisu sadržana u pomenutim dokumentima«. Dalje u Polaznim osnovama ne samo da se vrlo konkretno utvrđuju promjene koje će osigurati potpunije ostvarivanje Ustava i ZUR-a nego se i vrlo konkretno i nedvosmisleno utvrđuje na slijedeći način bit svih promjena: »Bit svih promena koje bi proizašle iz dugoročnog programa stabilizacije kako materijalnog, tako i društvenog karaktera, jeste da moraju biti usmerene na stvaranje uslova da radnik, i kao pojedinac i kao udruženi radnik, zauzme ono mesto u društvu koje mu po Ustavu pripada, da ovlada uslovima i rezultatima rada, celinom dohotka i svim odnosima u društvenoj reprodukciji i u društvu da bi se na tim osnovama razvila kao slobodna stvaralačka ličnost«. (Dokumenti Komisije saveznih društvenih saveta za probleme ekonomske stabilizacije — Centar za radničko samoupravljanje, Beograd, str 10).

I u završnom dokumentu Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije vrlo se jasno potvrđuje i utvrđuje da su sve mjere koje se predlažu u funkciji ostvarivanja Ustava i ZUR-a, a ne njihovog napuštanja, kako to neki vrlo glasno i organizirano pokušavaju dokazati. O tome se, između ostalog, kaže: »Izgledi za uspjeh ovog Programa se nalaze pre svega u trajnom opredjeljenju radničke klase i radnih ljudi za dosljedan razvoj samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa datih u Ustavu, Zakonu o udruženom radu i programskim dokumentima SKJ i u tome što on izražava njihove trajne interese« (str. 283).

Digitized by Google

Zato se s pravom postavlja pitanje kako je moguće da se i unutar rukovodstava Saveza komunista i njegovih glasila ne reagira na neistinite tvrdnje koje pokušavaju tumačiti i propagirati Dugoročni program ekonomske stabilizacije kao supstituciju Ustava, kao navodno novi program razvoja jugoslavenskog društva koji traže napuštanje koncepcije koja je utvrđena u Ustavu i ZUR-u, kada je jasno da je takovo tumačenje suprotno onome što piše i što je usvojeno u Dugoročnom programu.

Na sličan način nastoji se vrlo bučno navodno dokazati bez ikakovih argumenata kako je Kritička analiza dokumenat koji se bitno razlikuje, ne po pojedinim rješenjima, nego po koncepciji, od Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije. Takovi stavovi, iako potpuno netočni, stalno se ponavljaju, štaviše ulaze u zaključke pojedinih skupova, koji zaključuju da treba navodno uskladiti ta dva dokumenta koji su po nekima čak dva različita strategijska programa razvoja jugoslavenskog društva. Već smo citiranjem pokazali da Dugoročni program nije supstitucija Ustava. Isto to piše i u Kritičkoj analizi, odnosno ona utvrđuje kao i Dugoročni program da jugoslavensko društvo ima utvrđenu strategiju razvoja i da i ona (Kritička analiza) kao i Dugoročni program predlaže niz promjena u političkom i ekonomskom sistemu kako bi se potpunije ostvarivao ustavni sistem socijalističkog samoupravljanja. Dakle, i Dugoročni program ekonomske stabilizacije, i Kritička analiza funkcioniranja političkog sistema ne samo da nisu, niti mogu biti dva različita suprotstavljena programa, jer i jedan i drugi dokumenat su rađeni ne kao novi programi razvoja, nego kao skup vrlo značajnih promjena u ekonomskom i političkom sistemu koje treba poduzimati da bi se ostvario program razvoja jugoslavenskog društva na osnovama Ustava iz 1974.

Kritička analiza kao i Dugoročni program polazi od iste strategije i istih ciljeva, te se o tome u Kritičkoj analizi, između ostalog kaže: »Osnovni pravac promena u funkcionisanju političkog sistema je u stvaranju uslova za ostvarivanje samoupravnih proizvodnih odnosa i odlučujuće uloge radničke klase u društvenoj reprodukciji. Zato je bitna daljnja izgradnja i uspešno funkcionisanje na Ustavu zasnovanog sistema društvene reprodukcije u kome će radnici odlučivati o uslovima, sredstvima i rezultatima rada, celinom političkog sistema osiguravati ostvarivanje svojih zajedničkih i opštih društvenih interesa« (str. 47), kako bi se osiguralo »ostvarivanje trajnih vrednosti socijalističkog samoupravljanja vlasti radničke klase, delegatskog sistema odlučivanja; federativnog uređenja, ravnopravnosti naroda i narodnosti, radnih ljudi i građana — utvrđenih osnovnim načelima Ustava SFRJ« (str. 47).

Dakle, i jedan i drugi dokumenat utvrđuju i predlažu promjene u ekonomskom i političkom sistemu kako bi se stvarali uvjeti za realizaciju strategije razvoja utvrđene Ustavom, utvrđujući i predlažući i značajne promjene i u Ustavu, ali s ciljem pot-

Digitized by Google

punije realizacije temeljnih ustavnih principa, a ne njihovog napuštanja. Između Kritičke analize i Dugoročnog programa ne samo da nema razlike u koncepciji nego postoji velika konzistentnost, iste polazne osnove, isti uzroci stanja, a prijedlozi su komplementarni u okviru iste strategije s nekim različitim naglascima i formulacijama koji proizilaze iz različitog karaktera materijala.

I jedan i drugi dokumenat potpuno identično utvrđuju glavni uzrok ekonomske krize. I jedan i drugi dokumenat vrlo konkretno dokazuju da je neosnovano optuživanje Ustava za sadašnju ekonomsku krizu i velike teškoće u funkcioniranju političkog sistema, te kao glavne uzroke krize utvrđuju:

1. Ekonomska kriza nije posljedica primjene strategije Ustava i ZUR-a, nije posljedica ustavne koncepcije društvene reprodukcije i neracionalno udruživanje rada i sredstava i ostvarivanje glavnog cilja ustavne reforme — da udruženi radnici odlučuju o uvjetima, sredstvima i rezultatima rada, nego je posljedica zadržavanja i daljeg reproduciranja starog etatističkog i grupno-vlasničkog sistema društvene reprodukcije, potiskivanja i neuvažavanja u donošenju razvojnih odluka ekonomskih zakonitosti, dakle posljedica je političkog voluntarizma i sistema odlučivanja posebno o sredstvima razvoja u spoju političkih, izvršnih, poslovodnih i upravnih struktura i stvarne dominacije tehnobirokratskih struktura u procesima odlučivanja i potiskivanja i smanjivanja realne moći radničke klase, odnosno udruženog rada na svim razinama ostvarivanja političkog sistema. Evo nekoliko konkretnih podataka koji potvrđuju navedenu konstataciju. U ukupnim sredstvima za investicije sredstva udruženog rada iznosila su oko 20 posto, a sredstva izvan udruženog rada oko 80 posto (bankarska sredstva, sredstva iz emisije novca, strana sredstva i ostala sredstva). Da je takav neustavni sistem društvene reprodukcije uzročnik sadašnje krize, a ne koncepcija Ustava i ZUR-a, pokazuju podaci izneseni u Skupštini SFRJ koji govore o tome kako je upravo 1977. godine, dakle godine kada smo trebali početi primjenjivati ZUR i ostale sistemske zakone, počeo funkcionirati, odnosno, bolje rečeno, još je više ojačao stari etatistički sistem društvene reprodukcije suprotan ustavnim opredjeljenjima, jer je u razdoblju 1977—1981. povećana emisija novca četiri puta, kratkoročni krediti su se povećali također za četiri puta, a zaduženost za novih dvanaest milijardi dolara. Tome treba dodati da je stopa investiranja iznosila oko 40 posto nacionalnog dohotka, da je došlo do rasta inflacije i stvaranja situacije da se u uvjetima niske kamate, dugih rokova otplate, malog učešća vlastitih sredstava i velike inflacije stvarala lažna slika o tome kako se samo velikim investiranjem može osigurati razvoj i prosperitet. Tako je u Jugoslaviji stvorena lažna slika da se svaka investicija isplati, što je glavni uzrok brojnih promašenih investicija. Dakle, umjesto optuživanja Ustava za sadašnju ekonomsku krizu, potrebno je barem pažljivo pročitati i Dugoročni program ekonom-

Digitized by Google

ske stabilizacije i Kritičku analizu funkcioniranja političkog sistema jer i jedan i drugi dokumenat upravo zbog toga što praksa bitno odstupa od utvrđenih rješenja Ustavom i ZUR-om zahtijevaju kao uvjet mijenjanja postojećeg stanja i prevladavanja kriza dosljednu primjenu Ustava i ZUR-a, preispitivanje samoupravnog organiziranja udruženog rada, onemogućavanje autarhičnog razvoja i stvaranje uvjeta za udruživanje rada i sredstava kao vladajućeg oblika integracije i ostvarivanja jedinstvenog jugoslavenskog tržišta. U okviru takove strategije Savez komunista mora insistirati na radikalnim promjenama uključujući i iniciranje značajnih promjena Ustava i ZUR-a, ali mora biti vrlo energičan posebno u raščišćavanju koncepcija i prijedloga u vlastitim redovima koji traže napuštanje koncepcije udruženog rada. Zato je, pogotovo u Savezu komunista, potrebno sve prijedloge koji se nude analizirati prije svega s aspekta za kakvu se strategiju zalažu, traže li promjene koje će omogućiti potpunije ostvarivanje udruživanja rada i sredstava ili se objektivno, bez obzira na namjere, zalažu za neke druge koncepcije.

II

Savez komunista kao i uvijek do sada mora se nalaziti na čelu progresivnih snaga u Jugoslaviji koje će inicirati radikalne promjene ekonomskog i političkog sistema, ali u okviru strategije i temeljnih opredjeljenja Ustava iz 1974. i na osnovu koncepcije utvrđene u Dugoročnom programu ekonomske stabilizacije i Kritičkoj analizi funkcioniranja političkog sistema, dakle Savez komunista mora biti istovremeno i ustavobranitelj i reformator.

U svim raspravama o uzrocima ekonomske krize jedinstveno je konstatirano postojanje paralelnog sistema odlučivanja, neuvažavanje ekonomskih zakonitosti, prevlast tehnobirokratskih struktura nad delegatskim i samoupravnim, masovno kršenje i neprovođenje zakona i pravnih normi u cjelini itd. Zato je osnovno pitanje kako se organizirati da se takove tendencije zaustave, kako osigurati da se mijenja odnos snaga u korist samoupravljanja, kako osigurati jedinstvo u provođenju utvrđene strategije, kako osigurati odgovornost svakog pojedinca i svake institucije da djeluje u skladu sa svojim pravima i obavezama. Ne potcjenjujući značenje predloženih promjena Ustava i ZUR-a i svih ostalih normativnih promjena, kao i predloženih i niza drugih mogućih institucionalnih promjena, na kojima treba raditi i ubrzati ih, ipak je osnovno pitanje kako organizirati Savez komunista i sve organizirane subjektivne snage u konkretnoj političkoj borbi koja se u postitovskom razdoblju vodi sa etatističkim i građanskim alternativama razvoja, koje se bučno propagiraju koristeći i oportunizam i kolebanja u dijelu članstva i rukovodstava Saveza komunista i postojanje značajnih razlika u operacionalizaciji jedinstve-

Digitized by Google

no utvrđene strategije. Sadašnju etapu idejne borbe u Jugoslaviji upravo karakterizira vrlo visok stupanj razlika u operacionalizaciji i tumačenju nekih strateških pitanja politike Saveza komunista, tako da se u praksi pokazuje da je suglasnost previše načelna. Rasprave o Kritičkoj analizi su pokazale da se velikim polarizacijama oko nekih pitanja, koja mogu na prvi pogled izgledati i tehničke prirode, oko nekih prijedloga mijenjanja organizacionih oblika u stvari vodi ipak politička borba oko strategije daljeg razvoja Jugoslavije. To su prije svega odnosi na slijedeća pitanja: odnosi u udruženom radu, posebno načini odlučivanja, udruživanja i odnose između osnovnih organizacija udruženog rada i radnih organizacija, zatim oko primjene odlučivanja suglasnošću i u udruženom radu i na razini federacije, o potrebi promjene strukture skupština društveno-političkih zajednica, posebno o potrebi uvođenja vijeća udruženog rada u Skupštini SFRJ, zatim o ulozi subjektivnih snaga u političkom sistemu i drugim.

Zbog toga potrebno je razlikovati prijedloge koji u okviru utvrđene koncepcije traže radikalne promjene svega onoga što ometa potpunije ostvarivanje utvrđene strategije od onih prijedloga koji se nikako ne mogu uklopiti u temelje sistema, odnosno koji objektivno traže mijenjanje strategije i temelja političkog sistema, bilo da se radi o koncepcijama državnog socijalizma u raznim varijantama, bilo da se radi o koncepcijama koje se zasnivaju na restauraciji kapital-odnosa i građanske demokracije.

U tom smislu potrebno je da se u daljnjim diskusijama, a posebno na kongresima Saveza komunista u Jugoslaviji, posebno na 13. kongresu SKJ, uz načelnu suglasnost na platformi koju je na pretkongresnim sjednicama CK SKJ vrlo konkretno utvrdio oko nekih spornih pitanja političkog sistema, postigne i veći stupanj jedinstva i u konkretizaciji i operacionalizaciji takovih načelnih rješenja.

Za Jugoslaviju nema drugog puta u demokratskom izlazu iz krize izvan koncepcije utvrđene u Ustavu, zato se moraju jačati i širiti procesi udruživanja rada i sredstava, samoupravne integracije i još potpunijeg ostvarivanja nacionalne ravnopravnosti naroda i narodnosti.

III

Često se u nas pod formom znanstvene kritike optužuje koncepcija ipojedina rješenja u Ustavu iz 1974. godine metodom koja ne samo da nije znanstvena, nego koja vrlo često falsificira očite činjenice. Tako, na primjer, izmisli se ili potpuno netočno protumači pojedina ustavna odredba, odnosno pripiše se Ustavu ono što u njemu ne piše, te se onda radikalnom kritikom toga navodnog ustavnog rješenja traži i argumentira promjena ustavnih normi.

Digitized by Google

S dva primjera ilustrirat ću takove »znanstvene« kritike navodnih pogrešnih ustavnih rješenja.

Za sve vrijeme rada na izradi Kritičke analize jednostrano i paušalno napada se usuglašavanje u donošenju odluka u Vijeću republika i pokrajina, traži se njegovo ukidanje i umjesto toga nudi se i propagira većinsko glasanje kao vrhunac demokracije. Pokušava se dokazati kako je navodno metod usuglašavanja u odlučivanju o jednom broju zajedničkih interesa u federaciji ne samo neprimjeren potrebama, nego i neefikasan i nedemokratski, jer navodno osigurava teror manjine nad većinom. Da bi se takovi napadi argumentirali jednostavno se pripisuje Ustavu iz 1974. ono što u njemu ne piše i što iz njega ne proizlazi. Ustavna koncepcija usuglašavanja u donošenju odluka u Vijeću republika i pokrajina neopravdano se izjednačava s pravom veta, te se onda kritikom toga izmišljenog prava dokazuje potreba promjene Ustava.

Pri tome se namjerno zaobilaze slijedeće činjenice:

1. da po Ustavu SFRJ republike i pokrajine u Vijeću republika i pokrajina odlučuju usuglašavanjem o onim bitnim pitanjima ekonomskih odnosa koji su u stvari u nadležnosti republika i pokrajina, ali se u interesu jedinstva sistema moraju jedinstveno regulirati na razini Jugoslavije na osnovu ustavnog principa da republike i pokrajine odgovaraju ne samo za vlastiti razvoj nego i za razvoj jugoslavenske zajednice u cjelini, a da se u Saveznom vijeću odlučuje većinskim putem o onim zajedničkim interesima i društvenim poslovima koji su u nadležnosti saveznih organa. Zbog toga je i logično što se, i pored dva vijeća, u Skupštini SFRJ odluke po pravilu donose na jednodomni način uz svega nekoliko izuzetaka.

2. da Ustav SFRJ izuzev u tri slučaja (promjena Ustava, promjena republičkih granica i ratifikacija nekih međunarodnih ugovora) ne daje pravo niti jednoj pokrajini i republici da blokira donošenje nužnih odluka ukoliko se ne postigne suglasnost. Ustav utvrđuje vrlo precizno uvjete i proceduru po kojoj se donose privremene mjere većinskim putem, dakle ne daje pravo nikom da blokira donošenje nužnih odluka za funkcioniranje cjeline sistema.

3. da Ustav svojom cjelinom zahtijeva da se proces usuglašavanja odvija u skupštinama, a ne u upravnim, političkim i izvršnim tijelima, te da zahtijeva da vijeća udruženog rada u pokrajinama i republikama imaju glavnu riječ u formuliranju interesa i stavova republika i pokrajina, te da se što više ostvari koncepcija da udruženi rad, odnosno radnička klasa dominira i u Vijeću republika i pokrajina i u Saveznom vijeću Skupštine SFRJ.

Kritička analiza, polazeći od takove ustavne koncepcije, sasvim logično predlaže da se ukupnim promjenama u sistemu osigura:

Digitized by Google

1. dominacija odnosno jačanje uloge radnika u svim institucijama sistema, a posebno jačanje vijeća udruženog rada u skupštinama;

2. da se osigura odgovarajućim promjenama svođenje uloge upravnih i izvršnih organa u Ustavom utvrđene granice;

3. da se sve društveno-političke zajednice razvijaju više kao samoupravne zajednice, odnosno da se ograniči njihov jednostruki razvoj kao prvenstveno etatističkih i državnih tvorevina;

4. da se otvore i stimuliraju procesi udruživanja rada i sredstava mimo granica društveno-političkih zajednica, da udruživanje i povezivanje udruženog rada postane glavni oblik samoupravne integracije Jugoslavije;

5. da se i promjenom strukture oba vijeća Skupštine SFRJ osigura da dvije trećine delegata u Saveznom vijeću bude iz udruženog rada, a u Vijeću republika i pokrajina barem 50 posto iz vijeća udruženog rada republika i pokrajina.

Kritička analiza na taj način ne samo da dokazuje da nisu potrebne promjene Ustava, da ne treba mijenjati ništa u ustavnom reguliranju koncepcije usuglašavanja, jer deformacije u praksi ne proizilaze iz pogrešne ustavne koncepcije nego iz njene nedosljedne primjene, već vrlo jasno upućuje šta i kako treba mijenjati da bi se otklonili uzroci teškoća u ostvarivanju ustavne koncepcije, odnosno da bi ojačala moć udruženog rada.

Ako se polazi od navedenih činjenica, onda je vrlo jednostavno dokazali da se i oko donošenja odluka usuglašavanjem i oko strukture Skupštine SFRJ ponovo nepotrebno stvaraju političke polarizacije, iako i o jednom i o drugom pitanju postoje vrlo jasni stavovi u SKJ.

Savez komunista Jugoslavije mora zato u javnim političkim konfrontacijama, prije svega činjenicama, konkretno ukazivati na neprihvatljivost kritika i prijedloga koji, bez obzira na namjere, zadiru u osnove sistema, koji traže promjenu strategije. Savez komunista ne smije dalje trpjeti kolebanja i u vlastitim redovima, na primjer o tome da li treba napuštati sistem dogovaranja, sporazumijevanja i usuglašavanja kao strategiju, ali mora biti otvoren prema onim kritikama koje traže promjene da bi se uklanjale greške i nerealna rješenja za sadašnje uvjete, kao i praksa u kojoj su deformacije postale pravilo, odnosno koja bitno odstupa od utvrđene strategije.

Savez komunista ne smije dozvoliti kolebanja oko toga da li je ili nije sporazumijevanje, dogovaranje i usuglašavanje suština socijalističkog samoupravljanja, to tim više što se u svim demokratskim društvima sve više konsensus postavlja kao osnovno pitanje demokracije jer demokracije ima onoliko koliko je društvo sposobno na bazi suglasnosti utvrđivati prava i obaveze i osigurati njihovo izvršavanje. To se posebno odnosi na socijalističko društvo kao antitezu državi. Ono je nezamislivo bez razvijanja sporazumijevanja, dogovaranja i usuglašavanja. Naša strategija

Digitized by Google

nije i ne može biti širenje donošenja odluka nadglasavanjem i zato su generalni napadi na metodu usuglašavanja u stvari napadi na samu bit socijalističkog samoupravljanja i prema njima se na adekvatan način Savez komunista mora u idejnim diferencijacijama u vlastitim redovima tako i postaviti.

Međutim, kako je već rečeno, od tih generalnih napada treba razlikovati one konstruktivne prijedloge koji traže realnost u primjeni sporazumijevanja, dogovaranja i usuglašavanja i s pravom traže da se otklone krupne slabosti u tom sistemu, kako bi postao efikasniji.

U dosadašnjoj praksi ostvarivanja koncepcije usuglašavanja javile su se tri krupne deformacije:

1. Ta metoda proširila se izvan Ustavom utvrđenih slučajeva i treba ju energičnim mjerama svesti na ustavna rješenja.

2. Dosta često u slučaju nepostizanja suglasnosti u Vijeću republika i pokrajina ne pokreće se proces donošenja privremenih odluka većinskim putem, nego se traženje suglasnosti i donošenje niza rješenja bitnih za jedinstvo sistema prenosi na Savezno izvršno vijeće koje se usuglašava s republičkim i pokrajinskim izvršnim vijećima ili se čak usuglašavanje prenosi na upravne organe. I takvu praksu odgovarajućim promjenama treba onemogućiti.

3. Česta je i praksa da se za pokretanje procesa usuglašavanja u Vijeću republika i pokrajina traži prethodna suglasnost da se pojedini problem i stavi na dnevni red. U tom slučaju bitno se mijenja cijela ustavna koncepcija donošenja odluka u Vijeću republika i pokrajina, jer traženje prethodne suglasnosti u pravilu u upravnim političkim ili izvršnim republičkim organima, omogućava se u stvari na protuustavan način primjena veta, te se onemogućava donošenje privremenih odluka i rješenja u slučaju nepostizanja suglasnosti.

Zbog takovih odstupanja od ustavnih rješenja u praksi ne samo da se onemogućava istjerivanje konkretne odgovornosti u slučajevima neostvarivanja utvrđene politike nego se i daju snažni argumenti snagama koje traže mijenjanje ustavne koncepcije federacije i način odlučivanja.

Zbog svega toga Savez komunista mora izvršiti političku diferencijaciju u vlastitim redovima ne samo s onima koji napadaju temeljna ustavna rješenja, nego i s onima koji pod firmom obrane tih rješenja brane konkretnu praksu koja je odstupila od tih rješenja i koja ih, ako se ne bi brže napuštala, može i kompromitirati.

Digitized by Google

Aleksandar Fira

Pretpostavke ostvarivanja ustavnosti i zakonitosti

... Savremeno stanje ustavnosti i zakonitosti u našem društvu je više puta bilo predmet širih društvenih ocena, a nalazi se u jednoj varijanti i u Kritičkoj analizi funkcionisanja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja. U tom dokumentu je stanje ocenjeno kao nezadovoljavajuće, što se u izvesnom stepenu razlikuje od ocene koju je sadržao pripremni elaborat o ustavnosti i zakonitosti i drugim funkcijama pravnog sistema.

U tom elaboratu se govori o svojevrsnoj krizi ustavnosti i zakonitosti, što je svakako ozbiljno oštrije kvalifikovanje. Bez želje da ovom prilikom ulazim u detaljniju raspravu o opravdanosti teške ili manje teške kvalifikacije stanja, izvesno je da i Kritička analiza i prethodni separat sadrže čitav niz konstatacija koje su identične i pružaju u svim bitni tačkama, po mom mišljenju, vrlo vernu sliku stanja.

Vredna naročite pažnje, pre svega, je konstatacija o objektima napada, odnosno oblastima u kojima je registrovan najveći broj najozbiljnijeg narušavanja ustavnosti i zakonitosti. To su društvena svojina i kao osnovni društveno-ekonomski odnos i kao materijalna osnova društvenog bogatstva, zatim, pravo radnika na odlučivanje o dohotku u celini društvene reprodukcije, jedinstveno jugoslovensko tržište, sistem ekonomskih odnosa sa inostranstvom, sistem i društvena kontrola cena, poreski sistem i

Digitized by Google

poreska politika, obavezno udruživanje rada i sredstava, samoupravno organizovanje udruženog rada i ostvarivanje samoupravnih i drugih društveno-ekonomskih prava radnika, ostvarivanje prava na rad i politika zapošljavanja itd. Karakteristično je, pri tome, da nije zabeležen posebno zabrinjavajući porast opšteg kriminala, odnosno uopšte kažnjivih radnji u drugim oblastima društvenog života.

Ove konstatacije upućuju na zaključak da su pojavama narušavanja ustavnosti i zakonitosti napadnute vitalne oblasti društvenog života, od kojih u najvećoj meri zavisi stanje u celini u društvu. Već samo to bi bilo dovoljno da upozori na ozbiljnost poremećaja i na vrlo opasnu tendenciju nastanka i širenja svojevrsne »sive zone« u samoj osnovi društvene strukture, u kojoj se ignoriše demokratska ustavnost i zakonitost i uspostavljaju odnosi koji su suprotni ustavno utvrđenom društveno-ekonomskom i političkom sistemu.

Na ozbiljnost problema posebno upozorava karakter nosilaca povrede ustavnosti i zakonitosti. Prema izvršenim sagledavanjima, koja su više puta doživljavala i društvenu i stručnu verifikaciju, u relativno malom broju slučajeva se kao učinilac pojavljuje pojedinac, koji nije nosilac neke poslovodne samoupravne, javne ili druge društvene funkcije. Nije mali broj ni takvih kršenja ustavnosti i zakonitosti u kojima gotovo nikada nisu sretani »obični« radnici, odnosno građani kao činioci. Na primer, narušavanje jedinstva jugoslovenskog tržišta, neopravdani pritisak na udruživanje rada i sredstava, promašene investicije itd.

U najvećem broju slučajeva stvarni nosioci, bilo da su nastupili kao direktni učinioci, bilo da su delovali kao stvarni inicijatori, dok se kao direktan učinilac pojavljivao neko drugi, bili su oni koji vrše rukovodeće, poslovodne, samoupravne, javne ili druge političke i društvene funkcije. Drugim rečima, najčešće se radilo o onima koji u pojačanom stepenu utiču na donošenje i izvršavanje samoupravnih, državnih ili opštepolitičkih odluka kao nosioci posebnih ovlašćenja i odgovornosti. Bilo je i slučajeva da se kao učinioci povrede ustavnosti i zakonitosti javljaju i oni čiji je naročiti zadatak obezbeđivanje ustavnosti i zakonitosti.

Bez obzira na razmere u kojima se javlja opisana pojava, te razmere svakako nisu male, radi se o tendenciji koja maksimalno zabrinjava i mora biti presečena najoštrijim sredstvima. Istorijsko iskustvo, koje nije samo naše, već je potvrđivano i u svetskom maštabu, pokazuje da su najopasnije one povrede ustavnosti i zakonitosti koje vrše nosioci vlasti, odnosno svake pojačane društvene moći. Sigurno to naročito važi i za organe i pojedince, čija je osnovna delatnost obezbeđenje ustavnosti i zakonitosti. Takve povrede proizvode najveće štetne posledice, najteže se otkrivaju i suzbijaju. Najgore je to što takvim povredama otpočinje suštinsko nagrizanje demokratske, slobodarske i humanističke suštine samoupravne socijalističke ustavnosti i zakonitosti.

Digitized by Google

Ustavnost i zakonitost, i u uslovima društveno-političkog sistema socijalističke samoupravne demokratije, biće samo onda garant slobode radnika, radnog čoveka i građanina, ako bude neprekoračivi limit i smer delovanja svih samoupravnih i državnih organa, svih nosilaca društvene moći. Ako ustavnost i zakonitost izgubi to svoje svojstvo da bude ograničenje vlasti, onda će se od oruđa čoveka u borbi za njegovu slobodu pretvoriti u sredstvo manipulisanja njime i dominacije nad njim.

Ustavnost i zakonitost koja ne bi ograničavala nosioce društvene moći ne bi doprinela društvenoj stabilnosti, nego bi utrla put društvenoj katastrofi.

Sve u svemu, ustavnost i zakonitost demokratskog, samoupravnog, društveno-političkog sistema ne može biti alibi uzurpatora vlasti nad ljudima, već ograničenje svake moći u interesu slobode čoveka u slobodnom društvu. Takva ustavnost i zakonitost ne može biti »s onu stranu« socijalističke samoupravne demokratije, jer u tom slučaju socijalno-klasna suština i samoupravni demokratski, socijalistički karakter tog sistema biće ugrožen, pa i negiran.

U karakterisanju stanja ustavnosti i zakonitosti najviše oštrih ocena je dato na tokove utvrđivanja, odnosno ostvarivanja odgovornosti, pa ja mislim da to sa puno osnova čini Kritička analiza. U ovoj tački je dosta teško izdvojiti i kratko saopštiti opšteprihvaćene stavove, sem generalnog nezadovoljstva izraženog kroz jedinstvenu konstataciju da nivo odgovornosti u celini društvenog i političkog sistema ne zadovoljava i da ispoljava opasnu tendenciju daljeg opadanja. Otkrivanje uzroka, to jest dublje poniranje u samo društveno biće bez čega nije moguće naći ni prava sredstva borbe protiv neodgovornosti, daleko je složeniji posao.

Sistem odgovornosti kod nas u celini nije komponovan od jednorodnih elemenata, niti po svom poreklu, niti po posledicama svog dejstva. Klasično građansko društvo, zasnovano na privatnoj svojini nosilo je u sebi jedan automatizam, koji je garantovao vrlo visok stepen ekonomske odgovornosti. Sankcije za ekonomsku odgovornost su za vlasnika nastupale automatski i bile su maksimalno efikasne. Neodgovorno ponašanje prema imovini vodilo je njenom gubitku. Vlasnik je postajao nevlasnikom, što nije bilo daleko od capitus-deminutio (građanske smrti). U funkciji te stvarne ekonomske odgovornosti su nastajali i postojali svi drugi vidovi i oblici odgovornosti od pravne (krivične, građanske, političke, disciplinske) do moralne.

Socijalističko samoupravljanje ne može da recepira osnovni član ovakvog sistema odgovornosti, jer su privatna svojina i uopšte pravno svojinski režim suprotni njegovoj društvenoj suštini i njegovom istorijskom smislu. Mada je to nesumnjiva činjenica, čini mi se isto tako očiglednim da u samoupravljanju shvaćenom kao osnovni društveno-ekonomski odnos mora, takođe, da bude ugrađen mehanizam ekonomske odgovornosti da bi se sistem sa-

Digitized by Google

moupravljanja potvrdio ne samo kao vrhunsko moralno dostignuće i najdemokratskiji i najhumaniji način upravljanja društvenim poslovima, već i kao društveno-ekonomski najracionalniji način proizvodnje. Osnovni poremećaj je, po mom uverenju, nastupio tu, jer je odnos između samoupravljača i rezultata njegovog rada i upravljanja višestruko posredovan delovanjem etatističkih i tehnobirokratskih faktora. Iz toga je proisteklo stanje u kome materijalni i društveni položaj radnika ne zavisi neposredno od njegovog odnosa prema Ustavu i zakonima. Drugim rečima, osnovni društveno-ekonomski poremećaj je proizveo i neodgovarajuće ponašanje, odnosno kršenje normi Ustava i zakona, koje načelno traže odgovoran odnos prema društvenoj svojini.

Iako sam uveren da je osnovni uzrok poremećaja ono što se zbiva u društveno-ekonomskim odnosima, ne mislim da je opravdano potceniti dejstvo ostalih faktora koji se nalaze u sferi političkog sistema. Među ovima se ističe nekoliko koji su neki, takođe, u većoj ili manjoj meri obuhvaćeni Kritičkom analizom i već pomenutim separatom. To je, pre svega, ekstralegalno dejstvo političkih faktora, pre svega uticajnih pojedinaca, a ponekad i foruma, koji različitim oblicima sprečavaju ili otežavaju pokretanje ili utvrđivanje odgovornosti, najčešće uz izgovor zaštite parcijalnog interesa. Mada je identifikacija ovakvih slučajeva teška a njihovo suzbijanje vrlo složeno, nema sumnje da je to jedna od najvažnijih prepreka ostvarivanju odnosa odgovornosti i snažan uzrok kršenja ustavnosti i zakonitosti.

Ima mnogo istine u više puta ponovljenoj tezi da uzroke lošeg stanja ustavnosti i zakonitosti treba tražiti i u slabostima u samom pravnom sistemu. Da je to, takođe, jedna od karakteristika naše savremene situacije, izgleda da ne treba posebno dokazivati. Savremeni pravni sistem je, iako u sebi nosi značajne elemente revolucionarnog kontinuiteta koji u njemu traju od osnivanja socijalističke Jugoslavije, posle Ustava iz 1974. godine stupio u novu fazu razvoja. Ta faza se odlikuje velikom ambicijom izgradnje takvog pravnog sistema koji po prvi put u istoriji nije zasnovan na pravu svojine, nego na položaju čoveka u radu, odnosno na oslobođenju rada.

Na trasi ostvarenja ovog istorijskog cilja postignuti su ozbiljni rezultati koji ne smeju biti ignorisani. Pominjem samo neke. Doneti su skoro svi veliki, pogrešno nazvani »sistemski zakoni«, koji su na nov način regulisali najvažnije društvene odnose. Snažno se razvilo republičko i pokrajinsko zakonodavstvo, koje je u većini prestalo da bude emanacija ili takozvana »konkretizacija« saveznog zakonodavstva i postalo originerni i originalni način uređivanja društvenih odnosa. Zabeležena je prava ekspanzija samoupravnog prava, koje dobija sve širu društvenu podršku.

Zajedno sa rezultatima izražene su i ozbiljne slabosti, koje su sigurno negativno uticale i utiču na ustavnost i zakonitost. Ja među njih ubrajam, pre svih, nekoherentnost i unutrašnju neusklađenost pravnog sistema, koji jeste složen i to mora da ostane,

Digitized by Google

ali koji mora da bude usklađen iznutra da bi ostao jedan. Ovo naglašavam, jer nije daleko od istine tvrdnja da tendencije društvene dezintegracije podstiče i neopravdano gubljenje iz vida ustavnog principa da SFRJ ima složen pravni sistem, koji upravo odnosom njegovih pojedinih elemenata mora da obezbedi da to bude *jedan pravni sistem jednog društva socijalističkog samoupravljanja.*

Tu je dalje širenje sfere pravnog regulisanja na odnose koji se po svojoj prirodi ne mogu pravno regulisati. To je karakteristično za neke ekonomske odnose, čime se pothranjuje iluzija o svemoći prava, što je samo jedan od izraza birokratskog voluntarizma i dominacije politike nad ekonomijom. Ima i primera neopravdane ideologizacije pravnih normi, koja se najčešće zapaža kod takvih akata koji su okrenuti dalekoj, ponekad i neizvesnoj budućnosti, a neretko postaju i zbog toga nesprovodivi. I to samo širi raskorak između normativnog i stvarnog, koji je uzrok, ali i izraz narušavanja ustavnosti i zakonitosti. Nisu beznačajne ni slabosti pravnog sistema, koje pripadaju užepravnoj, na izvestan način specijalizovanoj sferi, kao što su nejasnost i nesavršenost pojedinih normi, nepotpunost regulisanja određenih odnosa, prenormiranost nekih drugih, česte izmene i dopune propisa, slabosti u tumačenju itd.

Dalja analiza bi potvrdila i već poznate stavove da jedan od glavnih uzroka opisanog stanja u pravnom sistemu jeste formalizacija procesa nastajanja prava. Pri tome mislim na činjenicu da decentralizacija stvaranja prava nije praćena odgovarajućim stepenom demokratizacije i samoupravne transformacije tog procesa. Tako je u nizu slučajeva »ispražnjena« demokratska i samoupravna suština i značaj dobro postavljenih proceduralnih garancija, pa su stvarni kreatori prava u velikoj meri nezavisni od radnih ljudi i građana. Time je i stvarno izražavanje demokratskog pluralizma samoupravnih interesa bitno deformisano, dovedena u pitanje autentičnost njihove artikulacije i otežan proces njihove samoupravne i demokratske sinteze. Upravo zato pravo u najvećem broju slučajeva radni ljudi i građani ne doživljavaju kao svoje i prema njemu se negativno odnose.

Mislim da najveći stepen saglasnosti postoji u tome da su najkrupniji problemi ustavnosti i zakonitosti koncentrisani u sferi izvršenja prava. Primeri za to su toliko notorni da ih je izlišno navoditi. Umesto toga, zadržaću se samo na nekoliko, nešto opštijih konstatacija. Društvena efikasnost i pravni autoritet samoupravnih opštih akata su najviše ugroženi. Brojni su samoupravni sporazumi i društveni dogovori koji se ne izvršavaju, ali nije bolje stanje ni sa drugim samoupravnim opštim aktima. Među zakonima je posebno zabrinjavajuća pojava narušavanja, neizvršavanja, odnosno kršenja saveznih zakona. Zvanične analize su pokazale da je to najizraženije kod onih saveznih zakona za čije izvršenje odgovornost snose organi u republikama i autonomnim pokrajinama, a to su u mnogo slučajeva vrlo važni zakoni.

Digitized by Google

Mehanizam pravne zaštite je institucionalno kompletan i vrlo razvijen, ali svi njegovi delovi ne funkcionišu podjednako uspešno. Gotovo je potpuno izostala instanciona kontrola ustavnosti i zakonitosti opštih akata, a nije dovoljno sistematska niti efikasna ni politička kontrola nad radom izvršnih i upravnih organa, niti je postala sastavni deo prakse ustavna uloga Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije i drugih društveno-političkih organizacija, da budu nosilac društvene kritike i kontrole svih nosilaca funkcije vlasti i samoupravljanja.

Ukoliko bi se ovakve tendencije produžile, bila bi dovedena u pitanje ne samo celina principa ustavnosti i zakonitosti, nego i društvena prihvaćenost i zasnovanost postojećeg ustavnog rešenja. *Dakle, slabosti u ostvarivanju legaliteta dovele bi postepeno u pitanje demokratski legitimitet ustavnog poretka.*

Prevazilaženje opisane situacije, koja nije nastala preko noći već delovanjem brojnih slabosti nizom godina, po mom mišljenju, ne može biti jednokratni čin, niti se može ostvariti za kratko vreme. Ali dužina i složenost procesa prevazilaženja krize ne sme biti izgovor za odlaganje pristupanja društvenom poslu. Svaki drugi pristup bi bio nerealan i nosio bi u sebi negativne naboje, bilo borbe za očuvanje postojećih pozicija, bilo pokušaja nametanja rešenja različitim vrstama društvenog pritiska.

Ta generalna napomena, po mom mišljenju, važi i za područje ustavnosti i zakonitosti i za pravce koje u tom pogledu anticipira Kritička analiza. Prihvatajući kao logičan metodološki pristup ono što je izraženo u drugom delu tog dokumenta i u oblasti ustavnosti i zakonitosti moguće je i potrebno kombinovati sva tri »nivoa« promena: promene u Ustavu, promene u pravnom sistemu u celini i promene u društvenoj praksi.

U ustavnosti i zakonitosti nisu inicirane temeljne promene relevantnih ustavnih odredaba i mislim da za to nema ni potrebe, ni društvenog opravdanja. Ovo utoliko pre što je reč o dugoročnim, može se reći, istorijskim opredeljenjima našeg razvoja, čije osporavanje, po meni, neizbežno sadrži antisocijalističku i antisamoupravnu konotaciju. Uostalom, ni jedna faza našeg razvoja, a pogotovo razdoblja krize, nije i neće biti imuna od takvih konfrontacija. Međutim, na postojećim ustavnim opredeljenjima i institucijama moguće je i potrebno razvijanje određenih principa i mehanizama, kao i promena rešenja koja nisu izdržala proveru prakse. Kritička analiza je neke od takvih promena inicirala i, po mom mišljenju, te inicijative su društveno opravdane i treba ih prihvatiti. U tom smislu podvlačim potrebu da se preispitivanje i promena ustavnih odredaba o izvršavanju saveznih zakona ne shvata niti tretira kao »tehnički posao«, odnosno sitna takozvana »kozmetička« popravka. Ne mislim da se u traženju rešenja treba ili mogu reaktivirati modeli birokratskog centralizma, ali je izvesno da postojeća rešenja nisu omogućavala obezbeđenje izvršenja saveznih zakona, niti ostvarivanje ustavne pozicije saveznih organa.

Digitized by Google

Držim takođe izuzetno značajnim za razvoj samoupravnog prava otklanjanje takvih ustavnih rešenja iz celine ustavnog sistema, koja traženjem odnosa saglasnosti i samoupravnog prava sa zakonima, ponegde i podzakonskim propisima, omogućavaju njihovo degradiranje na nivo izvršnog akta. Nije našla mesto u inicijativama za ustavne promene ideja da se doprinese nezavisnosti sudova unošenjem u ustavni tekst izričitog principa da svi sudovi vrše sudsku funkciju kao organi društvene zajednice kao celine, a mislim da, u najmanju ruku, treba da bude još jedanput razmatrana. Takav isti tretman treba dati i potrebi jačanja instancione kontrole skupštine nad radom izvršnih i upravnih organa kroz odgovarajuću izmenu Ustava, koja bi kao osnov za kasaciju izvršnog akta utvrdila svaki oblik nezakonitosti.

Već danas je jasno da će biti neophodne daleko obimnije promene u celini pravnog sistema. Mi svi ćemo se time uskoro široko baviti, jer je rad na donošenju Rezolucije Skupštine SFRJ o razvoju pravnog sistema u završnoj fazi. Zbog toga nije neophodno da se ja u ovoj prilici zadržavam na nekim sumarnim oznakama tih promena, ali ću ipak izneti jedno lično stanovište. Nije uputno proklamovati neku generalnu reviziju pravnog sistema, jer za to nema društvene potrebe, ali je isto tako nemoguće bilo koju granu prava, bilo koju oblast pravnog sistema unapred proglasiti isključenom od promene. Neophodno je sistematski i strpljivo, pažljivo i kompetentno, društveno odgovorno i demokratski tolerantno, organizovano pretresti celinu pravne regulative na svim nivoima društvenog organizovanja. Davno najavljen proces racionalizacije pravnog sistema mora da otpočne odmah.

Sazreli zahtevi preispitivanja konkretnih rešenja treba da izađu iz stanja suviše apstraktnih rasprava i da prevaziđu veštački stavljene ideologizirane barijere. Jednom rečju, za bitno popravljanje stanja u pravnom sistemu prostora ima i mogućno je i potrebno bez spektakularnog dekora za relativno kratko vreme dosta učiniti. Ne treba ni podvlačiti koliko je u tome važno bacanje težišta na punu rehabilitaciju društvene uloge samoupravnog prava kao osnove našeg pravnog sistema.

Bitno nov kvalitet ustavnosti i zakonitosti, koji je nužan, nastupiće tek sa promenom stvarne društvene prakse. Neka savremena tretiranja naše situacije simplificiraju ovu konstataciju, nastojeći da veštački razbiju jedinstvo normativno-institucionalnog elementa i društvenog ponašanja. Neodrživo je, isto tako, i ignorisanje, ili neosnovano precenjivanje vrednosti, odnosno uticaja bilo koga od ovih faktora. Kod nas danas ima i jednog i drugog.

S obzirom na sve to, smatram izlišnim da u ovom pogledu još jednom parafraziram opredeljenja Kritičke analize u pogledu promene društvene prakse s kojima sam duboko saglasan. Hoću samo da još jedanput podvučem da su ustavnost i zakonitost kao garancija slobode, samoupravne demokratije i društvenog pro-

Digitized by Google

gresa mogućna samo ako postanu u punom i pravom smislu te reči način života i rada čoveka i društva u celini. To se nikada neće postići apsolutizacijom i jačanjem represije, mada je prinuda nužna i istorijski opravdana, doklegod je države i prava. Pravi put tome vodi preko utemeljenja samoupravne demokratske ustavnosti i zakonitosti u osnovni tok života i društvenog rada, i njene prihvaćenosti od osnovnih društvenih snaga, kao izraza njihovih istorijskih i tekućih interesa i potreba. Po sebi je jasno da je, upravo zbog toga, uloga SKJ i svih drugih socijalističkih snaga u celini ovog procesa nezamenljiva. Organizovane socijalističke snage ni jednog trenutka ne smeju se prema ustavnosti i zakonitosti postaviti kao prema marginalnom društvenom pitanju koje dolazi na dnevni red u obliku recidiva ili manjeg ili većeg društvenog skandala.

Digitized by Google

Franjo Kožul

Zamagljeni frontovi

Kad smo 60-ih, 70-ih ili još ranije, četrdesetih godina vodili borbu sa antisamoupravnim i antisocijalističkim snagama, onda nije bio potreban nikakav korektiv u mišljenju, niti ostavljati bilo kakvu rezervu, jer su se frontovi suprotstavili i znalo se tačno ko je ko. Međutim, mi ovde govorimo o problemima unutar Saveza komunista, o dilemama koje u njemu postoje, o mnogim pa i krupnim pitanjima naše stvarnosti. Upravo je ovako postavljena tema i tematski okvir velika šansa da pokušamo izvršiti selekciju problema oko kojih se sporimo i utvrditi dileme o kojim govorimo.

Kad je reč o Kritičkoj analizi političkog sistema, onda je zapravo reč o Ustavu iz 1974. i Zakonu o udruženom radu, a uz to i o poznatim ustavnim amandmanima. Sad je pitanje usled čega su nastupile dileme i šta je to normirano u ovim fundamentalnim aktima što izaziva dileme i sporove. Savez komunista je utvrdio da postoje dileme koje se najčešće prenose na nacionalno tle. Mi smo mlada zemlja, bez duže istorije života zajedno, pod istim sistemom vrednosti i pravno-političkim normativnim sistemom. Otuda je realno očekivati da na tome moramo još raditi i dorađivati, ali i korigovati i tražiti bolja rešenja nego što postoje. S druge strane, postavlja se pitanje šta je to nešto loše, nedovršeno, neadekvatno normirano da izaziva sporove, pa se osporavaju njihove fundamentalne odrednice. Očito, radi se,

Digitized by Google

kad su u pitanju krajnosti, o jednima koji nisu zadovoljni sa postojećim političkim sistemom i koji bi hteli ne vršiti samo promene nabolje, nego i povratak ka prevaziđenoj prošlosti. Dakle, tim dokumentima su nečiji ranije stečeni interesi i pozicije narušene i otuda tako snažan zahtev, više za povratak nego za transformaciju. Na drugoj strani, opet u krajnosti, postoje oni koji bi postojeće okamenili i zaustavili vremenom a vreme se menja. Otuda i zaključak: nije u pitanju naš ustavni sistem u četrdesetogodišnjoj praksi, nego najnovija rešenja u Ustavu iz 1974. godine. Sve dok nije ovim aktima narušena pozicija statističko-birokratskih snaga, dogmatskih pozicija, etatističkih i unitarističkih, ustavi nisu bili predmet rasprave. Postojale su druge kontroverze, dileme i suprotna mišljenja, pa i obračuni sa snagama opozicije različitih boja i različitih rangova opasnosti. Sad se, međutim, nešto ozbiljno promenilo kad se više ne mogu čuvati nekakva stečena prava po zakonu iskona ili tradicije, nego je nužno izvesti do kraja princip jednakosti i ravnopravnosti naroda i narodnosti, ali i ravnopravnost i republika i pokrajina kao teritorijalno-političkih i društvenih zajednica.

Mi se nalazimo pred kongresom i kongresima, a dilema je još uvek mnogo. Osim dilema o kojima možemo normalno u mirnom hodu raspravljati, eskalacija nacionalizma, pa i kontrarevolucije duhovne i otvorene na Kosovu, upozorava na svu ozbiljnost pred kojom se nalazimo i s kojom se moramo suočiti. Nacionalizam je očito platforma na kojoj se grade sve druge ideologije. Dakle, tu nešto moramo odlučno učiniti u pravcu zaustavljanja nacionalne euforičnosti i razbijanja jedinstva ne samo u Savezu komunista nego zajednice jugoslovenskih naroda i narodnosti. Na tim osnovama su se već pojavile teze o nacionalnom pomirenju i rehabilitaciji fašističkih organizacija te im davanje novih kvalifikacija, nastaje i eskalacija panislamizma a pogotovu se javila i kontrarevolucija, čiji smo svedoci. Na toj osnovi javljaju se i teze o rekonstrukciji Jugoslavije, o trećoj Jugoslaviji, zatim o balkanskoj federaciji, podunavskoj federaciji, pa i o podeli na civilizovanu Evropu i balkansku zavetrinu, u čemu se oseća i duh Teherana i princip fifti-fifti.

Ima još jedna zanimljiva pojava, po kojoj niko u Jugoslaviji kao njen deo nije sa Jugoslavijom zadovoljan, kao da postoji neka nadpovjesna Jugoslavija, neka naddržavna, nadnacionalna socijalna sila kojoj se svi obraćaju kao da nisu njeni delovi, kao da ne čine Jugoslaviju. Po jednima, Jugoslavija nije imala sluha i naklonosti da podstakne sinhrološki privredni razvoj nacije, drugi su prigovarali da je Jugoslavija uzročnik što nema nacija državnost i da je time prekinut njegov kontinuitet u državnoj tradiciji, treći su opet u povici da je sadašnja ovakva kakva jeste Jugoslavija okrnjila nacionalnu državnost. I dalje, tvrdi se da Jugoslavija nema dovoljno razumevanja da pomogne one koji su istorijski zaostali u hodu i da ih štiti kao nacionalnu zasebnost a ima i onih koji se pozivaju na zasluge iz srednjeg veka, pa i

Digitized by Google

oni koji insistiraju da se intenzitetom nadoknadi kontinuitet u nacionalnoj afirmaciji. To su vrlo krupna pitanja, ne samo apstraktna ili uopštena, nego se u praksi jasno ispoljavaju. Komunisti bi morali na kongresu, ne samo komunistima nego ovim narodima i narodnostima, jasno kazati za što su i protiv čega su. Jer takva socijalna i politička disciplina, bez tako reći ozbiljnijeg incidenta, ako izuzmemo Kosovo, očit je dokaz da ovaj narod ima čvrstu veru u Savez komunista i očekuje da će naći načina i puta da izađemo iz postojećeg kriznog stanja. U suprotnom, kao što beležimo svakodnevno različite opozicione snage grade svoje kalkulacije, svoju strategiju i taktiku upravo na našem nejedinstvu, i našim kolebanjima i dilemama, pa čak i oni iz zadnje tranšeje monarhističkog oblika.

Ako bi smo se sada posvetili selekciji krugova gde se dileme javljaju, zatim uzroke loše primene sistema u praksi, čini mi se da bi smo to mogli smestiti u pet osnovnih krugova.

Prvo, pitanje je federacije i njeno konstituisanje. Naime, sad je u pitanju ustavni sistem, ali nije samo pitanje pravne norme ili ustavnog normiranja, nego je u pitanju i radikalni zahtev za njenu rekonstrukciju. Naime, postoje narodi i države koje imaju izvanredno dobar Ustavom razrađeni sistem, ali sasvim suprotnu praksu. Istorijski je primer Staljinovog ustava iz 1936. Kao što postoje i narodi i države koji nemaju uopšte ustava u klasičnom smislu, nego imaju samo fundamentalna dokumenta iz istorije koja izdržavaju probu prakse vekovima. Tipičan primer je Engleska. Međutim, mi nismo prihvatili ni taj koncept po obimu velikog ustava bez dobre sadržine, a niti smo prihvatili tradiciju koja je nastala nakon buržoaskih revolucija. U našim ustavama, svim od oslobođenja naovamo, osnovna načela nisu nikad menjana. Duh II zasedanja AVNOJ-a je sačuvan, a time i potvrđivan kontinuitet revolucije. Međutim, naš problem je nacija, međunacionalni odnosi, koji se prelamaju kroz zahteve za radikalnu reformu Ustava, pa čak i njegovih temeljnih principa. Dakle, postoje snage koje se nikako ne mire i neće se odreći stečenih privilegija i prava, jer birokratija nije nešto izvan nacija. Kad je reč o dogmatizmu, etatizmu, birokratizmu i unitarizmu, ne može se to identifikovati sa problemom Srbije, odnosno sa srpskom republikom. Svih tih pojava jednako i centripetalnih i centrifugalnih ima u svim republikama i pokrajinama, manje ili više identifikovanih i javno ispoljenih. Jer napad na etatizam, unitarizam i birokratski centralizam, nije napad na jednu naciju ili jednu republiku. To su ideologije i politički koncepti, a ne problem jedne republike ili jedne nacije.

Na drugoj strani, nakon ustavnih rešenja iz 1974. došlo je do euforije policentričnih snaga, ne samo na nivou republika ili pokrajina, nego na svim nivoima socijalne piramide. Dakle, ne vodi se dovoljno računa da je eskalacija lokalnog regionalnog i republičkog birokratizma nema progresivnu funkciju, i nije to borba za nacionalnu ravnopravnost, nego za razbijanje i dezinte-

Digitized by Google

graciju samoupravne zajednice, u svim njenim dimenzijama. Dakle, jedna struja teče u pravcu zahteva ne samo da se sačuva stečeno, nego i da se vrati na prošlo, jer su interesi narušeni. A druga suprotno, bez dovoljno sluha povjesne i praktične odgovornosti za budućnost zajednice, jer tzv. decentralizacija policentričnog tipa pretvara princip u vulgarizaciju, u kojima se lokalne zajednice pretvaraju u feudalne, a to je uslov za cvetanje voluntarizma i pragmatizma jer izostaje bilo kakva institucionalna kontrola ili nadzor, ni politička, ni pravno-administrativna, ni materijalna.

Drugi krug, po mom uverenju, je skupštinski, odnosno delegatski sistem. Naime, tvrdi se da je delegatski sistem demokratska forma, ali neefikasna sadržina, koju je izazvao inertnost i neefikasnost u radu skupština. Da li skupština vrši svoju tradicionalnu i ustavnu funkciju, funkciju očuvanja pravno-političke kohezije i socijalne integracije a pogotovu da li njene odluke nalaze primenu u praksi. Dakle, nije u pitanju samo procedura rada u skupštini, nego i principijelna pitanja, pitanje majorizacije, i nadglasavanja i usaglašavanja. Kako sada stvari stoje, država i državni organi uopšte se više bave problemima materijalne sfere, zahvatanja viška rada, uređivanja odnosa u materijalnoj proizvodnji nego što se bave klasičnim državnim funkcijama. Prema tome, verovati je da dalje usavršavanje političkog sistema podrazumeva i kritičku analizu delegatskog, odnosno skupštinskog sistema.

Treći krug mogli bi smo nazvati krugom subjektivnog faktora, u čemu ima posebno i centralno mesto SKJ. Savez komunista nema privilegiju što je ugrađen u politički sistem sa posebnom ulogom i zadacima, nego i nepodeljenu istorijsku odgovornost za kontinuitet revolucije i samoupravni sistem odnosa. Nije slučajno osnovna tačka napada svih opozicionih snaga Savez komunista, koji ga smatraju osnovnim krivcem za sve što se desilo u prošlosti i sadašnjosti. Mislim da bi isto tako u tom krugu, na bazi stečenog iskustva, trebalo izvršiti kritičku analizu koliko je spoj države i partije doprineo da Savez komunista deli sudbinu sa državom. Država je instrument vladanja, Saveza komunista, princip, »partija u velikom istorijskom smislu«. Savez komunista Jugoslavije ima dovoljno akumulirani autoritet iz njegove istorije, moralni, politički i povjesni autoritet, posredstvom kojeg može da deluje na društvene procese i uređivanje odnosa bez tako čvrste veze sa državom, a to je društvena snaga i moralno-politički sindrom kojeg ne bismo mogli deliti sa birokratsko-tehnokratskim strukturama i etatizmom. Treći krug je vrlo senzibilan jer u ovoj zemlji i poslednji čovek, naravno ako isključimo snage neprijatelja, veruje da jedino Savez komunista svojom političkom i idejnom moći, te čistotom ideja može da trasira put budućnosti i da prevaziđe postojeće stanje. Otuda svako narušavanje unutarnje kohezije Saveza komunista, odnosno narušavanje jedinstva, jedinstvene organizacije, zapravo je čin temeljne destrukcije ukupnog stanja. Pogotovu je to osetljivo ako se u Savezu komunista oseti prisustvo nacionalizma i šovinizma, a šta to znači nije teško na-

Digitized by Google

slučivati. U našim uslovima ne može biti ni pobednika ni pobeđenih, kao što ne može biti ni povratka na snažno »jedinstvo« uspostavljeno posredstvom represije a niti povratka na čvrstu ruku kako se to često sugeriše. Na kongresu bi Savez komunista morao upravo odbraniti narušeno jedinstvo i jasnoćom opredeljenja i utiranja puta u budućnost učvrstiti međusobno poverenje na svim nivoima a pogotovo na nivou međunacionalnih odnosa. Mi moramo ponoviti da se o socijalističkoj federativnoj Jugoslaviji, samoupravnoj nesvrstnoj i nezavisnoj zajednici ne mogu otvarati pitanja ili izazivati dileme. Tek o pitanjima svakodnevnog života možemo se razlikovati u mišljenjima, biti interesno različiti, ali to ne znači diranje i u fundamentalne principe. Svaki narod je imao prelomne trenutke u istoriji kada se zaustavlja jedno vreme i nastaje drugo o kojem se generacija, uz žrtve svake vrste, dobrovoljno integriše i ujedinjuje i stvara osnove života zajedno i na istim izvorima življenja. Nedopustiva je praksa kod nas da neko spolja, iz jedne nacije, iz jedne republike, nameće način života u zajedništvu tipa nacije i republike ili da proglašava druge krivcima za svoju sudbinu, odnosno za stanje u društvenoj stvarnosti jedne zasebnosti. Svaka nacija i svaka republika znaju svoje probleme i svoje interese koji ne moraju biti suprotstavljeni zajednici, nego i u zajednici može najoptimalnije ostvarivati, a zatvaranje i izolacija, bilo na kom nivou socijalnog organizovanja, znači zaustaviti se u jednom vremenu, bez izgleda na budućnost.

Četvrto pitanje ili krug odnosi se na problem tržišta. Ako igde postoje dileme, dileme oko tržišta su sastavni deo svakodnevne prakse pa i teorije u našoj zemlji. Stalno se konstatuje da je nužno stvoriti jedinstveno tržište, osloboditi zakon tržišta i robne proizvodnje, omogućiti transfer kapitala, tehnologije i nauke u zajedničkom interesu, ali praksa kao da i ne čuje te zahteve i sugestije, nego se kreće u nezavisnom smeru. Dakle i to je jedno pitanje koje bi moralo naći mesta u kritičkoj analizi, ali i u odlukama kongresa.

Najzad, problem države. Mislim da smo se i previše pouzdali da će nas država u funkciji spasioca, svojim sistemom pravne regulacije, izvući iz zatečenog stanja, a time i dopustili snažan talas snaženja državne administracije i pravnih regulativa. Radi se to, ili se radilo, pod izgovorom da se moramo prestrojiti u samoupravljanju, a to znači zaustaviti u razvoju samoupravljanja, da bismo privremeno, posredstvom države, razrešili čitav istorijski sklop koji nazivamo krizom i poremećenim stanjem. Radi se to i u ime modernih potreba za tehnološku revoluciju, za dostignuće industrijske civilizacije i postindustrijskog društva, a to znači da radnička klasa nije dorasla svom zadatku u vremenu u kojem deluje, a ne kaže se da nisu ni radnička klasa a niti radni ljudi doveli do stanja krize o kojoj govorimo, nego izvan tih struktura snage koje su izazvale destabilizaciju jer sasvim je realno pretpostaviti da zbog svog interesa i istorijskih interesa uopšte, tako

Digitized by Google

nešto radnička klasa ne bi učinila. Dakle, moć države koju moramo kao realnost priznati ima sasvim opravdan razlog da opstoji i da vrši funkcije u skladu sa Ustavom, a ne samo da se bavi preraspodelom i raspodelom viška rada i tako uzurpira pravo proizvođačke klase. Ima sfera života i rada i društvenih oblasti u kojima je državna funkcija nezamenljiva, a te sfere su poznate. Niko zdravog razuma ne bi mogao avanturistički ili utopistički zagovarati ukidanje države u njenim socijalnim funkcijama, koje se u ovoj fazi istorijskog razvitka ne mogu na drugi način vršiti. Međutim, nije to sfera preraspodele i raspodele viška rada i uređivanja materijalnih odnosa u proizvodnji, to već dobro zna vršiti kao svoju funkciju ona klasa koja stvara višak rada. Prema tome, i fenomen države u korelaciji sa samoupravljanjem ne može biti izostavljen iz fokusa naših razmišljanja jer nije u pitanju samo klasična država, nego se tu koncentriše i problem birokratske, tehnokratske i etatističke ideologije.

Digitized by Google

Atila Sam

Ustupak otuđenim snagama

U poslednje vreme smo sve češće svedoci i učesnici sveopštih i temeljnih društvenih rasprava vezanih za bit naše društvene stvarnosti, kao i za mogućnosti trasiranja daljeg našeg socijalističkog samoupravnog razvoja. Nije prošlo puno vremena od široke rasprave o Predlogu zaključaka XIII sednice CK SKJ, koja je sprovedena u celini članstva, a već je pokrenuta druga, još šira rasprava na temelju »Kritičke analize funkcionisanja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja«. U njoj učestvuje celina organizovanih socijalističkih subjektivnih snaga našeg društva. Mislim da je sve to u stvari svojevrstan znak odlučnosti radničke klase i ostalih radnih ljudi da se razračunaju sa svim negativnim pojavama u našem društvu, da pokrenu odlučnu borbu protiv svega što ometa dalju izgradnju socijalističkog samoupravljanja. U tom smislu je realno očekivati da će sve dosadašnje rasprave, kao i ova o »Dilemama u Savezu komunista o daljem razvoju političkog sistema« biti vredan podsticaj za kreativniji rad na predstojećim kongresima Saveza komunista naročito onda kada budemo uspeli jasnije sistematizovati i iskazati te dileme.

Imajući u vidu sve dosadašnje rasprave na ovu temu u našem društvu, pa i iznete dileme za okruglim stolom u Kikindi, čini mi se da smo više spremni za otkrivanje grešaka u našem političkom sistemu, uz nuđenje pojedinačnih vizija za njihovo ispravljanje,

Digitized by Google

a manje ulažemo trud da temeljnije proanaliziramo uzroke tih negativnih pojava i do kraja teorijski razmotrimo koliko može stvarno, dato rešenje pomoći radničkoj klasi da vodi društvo na »onu stranu carstva nužnosti«. Bolje rečeno, čini mi se da smo pod teretom savremenih kriznih tendencija kod nas naprosto zarobljeni problemima današnjice, te veoma teško uspevamo u našim pristupima izgraditi tako potrebnu dijalektičku vezu između pitanja današnjice i zahteva istorijskog interesa radničke klase. Naime, neretko u tim predlozima možemo videti pristanak na to da se u cilju izlaska iz postojeće društveno-ekonomske krize napravi ustupak otuđenim snagama, u pravcu objektivnog faktora, a naravno, na račun subjektivne strane, subjektivnog faktora.

U »Kritičkoj analizi funkcionisanja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja« je relativno dobro postavljen aktuelni problem naše društvene stvarnosti. S pravom je tamo ukazano na etatizam kao krivca koji onemogućava dalji razvoj socijalističkog samoupravljanja. Ipak, usled nedovoljno temeljne analize uzroka etatizma u našim uslovima predlozi za prevazilaženje datog stanja se čine suviše skromnim, pa i nedovoljnim da se napravi iskorak.

Na žalost ni celina aktuelne kritike funkcionisanja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja nije uspela da napravi bitno bolji i dalji korak. U svim tim kritičkim raspravama se najčešće zanemaruje činjenica da socijalizam bez stalne afirmacije radničke klase, uopšte čoveka kao *autentičnog subjekta*, prirodno gubi svoj revolucionarni karakter.

Uzmimo za primer sve te predloge koji izlaz iz postojeće situacije vide u jačanju države ili, u našem slučaju, državnih intervencija u privredne tokove. Sva ta etatistička rešenja su već duže vremena s pravom predmet oštre kritičke analize. Ona se nisu pokazala delotvornim ni u praksi drugih socijalističkih društava, niti u našoj praksi. Isto tako svedoci smo žestokih zahteva da se naprave nova normativna rešenja naših društveno-ekonomskih odnosa, čiji zastupnici sebe — kako smo već u nekim diskusijama čuli — smatraju naprednim, radikalnim, dok su drugi voljni da se zadovolje i manjim intervencijama u postojeća normativna rešenja. Svi smo jedinstveni u tome da postojeća normativna rešenja, postojeće mogućnosti sistema socijalističkog samoupravljanja nisu do kraja iskorišćeni. U čemu je onda garancija da će promene ili popravke starih normativnih rešenja sistema socijalističkog samoupravljanja *same po sebi* doprineti adekvatnijem razvoju socijalističkog samoupravljanja?

Imamo — po mom mišljenju — na izgled veoma revolucionarni zahtev od strane jednog broja naučnih i društveno-političkih radnika da se izlaz iz savremene krize napravi stvaranjem slobodnijeg prostora za delovanje ekonomskih zakonitosti, za priznavanjem njihovog *objektivnog delovanja* u društveno-ekonomskim tokovima. Ovo rešenje po sebi izgleda veoma primamljivo, te nije ni čudno što je u svim socijalističkim zemljama, pa i kod

Digitized by Google

nas, uvek kada bi došlo do jačanja kriznih tendencija, lek tražen i nalažen u arsenalu kapitala, kapitalističkog načina proizvodnje. Naime, znamo da se kapitalizam, uopšte kapitalistički način proizvodnje, po svojoj suštini temelji na objektivnom načinu delovanja tih ekonomskih zakonitosti. Baš se putem delovanja tih zakonitosti i postiže to da se u tom društvu kao pravi subjekt javi kapital (od radnika otuđena snaga), a ne radnik ili uopšte čovek. Tu se od čoveka i ne očekuje da u tim društvenim tokovima iskaže svoj autentični subjektivitet. Celina kapitalističkog načina proizvodnje je usmerena na to da jača subjektivitet kapitala, da od čoveka napravi poslušnog objekta — kako je to Marks na jednom mestu dobro izrazio: »träger«-a kapitala. Stoga, kako možemo očekivati dalji napredak socijalizma, socijalističkog samoupravljanja, jednostranim, isključivim insistiranjem na uvažavanju ekonomskih zakonitosti, na kategoriji na kojoj je dugo temeljio svoj napredak i kapitalizam, ali od čega se već i tamo danas najčešće odustalo?

Obzirom na navedeno, iza svih ovih dilema, ja pravu dilemu vidim u tome da li je opravdano da kod svih kriznih tendencija u socijalizmu izlaz po pravilu tražimo u širem uvažavanju nekog činioca kapitalističkog načina proizvodnje (i ekonomska zakonitost je samo istorijska kategorija koja je svoju pravu afirmaciju stekla tek proširivanjem kapitalističkog načina proizvodnje), ili smo sposobni i za to da iskrsle probleme u toku društvenog razvoja razrešavamo adekvatnijim uvažavanjem revolucionarnog *subjektiviteta* radnika, uopšte *subjektiviteta čoveka u društveno-ekonomskim tokovima.*

Mogući odgovor nije tako jednostavan, kako se na prvi momenat čini. Naime, jasno je da bi cilj svake socijalističke revolucije trebalo da bude uvažavanje autentičnog ljudskog subjektiviteta, i to uz pomoć afirmisanja revolucionarnog subjektiviteta radnika, radničke klase. Čini mi se, međutim, da u praksi ni jednog socijalističkog društva, pa ni našeg, nije postignut zadovoljavajući uspeh s obzirom na pokušaje izražavanja tog ljudskog subjektiviteta, tj. malo je stvarno učinjeno na izlaženju »iz carstva nužnosti«. Još se najčešće zadovoljavamo da taj ljudski subjektivitet svodimo na nivo države ili, eventualno, partije. U tim uslovima, na žalost, ostaje malo prostora za socijalističko samoupravljanje, ali nasuprot njemu stvaraju se povoljni uslovi za jačanje snage i logike objektivnog, od radnika, uopšte od čoveka otuđenog (etatizam, birokratizam, tehnokratizam, itd.). Obzirom na navedeno, po mom mišljenju, predstojeći Kongres SKJ, svoj pravi uspeh će imati utoliko ukoliko uspe ovu dilemu da razreši u korist jačanja subjektiviteta radničke klase u aktuelnim društvenim tokovima. Krajnje je vreme da shvatimo da pukim insistiranjem samo na poboljšanju ili promeni normativnog sistema, ili većem uvažavanju ekonomskih zakonitosti, bez adekvatnog jačanja subjektiviteta subjektivnog faktora, tj. organizovanih socijalističkih subjektivnih snaga, nećemo postići željeni uspeh.

Digitized by Google

Najdan Pašić

Savez komunista i politički sistem

Oni među nama koji provode dobar deo svog radnog veka na simpozijumima, savetovanjima, naučnim skupovima, itd. (a i ja spadam među njih), uvek su u opasnosti da se ponavljaju, da vrte uvek istu ploču. Ja bih pokušao da to izbegnem na taj način što ću govoriti o jednoj temi, o kojoj nisam tako mnogo pisao niti govorio.

To je: Partija, Savez komunista u političkom sistemu i uticaj političkog sistema na Partiju, kako ono što se događa u političkom sistemu utiče na odnose u Savezu komunista i njegovo mesto u tom sistemu.

Način na koji Savez komunista ostvaruje svoju vodeću idejno-političku ulogu, vrši funkciju integracije i usmeravanja društvenog razvoja, presudno utiče na funkcionisanje političkog sistema u celini. To je tvrdnja oko koje, verovatno, nema spora. Međutim, pitanje je koliko smo to saznanje iskoristili u Analizi funkcionisanja političkog sistema.

Mislim da to nismo uradili dovoljno i da je to uzrok zašto nismo dobili preciznije odgovore na pitanja otvorena u samoj Kritičkoj analizi. Zato, između ostalog, i nema jasnih odgovora na pitanja gde su koreni nekih pojava, nekih deformacija u funkcionisanju političkog sistema na koje se inače ukazuje.

Digitized by Google

Pominjem, samo kao primer, neka mesta iz Kritičke analize funkcionisanja političkog sistema, u kojoj stoji konstatacija da se način neformalnog odlučivanja jako proširio i da preti opasnost da neformalni oblici odlučivanja u uskim, zatvorenim krugovima, počnu da se pretvaraju u jedan »paralelni sistem« odlučivanja u senci delegatskog sistema, ali u suštini moćniji od njega. Isto tako nalazimo i konstataciju da se politički profesionalizam učvršćuje i da su »prisutne« pojave kružnog kretanja uskog kruga profesionalnih rukovodilaca i funkcionera u političkom sistemu i u organima same Partije.

Nismo dovoljno pažnje posvetili pitanju kakav je udeo u svemu tome Saveza komunista, da li se on dovoljno energično i organizovano bori protiv »jako izraženih« negativnih tendencija birokratskih uzurpacija vlasti. I, s druge strane, ne izučavamo dovoljno, kako očigledne deformacije, slabosti i izopačenja u političkom sistemu deluju povratno na Savez komunista, potkopavaju njegovu pravu vodeću ulogu i ostvarivanje njegovih istorijskih zadataka i odgovornosti.

Mada smo imali jasnu koncepciju o tome kakva treba da bude uloga Partije u razvijenom samoupravnom društvu, već u Programu Saveza komunista od pre, maltene, 30 godina, ta koncepcija je ostala teorijski nerazvijena sve do danas. Nije izučeno šta se u ovom vremenskom periodu dešavalo sa samim Savezom komunista i koliko se ostvarilo predviđanje da će, sa prevazilaženjem najoštrijih antagonističkih suprotnosti u društvu, Savez komunista početi da deluje sve manje sa pozicija vlasti a sve više kao unutrašnja snaga samoupravnog mehanizma. Ključno pitanje odnosa partije i države nije praćeno ni izučavano na sistematski i naučni način. Zanemareno je i pitanje političkog profesionalizma u partiji i u političkom sistemu u celini. Ni pitanje karaktera i uloge političkog vođstva nije bilo u vidnom polju naučnih istraživanja.

Samoupravljanje je otvorilo veliku istorijsku perspektivu pretvaranja partijsko-državnog monolitizma u sistem samoupravnog pluralizma interesa sa svim implikacijama koje to ima za strukturu i način delovanja Saveza komunista.

Jedna stvar mora biti jasna za svakog marksistu-komunistu: dok postoji politička vlast, dok postoji država, neophodno je da ona ima jasno izražen klasni karakter, a to se u našim uslovima može obezbediti samo ako u praksi Savez komunista vrši presudan uticaj na sadržaj i pravac državne politike. To nije sporno. Postavlja se, međutim, pitanje: na koji se način to postiže? Da li se to postiže time što Savez komunista organizuje radne ljude, samoupravljače, za preuzimanje funkcija upravljanja na svim nivoima i za ostvarivanje demokratske kontrole nad čitavim aparatom državne vlasti, ili se to obezbeđuje na taj način što Savez komunista vrši neposredan i direktan uticaj na izvršne i upravne organe državne vlasti, zaobilazeći delegatski sistem odlučivanja usled čega se sam Savez komunista pretvara faktički u jezgro dr-

Digitized by Google

žavnog aparata vlasti. Mislim da nije netačna tvrdnja da Savez komunista nije samo partija na vlasti nego partija koja preko svoga rukovodstva preuzima i direktno vršenje vlasti.

U »Kritičkoj analizi« sadržana je konstatacija (koja se čula i mnogo ranije) da, zbog toga što delegatski sistem nema dovoljno čvrstu i razvijenu društveno-ekonomsku osnovu, Savez komunista se odvaja od delegatskog sistema i deluje kao osamostaljena autonomna politička sila u odnosu na celinu političkog sistema. U tom smislu on postaje jezgro paralelnog neformalnog sistema odlučivanja koji potiskuje u praksi važeći sistem delegacija i delegatskih odnosa. Očigledna je opasnost da se na tim osnovama konstituiše mehanizam vladavine uskih političkih grupa koje se formiraju na vrhu svih društveno-političkih zajednica. Potrebno je, očigledno, uložiti energične napore da se ove tendencije suzbiju i preseku. Kritička analiza koja je, kao što rekoh, naznačila ovaj problem ne nudi nikakav konkretan odgovor šta bi u tom pogledu trebalo preduzeti.

U dobro poznatom govoru na VIII kongresu Saveza sindikata Jugoslavije, dajući inicijativu za jačanje kolektivnog rada, odlučivanja i odgovornosti, drug Tito je posebno ukazao na opasnost od stvaranja neformalne personalne sprege tehnokratije i političke birokratije. U tom kontekstu on je govorio i o monopolizaciji i privatizaciji kadrovske politike. Ta njegova upozorenja nisu ništa manje aktuelna danas nego što su bila pre osam godina.

Svako ko je iole pažljivo pratio pripreme i sprovođenje izbora koji su nedavno održani mogao je da uoči da je najvažniji deo celokupnog izbornog procesa bio neformalni dogovor o raspoređivanju šest ili sedam »čelnih ljudi, na isto toliki broj ključnih funkcija u svakoj društveno-političkoj zajednici. Tako se faktički konstituiše uska politička vrhuška koja monopoliše stvarnu vlast i moć odlučivanja mimo delegatsko-skupštinskog sistema.

U podlozi ovih pojava leži sporo odvajanje Saveza komunista od operativnog vršenja vlasti. Opterećen operativnim vršenjem upravljačkih funkcija Savez komunista je, neizbežno, izložen velikom pritisku parcijalnih interesa koji traže političku potporu i zaštitu. Nije slučajno da su pojedini rukovodioci i čitava rukovodstva najglasniji zastupnici posebnih interesa »svoje sredine«, lokalnih, granskih, regionalnih i nacionalnih. Iza mnogih pogrešnih odluka i promašenih investicija, iza autarkičnog ponašanja odgovornih državnih organa, stoji često politički autoritet partije koji se zloupotrebljava u borbi za egocentrične ciljeve pojedinih društveno-političkih zajednica. Sve to vodi sužavanju sposobnosti Saveza komunista da izvršava svoju osnovnu istorijsku funkciju i da u pluralizmu samoupravnih interesa vodi borbu za povezivanje neposrednih i dugoročnih klasnih interesa na svakom mestu gde se donose političke i društveno značajne odluke.

Jedna od negativnih posledica »integrisanosti« SK u političko-državni mehanizam vlasti jeste velika angažovanost partijskih foruma i organa u pragmatskom razrešavanju dnevnih operativnih

Digitized by Google

zadataka i inertnost i kritizerstvo velikog dela partijskog članstva dovedenog u položaj pasivnog posmatrača. Podela na članstvo i rukovodstvo oseća se jače nego ranije što predstavlja veliki hendikep za dobro funkcionisanje političkog sistema u celini.

Sukobi interesa i sporovi koji otuda potiču bez potrebe se politiziraju i pokušavaju razrešiti međuforumskim nagodbama i kompromisima. Došli smo dotle da se i najtrivijalnija i rutinska pitanja iz svakodnevne prakse podižu na nivo političkih konfrontacija. Spor oko registrovanja fudbalera za ovaj ili onaj fudbalski klub, izbor predsednika Saveza književnika, idejna ocena pojedinih pozorišnih predstava itd. postaje predmet republičko-pokrajinskih sporova i arbitraža u koje je ponekad uvučen i sam Centralni komitet Saveza komunista Jugoslavije. Pri tome odlučna determinanta političkog opredeljivanja i ponašanja postaje teritorijalna pripadnost, što svedoči o tome koliko je daleko odmakao proces federalizacije u samoj partiji.

Kao što je istaknuto u prvom (uvodnom) izlaganju, i pri izradi »Kritičke analize funkcionisanja političkog sistema« postojala je od početka politički determinisana apriorna podela na one koji su bili vrlo raspoloženi i spremni da se mnogo šta menja u političkom sistemu uključujući i neka konkretna normativna rešenja iz Ustava i Zakona o udruženom radu; i onih koji su bili kategorički protiv toga, jer su smatrali da je to put koji vodi ka osporavanju i onih fundamentalnih principa na kojima počiva samoupravni sistem i jugoslovenska mnogonacionalna zajednica.

Takve podele mnogo su opteretile i rad Komisije koja je pripremala Kritičku analizu otežavajući i sprečavajući da se umesto doktrinarnog sporenja uđe u suštinu konkretnih problema koje treba rešavati da bi politički sistem bolje funkcionisao. I kada je taj dokumenat, koji je Komisija pripremila, najzad ugledao svet i postao predmet javne diskusije, opet se nameću podele na one koji taj dokumenat veličaju i bezrezervno podržavaju i na one koji smatraju da su mnoga bitna pitanja oko kojih se nije mogla postići jednoglasnost prosto zaobiđena tako da Analiza sadrži mnogo manje od onoga što nam je u ovom trenutku potrebno. Postoji opasnost da se mesto konstruktivnih i konkretnih razgovora rasprava prenese na teren doktrinarnog sporenja oko toga ko i iz kakvih motiva prihvata Analizu ili je osporava. Razmenjuju se optužbe i političke etikete umesto da se krene u konkretnu političku akciju polazeći od onog pozitivnog antietatističkog usmerenja koje je došlo do izražaja u Kritičkoj analizi, ali, isto tako, i od onoga što je, kao vrlo široko prihvaćeno gledište, došlo do izražaja u javnoj diskusiji.

Postoje takva važna pitanja oko kojih izgleda da nema spora sudeći bar po javnim istupanjima u političkim telima i u javnoj diskusiji. Stalno se naglašava da je potrebno pojačati direktan uticaj samoupravno organizovanog udruženog rada na proces političkog odlučivanja i to na svim nivoima političke organizacije društva. Da li je to tačno? Tačno je. Dajte onda da vidimo šta treba

Digitized by Google

preduzeti da se taj uticaj zaista ojača, koji su predlozi na toj liniji i koje zbog toga treba podržati, a koji nisu. Da li to zadire u sadašnju raspodelu političke i društvene moći? Očigledno da zadire, ali to ne sme biti razlog za komuniste da ovo pitanje zaobiđu.

U Analizi su dati neki predlozi kako da se učvrsti i proširi samostalnost udruženog rada u odnosu na centre političkog odlučivanja koji određuju »uslove privređivanja«. Treba oceniti da li je to što se predlaže dovoljno ili treba preduzeti nešto još odlučnije i radikalnije na liniji suzbijanja birokratskog voluntarizma i stvaranja prostora za šire delovanje objektivnih ekonomskih zakonitosti.

U dosadašnjoj diskusiji čula su se vrlo argumentovana gledišta o tome da u sistemu nije obezbeđeno dosledno izvršavanje utvrđene politike naročito kada je reč o saveznim zakonima koji imaju veliki značaj za normalno funkcionisanje procesa proširene reprodukcije. Šta, dakle, ne valja u postojećem mehanizmu izvršenja? Da li je reč samo o neprihvatljivim ponašanjima koja treba menjati primenom političkih mera, ili treba ugraditi garancije za efikasnije izučavanje politike i u sam normatvni sistem? Takva pitanja treba razmatrati konkretno polazeći od kritičkog ocenjivanja prakse a ne sa stanovišta nekih apriornih političkih podela i uz upotrebu »metoda« međusobnog etiketiranja i dovođenja u sumnju dubljih motiva zbog čega se nešto predlaže ili odbacuje.

Ostaje još jedno važno pitanje kome bi trebalo posvetiti pažnju u našoj raspravi, no ja sâm nemam vremena da to učinim, s obzirom na limitirano vreme za istupanje u diskusiji. Reč je o tome kojim metodima i na koji način graditi moralni autoritet i uticaj političkog rukovodstva poštujući u isto vreme načela kolektivnog rada, odlučivanja i odgovornosti.

Očigledno da drastično smanjivanje trajanja mandata na ključnim političkim i državnim funkcijama, poštovanje pariteta i utvrđivanje redosleda dolaženja na pojedine ključne funkcije ne može samo po sebi da reši ovaj problem. U društvu koje zasniva svoju egzistenciju na udruženom radu i na priznavanju pluralizma samoupravnih interesa autoritet rukovodstva i odbir najsposobnijih kadrova za važne društvene funkcije ne može se zasnivati na onim mehanizmima koji su svojstveni etatističko-birokratskim sistemima. Ali to ne znači da je to pitanje za naše društvo postalo irelevantno. Naprotiv. Potrebama našeg društva u ovoj fazi razvoja nikako ne odgovara obezličenje i anonimnost rukovodećih kadrova. Zato bi bilo važno da se osnaže principi istinskog demokratskog izbora u kojima stručnost i pokazani radni rezultati postaju važniji od mehaničke rotacije, pariteta i ključeva. To je takođe jedno vrlo značajno a danas zanemareno pitanje našeg političkog sistema.

Digitized by Google

Fuad Muhić

Ekonomska uporišta nacionalizama

Izgledalo je da će u problematiku o kojoj raspravljamo na ovom mjestu više reda i saglasnosti unijeti »Kritička analiza funkcionisanja političkog sistema«, nakon što to u brojnim aspektima nije pošlo za rukom Dugoročnom programu ekonomske stabilizacije i Antiinflacionom programu. Nade su bile tim veće što među rukovodstvima društveno-političkih organizacija nije bilo značajnijih razmimoilaženja u procjeni analize i što se moglo pretpostaviti da su u jednoj delikatnoj materiji kao što je kritički pogled na djelotvornost političkog sistema, najzad iznađena zajednička polazišta. Međutim, tekuće polemike oko ovog dokumenta upozoravaju da stvari nisu tako optimističke kakvim su se u početku nagovještavale i da ni ocjena CKSKJ o političkoj i idejnoj relevantnosti »Analize . . .« nije bila dovoljna da zaustavi dalja kritička dimenzioniranja ovih pitanja. Jedna struja znanstvenika (pravnika, politologa i ekonomista) najdalje je otišla u njenom dovođenju u upitnost, s obrazloženjem da »Analiza . . .« nije ništa drugo do vjerna slika naših kompromisa, dokument koji je nastao kao rezultat diplomatski sročenog konsensusa a tako nešto, po explicite izraženom stajalištu metodološki je nespojivo sa naučnom i teorijskom ozbiljnošću. Ako bi se i moglo govoriti o nekoj njenoj, makar i efemernoj a ne trajnoj vrijednosti, onda bi to bio onaj njen dio u kome su problemi evidentirani i na osnovu njihovog

Digitized by Google

tabelarnog pregleda sačinjena globalna dijagnoza krize sistema. Ali, dodaje se odmah zatim, to su ona opšta mjesta koja, bez obzira na oštrinu kritičke intonacije, nisu dovela u pitanje ničiji životni interes, odnosno, to je onaj niz načelnih konstatacija o dezintegrativnim procesima koje ne dozvoljavaju da se jasno prepozna njihov realni subjekt, ili da se uvijek identifikuje na »onoj drugoj strani«, a to je već skolastika i svjesno unošenje ideologije u metodološki postupak koji bi prije svega morao da se odlikuje nepristrasnošću i strogošću kritičkih spoznaja.

Drugi pravac promišljanja, još radikalniji ali i usamljeniji, smatra da ideologičnost »Analize...« potiče od svojevrsne prohibicije da se ispitaju same osnove sistema i na dnevni red kritike stave i njihova »neprikosnovena načela«. Nema nikakve utemeljenosti tvrdnja, ističu ovi kritičari, da smo dospjeli do izvjesnog broja apsoluta (makar bilo riječi i o samom socijalističkom samoupravljanju) koji ne podliježu unutarnjem razlaganju i preispitivanju pred stvarnostima koje su u međuvremenu nadošle kao njihov povijesni demanti. Zašto bi onda valjalo praviti izuzetak i u odnosu na Ustav iz 1974. godine i fundamente političkog sistema koji je nastao iz njegovih intencija? Budući da se znanstveni alibi za ovaj radikalizam najčešće traži upravo sa stajališta federalizma i nacionalnih odnosa, učinićemo kratak osvrt na neka karakteristična gledišta koja su došla do izraza u najnovijim diskusijama.

Po jednom od njih, naš politički sistem je gotovo besprijekorno realizovao program »masovnog pokreta« s početka sedamdesetih godina. Pored toga što su po republikama i pokrajinama rastočeni i poslednji ostaci *jugoslovenskih* modaliteta egzistencije društva, proces disolucije zahvatio je i radničku klasu kao revolucionarnog subjekta te samim tim zaprijetio da postane ontološki da same osnove društvenog bitka retrogradno usmjeri u pravcu nacionalističke kontrarevolucije i da, budući pokriven i najvišim ustavnim legalitetom, i oficijeno potvrdi tezu da Jugoslavija nije ontološko-historijska nego konjunkturalna tvorevina, proizvod povremenih sticaja povijesnih okolnosti. Moć nacionalnih birokratija (»naciokratija«) već je poprimila takve srazmjere da je po ovom mišljenju, u sebe apsorbovala transcendirajuću snagu radničko-klasne svijesti koja je tradicionalno težila internacionalizmu kao transcedentalnom preduslovu sopstvene egzistencije koji omogućuje sve njene dalje načine ispoljavanja. U tome duhu prefigurisan je i sam pojam socijalizma, kao najviši u hijerarhiji ostalih pojmova. On definitivno (pod uslovom da se ne izmijeni kompletan politički sistem) gubi obilježja »klasno-revolucionarnog« i postaje »nacionalno-socijalni«, s potencijalnim svojstvima nacional-socijalističkih pokreta koji su tridesetih godina ovog vijeka uzdrmali Evropu i cijeli svijet. Taj obrat u biću socijalizma u našim prostorima nagovijestio je »masovni pokret« prije deceniju i po, ali kako (po mišljenju pomenutih kritičara) u historiji nije rijedak slučaj da pobjednici realizuju projekt pobijeđenih odmah na-

Digitized by Google

kon njihovog poraza (za klasičan primjer uzima se recepcija trockističkog programa od strane Staljina), tako se i u nas desilo da su nacionalne birokratije ostvarile intencije jednog nacionalističkog pokreta mnogo grandioznije nego što je on sam smjerao ili čak i mogao da zamišlja.

Teško bi ovaj način mišljenja bilo moguće dijeliti u njegovom radikalizovanom obličju budući da boluje od iste mane koju pripisuje drugoj (birokratskoj) strani. U svojoj biti, naime, i on je politizovan i ideologizovan te ga u današnjim raspravama zagovornici unitarističkog integrizma uzimaju kao pogodan predtekst za proturanje svojih koncepcija. Međutim, kritički odnos prema njemu ne bi smio da zaobiđe suštinu problema koji je u aktuelnim dijalozima i u samoj »Analizi...« nagoviješten uvođenjem pojma »policentričnog etatizma«. Ovu pojmovnu odrednicu jednog sindroma odnosa koji se uspostavio po našim republikama i pokrajinama (a unutar njih i po užim teritorijalnim jedinicama) valja smatrati značajnim činiocem kritičke analize jer je priznanjem njenog fakticiteta opovrgnuta naivna i nenaučna, ali u svoje vrijeme čak i euforična predstava da je demontiranjem federacije i likvidacijom »državnog kapitala« ujedno raščinjena osnova svakog etatizma te da su socijalističkom samoupravljanju sada širom otvorena vrata. Praksa je donijela obratnu spoznaju. Ustavna transformacija političkog sistema (1974) i udruženog rada (1976) nisu stvorile dodatne mehanizme koji bi doprinijeli efikasnijem sprječavanju pojave neformalnih centara moći (»paralelnih struktura«) na onim razinama poretka na kojima se očekivalo uspostavljanje i konačna prevlast integralnog samoupravljanja. Ni organizovane političke snage (uključujući i SKJ) nisu pokazale odgovarajući stupanj doraslosti ovom zadatku jer su i same bile suočene sa dezintegrativnim tendencijama u sopstvenim sustavima (u prvom redu s procesima federalizacije). Policentrični etatizam, međutim, nije oklijevao. Neformalnim centrima moći trebalo je svega nekoliko godina da u teritorijalnim okvirima republika, pokrajina i opština uspostave dominaciju u sferi ekonomije, politike i kulture i da radničku klasu, sužavajući joj učešće u raspolaganju proširenom reprodukcijom i nacionalnim dohotkom na simboličnu mjeru, učine predmetom najraznovrsnijih birokratskih i tehnokratskih manipulacija. Tako je radnička klasa vremenom postajala »nacionalna« u onom smislu u kome je to najmanje smjerao i SKJ a sigurno najmanje očekivali tvorci političkog sistema. Ako je, u duhu njihovih postavki, radnička klasa imala da bude, između ostalih određenja, i »nacionalna«, onda je tu odrednicu valjalo razvijati tako da u okviru određene nacije, republičke državnosti i uporednog vezivanja pokrajina za republiku i federaciju, radnička klasa bude odlučujući socijalni i politički činilac i subjekt svih društvenih, kulturnih i idejnih procesa. Ova koncepcija polazila je od realne pretpostavke da je posredovanje nacionalnog osjećanja sa internacionalnom sviješću prirođeno biću radničke klase kao sastavni dio njene emancipatorske historijske misije i da ustavni

Digitized by Google

položaj republika i pokrajina neće biti prepreka ostvarivanju te misije.

Međutim, policentrični etatizam potrudio se da se slika pojavi u izopačenoj projekciji i da koncepcija federalizma bude bukvalno postavljena »na glavu«. U njegovim difuzno rasutim centrima (a po mehanizmima koje je na nenadmašan način opisao još Karl Marks kritikujući Hegelovu filozofiju državnog prava) za kratko vrijeme akumulisana je ogromna politička i kulturna moć kojoj se radnička klasa iz udruženog rada (razvlašćenog bilo kakvog ozbiljnijeg uticaja na tokove reprodukcije i raspodjele) nije mogla s uspjehom suprotstaviti. Nizom posrednih (a zapravo represivnih) mehanizama njene su delegacije primoravane da aklamacijom odobravaju odluke koje su u ovim centrima već bile donesene. Brojni investicioni promašaji koji su se u relativno kratkom vremenu redali po čitavoj Jugoslaviji, upozoravali su da se stanje približava kritičnoj granici. Bili su alarmirani i najviši samoupravni, državni, partijski, sindikalni i drugi forumi koji su i sami počeli osjećati koliko su ponekad nemoćni pred agresijom centara policentričnog etatizma.

Ali, on je i dalje proizvodio porazne učinke. Pretvarajući republike i pokrajine u privatizovane i monopolizovane domene djelatnosti, njegovi centri su nužno morali da potpadnu pod uticaj nacionalističke psihoze i da ubrzo postanu i njen važan (ako ne i odlučujući) činilac. Nacionalizam se svagdje najuspješnije razvija ako se začne kao ekonomski. Kriza jedinstvenosti jugoslovenskog tržišta bila je najpogodniji povod da se prisilno posvojenoj »racionalnoj« radničkoj klasi sugeriše kako je ta kriza ujedno praćena i raspadom klasne solidarnosti i kako je orijentacija ka svojoj republici i pokrajini jedina realna perspektiva opstanka. Centri neformalne moći vješto su koristili objektivne ekonomske činjenice, u prvom redu one koje su proizilazile iz ekonomske razvijenosti ili pak ekonomskog zaostajanja.

U razvijenijim sredinama, koje su se približavale evropskim standardima ili se makar kretale na njegovim rubovima, nije bilo teško razviti osjećaj klasne superiornosti i nenametljivo ga vezati za nacionalni sentiment. Trebalo je stvoriti stanje duhova u kome se nacionalni birokrat doživljava kao bliži u ostvarivanju određenog programskog cilja nego klasni drug iz neke druge (pogotovo nerazvijene) jugoslovenske republike ili pokrajine. Slična je procedura, međutim, bila prisutna i u onih drugih (nerazvijenih). Primjer svemoći nezvaničnog etatističko-birokratskog centra na Kosovu, koji je svojom izolacijom od ostalih dijelova SKJ umnogome omogućio nastup iredente, pokazao je kako posuvraćeno vezivanje nacionalnog i klasnog u jedinstven osjećaj ressentimenta ne samo prema drugoj naciji nego i njenoj radničkoj klasi može da odvede izravnoj kontrarevoluciji: kosovskom radniku sugerisano je da mu je jedini spas u pristajanju na »emancipatorsku« misiju nacionalne birokratije, što je onda ustavnu koncepciju u SAP Kosovo, uz bla-

Digitized by Google

gonaklonu podršku uticajnog dijela tadašnjeg rukovodećeg centra, izopačilo do direktnog stavljanja u službu albanskog nacionalizma.

No, Kosovo u tom pogledu nije nikakav izuzetak. Nacionalne birokratije iskoristile su svaku prigodu da nacionalnu radničku klasu zadrže u domenu svoga uticaja i da spriječe integracione procese na privrednom, socijalnom i kulturnom tlu Jugoslavije. Obratan postupak značio bi uvod u raspadanje njihovog raison d'être. U toj igri očuvanja životnih interesa nemalu ulogu ima i ideologija. Njen osnovni derivat postaje proizvođenje svjesti o egzistencijalnoj ugroženosti. U razvijenim dijelovima zemlje nacionalna birokratija stvaraće mnjenje da su fondovi za nerazvijene obična ekonomska tlapnja i legalizacija inertnosti i lijenosti »balkanskog mentaliteta«. Istim činom biće dovedena u pitanje i klasna solidarnost a osnovna vjera biće uložena u faktičku obnovu kapital-odnosa, brižljivo zavijenu u neku neufemističku ideološku formulaciju koja neće izazvati javno podozrenje. U nerazvijenim dijelovima, pak, etatistički centri moći uznastojaće da status razvijenih pripišu njihovoj eksploataciji i u ideologiji egalitarizma i »jednakosti i siromaštvu« potražiti osnovni kriterij socijalne pravde. I odrednice »slovenački radnik«, »hrvatski radnik«, »srpski radnik«, »bosanski radnik«, »albanski radnik« i sl. dobivaju prizvuk one vrste nacionalne dominacije nad »udruženim radom« (i faktički razjedinjenom i još uvijek neoslobođenom radničkom klasom) koja nigdje nije predviđena Ustavom, ali se posredstvom etatističkih centara moći infiltrirala u gotovo sve pore političkog sistema i dovela ga do kriznih stanja. U njegovom dekomponovanju ekonomski nacionalizam nije odigrao beznačajnu ulogu. U najmanju ruku on je pocijepao radničku klasu i u priličnoj mjeri neutralizovao njenu revolucionarnu energiju.

Na ovom nivou izlaganja, međutim, valja pristupiti dezideologizaciji jedne činjenice koja se u većini političkih analiza smatrala aksiomom i samim tim izuzetom iz horizonta problematizacije. To je sam pojam radničke klase. Ovde se ne bismo upuštali u razmatranja šta je on sa socijalnog, statusnog, kulturološkog ili nekog drugog gledišta. Zanimaće nas odnos historijskog i empirijskog momenta njene egzistencije o kome je djelomično već bilo riječi. Kao što je, naime, kod Marksa moguće razlikovati pojam partije proletarijata »u velikom historijskom smislu« (kao revolucionarna avangarda) i »empirijske proleterske partije« (one koja je napustila svoj historijski princip i utopila se u svakodnevnici borbe za vlast, njeno osvajanje i očuvanje u vlastito ime, kao »organizacije po sebi«), tako isto Marks, kad govori o proletarijatu, ne podrazumijeva uvijek i na svakom mjestu njegovo određeno kao »emancipatorske klase u velikom historijskom smislu«. Marks je bio isuviše lucidan mislilac a da bi svim slojevima radništva pripisao to ontološko svojstvo. On je dobro znao da ima čitavih slojeva »empirijskog proletarijata«, onog koji se povodi isključivo za efemernim, kratkoročnim (mada trenutačno probitačnim) ali u svakom slučaju ne i realnim klasnim interesima.

Digitized by Google

Za nas je ova Marksova distinkcija također značajna kao momenat kritičke analize budući da jedan dio naše radničke klase, zavisno od trenutačnog ekonomskog i socijalnog položaja, sadrži predispoziciju za one manipulacije koje idu na ruku njegovim momentalnim egzistencijalnim pogodnostima, ali se u projekciji stvarnog historijskog klasnog interesa naknadno iskažu kao grupnosvojinski ili kolektivni egoizam. Ova se predispozicija jednim dijelom duguje ekonomskoj krizi budući da pad standarda i rastuća socijalna neizvjesnost stvaraju psihologiju »daj šta daš« i »uzmi sve što se u datom trenutku pruža«. Inflacija ekonomskih vrijednosti ruši vjeru u sve što nije podložno momentalnoj potrošnji te pad klasne svijesti sa visine dalekosežno postavljenih emancipatorskih ciljeva u sferu neposredne čulnosti i materijalnosti ionako oskudnog robnog tržišta sa skučenom osobnom i kolektivnom kupovnom moći možda i nije toliko neočekivan u ovim dijelovima radništva koliko nas može da iznenadi njihova prijemčivost za one ekonomske i socijalne poduhvate normalnih centara koji to otkrivanje radničke klase u empiričnost zbivanja pretvaraju u svoj strateški plan. Kritika, koja ne vodi računa o ovim preobratima u poziciji značajnih segmenata radništva, promaša svoj pravi predmet.

Prema brojnim mišljenjima, ZUR je koncepcijom osnovne organizacije udruženog rada omogućio »refeudalizaciju« privrede i stavio je pod okrilje republičkih i pokrajinskih »sizerena«. Iste primjedbe, kao što smo vidjeli, upućuju se i ustavnoj koncepciji federalizma te se radikalna kritika Ustava i ZUR-a mnogima čine osnovnom pretpostavkom daljeg napretka. Teško bi, naravno, bilo zastupati apriornu vrijednost ovih temeljnih pravnih akata u svim njihovim dijelovima. Mnogo toga će, očigledno, morati da bude izmijenjeno. Međutim, kritika koja ne zahvata ontološku dimenziju svoga predmeta, rizikuje da u konačnom iskazu ostane idealistička. Buduće izmjene Ustava i ZUR-a i same će završiti u toj sferi ako se u međuvremenu ne bude izmijenila prije svega ekonomska situacija u kojoj ni osnovni revolucionarni subjekt — radnička klasa — ne odolijeva uspješno iskušenjima krize.

Tako se predmet naših razmatranja — federalizam i nacionalni odnosi — pojavljuje u još jednoj projekciji. Ona je najavljena pitanjem — nismo li se u dosadašnjoj kritici funkcionisanja političkog sistema (a u njegovim okvirima, i federalizmu) više nego što je trebalo bavili normativnom stranom stvari umjesto onom faktičkom (koja podrazumjeva ekonomsku, sociološku, kulturološku i idejnu analizu). Imali smo četiri ustavna akta, i nijednim nismo bili zadovoljni. Isti sud proteže se i na dosadašnje koncepcije federalizma. Da li bi peti po redu takav akt bio onaj čarobni štapić koji bi nas već svojim magičnim doticajem izvukao iz nagomilanih teškoća?

Ako se želi da se izbjegne praksa stalnog eksperimentisanja u sferi normativizma, mora se prethodno imati u vidu činjenica od bitnog historijskog značaja. Ona je utemeljavala diskrepancu normativnog i stvarnog u svim dosadašnjim ustavopravnim i si-

Digitized by Google

stemskopolitičkim rješenjima, i najprihližnije se može definisati kao nemoć društva da se oslobodi »paralelnih struktura« u njegovoj organizaciji. Budući da smo te strukture već naznačili kao neformalne centre moći, ostaje nam saznanje da su oni kao devirajući činioci bili faktički prisutni u nastojanjima da se ozbiljnije kritikuju svi naši ustavi od 1946. godine do danas. Mnogi su kritičari, u pojednostavljenim vizijama naše poslijeratne ustavne tradicije, spremni da Ustav iz 1946. i Ustavni zakon iz 1953, posmatraju kao »unitarističke«, Ustav iz 1963. godine kao hibridnu tvorevinu između unitarizma i separatizma a Ustav iz 1974. godine kao par excellence »nacionalističke, separatistički« i kao legalizaciju potpunog povijesnog rasula. Oni zaboravljaju da nema ustava koji su dobri »po sebi« i »za sebe« nego da historijsku verifikaciju dobivaju tek po karakteru snaga koje stoje iza njihovih koncepata. Pa ako su u vrijeme važenja prva dva ustavna akta dominantnu ulogu u životu društva imali centri otuđene unitarističke moći, i ako su poslije »demontiranja federacije« ti centri bili, pod vidom policentričnog etatizma, dispersirani po republikama, pokrajinama i drugim teritorijalnim jedinicama, onda to znači da su se odlučujući prelomi odvijali u praksi (u sferi »ustava u materijalnom smislu«), a ne u području normativizma (»ustava u formalnom smislu«). Ukoliko bi čak bili u pravu oni teoretičari, koji povijesne prelome poslije oružanog dijela revolucije pripisuju praktičnom odnosu snaga unitarizma i separatizma unutar političkog sistema (pa Ustav iz 1974. godine tumače kao akt nacionalnog kompromisa), onda oni sami sebe demantuju kad misle da bi izlaz iz aktuelne krize bio u vraćanju na neki novi integristički ustav. Povijesno nas iskustvo, naime, nedvosmisleno upozorava da bi takav akt bio također rezultat ili prisilno nametnute dominacije novog integralnog etatizma, ili novi kompromis između sadašnjih policentričnih žarišta etatizma u pravcu uspostavlajnja ideoloških privida onih modaliteta zajedničkog življenja koji se radikalnom kritikom sadašnjeg stanja priželjkuju. Bilo bi to, u našim uslovima, »vraćanje istog«, zapravo onog već proživljenog što očigledno ne može biti u interesu čitavog društva.

Stoga je uputnije predložiti drugi metodološki pristup koji bi svoje kritičke intencije upravio ka »ustavu u materijalnom smislu«. Ako pod njegovim pojmom u ovom kontekstu podrazumijevamo skup realnih činilaca koji svojim međudejstvom uslovljavaju prirodu političkog sistema, onda bi ovaj pravac razmišljanja pošao od fundamentalne postavke da se *diferencijacija od snaga policentričnog etatizma* i njihovog djelovanja unutar političkog sistema pojavljuje kao preduslov svakog drugog kritičkog razgovora o njegovom funkcionisanju. U jednoj idealnotipskoj projekciji, koja nije lišena realnosti ukoliko politički sistem shvata kao tekovinu dosadašnjeg revolucionarnog razvitka, a ne kompromisa konfrontiranih nacionalizama, o izvornoj prirodi tog sistema moglo bi se raspravljati tek onda kad bi devirajuća moć policentričnog etatizma bila svedena na zanemarljivu veličinu i kad bi se prak-

Digitized by Google

tično mogla zanemariti. Vjerujemo da bi se federalizam i nacionalni odnosi u tako profiliranoj slici sistema pojavili u drugačijem obličju od onog koje je uzrokovalo potrebu za »Kritičkom analizom...« Nismo ubijeđeni, naime, da su ekonomskoj, političkoj, kulturnoj i nacionalnoj integraciji sistema (u onom određenju ovog pojma koji pretpostavlja njegovu dijalektičku vezu sa samostalnošću republika i pokrajina) glavna prepreka ustavni koncepti o suverenosti, republičkoj državnosti i federalnim elementima u biću pokrajina. Tu prepreku valja prevashodno tražiti u etatističkim centrima moći koji su se oblikovali u pozadini legalnih i legitimnih ustavnih institucija i koji izvršenu uzurpaciju moći zasnivaju na voluntaristički nametnutom *posredovanju* između jedinstvenosti na nivou Jugoslavije i posebnosti kao modusa vivendi njenih sastavnih dijelova. Kategorija posredovanja u njihovom je slučaju nelegitimna budući da počiva na vanjuridičkom prisvajanju pozicija sa kojih se donose najznačajnije odluke i putem niza posrednih (ali isto tako nelegalnih) represivnih mehanizama utiče na njihovo sprovođenje.

Digitized by Google

Branimir Brkljač

Veštačke dileme

Od mnogobrojnih dilema o političkom sistemu ja ću poći od dve, i to dve ekstremno suprotne koje u svojoj suštini osporavaju politički sistem socijalističkog samoupravljanja. Prva polazi od čitavog načina mišljenja koji se manifestuje kroz teze »revolucija je definitivno pobedila«, »radnička klasa je na vlasti«, dobro, »sada je samoupravljanje nešto zastalo, ali ono je tu, zasigurno će biti bolje«, itd. Prema tome, ništa ne treba menjati. Po drugima, pošto sistem ne funkcioniše kako valja, treba ga jednostavno promeniti.

I jednima i drugima odgovara jedna od aktuelnih veštačkih dilema o političkom sistemu u koju se Savez komunista gura, a ta je: da li je kriv sistem ili njegovo funkcionisanje. Dilema je veštačka iz prostog razloga što svako ko bar malo dijalektički misli i za koga je dijalektika nešto drugo od »prljave svakodnevice«, zna da je i funkcionisanje sistema sastavni njegov deo. Prema tome, niko ozbiljan i ne brani svaku normu u sistemu, ali niko ozbiljan i ne misli da je subjektivizam u političkom delovanju način njegovog funkcionisanja. Ova veštačka dilema im odgovara, rekao bih da su je i sami nametnuli, jer prvi polaze od nefunkcionisanja sistema, a drugi od samog sistema kao uzroka teškoća. Ali niti automatizam dogme, niti automatizam norme ne mogu popraviti stvari.

Digitized by Google

I ne bi toliki problem bio da ove i druge dileme koje stoje u rasponu između ove dve ekstremne postoje izvan Saveza komunista. Problem je kad su one prisutne i u samom Savezu komunista, a mislim da je upravo o tome reč.

Rekao bih da to i nije čudno u uslovima kada subjektivne snage ne ostvaruju svoju ustavnu ulogu u političkom sistemu i prema političkom sistemu. Tako je i sa Savezom komunista, koji se uvek još previše ponaša kao partija na vlasti. Sraslost partije sa državnim strukturama omogućuje snažnu ekspanziju birokratizma u Savezu komunista i etatizma u društvu. Ja mislim da je taj proces danas otišao i tako daleko da je to jedan od glavnih uzroka zbog koga je došlo do prave birokratske supstitucije samoupravljanja. Mislim da je to čak došlo do nivoa opstrukcionizma. Sve je tu — i skupštine, i radnički saveti i delegacije, ali u njima ne kolaju i ne sudaraju se autentični interesi udruženog rada, radnih ljudi i građana, već uski parcijalni interesi izvršno-upravljačkih i političkih ekipa. Problemi i konfuzije nastaju upravo u tački kada se ta birokratska uzurpacija naziva samoupravljanjem. Jer zaista samoupravna građevina je tu. I tu je jedna od prvih tačaka gde nastaje problem, posebno za mlade ljude, jer se onda tu vrlo vešto naseda na tezu o samoupravljanju kao krivcu. Jer, uvek je formalno postojala neka skupština koja je donela odluku o nekoj pogrešnoj investiciji. A kada se suština ne razotkrije, kada se ne razotkriju stvarni etatistički interesi, kada se ne utvrdi da nije tačno da je radnik neefikasan u odlučivanju, već da upravo političke ekipe pokazuju nemoć u svom pregovaranju, onda se lako samoupravljanje okrivljuje a ja se slažem sa tezom da samoupravljanje nije ni zaživelo, pa tako ne može ni biti krivo.

Ne radi se, po mom mišljenju, ni o čemu drugom, nego o opravdanosti Titove bojazni da se Savez komunista mora odvojiti od države, da se ne bi odvojio od radničke klase. Prema tome, u meri u kojoj se Partija bude razvijala kao Savez komunista, razvijaće se i proces pravilne artikulacije sistema.

Ali, naravno, taj proces se sam od sebe ne može razviti. Bez marksističke analize prakse funkcionisanja Saveza komunista u sistemu neće biti prostora za ovakav proces i za mene je to ključno pitanje. Bez takve analize nema ni diferencijacije unutar Saveza komunista, koja je očito potrebna kada je toliko nejedinstva.

Ne postoji diferencijacija »in abstracto«, ona je uvek prema nečemu ili prema nekome kada je ona prema pukom verbalizmu, onda smo manje-više svi »na liniji«. A šta znači naša konkretna nejedinstvenost oko konkretnih rešenja i pitanja, pre svega šta one znače u odnosu na osnovnu liniju Programa Saveza komunista Jugoslavije, nemoguće je ustanoviti bez konkretne analize svega toga. Jer na rečima svi smo za socijalizam, samoupravljanje, bratstvo, jedinstvo itd. A odbrana uskih parcijalnih interesa koje reprezentuju upravo te etatističke strukture, najefikasnija je ako se brani najširim društvenim interesima, opštim programom, opštim ciljem, itd., jer su onda i najgušće ideološke magle oko toga.

Digitized by Google

Zato je i moguće da nemamo prave marksističke analize u toj sferi, zato je moguće da se guši leva kritika, a da se na drugoj strani koketira sa desnim ideologijama i njihovim nosiocima. Vrhunac apsurda nastaje onda kad se kod nas desno zaogrće levom frazom. Tako se kod nas i ostaci staljinizma zaogrću demokratskim verbalizmom.

Pomalo je neverovatno ali istinito da se mnogima, na žalost i u rukovodstvima Saveza komunista, mora objašnjavati da ne postoji demokratija za svakog. Pod firmom te demokratije za svakog kod nas se sve i svako dovodi u pitanje. Demokratija je uvek za nekog i uvek nekome služi, a nama je valjda jasno da ta demokratija kod nas služi ili bi trebalo da služi radničkoj klasi. Ipak fraza »demokratija za svakog« je prilično stekla pravo građanstva kod nas. Bojim se da ćemo ponovo morati objašnjavati da je takva demokratija danas moguća a da ne ugrozi sistem samo u građanskim društvima, gde je ekonomska vlast buržoazije uspostavljena od XVI do XVIII i XIX veka, složićete se, prilično nedemokratskim putevima, te da su velike građanske revolucije kao politički čin stavile tačku na proces osvajanja vlasti buržoazije. Zaboravlja se da su socijalističke revolucije u zemljama koje su danas socijalističke počele kao politički čin kojim se otvorio prostor za ovladavanje radnika procesom društvene reprodukcije što se ne može izvesti preko noći i bez revolucionarne akcije. Upravo zbog toga je diktatura proletarijata oblik demokratije u socijalizmu.

Demokratski odnosi se moraju uspostavljati pre svega u temeljnom produkcionom odnosu. Zbog toga demokratija kod nas ne sme biti reducirana na nivo demokratske fraze jer onda od te demokratije nema ništa. O širenju prostora demokratiji može se govoriti samo ako se širi prostor ovladavanja radnika reprodukcijom, ako on sve više jeste u poziciji da odlučuje o vrednostima koje stvara. Samo se tu mogu otvarati suštinski novi prostori za oslobođenje rada i čoveka, a ne na književnim večerima.

Otuda i potreba prave marksističke analize, ponavljam to već koji put, jer se mnogo ideoloških magli i starog obavilo oko zamajca revolucije. Takva kritika je sada možda potrebnija nego ikada ranije, jer će kriza omogućavati osveštavanje radničke klase, jer je njena težina omogućila da se i najkrupniji društveni problemi dovedu na nivo pojedinca. Istovremeno ta kriza će ugroziti i »alibi« etatističkih struktura u kome one svoje uske parcijalne interese brane revolucionarnom frazom. Kada se to desi, a iskustva nas uče da je to zakonomeran proces, plašim se da će tada te strukture »efikasniji« odbrambeni mehanizam za sopstvene parcijalne interese naći u njihovom ogrtanju u plašt nacionalnog interesa, a tada se stazice nacionalizma kod nas pretvaraju u »auto-puteve«. Kao da ništa nismo naučili iz iskustva MASPOKA 1971. godine u Hrvatskoj, tehnokratizma u Sloveniji, liberalizma u Srbiji, separatizma na Kosovu. Idejna platforma svake od ovih struja u suštini etatističkih i tehnobirokratskih,

Digitized by Google

uvek je bio nacionalizam. Usudio bih se da kažem da kod nas i nije moguće drugačije nego da etatizam i nacionalizam idu zajedno. Pitanje je samo kada će etatizam poprimiti svoje za sve jasno prepoznatljivo nacionalističko obeležje. Tu se ponašamo pomalo kao loši učenici, jer loši učenici nisu oni koji ne znaju već oni koji neće da uče.

Prema tome, za mene je ključno pitanje da Savez komunista razgrne svu ideološku »paučinu« manipulacije oko samoupravljanja, što je moguće samo po cenu obračuna sa sopstvenim birokratizmom, a to je, po mom mišljenju, opet moguće jedino kroz jedan ofanzivan razvoj, kroz ostvarivanje programa koje smo zacrtali u temeljnim opredeljenjima Ustava i Zakona o udruženom radu i tako širenje prostora slobode, demokratije kroz proširivanje prava radnika u odlučivanju. Uostalom, nikada revolucionarna partija kod nas nije nalazila izlaz iz krize u redukciji do tada ostvarenih prava. Kada je, na primer, krajem četrdesetih godina sistem administrativnog socijalizma počeo da poprima znake deformacija, tada su i Tito, i Kardelj, i Bakarić, i Kidrič ušli u analizu produkcionog odnosa i našli izlaz iz krize u proširivanju prava radnika da odlučuju. Prema tome, revolucionarni subjektivitet Savez komunista ni danas ne sme nalaziti u nekim redukcionističkim programima.

U takvim uslovima mislim da je jedino moguće revolucionisanje subjekta promene, a to je radnička klasa. Zato ni omladinska organizacija nema neki specifičan program »vraćanja« omladine sa margina u centar društvenih zbivanja. Jer, ako je ona bila izmeštana iz matice društvenih zbivanja na margine u meri u kojoj se to dešavalo i sa radnikom, omladinskom organizacijom i sa mladom generacijom — i onim nezaposlenim, i onim bez stana i onima koji su u lošem materijalnom položaju u organizacijama udruženog rada, ima šanse jedino ako se radnik vrati u maticu društvenih zbivanja, jer je to jedina šansa da se i omladina u tu maticu vrati. A složili smo se i na nedavnoj sed CK SKJ da je upravo zbog toga odnos Saveza komunista prema omladini i jedno od merila njegovog revolucionarnog subjektiviteta.

Digitized by Google

Branko Caratan

Ćutanje o glavnim podelama

...Svi se slažu, uostalom, i o onom dijelu Kritičke analize koji govori o slabostima u funkcioniranju političkog sistema. Te slabosti su evidentne i tu nema sporova.

Međutim, mene zabrinjava nešto drugo. Na drugoj strani postoje duboke podjele i to, prije svega, u Savezu komunista, a i šire, podjele koje su razgraničene teritorijalno i nacionalno i koje uz pomoć sredstava masovnih komunikacija, koja su isto tako podijeljena, imaju tendenciju da se i dalje šire. O tim podjelama obično ne govorimo otvoreno, govorimo ezopovskim jezikom i zaobilazimo glavne teme a diskusija o tome se vodi više implicitno nego eksplicitno.

Mislim da je ta podjela uzrok tome da su se u raspravi oko političkog sistema u centru pažnje našle neke teme koje nisu bile prvobitno u centru interesa kada su se definirali motivi zbog kojih je pokrenuta rasprava o političkom sistemu.

Govoreći o tome, mogao bih reći da se u centru pažnje našla na takav indirektan način upravo federacija, ali i neke druge teme s tim u vezi. I to se onda variralo na svim točkama sporova oko kojih se prepucavalo u štampi, časopisima, na govornicama itd. Uzmimo na primjer prvu temu: odnos politike i ekonomije. Na jednoj strani, težište se stavljalo na interne odnose unutar političkog sistema kao na glavni uzrok negativnog utjecaja političke sfere na ekonomiju.

Digitized by Google

Istovremeno, u raspravama se pojavila jedna druga struja koja je upozoravala da se ipak ne radi toliko o internim odnosima unutar političkog sistema, nego o eksternom djelovanju političkog sistema, čitave političke sfere na ekonomiju i da je to glavni problem kada se radi o našoj ekonomskoj krizi.

Moram biti otvoren pa reći da više dijelim ovo drugo gledište, iako ne osporavam da postoje i evidentni problemi unutar samog političkog sistema. Ali, kada je riječ o odnosu politike i ekonomije, onda se radi, prije svega, o uticaju cjeline političke sfere na ukupnost ekonomske sfere i na sve ono gdje se, zapravo, reproducira etatistički produkcioni odnos.

Dakle, iako ima veoma ozbiljnih razloga za promjene političkog sistema, teza o političkom sistemu kao glavnom i isključivom krivcu za ekonomsku krizu praktično znači izbjegavanje traženja pravog odgovora na pitanje o uzroku krize, jer navodi raspravu na neke druge teme koje su, doduše, važne, koje mogu biti predmet rasprave, ali koje nisu direktno presudne za sam odnos politike i ekonomije. Tako se, na primjer, rasprava navodi na različita viđenja organizacije naše federacije i djelovanje federalnih mehanizama. Zatim se otvara rasprava o problemu jedinstva u Savezu komunista Jugoslavije i tu se isto tako daju različite interpretacije, govori se i o sistemu udruženog rada zasnovanog na Ustavu iz 1974. godine i Zakonu o udruženom radu i onda se u tom sklopu otvara rasprava o klasnom karakteru našeg sistema.

Jedna od veoma čestih teza koja se navodila u raspravama o političkom sistemu bila je i tvrdnja da je decentralizacija federacije, koja je po nekima dovedena do konfederalnih odnosa, zapravo glavni uzročnik ekonomske krize, pa se to onda dokazivalo vremenskom vezom. Tvrdilo se da je nakon Ustava iz 1974. godine došlo do najteže ekonomske krize u našem društvu. Pri tome se ipak zaboravlja da su prije, u etatističkoj fazi, političke tvornice isto tako bile veoma dobro poznate i nisu bile rijetke. Zaboravlja se da je početkom sedamdesetih godina došlo, prvo, do energetske krize, pa zatim do porasta kamata na svjetskom tržištu kapitala. Zaboravlja se, isto tako, da ekonomska neodgovornost nije bila nepoznata i ranije, da je to karakteristika svakog društva u kome u većoj ili manjoj mjeri djeluju etatističke tendencije. U logici je inače poznato da zaključak koji se izvodi iz vremenske koincidencije nije točan, da je to pogrešno zaključivanje.

U našim političkim raspravama to je isto tako, pogrešno, samo što je ovdje zaključak eksplicitno ili implicitno usprkos tome ipak navodio na potrebu jačanja centripetalnih elemenata u federalnoj zajednici i pri tome se onda zaboravljalo da je centralizam u odlučivanju jedan od bitnih elemenata etatističkih sistema.

Prema tome, centralizacija na državotvornom planu jača upravo ono što je osnovni problem našeg sistema — stimulira etatizam i njemu svojstven politički voluntarizam i ekonomsku neodgovor-

Digitized by Google

nost. To, naravno, ne znači da ne postoji potreba za koordinacijom i jedinstvom, ali pri tome treba voditi računa da neophodni centralizam i jedinstvo tendencijski trebaju biti građeni na samoupravnoj strukturi uz respektiranje pluralizma samoupravnih interesa i uz uvažavanje multinacionalnog i federalnog karaktera naše zajednice.

Osnovni naš problem jeste etatizam — da ili ne — a ne puko denunciranje gdje se koncentrira taj etatizam, a naravno, sasvim je pogrešna teza da se etatizam na jednom nivou pokušava korigirati jačanjem državotvornih elemenata na nekom drugom nivou. Tu se onda radi naprosto o kretanju u zatvorenom krugu.

Društveno bi bilo puno produktivnije nastojanje da se, ukoliko se zaista tako misli, kao što se i misli, kao što se prikriveno ili manje-više otvoreno govori, da se ta druga pitanja postave u otvorenom obliku. Ovakva neizravna rasprava samo stimulira snage nacionalizama svih mogućih oblika koji se nadograđuju na ovakve prikrivene naznake u diskusijama, od separatističkih, partikularnih do unitarnih. To je, zapravo, pravo tlo za bujanje takvih nacionalizama. Naravno, nije sporno da postoje problemi u funkcioniranju federalnih mehanizama, ali isto tako nije ni sporno da postoje problemi efikasnosti i funkcioniranja našeg sistema na svim mogućim nivoima.

Slično bi se izvođenje moglo pokazati i na nekim drugim tezama koje su se pojavile u raspravi o političkom sistemu. Na primjer, na tezi o potrebi da se jača klasni karakter sistema. U nekim, ne u svim, zalaganjima za proširenje klasnih organa u skupštinskim strukturama do najvišeg nivoa nije bilo neprimjerno da postoji implicitni pokušaj zaobilaženja institucija federalne strukture u procesu odlučivanja.

Ovdje je već bila spomenuta tema o suprotnosti između Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije i Kritičke analize političkog sistema. Možda bi se mogli naći neki elementi kontradikcije u tim dokumentima, ali mislim da oni nisu bitni, i teško bi se moglo reći da su dva dokumenta po osnovnoj namjeri i međusobno suprotna. Tu se ponovo u takvoj raspravi u ideologiziranom obliku varira ona ista osnovna rasprava o našem političkom sistemu. Tu se ponovo iskazuje prikrivena politiziranost rasprave, koja se onda proteže i na raspravu o mogućim ekonomskim modelima koji najbolje odgovaraju zemlji. Ta rasprava o ekonomskim modelima isto tako nije zbog ovakve politiziranosti mogla biti dovršena.

Na jednoj strani, nudi se tržišna ekonomija sa društvenom koordinacijom, koja se jedino vidi u centraliziranoj državnoj regulativi. Na drugoj strani, primjetna je jedna struja zagovornika modela koji je zasnovan na ekonomiji udruženog rada, ali koja istovremeno potcjenjuje vitalnu važnost respektiranja ekonomskih zakonitosti i potrebu daljeg razvijanja robno-novčanih i tržišnih elemenata u sistemu.

Digitized by Google

Skoro bi se moglo reći da oba modela konfrontirana u diskusiji propuštaju da primjete mogućnost razvijanja sistema udruženog rada zasnovanog na daljem jačanju uloge robne ekonomije i tržišnih mehanizama. Društvena integracija, isto tako, moguća je i na tim osnovama. Moguće ju je graditi polazeći od interesa proizvođača uz posredovanje ekonomskih mehanizama i udruživanja rada. Međutim, politiziranost rasprave uz skoro neprikrivenu interesnu podjeljenost stavova u biti onemogućava realizaciju već izglasanog ekonomskog projekta. Tu mislim na projekt Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije. Politička podjela danas postaje prepreka operacionalizacije ovog ekonomskog projekta. Projekt se ne može realizirati ako subjekti koji ga realiziraju vuku svaki na svoju stranu, ako postoji konfrontacija na idejnom i interesnom planu, koja je često i nacionalno determinirana, i onda se čitava rasprava dovodi u pat poziciju koja onemogućuje inicijative. Iz krize se ne može izići bez inicijativa i koordiniranog djelovanja, bez hrabrih pokušaja da se nađu nova rješenja. Ta rješenja, pokušaji traženja novih rješenja, bila su karakteristika našeg sistema u doba Tita, Kardelja, Bakarića i drugih velikana revolucije. Danas takvih inovacija nemamo, dok istovremeno, uzmimo, Kina pokazuje da ima hrabrost da pokušava sa velikom dozom praktičnog realizma eksperimentirati i tražiti nova rješenja. Ja ovim ne želim reći da je ključ naših problema u oponašanju bilo kojeg tuđeg rješenja, već upozoravam na statičnost koja proizlazi iz naše blokade utemeljene u idejnim i interesnim konfrontacijama i podjelama.

I u raspravama o jedinstvu Saveza komunista nije bilo teško uočiti podjelu interesa u raspravi. Na primjer, moglo se nerijetko naići na mišljenje da je potrebno izabrati Centralni komitet Saveza komunista Jugoslavije na saveznom kongresu sa liste s više kandidata da bi se spriječila federalizacija Saveza komunista Jugoslavije. To u svakom slučaju može biti jedan demokratski prijedlog. Istovremeno, kako se pokazalo kasnije, zagovornici ove teze nisu uopće pokušali da se izbore da se takav sistem primijeni na svim mogućim nivoima — od osnovne organizacije do republike. Dakle, ispada da se princip branio selektivno — samo u funkciji koja ne proizlazi iz namjere da se demokratiziraju unutrašnji odnosi u Savezu komunista. Mislim da ovdje nije potrebno da kažem da se Tito u svoje vrijeme zalagao za upravo takvu demokratizaciju i da je takva demokratizacija nešto što je od krucijalne važnosti za promjenu političkog sistema i ulogu Saveza komunista u sistemu. Mislim da ovdje kriteriji izbora u Hrvatskoj nisu baš toliko indikativni, jer je to ipak poseban slučaj. Ovdje ne zasnivam svoju raspravu na tom izuzetku, već na principijelnim motivima.

Isto tako, ne želi se priznati da problem federalizacije Partije nije rezultat prije svega organizacionih rješenja već identifikacije pojedinih republičkih i pokrajinskih organizacija sa neposrednim državnim interesima. Toga smo mi zapravo svi svjesni, iako to

Digitized by Google

svi ne žele javno priznati. U biti, Savez komunista u praksi izlazi nerijetko izvan svoje programski definirane uloge i ponaša se često, kao i prije, kao partija koja djeluje sa pozicija vlasti i u tome je glavni problem. Savez komunista treba da djeluje kao vodeća politička i idejna snaga unutar sistema socijalističkog samoupravljanja, a ne da nastupa pretežno u ulozi koja je za partiju tipična u etatističkim strukturama. Ovdje moram ponovo naglasiti da demokratsko konstituiranje unutrašnjih struktura u Savezu komunista i izborni mehanizam proveden na demokratski način jeste bitna pretpostavka za jačanje nove uloge Saveza komunista. To nije naprosto natezanje o tome da li hoćemo više ili manje demokracije, nego je to u stvari jedna od bitnih pretpostavki da se Savez komunista dovede na svoju programski definiranu ulogu i da se na taj način onemogući birokratizirano ponašanje rukovodećih političkih struktura (a ta se tema može dovesti u kontekst rasprave o odnosu politike i ekonomije, to je zapravo ključni problem odnosa politike i ekonomije).

Moglo bi se, na kraju, reći da je naša rasprava u biti bila vođena oko tema koje nisu, formalno gledano, niti trebale biti predmet rasprave. U središtu pažnje našli su se, slučajno ili namjerno, istina u jednom posebnom i prikrivenom obliku, neki fundamenti na kojima počiva jugoslavenska zajednica, a propušteno je da se rasprava povede o nizu otvorenih problema i političkog sistema i ekonomskog mehanizma. Na žalost, i u raspravi koja se vodi oko ocjene samog dokumenta Kritičke analize čitava stvar se dalje nastavlja u istom pravcu. Međutim, moramo biti svjesni činjenice da je danas osnovno pitanje da li će Savez komunista Jugoslavije biti u stanju da ponudi jedinstvenu strategiju za zemlju, da ponudi alternativu koja će biti istovremeno, prvo, solucija koja osigurava razvitak zemlje, i drugo, alternativa koja se zasniva na samoupravljanju i socijalističkim rješenjima. Ako to neće biti u stanju da ponudi, onda otvara prostor za sve druge, za nesocijalističke snage, a nije potrebno podsjećati da produživanje ekonomske krize dodaje »gorivo« na ovakvu, već ionako pregrijanu i potencijalno eksplozivnu situaciju.

Digitized by Google

Kurteš Saliu

Idejna konfuzija blokira Savez komunista

Dileme koje se pojavljuju u Savezu komunista u vezi sa političkim sistemom socijalističkog samoupravljanja nisu van konteksta stanja, idejne konfuzije, pa i tendencija u pojedinim delovima Saveza komunista, na šta je ukazano u raznim partijskim dokumentima. Te idejne konfuzije su rezultat mnogih činilaca. Na to su, pre svega, bitno uticali ekonomska situacija kao i opadanje standarda radničke klase; nedostatak, među nama, velikana naše revolucije — druga Tita, Kardelja i drugih — koji su dali i mogli davati odgovor na svako goruće pitanje i da nas mobilišu na prevazilaženju problema u datom društvenom trenutku; narastanja dogmatske svesti kao rezultat postojanja i delovanja u našem društvu snaga potučenih na Brionskom plenumu i koegzistencije sa njima i dr. Sve ovo blokiralo je mogućnost bitnog uticaja Saveza komunista na menjanje stanja u raznim oblastima društvenog života, a naročito u ekonomskom i političkom sistemu.

Slabosti u Savezu komunista uticale su i utiču na rasplamsavanje nacionalističkih strasti u pojedinim sredinama. U situaciji kada se u pojedinim delovima šurovalo ili šuruje sa nacionalističkim elementima radi održavanja pojedinih birokratskih struktura na vlasti, teško je bilo zadržati se na ovoj kritičkoj tački, koja se nije smela preći po bilo koju cenu, što je objektivno dovelo i do euforije nacionalizma. Kosovo i pokušaj kontrarevolucije na

Digitized by Google

Kosovu, izgleda, nije poslužilo kao dovoljna pouka i pojedinim drugim sredinama i delovima Saveza komunista u borbi protiv sopstvenog nacionalizma koji je, koristeći događaje na Kosovu, našao otvoren prostor za sopstveno delovanje. Stoga nije slučajno što se borba protiv tekovina naše revolucije danas vodi pod zastavom nacionalizma kao zajedničkog imenitelja svih antisamoupravnih i antisocijalističkih snaga u zemlji i inostranstvu.

U borbi između takozvanih ustavobranitelja i reformatora, termini koji su izmišljeni i uvedeni u politički žargon da bi se tobože dokazala neka totalna podvojenost našeg društva u dva tabora, Centralni komitet Saveza komunista Jugoslavije našao je realni pristup problemima političkog sistema u datom trenutku društvenog razvoja. On se opredelio za one promene u sistemu koje će pospešivati ostvarivanje osnovnih ustavnih opredeljenja, tj. socijalističkog samoupravljanja — vlasti radničke klase i ravnopravnosti naroda i narodnosti, odnosno položaja socijalističkih republika i socijalističkih autonomnih pokrajina u našem federativnom sistemu, opredeljenja koja su utkana u našu revoluciju i revolucionarnu izgradnju zemlje, opredeljenja koja su utemeljena u odlukama AVNOJ-a i, najkonsekventnije do sada, u Ustavu SFRJ iz 1974. godine i ZUR-u. Red je bio da se i Savez komunista i druge organizovane socijalističke snage, kao i nauka, uključe intenzivno, da daju odgovor na ova otvorena pitanja, kako bi se otklonile slabosti koje ometaju ostvarivanje tih opredeljenja. Mislim da je takav pristup Saveza komunista Jugoslavije, u najvećoj meri, uspešno doveden do kraja u Kritičkoj analizi funkcionisanja političkog sistema. Naravno, ako se Analiza posmatra kao celina, a ne samo pojedini njeni izdvojeni segmenti, s jedne strane, čini jednu celinu i, s druge strane, njegovo ostvarivanje, ne zavisi jedino od institucija političkog sistema, već od toga koliko Savez komunista i druge organizovane socijalističke snage, svojim aktivnim i mobilizatorskim odnosom, obezbeđuju uključivanje radničke klase, radnih ljudi i građana u tim institucijama.

Pored toga, ostvarivanje političkog sistema zavisi i od toga koliko Savez komunista i druge organizovane socijalističke snage raščišćavaju sve ono što ometa ostvarivanje koncipiranog sistema, a toga ima dosta. To je ono najproblematičnije i najslabija tačka u delovanju subjektivnog faktora, koja se regeneriše i u diskusijama povodom završnog dokumenta Kritičke analize funkcionisanja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja.

Ja bih se ovom prilikom zadržao na nekim dilemama, koje su prisutne u sadašnjem momentu, a koje nisu odraz novih saznanja, do kojih se došlo nakon stavljanja na javnu diskusiju ovog dokumenta, već odraz tendencija prisutnih na samom početku rada na ovom dokumentu, kao i pokušaj nametanja neprihvatljivih rešenja nasuprot veoma jasnih opredeljenja Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije.

1. Pitanje korespondencije Kritičke analize funkcionisanja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja sa Dugoročnim

Digitized by Google

programom ekonomske stabilizacije. Prilikom rada na Kritičkoj analizi vodilo se računa o ovom dokumentu i pokušano je da se analiziraju ona pitanja i pronalaze ona rešenja koja će obezbediti osnovni pristup i zahteve iz Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije. Stoga, celo vreme nije bilo primedbi na takav pristup. Dovodeći u korespondenciju ova dva dokumenta, u Kritičkoj analizi posvećena je pažnja onim pitanjima i rešenjima koja treba da doprinose ostvarivanju Dugoročnog programa. Međutim, pri kraju završetka rada istican je taj problem i to sa vrlo šturom argumentacijom: da Kritička analiza ne uvažava Dugoročni program, jer sadrži suprotnu ocenu o pojedinim rešenjima u Zakonu o sistemu planiranja i Društvenom planu Jugoslavije, koji je već bio donet (a znamo kako je donet) i u pripremljenom Zakonu o osnovama bankarskog sistema. Međutim, ta »dilema« je dobila pravo građanstva zbog ekonomske situacije u kojoj se nalazimo, a u takvoj situaciji mobilizacija masa na toj tezi je moguća, jer radnička klasa i svi mi očekivali smo i očekujemo izlaz iz krize doslednim ostvarivanjem Dugoročnog programa. Stoga tu nema kontradikcije između ovih dvaju dokumenata, ukoliko se Kritička analiza posmatra naročito u onom prvom delu (ocene stanja) i datih predloga za menjanje stanja.

2. Pitanje osnovne organizacije udruženog rada, odnosno da li je ourizacija doprinela dezintegraciji naše privrede i šta bi trebalo oko toga menjati. Prilikom rada na Kritičkoj analizi vodilo se računa o takvoj tvrdnji koja predstavlja zahtev za ograničavanjem samoupravljanja, a ne za poboljšanjem stanja. Naime, napad na OOUR nije slučajan i zato se upotrebljava veoma privlačni i aktuelni argumenat kao što je prisutna dezintegracija. Dezintegrativni procesi nisu nastali uvođenjem OOUR-a. Oni su bili dosta prisutni i pre ustavnih amandmana od 1971. godine. O tim procesima naveliko se govorilo 1965. godine, prilikom tzv. privredne reforme. Dezintegracioni procesi su samo delom rezultat »ourizacije«, i to tamo gde samoupravna organizacija nije izvedena u duhu Ustava i ZUR-a, na šta se ukazuje u Kritičkoj analizi. Zbog toga se daju odgovarajući predlozi za dovođenje samoupravne organizacije udruženog rada u okvire ustavnih rešenja i rešenja ZUR-a, uz zahtev za reafirmaciju radne organizacije kroz dosledno jačanje samoupravne pozicije osnovne organizacije i udruženih radnika u njoj.

3. Problem tzv. konfederalizacije naše federacije. Kada govorimo o našoj federaciji moramo uzeti u obzir specifičnost naše revolucije, kao i ono što je nastalo novo zahvaljujući našem opredeljenju za socijalističko samoupravljanje tj. za neposredno vršenje vlasti od strane klase, a ne posredstvom njene države. To isključuje mogućnost bilo kakvog upoređivanja naše federacije sa buržoaskim federacijama koje su nastale i razvijale se na sasvim drugoj klasnoj i društvenoj osnovi i za sasvim druge ciljeve. Isto tako, to je nemoguće učiniti ni u odnosu na socijalističko-centralističke federacije tipa sovjetske federacije, jer nam je do-

Digitized by Google

bro poznato na kojim osnovama se ona razvijala i razvija i do kakvih realnih odnosa je došlo u njenom razvoju i praksi.

Izlaz za nas se ne može tražiti u jačanju saveznog etatizma, već naprotiv otklanjanjem etatizma i sa drugih nivoa tj. republičkog, pokrajinskog i opštinskog i sve doslednijem podruštvljavanju državnih funkcija i njihovim vršenjem od strane udruženih radnika, bilo putem oblika ličnog izjašnjavanja ili odlučivanja putem delegata. To, naravno, podrazumeva sve dosledniji razvoj svih društveno-političkih zajednica, kao samoupravnih društveno-političkih zajednica. Nasuprot ovome, pod uticajem nacionalnih birokratija, suočeni smo sa jačanjem etatizma u svima njima.

Logika izlaska iz krize jačanjem saveznog etatizma odražava se i na odnose u SR Srbiji, koje karakteriše negativni stav prema autonomnim pokrajinama, koji ide do zahteva za njihovom suspenzijom i zahtevom za nacionalnom neravnopravnošću kada su u pitanju narodnosti.

Takva logika i takva koncepcija federalizma delom dolazi do izražaja i kroz zahtev za ukidanjem tzv. »konsensusa«, za uvođenjem Veća udruženog rada u Skupštini SFRJ i dr. Niko od nas ne tvrdi da nemamo problema u ostvarivanju ustavnog koncepta federacije. Međutim, neslaganja postoje u ocenama o tome da li su ti problemi rezultat ustavnih rešenja ili i ponašanja, o tome da li ti problemi bitno dovode u pitanje ostvarivanje ustavnog koncepta naše federacije, a kao rezultat toga i o izlazu iz situacije. Naša federacija nije neka veštačka tvorevina, a njen koncept zasnivan je na samoupravno udruženom radu, na suverenosti radničke klase i naroda i narodnosti i na položaju socijalističkih republika i socijalističkih autonomnih pokrajina u našem federativnom sistemu. Stoga za ostvarivanje ustavnog koncepta federacije potrebno je pospešivati ostvarivanje pomenutih osnova na kojima se ona zasniva. Zahtev za uvođenjem Veća udruženog rada, ako bi to bio izlaz za ostvarivanje ovako koncipirane federacije, ne bi bio sporan za nikoga. Međutim, on ne uvažava navedene osnove. On se zasniva na podvajanju klasnog od nacionalnog. To bi nakon par godina dovelo do suprotnih efekata, tj. do pretvaranja naše federacije u klasičnu federaciju i dovesti u pitanje samoupravni koncept razvoja ne samo federacije, već i našeg društva uopšte.

Ili pak pitanje konsensusa. Kroz kritiku vanustavnog proširivanja tog instituta dovodi se isti u pitanje i tamo gde je neophodan radi obezbeđivanja pune nacionalne ravnopravnosti. Analize su pokazale da od donošenja Ustava iz 1974. godine svega osam puta je korišćen institut privremenih mera: četiri u sadašnjem mandatu a četiri u ranija dva mandata. Pored dovođenja tog principa u ustavom utvrđene okvire, mora se menjati ponašanje u republikama i pokrajinama u pogledu njihove odgovornosti za razvoj zemlje u celini, kao i naučiti se na demokratski način odlučivanja u federaciji, jer smo odavno napustili dogmatski prilaz socijalizmu kao beskonfliktnom društvu.

Digitized by Google

4. Pitanje sklada između ocena i predloga rešenja u Kritičkoj analizi. U pojedinim raspravama ukazano je na nesklad između ova dva dela. Taj nesklad se opradava tvrdnjom da predlozi ne odgovaraju težini problema koji se daju u oceni. Mislim da se ne radi o neskladu, već o činjenici da je u Kritičkoj analizi izbegnuto da se prikažu i postignuti rezultati u ostvarivanju našeg političkog sistema. S druge strane, sadašnje stanje se ocenjuje samo sa aspekta ustavnih rešenja, a ne i stanja koje smo imali za vreme važenja Ustava iz 1963. godine. Ukoliko bismo izvršili takva upoređivanja, onda bi se moglo videti kvalitativno novo stanje. U ostvarivanju osnovnih opredeljenja Ustava iz 1974. godine. Pored ovoga, mora se uvažavati i činjenica da je naš Ustav realno programatskog karaktera i da se realno nije ni moglo očekivati da će se sva njegova opredeljenja ostvariti u tako kratkom periodu. To naveliko koriste antisamoupravne i antisocijalističke snage u našem društvu u svoje ciljeve, čime doprinose i pojedinim dilemama i u pojedinim delovima Saveza komunista. Stoga Savez komunista mora imati u vidu ovu činjenicu prilikom opredeljenja, kao i borbe protiv kritizera našeg političkog sistema u celini.

Zbog nedostatka vremena ne bih se dublje mogao zadržati na drugim dilemama u Savezu komunista oko pitanja političkog sistema. Ovom prilikom naglasio bih da je Savez komunista Jugoslavije, naročito poslednjih godinu dana, učinio dosta napora da sam sebe dovede u društveno datu poziciju kao avangarda radničke klase, što se oseća u svakodnevnom životu. Ali, na tome treba još dosta rada, a naročito na otklanjanju slabosti koje ga prate, u prvom redu u pogledu suzbijanja tendencija njegove federalizacije u praktičnom delovanju, poštovanju principa demokratskog centralizma i raščišćavanju tendencija koje, zbog nedoslednosti, dovode u pitanju celokupni politički sistem socijalističkog samoupravljanja.

Digitized by Google

Radovan Radonjić

Sistem ne može da funkcioniše sam po sebi

Jednom je pokojni Branko Ćopić u pismu jednom svom prijatelju napisao: »Ma znaš ti nas . . .«. Ako bi se poveo za tom dobrom starom bosanskom logikom, mogao bih reći, da nije problem u tome što nama politički sistem ne odgovara, već upravo u tome što nam odgovara.

Naravno, ovaj šaljiv iskaz neću uzeti kao hipotezu koju ću provjeravati i dokazivati u svom izlaganju, ali hoću kao izvjestan moto svog kazivanja o nekim problemima koji će se naći u središtu moje pažnje. I to upravo zbog toga što želim da govorim o onome što mi se čini da i jeste zadatak ovog skupa, a to je odnos Saveza komunista prema političkom sistemu. Pri tome, naravno, nemam ni ambicija ni iluzija da mogu reći nešto mnogo novo ili nešto uopšte novo. Ukoliko se budem i kretao u okvirima stare, nama dobro znane ploče, nastojaću makar da samo povećam broj njenih obrtaja ka onom optimalnom da bi se ona mogla nešto jasnije čuti.

Politički sistem, čijom se kritičkom analizom već poduže s promenljivom ratnom srećom bavimo, naše je čedo. On je produkt kreacije i akcije odnosno svjesnog opredeljenja i htjenja Saveza komunista i ostalih organizovanih društvenih snaga. Ništa u njemu nije nastalo i razvilo se, niti opstoji mimo nas. Njegova teorijska i organizaciona i funkcionalna dimenzija određene su

Digitized by Google

po mjeri naših interesa. U njima smo i po definiciji i realno često vidjeli sredstva svoje politike, nekada čak toliko dobra da nam je falilo pola koraka da uzviknemo »Hik Rodos, hik salta«, a nekada smo to čak i vikali.

I pored toga naš odnos prema političkom sistemu nije ni malo očinski. Ovo bar iz dva razloga. On to nije bio ni onda kada je trebalo usmjeriti njegov razvoj, a nije ni sada kada kritički analiziramo njegovo funkcionisanje.

U prvom slučaju naša greška je bila u tome što nismo uspjeli da se oslobodimo iluzije, ili ne bar u dovoljnoj mjeri, kako je u jednom socijalističkom i samoupravnom društvu dovoljno da se ustavnom materijom proklamuju, formalno institucionalnim rješenjima »podupru« i »prenesu u nadležnost« radničke klase neki epohalni zahtjevi, pa da će oni biti automatski i ostvareni. Mi jednostavno nijesmo dovoljno shvatili da politički sistem, ma koliko bio divno zamišljen i dobro skrojen, ne može da funkcioniše sam po sebi, odvojeno i nezavisno od akcije organizovanih subjektivnih snaga.

U drugom slučaju naša greška je bila, a i sada se ispoljava, u tome što Kritičku analizu političkog sistema vršimo odvojeno od analize i procjene prisustva i rasporeda naših gena u njemu, u smislu da vrlo ozbiljno i odgovorno sagledamo čime smo, kako i u kojoj mjeri doprinijeli da on bude takav kakav jeste, odnosno što se ne bavimo i time da li funkcionisanje političkog sistema jeste takvo kakvo je upravo zato što to odgovara Savezu komunista Jugoslavije takvom kakav on danas jeste.

Posmatrajući politički sistem i njegovo funkcionisanje izvan i odvojeno od našeg ponašanja prema njemu i u njemu, dakle kao po sebi dati, gotovo vandruštveni i vanklasni entitet koji funkcioniše po nekim tamo njemu imanentnim zakonitostima, mi smo dospjeli u krupne teškoće, u nedoumice, a ja se usuđujem da kažem i beznađa. Njih sasvim evidentno karakterišu sljedeće činjenice.

Prvo, da ni tamo gdje smo se saglasili da su neki zastoji i deformacije u funkcionisanju političkog sistema uticali na pojavu ili zaoštravanje određenih problema i protivrječnosti u našem društvu mi do sada nijesmo uspeli, a kako sada stvari stoje nećemo uskoro uspjeti da se usaglasimo oko ocjene zašto je do toga došlo.

Drugo, nasuprot opštem uvjerenju da društveno-politički sistem i ustavno-pravni sistem ove zemlje ne funkcionišu kao stabilno usklađeni mehanizmi čija djelatnost optimalno doprinosi razvoju materijalnih proizvodnih snaga i socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa, mi ne možemo da se dogovorimo oko toga šta bi u sistemu trebalo mijenjati i dograđivati, od čega bi trebalo stvarno poći i do čega dospjeti.

I treće, mi jugoslovenski komunisti, dakle i mi koji ovdje sjedimo, dijametralno suprotno prilazimo nekim istim osnovnim pitanjima i problemima, pri čemu svaki za sebe tvrdi da je ap-

Digitized by Google

solutno u pravu, da je upravo on baštinik AVNOJ-evskih odluka i ustavnih rješenja, a da su »oni drugi«, ti koji ne misle kao on, uglavnom protiv sistema i da oni mogu biti zagovornici jedino ili buržoasko-liberalističke ili etatističko-birokratske orijentacije.

U ovim činjenicama dobrim dijelom treba tražiti objašnjenje zašto po pitanju Kritičke analize idemo tako sporo i zašto ne uspijevamo da ustanovimo neke, ipak nešto preciznije i jasnije polazne osnove za mijenjanje onoga što u sistemu treba mijenjati.

Nema sumnje da bi, ako želimo da se pomjerimo sa sadašnje tačke, trebalo dosta toga učiniti, prije svega u Savezu komunista. Ilustracije radi zadržaću se između više primjera na markiranju dva koja to potvrđuju.

Prvo, potrebno je da Savez komunista obuzda i koliko je moguće prevlada snažni, gotovo razarajući pritisak dogmatsko-birokratske svijesti u svojim redovima. Nosioci te svijesti, u ime tobožnje odbrane samoupravljanja, ravnopravnosti, bratstva i jedinstva i drugih tekovina naše revolucije, svim silama nastoje i na žalost uspijevaju da Savez komunista na nekim bitnim pitanjima zadrže na datim spoznajama i postojećim odnosima. Svoju orijentaciju na to oni pokušavaju da ostvare kroz nuđenje tobože »jedino mogućeg projekta Jugoslavije« kojega izvode ne iz marksističke analize realnih stanja i odnosa u jugoslovenskom društvu danas, već iz doktrinarnih vizija čije su uporišne tačke fiksirane kao nepromjenjive i apriorne. Ti se oslonci, po pravilu, traže u pojedinim odredbama i rješenjima sadržanim u odlukama AVNOJ-a, u Ustavu i sličnim dokumentima. Pomoću njih se proglašavaju svetim i neprikosnovenim i neki »istorijski particiteti« i nacionalni suvereniteti i republičko-pokrajinski subjektiviteti i mnogo toga drugog što u datoj situaciji, pri postojećem rasporedu političkih snaga, može da se koristi, i faktički se koristi, kao sredstvo za apsolutizaciju raznih parcijalnih interesa i institucionalizaciju brojnih varijanti birokratske nadređenosti, lokalnih, nacionalnih i drugih oligarhija udruženom radu.

Pomoću te i takve dogmatike formalizuju se još nedovoljne afirmisane institucije političkog sistema, počev od delegatskog sistema pa do samoupravnog sporazumijevanja i društvenog dogovaranja i tako se naša »najzad pronađena sredstva« pretvaraju u oružje borbe protiv ns.

Apriorni limiti, u smislu da se unaprijed utvrđuje u koja se ustavna i druga rješenja smije ili ne smije dirati, nikada nijesu bili i ne smiju biti pozicija Saveza komunista. Ovo ne samo zbog toga što smo na kraju programa zapisali ono što smo zapisali, mada u principu i zbog toga, već i zbog činjenice da je cilj revolucionarne borbe jugoslovenskih komunista oslobađanje rada i čovjeka i da tom cilju svaki oblik (pa radilo se i republičko-pokrajinskoj organizaciji, i o federaciji, i udruživanju rada i sredstava, i bratstvu i jedinstvu, i svemu ostalom) mora služiti kao sredstvo i može biti prihvaćen samo u mjeri u kojoj se kao takav iskazuje.

Digitized by Google

Strogo poštovanje ovog zahtjeva, naravno, ne znači da treba dovoditi u pitanje sve što smo ostvarili, da je umjesto toga moguće odmah ponuditi neka bolja i viša rješenja i da su nam ta rješenja na dohvatu ruke. Ali ne smijemo ni apsolutizovati i fetišizirati ni jedan dostignuti nivo i postojeći odnos, niti se od istorijski prolaznih oblika smiju stvarati ciljevi po sebi.

Drugi momenat na koji bih želio da ukažem, a koji čini mi se ima određenu relevanciju za ovo o čemu razgovaramo, odnosi se na to da bi se Savez komunista zaista morao odvojiti, i to faktički odvojiti, od funkcija vlasti i razvijati svoju ulogu u samoupravnom društvenom procesu u skladu sa svojim programskim opredjeljenjima. A Savez komunista Jugoslavije ne samo da to ne čini, već se, imajući u vidu i iskustva izbora koji su u toku, još više zalaže za jačanje i političkog profesionalizma u svojim redovima i društvu u cjelini, i za produbljivanje jaza između sfere rada i sfere upravljanja.

Čineći to, Savez komunista se — uprkos svojim suštinski bitno drugačijim koncepcijskim zamislima i revolucionarnim ciljevima — direktno suprotstavlja rješavanju jednog od najsloženijih, ali nesumnjivo i najvažnijih zadataka socijalizma, a to je spajanju rada i upravljanja, što će u našem slučaju reći dovođenju radnika u poziciju da odlučuje o rezultatima svoga rada.

Sve dok jedan, po pravilu najuticajnije, deo članstva Saveza komunista bude egzistirao kao sloj profesionalnih upravljača, zainteresovanih za vlast i djelovanje s pozicija vlasti, Savez komunista neće biti u stanju da otvorenim pitanjima i problemima političkog sistema prilazi sa autentičnih, radničko-klasnih interesa i potreba, niti da se odupire pritisku mnogobrojnih ostataka naše nedovršene građanske prošlosti u svim oblastima društvenog života. Umjesto toga, on će se faktički zalagati za ekstenzivnu institucionalizaciju političkog sistema, što u osnovi i sada čini, koja je i po svom biću i po realnom sadržaju i protiv ideje republike udruženog rada i protiv vlasti radničke klase. A to ne samo što onemogućava dalji razvoj političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, već učvršćuje poziciju i jača uticaj vaninstitucionalnih činilaca i nosilaca otuđenje moći u ovom društvu u cjelini.

Bez prevladavanja ovih i sličnih problema, Savez komunista neće napustiti sadašnju defanzivnu poziciju. Naprotiv, i dalje će više brinuti o varijantama i strategijama opozicionih snaga, nego što će na temelju idejno-političke i jedinstvene, smjele, odlučne i odgovorne kritike datih rješenja i iskustava, tražiti i nuditi svoja racionalnija i funkcionalnija rješenja.

Opasnost od restauracije građanske demokratije i društvenih odnosa na kojima se ona zasniva, kao i od reafirmacije staljinističke koncepcije i prakse socijalizma, ne može se izbjeći nikako drugačije do novim vizijama i rješenjima na osnovnom putu za koji smo se opredijelili. Pri tome moramo imati u vidu činjenicu da Ustav i ZUR, koji se ne primjenjuju i sistem koji funk-

Digitized by Google

cioniše nijesu rješenja, nezavisno od toga na kojim su oni teorijskim vizijama i ideološkim pretpostavkama koncipirani.

Dokle god u sebi ne prevlada razlike i idejno-političke kontroverze u shvatanju klasne suštine sistema socijalističkog samoupravljanja, njegove društvene funkcije, pa i samih njegovih osnova, dokle god bude brkao ciljeve i sredstva, Savez komunista će trpjeti dogmatsko-birokratski pritisak da brani postojeća ili prihvata takva nova institucionalno normativna rješenja koja se ne potvrđuju kao oblik i izraz realizacije njegovih programskih ciljeva. I ne samo to što će trpjeti te uticaje, već će i popuštati pred njima.

Da zaključim. Mislim da postojeći odnos snaga i stanje svijesti u našoj organizaciji ne ulivaju mnogo nade da će na ovom planu uskoro biti bolje. A to znači da su i ovdje promjene u Savezu komunista uslov promjena u sistemu.

Čini se da nije ovdje problem toliko u bolesti sistema, koliko u samom konziliju koji nikako da se dogovori o terapiji koju bi trebalo primijeniti.

Ako bude replike, a vjerovatno hoće na ovo što sam govorio, molim samo da mi se ne kaže: »dogovorili smo se da treba mijenjati«. Jer, nijesmo učinilo ono bitno, nijesmo se dogovorili šta treba mijenjati i odakle početi. Ako možemo da tu pravimo prodore, onda ćemo učiniti ono što se od nas s izvjesnom nadom očekuje.

Digitized by Google

Arif Tanović

Neophodnost dijaloga

O Kritičkoj analizi funkcionisanja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja već je toliko rečeno da je teško kazati nešto novo. Ipak, dijalog je nužan kao oblik sučeljavanja različitih mišljenja. Dijalog zaista pomaže rađanju misli i oslobađanju od predubjeđenja, možda i od predrasuda, ranijih šema i blokiranosti mišljenja, a poznato je da ništa nije tako bolno kao bol od novih ideja, kao što u društvenom životu ništa nije tako snažno kao ideja kada postaje materijalna sila. Ali zato je izuzetno težak posao promišljati, jasno i životvorno, tako da ideja bude prihvaćena da djeluje razložno i uvjerljivo.

Pri kraju ove plodne diskusije opredijelio sam se samo za nekoliko refleksija na temu ovoga Okruglog stola: »Dileme u Savezu komunista o daljem razvoju političkog sistema« i naravno, kako prevazići razlike. Konstatacija da subjektivne snage samoupravljanja nisu bile na nivou realnih mogućnosti i potreba izgleda da je tačna. U tome je zapravo suštinski problem, jer nema političkog sistema bez volje političkih snaga, zapravo društvenih snaga čije interese izražavaju političke organizacije. U našim uslovima to su subjektivne snage na čelu sa Savezom komunista i postavljanje, odnosno djelovanje SK i drugih društveno-političkih organizacija u političkom sistemu određuje i karakter samog sistema. Poznata je specifična uloga Saveza komunista kao avangarde

Digitized by Google

koja teorijski prati cjelinu procesa i prednjači u ostvarivanju konkretnih i istorijskih interesa radničke klase i društva u smislu ljudske emancipacije.

Postavlja se, međutim, pitanje da li naša teorijska misao o razvoju socijalističkog samoupravljanja počinje da zastaje, možda je zamorena ili čak zaostaje. Možda subjektivne snage, odnosno rukovodeća tijela u Savezu komunista ne uzimaju dovoljno u obzir naučne spoznaje i teorijske elaboracije. Nemam na to čvrst odgovor, ali bi trebalo, tako reći, sniminti sve bitne rezultate naučnih i teorijskih istraživanja, sve plodne ideje i pokušati formulisati cjelovitu projekciju društvenog razvoja, nastojeći kreirati moguću sintezu za novu fazu razvoja.

Neko će reći: imamo Program SKJ, imamo Ustav, imamo Dugoročni program ekonomske stabilizacije, Kritičku analizu funkcionisanja političkog sistema, radi se strategija tehnološkog i naučnog razvoja, šta će nam više? To je sve skupa veliki kapital kao idejni i konceptualni fond Saveza komunista i ovog društva. No, pored strateških opredjeljenja, svaka nova situacija traži istraživanje konkretnih protivrječja i teorijske elaboracije za njihovo prevazilaženje. U protivnom, teorijska misao stagnira, jer ne nudi nove odgovore na nove situacije, a to sa svoje strane utiče na zastoj u razvoju društvenih odnosa. Socijalizam se gradi svjesno i zato sve spoznaje treba povezati u jednu programsku viziju, jasnu i razumljivu za članove SK, tim prije što su evidentne razlike u mišljenjima ,ali i nejasnoće i neizvjesnosti sutrašnjeg dana.

Potrebna nam je, prije svega, spoznaja društvenog bića Saveza komunista, a time i društva, i klase. Lako ćemo se vjerovatno složiti da u društvu, kao i u SKJ djeluju tri vidne tendencije i alternative o kojima govore, u raznim formulacijama, tako reći svi analitičari. To su etatističko-birokratska, buržoasko-liberalistička i samoupravljačka orijentacija. No, samoupravljačka društvena svijest je složena i nju treba dublje sagledati, jer i tu su vidne diferencijacije na one koji bi samoupravljanje željeli zadržati na nivou OOUR-a, ili do nivoa regionalnih zajednica, do one bitne tendencije, da samoupravljanje izraste kao cjelovit društveni sistem, kao integralno samoupravljanje. Razlike u pogledu karaktera, smisla i cilja socijalističkog samoupravljanja su prisutne i u javnim raspravama o političkom sistemu.

U odnosu na ciljeve socijalističkog samoupravljanja zapažene su dvije krajnosti, koje su nazvane radikalizam i redukcionizam. Već ovi pojmovi ukazuju na pozicije. Jedni postavljaju maksimalne zahtjeve ostvarenja ciljeva socijalizma danas i ovdje, bez ostatka, ostvarenje ideala u sadašnjem realitetu. Drugi su za status quo, čak za redukciju ciljeva i ambicija, za takozvani realizam, protiv raskoraka normi i stvarnosti. Čuli smo izjave kako nema govora o tome da radnik može, pogotovo da je danas u poziciji, da ovlada ukupnim dohotkom. Postoje tvrdnje čak da samoupravljanje nije iskreno uvedeno, da je društvena svojina fikcija, da imamo samo državnu ili grupno-svojinsku i da treba diferen-

Digitized by Google

cirati druge oblike društvene svojine. Odumiranje države je po ovim shvatanjima farsa. Treba se okrenuti realitetu vremena koje traži funkcionalnost i efikasnost.

Ovo su krajnosti koje ne znaju za dijalektiku ciljeva i sredstava, za posredovanje konkretnim realitetom, što je pretpostavka sagledavanja realnih istorijskih mogućnosti. Sve se to odnosi i na problematiku političkog sistema. Jedni su bučno zahtijevali reformu, optužujući za sve nevolje Ustav iz 1974. godine. Drugi su na to odgovorili odbranaški. Tako smo u startu, prije stvarnog argumentovanog dijaloga, dobili podjelu na »reformatore« i »ustavobranitelje«. CK SKJ je ispravno postupio kada se opredijelio za promjene na osnovama Ustava i ZUR-a.

U javnim diskusijama, inače, primjećuje se da se iz većih sredina ili nacija insistira na jedinstvu protiv dioba, a iz manjih sredina, nacija i nacionalnosti, insistira se na autonomnosti, samostalnosti, ravnopravnosti. Međutim, po klasicima marksizma trebalo bi očekivati obratno ponašanje, očekivati od radnika i komunista da se izbore za jedinstvo i ravnopravnost, sa različitim akcentima, nijansiranim u obrnutom smjeru.

U analizi naših prilika trebalo bi sagledati realne interese koji determinišu javne stavove. Pitanje je, međutim, ko i kako tumači, recimo, nacionalni interes. Ako je birokratska ili malograđanska, ili nacionalistička interpretacija nacionalnog interesa u pitanju, onda neizbježno imamo sukob. Respektujući različitost objektivnih interesa, istinski socijalistički princip i stav sigurno ne bi vodio antagonističkim konfrontacijama, nego prevazilaženju konfliktnih situacija.

Međutim, na često postavljeno pitanje otkud razlike u SK u pogledu političkog sistema može se odgovoriti relativno jednostavno da to dolazi iz različitih interesa dijelova cjeline. Trebamo se opet pitati ko i kako tumači te interese i šta su stvarni interesi. Zar birokratsko-etatistički centri moći nisu najuticajniji u tumačenju partikularnih interesa. Kada se iskazuju stvarni interesi klase u otvorenoj i principijelnoj diskusiji, dolazi se iznova do zaključka da je interes svih jedinstvo SKJ i čvrsta AVNOJ-evska Jugoslavija. To implicira smjelost u mijenjanju svakog onog oblika, norme ili forme u političkom sistemu koji je postao kočnica razvoja proizvodnih snaga i produkcionog odnosa socijalističkog samoupravljanja.

Međutim, saglasnost u pogledu prihvaćenog cilja provjerava se na djelu u procesu vršenja izmjena u sistemu. Dileme će se prevladati i stavovi i strahovi odagnati ako se jasno formuliše problem, ako se nađe prihvatljiva forma izmjene i ako se sagledaju posljedice svakog koraka koji iz njega proizlazi.

Dijalog je od izuzetnog značaja, kao i način argumentovanja, ne apriornog etiketiranja; otvorenost bi mogla uvećati međusobno povjerenje, ali i nužnu diferencijaciju. Uzmimo dva primjera. Prvo žučna polemika oko vijeća udruženog rada na nivou fede-

Digitized by Google

racije. Kada se promisli, po meni bar, nije teorijsko ni principijelno pitanje ima li mjesta za takvo vijeće na nivou federacija kad postoji na drugim nivoima, nego je to funkcionalno pitanje sistema. Stara romantičarska ideja o kongresu radničkih savjeta prevaziđena je, jer imamo bolju socijalističku soluciju u delegatskom sistemu. Isto tako, ako bi to vijeće bilo vijeće nad vijećima, ne bi odgovaralo našem političkom sistemu. Zatim, pitanje je kako treba da se konstituiše, ako uopšte treba, naime, da li će doprinijeti jačanju udruženog rada i integralnog samoupravljanja, njegovom ovladavanju ukupnom reprodukcijom, raspolaganjem viškom rada i stvarnom jačanju vlasti radničke klase. Međutim, već imamo izjašnjavanja republičkih kongresa sindikata, centralnih komiteta itd., mada diskusija nije čitav problem dovela do potrebne jasnoće.

Drugo, recimo, izborni sistem. On je dosta komplikovan i nezanimljiv za građane; demokratski je u procesu predlaganja i izboru delegacija, ali zatim ostaje od birača i delegacija dosta odvojena izabrana struktura, a njena odgovornost biračkom tijelu nije dovoljno jasno definisana. Zaista ne vidim razložne argumente za status quo, da se izborni sistem ne bi dalje usavršavao, tako da on ostane delegatski, ali bliži kontroli građana i samoupravljača, tako da obezbjeđuje ostvarivanje potpunijeg uticaja radnih ljudi i građana na sve faze kandidovanja i izbornog postupka kao i u ostvarivanju što neposrednijeg uticaja delegatske baze na proces izbora delegata na svim nivoima.

Posebno i bitno pitanje je odnos Saveza komunista i države, kao i odnos Saveza komunista spram društveno-političkih organizacija. Tu je u teoriji i pitanje odumiranja države. Mi smo dosljedno marksistički odgovorili na Staljinovu teoriju o jačanju države, a u praksi smo realizovali svoj model samoupravljanja kao trajnog oblika diktature proletarijata u prelaznom periodu i u tom procesu odumiranje države.

Međutim, bili smo svjedoci mnogih kolebanja i nedosljednosti, od liberalizma do etatizma i raznih oblika mimikrija države i hipertrofije državnosti. Zaista je nužno unijeti više jasnoće u pogledu uloge i funkcije države, gdje ona treba da odumire a gdje da jača, a da suštinski ostane u službi klase i naroda. Dakle, potrebna je moderna, efikasna uprava u funkciji razvijanja samoupravljanja. S tim u vezi, proklamovali smo i odvajanje države i partije, a nikako da se to ostvari. Međutim, to je jedno od ključnih pitanja za SK, koje traži više praktične nego teorijske odgovore. Inače nam se može dogoditi da govorimo o odumiranju države a da u praksi jača etatizam. Zato, u ovoj fazi bi vjerovatno mogli isključiti dupliranje partijskih i državnih funkcija u istom licu na svim nivoima, a poslije kongresa okrenuti SK više klasi, izgradnji samoupravljanja i delegatskog sistema u smislu proklamovanih zadataka ostvarivanja idejne i vodeće uloge SK, odnosno kohezivne snage društva u cjelini. Tako treba mnogo raditi da se aktiviraju stimulansi radnika za veću produktivnost

Digitized by Google

rada, stimulansi za učešće u samoupravljanju i uopšte u javnom životu, ali prije svega treba srediti redove SK.

O dupliranju funkcija uzmimo za primjer funkciju predsjednika predsjedništava republičkih i pokrajinskih komiteta SK. Predsjednik predsjedništva CK SK je i član predsjedništva države, mora biti član Predsjedništva CK SK Jugoslavije, mora biti na sjednicama Predsjedništva Socijalističkog saveza, on je predsjednik Komiteta za opštenarodnu odbranu i društvenu samozaštitu. Pokušali smo to izmijeniti ali opet ne lide. Ovo je primjer opterećenosti najodgovornijih ličnosti u SK, ali smisao primjera upućen je na potrebu podjele poslova u složenom političkom sistemu, u pluralizmu samoupravnih interesa, na većoj podjeli rada u okviru jedinstvene idejno-političke platforme.

Dalje, odnos Saveza komunista prema Socijalističkom savezu, Savezu sindikata i drugim društveno-političkim organizacijama jasan je u principu da to nisu transmisije, ali se pokazalo da su one praktično izgubile u širini, da je malo ili gotovo nimalo ne-komunista u forumima društvenih masovnih organizacija. Tu bi trebalo učiniti radikalni zaokret. Inače ćemo doći u poziciju monopola, ne samo ideološkog nego ukupnog društveno-političkog monopola.

Kada govorimo o odnosu Saveza komunista prema političkom sistemu, mi zapravo govorimo o društvu i daljem kretanju revolucije. Pri tome je nužno imati u vidu da smo stupili u petu deceniju izgradnje socijalizma, najdužeg mira u našim prostorima. Moramo i drugačije misliti i drukčije forme rada naći. Jugoslavija je srednje razvijena zemlja, sada u kriznoj situaciji, ali sa velikim tekovinama i velikim potencijalima, i mogućnostima da kreće brže naprijed. Savez komunista Jugoslavije je u jednoj protivrječnoj situaciji da se bori za novi socijalistički poredak u Jugoslaviji a da istovremeno inicira i vodi pokret samoupravljača. Međutim, to nije formalno logička, nego je to realna istorijska protivrječnost i nije pitanje ili-ili, nego i-i. Može i treba da bude i jedno i drugo, a to zavisi od njega samog.

Ako bismo pokušali odgovoriti na naslovljeno pitanje moglobi se reći: dileme u SKJ o daljem razvoju političkog sistema dolaze od različitih objektivnih interesa, ali i od različitih koncepcija, različitih shvatanja u SKJ i u društvu, dolaze takođe iz birokratskih, liberalističkih tendencija, izviru iz konzervativizma i oportunizma, što treba prevladati putem demokratske rasprave u pravcu mijenjanja svega zastarjelog, okoštalog, a što je smetnja kako razvoju proizvodnih snaga tako i usavršavanju društvenih odnosa. Ali probleme ne rješava diskusija niti samo principijelni dijalog, nego stvarno osvjedočenje u praksi mijenjanja postojećeg na osnovama i u smislu socijalističkog samoupravljanja, što će dovesti i do diferencijacije i do većeg jedinstva.

Digitized by Google

Živan Berisavljević

Čuvati se provizorija

Povod je, a ne neposredni razlog moje intervencije ovo što je rekao Arif Tanović u onom delu svog izlaganja u kome je govorio o potrebi striktnog ukidanja svake mogućnosti uključivanja državnih funkcionera u sastave partijskih organa. Povod je utoliko što ja mislim da nema nervoza koju stvara politička kriza (koja sve više postaje dominantna baš kao politička kriza, sa jakim izvorištem u ekonomskim kriznim trendovima) u aktuelnom trenutku preti da ponekad nametne svakovrsne konjunkturne dosetke i provizorije kao, bezmalo, principijelno zasnovana i dalekosežno opredeljena. A neka već zbrzano prihvaćena stanovišta i kriteriji sa jedne temeljitije i istorijske pozicije ne bi mogla da budu prihvatljiva i možda ćemo ih se u prvom periodu temeljitije idejne i političke konsolidacije pokreta pomalo i stideti. Naime, mislim da tu spada i sve ovo što nam se sada događa u šarolikosti naših proceduralističkih a ne suštinskih mudrovanja pod plaštom borbe za demokratizaciju kadrovske politike. Tako, na primer, biva da i ljudi, koje kroz »dvanaest sita« kandidacione procedure cedimo u procesu diskusije pre nego što budu konačno izabrani u partijska tela, budu »odstreljeni« kroz rešeto tajnog glasanja u nekom parcijalnom rukovodstvu. To se čak dešavalo i ljudima koji su barjaktari naše ukupne borbe za promene u političkom sistemu u Jugoslaviji da odjedanput budu »odstreljeni«

Digitized by Google

tajnim glasanjem u »matičnom« gradskom ili opštinskom komitetu, kao da njihov izbor nije pitanje svih nas u SKJ.

Mislim da partija koja se prva od svih partija na vlasti dugo i odlučno bori protiv fenomena personalne unije u rukovodstvima, za razvlašćivanje i razvenčavanje državnih funkcija od partijskih funkcija, ne treba da podleže takvim kompleksima kada je reč o izboru u šire sastave naših partijskih tela, gde statutarna pozicija člana tih tela pretpostavlja mnogo više odgovornosti nego prava. Mi bismo morali da budemo zagovornici jedne mnogo suptilnije koncepcije zaista jako redukovanog uključivanja odgovornih državnih funkcionera u odgovarajuće šire sastave partijskih tela, ali ne smemo biti zagovornici njihovog striktnog proterivanja iz naših partijskih komiteta. Molim vas, mislim da predsednik »vlade« jedne šire društveno-političke zajednice koji je neposredno odgovoran na duži period za sprovođenje politike stabilizacije i Dugoročnog programa treba da bude i kao član pokrajinskog komiteta, centralnog ili nekog drugog komiteta i posebno odgovoran SKJ sem odgovornosti koju za to ima pred Skupštinom, pred javnošću, pa i pred partijom kao član SKJ. To važi i za jedan broj visokih državnih funkcionera koji kontrolišu velike podsisteme vlasti. Mislim da oni sem odgovornosti koju imaju po Ustavu treba da imaju i neposredne odgovornosti kao članovi širih partijskih tela. Dakle, ja u članstvu u širim sastavima naših organa ne vidim momenat personalne unije, premda mislim da treba jako redukovano tome pristupiti. Pretpostavljam da i razlozi jedne istorijski promišljenije, dakle državničke pameti upućuju na to da ipak nije dobro da prebrzo utvrđujemo neke kriterije i neka rešenja.

Digitized by Google

Boško Krunić

Nedorečeno protivljenje celini političkog sistema

Naslov ove rasprave me inspiriše da se sa nekoliko teza i sam uključim u nju. Prvo, već duže vreme, možda tri, četiri godine, traje najčešće nedorečeno protivljenje celini političkog sistema, a naročito: u odnosu na udruženi rad, na federaciju, proširenu reprodukciju, planiranje i još neka pitanja. Sve to, podsećam, ide nezavisno od Kritičke analize, odnosno promaljalo se i ranije. A onda, usuđujem se tvrditi, da ta Analiza nije pomno pročitana, to se da zaključiti iz nekih istupanja, komentara i apriornih stavova u vezi sa njom. Nije lako snaći se u atmosferi isključivosti i mislim da je sada mudro uzdržati se od kvalifikacija koje idu unapred, na početku rasprava i ispred analiza, zapažanja, raščlanjivanja i produbljivanja pitanja. Kad god nije tako, nastaje veštačko razvrstavanje i eliminacija. Sa slutnjama naravno lakše... Ja, na primer, mislim da se formirao blok nepristajanja na socijalističko samoupravljanje kakvo se razvija od Ustava 1974. godine, tačnije, od radničkih amandmana. Ali priroda političkog sistema i ozbiljnost zadataka ne dopušta juriš na vetrenjače.

Uz svaku dilemu, valja se zapitati može li Savez komunista brže i jasnije raščistiti šta je šta i koji su uzroci i realni motivi zagovaranja različitih puteva daljeg razvoja političkog sistema, odnosno pravaca promena u njemu ili promena sistema. Naravno, lakše je sa tzv. opozicijom, koja dolazi sve žešće sa krila na-

Digitized by Google

ma već davno znanih dežurnih alternativa građansko-buržoaskog liberalizma i dogmatizma i birokratizma. Uvek je lakše ukoliko Savez komunista ispolji jasnoću opredeljenja, odnosno, kad prevlada kolebanje u svojim redovima. A to je sada izuzetno značajno pitanje i zadatak pred XIII kongres. Naprosto je nemoguća situacija da se, na primer, u Savezu komunista vodi krupna i vrlo otvorena rasprava o stanju u društvu, da Centralni komitet, polazeći od toga, zauzme stavove, ocene, izvrši rezime svekolike rasprave, pa i u vezi sa razvojem političkog sistema, a pojedini članovi, onda, na drugim tribinama izbacuju Ustav i ZUR raketom u orbitu za neka bolja, buduća vremena. Konkretni slučajevi su sasvim nebitni jer se radi o pojavi. Nije tu stvar proste discipline, već je reč o stanju u Savezu komunista i to je krupno pitanje društvenog trenutka, dakle, trenutka krize, pa i rasprava o sistemu. Koja to politika pokreće, na primer, ukidanje osnovnih organizacija udruženog rada, a koje se doživljava kao maltene stihijan proces. Mislim da je politički šlagvort za to dat kada smo pošli od kritike slabosti u primeni Ustava i Zakona o udruženom radu u sferi organizovanja udruženog rada. Nadogradilo se šire protivljenje sistema udruženog rada, a egzekutiva je u rukama poslovodnih struktura koje opet imaju sasvim druge motive za ukidanje osnovnih organizacija udruženog rada. Tako se kritika slabosti pretvara u izvrnutu političku akciju sa sasvim drugim tendencijama i tu postaje konfuzija. Gubi se predstava o tome koji su pomoćni zidovi, a koji zidovi nosači.

Drugo, živa opasnost je u sferi ponašanja prema oživotvorenju ustavnih načela i idejnog opredeljenja o organizovanju udruženog rada u onoj, već oveštaloj, tezi: zlo je u tome što radnici nisu ovladali dohotkom i proširenom reprodukcijom, ili sve će to drukčije biti kad radnici ovladaju proširenom reprodukcijom itd. To je odgovor za sva krupna i sitna spoticanja u društvu, iza koga se staje. A šta dotle, kako to da se postiže? Jedan se sistem izgrađuje u ukupnosti produkcionih odnosa i političkog života. Sada se to odvija uz ozbiljno zaostajanje a mi nemamo prave odgovore na pitanja, šta se može izroditi iz nezadovoljstva funkcionisanjem delegatskog sistema, to je, eto već dosta krupno pitanje. Možda se može izroditi i ono što smo imali iz početka 70-tih godina, dakle u vreme izvesnih kolebanja, odbojnosti i nepoverenja prema delegatskom sistemu kao takvom, kada se čulo da treba ostati pri starom sistemu predstavništva. Ali, naravno tad mi otvaramo raspravu o funkcionisanju političkog sistema ne otvaramo raspravu o delegatskom sistemu u smislu da ili ne, već o modelima organizovanja tog delegatskog sistema. A sve se više agresivno nabacuju ideje baš o samom delegatskom sistemu.

Sva rasprava može izgledati i suvišna, jer, kad nema akumulacije u osnovnim organizacijama udruženog rada nema ni odlučivanja o proširenoj reprodukciji. Ako banke i društveno-političke zajednice raspolažu većim delom akumulacije, a to je slučaj, onda je to materijalna osnova jačanja etatizma, ne samoupravljanja.

Digitized by Google

Dileme i neslaganja idu nekad i usporednim kolosecima — gde je taj etatizam jači, ide li tanka akumulacija i besparica na dušu dušu delegatskim skupštinama ili nekim drugim činiocima. Dakle, otklonimo u Savezu komunista dileme, i to mi je treća teza, oko načelnih pitanja kao što je valjanost sistema udruženog rada, a onda će izlaz biti vidljiviji i konfuzija uspešnije otklonjena.

Mislim da smo u SK pošli malo izmeštenom linijom: Kritička analiza, kako ja razumem, ne traži branioce, zato što je otvorena kritika kritičke analize, već traži angažman i kritiku unutar sistema i iz njega a ne sa strane. Sa strane, to je ona linija koja pripada protivnicima sistema socijalističkog samoupravljanja. Kritika bi danas trebala biti, po mom uverenju, pre svega oblik samokritike. U najvećoj meri to bar treba da bude. Tako se može konstruktivno delovati u pravcu menjanja i unapređivanja samog sistema. Inače, u odbrani od protivnika moguće je da se i suviše ukopamo u šančeve iz kojih se ne vidi perspektiva i iz kojih se onda teško izvlačiti. Uostalom, mi ne vodimo nikakav pozicioni rat.

Četvrto, lično mislim da je u Savezu komunista Jugoslavije sada više, daleko više kritike nego odbrane, što je prvi i dobar znak. Sva je stvar u tome gde je ta kritičnost smeštena i kako je pretvarati u stvaralački čin. Najmanje je tačna teza da je politička birokratija za status kvo, jer hoće da očuva vlast nad dohotkom. Birokratija i tehnobirokratija, tehnobirokratska svest, takođe teže ka promenama ali promenama unazad, tačnije u pravcu sužavanja samoupravljanja i »čišćenja prostora« upravljanju viškom rada i društvenim poslovima. Teži promenama i liberalistička desnica, od nametanja preduzetničke koncepcije u privređivanju do odgovarajućih varijacija oblikovanja političkog sistema.

Za promene je, a mislim da mora rezolutnije biti, sam Savez komunista Jugoslavije. Ovde su citirane Titove reči iz 1973. godine da će Ustav urediti odnose u našoj federativnoj zajednici, »na nov način, adekvatno sadašnjem vremenu«. To treba razumeti pre svega tako što Tito vezuje promene za vreme, dakle, adekvatno tom vremenu, početkom 70-tih godina. Tako i u ovom vremenu moramo u Savezu komunista otkloniti dilemu oko toga — promena ili ne. Ne smemo trpeti ni kolebanja, ni zaostajanje, niti etikete konzervativizma. Situacija, dakle kriza, odista traži promene. Kome su promene zazorna parola taj je besumnje konzervativan. I od toga Savez komunista mora vrlo rezolutno da se distancira. Najkrupnija dilema je da li promene unutar sistema u okviru ustavnih načela, na primer, promene unutar delegatskog sistema a ne njegova zamena, zatim, promena organizacije federacije u sadašnjim uslovima a ne zamena federacije nekim drugim ustrojstvom itd. Ne mogu se otvarati vrata alternativnim sistemima koji se promaljaju. Krajnje je vreme da u Savezu komunista oko toga budemo rezolutniji i da se oslobodimo oportunizma, a onda ćemo suziti prostor oko koga će se voditi rasprava na prava pitanja.

Digitized by Google

Razvoj političkog sistema ima u nas, kao prvo, obeležje produbljivanja samoupravne socijalističke demokratije. To podrazumeva, uz ostalo, širenje političke kulture koja je imanentna samoupravljanju. Ta demokratija satkana je od samoorganizovanja i odlučivanja uz dijalog i odnose ravnopravnosti. I sad, šta će u takvim situacijama, pri takvim tendencijama, toliko zbrzane etikete i brzo deklarisanje oblika i instituta upravo takvog sistema. Mislim da je to često rezultat i nervoze, gneva koji proizlazi iz stanja stvari, iz krize, ali i iz nedostatka argumenata u raspravi. Iz vulgarizacije teze o tome ko zagovara status kvo, ko brani »sve postojeće«, svaku normu itd. ide i pratnja koja je počesto obeležena falangističkom tutnjavom na nacionalne oligarhije, na nacionalni dogmatizam, itd., što ima tipično opozicion stil. U otporu takvom stilu mnogi ljudi se zatvaraju kao školjke pred kritikom čiju pozadinu naslućuju.

Najzad, po mom uverenju, krupna je dilema i to da li samoupravnom razvoju i u udruženom radu, i u opštini, mesnoj zajednici, šteti tako izdašni normativni sistem, odnosno, utvrđen red ponašanja, prava, dužnosti i odgovornosti. Na izvestan način, time smo želeli, bar kad se radi o osnovnim dokumentima, osigurati poziciju radničke klase u udruženom radu i u društvu. A da li smo to baš i postigli? Meni se čini da to jeste dilema za raspravu. Obimno razrađena načela, tzv. sistemska rešenja, prati zatim preobimno zakonodavstvo i razni propisi sprovedbenog karaktera, pa onda široka samoupravna regulativa, često načelna i bez autoriteta, bez sankcija itd. Koliko sve to sputava samoupravljanje kao oblik samoorganizovanja ljudi i građana, koliko preseca razvijanje njihovih inicijativa i stvaralaštva. Radni ljudi i građani kao samoupravljači taj balast propisa i papira doživljavaju kao prepone. A to nije politički sistem već njegovo izvitoperavanje. To sistem čini tromim i nedoslednim. U uslovima tromog i zakočenog samoupravljanja nastaju problemi, a ne u oslobođenom samoupravljanju. Mislim da se mora imati u vidu da to šablonziranje i formalizam traži u stvari birokratija, na svim nivoima, a ne radni ljudi i građani. Držim da su i to pouke iz svekolike rasprave o stanju u društvu i sistemu koje se zasnivaju na iskustvu prakse.

Digitized by Google

Nandor Major

Kako SK deluje unutar sistema

Naša rasprava bila je veoma poučna u vezi sa kontroverzama koje se javljaju u redovima Saveza komunista o ulozi i značaju postojećih ili poželjnih institucija političkog sistema, ali je bilo malo reči o kontroverzama prisutnih među komunistima u vezi sa ulogom samog Saveza komunista kao činioca političkog sistema, mada su te kontroverze suštinske, a po posledicama dalekosežne.

Naš je problem u tome, što se ogromna većina komunista zalaže za to da Savez komunista deluje unutar institucija političkog sistema, međutim, mnogi nemaju realnu svest o tome šta to zapravo znači i šta podrazumeva, pa shodno tome ni praksa Saveza komunista u poslednjoj deceniji nije izrazitije usmerena u tom pravcu i zato, razume se, nema ni pomena vrednih iskustava na tom planu.

Kada se analiziraju kontroverzna zalaganja u redovima komunista, na primer, o ulozi Saveza komunista, o značaju i načinu formiranja idejnog i akcionog jedinstva u njemu, o sadržaju demokratskog centralizma, postaje jasno da se za Savez komunista zahtevaju obeležja svojstvena političkim partijama koje deluju ili unutar političkog sistema nazvanog jednopartijskim, ili unutar političkog sistema koju nazivamo višepartijskim. Reč je o obeležjima koja moraju imati klasične političke partije da bi se održale u *tim* sistemima.

Digitized by Google

Međutim, politička partija sa takvim obeležjima ne može da deluje kao unutrašnji činilac u političkom sistemu koju nazivamo socijalističko-samoupravnim, jer nije saglasna njome i zato se njeno angažovanje neminovno ispoljava kao intervencija spoljnog faktora u tom sistemu.

Kardelj se može shvatiti samo tako da politički sistem socijalističkog samoupravljanja nije ni jednopartijski, ni višepartijski, nego bespartijski sistem. Dakle, ovaj sistem podrazumeva društveno-političke organizacije od kojih svaka ima *specifičnu* ulogu, a nemaju neka bitna obeležja klasičnih političkih partija. Zato razvojni put Saveza komunista treba sve više da vodi k preobražaju u nepartiju.

Sada kod nas u oblast ekonomskih odnosa stalno vansistemski interveniše država, a u oblast političkih odnosa, takođe često vansistemski, upliće se Savez komunista sa pozicije klasične političke partije. Savez komunista istovremeno zanemaruje stvarne funkcije koje u tom sistemu ima. Sledstveno tome, neadekvatno funkcionisanje i ekonomskog i političkog sstema proširuje prostor za delovanje svakojakih neprijatelja socijalističkog samoupravljanja.

Nema sumnje da je karakter intervencija i države i Partije međusobno povezan i da je to izraz odnosa koji podsećaju na one u realnom socijalizmu ili u etatističkom načinu proizvodnje.

Ali kod nas svako zalaganje za razvoj Saveza komunista u pravcu nepartije izaziva podozrenje: ne želi li se umanjiti njegova uloga i ne želi li se on gurati na sporedni kolosek. Takvo podozrenje, razume se, proizlazi iz neshvatanja suštine našeg sistema. Sažeto rečeno, u sistemu neposredne demokratije zasnovane na delegatskom principu, mnoštvo različitih interesa povodom konkretnih pitanja koji realno i nužno postoje u društvu, ne rešavaju se ni konkurencijom različitih političkih snaga polazeći od uopštenih, profiliranih političkih programa, ali ni s pozicije apsolutnog znanja u zatvorenim partijskim rukovodstvima koji se koriste komandnom pozicijom i u odnosu na društvo i u odnosu na državu, nego ih rešavaju usaglašavanjem tih interesa bez politiziranja, naglašavam: bez politiziranja, sami nosioci tih interesa. Subjektom revolucionarne prakse u neposrednoj demokratiji moraju da postanu radnička klasa i radni ljudi u najširem smislu reči, zajedno sa komunistima i njihovom organizacijom, ili neposredne demokratije neće biti. Savez komunista s te pozicije inicira stalne pomake ka asocijaciji slobodnih proizvođača; bez toga, stihijom, nema hoda ka komunizmu. Ne postoje ekonomske zakonitosti koje bi nas svojim automatizmom odvele u komunizam; u tom smislu u epohi revolucija svesna društvena (»politička«) praksa proširuje prostor i za preobražaje u ekonomskoj sferi.

Kad kažemo da Savez komunista treba da postane nepartija, to znači da treba svojim *pretežnim* obeležjima da preraste u unutrašnju pokretačku i kohezionu idejnu snagu ove neposredne demokratije, boreći se u procesima usaglašavanja samoupravnih

Digitized by Google

interesa za istorijske interese radničke klase. Ovo zalaganje je suprotno od zalaganja onih ljudi koji Savez komunista guraju na periferiju društvenih zbivanja, tražeći da se Savez komunista ne meša u poslove udruženog rada i u njihovo »političko« odlučivanje.

Razlog tome da se Savez komunista sve više oslobodi obeležja klasične političke partije treba videti u tome da se i samoupravni interesi moraju — po Kardelju — usaglašavati u njihovoj konkretnosti i izvornosti, dakle bez politizacije, što bi trebalo da bude izraz istorijskog prevazilaženja politike kao izdvojene društvene oblasti. No, pošto se sada prisustvo Saveza komunista u usaglašavanju tih interesa u društvenoj bazi i ne oseća, oni se stihijski usaglašavaju, pa se onda delegatskim putem često prenose i tehnokratski i nesamoupravni interesi, zatim se u procesu prenošenja na drugom, trećem nivou društveno-političkih zajednica neminovno ispolitiziraju, što je onda povod i izgovor Savezu komunista da se uvek iznova iskaže sa pozicije klasične političke partije, jer je »nateran« da se uvek iznova služi eminentno političkim sredstvima arbitriranja umesto da učestvuje u usaglašavanju. S druge strane, pošto delegatski odnosi — i ovakvi kakvi jesu — počinju da deluju, čak se i delegati-članovi Saveza komunista sve češće drže kakvih-takvih instrukcija svoje delegatske baze, a ne stavova rukovodstva Saveza komunista, ako su oni u koliziji sa instrukcijama delegatske baze. U nedavnoj prošlosti imali smo prilike više puta da se suočimo sa ovom pojavom u Saveznoj skupštini. To je, dakako, izraz krize odnosa demokratskog centralizma, onakvog kakvi su odgovarali ranijoj fazi društvenog razvoja, pa se žele i danas silom održavati.

Kada je već o tome reč, mislim da odnosi demokratskog centralizma koji odgovaraju ulozi Saveza komunista u socijalističkoj samoupravnoj demokratiji, podrazumevaju donošenje širih, elastičnih polaznih stavova o određenim pitanjima u okviru kojih svi komunisti u svim sredinama ulaze u procese usaglašavanja samoupravnih interesa. U tom procesu oni, a ne forumskim radom, konkretizacijom obogaćuju i izgrađuju stavove Saveza komunista, pri čemu činom usaglašavanja interesa i neposredno ih realizuju, ujedno ih i delegiraju na sledeći nivo društvene organizovanosti, sve do Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije. U tom slučaju bi stavovi Saveza komunista zaista proistekli iz revolucionarne prakse, a pošto bi se u istom procesu i oživotvorili, u njihovom izgrađivanju *delatno* bi učestvovala većina članstva.

I ovom prilikom ističem da će se svako rukovodstvo Saveza komunista neminovno ispoljiti kao spoljna, a ne unutrašnja snaga političkog sistema, ako se u usaglašavanje samoupravnih interesa ne uključuje na prethodnoj stepenici društvene organizovanosti, da bi svoj uticaj obezbedio iz tog pravca, a ne neposrednom intervencijom u rad bilo kojeg delegatskog tela na istom nivou društvene organizovanosti na kome i rukovodstvo radi.

Digitized by Google

Na kraju, moram da podsetim da još uvek podleže proveri da li Savez komunista može da udovolji ovoj novoj ulozi u sistemu socijalističke samoupravne demokratije, što čini i politički sistem u celini u određenom smislu upitnim. Ovaj sistem, naime, funkcionisaće normalno samo ako sve osnovne organizacije Saveza komunista u svim ćelijama društva iz dana u dan, dugoročno i kontinuirano, svojim organizovanim prisustvom kao pokretačka i koheziona i idejna snaga čine prohodnom paralelno bar 3—4 delegatske linije: liniju samoupravnih organa u asocijacijama udruženog rada; liniju delegatskih tela u društveno-političkim zajednicama; liniju delovanja preko društveno-političkih organizacija, pre svega Socijalističkog saveza; na kraju liniju u samom Savezu komunista. Na svakoj od tih linija nadležna delegatska tela i organi mesečno drže bar jednu sednicu, a na dnevnom redu imaju mnoštvo tačaka. Pripreme za delovanje na svim tim linijama zahtevale bi od svake osnovne organizacije Saveza komunista mesečno više sastanaka. Međutim, one sada jedva drže u proseku po jedan sastanak mesečno, uz slabo interesovanje i visok stepen pasivnosti članstva. Sastančenje nije popularno i ne daje zadovoljavajuće rezultate, a nema ni pokušaja da se svakodnevni partijski život, organizacija akcija, u značajnijoj meri obavi vansednično. Prošlogodišnja javna rasprava je pokazala da osnovne organizacije Saveza komunista jedva uspevaju da održe prohodnom liniju unutar Saveza komunista. I tu se žale da ih rukovodstva prenatrpavaju raznoraznim papirima koji se moraju čitati i proučavati. Ostale linije koje smo pomenuli daleko su od toga da budu prohodne. Hoće li moći, dakle, Savez komunista da zadovolji funkciju koja joj prema Kardeljevoj kancepciji pripada?

Neophodno je imati u vidu da je ovo, istina, osnovna uloga Saveza komunista u socijalističkoj samoupravnoj demokratiji, ali nije i jedina.

No, iako je Kardeljeva koncepcija bazirana na praktičnom rešenju koje krije u sebi velike teškoće, te nije lišena ni određenih teorijskih teškoća (na primer, u kojoj meri su sazreli istorijski uslovi za prevazilaženje politike kao izdvojene oblasti u uslovima postojanja vertikalne podele rada itd.), činjenica je da još niko nije ponudio bilo kakvu drugu koncepciju kojom bi se prevazišao dualizam jednopartijskog ili višepartijskog sistema. Tu mogućnost je Kardelj ovom koncepcijom nabacio. Mada se, razume se, ništa ne može realizovati samo voluntarizmom, privlačnost Kardeljeve koncepcije leži upravo u ponuđenoj mogućnosti. Sve u svemu, slažem se sa tezom druga Radonjića da uslov promena u funkcionisanju političkog sistema predstavljaju, zapravo, promene u Savezu komunista, ali izgleda mi da sam do toga došao ocenama i linijom koja se razlikuje od njegove.

Digitized by Google

Digitized by Google

Др Михајло Миноски: Федеративната идеја во македонската политичка мисла (1887-1919)

(Скопље, 1985, страна 370)

Makedonska i jugoslovenska istoriografija nedavno su obogaćene novom studijom, koja će, nadamo se, svojom tematikom, sadržinom i stalnom aktualnošću izazvati posebnu pažnju i interesovanje naših istoričara i čitalaca na širem jugoslovenskom prostoru. Autor studije *Ideja o federaciji u makedonskoj političkoj misli*, dr Mihajlo Minoski bavi se više godina ovom problematikom i jedan je od mlađih, ali već afirmisanih makedonskih istoričara.

M. Minoski se u svom istraživačkom radu, u okviru obrade ove teme, koristio arhivskom građom Arhiva Makedonije, MANU, Srbije, DASSIP, INI/Skopje/, kao i bečkog arhiva — HAUS, HOF-und STAATSARCHIV ((HHSA) — Wien, uz mnogobrojna objavljena dokumenta i literaturu.

Čitaocu su prezentirane do sada mahom nepoznate činjenice iz istorije makedonskog naroda o nastanku i širenju federativne ideje u Makedoniji. Studijom M. Minoskog učinjen je pokušaj da se, na osnovu prikupljene građe, objasne mnogi problemi vezani za ovu temu. Sam autor je u predgovoru istakao da taj njegov rad predstavlja, u stvari, prilog proučavanju i naučnoj obradi geneze federativne ideje u makedonskoj političkoj misli, sve do zasedanja ASNOM-a 1944. i konstituisanja makedonske države u okviru jugoslovenske federacije.

Ova tema, po autorovim rečima, do sada nije bila naučno obrađivana, što ne znači da se o njoj nije pisalo. Tako se u uspomenama i memoarima makedonskih revolucionara i aktivista prošloga veka pominje ideja o federaciji.

Navedeni su i radovi objavljeni posle drugog svetskog rata o toj problematici.

Naime, istaktuti makedonski istoričari: Hristo Andonov-Poljanski, Manol Pandevski, Aleksandar Hristov, Blaže Ristovski, Kliment Džambazovski, Ivan Katardžiev,

Digitized by Google

Ljuben Lape, Orde Ivanoski i drugi, počev od 1965, pokazuju veliko interesovanje i za ovu temu, a pored njih i istoričari: Ferdo Čulinović, Vlado Strugar, Vinko Cecić, Robert Svanke, Pol Dimon.

Autor je eksplicitno i ubedljivo, uz mnogobrojne primere iz makedonske prošlosti, date hronološki, pokazao da su makedonski revolucionarni pokret i njegova oslobodilačka organizacija (VMRO) a to znači od kraja XIX veka, isticali ideju o federaciji, koja se kao crvena nit provlači tokom razdoblja 1887—1919, i to u različitim varijantama: istočna (ili bliskoistočna), balkanska ili jugoslovenska federacija. Ideolozi VMRO Goce Delčev, Jane Sandanski i drugi jasno su shvatili da se samo stvaranjem federacije može makedonskom narodu osigurati potpuna nacionalna sloboda, nesmetani ekonomski, politički i kulturni razvoj i uspostaviti ravnopravni odnosi među balkanskim, odnosno jugoslovenskim narodima. Takvo rešenje je, po njihovom mišljenju, bilo jedino trajno, pravedno, pa i spasonosno za makedonski narod.

Uz predgovor i kraći uvodni deo, knjiga je podeljena na osam poglavlja.

U prvom poglavlju ("Pojava i razvoj ideje o federaciji u makedonskoj misli«) autor nas upoznaje s koncepcijama jednog od prvih makedonskih socijalista i začetnika ideje federacije u Makedoniji, Spire Gulapčeva, koji je još 1887. isticao da buduću balkansku federaciju treba da čine: Makedonija, Srbija, Bugarska, Grčka, Crna Gora, Epir—Albanija, Rumunija i evropska Turska. To bi, po njemu, bio prvi korak ka stvaranju Istočne federacije. S. Gulapčev zaključuje: »bez federacije nema ni slobodne Makedonije«. M. Minoski govori i o pogledima makedonskih revolucionara-socijalista (1890—1900), čiji je glavni ideolog Vasil Glavinov, na balkansku federaciju. Oni smatraju da će samostalna Makedonija predstavljati »stožer objedinjavanja svih balkanskih država«. Po njima, prethodno je potrebno oboriti tursku imperiju; time bi se omogućilo stvaranje balkanske federacije, koja će biti sposobna da se suprotstavi stranom mešanju. U tome će, naglašavaju makedonski revolucionari-socijalisti, balkanske države videti svoj spas, jer se neće više složiti oko Makedonije. M. Minoski zatim piše o pogledima makedonskih revolucionara-terorista (anarhista), koji su zastupali ideju o slobodnoj Makedoniji koja bi predstavljala »osnovu balkanske konfederacije«. Potom se iznose podaci o balkanskoj konfederaciji, prema programu Makedonskig revolucionarnog komitskog saveza (1899—1901), koji je predstavljao posebnu grupaciju u makedonskom oslobodilačkom pokretu, inače bliskog ideološkim pogledima makedonskih socijalista. Savez je, ističe autor, smatrao da je uslov zbližavanja balkanskih naroda — oslobođenje i samostalnost Makedonije. Samo tako će se izgraditi osnova za realizaciju balkanske konfederacije. Autor nas upoznaje i s programom o federaciji definisanim u listu »Balkanski glasnik«, što je pokrenut u Beogradu 1902. godine, a uređivao ga je Stefan Dedov. I tada je pred srpskom i svetskom javnošću prvi put iznesen predlog o stvaranju autonomne Makedonije, koja bi odigrala »odlučujuću ulogu u procesu ujedinjavanja balkanskih naroda«. Makedonija je, piše list, »poluga koja će doprinositi prijateljstvu ili neprijateljstvu između pravoslavnog Istoka i slovenskog Balkana...« Autonomna Makedonija bi činila posebnu federalnu državu, prihvatajući suverenitet sultana, a uz garantije velikih sila, a kao federalna jedinica bila bi uključena u južnoslovensku zajednicu što bi je formirale: Srbija, Bugarska, Crna Gora i Makedonija. Krajem iste godine list je prestao da izlazi. Iznoseći shvatanja makedonskog autonomaškog pokreta u Rusiji, Minoski pominje podatak da su makedonski studenti u Petrogradu 12. XII 1902. uputili memorandum Petrogradskom slovenskom dobrotvornom društvu i ruskoj vladi u kojem se, pored ostalog, zahteva stvaranje autonomne Makedonije, koja će, sa

Digitized by Google

svoje strane, nastojati da sa susednim državama ostvari federaciju. Samo će takva Makedonija, kaže se u memorandumu, predstavljati »istinski Pijemont« ujedinjavanja balkanskih Slovena, pravoslavnih naroda. Autor nas zatim upoznaje i s idejama o federaciji makedonskog nacionalnooslobodilačkog pokreta pre ilindenskog ustanka 1903. godine; navodi i reči jednog od osnivača VMRO, Hrista Tatarčeva, koji u svojim *Uspomenama* piše da su oni (osnivači te organizacije) bili »zaokupljeni« idejom o autonomnoj Makedoniji koja bi kasnije poslužila kao »karika« buduće »federacije balkanskih naroda«. M. Minoski nam skreće pažnju i na stav poznatog makedonskog revolucionara, Dime Hadži Dimova, koji je u to vreme, sagledavajući realno situaciju, izražavao pesimizam u pogledu ostvarivanja takve zamisli, ocenjujući je samo kao »privlačnu ideju«. Drugi makedonski revolucionar, Nikola Rusinski, prema autorovom kazivanju, zastupao je ideju o stvaranju federativne socijalističke republike s oblasnom samoupravom i s posebnim jedinicama: Makedonijom, Jedrenskim krajem i Albanijom.

U drugom poglavlju (»Ideje o federaciji u makedonskoj političkoj misli od ilindenskog ustanka do mladoturske revolucije 1908«) autor iznosi koncepcije makedonskog aktivista Gligorija Hadži Taškovića o autonomnoj makedonskoj državi u okviru balkanske federacije, 1904. godine. Saznajemo da je G. H. Tašković rođen u Solunu, školovao se u Beogradu, a zatim postao profesor Srpske solunske gimnazije. On je u svojoj autobiografiji dao predlog za rešenje makedonskog pitanja — i to stvaranjem autonomne makedonske države u okviru balkanske konfederacije. Potom se razmatraju pogledi o balkanskoj konfederaciji makedonskog autonomaškog pokreta u Srbiji i, pri tom, konstatuje da su G. H. Tašković i Đorđe Gerdjiković isticali da autonomna Makedonija »treba i može da vodi ka konfederaciji balkanskih naroda, s tim da bude posebna politička jedinica«. Odgovarajući na napade nekih grčkih glasila, list »Autonomna Makedonija«, nastavlja autor, naglašava da »ne propoveda ideje — ni srpske, ni bugarske, već makedonske« i da bi autonomija Makedonije bila »uvod« u veliku federativnu republiku na jugoistoku Evrope. Potom se ukazuje na ideje o balkanskoj konfederaciji makedonskog nacionalnooslobodilačkog pokreta (1903—1908) i kaže da su Boris Sarafov i Mihajlo Gerdžikov, prilikom svojih putovanja po Evropi isticali da će autonomna Makedonija predstavljati »jezgro« za formiranje buduće konfederacije balkanskih država. Autor naglašava da se levo krilo ove organizacije, pre svega Jane Sandanski i Dimo Hadži Dimov, kao ideolozi, dosledno zalagalo za samostalnost Makedonije, koja bi bila država-članica federacije i za oblasnu samoupravu. Smatralo se da će to prihvatiti i sve partije u tadašnjoj Otomanskoj imperiji. U istom poglavlju se iznose i koncepcije organa makedonske revolucionarne levice »Načalo« o federativnom uređenju Turske i stvaranju balkanske ili istočne federacije u okviru demokratske Turske, s Makedonijom kao posebnom samoupravnom federalnom jedinicom.

Treće poglavlje autor posvećuje pitanju istočne federacije u programu Narodne federalne partije, koja je nastala u levom krilu VMRO. Njeni su najpoznatiji predstavnici J. Sandanski, Dimitar Vlahov, Hristo Černopeev i Dobri Daskalov. Konstituisana 18. XII 1908, NFP je istakla zahtev za temeljnom reorganizacijom Turske u demokratsku federativnu državu, sa samoupravnim oblastima kao posebnim federalnim jedinicama: Makedonijom, Jermenijom, Arabijom itd. Ona je, pored toga, najavila borbu za ostvarivanje ideje o istočnoj federaciji.

U četvrtom poglavlju (Koncepcije o federaciji na Balkanskom poluostrvu makedonskih socijalista [1908—1912])« autor govori o istočnoj federaciji definisanoj u programu makedonske radničke socijaldemokratske grupe, koja je

Digitized by Google

1908. objavila brošuru *Revolucija u Turskoj*, u kojoj se ističe da balkanske narode može da spase samo »federativna imperija ujedinjenih nacija«, sposobna da preporodi Tursku i nacije u njoj. Taj stav je bio u suprotnosti s Ustavom Mladoturaka, koji, osim osmanske, nije priznavao postojanje ni jedne druge nacije. Zatim M. Minoski iznosi poglede makedonskih aktivista u Rusiji, 1913, objavljene u njihovom organu »Rabotnički vesnik«. Naime, u njemu se zastupa gledište o stvaranju balkanske, a pre svega istočne federacije, kao jedne od mogućnosti za demokratsko rešavanje nacionalnih problema, među kojima i makedonskog. To bi mogla da bude jedino demokratska republika, a ona se može uspostaviti samo revolucijom. Autor zatim osvetljava stav makedonskih socijal-anarhista prema balkanskoj federaciji (1911—1912) i govori o njihovom »Otvorenom pismu« što je upućeno turskoj vladi i Centralnom komitetu mladoturske partije »Ujedinjenje i napredak«. U njemu se, između ostalog, insistira na bratimljenju otomanskih i balkanskih naroda i stvaranju zajedničke konfederativne republike. »Otvoreno pismo« se završava pozivom na bratstvo među narodima u Turskoj i na Balkanu, na stvaranje balkanske konfederacije i na izvođenje balkanske revolucije.

Peto poglavlje »Koncepcije o balkanskoj federaciji u vreme balkanskih ratova«) obuhvata, pre svega, shvatanja makedonskih revolucionara-autonomista i socijalista o balkanskoj federaciji (konfederaciji). Konstatuje se da su se oni zalagali za »zbližavanje i udruživanje« Makedonije sa drugim balkanskim zemljama, čime bi ona od »jabuke razdora« među balkanskim državama postala »karika što obezbeđuje blagostanje«. Navode se i predviđanja Dimitra Vlahova da će Makedonija biti »čvrsto jezgro buduće balkanske federacije«, kao i misli makedonskog revolucionara, Atanasa Razdolova, da za Balkan u budućnosti postoje dva puta: Balkanska federativna republika, po ugledu na SAD, ili će on doživeti sudbinu Poljske. Autor podseća i na stav prof. Aleksandra Belića, koji je predlagao da se Makedonija, »iz ekonomskih etnografskih i geografskih« razloga, pripoji Srbiji. Njemu se, ističe autor, suprotstavio Dimitrije Čupovski, koji je naglašavao da bi prisajedinjenje Makedonije bilo kojoj balkanskoj zemlji poremetilo ravnotežu na Balkanu i da zato treba stvoriti nezavisnu Makedoniju, koja će se s istim pravima kao i ostale balkanske države uključiti u »snažnu federaciju«. M. Minoski dalje piše o programu časopisa »Makedonski glas« (Petrograd, 1913—1914), organa pristalica nezavisne Makedonije, koji su 1. i 7. juna uputili dva memoranduma — Londonskoj konferenciji i vladama i javnom mnenju balkanskih država. U njima se zahteva konstituisanje jedinstvene i samostalne Makedonije, koja bi, kao ravnopravan partner, s ostalim državama dobrovoljno ušla u opšti balkanski savez. »Makedonski glas« je 14. jula 1914. pisao: »Slobodna Makedonija želi da živi u čvrstom savezu sa svojim slovenskim susedima i, kao nezavisna, nastojaće da stvori balkanski, ovog puta možda čisto južnoslovenski savez, koji bi činile Srbija, Makedonija i Bugarska.« U ono vreme su se neki makedonski socijalisti zalagali za federaciju svih slovenskih naroda pod pokroviteljstvom Rusije.

U šestom poglavlju (»Ideja o federaciji u makedonskoj političkoj misli za vreme prvog svetskog rata«) autor nas, pre svega, upoznaje s koncepcijama o balkanskoj demokratskoj republici Makedonaca u Petrogradu i Odesi. Naime, posle februarske revolucije u Rusiji 1917. Makedonski revolucionarni komitet usvojio je program o stvaranju balkanske federativne republike, s Makedonijom kao posebnom federalnom jedinicom, i s državno-pravnim statusom. Balkanski narodi se pozivaju da zaborave dotadašnje razmirice, da se ujedine i prihvate revolucionarni opštebalkanski program, u zajedničkoj borbi za stvaranje bal-

Digitized by Google

kanske federativne republike. U nastavku se M. Minoski osvrće na program aktivista bivše VMRO iz 1918. godine i navodi da su oni pozivali makedonski narod u borbu za autonomnu Makedoniju, kao sastavni deo opšte balkanske federacije. Autor zatim pominje i memorandum Centralnog komiteta makedonskih društava u Carigradu, 18. I 1918, iz kojeg proizlazi da je Makedonija stalno insistirala na tome da dobije status »nacionalne, jedinstvene i nedeljive« federalne jedinice na Balkanu, u okviru federacije. Potom Minoski iznosi stav Makedonaca u Švajcarskoj prema balkanskoj federaciji i ističe da je početkom 1917. godine dr Anastas Kocarev razradio ideju o balkanskoj federaciji, koju bi činile sledeće države: Srbija (do 1912), Hrvatska, Crna Gora, Makedonija, Vojvodina, Bosna, Dalmacija, Bugarska i Albanija. M. Minoski nas upoznaje i sa takozvanom Vodenskom deklaracijom o makedonskom pitanju iz 1918. godine. To je, po autoru, »delo srpske diplomatije«, mada je njen tvorac i potpisnik Makedonac Gligorije Hadži Tašković. Njome se predviđala dopuna Krfske deklaracije iz 1917. o prisajedinjenju Makedonije budućoj jugoslovenskoj državi. Iako je nazvana »Vodenska ...«, pisana je, u stvari, na Krfu; u njoj su Makedonci priznati kao »Makedonski Sloveni«, odnosno »jugoslovensko pleme«. U Deklaraciji je izražena želja da se »Makedonski Sloveni« ujedine, u svojim etničkim granicama, s ostalim jugoslovenskim narodima. Deklaracija je ostala samo mrtvo slovo na papiru, ali ona ipak pokazuje da ni zvanična srpska diplomatija nije mogla ignorisati posebnost i težnje Makedonaca.

U sedmom poglavlju (»Ideje o jugoslovenskoj federaciji za vreme Pariske mirovne konferencije, 1919«) razmatra se pitanje balkanske federacije, prema programu Generalnog saveta makedonskih društava u Švajcarskoj, koji je 11. XI 1919, objavio proglas u kojem se ističe da bez pravednog rešenja balkanskog problema, a posebno makedonskog, nije moguće obezbediti trajan mir na Balkanu niti ostvariti balkansku konfederaciju. Autor završava poglavlje prezentiranjem programa Privremenog predstavništva nekadašnje VMRO, u čijoj se deklaraciji, od 8. V 1919, govori o »ujedinjenoj, samostalnoj Makedoniji i bratskom savezu balkanskih naroda, kao i o federativnim evropskim državama«.

U osmom poglavlju (»Ideje o balkanskoj federaciji u makedonskoj političkoj misli«) iznose se pogledi Đorđi Kapčeva o jugoslovenskoj federaciji i ističe da je Kapčev bio makedonski agitator, koji je 1919. u Zagrebu uređivao list »Makedonija« i u kojem se zalagao za oslobođenje i nezavisnost Makedonije i stvaranje jugoslovenske konfederacije na Balkanu. To bi, prema Kapčevu, bila demokratska zajednica saveznih država po ugledu na SAD, u kojoj bi svi narodi uživali autonomiju. Minoski se zatim ponovo osvrće na aktivnost G. H. Taškovića, koji je još na Krfu zahtevao da se prizna autonomnost Makedoniji u sastavu jugoslovenske države i uporno nastoji da svoje koncepcije o Makedoniji kao posebnoj federalnoj jedinici i sprovede. Zatim se razmatraju zahtevi Makedonaca u Švajcarskoj za federativnim uređenjem jugoslovenske države, sa ujedinjenom Makedonijom, kao federalnom jedinicom, iznesenī 1919. Autor je naglasio da su Makedonci, nastanjeni u Švajcarskoj, u svom listu »Nezavisna Makedonija« tražili stvaranje Jugoslavije u kojoj bi Srbija, Hrvatska, Slovenija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina, kao i Makedonija, imale svoju samoupravu. Jugoslavija, smatrali su oni, ne može opstati bez ujedinjenja svih njenih naroda. U istom poglavlju autor govori o pogledima poznatog Krste Misirkova na federativno uređenje Jugoslavije, s Makedonijom kao posebnom federalnom jedinicom, s tim da joj se prizna državno-pravni status. O Misirkovu se, uz to, ističe da je po završetku prvog svetskog rata razvio veliku aktivnost i suprotstavio se hegemoniji bilo koje balkanske države. Tvrdio je da »samo federacija oblasti i

Digitized by Google

narodnosti« može spasiti Jugoslaviju od propasti.

U opsežnom zaključku autor daje sintezu podataka do kojih je došao i ističe da je ideja o federaciji u makedonskoj političkoj misli, s obzirom na kontinuirano iznošenje i potenciranje nacionalnih interesa i stremljenja makedonskog naroda, bitno doprinela i jačanju njegovog nacionalnog identiteta.

Na kraju knjige, pored rezimea na engleskom jeziku, autor navodi izvore i literaturu kojima se služio, a daje i registar imena i geografskih i drugih pojmova.

Zbog njenog značaja smatramo da studija dr Mihajla Minoskog predstavlja, u svakom pogledu, znatan doprinos našoj istorijskoj nauci, osobito daljem proučavanju ideje o federaciji u nas, i zato preporučujemo njeno prevođenje na jezike ostalih naših naroda i narodnosti.

Đorđe Vasiljević

Zvonko Lerotić: Načela federalizma višenacionalne države

(»Globus«, Zagreb, 1985, strana 218)

Istraživanje međunacionalnih odnosa u društvenim naukama u Jugoslaviji, napore u politikologiji, ima posebno mesto i specifičnu ulogu. Specifična uloga je u tome što je teorijsko istraživanje međunacionalnih odnosa pratilo uspone i krize jugoslovenskog društva: periodi ekonomskog i političkog prosperiteta praćeni su i ocenama teoretičara da je jugoslovensko društvo našlo najbolja zakonodavno-pravna i politička rešenja za probleme modernih nacija, da je položaj nacionalnih manjina/narodnosti rešen na takvom stepenu ravnopravnosti kakav nisu ostvarile ni ostale socijalističke ni kapitalističke države, ali se u periodima političkih kriza konstatovalo da su međunacionalni odnosi dovoljno složeni da ih ni teorijski ni praktično ne može rešiti jedna generacija, da će se neki oblici diskriminacije reprodukovati i u sagledivoj budućnosti. Teorijsko izučavanje nacije mogło je biti i početak političke delatnosti za mnoge, bilo da je to značilo politički angažman u okviru političkog sistema, ili protiv njega. Po isteku četiri decenije od usvajanja prvog ustava nove socijalističke Jugoslavije, suočeni smo sa nacionalizmima i neprijateljskim delovanjem iredentističkog pokreta na teritoriji Autonomne Pokrajine Kosova, ali i u drugim delovima Jugoslavije, što zahteva zrelu i racionalnu politiku i veoma odgovorno pristupanje istraživanju korena i uzroka ovih pojava. Greške koje su bile neizbežne, ne samo zbog nasleđenih ekonomskih i kulturnih razlika, već i kao rezultat birokratsko-etatističkog regulisanja međunacionalnih odnosa, mogu se otklanjati samo jedinstvenim i zajedničkim delovanjem svih subjektivnih snaga, uključujući istraživačke organizacije i pojedince koji se bave nacionalnim pitanjem, što u praksi često nije bio slučaj. Neuvažavanje naučnih rezultata do kojih se došlo poznatim i priznatim metodima istraživanja mora da ima negativne posledice, koje će se pokazati u nekom sektoru društvenog života, ako ne u društvu u celini.

Stoga posebnu vrednost imaju oni istraživački napori koji su usmereni ka saznavanju dugoročnih tendencija razvoja nacija i pružanju što potpunijeg odgovora na pitanje — kako politički artikulisati interese različitih nacija u višenacionalnoj zajednici, a da se interesi jednih ne ostvaruju nauštrb drugih. Stvarnost mnogih savremenih društava, među kojima jugoslovensko društvo nije izuzetak, ne daje optimističke prognoze, te i među istraživačima vlada istraživački skepticizam — da su diskriminacija i nacionalni sukobi konstantan odnos u višenacionalnim zajednicama. Mora li doista nacionalizam biti sudbina višenacionalnih društava?

To je jedno od ključnih pitanja kojima se Zvonko Lerotić ba-

Digitized by Google

vi u najnovijem istraživanju. Kao osnovni problem javlja se pitanje: šta je povesno potvrđeno i živo u marksističkom shvatanju nacije a šta je povesno mrtvo, i kako treba dalje izgrađivati metodologiju istraživanja da bi se svestranije zahvatili svi nivoi društvenog bića nacije. Moderna istorija razvoja nacije pokazuje promene, niz pojavnih oblika koji traže primenu novih metoda u istraživanju. Proces tehnološko-kibernetske unifikacije svih društava doveo je do niza pojava koje se ne mogu simplifikovano označiti zajedničkim imeniteljem — reaktivni nacionalizam, ali i običnim posmatranjem mora se zapaziti porast značaja nacije za identitet savremenog čoveka i društva. Pokazalo se da predviđanja o odumiranju nacija predstavljaju tek nagoveštaj dalje budućnosti, a da proces obnavljanja društvenog i političkog konzervativizma uključuje, neposredno i radikalno, obnavljanje starih nacionalizama, nacionalnih mitova i predrasuda.

Ekonomska i politička kriza početkom osamdesetih godina potisla je politički uticaj i oslabila moć levice, što je pogodovalo obnavljanju političkog i ideološkog konzervativizma. Saznanje o celini ovih promena je uticalo i na istraživanje nacije kao društvene zajednice koja je konstitutivna za jugoslovensko društvo. Među istraživačima nacije je i Zvonko Lerotić, koji je u prethodnim knjigama pokazao superiorno poznavanje savremenih istraživačkih metoda, i na njima zasnovano nedogmatsko, temeljno i naučno argumentovano istraživanje suštine i dinamike razvoja savremenih nacija. Najnovija studija Zvonka Lerotića u naslovu sadrži normativno-pravno određenje, koje bi upućivalo na studiju iz teorije države. Međutim, iza naslova *Načela federalizma višenacionalne države* nalazi se jedno u osnovi politikološko istraživanje, koje sadrži i elemente (metodološke i teorijske) sociološkog i sociolingvističkog pristupa. Normativističko određenje naslova, međutim, nije rezultat greške ili autorove namere da zbuni čitaoce, već svesno određenje prema problemima sa kojima se suočava: on ukazuje na loše rezultate preteranog normativizma koji nije obezbedio skladne i harmonične međunacionalne odnose ni na onom planu na kome se sa pravom to moglo očekivati — na planu pravne sigurnosti. Činjenica da Jugoslavija danas nema jedinstven pravni sistem, već konfederaciju pravnih sistema, otežava napore kako pravnika-praktičara tako i teoretičara da u praksi olakšaju privredni i pravni promet i obezbede onaj minimum pravne sigurnosti bez kojega društveni poredak biva doveden u pitanje. Autor nije postavio kao cilj istraživanja da formuliše precizne zaključke o modernoj naciji, već je ukazao na niz otvorenih pitanja u odnosima između nacije i društva. Implicite u studiji je sadržano i upozorenje da društvo ne može da izbegne suočavanje sa svojom istinom o nekim vitalnim pitanjima i vitalnim interesima.

Više nego u prethodnim istraživanjima, Lerotić je primenio i ekonomski pristup, uvodeći u istraživanje pojam rada. Studija ima osam poglavlja, sa stručnim prilogom koji čine tri odeljka: bibliografija, registar pojmova i imena. U prvom poglavlju (»Narod«, str. 9—48) utvrđene su epistemološka, istorijska i sociološka sadržina pojma narod; u drugom poglavlju (»Nacija«, str. 49—66) izložene su teorije o naciji kao istorijskoj zajednici koja stvara državu. U trećem poglavlju (»Nacija kao predmet znanosti i imanentni dio rada«, str. 67—98) analiziraju se stavovi Marksa i Engelsa i razvijanje njihovih ideja u radovima austromarksista i drugih socijaldemokratskih teoretičara; u četvrtom poglavlju (»Ideali bratstva i jedinstva«, str. 99—111) analizira se samostalni doprinos Josipa Broza Tita teoriji nacije; u petom poglavlju (»Federalizam kao ozbiljenje ideja bratstva i jedinstva«, str. 112—123) autor razmatra ideje Edvarda Kardelja o nacionalnom pitanju U šestom poglavlju (»Tendencije političkog sustava ka centralizaciji i nacionalnom ujednačavanju«, str. 124—141) istražu-

Digitized by Google

je se protivrečnost između višenacionalnog sastava i rešavanja položaja nacija u političkom sistemu. U sedmom poglavlju (»Proturječja klasičnog federalizma«, str. 142—179) i osmom (»Suvremeni trendovi jugoslavenskog federalizma«, str. 180—208) autor se neposredno bavi pitanjem federalizma u jugoslovenskom društvu. U istraživanju je otvoren niz pitanja, a neka od njih autor je mogao samo parcijalno da razmotri, jer složenost problema koji zahvata je takva da bi potpuno istraživanje svih njihovih veza i odnosa zahtevalo nekoliko knjiga i ceo tim istraživača.

Autor se bavi odnosom federalizma i nacije, u smislu istorijske geneze federalizma i njegovih savremenih oblika, kakve mogućnosti političkog i kulturnog razvoja pružaju različiti oblici federativnog uređenja. Istraživanje je, na metodološki korektan način, otvoreno definicijom naroda i nacije, sa obrazloženjem da definicija predstavlja izvesno pozitivističko sužavanje fenomena koji je predmet razmatranja, definicija je metodološki obavezan deo istraživanja, ali nije i dovoljna da iscrpe predmet istraživanja. Pri tom autor ukazuje na problem nesklada između normativnopravnog rešenja položaja nacija u prvim ustavima socijalističkih zemalja (posebno u Ustavu RSFSR 1918. i SSSR-a 1924) i prakse koja nije u dovoljnoj meri potvrdila demokratski karakter ovih ustavnih principa. Nacionalni osećaji često su zloupotrebljavani u korist interesa birokratije i njenih pragmatičnih političkih ciljeva. Već u pojmu »narod«, koji je osnovni pojam ustava i političkih dokumenata istočnoevropskih socijalističkih zemalja, postoji sužavanje značenja, koje nije slučajno, već ukazuje na stvarnu nemogućnost ostvarenja punog kulturnog i društvenog razvoja nacija. Takav stagnantan položaj Lerotić analizira na sledeći način: »Definicija naroda kao 'radnog naroda', koja se radi u zemljama realnog socijalizma, po kojoj se narod kao pravna tvorba građanskog društva zamjenjuje načelom da je rad osnovica društvenog poretka, može imati i svoju, po narod, lošu stranu. Već sam pojam radni narod odbacuje odredbe naroda kao političkog naroda koji vlada sam sobom, ili kulturnog naroda koji usavršava svoju zajednicu shodno ideji pravednosti i učinkovitosti« (str. 34).

Savremeni kapitalizam, naročito država poznog kapitalizma, pokazuje tendencijsku zakonitost unifikacije i reprodukovanja globalnog društva i vezivanja pojedinca za globalno društvo, a ne za užu zajednicu. Jedna od suprotnih tendencija je jačanje nacionalne identifikacije pojedinca: »Kapitalizam je uspio, poglavito u posljednjoj svojoj fazi, tehnodemokraciji — u kojoj progres proizlazi iz tehnologije kao sustavne primjene znanstvenog ili nekog drugog znanja radi nekih praktičnih svrha — povezati ljude uz poduzeća i korporacije, ne više toliko novčano koliko identifikacijom sa vrijednostima poduzeća, poretka i identifikacijom sa kapitalizmom kao skupom vrijednosti koje su imanentne društvenom odnosu« (str. 54). Razvoj tehnologije, društvenih odnosa i komunikacija, posebno sredstava masovnih komunikacija, uneli su bitne promene u društvo, pa i u nacionalno življenje, što nije dovoljno istraživano u praksi socijalističkih zemalja. Za teorijske sinteze neophodna su prethodna empirijska, pre svega sociološka i etnografska istraživanja koja su u nekim socijalističkim zemljama ograničena, a u drugima se uopšte ne mogu realizovati. Stoga istraživanje međunacionalnih odnosa ostaje na nivou deskripcije političkog sistema i dokumenata kao veoma uskog segmenta prakse, što sve zajedno nije dovoljno da omogući prave istraživačke rezultate i celovitije saznanje o praksi socijalizma u sferi međunacionalnih odnosa. Ukoliko se pođe samo od saznanja da su neka od ovih istraživanja, ili čak sva, zabranjena i pravno su sankcionisana, može se zaključiti da između zvanično proklamovanih principa i prakse postoji neslaganje, kao i da pos-

Digitized by Google

toje različiti oblici nacionalne diskriminacije

Složena država (federacija ili konfederacija) nije jedini uslov, samim tim ni garant obezbeđenja ravnopravnosti i razvoja nacionalnog individualiteta, što je rezultat postojećih neprevladanih odnosa moći koji proističu zakonito iz podele rada i političkih odnosa moći: »Zalud naciji u unitarnom federalizmu pravo na samoodređenje, ono se političkom snagom centra u praksi ne može ostvariti, prema zakonu moći u sistemu: ukoliko jedna strana raste u moći, to ide nauštrb ostalog dijela u društvu. Nacija je politički narod, a to znači da se prikuplja politička podrška cijele nacionalne populacije u svrhu osiguranja prava na vlasništvo, raspolaganja bogatstvom zemlje i svim stvorenim dobrima i prava na vlastitost života shodno unutrašnjoj — dakle, politički samostalnoj orijentaciji i ideologiji« (str. 63). Federacija kao oblik države bila je uvek asimetrično rešenje, što je u praksi dovodilo i moralo je dovoditi do razlika, pa i realnih sukoba interesa; višenacionalna zajednica sadrži i dodatne komponente različitosti u kulturnom i ekonomskom razvoju. Razlike obogaćuju život, ali zahtevaju visok nivo političke svesti, posebno svesti o zajedničkim ciljevima, prevladavanje partikularizama i borbu protiv svih oblika diskriminacije. Neke od tih uslova jugoslovensko društvo je tek počelo da izgrađuje i po rezultatima ostvarenim u praksi ne može se meriti sa modernim federalizmom. Nekim svojim specifičnim ustavnim rešenjima Jugoslavija je obogatila praksu federalizma, a u teorijskim istraživanjima postignuti su rezultati koje nisu ostvarili istraživači nacionalnog pitanja u istočnoevropskim zemljama, pa ni u nekim zapadnim. Razlike u metodu i pristupu istraživanjima, kao i otežane komunikacije i kasno informisanje o objavljenim istraživačkim studijama u drugim zemljama — jedan su od uzroka što naša naučna i šira javnost nema pravu osnovu za komparativno ocenjivanje rezultata domaćih istraživanja u odnosu na strana. Neke od zemalja koje su vodeće po broju istraživača u društvenim naukama posvetili su relativno malo pažnje komparativnom izučavanju nacija (što je slučaj sa Sjedinjenim Američkim Državama, na primer, tako da ne postoji uvek korelacija između nacionalnih problema u praksi i njihovog teorijskog izučavanja (kao što je slučaj sa Velikom Britanijom).

Teorija i praksa su došle do zajedničkog saznanja o tome da na današnjem stupnju razvoja moderne nacije poseduju takav stepen integrisanosti da svaki pokušaj asimilacije može da dovede do društvenih sukoba najširih razmera. Jedino rešenje, koje omogućava razvoj višenacionalnih zajednica, jeste političko uređivanje njihovih odnosa. Ne citirajući istraživanja Karla Dojča, koja su mu svakako poznata, Lerotić argumentovano razvija i dokazuje tezu o stvaranju nacionalnih vrednosti nezavisno od broja pripadnika nacije i geografskog prostora koji zauzimaju. Ovo dokazivanje nije bez osnove — u talasu neokonzervativizma, koji snažno utiče na svest širokih slojeva stanovništva, postoji regresija na niže oblike društvenog mišljenja i organizovanja, pri čemu se ističe teza o »snazi i premoći kvantiteta«. Lerotić zastupa demokratsko opredeljenje, koje u doprinosu srednjih i malih nacija uočava ekonomsku i kulturnu protivtežu pritisku establiranih vrednosti dveju supersila. Odbrana nacionalnog integriteta manjih nacija je veoma aktuelna s obzirom na ekonomsku i političku krizu sveta tokom osamdesetih godina. Vojna i politička nadmoć dveju supersila snažno je uticala na političku svest i nacionalnu samosvest manjih nacija i država; kolektivna svest i očekivanja od budućnosti povezuju se sa vrednostima i ciljevima ova dva globalna politička modela savremenog sveta. Upravo te sumnje u mogućnosti manjih nacija podstakle su autora da zaključi: »Niti je bogatstvo jednog naroda ovisilo toliko od brojnosti i veličini koliko o kulturi i pobudama za radom, štednjom i

Digitized by Google

znanstvenim ovladavanjem« (..) »U slučaju zrelosti zajednice krizne situacije i životne nelagode, nemogućnost ostvarenja svih interesa i tome slično samo pojačavaju odnose i povezanost između različitih kulturnih zajednica, pa stoga i između njihova krajnjeg razvojnog dometa — nacija« (str. 114 i 115).

Studija Zvonka Lerotića je metodološki i teorijski doprinos politikološkoj nauci, podsticaj za rešavanje problema koji ozbiljno narušavaju zajedništvo i političke tekovine jugoslovenskog federalizma, stvarane četiri decenije. Autor nije želeo da poučava čitaoce, za koje unapred zna da će u velikom broju biti pravnici i politikolozi, već je ukazao na potrebu za svesnim opredeljivanjem i nalaženiem smisla u višenacionalnoj zajednici. Bez nalaženja zajedničkog cilja u ekonomskom i kulturnom razvoju svih nacija, bilo koji oblik države ne može obezbediti da se u praksi ostvare ravnopravnost, uzajamnost i druge vrednosti postavljene u temeljnim pravnim i političkim dokumentima Jugoslavije.

Dubravka Stajić

Arif Tanović: Socijalizam i društvena kritika

(»Oslobođenje«, Sarajevo, 1985)

Za ovaj osvrt na poslednju knjigu akademika prof. dr Arifa Tanovića bio bi, u stvari, najprikladniji naslov »Srčika ljudskosti«, inače sintagma, koju je sam autor upotrebio u jednom od ovde sabranih tekstova — rasprava, članaka i studija. Ona, po našem mišljenju, na simboličan način, izražava vrijednosnu supstanciju oko koje se okuplja i iz koje izvire njegov cjelokupni filozofsko-etički i moralno-politički angažman. Otuda bismo ukazali na osnovno filozofsko-etičko stajalište autora, koje se onda reflektira i na razumijevanje niza drugih pitanja kojima se bavi ova knjiga.[1]

Naime, u središtu ovdje sabranih tekstova nalaze se kategorije kritike, dijaloga i tolerancije. One figuriraju kao predmet, metod i forma mišljenja, ne samo sa stanovišta razumijevanja osnova, smisla i konzekvencija pluralističke situacije u savremenom marksizmu, nego i sa stanovišta razumijevanja savremene planetarne situacije koja kulturu koegzistencije shvata kao neizostavan stožer opstanka čovječanstva u bližoj ili daljoj budućnosti. Naime, svijet razdrobljen na protivrječne i antagonističke tokove i tendencije, i njihove realne društvene nosioce, pod velikom je sjenkom mogućne svjetske kataklizme (rata). Otuda nije slučajno što ova knjiga sadrži i nekoliko tekstova koji se bave problematikom mira, a koji autor smatra fundamentalnom egzistencijalnom vrijednošću i moralnim imperativom modernog čovječanstva. Mir — to je ona univerzalna vrijednost koja je pretpostavka ne samo egzistencije suvremenog čovječanstva, nego i svakog mogućnog teorijskog i političkog dijaloga između antagonističkih subjekata planetarne civilizacije. »Za miroljubivi dijalog kao i za svaki ljudski razgovor nije dovoljan samo jedan subjekt. Suprotstavljene strane moraju se odreći ciljeva o svjetskoj dominaciji, o izvozu re-

[1] U ovom osvrtu moraće biti izostavljeno ukazivanje na niz kategorija koje čine i ulaze u autorovu cjelovitu etičku koncepciju, kao što su: pojam vrijednosti, potreba vrijednosnih i činjeničkih sudova, pojam etičkog i moralnog, pojam sredstava i ciljeva i slično. Ove i druge etičke i aksiološke kategorije autor je detaljno razvio u svojim drugim knjigama. A. Tanović je, inače, do sada objavio šest knjiga: *Putevima istoka*, »Narodna prosvjeta«, Sarajevo, 1958; *Bertrand Rasel, filozof i humanist*, »Veselin Masleša«, Sarajevo, 1972; *Vrijednost i Vrednovanje* — Prilog proučavanju aksiologije, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1972. i 1978; *Etika i politika*, »Svjetlost«, Sarajevo, 1973. i 1978; *Biti u vremenu*, Centar za marksističko obrazovanje i izdavačku djelatnost RK SSO BiH, Sarajevo, 1974; *Humanizam i progres*, »Veselin Masleša«, Sarajevo, 1979.

Digitized by Google

volucije i kontrarevolucije. Ako se iskreno ne prihvati mir kao svrha, dijaloga neće biti ili će on ličiti na razgovor gluhih. Plodan dijalog će biti moguć samo ako se prihvati viša i zajednička vrijednost i cilj u smislu koegzistencije i saradnje u miru« (str. 161). Međutim, autor teorijski fundira i aksiološki afirmiše dijalog kao vrijednost ne samo unutar ovog planetarnog horizonta. Savremena pluralistička situacija u marksizmu također nalaže da se među marksistima, različitih orijentacija i tradicija, njeguje i afirmiše dijalog kao izuzetna vrijednost. I ovdje autor ističe nužnost fundiranja minimuma zajedničkih vrijednosnih sadržaja kao osnovne pretpostavke kulture dijaloga u savremenom marksizmu. Po mišljenju Arifa Tanovića, taj minimum za prepoznavanje da li je jedna teorija marksistička ili nije, odnosno za mogućnost stvaralačkog dijaloga u savremenom marksističkom mišlienju mogao bi biti sadržan u sljedećem: »a) Materijalističko shvatanje istorije, uz filozofsku ontološko-antropološku pretpostavku da je čovek *generatio aequivoca*, što znači samostvaralačko biće, kome je korijen čovjek sam i kome je čovek najviša vrijednost. b) Naučna istraživanja svijeta, traganje za istinom i uvažavanje argumenata i činjenica iz života. c) Opredijeljenost na klasnoj poziciji i doprinos borbi protiv eksploatacije i svih drugih oblika otuđenja, dakle, i bitna korespondencija revolucionarne teorije s praksom ljudske emancipacije« (str. 38).

Dakle, i u jednom i u drugom slučaju, i onda kada je riječ o mogućnostima tolerantnog dijaloga na nivou planetarne situacije, a to znači dijaloga između društvenih predstavnika potpuno suprotnih ideologija, i onda kada su u pitanju mogućnosti dijaloga unutar mnogobrojnih marksističkih orijentacija, potrebno je, po autoru, da subjekti dijaloga prihvate neke zajedničke vrijednosne principe, minimum zajedničkih vrijednosti. U prvom slučaju riječ je o potrebi da se ideološki antagonizmi podvedu pod zajedničku vrijednost kakva je mir, a u drugom slučaju — da se različite marksističke orijentacije sučele iz perspektive minimuma sadržajnog određenja onoga što marksizam čini marksizmom. Bez tih zajedničkih vrijednosti ili minimuma teorijsko-vrijednosnih stajališta nije moguće njegovati dijalog kao vrijednost.

Unutar takvog opredeljenja autor u nizu svojih tekstova razvija i pojam kritike. Među najvažnije autorove odrednice pojma društvene kritike spada njegovo razlikovanje »društvene kritike« i »borbe mišljenja«. Dok se borba mišljenja određuje kao borba ideja unutar identičnog vrijednosnog kruga, dotle se društvena kritika označava kao ideološka borba koja je izraz socijalnih konflikata između suprotnih ili divergentnih klasno-socijalnih snaga. Dakle, borba mišljenja je sastavni dio društvene kritike, ali svaka društvena kritika nije borba mišljenja, odnosno ona prelazi u ideološku i političku borbu. Autor analizira nekoliko tipova, tako shvaćene, društvene kritike kod nas. Tako ističe i analizira onaj tip društvene kritike koji teži restauraciji birokratsko-centralističkog ustrojstva našeg društvenog bića. Kritički ukazuje na egzistenciju buržoaske, malograđanske, nacionalističke i klerikalne kritike socijalističkog samoupravljanja. Po autoru, sa ovim tipovima kritike ne može se voditi tolerantni dijalog, i takva kritika se mora razobličavati ideološkim sredstvima. Istotako autor afirmira onaj tip društvene kritike koji stoji na pozicijama socijalističkog samoupravljanja i nastoji da doprinese njegovom daljem povljesnom razvoju.

I dijalog i društvena kritika uključuju u sebe i njegovanje duha tolerancije. Tolerancija je, kada je riječ o planetarnim pretpostavkama, »bitni uslov egzistencije čovječanstva«, kao »elementarna trpeljivost, snošljivost i podnošljivost, naravno sve do granica trpeljivosti« (str. 95). Jedna od bitnih karakteristika autorovog shvatanja tolerancije kao vrijednosti izražava se i u sljedećem stavu: »Tolerancija pretpostavlja pozna-

Digitized by Google

vanje, priznavanje i pomirenje sa razlikama, međusobno razumijevanje i poštovanje. Trpeljivost ne može ostati pasivna, nego svjesna, emotivna i praktična aktivnost u angažovanju za dobro drugog kao za svoje sopstveno dobro, čime počinje da prelazi u solidarnost, prestaje biti puka trpeljivost, a postaje način života u zajednici u kojoj se ne samo podnose i prihvataju razlike nego se one kultivišu i međusobno oplemenjuju, te tako »duh tolerancije« prerasta u »duh solidarnosti«, kako u psihološkom i moralnom tako i u praktičnom, djelotvornom smislu« (str. 96).

Ukazali smo, na sažet način, na autorovo razumijevanje temeljnih kategorija ove knjige, kao što su: dijalog, kritika, tolerancija i mir. Pored ovih tema, autor se bavi i nizom drugih pitanja: klerikalizmom, nacionalnim pitanjem i sličnima. U posljednjem poglavlju knjige autor razmatra analizu progresivne društvene misli u Bosni i Hercegovini između dva svjetska rata, viziju nacionalnih odnosa u djelu Vladimira Bakarića, Krležino shvatanje religije i etičku teoriju Dušana Nedeljkovića. Međutim, sve naznačene kategorije, koje autor nastoji da teorijski fundira i afirmiše kao vrijednost, nose u sebi šire filozofsko-etičko stanovište bez čijeg razumijevanja nije moguće adekvatno i do kraja razumjeti autorovu analizu posebnih tema i pitanja kojima se on u ovoj knjizi bavi. Bez te šire filozofsko-etičke koncepcije analiza tih kategorija bila bi ili vrijednosno-subjektivna ili bi ostala da visi u teorijskom vakuumu. Zbog toga ćemo i ukazati na osnovne elemente autorovog temeljnog praktično-filozofskog stajališta.

U konciznoj formi, ponegdje fragmentarno, ili u obliku sume stavova, zavisno od svrhe i namjene pojedinih tekstova[2], Arif Tanović uspostavlja kritički odnos prema etičkoj tradiciji, ali i prema nekim etičkim koncepcijama u savremenoj, pa i u jugoslavenskoj filozofiji. Kada je riječ o ovim koncepcijama, treba istaći da one korespondiraju sa odgovarajućim etičkim praksama, te je u tom smislu njihova teorijsko-filozofska kritika ujedno i moralno-politička kritika pluralističkih oblika i sadržaja moralnog praktičnog života pojedinaca i društvenih grupa. Na primjer, autor odbacuje poziciju paneticizma. »Ne bih prihvatio svođenje filozofije na etiku, na tzv. paneticizam, niti davanje primata etici u sistemu filozofskih disciplina. Takav redukcionizam nije ispravan jer ne odgovara strukturi bića ni mišljenja i štetan je kao i svaka jednostranost, u smislu suženog vidokruga, posebno kada je u pitanju sagledavanje totaliteta društvenog bića čovjeka i istorijskog bivstvovanja na zemlji i u kosmosu« (str. 119). Istovremeno, autor odbacuje i suprotna stajališta moralnog nihilizma, vrijednosnog relativizma, ali i moralnog dogmatizma. Stoji na pozicijama autonomne etike, a odbacuje svaku heteronomnu etiku. To stajalište autor, između ostalog, formulira i na sljedeći način: »Umjesto iracionalne vjere u nestvarna bića, moguća je autonomna, humanistička i racionalna vjera u čovjeka, odnosno njegove humane mogućnosti, umjesto pokornosti pred izvanjskim silama, stvarnim ili zamišljenim, moguće je ljudsko dostojanstvo, u slobodi, umjesto straha pred sudnjim danom, bolje je humanim sadržajima ispuniti ovaj, mada ograničeni, ali jedini mogući život, umjesto žrtvovanja pred zamišljenim svemogućim, vrednije je požrtvovano i stvaralački raditi na dobrobiti ljudskog roda, za sreću ovih i budućih generacija« (str. 132). S druge strane, autor odbacuje i moralizam, moralni romantizam, ali i amoralističku filozofiju. »Marksizam je u suprotnosti spram moralizma... Marksisti se ne zanose propovjedima o idealnom društvu, o ljubavi među ljudima, o pravdi i dobroti itd., oni se ne bave pisanjem moralnih kodeksa, nego se bore za promjenu društvenih od-

[2] Tekstovi u ovoj knjizi većinom su nastali i prvobitno se pojavili u formi uvodnih izlaganja i napomena raspravama na naučnim skupovima. Njihova forma, povod i cilj ujedno limitiraju način i dubinu eksplikacija problematike, o čemu kritički pristup mora voditi računa.

Digitized by Google

nosa, ukidanje klasnih razlika i nepravdi u životu, stvarajući uslove za humane odnose među ljudima i potvrđujući humanost na djelu« (str. 124). U ovom citatu sadržani su i neki elementi autorovog pozitivnog filozofsko-etičkog stajališta. Naime, svoju poziciju unutar pluralizma tradicionalnih i suvremenih etičkih stapališta Arif Tanović, na više mjesta, u direktnim formulacijama, određuje kao poziciju realnog, revolucionarnog humanizma, kao suprotnost filozofiji apstraktnog humanizma. Navodimo jednu takvu formulaciju: »Marksistički humanizam je realni i revolucionarni nasuprot apstraktivnim utopijama i formalističkim deklaracijama, jer teži stvarnoj izmjeni društvenih odnosa i ostvarenju slobodne zajednice udruženih ljudi, proizvođača materijalnih i duhovnih dobara, takve zajednice u kojoj je slobodan razvitak svakog pojedinca uslov slobode za sve« (str. 109).

Teorijsko utemeljenje, razradu i konkretizaciju ovako shvaćenog osnovnog filozofsko-etičkog stajališta autor izvodi iz rješavanja, između ostalog, tri prethodna problema. Prvi se odnosi na položaj i značenje etičke misli u cjelini marksizma. I povodom tog pitanja u marksističkoj tradiciji postoje pluralističke koncepcije. Mada, i po autorovom mišljenju, klasici marksizma nisu konstituisali nijednu posebnu nauku, pa time ni etiku, ipak Tanović ističe: »Kada je riječ o etici, istraživanja pokazuju da marksizam daje principijelne odgovore na sva bitna pitanja koja razmatra etička nauka. U tom smislu evidentno je da je moguća marksistički zasnovana etika, koja materijalistički i teorijski naučno raspravlja bitne probleme etike...« (str. 142). Ali autor naglašava da se ne može očekivati da se marksistička etika definiše kao samostalna i iz cjeline marksizma istrgnuta disciplina, jer ni moralni fenomeni ni moralna praksa ne egzistiraju izvan totaliteta društvenog života. Otuda je i razumljivo što svoje osnovno filozofsko-etičko stajalište, kao i razumijevanje i zasnivanje drugih etičkih pojmova, Arif Tanović mora izvesti iz nekih fundamentalnijih stanovišta, odnosno razjašnjenja najmanje dva temeljna pitanja: *o istoriji i o biti čovjeka.*

Mada u tekstu, manje ili više, tematski ne eksplicira ta stanovišta, ona se ipak, makar u formi skice, mogu rekonstruisati. Dakle, riječ je o tome da se moralni fenomen, u marksističkom razumijevanju, u najmanju ruku utemelji i izvede iz shvatanja logike istorije i iz određene antropološke koncepcije. Naime, shvatanje moralnog fenomena, između ostalog, zavisi i od toga kako filozof razumije istoriju. Za Tanovićevo razumijevanje logike istorije, bitno je, između ostalog, njegovo suprotstavljanje i odbacivanje pozicija istorijskog apriorizma, bilo u njegovoj determinističkoj ili indeterminističkoj varijanti. »Međutim, Marksova vizija mogućeg humanog čovjeka je koliko optimistička toliko i realno revolucionarna, i uslovljena ljudskim požrtvovanjem da se izbori objektivno data mogućnost, a ne da se mirno i spokojno čeka predodređena i istorijski determinisana budućnost, raj na zemlji. Kada bi istorija bila strogo determinisana u ma kom pravcu, zašto bi se ljudi uopšte angažovali, zašto bi se borili da promijene njen pravac, zašto bi organizovali klasu i partiju, zašto bi izvodili revoluciju kada će sve i tako ranije ili kasnije doći na svoje mjesto. Marksovo shvatanje istorije nije fatalističko, nego dijalektičko prožimanje subjekta i objekta« (str. 122). Istorija, dakle, nije ničim i *a priori* predodređena. Ona nije unaprijed ni progresivna, ni regresivna. Autor se suprotstavlja kako aprioristički shvaćenom istorijskom optimizmu tako i apriorisički shvaćenom nihilizmu u istoriji. Istorija je polje mogućnosti. »Moguć je i progres i regres, moguće je održanje i uništenje. Budućnost je potpuno otvorena, čak vrlo neizbježna, i, ako apstrahujemo sile izvan čovjeka, sudbina ljudskog roda bitno zavisi od samih ljudi« (str 154). Iz takvog shvatanja istorije izvodi se marksističko razumijevanje morala, moralne odgovornosti pojedinca i čovječanstva i šanse za moralni

Digitized by Google

život. Međutim, ovakvo shvatanje istorije u filozofskoj koncepciji Arifa Tanovića ima poseban značaj i u jednom drugom pogledu. Naime, riječ je o tome da ono omogućava autoru da svoje promišljanje moralnog fenomena provodi kroz *kategoriju historijskog posredovanja*. A ona mu omogućava stvaralačku kritiku apstraktnog humanizma, etičkog romantizma i svih njihovih teorijskih, a onda i praktično-političkih implikacija. Navodimo jedno mjesto na kome je na djelu kategorija istorijskog posredovanja što omogućava, s onu stranu moralizma ili moralnog defetizma, da se razumije moralna situacija u socijalizmu: »Novi socijalistički, zapravo opšteljudski, humanistički moral ipak izrasta iz novonastajućih društvenih samoupravnih odnosa. Afirmiše se cijenjenje rada i na stvaralačkom radu zasnovano dostojanstvo ličnosti, zatim solidarnost ljudi, požrtvovanost i pravičnost, zajedništvo, što se potvrđuje u bezbroj primjera, naročito u kritičnim trenucima. Nove moralne navike se ne stvaraju tako brzo kao fabrike. Potreban je odgoj novih generacija, a zna se da i vaspitače treba vaspitavati. Također, puko moralisanje malo znači bez ljudskog moralnog čina, kao što se ni izgrađivanje samoupravljačke svijesti ne smije prepustiti samo spontanosti i stihiji. Potrebno je istovremeno mijenjanje društvenih odnosa i idejno i moralno usmjeravanje, posebno je neophodna saglasnost principa i ponašanja« (str. 147). Smisao za razumijevanje značenja i primjena kategorije istorijsko-dijalektičkog posredovanja između teorije i prakse, između etičke ideje i moralnog djelovanja je upravo ono što izdvaja ovog autora od niza drugih mislilaca moralnog fenomena kod nas, koji, nemajući sluha za ovu bitnu kategoriju marksističkog načina mišljenja, najčešće završavaju u moralnom dogmatizmu ili moralnom nihilizmu, u odnosu na moralnu situaciju u našem društvu.

Rekli smo da autor svoju etičku misao utemeljuje i situira i unutar šire antropološke koncepcije. Jedna od bitnih odrednica autorovog shvatanja čovjeka sadržana je i u slijedećem stavu: »Nikada nisam prihvatao apstraktno humanističku, zapravo romantističku tezu da je čovjek isključivo stvaralačko biće. Naprotiv, više puta pisao sam o tome da je čovjek bitno protivrječno biće produktivne prakse, da je bio, još uvijek je i najvjerovatnije biće i dalje i destruktivno i stvaralačko biće, ali on treba da bude što je moguće više stvaralačko biće, a što je i moguće ostvariti u dugoj istorijskoj perspektivi« (str. 121). Paralelno sa odbacivanjem apstraktne i romantičarske antropologije autor odbacuje metafizički antropologizam kao koncepciju koja čovjeka tumači isključivo transhistorijskim kategorijama dobra i zla. Dakle, za Arifa Tanovića i istorija i čovjek su prostor mogućnosti i ničim unaprijed zaključeno polje alternativa. Ništa nije unaprijed zagarantovano. Filozofski aprioriz am u razumijevanju čovjeka i istorije ne može biti osnova marksistički shvaćene antropologije, a time ni etičkog fenomena. I jedno i drugo je moguće, i kompozicija i dekompozicija, i konstrukcija i dekonstrukcija historije i ljudskog života. U tim alternativama čovjek treba da radi na afirmaciji svoje stvaralačke dimenzije, ali uvijek unutar konkretno-historijskih mogućnosti. »Stvaralaštvo je čovjekova bitna mogućnost nasuprot destruktivnosti i zato je i moralna, bolje reći ljudska obaveza da se podstiče stvaralaštvo u čovjeku« str. (121).

Kada je riječ o teorijskim vanetičkim pretpostavkama razumijevanja moralnog fenomena i konstituiranja marksističke etike, što su vezane za filozofsku koncepciju istorije i čovjeka, onda bi se mogla dati i jedna sugestija. Naime, utemeljenje savremene etičke teorije marksističke orijentacije nije više moguće samo na osnovu neke slike istorije i čovjeka, odnosno unutar filozofije istorije i filozofske antropologije. To jesu bitne ali ne i dovoljne pretpostavke. To jeste tradicionalni filozofski horizont razumijevanja moralne prakse čovjeka, ali on, sa stanovišta suvre-

Digitized by Google

mene ljudske situacije, nije više dovoljan. Treba tu uvesti, najmanje, još dvije pretpostavke.

Prvo, filozofsko razumijevanje moderne moralne prakse mora poći od činjenice da je danas dominantan *moral razmjenske svijesti*, i da to on jeste bez obzira na svojinske oblike reprodukcije života. Filozofija u cjelini, a posebno moralna filozofija ne može više ignorirati činjenicu robnog oblika egzistencije rada i čovjeka. Ona iz nje mora izvlačiti određene reperkusije, svoju inspiraciju i *osnove* i *predmet* svoje kritičke misli. *Misaono obuhvatiti i razumjeti moralnu praksu razmjenske svijesti — to bi morao biti prevashodni zadatak moderne filozofske teorije morala.* Na žalost, najveći dio jugoslavenske, a posebno moralne filozofije ne dopire u svojim interesovanjima do ovog svijeta robnog oblika ljudske egzistencije i do ponora i humanih mogućnosti još zadugo, nužne egzistencije čovjeka razmjenske svijesti koja se ne može prevazići.

Druga tendencija, koju savremena praktična filozofija, a posebno filozolija morala, mora uzimati u obzir u analizi ukupne, a time i moralne prakse čovjeka, obuhvata egzistenciju i disperziju naučnog racionaliteta i transformaciju svijeta u svijet tehnike. Mnogi istraživači savremene nauke i tehnike u svom odnosu prema ljudskoj situaciji pokazuju da mnogobrojni elementi i sadržaji, individualne i socijalne etičke teorije iz evropske humanističke tradicije postaju anahroni ili, kako kaže, na primjer, Ginter Anders, čak i smiješni.

Naime, bez obzira na radikalizam mnogih teza Gintera Andersa, ipak filozofija, a posebno etička teorija, mora kao, svoju inspiraciju u pogledu promišljanja mogućnosti moralnog života danas i humanističkih vrijednosnih orijentacija savremenog čovjeka, uzeti u obzir činjenicu da je savremeni svijet tehnički, što, kako kaže Ginter Anders, »ide toliko daleko da više ne smemo reći da u našoj istorijskoj situaciii postoji, između ostalog, i tehnika, već moramo reći: u stanju sveta, nazvanom »tehnika«, istorija se odigrava, odnosno tehnika je postala subjekt istorije, s kojom smo mi još samo »sa-istorijski«.[3] A bitnu odrednicu treće industrijske revolucije, koja je dovela do toga da svijet postane tehnički i da čovjek sve više egzistira u svijetu tehnike (a ne tehnika u svijetu čovjeka), čini ideja i praksa da je ono što je moguće proizvesti postalo i obavezno, da je ono što je proizvodljivo samim tim i proizvedeno, da je ono što se može ili moglo proizvesti, odnosno napraviti, da je to i trebalo i treba napraviti. Implikacije ovakve scijentističko-tehničke ideje i prakse po moralnu praksu čovječanstva i po mogućnosti filozofske konstitucije marksističke etičke teorije sasvim su nove, i njihovom razumijevanju ne mogu više pomoći tradicionalne individualne i socijalne etičke teorije. Tehničkom svijetu, koji ne proizvodi po kriterijumima ljudskih potreba, nego ono što je proizvodljivo, svijetu u kome proizvodljivost nečega legitimira i njegovo proizvođenje, bez obzira na istinske ljudske potrebe i posljedice po sudbinu čovječanstva, neophodna je nova i suvremenija etička teorija.

Naveli smo neke ideje Gintera Andersa više kao ilustraciju potrebe da se filozofija, a posebno u svojoj etičkoj verziji, odlučnije okreće ka suvremenosti, koju, između, ostalog, čini i u bitnome određuje i tehnička zbilja. To je više ilustracija teze da se moderna etička teorija ne može više izvoditi iz tradicionalnih pretpostavki, iz jednostavnog razloga što ekspanzija robnog oblika egzistencije ljudi na planetarnom nivou i nezaustavljiva ekspanzija scijentističko-tehničke zbilje u cijelom svijetu čovjeka i čovječanstva stavljaju pred, u dosadašnjoj historiji, nepoznate dileme i iskušenja, puteve i alternative. Zato ovaj povijesni novum i traži predmetnu preorijentaciju moderne marksističke filozofije, kako bi i ona mogla dati duhovni doprinos razumijevanju humanističkih alternativa sadrža-

[3] Ginter Anders, *Zastarelost čoveka*, »Nolit«, Beograd, 1985, str. 9.

Digitized by Google

nih u potencijalima, još uvijek, nužne robne i tehničko-scijentističke supstancije modernog društva i čovječanstva. Treba napomenuti da ova sugestija premašuje sadržinu i ambicije etičke koncepcije knjige o kojoj je riječ i da se više odnosi, u principijelnom smislu, na stanje u filozofiji općenito, i u moralnoj filozofiji posebno, kako na našim prostorima tako i u svjetskim relacijama.

Esad Zgodić

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

CENA 200.— DIN.

Digitized by Google

YU ISSN 0560-6675

HX
8
.S6M

Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

...v. of Mich.
NOV 6 1986
Current Serials

7-8
1986

Digitized by Google

Izdavački savet

Miljan Radović (predsednik), članovi: Živan Berisavljević, Ali Dida, Zdravko Grebo, Trpe Jakovlevski, Milija Komatina, Vjekoslav Koprivnjak, Ivan Kristan, Jakov Lazaroski, Milan Mali, Augustin Papić, Stanimir Petrović, Đorđe Popović, Miran Potrč, Milan Rakas, Radoslav Ratković, Milosav Simić, Vladimir Sruk, Branislav Šoškić, Stipe Šuvar

Uređivački odbor

Stipe Šuvar (glavni i odgovorni urednik), Milija Komatina (zamenik glavnog i odgovornog urednika), članovi: Zdravko Grebo, Trpe Jakovlevski, Vjekoslav Koprivnjak, Ivan Kristan, Milan Mali, Đorđe Popović, Milosav Simić

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIRO »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 2.400 dinara. Za inostranstvo 4.800 dinara

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu: SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-603-15229, poštanski fah 233

Rukopisi se šalju na adresu:

Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061

Rukopisi se ne vraćaju

Odeljenje pretplate: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061, lokal 780

Štampa: BIGZ, Beograd, Bulevar vojvode Mišića 17

Digitized by Google

YU ISSN 0560-6675

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Godina XXIX
1986. Broj 7—8

Sadržaj

Vidoje Žarković
Savez komunista Jugoslavije u borbi za dalji razvitak socijalističke, samoupravne i nesvrstane Jugoslavije 3

Fuad Muhić
Diferencijacija u SKJ, neformalni centri moći i radnička većina 44

Mijat Šuković
Teorijske i praktične konsekvence principa jednoglasnosti 67

Žarko Bulajić
Tržište u savremenom razvijenom kapitalizmu 81

Mileva Filipović
Neki aspekti različitog shvatanja nauke kao proizvodne snage 98

Ranko Petković
Proces podruštvljavanja spoljne politike Jugoslavije 106

Portreti

Antonio Rubi
Mir, razvoj i novi internacionalizam — doprinos Enrika Berlinguera 117

Prikazi

Muslija Muhović
Dr Šefko Međedović: Politika i revolucija (Prilog istraživanju Lenjinove političke misli) 132

Stjepan T. Šimić
Dr Ivan Cvitković: Ko je bio Alojzije Stepinac 135

Jovan Teokarević
John Naisbitt: Megatrendovi — deset novih smjerova razvoja koji mijenjaju naš život 138

Digitized by Google

Содержание

Видое Жаркович

Союз Коммунистов Югославии в борьбе за дальнейшее развитие социалистической, самоуправляемой и неприсоединенной Югославии 3

Фуад Мухич

Дифференциация в СКЮ, неформальные центры мощи и рабочее большинство 44

Мият Шукович

Теоретические и практические консеквенции принципа единогласия 67

Жарко Булаич

Рынок в современном развитом капитализме 81

Милева Филиппович

Некоторые аспекты различного понимания науки как производительной силы 98

Ранко Петкович

Процесс обобществления внешней политики Югославии 106

Портреты

Антонио Рубби

Мир, развитие и новый интернационализам — вклад Энрико Берлингвера 117

Рецензии 132

Contents

Vidoje Žarković

The League of Communists in the Struggle for the Further Development of Socialist, Self-managing and Nonaligned Yugoslavia 3

Fuad Muhić

Differentiation in the League of Communists of Yugoslavia, Informal Centres of Power and the Worker Majority 44

Mijat Šuković

The Theoretical and Practical Consequences of the Principle of Unanimity 67

Žarko Bulajić

The Market in Contemporary Developed Capitalism 81

Mileva Filipović

Some Aspects of the Different view towards Science as a Force of Production 98

Ranko Petković

The Process of Socialization of the Foreign Policy of Yugoslavia 106

Portraits

Antonio Rubbi

Peace, Development and the New Internationalism — A Contribution by Enrico Berlinguer 117

Reviews 132

Digitized by Google

Vidoje Žarković

Savez komunista Jugoslavije u borbi za dalji razvitak socijalističke, samoupravne i nesvrstane Jugoslavije*

I

Ovih dana navršiće se 45 godina od istorijskog poziva KPJ na oružani ustanak, 4. jula 1941. godine, kojim su komunisti na čelu sa Titom preuzeli odgovornost za sudbinu Jugoslavije.

Masovnim herojizmom i radnim pregalaštvom, uz ogromne napore, odricanja i žrtve — radnička klasa, narodi i narodnosti naše zemlje, sa Savezom komunista Jugoslavije kao idejnim i političkim predvodnikom su za te četiri i po decenije iz temelja izmijenili lik naše zemlje.

Izvojevali smo veličanstvenu pobjedu i oslobodili zemlju od fašističkih okupatora. Izgradili smo čvrstu osnovu novog društvenog uređenja zasnovanog na društvenoj svojini i socijalističkom samoupravljanju. Jugoslavija se razvila i ojačala kao zbratimljena, socijalistička samoupravna federativna zajednica, koja svojim građanima i narodima i narodnostima obezbjeđuje punu ekonomsku i političku afirmaciju i nacionalnu ravnopravnost. Učvrstili smo nezavisnost i međunarodni položaj zemlje. Jugoslavija je dala veliki doprinos borbi za mir i ravnopravne međunarodne odnose i postala jedan od faktora stabilnosti u svijetu.

Autentičnom revolucijom i razvojem socijalističkog samoupravljanja otvorili smo nove perspektive razvitka socijalizma i doprinijeli izgrađivanju odnosa ravnopravne saradnje i solidarnosti svih progresivnih snaga savremenog svijeta.

* Referat na 13. kongresu SKJ.

Digitized by Google

U periodu između 1947. i 1985. godine društveni proizvod Jugoslavije uvećan je preko sedam puta, obim industrijske proizvodnje 17 puta, a broj zaposlenih u društvenom sektoru više od pet puta. Izvršena je ekspanzija u razvoju školstva, zdravstva, kulture i naučnog stvaralaštva. Stasala je moderna radnička klasa, naučno-tehnička i stvaralačka inteligencija u svim oblastima materijalne i duhovne kulture, čije su potencijalne snage i mogućnosti u stanju da izvrše zaokrete u pravcu najsavremenijeg materijalnog progresa i daljeg razvoja socijalističkog samoupravljanja. Svaki kraj naše zemlje doživio je materijalni i kulturni preporod. Politikom podsticanja razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosova, postigli smo velike rezultate u jačanju proizvodnih snaga i ekonomske osnove ravnopravnosti naroda i narodnosti.

Pripadamo najužem krugu zemalja koje su utemeljile politiku nesvrstavanja, čijoj smo afirmaciji i razvoju dali trajan i opšte-priznati doprinos. Pokret nesvrstanih se u proteklih 25 godina otkako je osnovan, uprkos iskušenjima kroz koja je i sam prolazio, potvrdio kao nezamenjiv činilac u borbi za mir i ravnopravnu međunarodnu saradnju; kao demokratska i progresivna snaga u svjetskoj politici. Svojom aktivnošću u pokretu nesvrstanih zemalja Jugoslavija je stekla poštovanje i visoki ugled u svijetu.

Sve ove i druge rezultate ostvarili smo na ratnom zgarištu i pustoši, u uslovima naslijeđene ekonomske i druge zaostalosti, žilavog otpora pristalica snaga poraženih u revoluciji, etatističko-birokratskih i tehnokratskih suprotstavljanja novim samoupravnim procesima i veoma nepovoljnih međunarodnih okolnosti.

Ostvarili smo ih i uz mnoge naše greške koje su dovele do narastanja nerealnih ambicija u razvojnoj politici, prebrzog i stihijnog raslojavanja sela, poremećaja u materijalnoj strukturi privrede, velikog i neodgovornog zaduživanja u inostranstvu, nedovoljno racionalne upotrebe sredstava iz vlastitih i inostranih izvora i potrošnje iznad realnih materijalnih mogućnosti.

Zato SKJ na svoj Trinaesti kongres ne izlazi samo s velikim tekovinama i nespornim rezultatima, već i s bremenom zaoštrenih ekonomskih problema i društvenih protivrječnosti. Suočeni smo sa stagnacijom u razvoju, sa slabljenjem jedinstva jugoslovenske zajednice i SKJ, s porastom deformacija i odstupanja od proklamovanih ciljeva i narušavanja nekih društvenih normi i vrijednosti koje smo afirmisali u revoluciji. Sve je to postepeno utiralo put sadašnjoj ekonomskoj krizi i kriznom stanju u drugim oblastima društvenog života.

Uzroci ekonomske krize nastajali su znatno prije Dvanaestog kongresa SKJ. Uslijed neostvarivanja suštinskih ciljeva reforme iz 1965. godine proširili su se subjektivizam i voluntarizam u ekonomskoj i razvojnoj politici i privredni razvoj na ekstenzivnim osnovama. Napuštajući etatističko-centralistički sistem, nijesmo paralelno izgrađivali i razvijali sistem samoupravnog društvenog

Digitized by Google

planiranja. Napuštajući etatistički način koncentracije i usmjeravanja sredstava društvene akumulacije, nijesmo razvili sistem samoupravne koncentracije tih sredstava. To je ojačalo stihijne i autarkične tendencije i produbilo disproporcije u materijalnoj strukturi naše privrede. Tome su mnogo doprinijela i dugogodišnja neracionalna ponašanja u agrarnoj i energetskoj politici, neujednačeni opšti uslovi privređivanja i veoma sporo prilagođavanje ekonomske politike promjenama na svjetskom tržištu, koje su za nas bile nepovoljne.

U neposredne uzroke ekonomske krize spada, svakako, i ekspanzija investicija u periodu 1976—1980. godine sa olakim i neorganizovanim zaduživanjem u inostranstvu i nedovoljnom sposobnošću da se ta sredstva koriste što efikasnije i racionalnije, prije svega za izgradnju kapaciteta koji će povećati izvoz i devizni priliv.

Do svega toga je došlo ponajviše zato što je razvoj društveno-ekonomskih odnosa dobrim dijelom krenuo putem koji je odstupio od suštinskih opredjeljenja Ustava SFRJ i odluka Desetog i Jedanaestog kongresa SKJ. Umjesto jačanja moći i uticaja samoupravno organizovanih radnika i radnih ljudi u udruženom radu, u upravljanju svim tokovima društvene reprodukcije, došlo je do jačanja etatizma, novih oblika otuđivanja dohotka od radnih ljudi i slabljenja materijalne osnove samoupravljanja. Umjesto samoupravne integracije rada i sredstava na osnovama interesa radnika i radnih ljudi i čvršćeg ujedinjenja svih materijalnih i ljudskih potencijala zemlje, svjedoci smo grupnosvojinskih tendencija, razbijanja jedinstvenog jugoslovenskog tržišta, opasne prakse zatvaranja privrednog razvoja u republičke, pokrajinske, pa i opštinske okvire, sa nacionalnim, kulturnim i drugim podvajanjima.

Do raskoraka između postavljenih ciljeva i prakse došlo je zbog ozbiljnih slabosti u radu SKJ i ostalih subjektivnih snaga na ostvarivanju ustavnog koncepta izgradnje i razvoja proizvodnih odnosa socijalističkog samoupravljanja.

Procesi decentralizacije funkcija federacije koji su započeti ustavnom reformom, nijesu se ostvarivali i kao procesi deetatizacije radi bržeg razvoja socijalističkog samoupravljanja i jačanja jedinstva jugoslovenske zajednice na tim osnovama, već kao procesi jačanja decentralizovanog etatizma koji su doveli do novih prepreka razvoju samoupravljanja i do sve većeg slabljenja kohezije i jedinstva privrede i zemlje.

Mnoga privredno-sistemska rješenja i mjere razvojne i ekonomske politike, donijeti poslije ustavne reforme, podsticali su teritorijalizaciju i zatvaranja, umjesto da motivišu radnike u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada da efikasno i racionalno ostvaruju društvenu funkciju upravljanja sredstvima i tokovima društvene reprodukcije. To je pogodovalo jačanju grupno-svojinskih tendencija u organizacijama udruženog rada, njiho-

Digitized by Google

vom autarkičnom razvoju, odvajanju samoupravnih prava od samoupravljačkih obaveza i odgovornosti, krupnim slabostima u sistemu raspodjele i sličnom.

S druge strane, SKJ i ostale subjektivne snage nijesu stalno i dovoljno odlučno ulagale napore u razvoj socijalističkog samoupravljanja kao integralnog društvenog odnosa i kao sistema slobodnog udruženog rada. Nijesu se odlučno borili za razvoj samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa na cijelom lancu rada i stvaranja — od osnovne organizacije udruženog rada, preko radnih i složenih organizacija do pokrajina, republika i Federacije. Samo dio odluka iz domena upravljanja opštedruštvenom reprodukcijom donosi se neposredno na nivou organizacija udruženog rada. Veliki dio tih odluka, naročito onih koje se odnose na najznačajnija ekonomska i druga pitanja opštedruštvene reprodukcije se, po prirodi stvari, donose na nivou globalnog društva. Radnici i radni ljudi nijesu na odgovarajući način samoupravno povezani i organizovani da bi mogli i ta pitanja da preuzmu u svoje ruke, da iz te sfere potisnu etatističko-birokratske snage i onemoguće stihiju. Time se, neizbježno, prepušta prostor birokratskom etatizmu. On se javlja kao realna snaga koja donosi odluke o globalnim pitanjima opšte društvene reprodukcije i arbitrira u rješavanju sukoba interesa u društvu. U tim uslovima često se i sami radnici u udruženom radu, nepovezani dohodovnim interesima, a pod prijetnjom još veće stihije — u mnogo čemu prepuštaju starateljstvu birokratije.

Etatistički birokratizam može se i mora razoriti samo energijom radničke klase, koja se oslobađa i pokreće procesima samoupravnog udruživanja rada i sredstava i slobodnog samoupravnog organizovanja na jedinstvenom jugoslovenskom privrednom prostoru i u uslovima funkcionisanja jedinstvenog jugoslovenskog tržišta. Pred takvom snagom smanjuju se mogućnosti otuđivanja dohotka i vlasti od samoupravno organizovanih radnika i radnih ljudi. Zato se birokratsko-etatističke snage suprotstavljaju tim procesima i koče ih gdje god mogu, služeći se pri tom svakojakim ideološkim oblandama, a najčešće širenjem straha da će oni ugroziti nacionalne interese i ojačati unitarizam.

Birokratski etatizam je utirao put sve većem voluntarizmu u ekonomskoj i razvojnoj politici, parcelisanju privrednog razvoja, zatvaranju društveno-političkih zajednica i sukobima između njih, diobama tržišta, pa i same radničke klase. To je, dakako, slabilo jedinstvo zemlje i materijalnu osnovu socijalističkog samoupravljanja, kao i motivisanost radnika za veću i bolju proizvodnju i produktivnost rada. Sve je to neizbježno vodilo zaostajanju u ekonomskom i društvenom razvoju Jugoslavije i svih naših republika i pokrajina i produbljavanju ekonomske krize i kriznog stanja u društvu.

Savez komunista Jugoslavije nije blagovremeno i na pravi način vodio borbu protiv ovakvih tendencija koje su dovele do

Digitized by Google

krize i koje su u najdubljem protivurječju sa procesima revolucionarnog preobražaja jugoslovenskog društva na osnovama socijalističkog samoupravljanja. Nije podsticao i usmjeravao radničku klasu i radne ljude da se uhvate u koštac sa njima, u samom začetku, kako bi blagovremeno eliminisali društveno-ekonomske osnove na kojima se reprodukuje etatizam i otklanjali žarišta krize. I sam je duže vremena bio sputan kolebanjima, nejedinstvom i liberalističkim iluzijama da će sistem sam po sebi onemogućiti takve tendencije i zaustaviti nepovoljna ekonomska i društvena kretanja. Ovo vjerovanje u spontano dejstvo sistema počiva na njegovoj apsolutizaciji do koje dolazi uvijek kada se zaboravlja da revolucionarni preobražaj društva ne počiva samo na sistemu, već i na stalnoj borbi organizovanih snaga socijalističke svijesti za sam taj sistem, za njegovo dinamično i efikasno funkcionisanje, za očuvanje i obogaćivanje tekovina i vrijednosti revolucije.

Mnoge organizacije SK su se identifikovale sa posebnim interesima, a njegova rukovodstva, zajedno sa državnim organima svojih društveno-političkih zajednica i poslovodnim organima u organizacijama udruženog rada, bili su često nosioci etatističko-tehnokratskih tendencija. Birokratsko-etatističke, partikularističko-egoističke, grupnosvojinske i nacionalističke tendencije u društvu su nagrizale i SKJ, slabeći njegovo idejno i akciono jedinstvo. Organizacije SKJ, opterećene takvim slabostima, ako tako produže neće moći da budu činilac integracije, već naprotiv — činilac dezintegracije; neće moći da pokreću radničku klasu i radne ljude u borbu protiv etatizma i birokratizma, jer su i same dio etatističkih struktura i nosioci etatističkih odnosa.

Paralelno s pojavama ekonomske krize i kriznog stanja u društvu, u idejnoj sferi su jačali retrogradni procesi u kojima se prepliću nastojanja da se obnove i elementi državnog socijalizma i elementi privatnovlasničkog građanskog društva. Počele su sve vidnije da se ispoljavaju antisocijalističke struje i ideologije koje uporno nastoje da, koristeći teškoće s kojima je društvo suočeno, kompromituju SKJ i sistem socijalističkog samoupravljanja, kako bi unijele idejno-političku konfuziju i defetizam u narod. Pod uticajem snažne desničarske propagande u svijetu i teškoća s kojima se nosimo, dižu glave i oni koji ne samo što negiraju sve rezultate naše radničke klase i radnih ljudi, već pokušavaju da stave pod sumnju i samu istorijsku opravdanost socijalizma, društvene svojine, socijalističkog samoupravljanja. Pragmatizam, voluntarizam, idejna tromost i nedovoljno idejno-političko jedinstvo u našim redovima ide im naruku.

Na dezintegrisanoj i samoupravno nepovezanoj privredi, nauci i drugim područjima ljudskog stvaralaštva, na snažnim grupno-svojinskim tendencijama — búde se i narastaju i malograđanski egoizam, potrošačka psihologija i sve grublji nasrtaji na društvenu imovinu.

Ovakva kretanja u društvu su uslovila da se i u samom Savezu komunista osjećaju primjese onih idejno-teorijskih shvatanja koja

Digitized by Google

imaju oslonac u ideologiji etatističkog birokratizma ili građanskog liberalizma. Poklici tih shvatanja optužuju sistem socijalističkog samoupravljanja kao osnovni uzročnik kriznog stanja, iako je istina obrnuto — ključni problem je u tome što se taj sistem sporo razvija i nedosledno ostvaruje.

I nepovoljne međunarodne okolnosti su znatno doprinijele narastanju ekonomske krize u našem društvu. Postojeći međunarodni ekonomski poredak učinio je još dramatičnijom podjelu svijeta na bogate i siromašne. Milijarda ljudi živi ispod granice apsolutnog siromaštva, a desetine miliona godišnje umiru od gladi. Razvijene zemlje sve više primjenjuju protekcionističke mjere i zatvaraju svoja tržišta za proizvode nerazvijenih zemalja, pri čemu se obilato koriste ekonomske sankcije, embargo, blokade, trgovinske restrikcije i druga slična sredstva ekonomske i političke prinude.

Posljedice ovakvog stanja međunarodnih ekonomskih odnosa postale su razorne po privredu i stanovništvo zemalja u razvoju. Od 1980. do 1985. godine cijene sirovina, koje su glavni izvozni proizvod zemalja u razvoju, znatno su opale. U istom periodu višestruko su porasle kamatne stope. Za najveći broj zemalja dužnika dugovi su se pretvorili u nepodnošljiv teret. Sve to ima za posljedicu da je dohodak po stanovniku u zemljama u razvoju danas manji nego što je bio 1980. godine.

I naša privreda je pretrpjela velike štete uslijed nepravednih međunarodnih ekonomskih odnosa i protekcionističkih uslova robne razmjene na svjetskom tržištu. Nas je, osim u rijetkim slučajevima, teško pogodio pad cijena sirovina, kao i neprestani porast cijena proizvoda s visokim stepenom tehnološke obrade. Došlo je do daljeg pogoršanja odnosa između uvoznih i izvoznih cijena što je, podsjetio bih, trend koji već dugo traje. Naša ekonomska politika sporo se prilagođavala promjenama na svjetskom tržištu, sporo smo se organizovali u cilju odbrane i zaštite od ovakvih tendencija i udara.

Savremeni svijet karakteriše i nova naučno-tehnološka revolucija, koja i našu zemlju stavlja pred nove izazove. U tom pogledu mi sve više zaostajemo. Nalazimo se, po mnogo čemu, na marginama te revolucije. Posljedice će biti još ozbiljnije ukoliko se što prije ne osposobimo da odgovorimo njenim izazovima i tako smanjimo zavisnost od uvoza licenci na dosadašnji način. U svemu tome najteže je to što nemamo jedinstvenu strategiju tehnološkog razvoja i što se još nijesmo organizovali da na ovom planu učinimo radikalne zaokrete.

Iz Izvještaja Centralnog komiteta se vidi da je SKJ u periodu između Dvanaestog i Trinaestog kongresa, u kome je došlo do kulminacije ekonomske krize i kriznog stanja u društvu, dublje, kritički i samokritički, osvijetlio to stanje, njegove najvažnije uzroke i puteve izlaska iz krize. Ovo međukongresno razdoblje je bilo period sazrijevanja svijesti o krizi i velikim opasnostima ko-

Digitized by Google

je ona nosi. Uloženi su ogromni napori u izgradnju i jačanje idejnog i akcionog jedinstva SKJ na demokratskim osnovama, kao najvažnijeg preduslova savladavanja kriznog stanja u društvu, i u razvijanje što šire aktivnosti u borbi za ekonomsku i političku stabilnost i dalji razvoj zemlje na osnovama socijalističkog samoupravljanja.

U tom periodu usvojen je Dugoročni program ekonomske stabilizacije kao program izlaska iz krize. Pripremljena je i Kritička analiza funkcionisanja političkog sistema. Donijeti su novi društveni planovi i programi razvoja. Centralni komitet SKJ, centralni komiteti SK republika i pokrajinski komiteti SK povećali su svoju aktivnost i utvrdili idejno-političke stavove o mnogim otvorenim pitanjima koja su opterećivala naše društvo i slabila idejno i akciono jedinstvo SKJ. Poslije 13. sjednice CK SKJ organizovana je opštepartijska rasprava koja je protekla u znaku otvorene kritičke analize unutrašnjih slabosti i nedostataka. Oštra kritička riječ posebno je upućena rukovodstvu SKJ. Pri svemu tome izražena je čvrsta vjera u programsku orijentaciju SKJ, u njegovu snagu i sposobnost da prevlada sopstvene slabosti i mobiliše društvene snage za izlazak iz teškoća. Kritika je imala mobilizatorski karakter: donijela je mnogo konkretnih saznanja i prijedloga o tome šta bi i kako trebalo raditi, a podstakla je i mnoge konkretne akcije. U istom duhu protekle su pretkongresne pripreme, kongresi SK republika i konferencije SK pokrajina, kao i konferencija Organizacije SKJ u JNA.

Zahvaljujući upravo toj i takvoj aktivnosti SK i ostalih organizovanih socijalističkih snaga u društvu i nepokolebljivom povjerenju radničke klase i radnih ljudi u programska opredjeljenja i strateške ciljeve SKJ, pojedini jako izraženi problemi i protivurječnosti u našem društvu nijesu u ovom periodu poprimili razmjere s mnogo težim političkim, socijalnim i ekonomskim posljedicama, a neki su prevladani ili su stavljeni pod kontrolu. Svojim idejno-političkim djelovanjem, Savez komunista je odlučujuće doprinio tome da se izlaz i svih naših teškoća traži i nalazi na kursu socijalističkog samoupravnog razvoja našeg društva i veće aktivnosti i odgovornosti njegovih legitimnih institucija.

Mada labilan i mali, ostvaren je izvjestan privredni rast, iako tendencije stagnacije i zaostajanja još nijesu prevladane. Otvoren je znatan broj novih radnih mjesta što, međutim, nije bilo dovoljno da se zaustavi porast nezaposlenosti. Povećana je pokrivenost uvoza izvozom i ostvaren suficit u platnom bilansu, što je omogućilo da se poboljša snabdjevenost tržišta sirovinama, reprom-aterijalom i nekim robama široke potrošnje i očuva spoljna likvidnost zemlje. Ostvareni su i početni rezultati u primjeni realnijih ekonomskih kriterija u privredni život i investicionu politiku. Sve je to doprinijelo jačanju svijesti o tome da naše velike teškoće možemo savladati i obezbjediti uspješan razvoj samo uz maksimalni oslonac na vlastite snage, bolji i kvalitetniji rad.

Digitized by Google

Može se reći da smo u znatnoj mjeri otpočeli da se prestrojavamo i učvršćujemo svoje redove u borbi za izlazak iz kriznog stanja.

Međutim, i pored početnih rezultata koji ohrabruju, nijesmo otklonili velike prijetnje kojima ekonomska kriza pritiska našu zajednicu. Napori u tom pravcu nijesu bili svugdje podjednaki. Bilo je dosta sporosti, oklijevanja i polovičnosti u sprovođenju zauzetih stavova. Članstvo SKJ je u opštepartijskoj raspravi ispoljilo veliku energiju i odlučnost u zahtjevima za radikalnijim zaokretima. Ispoljilo je svoju spremnost da u tome aktivno učestvuje, da ponese svoj dio odgovornosti. Ali se ta energija i ta odlučnost još nijesu u potpunoj mjeri slile u odgovarajuću društvenu akciju.

Uspješno ostvarivanje Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije pretpostavlja i imperativno zahtjeva više jedinstva, odlučnije i brže prestrojavanje na svim nivoima društvenog organizovanja, odgovornije ekonomsko ponašanje i širu praktičnu akciju na mobilisanju i aktiviranju svih potencijala društva. Treba, takođe, brže i smjelije otklanjati unutrašnje slabosti, nedosljednosti i nedograđenosti našeg političkog sistema koje smanjuju njegovu efikasnost i otežavaju uspješnije ostvarivanje Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije.

Zbog velike sporosti, neodlučnosti i nejedinstva u ostvarivanju Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, neki ekonomski, a sa njima i društveno-politički problemi, danas se ispoljavaju u oštrijem vidu nego u vrijeme njegovog donošenja. To su, pored ostalog: otuđivanje velikog dijela dohotka od onih koji ga stvaraju, uz pojačan uticaj raznih neformalnih grupa i vaninstitucionalnih činilaca na društvena kretanja; bujanje inflacije; opadanje standarda najsiromašnijih slojeva stanovništva; porast gubitaka a time i velikih teškoća u tekućoj reprodukciji; socijalno raslojavanje mimo kriterija raspodjele prema radu. U uslovima neblagovremenog, parcijalnog, nesinhronizovanog i nedosljednog ostvarivanja Dugoročnog programa, i neke neophodne mjere ekonomske politike — kao što su realna kamata i realni kurs dinara — dale su rezultate suprotne od onih koje smo željeli, naročito sa stanovišta rasta inflacije, osiromašenja materijalne osnove samoupravljanja u mnogim granama privrede i socijalnog raslojavanja.

Još uvijek postoje velika kolebanja u pogledu uloge i značaja robne proizvodnje i njenih zakonitosti, u borbi za ekonomsku stabilizaciju i razvoj socijalističkog samoupravljanja. Još nijesmo učinili odlučujuće zaokrete u pravcu potpunijeg korišćenja izgrađenih kapaciteta i radnog vremena, brže primjene naučno-tehnoloških dostignuća i efikasnijeg uključivanja u međunarodnu podjelu rada. Neprihvatljivo je to da se i u ovako teškoj socijalno-ekonomskoj situaciji neracionalno, pa i dogmatski, odnosimo prema poljoprivredi, turizmu i maloj privredi u čijem se bržem razvoju nalaze velike rezerve i mogućnosti za prevladavanje krize.

Digitized by Google

Danas je najvažniji zadatak društva i subjektivnih snaga na čelu sa SKJ — još veća mobilizacija radničke klase, radnih ljudi i svih progresivnih snaga u društvu na bržem savladavanju krize i otvaranju perspektive daljeg dinamičnog i stabilnog ekonomskog i društvenog razvoja zemlje. Od Saveza komunista se očekuje, i traži, da još više osvijetli konkretne puteve koji vode ka tome, da razvije još odlučniju akciju na uklanjanju svega što se suprotstavlja napretku, da širi vidike i prostore čovjekovih sloboda i njegovog stvaralaštva.

Centralni komitet SKJ je u dokumentima koje je predložio Trinaestom kongresu ukazao na to da se izlaz iz ovog stanja mora tražiti u intenzivnijem razvoju socijalističkog samoupravljanja kao cjelovitog društveno-ekonomskog odnosa; u odlučnijem ukidanju društveno-ekonomskih osnova etatizma, birokratske samovolje i zatvaranja; u bržem prelasku sa ekstenzivnog na intenzivni način privređivanja; u sve većem jačanju jedinstva jugoslovenske zajednice na osnovama socijalističkog samoupravljanja i pune nacionalne ravnopravnosti. To su jednodušno potvrdili i kongresi SK svih republika i konferencije SK pokrajina kao i konferencija organizacija SKJ u JNA. To su potvrdili i kongresi i konferencije svih naših društveno-političkih organizacija. To su također potvrdili i radni ljudi i građani na brojnim predizbornim skupovima na kojima su, kao i na izborima, masovno učestvovali.

Na kongresima i konferencijama SK, Sindikata, boraca i omladine — snažno je izražen zahtjev za jačanje jedinstva SKJ i zemlje u cjelini. A svi dobro znamo da to jedinstvo može jačati samo revolucionarnom akcijom koja stalno pokreće razvoj društvenih odnosa u pravcu komunističkog društva.

Zadatak je Trinaestog kongresa da jedinstvom ocjena uzroka kriznog stanja i naročito odgovorom na pitanja kako dalje, dá snažan doprinos idejnom jedinstvu SKJ, i tako podstakne njegovu revolucionarnu akciju. To je najvažniji politički uslov za izlazak iz krize i za dalji uspješan preobražaj našeg društva. Naš Trinaesti kongres treba da bude kongres jačanja socijalističkog samoupravljanja, kongres jačanja jedinstva zemlje i SKJ u borbi protiv naraslog etatizma, kongres akcije i sklada između riječi i djela.

Snagom i jasnoćom svojih stavova i opredjeljenja Trinaesti kongres treba da otvori perspektivu postepenog, ali dosljednog i sigurnog ostvarivanja dominacije radnika u udruženom radu nad tokovima društvene reprodukcije i političkim funkcijama društva, i da najavi beskompromisnu i efikasnu akciju za savladavanje svih prepreka koje stoje na putu dinamičnijem razvoju socijalističkog samoupravljanja. On treba da doprinese konkretnoj razradi programa akcije koju će radni ljudi prihvatiti i ostvarivati kao vlastitu praksu oslobađanja i udruživanja rada i na toj osnovi širenja svojih i društvenih sloboda. Iz takve prakse treba da niknu konkretni odgovori na pitanje kako da se maksimalno suze prostori za ostvarivanje posredničke uloge između radnog

Digitized by Google

čovjeka i rezultata njegovog rada od strane onih političkih i socijalnih činilaca koje na otuđenom dohotku grade svoj povlašćeni položaj, suprotstavljajući se socijalističkom samoupravljanju i istinskoj vlasti radničke klase.

Od Kongresa se očekuje da reafirmiše osnovna opredjeljenja Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije i doprinese povećanju aktivnosti i odgovornosti za njihovo brže i dosljednije ostvarivanje i time otvori perspektivu dinamičnijeg ekonomskog razvoja, zaustavljanja pada životnog standarda i svođenja socijalnih razlika na mjeru koja proističe iz primjene principa raspodjele prema rezultatima rada.

Za takav rezultat i uspjeh Trinaesti kongres ima pouzdan oslonac u Programu SKJ i Ustavu od 1974. godine, u odlukama poslednjih kongresa, u jasnoj i dugoročnoj viziji samoupravnog socijalističkog razvoja naše zemlje koju smo stvarali s Titom, Kardeljom i drugim velikanima naše revolucije. Suprotstavljajući se svim pokušajima napuštanja te vizije, SKJ je dužan da na svom Trinaestom kongresu dá svoj doprinos temeljitoj kritičkoj analizi funkcionisanja našeg privrednog i političkog sistema i djelovanja svih subjekata u njemu, posebno sopstvenog djelovanja, u cilju bržeg izlaska iz krize, stabilnijeg ekonomskog i društvenog razvoja zemlje i jačanja međunarodnog ugleda i uticaja SKJ i SFRJ.

II

Najvažniji zadatak Trinaestog kongresa je da svojim stavovima i odlukama doprinese da na djelu, a ne na riječima, na scenu društveno-ekonomskog i političkog života snažnije stupi naša radnička klasa — da socijalističko samoupravljanje ojača i u praksi efikasnije funkcioniše, dajući sve bolje rezultate u materijalnom i društvenom razvoju.

U našoj konkretnoj situaciji to, prije svega, znači da proizvodni odnosi i politički sistemi socijalističkog samoupravljanja svojim daljim razvojem i jačanjem treba brže da podstiču samoupravnu integraciju društva, da obezbijede efikasnije odlučivanje, racionalnije i intenzivnije korišćenje društvenih sredstava i bržu primjenu naučno-tehnoloških dostignuća. U praksi se moraju brže prevazilaziti svi oblici i tendencije prisvajanja društvene svojine na privatno-sopstvenički, grupnosvojinski i državno-svojinski način.

U tom cilju je neophodno da Savez komunista posvećuje prvorazrednu pažnju razvoju i jačanju samoupravljanja radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada. Potrebno je dosljednije ostvarivati suštinu njihovog ustavnog koncepta kao uslova neposrednog ostvarivanja samoupravnih prava, obaveza i odgovornosti radnika u upravljanju društvenim sredstvima i kao osnove

Digitized by Google

ostvarivanja delegatskog sistema i vlasti radnika u društvu u cjelini. Ako osnovne organizacije udruženog rada nijesu polazište neophodnog samoupravnog organizovanja i samoupravne integracije udruženog rada i društva, one ne mogu biti ni oslonac odlučujuće uloge radnika i radnih ljudi u svim tokovima društvene reprodukcije, niti nosioci savremene proizvodnje.

Savez komunista će se odlučno založiti za to da se dogradnjom sistema obezbijedi i utiče da se osnovne organizacije udruženog rada, kao djelovi radne organizacije, razvijaju kao zdravi ekonomski subjekti — kao robni proizvođači. Sistem društveno-ekonomskih odnosa treba da motiviše radnike u njima da se, radi efikasnijeg i racionalnijeg privređivanja društvenim sredstvima, preko radnih organizacija povezuju u šire asocijacije udruženog rada i da tako povećavaju proizvodnost svoga rada i dohodak; da više brinu o proširenoj reprodukciji i primjeni savremene tehnike i tehnologije; da što racionalnije upotrebljavaju sredstva akumulacije, ostvarujući njihovu samoupravnu koncentraciju u interesu stvaranja većeg dohotka; da obezbjeđuju rast životnog standarda i svih vidova potrošnje u skladu sa rezultatima rada i da snose ekonomsku i svaku drugu odgovornost za kvalitet svojih samoupravnih odluka. Unapređenjem sistema i akcijom subjektivnih snaga treba onemogućiti da se na račun zajednice pokrivaju bilo čiji gubici i promašaji koji su posljedica lošeg rada i autarkičnog i grupnosvojinskog ponašanja i odlučivanja.

U uslovima razvoja i izgradnje takvih društveno-ekonomskih odnosa bivaće sve jasnije da se suština samoupravljanja radnika u osnovnim, radnim i drugim organizacijama udruženog rada ne može ostvarivati kroz autarkiju i grupnosvojinsko ponašanje, jer su takve tendencije suprotne biću društvene svojine i socijalističkog samoupravljanja kao i potrebama savremenog razvoja proizvodnih snaga. One potkopavaju perspektivu i OUR-a i samoupravljanja u cjelini. U takvim uslovima će udruživanje rada i sredstava, unapređivanje sistema društvenog planiranja, briga o ostvarivanju samoupravnih obaveza i odgovornosti i o smanjivanju glomazne administracije u radnim organizacijama i u društvu postajati sve više egzistencijalna potreba radnika. Radnici će, u tim uslovima, razvijati i jačati radne organizacije kao tržišne subjekte i integralne plansko-razvojne cjeline sa povećanom ulogom u planiranju razvoja i ekonomskim odnosima sa inostranstvom i zalagaće se za razvijanje drugih oblika samoupravnog udruživanja i organizovanja.

Samoupravna integracija, ukoliko se zasniva na stvarnim interesima radničke klase i radnih ljudi, ne umanjuje slobodu i samostalnost subjekata te integracije u djelotvornom korišćenju svojih samoupravnih prava, već jača njihovu zajedničku moć. Samostalnost samoupravnih organizacija i zajednica, kada je u funkciji ostvarivanja suštine društvene svojine i samoupravljanja, činilac je napretka, ali kad postane snaga i oslonac autarkije i od-

Digitized by Google

brane grupnosvojinskih i egoističkih interesa — postaje njegova kočnica.

U našoj današnjoj situaciji, obilježenoj snažno izraženim tendencijama autarkije samoupravnih organizacija i društveno-političkih zajednica, od presudnog je značaja za sam sistem, koheziju i čvrstinu jugoslovenske zajednice i za naš ekonomski i društveni napredak da razvojem samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa jačaju integrativne funkcije socijalističkog samoupravljanja, međusobne veze, obaveze i odgovornosti djelova i cjeline — od osnovne organizacije udruženog rada, preko radne i složene organizacije i drugih samoupravnih asocijacija do pokrajina, republika i Federacije.

Ovakav kurs razvoja socijalističkog samoupravljanja imperativno zahtjeva i savremena naučno-tehnološka revolucija. Dezintegrisanost jugoslovenske privrede, njen autarkični razvoj i ekonomsko parcelisanje njenih djelova, u savremenim uslovima sve više postaju prepreka razvoju proizvodnih snaga i, samim tim, uzrok ekonomskog zaostajanja Jugoslavije. Održavanje takvog stanja ne samo što bi usporilo razvoj socijalističkog samoupravljanja, već bi vodilo i ka njegovom kompromitovanju.

Socijalističko samoupravljanje, ako se dosljedno razvija na stvarnim interesima radničke klase i radnih ljudi, jačaće političke, kulturne i ekonomske veze naših naroda i narodnosti i jedinstvo Jugoslavije, doprinosiće nacionalnoj ravnopravnosti i potpunijem korišćenju svih prednosti našeg jedinstva za brži i uspješniji privredni i društveni razvoj zemlje u cjelini i svih republika i pokrajina ponaosob. Socijalističko samoupravljanje i sve jača samoupravna integracija jugoslovenskog društva koja se temelji na udruživanju rada i sredstava — su osnovni uslov za jačanje slobode, nezavisnosti, ravnopravnosti i, konačno, srećnije budućnosti svakog našeg naroda i narodnosti i svakog čovjeka. Istorijski je interes radničke klase, a time i stvarni nacionalni interes najširih radnih slojeva u svakom našem narodu i narodnosti, da jača naše jedinstvo.

Polazeći od toga, SK će se u narednom periodu odlučnije zalagati za stvaranje uslova za brže samoupravno integrisanje jugoslovenske privrede i društva. On će svojom aktivnošću otklanjati birokratske prepreke tim procesima, sasijecaće korijene tendencijama autarkije i zatvaranja i podsticati razvoj sistema samoupravnog organizovanja radnika po logici njihove proizvodno-reprodukcione povezanosti i linijom daljeg razvoja delegatskog sistema.

Takav razvoj socijalističkog samoupravljanja ne može se ostvariti bez potpunijeg korišćenja mnogobrojnih mogućnosti koje pruža delegatski sistem za uključivanje najšireg kruga radnih ljudi i građana u donošenje i izvršavanje svih odluka u društvu. Danas u tom pogledu nedovoljno koristimo prednosti delegatskog sistema. Daleko smo od ostvarivanja njegove suštine. A suština

Digitized by Google

je u tome da se preko delegacija i njihovog povezivanja obezbijedi učešće radnika i radnih ljudi u odlučivanju na svim nivoima upravljanja privredom i drugim društvenim poslovima. Ostvarenju te suštine delegatskog sistema nijesu prilagođeni ni metod ni sadržaj rada SK, SSRNJ i ostalih društveno-političkih organizacija. Zato se ne ostvaruju ni samoupravna integrativna funkcija vijeća udruženog rada, ni samoupravna suština SIZ-ova u skladu sa ustavnim opredjeljenjima. Delegatski sistem je u mnogo čemu formalizovan. Njegovu revolucionarnu formu ne rijetko ispunjavaju konzervativni, etatistički i birokratski odnosi i sadržaji. Savez komunista je dužan da, slijedeći klasne ciljeve društva i vlastita revolucionarna opredjeljenja, poveća svoje napore u pravcu dosljednijeg ostvarivanja ustavnog koncepta delegatskog sistema i statutarnih načela o načinu djelovanja komunista u tom sistemu. Bez delegatskog odlučivanja kao suštine delegatskog sistema nema ni socijalističke demokratije, vladajuće pozicije radnika u društvu niti slamanja tehnokratizma i birokratizma.

Naša dosadašnja praksa je pokazala da je za efikasno ostvarivanje suštine delegatskog sistema od presudnog značaja svakodnevni, konkretni politički rad organizacija SK, SSRN, Sindikata, boraca i omladine u bazi društva i institucijama toga sistema.

Nezamjenjiva je uloga Socijalističkog saveza, kao fronta organizovanih demokratskih snaga i političke osnove socijalističke demokratije, u procesima delegatskog odlučivanja. Komunisti su dužni da se bore za takav rad i razvoj Socijalističkog saveza koji će obezbijediti da naš politički život bude bogatiji i masovniji, da se kroz demokratsku stvaralačku kritiku stalno traže i nalaze bolja rješenja i brže prevazilazi sve što je zaostalo i slabo, da se spriječava politika i praksa koje potiskuju inicijative, ograničavaju samoupravno odlučivanje i sputavaju čovjeka kao proizvođača i stvaraoca.

Savez komunista je dosljedan u svom opredjeljenju da se nijedno bitno pitanje od kojeg zavisi dalji razvoj našeg društva ne može uspješno rješavati bez angažovanja znanja i revolucionarnog entuzijazma mladih kroz naš politički i delegatski sistem.

Djelujući kroz samoupravne organe, delegatski sistem, SSRNJ i ostale društveno-političke organizacije Savez komunista treba da bude najznačajnija politička koheziona snaga u društvu. A on to može biti samo tako što će u svakoj konkretnoj situaciji, neprekidno osvjetljavati put koji vodi ka jačanju društvenog položaja radničke klase i radnih ljudi u sistemu sve razvijenije socijalističke demokratije i boriti se odlučno i nepokolebljivo za ona rješenja koja su u skladu s tim.

Uspješno funkcionisanje delegatskog sistema podrazumijeva javnost rada i objektivnu informisanost radnih ljudi i građana, samoupravnih organa, delegacija i delegata o cjelini društvenih kretanja. Zbog toga je neophodno da se na svim nivoima društvenog organizovanja i djelovanja izgrađuje takav društveni sistem

Digitized by Google

informisanja koji će biti u stanju da sve učesnike u procesu delegatskog odlučivanja blagovremeno i potpuno informiše o svim relevantnim društvenim pitanjima. Savez komunista se mora odlučnije suprotstavljati svim vidovima zatvaranja i raznih manipulacija kroz sistem informisanja, naročito u onim slučajevima kada se sebični i uski interesi ističu kao opštedruštveni.

S obzirom na veliki značaj javne riječi, socijalističke subjektivne snage moraju samoupravnom i političkom akcijom krčiti prostor odgovornoj društvenoj kritici, objektivnom informisanju koje će doprinositi razvoju samoupravnih odnosa i savlađivanju etatističko-birokratskih i malograđansko-liberalističkih deformacija. Potrebni su nam realna predstava o našoj stvarnosti i klasno usmjerena marksistička kritička misao.

Uloga države i njenih organa se posljednjih godina udaljavala od stavova SK razrađenih u Programu SKJ i rezolucijama prethodnih kongresa SK, i od ustavnih određenja. Svjesno i stihijno širila se uloga države i njena regulativa u tokove društvene reprodukcije, sprečavajući tako da se ostvaruje Ustavom utvrđena uloga radnih ljudi u udruženom radu. Istovremeno je slabila odgovornost i efikasnost državnih organa u onim oblastima društvenog života gdje je njihova uloga nezamjenjiva. To su društvena evidencija i kontrola, inspekcijske službe i, što je najvažnije, obezbjeđenje poštovanja ustavnosti i zakonitosti i striktnog izvršavanja zakona i odluka nadležnih organa i tijela. Takvo stanje se hitno mora mijenjati, jer ono sputava socijalističko samoupravljanje, a kod građana i radnih ljudi izaziva nesigurnost i opravdano nezadovoljstvo. Radni ljudi s pravom očekuju od Saveza komunista da povede odlučnu borbu protiv birokratske samovolje i takvih postupaka pojedinaca u državnim organima koji su u oštroj suprotnosti sa moralnim i pravnim normama našeg društva. Sve slučajeve neodgovornosti, mita i korupcije, veza i protekcije — treba odlučno i javno žigosati. Ovaj kongres treba da istakne zahtjev za osposobljavanje i najveću odgovornost izvršnih, upravnih, pravosudnih, inspekcijskih i svih drugih državnih organa, kao i zahtjev za sistematsku, politički odgovornu kontrolu rada tih organa i svakog pojedinca u njima.

Posljednjih godina se u ostvarivanju ustavnog koncepta jugoslovenske federacije susrećemo s mnogim problemima koji se ispoljavaju u veoma sporom usaglašavanju zajedničkih interesa u ekonomskoj i razvojnoj politici, i u razvoju privrednog i političkog sistema, u slabljenju jedinstva jugoslovenskog tržišta i u sve učestalijoj praksi neizvršavanja saveznih zakona. Sve je to dovelo do ozbiljnih teškoća u funkcionisanju Federacije, slabilo je efikasnost sistema u cjelini i snagu i jedinstvo jugoslovenske zajednice. Te pojave su izvor sve veće zabrinutosti i nezadovoljstva radnih ljudi i građana, svih naših naroda i narodnosti. One stvaraju pogodno tlo za širenje idejne konfuzije o karakteru jugoslovenske federacije i za iskrivljavanje stavova SKJ o tom krupnom pitanju.

Digitized by Google

Centralni komitet SKJ je cjelovito razmotrio problematiku ostvarivanja ustavnog koncepta jugoslovenske federacije i utvrdio idejno-političke stavove u kojima je iznijeta ocjena stanja i utvrđeni pravci neophodne društvene aktivnosti da bi se taj koncept brže i dosljednije ostvarivao. Tim stavovima je data puna podrška od strane komunista i radnih ljudi u pripremama za kongrese i konferencije SK republika i pokrajina i za Trinaesti kongres SKJ. Oni su potpunije razrađeni u Prijedlogu rezolucije.

Savez komunista Jugoslavije je u izgradnji jugoslovenske federacije uvijek dosljedno polazio od načela da treba stalno pronalaziti rješenja koja će omogućavati što veći stepen nacionalne slobode, ravnopravnosti i jedinstva na osnovama oslobađanja rada i razvoja socijalističkog samoupravljanja.

Jugoslovenska federacija nije rezultat nagodbe političkih struktura, niti sporazuma nacionalnih lidera. Nije ni tvorevina spoljnih faktora. Ona je stvorena u vatri narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije, kao izraz težnji svih jugoslovenskih naroda i narodnosti. Zato se i može uspješno razvijati samo na osnovama na kojima je i nastala — na jačanju nacionalne ravnopravnosti i vlasti radničke klase.

Zbog zastoja i teškoća u razvoju samoupravljanja, odnosno zbog jačanja etatizma, došlo je i do teškoća i konfuzija oko ostvarivanja ustavnog koncepta našeg federalizma.

Usljed jačanja policentričnog etatizma i birokratizma, integracija rada i sredstava ostala je u najvećoj mjeri zatvorena u republičke i pokrajinske granice. Republičke i pokrajinske privrede razvijale su se, uglavnom, kao zatvorene privredne strukture, razbijajući tako organsko jedinstvo privrede na jedinstvenom jugoslovenskom privrednom prostoru i tržištu. Oslabila je odgovornost republika i pokrajina za razvoj Jugoslavije, usporeno i otežano sagledavanje i usaglašavanje zajedničkih interesa. Usaglašavanja posebnih interesa koja prate politički pritisci i cjenkanja, zanemarivanje interesa drugih, a time i zajedničkih interesa, pa i olake optužbe za unitarizam ili separatizam — zavisno od zauzete političke pozicije — samo su pojavni oblici sukobljavanja raznih etatističkih centara moći koji odlučuju »u ime« radničke klase i koji teže da se predstave kao jedini pravi nosioci i zaštitnici nacionalnih interesa. Sve dok samoupravno organizovani radnici i radni ljudi ne budu nosioci i klasnih i nacionalnih interesa, odnosno dok se i klasni i nacionalni interesi ne budu izražavali kao jedinstveni interesi radnika i radnih ljudi, postoji i postojaće mogućnost podvajanja pa i suprotstavljanja tih interesa, bilo sa pozicija separatističkog nacionalizma ili sa pozicija dogmatsko-centralističke ideologije državno-svojinskog birokratizma.

Ove pojave i negativne tendencije u ostvarivanju koncepta jugoslovenske federacije prevazilaziće se u onoj mjeri u kojoj se kao nosilac interesa naroda Jugoslavije budu javljali samo-

Digitized by Google

upravno organizovani radnici, a ne republička, pokrajinska ili federativna birokratija, i u mjeri u kojoj se jugoslovenska privreda bude integrisala na samoupravnim osnovama, a Jugoslavija razvijala, u skladu sa ustavom, i kao samoupravna društveno-politička zajednica radnih ljudi i građana.

Rješenje za prevazilaženje tendencija i prakse sukobljavanja policentričnih etatizama ne smije se tražiti u jačanju saveznog etatističkog centralizma, već u razvoju socijalističkog samoupravljanja, u dosljednom ostvarivanju ustavne pozicije radnika u udruženom radu, u razvoju društveno-ekonomskih odnosa i političkog sistema koji će omogućiti odlučujući uticaj radnika i radnih ljudi u udruženom radu na donošenje odluka u skupštinama svih društveno-političkih zajednica, uključujući i Skupštinu SFRJ. Savez komunista će se energično suprotstaviti svim tendencijama koje zanemaruju činjenicu da je Jugoslavija višenacionalna zajednica ravnopravnih naroda i narodnosti u kojoj republike i pokrajine imaju nezamjenjivu ustavom utvrđenu ulogu. Suprotstavljaće se, isto tako, i onima koji gube iz vida činjenicu da je stalno jačanje jedinstva Jugoslavije i efikasno funkcionisanje organa federacije — zajednički interes svih naših naroda i narodnosti, svakog našeg radnog čovjeka.

Stavovi CK SK Jugoslavije o jačanju jedinstva i zajedništva u SR Srbiji bitno su doprinijeli otklanjanju nagomilanih problema i uspješnijem ostvarivanju ustavne koncepcije SR Srbije, socijalističkih autonomnih pokrajina i naše federacije, kao i jačanju jedinstva SK Srbije i SK Jugoslavije. Komunisti i svi radni ljudi SR Srbije, SAP i Jugoslavije u cjelini traže da se, dosljednije i odlučnije, nastavi aktivnost na sprovođenju tih stavova.

Polazeći od ocjene da ozbiljno kasnimo i zaostajemo u ostvarivanju stavova Jedanaestog kongresa SKJ u razvoju političkog sistema i o postojanju velikog raskoraka između Ustavom utvrđene suštine političkog sistema i onoga što se zbiva u praksi, SK je inicirao kritičku analizu funkcionisanja političkog sistema. Rad na ovoj analizi i javna rasprava o njoj su doprinijeli da se prevaziđu mnoge razlike i sporovi. Postignuta je saglasnost u pogledu mnogih značajnih pitanja funkcionisanja i daljeg razvoja političkog sistema, kao i veliko jedinstvo u ocjeni da je takvo kritičko analiziranje i praćenje djelovanja političkog sistema nezavršen i dugoročni proces stvaralačkih traganja za prostorima i putevima deetatizacije, oslobađanja rada i izgradnje asocijacija slobodnih proizvođača. Neophodno je da se što prije ostvare sve one promjene u samoupravnim i pravno-institucionalnim normama i ponašanju subjekata sistema, na koje je ukazano u Kritičkoj analizi i javnoj raspravi. Kroz argumentovanu raspravu u nadležnim organima treba što prije zauzeti stav o onim konkretnim pitanjima o kojima su tokom javne rasprave dati različiti predlozi. Naravno riječ je o predlozima kojima je cilj uspješniji razvoj sistema na osnovama socijalističkog samoupravljanja i pune nacionalne ravnopravnosti.

Digitized by Google

Poučeni negativnim iskustvom dosadašnjeg zaostajanja u razvoju političkog sistema ubuduće treba da budemo još kritičniji prema vlastitoj praksi, da bismo uspješnije realizovali naše strateške ciljeve u razvoju socijalističkog samoupravljanja. Jer, Savez komunista je odgovoran ne samo za istorijski smisao idejnih opredjeljenja koja nudi, već i za razvoj političkog i ekonomskog sistema, institucija i odnosa u kojima će se ta opredjeljenja realizovati. To ga obavezuje da, s pozicija onoga ko mora da vidi više i dalje, kritički procjenjuje kuda se i kako društvo kreće i da li postojeća sistemska i druga rješenja odgovaraju dugoročnim interesima i potrebama radničke klase. Klasno-oslobodilačka suština samoupravljanja ne bi se mogla ostvariti ako bi bila lišena napora njenih socijalnih i političkih nosilaca da na promjeni postojećih rješnja i odnosa stvaraju nove — razvijenije, demokratskije i humanije odnose.

U periodu između dva kongresa, SKJ, SK Srbije i SK Kosova — a i sve ostale organizovane socijalističke snage — ulagali su velike, mada ne uvijek i dovoljne napore za stabilizovanje društvenih i političkih prilika u SAP Kosovu i otklanjanje posljedica kontrarevolucionarnog djelovanja albanskih nacionalista i iredentista. Političko-bezbjednosna situacija na Kosovu je, zahvaljujući tome, danas bolja.

Međutim, mnogi zadaci iz Političke platforme za akciju SKJ u razvoju socijalističkog samoupravljanja, bratstva i jedinstva i zajedništva na Kosovu, nijesu u potpunosti i na zadovoljavajući način izvršeni. Nijesu, prije svega, otklonjeni izvori iz kojih se napaja albanski nacionalizam i iredentizam, niti je dokraja onemogućeno razbijačko djelovanje iredente. Nije dovoljno urađeno na eliminisanju svega onoga što dovodi do indoktrinacije mladih na Kosovu albanskim separatističkim nacionalizmom i iredentizmom. Proces idejno-političke diferencijacije u redovima SK i drugih socijalističkih snaga na Kosovu je započet, ali nije dovršen. Ima slabosti i u uspostavljanju akcionog jedinstva Saveza komunista Srbije i Saveza komunista Kosova, odnosno Saveza komunista Jugoslavije, na ostvarivanju zadataka iz Političke platforme. Činjenica da su u posljednje vrijeme u porastu srpski, crnogorski i drugi nacionalizmi, koji otežavaju bitku za stabilizovanje stanja na Kosovu, obavezuje Savez komunista na odlučniju i dosljedniju idejnu i političku akciju svuda gdje se oni pojave.

Sve je ovo uslovilo, a i dalje uslovljava neka nepovoljna kretanja u ovoj našoj pokrajini. Nijesmo uspjeli da stabilizujemo narušene međunacionalne odnose i razvijamo povjerenje na principima ravnopravnosti, bratstva i jedinstva i svijesti o sudbinskoj povezanosti. I dalje se vrše nacionalistički pritisci na srpski i crnogorski živalj zbog čega se on iseljava sa Kosova. Stoga je nužno brže otklanjati nedosljednosti i slabosti u ostvarivanju zadataka utvrđenih u Platformi. Velika je obaveza i odgovornost SK Kosova, SK Srbije i SKJ da se iredenta što prije trajno porazi;

Digitized by Google

da se prevaziđu posljedice njenog razornog rada i obezbijedi neophodna politička stabilnost u Pokrajini, a time i u SR Srbiji i Jugoslaviji u cjelini. Savez komunista Jugoslavije mora mnogo odlučnije mobilisati sve društvene snage na Kosovu, u SR Srbiji i u Jugoslaviji, da bi se spriječilo svako iseljavanje pod pritiskom i obezbijedili uslovi za povratak iseljenih.

Prvorazredni je i neodložan zadatak svih organizovanih socijalističkih snaga i državnih organa na Kosovu da obezbijede dosljedno poštovanje ustavnih prava i sloboda radnih ljudi i građana, jednako i ravnopravno za pripadnike svih nacionalnosti. Preduslov za to je osposobljavanje institucija političkog sistema na Kosovu i povećani napori za jačanje njihovog autoriteta i povjerenja u njih, jer je njihova dužnost da rješavaju probleme u međuljudskim i međunacionalnim odnosima koji nastaju na Kosovu. Neophodna nam je konkretna i organizovana akcija za jačanje političke stabilnosti u SAP Kosovo, umjesto formalističkog pozivanja na Platformu i ponavljanja i zaključaka i apela. Naša zajednica i SR Srbija će kao i do sada pomagati brži ekonomski razvoj i ukupan samoupravni preobražaj Kosova, jer je to jedan od bitnih uslova ravnopravnosti naroda i narodnosti, stabilnijeg ekonomskog i ukupnog društvenog razvoja Pokrajine.

U svijetu u kome živimo za našu zajednicu i SKJ od posebnog je značaja dalje unapređivanje sistema opštenarodne odbrane i društvene samozaštite. Naša koncepcija odbrane proističe iz našeg samoupravnog sistema i angažovanja svih subjekata društva u odbrani slobode, suvereniteta i tekovina revolucije.

U skladu s tom koncepcijom, mi smo i u ovom međukongresnom periodu — i pored mnogih, u prvom redu materijalnih, teškoća zemlje — uspjeli da ostvarimo krupne rezultate u jačanju odbrambene moći društva. Značajni rezultati su postignuti kako u obogaćivanju koncepcije i doktrine opštenarodne odbrane i društvene samozaštite, tako i u razvoju odbrambeno-zaštitnog sistema i jačanju i izgradnji oružanih snaga SFRJ.

Odbrana i samozaštita naše zemlje zavise od ukupnog unutrašnjeg stanja, od naše ekonomske, političke i socijalne stabilnosti; od naše sposobnosti da otklonimo zastoje, slabosti i krize u unutrašnjim odnosima i u razvoju samoupravljanja. Zato i našu stalnu brigu za razvoj sistema opštenarodne odbrane i društvene samozaštite vezujemo s naporima za izlazak iz teškoća i za dalji socijalistički i samoupravni razvoj našeg društva.

Jugoslovenska narodna armija ima višestruke funkcije u našem odbrambenom i samozaštitnom sistemu, koje su Ustavom određene. Ona je zajednička snaga svih naših naroda i narodnosti i, sa Teritorijalnom odbranom, čini okosnicu sistema, opštenarodne odbrane. Organizacija SKJ u JNA daje značajan doprinos ostvarivanju funkcija naše armije doprinoseći time i jačanju cjeline našeg odbrambenog sistema. Odlučno se moramo suprotstaviti pokušajima da se, pod izgovorom borbe protiv militarizacije

Digitized by Google

i unitarizma napadaju sistem ONO i uloga JNA u odbrani naše zemlje i da se traži promjena te uloge.

Moramo uvijek kritički, konkretno i realno ocjenjivati stanje naše odbrambene i zaštitne sposobnosti u svakoj ćeliji našeg društva, imajući u vidu prilike u svijetu, vojnopolitički položaj naše zemlje, zahtjeve savremenog rata i naše koncepcije opštenarodne odbrane. Razumije se da nikada ne smijemo biti zadovoljni onim što smo postigli, jer neprekidno djeluju mnogobrojni činioci međunarodnog i unutrašnjeg karaktera zbog kojih moramo našu odbranu i zaštitu stalno jačati i razvijati. Dalje podruštvljavanje politike opštenarodne odbrane i društvene samozaštite — što se mora ostvarivati kao revolucionarni proces — bitna je pretpostavka da u tome uspijemo.

III

Dugoročni program ekonomske stabilizacije je polazište naše sveukupne aktivnosti za izlazak iz ekonomske krize i ostvarivanje dinamičnog razvoja na stabilnim osnovama. Savez komunista se mora odlučnije suprotstaviti nastavljanju prakse njegovog nedosljednog, nesinhronizovanog i parcijalnog ostvarivanja i velikog kašnjenja u njegovom izvršavanju.

Danas je jasno da moramo brže napuštati dosadašnji ekstenzivni način privređivanja i odlučnije krenuti putem podizanja produktivnosti rada, punog korišćenja svih privrednih resursa i borbe za visok kvalitet proizvoda. Istorijski trenutak nalaže da se ostvari bitno drukčiji odnos prema ekonomiji poslovanja, prema samoupravnoj mobilnosti i koncentraciji sredstava, izgradnji i razvoju velikih poslovnih sistema. Svim mjerama razvojne i ekonomske politike i energičnom akcijom SK i ostalih subjektivnih snaga mora se podstaći i učiniti zaokret u pravcu većeg društvenog i materijalnog vrednovanja proizvodnog i stvaralačkog rada, znanja i poslovnosti, inovacija i pronalazaštva.

U ovom trenutku je od izuzetne važnosti da se angažuju sve društvene snage za nastavljanje započetih procesa prevazilaženja stagnacije proizvodnje. Nužno je da se već u 1986. godini stabilizuje započeti porast društvenog proizvoda, a zatim da se tokom ovog petogodišta njegova stopa rasta dalje povećava na kvalitativnim ekonomskim osnovama. Bez toga se neće moći ostvariti nijedan od najkrupnijih zadataka koji nam predstoje u neposrednoj budućnosti — svođenje inflacije u prihvatljive razmjere, ekspanzija izvoza roba i usluga, uklanjanje nezaposlenosti i snažniji naučno-tehnološki uspon.

Krupne rezerve koje postoje u nedovoljno iskorišćenim materijalnim i ljudskim resursima pružaju nam dragocjenu osnovu i za brži rast proizvodnje i za podizanje opšteg kvaliteta privređivanja. Mjerama sistema, ekonomske i razvojne politike i akcijom subjektivnih snaga, treba obezbjeđivati da se proizvodni ka-

Digitized by Google

paciteti koriste u daleko većem stepenu, da se brže smanjuju troškovi poslovanja, ubrzava obrt sredstava, da se devizna sredstva zemlje bolje usmjeravaju u proizvodne svrhe i brže povećava produktivnost rada.

Najvažniji preduslovi za povećanje stope rasta proizvodnje na ekonomski racionalnim i kvalitativnim osnovama su povećanje izvoza, posebno na konvertibilno područje, i brže i racionalnije uključivanje u međunarodnu podjelu rada. Ograničenost domaćeg tržišta sama po sebi upućuje na snažnu ekspanziju izvoza robe. Bez toga se ne može ostvarivati puno i racionalno korišćenje naših privrednih potencijala, kao što ni bez snažnijeg uticaja ekonomskih kriterija svjetskog tržišta na domaću proizvodnju nema uspješnog prelaska na intenzivni način privređivanja. Značajne komparativne prednosti, koje Jugoslavija potencijalno ima za izvoz usluga, naročito u oblasti turizma i međunarodnog transporta, zahtijevaju da im i razvojna i tekuća ekonomska politika posveti veću pažnju. Povećanje ukupnog deviznog priliva je preduslov i za otplatu dugova inostranstvu, što će i u narednom periodu ostati jedan od naših najtežih problema i najvažnijih zadataka.

Moramo izgraditi zajedničku, jugoslovensku koncepciju uključivanja u međunarodnu podjelu rada, da izvozimo ono sa čime se u međunarodne privredne tokove najracionalnije možemo uključivati i uvozimo ono što će bitno doprinositi našem tehničkom i tehnološkom razvoju. Izvozna ekspanzija sve više treba da se ostvaruje preko zajedničkih programa proizvodnje i izvoza, tj. na osnovama najšireg povezivanja i podjele rada na jedinstvenom jugoslovenskom privrednom području, jačanjem kvalitativnih faktora privređivanja. Ona treba da se razvija na onim proizvodima i uslugama sa kojima je moguće ostvarivati sve povoljnije neto devizne efekte.

Nužno je, takođe, da se brže razvijaju viši oblici ekonomske saradnje sa inostranstvom — industrijska kooperacija, zajednička ulaganja i sl. Time bi se postigli i neophodni zaokreti u regionalnoj strukturi naših ukupnih ekonomskih odnosa sa inostranstvom, naročito sa zemljama u razvoju.

Racionalno i intenzivno uključivanje u međunarodnu podjelu rada uslovljeno je kvalitativnim promjenama u politici razvoja i privrednoj strukturi, organizovanijim nastupom privrede na spoljnim tržištima, bržim razvojem integracionih procesa, većim uvažavanjem zajedničkih interesa i bržim prevazilaženjem slijepog, grupnosvojinskog ukopavanja iza uskih interesa, pa i onda kada se time nanosi neposredna šteta zajedničkim interesima Jugoslavije.

Za jugoslovensku privredu veliki značaj ima devizni priliv od turizma. Tu su, sigurno, naše velike šanse i treba ih optimalno iskoristiti. Međutim, moraju se već jednom ozbiljno shvatiti upozorenja da je naš stvarni devizni priliv od turizma mnogo veći

Digitized by Google

od onog koji ostvaruju institucije društvenog sektora. Iz ekonomskih, socijalnih i političkih razloga ne možemo dozvoliti da i dalje tako ostane. Mora se do krajnosti zaoštriti problem špekulacije sa devizama. Nije, dakako, riječ o legalnoj štednji na deviznim računima građana, nego o devizama iz neovlašćenog i nezakonitog naplaćivanja od stranaca, o prelivanju deviza iz društvenog sektora u privatne džepove.

Ogromne su neiskorišćene rezerve u poljoprivredi. Ako što prije prevaziđemo očigledno zaostajanje poljoprivrede, stvorićemo izuzetno velike šanse za ukupno povećanje proizvodnje. To je od velikog značaja i za stabilnost domaćeg tržišta, smanjivanje inflacije, podizanje životnog standarda i poboljšanje platnog bilansa.

Brži razvoj energetike, uz što je moguće veću racionalizaciju korišćenja energije, treba shvatiti kao jedan od ključnih uslova za brži razvoj proizvodnje uopšte. Ali takav razvoj nije moguć na dosadašnji način, tj. u uslovima podijeljenosti i isparcelisanosti. Ozbiljno kasnimo u utvrđivanju zajedničkog jugoslovenskog programa razvoja energetike, štednje energije i zamjenjivanja uvoznih domaćim energetskim izvorima. Potreban nam je ambiciozan, ali realan energetski program, zasnovan na ukupnim jugoslovenskim bilansima i racionalnom korišćenju, prije svega, domaćih energetskih izvora i uz maksimalnu brigu o zaštiti čovjekove okoline. U daljem razvoju energetike, razumije se, i naša zemlja će morati, kao i ostali svijet, da se uključuje u savremene tokove korišćenja novih izvora energije uključujući i nuklearne. Ali, to mora da bude zajednički jugoslovenski program. Odluka o izgradnji bilo kog energetskog nuklearnog pogona može se donijeti samo uz saglasnost nadležnih saveznih organa i uz najšire prethodno konsultovanje nauke i stručnjaka i, dakako, objektivno i iscrpno informisanje javnosti.

Rekonstrukcija, modernizacija i intenzivnija kooperacija u industriji — utemeljena na što široj samoupravnoj integraciji i podjeli rada na jedinstvenom jugoslovenskom privrednom prostoru — pouzdan su put za brzo i racionalno povećanje proizvodnje u ovoj najvećoj privrednoj oblasti.

U uslovima zaostalosti razvoja komunikacija, vodoprivrednih sistema i stambenog fonda, neshvatljivo je i neprihvatljivo zaostajanje građevinarstva. Razvoj građevinarstva će, uz relativno mala ulaganja, osjetno doprinositi bržem porastu proizvodnje i zaposlenosti.

Slične efekte možemo postići i bržim razvojem male privrede, koji zaslužuje punu opštu podršku i posebno podršku ekonomske politike. Krajnje je vrijeme da se oslobodimo oklijevanja, sumnje i idejnih predrasuda u pogledu mjesta i uloge male privrede u upotpunjavanju proizvodne strukture, u većem i bržem zapošljavanju i angažovanju u te svrhe krupnih sredstava naših radnika u inostranstvu.

Razvojna i tekuća ekonomska politika moraju nastojati da se obim i struktura investicija što prije podignu na nivo koji

Digitized by Google

odgovara savremenim razvojnim potrebama zemlje, i da se efikasnost investiranja poveća do nivoa koji odgovara savremenim evropskim standardima.

Izuzetno velike rezerve u tom pogledu kriju se u velikom iznosu sredstava koja su umrtvljena u zalihama. Pretjerano visoke zalihe u privredi, neusklađene s veličinom proizvodnje, ispoljavaju se kao nedopustivo spor obrt sredstava i neposredno usporavaju razvoj proizvodnih snaga, izvoza i zaposlenost, kao i rast životnog standarda. Mjerama finansijske konsolidacije privrede, razvojem kooperacije, stimulisanjem štednje i novatorstva, mjerama selektivnog povećavanja uvoza i, naročito mjerama koje treba da osiguraju efikasno funkcionisanje jedinstvenog jugoslovenskog tržišta — može se obezbijediti to da se sredstva umrtvljena u zalihama relativno smanje u korist ulaganja u osnovna sredstva privrede.

Punu pažnju valja posvetiti povećanju domaćih izvora za finansiranje investicija. Tu takođe imamo znatne neiskorišćene rezerve i mogućnosti. Uvećanje dohotka privrede i u tom okviru mogućnosti većih izdvajanja za proširenu reprodukciju, svakako je glavni pravac naših napora u tom pogledu. Ali ne smijemo nikako zaboraviti da i štednja stanovništva, smišljeno podsticana, ima prvorazredan značaj za ulaganja u privredu. Inostrana sredstva — bilo u vidu kredita za uvoz opreme, ili u vidu zajedničkih ulaganja sa stranim partnerima — treba prihvatiti na osnovu opredjeljenja i kriterijuma iz usklađenih planova Federacije, republika i pokrajina i uz sigurnost da će onaj subjekt koji angažuje ta sredstva biti u stanju da ih na vrijeme vrati.

Racionalna upotreba i samoupravna koncentracija akumulacije, oskudne u jugoslovenskoj privredi, nezamenjivo je opredjeljenje razvojne politike. Neophodno je da se SK odlučnije zalaže za veću efikasnost investicija i samoupravnu koncentraciju investicionih sredstava na strateškim programima razvoja, a u skladu sa interesima bržeg rasta dohotka. Zato veliki značaj moramo dati reformi poslovnog bankarstva, kako bi ono svoje finansijske razvojne funkcije ostvarivalo prvenstveno na ekonomskim kriterijumima, uz jačanje odgovornosti banaka i razbijanje njihove dosadašnje izrazite teritorijalizacije.

Politika podsticanja bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika, a naročito SAP Kosova, kao jedno od bitnih opredeljenja naše ukupne društveno-ekonomske i, posebno, razvojne politike — najbolje će se ostvarivati tješnjim povezivanjem organizacija udruženog rada svih naših republika i pokrajina na zajedničkim programima proizvodnje i izvoza, potpunijom integracijom privrede na osnovama podjele rada i specijalizacije, izgradnjom velikih privrednih sistema. Zato i sredstva FNP-a treba prvenstveno koristiti na način koji će podsticati te i takve procese.

Dinamičan, racionalan i skladan ekonomski razvoj neodložno zahtijeva naše aktivno učešće u naučno-tehnološkoj revoluciji i

Digitized by Google

znatno intenzivnije i šire razvijanje nauke, obrazovanja i kulture. Jer, oni nijesu samo puki nosioci tehničkog progresa, već realni uslovi da radnik samoupravljač, ovladavajući tehnologijom i organizacijom proizvodnje, zaista ovlada »reprodukcijom svoga života«.

Strateški cilj aktivnog uključivanja u novu svjetsku podjelu rada podrazumijeva naše intenzivnije i organizovanije učešće u svjetskim naučnim i tehnološkim tokovima. U tom cilju je neophodno da što prije utvrdimo jedinstvenu strategiju tehnološkog razvoja Jugoslavije kako bi organizacije udruženog rada, polazeći od nje, donijele sopstvene programe sa utvrđenim prioritetima na kojima bi se vršila podjela rada i angažovali naučni potencijali zemlje. Samo se na taj način možemo racionalno uključivati u međunarodnu podjelu rada, u transfer znanja i tehnologije i smanjivati zavisnost od uvoznih licenci. Moramo prestati sa praksom kupovanja zaostalih i paralelnih tehnologija i to pod veoma restriktivnim uslovima.

Nedovoljna uključenost nauke u društvenu praksu, od proizvodnje do društvenih djelatnosti, ne ispoljava se samo kao nedostatak veze među pojedinim organizacijama (npr. istraživačkim i privrednim). Čitav sistem organizacije nauke i naučnoistraživačkog rada zaostaje za potrebama društva. I u ovoj oblasti nedovoljna je integrisanost u jugoslovenskim razmjerama. Neophodno je, stoga, da se u narednom periodu potpunije pozabavimo organizacijom, uslovima rada i ulogom nauke u našem društvu, kako bismo sve subjekte u nauci i udruženom radu učinili odgovornijim za ostvarivanje njihove društvene funkcije.

Nauku i tehnologiju moramo razvijati na najširem frontu — od naučnog zasnivanja rada na svakom radnom mjestu — do ukupnih društveno-političkih odnosa i osmišljavanja daljeg razvoja. U tom smislu i sistemu obrazovanja i vaspitanja moramo prilaziti kao faktoru razvoja nauke i njenog transfera do radnika samoupravljača, kao jednom od najvažnijih činilaca društvenog progresa uopšte. Vaspitanje i obrazovanje spadaju u najznačajnije društvene oblasti, jer iz njih proističe naš najdragocjeniji razvojni potencijal. To obavezuje Savez komunista da reformi obrazovanja i vaspitanja prilazi sa stanovišta zahtjeva za njihovo dovođenje u funkciju stvaranja cjelovitih, odvažnih, stvaralačkih ličnosti, oslobođenih svih primjesa tradicionalizma i dogmatizma, sposobnih da ostvare privredne, samoupravljačke i druge zadatke koje pred njih postavlja društvo i nameće vrijeme u kome žive. Savez komunista je dužan da se bori za samoupravni preobražaj vaspitno-obrazovnog sistema, za njegovo povezivanje s ostalim oblastima udruženog rada i njegovo veće ujedinjavanje na jugoslovenskom nivou. Tom zahtjevu, koji izvire iz prirode savremenog razvoja, treba da budu podređeni kako zajednička načela i jezgra vaspitno-obrazovnog programa, tako i svi oblici i sadržaji međurepubličko-pokrajinske saradnje na ovom planu, uključujući zakonodavnu aktivnost i mrežu škola, fakulteta i drugih vaspitno-obrazovnih institucija. Nema savremenog uspona proizvodnih

Digitized by Google

snaga, uspješnog razvoja socijalističkog samoupravljanja, ni jačanja jugoslovenskog jedinstva bez nesputanog kretanja ideja, slobodnog profesionalnog i radnog udruživanja na čitavom jugoslovenskom prostoru i to upravo u nauci, obrazovanju i kulturi.

Stvaranje uslova za brži razvoj naučnoistraživačkog rada na univerzitetu ima izuzetno veliki značaj. Potrebno je posvetiti veću pažnju objedinjavanju naučnih i materijalnih potencijala u cilju organizovanja interdisciplinarnih i multidisciplinarnih studija za kadrove visoke specijalizacije i zaustavljanja velikog odliva u inostranstvo eminentnih stručnjaka s univerziteta i iz drugih naučnoistraživačkih ustanova.

Visoka inflacija je danas jedan od naših najvećih problema. Ona degradira naš sistem, slabi mogućnost i sužava rezultate naših napora za povećanje izvoza i kvalitativnih faktora privređivanja, obara životni standard radnika i najsiromašnijih slojeva društva i prebacuje teret borbe za ekonomsku stabilizaciju skoro isključivo na njihova pleća. Zato obuzdavanje inflacije predstavlja jedan od najbitnijih uslova za izlazak iz ekonomske krize i za ostvarivanje ciljeva i zadataka razvojne i ekonomske politike. Naša aktivnost na suzbijanju inflacije mora biti kompleksna i usmjerena ka otklanjanju svih njenih uzroka. Neophodan je sveobuhvatan antiinflacioni program mjera i aktivnosti od osnovne organizacije udruženog rada do Federacije. Savez komunista je dužan da se založi da se u borbi protiv inflacije upotrebe sva sredstva ekonomske politike i privrednog sistema i mobilišu sve snage društva.

Za obuzdavanje inflacije od bitnog značaja je da se poveća proizvodnja, izvoz i dohodak i da se preduzmu odlučnije mjere za rasterećivanje privrede od ogromnih troškova društvene režije. Treba brže realizovati predviđene mjere finansijske konsolidacije privrede i banaka, smanjiti zaduženost privrede reprogramiranjem njenih dugova i tražiti efikasnija rješenja za olakšanje teškog tereta kursnih razlika. Mora se što prije prekinuti sa praksom da se više troši nego što se stvara. Uporedo s tim, potrebno je efikasnije ostvarivati politiku društvene kontrole rasta cijena.

U našem socijalističkom samoupravnom društvu socijalna politika je bitan faktor uspješnog materijalnog i društvenog razvoja. Polazno stanovište SKJ je to da se efikasno rješavanje zaoštrenih problema u oblasti životnog standarda i socijalne politike može ostvarivati samo boljim privređivanjem, povećanjem dohotka i smanjivanjem inflacije.

Moramo razvijati cjelovitiji sistem motivisanosti radnika za bolji rad i privređivanje, na bazi dosljedne primjene principa raspodjele prema rezultatima rada i brže ostvarivati politiku i stavove SKJ u ovoj oblasti koji su potpunije razrađeni na 24. sjednici CK SKJ i u Prijedlogu rezolucija ovog kongresa. Komunisti treba da se založe za to da se u svim organizacijama udruženog rada i institucijama sistema uspostave potrebni kriterijumi i mje-

Digitized by Google

rila takve raspodjele i da se odlučnije suzbijaju kolebanja i otpori. Dužnost je komunista da se bore protiv uravnilovke koja je u uslovima visoke inflacije sve izraženija, kao i protiv neodrživih raspona u ličnim dohocima koji nijesu zasnovani na rezultatima rada. Komunisti su dužni da se odlučnije bore za obezbeđenje ravnopravnosti radnika u uslovima sticanja i raspodjele dohotka. Bez toga se ne može pouzdano znati u kojoj je mjeri ostvareni dohodak rezultat rada i upravljanja društvenim sredstvima od strane radnika u OOUR a u kojoj je rezultat, odnosno posljedica, privilegovanog odnosno neravnopravnog položaja radnika u uslovima privređivanja.

Princip socijalističke solidarnosti i uzajamnosti koji je neizostavni dio naših društvenih odnosa treba da se ostvaruje u skladu sa materijalnim mogućnostima društva i na način koji neće podsticati nerad i neracionalno ponašanje. Polazeći od osnovnih opredjeljenja Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, naročito je značajno to da se obezbijedi dosljedno ostvarivanje ustavnog načela da svako doprinosi zadovoljavanju opšte-društvenih i zajedničkih potreba srazmjerno svojoj ekonomskoj snazi. U vezi s tim je i potreba da se s većom odlučnošću ostvaruje preraspodjela tereta ekonomskih teškoća na onaj dio stanovništva koji više ima i bogatije živi. Moramo se i dalje organizovano boriti za razradu i primjenu mjera zaštite životnog standarda onih kategorija stanovništva koje su u tom pogledu u težem položaju.

SKJ mora povesti najuporniju borbu za brže uklanjanje socijalnih razlika koje nijesu zasnovane na kriterijumima raspodjele prema radu. Ničim se ne može pravdati dosadašnja neefikasnost u tom pogledu. Neophodni su nam mnogo efikasniji, radničko-klasni poreski sistem i poreska politika. Neophodna je i mnogo odlučnija borba protiv korupcije, špekulantskog sticanja prihoda, krađe društvene imovine i sl.

Velika nezaposlenost je jedan od naših najtežih socijalnih i političkih problema. To je i prvorazredni razvojni problem, jer su izvan rada mnogi mladi i školovani kadrovi koji bi svojim znanjem i poletom mogli bitno da doprinesu bržem i uspješnijem razvoju zemlje.

Mi imamo materijalne i druge mogućnosti da ovaj problem brže rješavamo, ali ih nedovoljno koristimo. Potrebni su nam osmišljeni programi i konkretne akcije. Takvi programi treba da podstaknu dinamičan privredni razvoj, ali i nalaženje adekvatnih sistemskih rješenja i donošenje odgovarajućih mjera ekonomske politike. U njima treba da bude naglašena odgovornost radnika u raspolaganju društvenim sredstvima, da se podstiče razvoj tercijalnih djelatnosti, efikasnije investiranje i da se stimuliše brži razvoj privredno nedovoljno razvijenih područja, povećavanje poljoprivredne proizvodnje i usmjerava štednja stanovništva u proizvodne tokove i slično. Moramo dosljednije i efikasnije osmisliti

Digitized by Google

politiku i ustavna opredjeljenja o radu građana sa sredstvima u ličnoj svojini.

Za brže zapošljavanje i racionalan razmještaj proizvodnih snaga, važno je podsticati veću mobilnost sredstava i pokretljivost radnika, posebno onih lica koja traže zaposlenje. Istu tu svrhu mogu imati i mjere za privlačenje stručnih i visokoobrazovanih kadrova u nerazvijena područja.

Velike rezerve u neiskorišćenim kapacitetima mogu se brzo aktivirati uvođenjem rada u više smjena, intenzivnijom proizvodnom kooperacijom, zajedničkim ulaganjima i slično.

Unapređivanje ukupnog načina života i rada na selu, podizanje stručnog znanja zemljoradnika i tehničkog nivoa rada u poljoprivredi, razvijanje male privrede na selu i za potrebe sela, zadrugarstva, seoskog turizma i stvaranje uslova za penzijsko osiguranje zemljoradnika i za zapošljavanje u zemljoradnji — sve to treba da doprinese razvoju poljoprivrede i usporavanju neracionalne migracije stanovništva sa sela, naročito mladih ljudi.

IV

Etatističko-birokratska ideologija i praksa su, bez sumnje, danas u našoj stvarnosti najveća prepreka revolucionarnom razvoju našeg društva na osnovama socijalističkog samoupravljanja.

Posljednjih godina su se, u uslovima ekonomske krize i kriznih tendencija u drugim sferama društva, pod uticajem pojačane ideološke i političke ofanzive buržoaske desnice u svjetskim okvirima i zaoštrenih protivurječnosti u razvoju u pojedinim socijalističkim zemljama — u našem društvu, pa i u SK pojavila, u većem opsegu nego ranijih godina, idejno-teorijska shvatanja koja su izraz građansko-liberalističke ideologije.

Ove dvije ideološko-političke orijentacije protivuriječe našoj marksističkoj, klasno-revolucionarnoj orijentaciji, počev od samog pojma socijalizma, odnosno same strategije socijalističkog razvoja. Kritičari našeg poimanja socijalizma i naše socijalističke strategije negiraju klasno-revolucionarni karakter socijalističkog samoupravnog razvitka i istorijsku ulogu radničke klase kao pokretačke snage revolucije. Sa građanskih pozicija se kvazinaučnom argumentacijom osporavaju cjelishodnost i realnost našeg strateškog cilja da radnici ovladaju proširenom reprodukcijom. Dogmatsko-birokratski otpori društvenoj emancipaciji radničke klase se, između ostalog, izražavaju u stavovima da dosegnuta normativno-institucionalna struktura sistema već sama po sebi uglavnom obezbjeđuje i znači tu emancipaciju. Na osnovu ovakvog ideološkog prilaza, društvene snage koje se tek bore da postanu vodeće snage društva, proglašavaju se kao da su to već postale. Zanemaruju se objektivni problemi i prepreke na putu ostvarivanja intencije sistema da neposredni proizvođač u materi-

Digitized by Google

jalnoj proizvodnji postane i donosilac upravljačkih odluka. Nedostaju potrebne teorijske i praktično-političke analize i programi rada SKJ i drugih subjektivnih snaga kojima bi se osvjetljavali ovi problemi i naznačavali putevi njihovog rješavanja.

U ovo vrijeme krize i kod nas se javljaju shvatanja koja se zalažu za radikalno potiskivanje socijalističkih principa, činilaca i ciljeva. Smisao tih shvatanja jeste u tome da se unutar protivurječnih socijalističkih procesa konstituišu i osnaže bitni odnosi i činioci kapitalističkog društva. Komunizam se svodi na neostvarljivu utopiju, a istovremeno se sve više relativizira razlika između socijalizma i kapitalizma.

Na drugoj strani, zastupnici etatističke ideologije u nas nastoje da suže horizont naše revolucije. Glasno se zalažu za razvoj društvene kritike a istovremeno, nastoje da potisnu i ugase sve napore za razvoj izvorne marksističke kritike različitih tendencija unutar socijalizma. Ovakvom praksom i ideologijom obesnažuju se i iznevjeravaju socijalističke demokratske intencije i mogućnosti naših institucija i u isti mah uporno nastoji da se birokratsko-etatističko izopačavanje prakse poistovjeti sa sistemom i idejama koje su ga inspirisale i koje su u njegovoj osnovi.

Nasuprot našim shvatanjima o dijalektici objektivnih i subjektivnih faktora društvenog razvoja u socijalizmu, veoma su proširena stanovišta koja jednostrano interpretiraju ulogu i značaj objektivnih faktora, dok svako djelovanje subjektivnih činilaca i njihov uticaj na ekonomske tokove prikazuju kao etatizam ili voluntarizam.

Ustav iz 1974. i ZUR kritikuju se zbog toga što su postavljajući »utopističke« i »nerealne« ciljeve i vizije tobože potisnuli ulogu i značaj objektivnih ekonomskih zakonitosti i time doprinijeli nastajanju ekonomske i društvene krize.

Prema mišljenju ovih kritičara našeg sistema, trebalo je najprije stvoriti materijalne i objektivne uslove za ostvarenje istorijskih ciljeva komunističkog pokreta, pa tek onda razmišljati o borbi za te ciljeve. A mi smo se još daleke 1950. godine, u izuzetno teškim uslovima spoljnih pritisaka, izolacije i privredne nerazvijenosti, donošenjem Zakona o radničkom samoupravljanju, opredijelili za to da otpočnemo jedan od bitnih procesa na putu izgradnje komunističkog društva — proces odumiranja države. Tito je tim povodom rekao da smo čak zadocnili i da bismo, ukoliko već odmah to ne bismo preduzeli, »morali beskrajno dugo čekati«. Savez komunista svoje strateške dokumente svjesno koncipira tako da oni sadrže viziju i određena programska opredjeljenja kako bi bili jasniji opšti pravac razvitka, ciljevi za koje se borimo i kriterijumi za rješavanje mnogobrojnih problema koji iskrsavaju u svakoj etapi.

Nosioci etatističko-birokratskih shvatanja prenebregavaju upravo taj programski momenat u Ustavu i drugim dokumentima, između ostalog, i zato jer se njime traži stvaralački napor u svim oblastima života, a ne birokratska rutina i nepokretnost. Njime

Digitized by Google

se zahtijeva društvena borba u kojoj je nužno djelovati i jasno se opredjeljivati.

Na udaru kritike našla se i sama društvena svojina. Nastoji se na različite načine dokazati da nijedan od oblika podruštvljene svojine ne motiviše dovoljno proizvođača za visoko produktivnu proizvodnju, ne razvija njihove stvaralačke mogućnosti ne izgrađuje adekvatnu odgovornost u radu. Govori se o tome kako treba da rekonstruišemo naš sistem društvene svojine u pravcu tzv. »mješovite privrede«, ističe se da unutar socijalizma treba da postoji više nezavisnih načina proizvodnje, pri čemu onaj koji je zasnovan na društvenoj svojini ne mora da ima dominantnu ulogu. Čuju se i predlozi da društvenu svojinu treba razvijati u pravcu akcionarske svojine. Sve je glasnija i kritika podruštvljenih oblika potrošnje, kao što su zdravstvo, školstvo i oblast stambene izgradnje.

Nasuprot tome, etatističko-birokratske snage se ili otvoreno zalažu za državnu svojinu, ili postojeće odnose društvene svojine, koji su još uveliko opterećeni elementima državne svojine, proglašavaju za realizovanu društvenu svojinu, pa se time de facto izjašnjavaju za status quo.

Svemu ovome idu naruku i ozbiljne slabosti u ostvarivanju našeg ustavnog koncepta društvene svojine koje dolaze do izražaja u vidu državnosvojinskog monopola i grupnosvojinskih tendencija.

U kritici dominacije etatizma i birokratskog voluntarizma nad ekonomijom, javlja se i zahtjev — osloboditi ekonomiju od politike.

Savez komunista se bori za to da se ekonomski odnosi i ekonomska politika oslobode od onih ostataka etatističkog sistema koji i inače nijesu u saglasnosti sa Ustavom, odnosno konceptom udruženog rada i političkog sistema socijalističkog samoupravljanja. Stav je SKJ da se to može ostvarivati tako što će se razviti sistem socijalističkih samoupravnih proizvodnih odnosa koji će radnike u udruženom radu učiniti neposrednim upravljačima društvenim sredstvima reprodukcije, ali tako da se time obezbjeđuje uvažavanje ekonomskih zakonitosti i postižu relativno najefikasniji i najracionalniji rezultati u proizvodnji i ekonomskom razvoju. A socijalističko samoupravljanje kao proizvodni odnos svakako ima svoju društveno-političku dimenziju. U tom sistemu odgovarajuću ulogu imaju SKJ i ostale društveno-političke organizacije i država kao instrument u rukama samoupravno organizovane radničke klase koji štiti njene interese.

Nužno je da SKJ na vrijeme prepoznaje ovakve i slične sadržaje etatističko-birokratske i građansko-liberalističke ideologije, koji su sve prisutniji u društvu, pa i u SK, i da se s njima veoma jasno razgraničava. Neophodno je da istražujemo njihove socijalno-klasne izvore u našem društvu i njihov praktično-politički smisao. Ali, da bismo suzbili te orijentacije, potrebno je da, na osnovu marksističkih teorijskih istraživanja i kritičkog preispitivanja na-

Digitized by Google

se prakse, razvijamo idejno-teorijske osnove naše strategije i samu tu strategiju, mijenjajući sve ono što je socijalistička društvena praksa odbacila, naravno pod uslovom da našom akcijom djelujemo i na mijenjanje same društvene prakse.

Među snagama koje danas kontrarevolucionarno djeluju najopasniji je nacionalizam. U porastu su svi njegovi vidovi i u svim našim sredinama. Nacionalizam zahvata različita područja našeg života — od ekonomskih i političkih odnosa do odnosa u kulturi i, posebno, u istoriografiji.

Nosioci nacionalizma prizivaju sva nezadovoljstva i pothranjuju sve iluzije i uprošćena gledanja na društvo, manipulišući njima. Oni vješto koriste i istovremeno podstrekavaju razne negativne tendencije koje su posljedica pritiska etatističkih odnosa — dezintegraciona kretanja, pojave zatvaranja i rascjepkanosti naše privrede. Pogoduju im i one idejne deformacije koje ravnopravnost naroda i narodnosti svode na ravnopravnost država, a ne i na ravnopravnost ljudi — proizvođača i građana.

Na platformi nacionalizma traže i nalaze zajednički jezik i građanska desnica i oni djelovi etatističko-birokratskih snaga koje jačaju na međunacionalnim napetostima i nesporazumima. Njima se pridružuje kleronacionalizam kao oblik zloupotrebljavanja religije za širenje vjerske i nacionalne netrpeljivosti, za stvaranje podozrenja i podsticanje mržnje, naročito mladih vjernika, prema drugim narodima i religijama.

Kontrarevolucionarni događaji na Kosovu pokazali su svu reakcionarnost i neprijateljsku suštinu nacionalizma dovedenog do usijanja.

Za uspješnu borbu socijalističkih snaga protiv svih vidova nacionalizma prvi uslov je beskompromisna borba protiv nacionalizma u vlastitoj sredini. Komunisti nijesu uvijek u tome bili dosljedni. Od nas se traži da budemo još odlučniji u prevazilaženju različitih mjerila u ocjenjivanju nacionalizma, da se još upornije borimo protiv regionalizacije štampe, protiv pojedinaca i grupa koji u svoje nacionalističke svađe i ujdurme nastoje da uvuku pojedina udruženja i sredstva informisanja, da ih uključe u međunacionalne polemike i uzajamna »prozivanja«, da dežuraju nad nacionalističkim pojavama u drugim sredinama, dok slične pojave prenebregavaju u vlastitoj sredini.

U prvim redovima borbe protiv nacionalizma treba da budemo mi komunisti. Ali tu borbu uvijek valja voditi u jedinstvenom frontu svih socijalističkih snaga, u svakom narodu i narodnosti i svuda u Jugoslaviji.

V

Prevladavanje sadašnjih teškoća i ostvarivanje ciljeva i zadataka u ovoj etapi jugoslovenske socijalističke revolucije nijesu mogući bez svestranog i jedinstvenog angažovanja svih organizovanih subjektivnih snaga sa Savezom komunista na čelu.

Digitized by Google

Uspješno angažovanje Saveza komunista uveliko zavisi od promjene njegove sadašnje pozicije koja ga — suprotno vlastitim programskim opredjeljenjima i potrebama samoupravnog procesa — čini sastavnim dijelom jedne u mnogo čemu etatističke strukture, a time nužno i posrednikom i arbitrom u beskrajnom, uglavnom oportunističkom i kompromiserskom, usklađivanju sukobljenih parcijalnih interesa koji su često i vještački iskonstruisani. Napuštanje te pozicije i kreativno uključivanje u stvarnost »tekućeg momenta« naše revolucije podrazumijeva obavezu Saveza komunista da svoje djelovanje s pozicije i pomoću vlasti, a nerijetko i umjesto organa vlasti, zamijeni odgovarajućom idejnom i političkom aktivnošću u radničkoj klasi, u masovnim političkim i društvenim organizacijama i institucijama političkog sistema socijalističkog samoupravljanja.

Savez komunista, stoga, ima revolucionarnu obavezu da se oslobodi sprege i birokratskog partnerstva s državnim organima, da prevlada forumski rad rukovodstava, i razvije i izgradi svoja rukovodstva u istinske revolucionarne štabove okrenute najširoj partijskoj i društvenoj bazi i sposobne da toj bazi, umjesto papira i praznih apela, ponude stvarne programe i povedu je u konkretnu akciju.

Nema alternative zahtjevu za potpunije utemeljivanje Saveza komunista u radničkoj klasi. Ugled i uticaj Saveza komunista uvijek su bili onoliki koliko je on uspijevao da se ukorijeni u životnu stvarnost radničke klase, koliko je svojim idejnim i političkim akcijama izražavao i ostvarivao interese radničke klase, koliko je usmjeravao društvene tokove i podsticao revolucionarne promjene. Pri tom polazimo od shvatanja da su sastavni dio radničke klase sve stvaralačke snage u društvu koje ubrzavaju društveni razvoj, svi oni koji na temelju svog radnog doprinosa neposredno utiču na razvoj proizvodnih snaga i čiji se rezultati rada potvrđuju i na domaćem i na svjetskom tržištu.

Čvršće i potpunije radničko-klasno utemeljenje akcije i orijentacije Saveza komunista time je aktuelnije, što u radničkoj klasi i radnim masama postoji veliko nezadovoljstvo datim stanjem u društveno-ekonomskim odnosima, padom standarda, kriznim tokovima u privredi, produbljivanjem socijalnih razlika koje se ne zasnivaju na radu i rezultatima rada, pojavama privatizacije društvene imovine i grupnosvojinskim tendencijama. Nezadovoljni su i inertnošću, kolebljivošću i nejedinstvom Saveza komunista, Sindikata i drugih subjektivnih snaga u borbi za suzbijanje ovih pojava i tendencija.

Samo svestranim angažovanjem u radničkoj klasi i posredstvom njenog aktivnog prisustva u socijalističkim samoupravnim procesima, Savez komunista može da ostvari jedinstvo idejnog prednjačenja i angažovanja na izvršavanju konkretnih revolucionarnih zadataka i pokretanja iz letargije onoga nemalog dijela svog članstva, koji gotovo ni na koji način ne učestvuje u realizaciji i utvrđivanju njegove politike.

Digitized by Google

Utemeljenje Saveza komunista u radničkoj klasi i težnja ka promjenama socijalno-klasnog sastava njegovog članstva koje će osigurati veću zastupljenost i intenzivnije učešće radnika u svim oblicima i sadržajima njegovog rada, ne podrazumijevaju, niti trpe bilo kakav restriktivni, sektaški prilaz pitanju socijalne i političke osnove njegove revolucionarne akcije. Orijentacija Saveza komunista će imati perspektivu, a njegove akcije uspjeha, jedino ako u njima bude dovoljno prostora za iskazivanje stvaralačkih potencijala i interesa radnika, radnog seljaštva, inteligencije, naročito mlade generacije i svih socijalnih grupa i slojeva koji u datim okolnostima predstavljaju činioce progresa. Savezu komunista su potrebni i njegove ciljeve mogu da ostvaruju samo oni članovi koji se odlikuju sposobnošću i borbenošću, u čijem su društvenom položaju i svijesti motivima i interesima sabrani neophodni elementi i pregnuća koja podrazumijeva borba za realizaciju ideje socijalizma i komunizma.

Da bi u tom pogledu osnažio svoje redove Savez komunista treba još intenzivnije da nastavi započeti proces demokratizacije kadrovske politike, koji je u poslednje vrijeme značajno odmakao, i stvaranju uslova da u njemu i društvu na odgovorne funkcije dolaze odvažni stvaralački kadrovi, koji znaju, mogu i hoće da se uhvate u koštac sa izazovima ubrzanog razvoja proizvodnih snaga i naučno-tehnološke revolucije, koji su kadri da proniču u sve elemente i sadržaje samoupravnog preobražaja, da pravovremeno i na aktivan način usmjeravaju njegove tokove. Tom zahtjevu treba da bude podređena i politika prijema u Savez komunista. Redovi Saveza komunista treba da budu otvoreni samo za one koji odista shvataju i prihvataju njegovu revolucionarnu ulogu i orijentaciju i koji su spremni da se za nju bore. Bez ozbiljnijih rezultata u oblasti kadrovske politike i politike prijema, Savez komunista neće moći da se u dovoljnoj mjeri prestroji u organizaciju stvaralačkih snaga u svim oblastima društvenog života; snaga koje su u stanju da prevladaju razna opterećenja iz prošlosti, predrasude i međusobna nepovjerenja, da unaprijede samoupravne društvene odnose, da učine neophodne prodore u osvajanju novih proizvodnih programa i tehnologija i tako obezbijede naše ravnopravno učešće u međunarodnoj podjeli rada.

Sopstveno iskustvo nas je uvjerilo da su demokratski dijalog i opštepartijska rasprava pravi put i efikasno sredstvo kako aktiviranja članstva i ostvarivanja njegovog prava da sudjeluje u utvrđivanju politike svoje organizacije, tako i zaoštravanja pitanja njegove odgovornosti za ostvarivanje te politike. Samo na toj osnovi moguće je u pravom smislu afirmisati princip demokratskog centralizma, koji i dalje ostaje neprikosnovena osnova unutrašnjih odnosa u Savezu komunista, i potisnuti pojave i tendencije federalizacije u njegovim redovima. Bez neometanog, slobodnog protoka informacija i inicijativa od baze ka vrhu, i obratno,

Digitized by Google

bez klime u kojoj će svaki njegov član moći da se ispoljava kao stvaralačka ličnost, Savez komunista neće prevladati mnoge svoje unutrašnje teškoće, pogotovo ne one koje se tiču prakse različitog tumačenja i neostvarivanja bitnih sadržaja njegove politike, neodgovornog odnosa nižih organa prema odlukama i stavovima viših, odsustva redovne demokratske kontrole i kritičke analize rada i ponašanja svakog njegovog člana, organizacije i rukovodstva. Demokratizacija odnosa u Savezu komunista bitan je uslov kako okupljanja i punog angažovanja najprogresivnijih društvenih snaga, tako i stvaralačke sinteze svega onoga što u društvu nastaje kao rezultat naučnih saznanja i praktičnih iskustava, a u funkciji je oslobađanja rada i čovjeka.

Savez komunista i u ovoj dionici svoje revolucionarne borbe mora da ispolji ono što je Tito od njega uvijek zahtijevao: da bude jedinstvena organizacija u idejno-političkom i akcionom smislu, ne dozvoljavajući da u njemu dođu do izražaja bilo kakva grupisanja ili elementi idejnog i političkog neutralizma i pluralizma.

Takvo se jedinstvo može ostvarivati samo u revolucionarnoj akciji, uz postojanje organizacione pretpostavke za njega, tj. demokratskog centralizma, i uz brže i odlučno oslobađanje Saveza komunista od svih onih članova koji nijesu na njegovom kursu, koji u njegovu praksu i idejnu sferu unose i reprodukuju etatističko-birokratske i građansko-liberalističke nazore i mentalitet, oportunizam, dogmatizam, birokratsku samovolju, partikularističku svijest, nacionalizam, privilegije i egoizam.

Suprotstavljajući se svakom prividnom jedinstvu, koje bi nastalo pod patronatom bilo koje otuđene birokratsko-etatističke i centralističke strukture, ili na temelju apsolutizacije bilo kojeg ili bilo čijeg parcijalnog interesa, Savez komunista mora i jedino može da svoje jedinstvo izgrađuje strpljivim i upornim idejno-političkim radom na sintezi i afirmaciji onih akcija i orijentacija svog članstva koje, uprkos različitim konkretnim oblicima ispoljavanja, vode ostvarivanju strateških ciljeva i zadataka naše revolucije.

Sposobnost Saveza komunista da u praksi potvrđuje svoja idejno-politička opredeljenja bitno zavisi i od ponašanja i moralnog lika svakog njegovog člana, od toga koliko uspješno radi, koliko i kako djeluje u organima samoupravljanja i društveno-političkim organizacijama, kako se odnosi prema ljudima, društvenoj imovini i negativnim društvenim pojavama, koliko prednjači u rješavanju društvenih problema i zadataka i ličnim požrtvovanjem, principijelnošću i odgovornošću daje primjer drugima. Samo visoko moralne ličnosti, čije se riječi ne razlikuju od djela, koje svojim radom i ponašanjem dokazuju mogućnost realizacije komunističkog projekta novog, humanog i demokratskog društva, mogu da računaju na uticaj ličnim primjerom i da tvore revolucionarnu avangardu.

Digitized by Google

Komunisti moraju prednjačiti i više se od drugih žrtvovati u borbi za novo društvo, ali ne smiju pretendovati na to da u njemu imaju bilo kakva posebna prava i prednosti.

Savez komunista može organizaciono jačati i osposobljavati se za ostvarivanje svoje avangardne uloge samo u procesu društvenih promjena i zavisno od karaktera i stepena svog uticaja na njih. Da bi u svakom trenutku bio mobilan i sposoban da u društvu i u sopstvenim redovima brzo uoči faktore progresa i faktore regresije i da bi bio spreman da stupi u odgovarajuću odlučnu akciju SK mora da podigne na viši nivo cjelokupni svoj idejno-teorijski rad. Samo razvijenim teorijskim radom i idejnim stvaralaštvom, naučno utemeljenom kritikom, koja će poznavati svoj predmet i neće se plašiti svojih rezultata, i borbom mišljenja koja neće biti sputavana uzansama monolitizma i pravilima konsenzusa, Savez komunista može da stiče i održava onaj nivo saznanja i revolucionarne svijesti koji mu omogućava razumijevanje suštine i protivurječnosti savremenih svjetskih zbivanja, kao i karaktera i sadržaja konkretnih društvenih problema i zadataka s kojima se neposredno suočava. Savezu komunista odgovaraju ideologija i teorija koje izrastaju iz revolucionarnog kritičkog odnosa prema datoj društvenoj stvarnosti, a u funkciji su daljeg revolucionarnog istorijskog procesa na jugoslovenskom društvenom prostoru i u svijetu. A to znači da izvori njegovih saznanja, osim sopstvenih iskustava, treba da budu kako naučna istraživanja i spoznaje stečene u teorijskim raspravama, tako i neposredna iskustva radnika i naroda u borbi za razvoj socijalističkog samoupravljanja.

Viši nivo svijesti i ideološkog obrazovanja njegovog članstva nezamenjiva je pretpostavka uspješnog prepoznavanja bitnih sadržaja i smisla etatističko-birokratskih građanskih i drugih nemarksističkih ideologija i teorija i uspješnog razgraničenja s njima, tako i daljeg razvijanja svijesti komunista o sopstvenoj društvenoj ulozi i poziciji, o problemima i protivurječnostima sopstvenog bića i uzrocima svoje opterećenosti pojavama i tendencijama konzervativizma, dogmatizma i birokratizma. To je nezamjenjiva pretpostavka i za uspješno djelovanje komunista u radničkim savjetima, delegacijama i skupštinama radi rješavanja zadataka koji se pred ta tijela i organe postavljaju.

Teorijski rad i idejna borba treba da objedine i izraze napor Saveza komunista u pogledu daljeg kritičkog preispitivanja naše prakse i naših koncepata, u pogledu daljeg razvoja naše strategije socijalističkog samoupravnog razvoja i mijenjanja u njoj svega onog što je odbacilo revolucionarno iskustvo radničke klase i ostalih njenih socijalnih i političkih nosilaca, u pogledu nastojanja da se izlaz iz sadašnjeg kriznog stanja traži u okvirima stvarnih istorijskih mogućnosti. Pretpostavka za to je i sposobnost da se u pozitivno razumijevanje postojećeg stanja i odnosa ujedno unosi i razumijevanje potrebe njihovog nadilaženja višim oblicima i kvalitetima. To je uslov saznanja o tome kako su i

Digitized by Google

u kojim dimenzijama naši istorijski ciljevi prisutni u onome što smo uradili i što danas radimo. Ostvarivanje tog zahtijeva podrazumijeva i jedinstveno angažovanje od osnovnih organizacija i rukovodstava do političkih škola, marksističkih centara, partijske štampe, naročito u suzbijanju površnosti, formalizma i idejnog nejedinstva u procesu ideološkog obrazovanja.

VI

U periodu između 12. i 13. kongresa SKJ došlo je do daljeg pogoršavanja međunarodne situacije. Taj negativni razvoj, koji se naročito ispoljio u nekoliko posljednjih mjeseci, i dalje se nastavlja, prijeteći da preraste u duboku krizu međunarodnih odnosa. Nastavljaju se opasne konfrontacije i primjena politike sile, umnožavaju se ratna i krizna žarišta u mnogim djelovima svijeta. Nastavlja se nadmetanje vojno-političkih blokova u vojnoj premoći i sferama uticaja. Trka u naoružavanju poprimila je zastrašujuće razmjere: za proizvodnju sve razornijih oružja danas se troši oko 1000 milijardi dolara godišnje. Istovremeno, svjetsku scenu i dalje karakterišu duboka kriza međunarodnih ekonomskih odnosa i sve teži položaj zemalja u razvoju. Glad i siromaštvo su vapijuća stvarnost velikog dijela današnjeg svijeta.

Društveni razvoj u svijetu i kretanja u međunarodnim odnosima, u periodu između dva kongresa, karakterisali su složeni i protivrječni procesi. Nastavljen je sukob između snaga koje se bore za duboke promjene sadašnjeg stanja međunarodnih odnosa — za mir i progres, za demokratsku i ravnopravnu saradnju među narodima i državama, i onih snaga koje se tome suprotstavljaju, težeći da zaustave društveni napredak i zadrže odnose potčinjenosti, eksploatacije i dominacije. Procesi socijalne i nacionalne emancipacije, koji se prožimaju i međusobno uslovljavaju, zahvatili su čitav svijet. Nastavlja se razvoj socijalizma kao svjetskog procesa i proširuje krug društvenih i političkih subjekata koji se u veoma različitim uslovima bore za društveni napredak i socijalizam.

Naučno-tehnološka revolucija i dostignuća ljudskog uma otvaraju perspektive daljeg progresa čovječanstva i stvaraju uslove za potpunije zadovoljavanje materijalnih i duhovnih potreba ljudi i naroda, ali se koriste — i u postojećim međunarodnim odnosima velika je opasnost da se sve više koriste — i za nove vidove potčinjavanja i eksploatacije, za proizvodnju opasnih oružja čija upotreba prijeti uništenju ljudskog roda.

Raste međuzavisnost svih dijelova današnjeg svijeta, a u isto vrijeme se sve više produbljuje i njegova mnogostruka podijeljenost. Iako je istorijski proces dekolonizacije u osnovi već završen, jačaju pritisci neokolonijalizma, javljaju se novi oblici zavisnosti i potčinjavanja.

Digitized by Google

Sve dublji jaz između razvijenih i zemalja u razvoju dovodi u pitanje perspektive svjetskog razvoja i predstavlja izraz duboke krize međunarodnih ekonomskih odnosa.

Sve izraženije težnje naroda za mirom i ravnopravnom međunarodnom saradnjom, za demokratizacijom međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa — čiji je najdosljedniji nosilac pokret nesvrstanosti — sukobljavaju se s politikom sile, dominacije i hegemonizma. Djelujući kao nezavisan, globalan i samostalan činilac u međunarodnim odnosima, pokret i politika nesvrstanosti potvrdili su se kao velika politička i moralna snaga savremenog svijeta, koja svojom borbom za mir, za demokratizaciju međunarodnih odnosa i uspostavljanje novog međunarodnog ekonomskog poretka značajno doprinosi progresivnom društvenom razvoju u svijetu.

Opšta slika današnjeg svijeta pokazuje da dileme s kojima smo suočeni imaju univerzalni karakter — ne tiču se samo pojedinih društvenih klasa, nacija i država, već i cjelokupne svjetske zajednice. Ključno pitanje pred kojim se nalazimo jeste: kako postići da se međunarodna zajednica organizovano i uspješno suoči s osnovnim društvenim i političkim problemima današnjeg vremena, da se negativni procesi koji su u toku ne prepuštaju stihijnom razvoju s nepredvidljivim, po pravilu negativnim, a može se desiti i katastrofalnim posljedicama; kako postići to da se u ovim procesima afirmišu pozitivne vrijednosti, zasnovane na već izvojevanim tekovinama borbe za slobodni i humaniji život čovjeka i naroda i za unapređenje međunarodne saradnje. U traženju odgovora na ova pitanja i danas, kao i uvijek u prošlosti, posebnu ulogu i odgovornost imaju progresivne društvene snage, partije i pokreti.

Upravo stoga što čvrsto vjerujemo da o pitanjima koja se tiču sudbine svijeta treba zajednički odlučivati, naša zemlja i Savez komunista Jugoslavije uložili su u proteklom periodu velike napore za afirmaciju onih oblika multilateralnog dogovaranja, saradnje i odlučivanja — kao što su pokret nesvrstanih zemalja, Organizacija ujedinjenih nacija, Konferencija o evropskoj bezbjednosti i saradnji — koji su najviše doprinosili zajedničkoj borbi za mir i ravnopravnu međunarodnu saradnju. Međunarodna situacija bila bi danas daleko nepovoljnija da nije ovih oblika multilateralnog demokratskog okupljanja, odlučivanja i akcije, koji svojim angažovanjem šire ideje ravnopravnosti, nezavisnosti, saradnje i uzajamnog uvažavanja. Zato, po našem dubokom uvjerenju, nema drugog puta osim da se na taj način, a prije svega kroz Organizaciju ujedinjenih nacija, traže rješenja za zajedničke probleme.

Od svih globalnih pitanja današnjice najvažnija je, bez sumnje, borba za mir i za sprječavanje nuklearnog rata. Borba za svjetski mir i ravnopravnu međunarodnu saradnju postala je osnovni preduslov prgresivnog razvoja čovječanstva, pa i samog

Digitized by Google

njegovog opstanka. Moramo stalno imati na umu istinu da bi posljedice nuklearnog rata bile katastrofalne po cjelokupan ljudski rod. Zbog toga zastrašuje činjenica da nastavljanje trke u naoružavanju — s razvijanjem kosmičkog naoružanja, za šta se zalažu vladajući krugovi i vojno industrijski kompleks SAD i nekih zapadnoevropskih zemalja — prijeti da se potpuno otrgne ispod kontrole.

Mi energično osuđujemo taj kurs i praksu i odlučno zahtijevamo preduzimanje mjera za zaustavljanje trke u naoružavanju, za zabranu nuklearnog oružja i za otpočinjanje procesa opšteg i potpunog razoružanja. Naša zemlja i Savez komunista Jugoslavije decenijama se neumorno zalažu za opšte i potpuno razoružanje pod međunarodnom kontrolom, za likvidiranje stranih vojnih baza i povlačenje trupa sa tuđih teritorija, za zabranu nuklearnih proba, za stvaranje bezatomskih zona i za sve druge mjere koje bi vodile popuštanju međunarodne zategnutosti, otklanjanju ratne opasnosti i straha od nuklearnog uništenja. U tom smislu podnijeli smo i u posljednje vrijeme, više konkretnih i konstruktivnih prijedloga i podržali sve pozitivne inicijative drugih zemalja i političkih snaga.

I mi smo, kao i drugi miroljubivi narodi, pozdravili i podržali obnovu pregovora između SAD i SSSR-a kao zemalja koje raspolažu najvećim vojnim potencijalima i koje su glavni nosioci trke u naoružanju sa nadom da će oni otvoriti perspektivu obnove detanta i dovesti do konkretnih dogovora o obustavljanju trke u naoružanju. Na žalost, to se nije dogodilo već se krenulo obratnim smjerom. Vlada SAD najavljuje čak i otkazivanje SALT-2, što može imati nesagledive negativne posljedice. Duboko smo ubijeđeni da međunarodna zajednica treba i dalje da podstiče nastavak njihovih pregovora i time jača njihovu odgovornost za mir u svijetu. I dalje je neophodno najšire angažovanje svih miroljubivih, progresivnih i demokratskih snaga svijeta i cjelokupne međunarodne javnosti protiv opasnosti od nuklearnog rata, a za mir i međunarodnu saradnju na principima aktivne miroljubive koegzistencije. Neophodno je pojačati aktivnost progresivnih političkih partija i pokreta svih miroljubivih snaga, na razvijanju svijesti i podrške javnosti politici razoružanja. Bilo bi od velikog značaja da se u ovoj godini koja je proglašena Međunarodnom godinom mira, postigne suštinski napredak u ovom pravcu.

Trajan i stabilan mir nije moguće obezbijediti ako se ne zaustavi i ne prevaziđe sve dublja podjela svjetske zajednice na bogate i siromašne, ako se ne riješe dramatični problemi ekonomskog razvoja zemalja u razvoju — problemi hrane, dugova, cijena sirovina, uslova transfera tehnologije i sl. — koji su nastali usljed neravnopravnih međunarodnih ekonomskih odnosa, podređenih isključivo interesima razvijenih zemalja. Zbog toga je neophodno preduzimati hitne mjere za rješavanje ovih problema koji će istovremeno doprinositi i stvaranju novog međunarodnog ekonom-

Digitized by Google

skog poretka, zasnovanog na principima ravnopravnosti, uzajamne koristi, pravičnih i stabilnih uslova međunarodne razmjene, suverenog odlučivanja svakog naroda o sopstvenim prirodnim bogatstvima. Uvjereni smo u to da bi takav sistem međunarodnih ekonomskih odnosa bio u interesu cjelokupne međunarodne zajednice, uključujući i razvijene zemlje.

Prezaduženost zemalja u razvoju je danas prvorazredni politički i ekonomski problem savremenog svijeta. U njoj se izražava duboka kriza funkcionisanja međunarodnog monetarnog i finansijskog sistema. Čovječanstvo mora, u interesu svoga napretka i mira, brže tražiti izlaz iz ovih velikih teškoća. Problem dugova se međutim ne može riješiti ako se — u interesu podmirivanja obaveza prema svjetskim bankama i razvijenim zemljama povjeriocima, u stvari, onemogućuje razvoj prezaduženih zemalja. Pravedno i trajno rješenje moguće je naći samo postizanjem odgovarajućeg sporazuma između zaduženih zemalja i zemalja povjerilaca, koji bi podrazumijevao brisanje svih dugova najsiromašnijim zemljama, smanjenje kamatnih stopa, utvrđivanje novih rokova otplate, limitiranje otplate na određen procenat deviznih prihoda zemalja u razvoju i preduzimanje mjera za podsticanje njihovog razvoja i izvoza. Nužno je stoga hitno sazivanje svjetske konferencije o finansijama i novcu radi temeljne reforme međunarodnog monetarnog sistema.

Neophodno je, takođe, i uspostavljanje novog međunarodnog poretka u oblasti informisanja i kulturne razmjene, jer dominacija razvijenih zemalja, koja u toj oblasti ugrožava kulturni i nacionalni identitet zemalja u razvoju, negativno djeluje na ukupne međunarodne odnose.

O svim ovim pitanjima Pokret nesvrstanih zemalja izradio je cjelovitu platformu i ponudio niz konstruktivnih prijedloga i ideja za njihovo rješavanje. Uvjereni smo da će i naredna Konferencija u Hararu biti novi korak u rješavanju konkretnih zadataka i prevazilaženja teških ekonomskih problema savremenog svijeta. Ono što je sada bitno, a što je do sada nedostajalo, jeste da i razvijene zemlje pokažu isti stepen konstruktivnosti, odgovornosti i političke volje kako bi se pronašla odgovarajuća rješenja. Na žalost, kod njih još preovlađuje težnja da se izbjegne zajedničko razmatranje ekonomskih pitanja sa zemljama u razvoju i da se očuvaju sadašnje privilegovane pozicije. Mi, stoga, pozivamo razvijene zemlje da pokažu više realizma i odgovornosti prema stavovima i prijedlozima nesvrstanih zemalja. Sigurni smo da će predstojeća konferencija u Hararu imati ova pitanja u centru svoje pažnje, rukovodeći se brigom za uspješan razvoj svjetske zajednice u cjelini.

Postojeća krizna žarišta u raznim djelovima svijeta predstavljaju opasan i stalan izvor širih, pa i globalnih sukoba i ugrožavanja mira u svijetu. Ona su, istovremeno, i uzrok i posljedica sprječavanja progresivnih društvenih kretanja u pojedinim zem-

Digitized by Google

ljama, negiranja prava na samoopredjeljenje i suzbijanja oslobodilačkih težnji naroda.

I sa ovog stanovišta pokazuje se da je borba za progresivne društvene preobražaje i socijalizam neodvojiva od borbe za mir i nove međunarodne odnose. Stvaranje najšire društvene svijesti o poštovanju principa suvereniteta, nezavisnosti, teritorijalnog integriteta i prava na slobodan i samostalan razvoj, nepovredivosti granica i nemiješanja u unutrašnje poslove, kao i stvaranje takve međunarodne atmosfere u kojoj će biti neprihvatljiv bilo kakav izgovor za kršenje ovih principa — predstavlja jedan od osnovnih zadataka progresivnih snaga.

U brizi za punu realizaciju ovih principa i za stvaranje ovakve svijesti, SKJ i SFRJ će, čvrsto stojeći na pouzdanom titovskom kursu spoljne politike, razvijati ravnopravnu saradnju sa svim zemljama u svijetu i aktivno podržavati progresivne partije i pokrete različite orijentacije, u cilju učvršćenja svjetskog mira i mirnog rješavanja svih problema i sporova sa kojima se svijet suočava.

Okosnicu tog kursa predstavlja naša stalna i aktivna angažovanost u pokretu nesvrstanih zemalja na globalnim pitanjima mira, bezbjednosti i razvoja u svijetu i na konkretnim akcijama i inicijativama za rješavanje nagomilanih svjetskih problema, kao i naša aktivnost u Ujedinjenim nacijama i u drugim međunarodnim forumima i organizacijama.

Zalagaćemo se i dalje da sa svim zemljama razvijamo svestrane odnose, dosljedno poštujući i primjenjujući principe Povelje UN, završnog dokumenta KEBS-a u Helsinkiju, sve međunarodne i bilateralne sporazume i dogovore koje smo potpisali i prihvatili. Zahtijevamo, takođe, da se i svi naši partneri pridržavaju ovih principa i dogovora.

Razvijanje aktivnih i svestranih ravnopravnih odnosa s velikim silama, bez obzira na razlike koje među nama postoje, sa zemljama Evrope i Mediterana s kojima nas povezuju mnoga zajednička iskušenja i zajednička sudbina na ovom vitalnom strateškom prostoru međunarodnih odnosa — trajna je opredijeljenost SFRJ.

Posebno smo zainteresovani za stabilne i svestrano razvijene odnose sa svim susjednim zemljama. Iako smo naslijedili teška istorijska iskustva, čvrsto i trajno smo se opredijelili za politiku dobrosusjedstva, na osnovu striktnog poštovanja ravnopravnosti, nezavisnosti, suvereniteta, teritorijalnog integriteta, nepovredivosti granica i nemiješanja u unutrašnje poslove, pri čemu ravnopravan položaj djelova pojedinih naroda koji kao nacionalne manjine žive u susjednim zemljama, treba da predstavljaju sponu za još veće razumijevanje, uzajamnu saradnju i prijateljstvo. Svako ograničavanje njihovih osnovnih nacionalnih i ljudskih prava, a naročito negiranje čak i njihovog postojanja, kao i osporavanje nacionalnog identiteta bilo kojeg naroda može samo ote-

Digitized by Google

žati razvoj dobrosusjedskih odnosa i uspostavljanje atmosfere povjerenja i stabilnosti na Balkanu, i njegovo pretvaranje u zonu mira i svestrane saradnje, slobodnu od nuklearnog oružja i blokovske konfrontacije.

Duboko smo zainteresovani za mir, stabilnost i saradnju na Balkanu. Obaveza je svih političkih subjekata na ovom području da doprinose prevazilaženju naslijeđenih opterećenja i konfrontacija, rješavanju otvorenih problema i snažnijem unapređenju međunarodnih odnosa.

I dalje ćemo ulagati potrebne napore u jačanje naše bilateralne saradnje s nesvrstanim zemljama i zemljama u razvoju, posebno nastojeći da povećamo uzajamnu ekonomsku razmjenu, naučno-tehničku saradnju i učvrstimo odnose povjerenja zasnovane na identičnosti zajedničkih interesa koji su postali bogata tradicija u našim sveukupnim odnosima s mnogobrojnim zemljama Azije, Bliskog Istoka, Afrike, Latinske Amerike i s njihovim oslobodilačkim pokretima.

Sve demokratske društvene snage, bez obzira na njihova politička, idejna ili religiozna ubjeđenja, dužne su da daju doprinos izgrađivanju novih demokratskih međunarodnih ekonomskih i političkih odnosa. Nikada kao danas svijet nije imao toliku potrebu za angažovanjem ukupnog stvaralačkog potencijala i kolektivnog uma. U svemu tome najveći doprinos se očekuje od socijalističkih i drugih progresivnih snaga — komunističkih, socijalističkih, socijaldemokratskih i drugih radničkih i narodnooslobodilačkih partija i pokreta. Antikomunistička i antisocijalistička ideologija i propaganda konzervativne desnice, podignuta i na stepen državne politike, napadom na demokratske institucije na unutrašnjem i međunarodnom planu, kao i na tekovine istorijske borbe radničke klase i širokih narodnih masa, teško opterećuju međunarodne odnose i ugrožavaju mir u svijetu.

Razumije se, izazovi naučno-tehnološke revolucije, borbe za mir i društveni razvoj u savremenim uslovima, stavljaju sve napredne društvene i političke snage pred mnoga nova pitanja i dileme. Ni ovoga puta društveni progres nije automatski osiguran: sve zavisi od sposobnosti demokratskih društvenih snaga da na nova pitanja daju adekvatne odgovore i ponude uvjerljive i ostvarljive programe progresivnih društvenih preobražaja. Po našoj ocjeni, i pored ne malih teškoća s kojima se suočavaju, one i danas potvrđuju svoju istorijsku ulogu i stvaralačku sposobnost.

Pokrenuti su značajni procesi društvenih reformi u socijalističkim zemljama koji svjedoče o sposobnosti vodećih snaga socijalističke svijesti da kritički preispitaju sopstvenu praksu i otklanjaju postojeće slabosti, težeći jačanju uloge radničke klase kao uslova uspješnog ekonomskog i društvenog napretka. Na djelu su originalna iskustva progresivnih društvenih preobražaja i razvoja demokratskih odnosa u mnogim zemljama Afrike, Azije i

Digitized by Google

Latinske Amerike. Afirmiše se ideja i ispoljava tendencija postupnog prevazilaženja istorijske podjele radničkog pokreta u zemljama Zapadne Evrope, kao i potreba izgradnje jedinstvene strategije ljevice i njene najšire saradnje. Proširuje se krug radničkih i drugih progresivnih pokreta koji, u različitim vidovima, prihvataju ideju samoupravljanja kao osnovu svoje političke strategije. U odnosima između radničkih i drugih progresivnih partija i pokreta sve se potpunije afirmišu demokratski principi nezavisnosti, samostalnosti, nemiješanja, odgovornosti pred sopstvenom radničkom klasom i narodom, uzajamnog uvažavanja razlika uslovljenih različitošću uslova u kojima djeluju.

Samim tim, proširuju se mogućnosti, a povećava se i potreba za intenzivnijom saradnjom između progresivnih partija različite političke orijentacije, za produbljavanje dijaloga i bolje međusobno upoznavanje, za uzajamno korisnu razmjenu iskustava. Savez komunista Jugoslavije će i ubuduće posvećivati najveću pažnju kvalitetu i intenziviranju svojih međunarodnih veza i svestrane ravnopravne saradnje s komunističkim, socijalističkim, socijaldemokratskim i drugim radničkim, progresivnim, demokratskim i oslobodilačkim partijama i pokretima, uvjeren da će i tim putem davati svoj doprinos borbi za mir, društveni napredak i socijalizam u svijetu.

*

Naspram ozbiljnih teškoća s kojima se danas suočavamo i ciljeva koje treba da ostvarimo — stoji velika snaga jugoslovenskog društva.

Imamo jasnu viziju slobodne, suverene i nesvrstane socijalističke samoupravne zajednice ravnopravnih i zbratimljenih jugoslovenskih naroda i narodnosti, koji znaju kuda idu i šta hoće.

Imamo neiskorišćene ogromne materijalne potencijale.

Imamo milionsku armiju samoupravljača — radnika, poljoprivrednika, naučnih, kulturnih i drugih stvaralaca, koji nepokolebljivo slijede program i politiku SKJ. Imamo i njihovu sposobnost i spremnost da rezultatima svoga rada i stvaralaštva povuku naprijed razvoj materijalnih proizvodnih snaga, povećavaju produktivnost rada i brže krče puteve za izlazak zemlje iz ekonomskih i drugih teškoća i da brane i dalje razvijaju tekovine naše revolucije na Titovom putu socijalističkog samoupravljanja i čvrstog bratstva i jedinstva.

Imamo društvenu klimu koju karakteriše sazrela svijest u SKJ i našoj zajednici da današnje teškoće možemo i moramo brže savladavati. Komunisti i radni ljudi svih naših naroda i narodnosti su i kroz pripreme za ovaj kongres potvrdili svoju odlučnost da jačaju samoupravljačko jedinstvo privrede, nauke, kulture — našeg sistema i društva u cjelini, kako bi period između ovoga i narednog kongresa bio period novih snažnih prodora

Digitized by Google

socijalističkog samoupravljanja u naše odnose, u naš život i rad. Ti će prodori povećati inicijativu i pregalaštvo radnih masa do neslućenih mogućnosti.

Stvaralački potencijali našeg sistema i naše zajednice su takvi da se njihovim optimalnim korišćenjem mogu savladati protivurječnosti i iskušenja kroz koja sada prolazimo i uspješno ostvariti svi bitni zadaci ove faze naše revolucije. SKJ je idejno i politički dorastao tom izazovu.

Vjerujem da izražavam raspoloženje svih učesnika Trinaestog kongresa i SKJ u cjelini kad kažem: dobićemo i ovu veliku bitku!

Digitized by Google

Fuad Muhić

Diferencijacija u SKJ, neformalni centri moći i radnička većina

I. O idejnim, političkim i etičkim aspektima diferencijacije u SKJ

Nužnosti za diferencijacijom snaga u jednoj revolucionarnoj partiji vezane su za specifične historijske situacije u kojima stagnira ideja progresa i ispoljavaju tendencije ka konzerviranju status quoa, ka unutarnjem sukobljavanju koje se prećutno razrješava nizom neprincipijelnih kompromisa i ravnotežom moći uzajamno otuđenih partijskih centara, i ka raspadanju jedinstvenog sistema vrijednosti i pojavi ponašanja koja vodi kompromitaciji partije u očima njenog članstva. Partije, koje dospiju u ovakav položaj, na tri se načina (bar kako je pokazalo iskustvo komunističkog pokreta) suočavaju sa njegovim iskušenjima. U prvom slučaju, javlja se unutarpartijska borba za vlast između rivalskih grupacija koja završava pobjedom jedne od njih i represivnom odmazdom prema pripadnicima ostalih. U drugom slučaju, uspostavlja se nekoliko partijskih centara koji se zadovoljavaju podjelom vlasti, zatvaraju u sebe i partijskom vrhu priznaju, samo onoliko vlasti koliko im je u sopstvenom interesu. U trećem, pak, slučaju, izbija sveopšta društvena kriza koja rezultira pojavom harizmatskog vođe i njegove diktature. U sve tri opisane situacije sprovodi se diferencijacija snaga ali se stvari ujedno vraćaju na

Digitized by Google

svoj početak jer se kriza generira u novim oblicima i raspaljuje nova žarišta.

SKJ je danas suočen sa krizom za koju je u prologu opšte-partijske debate u vezi sa Prijedlogom zaključaka 13. sjednice SKJ 1984. godine rečeno da nema samo ekonomsku i socijalnu dimenziju nego da je zahvatila i same njegove redove. Partijsko članstvo je prihvatilo ovu konstataciju i nakon višemjesečne rasprave, koja je zahvatila čitav SKJ, kao jedan od osnovnih postulata postavila diferencijaciju sa snagama status quoa na svim nivoima strukture i sa sva tri relevantna historijska aspekta — idejnog, političkog i etičkog. Stoga je i razgovor o ovoj temi uslovljen samom suštinom zbivanja a ne sukobom u partijskom vrhu (po vrlo čestom uzoru iz iskustava drugih partija), što onda određuje i njenu specifičnost, kao i neophodnost da se okrenemo sami sebi i odgovore potražimo u okviru sopstvenih kritičkih spoznaja.

Ovakav pristup obavezuje nas da pođemo od osnovnog problema: od kojih snaga u svojoj strukturi treba da se diferencira SKJ i ko će biti subjekt a ko objekt tog poduhvata?

Ovo pitanje u našim prilikama nije jednostavno, i teško mu je tražiti paralelu sa drugim partijama. U SKJ nema konstituisanih ili makar neformalno strukturiranih rivalskih grupa (frakcija, »orgnizovanih tendencija«, kako bi rekli evrokomunisti, sekti i sl.). Izostao je takođe i rascjep (koji su, mada s različitim predznacima, očekivali i na Zapadu i na Istoku) između »ortodoksne« i »liberalne« linije koji bi na površinu izbacio novog partijskog vođu. Najzad, nije bilo ni borbe oko Titovog nasljeđa čiji bi protagonisti bili dijelovi rukovodstva, okupljeni oko stanovitog broja pretendenata. Te su okolnosti pogodovale nastavljanju revolucionarnog kontinuiteta. Ali, njih su željele da istaknu i iskoriste i one snage koje su, zaklinjući se u taj kontinuitet i na Titovo ime, ubrzano počele da ostvaruju praksu koja je vodila gotovo svim oblicima krize i otuđenja. To nije bio ni državni ni partijski totalitarizam niti politika »čvrste ruke«, dakle, nijedan od onih atributa koji se tradicionalno žele pripisati komunističkom pokretu. Naprotiv, osjetila se snažna težnja ka dezintegraciji čije modalitete (partijskofederalističke tendencije, hipostaza nacionalnih ekonomija, raspad jedinstvenog tržišta, nacionalno i regionalno zatvaranje, nejednak tretman idejnog sistema vrijednosti itd.) smatramo poznatim te o njima na ovom mjestu ne bismo posebno raspravljali. Ono što našu pažnju treba da posebno privuče jeste nagło nicanje i bujanje *neformalnih centara moći* na svim razinama ekonomskog, političkog i kulturnog života, od opština i regija do republika i pokrajina, i od OOUR-a do velikih poslovnih sistema. Izraz »neformalni centri moći« ovdje upotrebljavamo u značenju grupa koje u određenoj sredini formiraju pojedinci, vezani nelegitimnim interesima ali s dovoljno moći da ih ostvaruju s pozicija koje imaju u partijskim, državnim i samoupravnim forumima. Nelegitimnost njihovog interesa sastoji se

Digitized by Google

u ostvarivanju sadržaja koji su suprotni Programu SKJ, politici SKJ i ciljevima ustavnopravnog poretka a u najširem smislu i ideologiji socijalističkog samoupravljanja. Formiranje neformalnih centara moći je proces koji se odvija povezivanjem ljudi na različitim funkcijama ali u istom interesnom horizontu, što pretpostavlja njihovo uzajamno štićenje i protežiranje, zatvaranje prema vani i prećutan konsensus da se svaka ozbiljnija kritika njihovog djelovanja efikasno neutrališe kombinacijom institucionalne moći i faktičkog uticaja na sve one činioce koji ovoj neutralizaciji mogu pomoći. Njihovi pripadnici javno nastupaju pod oblandom zaštite interesa sredine u kojoj razvijaju aktivnost. Privatno, kao pojedinci i grupa, oni su svjesni svog pravog statusa i upotrijebiće sva sredstva da ga što duže perpeturiraju. Zato se njihovo udruživanje označava još i terminom »grupe za pritisak«. Ovo svojstvo centri nelegitimne moći postižu kad različitim represivnim načinima postupanja (pritiskom na javno mnjenje, sredstva masovnog komuniciranja, članova delegatskih tijela i izvršnih državnih organa, naučne i kulturne institucije) stvaraju psihozu prinudnog opredjeljivanja za određeni ekonomski, politički ili idejni koncept. Cilj je pritiska obezbjeđivanje formalnog legitimiteta tog koncepta i suprotstavljanje mogućim prigovorima za partikularizam, zatvaranje i izdvajanje iz jugoslovenske cjeline.

Centri nelegitimne moći formiraju se na dva načina. U prvom slučaju oni nastaju unutar zvaničnih foruma, povezivanje onih njihovih članova koji imaju najjači uticaj te ga koriste da bi za svoje odluke izdejstvovali konsensus ili potrebnu većinu. U drugom pak slučaju, oni se oblikuju mimo foruma, stvaranjem »paralelnih struktura« koje čine nosioci javnih funkcija iz određenog formalno institucionalnog sklopa (na primjer, partijski i državni funkcioneri, funkcioneri društveno-političkih organizacija i sl.), ali međusobno institucionalno tako povezani da »paralelnu strukturu« pretvaraju u središte efektivne moći mimo koga se ne može donijeti nikakva značajnija odluka. Obje situacije imaju za zajedničko obilježje da se proces odlučivanja iz legalnih okvira prenosi u one nelegalne i da njegovi zbiljski protagonisti ostaju skriveni pred javnošću te da se istovremeno otežava mogućnost njihove identifikacije a samim tim i razgraničavanja prema nelegitimnosti njihovog djelovanja.

U posljednje vrijeme gotovo nije bilo nijednog značajnijeg partijskog skupa (od sastanaka najviših foruma SKJ do opštepartijske debate o Prijedlogu zaključaka 13. sjednice CK SKJ) koja se nije bavila ovom problematikom i upozoravala na nužnost diferencijacije SKJ od prakse pomenutih centara. Ista upozorenja stizala su i sa brojnih naučnih savjetovanja. Kritička svijest, dakle, razvijala se uporedo sa saznanjem da nelegitimnost ove prakse nagriza same temelje na kojima počiva povjerenje radničke klase u sposobnost SKJ da prevlada tokove krize. Klasa je, naime, s istančanom intuitivnošću koja se u ovakvim situacijama

Digitized by Google

teško vara, osjetila da su neformalni centri moći prava žarišta dezintegrativnih i disolutivnih procesa i fragmentacije SKJ i da će nam oni, ukoliko prema njima ne bude u najskorijem vremenu sprovedena autentična diferencijacija s pozicija historijskih interesa same klase, nametati diferencijaciju posve druge vrste koja će SKJ rastvoriti u partiju malograđanskog tipa ili otvoriti vrata politici »čvrste ruke«. Partijsko članstvo je također s izoštrenim kritičkim čulom osjetilo koje tendencije vode ka toj negativnoj diferencijaciji. Ni radnicima ni članstvu nije moglo promaći gdje završavaju težnje ka grupiranju po ekstrapoliranim pozicijama: »partijski federalizam — partijski unitarizam«, »republikanstvo-autonomaštvo«, »kritika svega postojećeg — odbrana svega postojećeg« u raspravama o političkom sistemu, zatim »jaki ili slabi SKJ«, »slabo Predsjedništvo CK SKJ i jaki CK republika« i obratno »suverenost republika — suverenost Jugoslavije«, »demokratski centralizam ili demokratsko jedinstvo djelovanja« i niz drugih među sobom isključujućih alternativa. Nijedna od njih nije sadržavala autentičnost kakva nam je potrebna, kao što se svaka ponaosob izlagala riziku da završi u nekom od dobro poznatih oblika krajnosti. Naši radni ljudi su s tjeskobom naslućivali da iza svake od ovih Platformi stoje određeni nelegitimni centri moći koji su još uvijek dovoljno uticajni da sprečavaju akciju svoga identifikovanja i još više odlučni da se odupru svom eliminisanju. Kritika tokova etatizma, izvršena i na sjednicama republičkih i pokrajinskih komiteta pokazala je koliko obiman posao predstoji na identifikaciji njihovih žarišta i koje su sve snage spremne da opstruiraju taj proces. U mnoštvu drugih navrata također je isticano da su glavni nosioci nacionalizma u SKJ upravo ovi neformalni centri moći i da oni omogućuju republičke i pokrajinske etatizme spregama nacionalne birokratije i tehnokratije i korumpiranih dijelova radničke većine.

Nemogućnost ili nedovoljna spremnost i oklijevanje da se ovi centri identifikuju na odgovarajući način našla je odraza u činjenici da je često stvarana pogrešna svijest o našoj današnjoj situaciji. Umjesto da se posveti kritici realnih društvenih snaga, čijim interesima društvena kriza pogoduje ukoliko ne ugrožava njihove pozicije, teorijsko mišljenje se ne tako rijetko okretalo en bloc kritici sistema za koji je očigledno da bi, pod pretpostavkom nužnih korekcija i eliminacije nelegitimnih centara moći, mogao da efikasno djeluje u skladu sa svojim normativnim zamislima. Ova zamjena teza inspirisala je »radikalnu kritiku« da nelegitimne centre moći jednostrano poistovjeti sa samim partijskim i državnim ustrojstvom (npr. CK republika i pokrajinske komitete sa nosiocima republičkog i pokrajinskog etatizma.) Iza toga je odmah slijedio zahtjev da se ograniči samostalnost republičkih i pokrajinskih saveza. Nije bilo teško dokučiti da je on naišao na podršku onih koji bi demokratski centralizam rado zamijenili birokratskim i SKJ uredili po modelu unitarističke partije.

Digitized by Google

Iz tog razloga identifikacija nelegitimnih centara moći i idejna, politička i etička diferencijacija u odnosu na njihovu aktivnost predstavljaju jedno od presudnih pitanja u prevazilaženju kriznih stanja jugoslovenskog društva. Treba decidirano kazati da se oni ne smiju poistovjećivati sa organizacijom SKJ i njenih foruma (inače bi čitav SKJ bio nelegitiman, kao što želi da pokaže »radikalna ljevica«). Ali, s druge strane se također ne može tvrditi da su ovi centri nastajali u zrakopraznom prostoru, mimo SKJ, i njegovih uvida. Najbliža je istini konstatacija da su se legitimitet institucija i ilegitimitet neformalnih centara moći u SKJ dosad ispreplitali na način koji je često izmicao efikasnoj kontroli i proizvodio učinke koji su pogodovali razmahu krize.

Mogućnost razgraničavanja momenata legitimnosti i nelegitimnosti u praksi SKJ, kao i uspješnije diferencijacije prema protagonistima nelegitimiteta, bila je otežana činjenicom da su u nemalom broju situacija, kada je tu mogućnost trebalo realizovati, isti ljudi bili i na jednoj i na drugoj strani. Povezani na načine koji smo već opisali, oni su kreirali otuđenje kao praktičan odnos, osjećajući se unutar njega sasvim ugodno — »znajući za njega i doživljavajući ga kao svoju moć« (da parafraziramo Marksa), i istovremeno su o takvoj praksi stvarali kritičku svijest, verbalno je osuđivali i čak se zalagali za njeno urgentno ukidanje. Javnost je često bila iritirana upravo etičkim aspektom onih prigoda u kojima se dala osjetiti moralna hipokrizija: kada o socijalnim razlikama raspravljaju pojedinci koji su se obogatili nevjerovatnim zloupotrebama funkcija, kada o kadrovskoj politici, njenoj širini i demokratizmu pričaju rodonačelnici klanova i nepotistički povezanih grupa, kada protiv nacionalizma govore bivši unitaristi ili današnji pokrovitelji etatizma na nižim nivoima koji su u republikama i pokrajinama stvorili brojne punktove lične dominacije, itd. Nevolja je i u tome što mnogobrojni malograđanski i politički andergraundi (čaršija, disidenti, opozicija, emigracija) ali i »navijački« opredijeljeni pojedinci i grupe u mass-medijima, koji stoje pod kontrolom ili uticajem neformalnih centara moći, odioznost prenose i na sve forume SKJ (ili makar na one u »drugoj sredini«) te doprinose stvaranju psihotične i agresivne svijesti javnog ili potisnutog mnjenja kojoj, u nedostatku prave informacije, podliježu i širi slojevi.

Diferencijaciju u SKJ otežavaju i objektivne okolnosti, vezane za psihološke doživljaje kriznih tokova društva. Ti su tokovi praćeni strahom od raspadanja cjeline i psihozom uvjerenja da je spas u vraćanju pod okrilje užih zajednica, bilo teritorijalno-političkih (republike, pokrajine, regije, opštine), bilo socijalno-psiholoških (nacija, narod, narodnost, pleme), bilo onih religijskih. Psihoza bijega prerasta u psihologiju zatvaranja (ekonomskog, političkog, nacionalnog, kulturnog, običajnog). Ona dalje rezultira uzajamnim nepovjerenjem, osjećanjem ugroženosti i doživljaja objektivnog rasula svega onog što bi van uže zajednice moglo da pruži bilo kakvu realnu garanciju opstanka. Kolektivna

Digitized by Google

svijest ponovo se vraća tradiciji i njenim simbolima. Psihotična stanja duha postaju pogodan medij za mnogobrojne indoktrinacije s kojima se SKJ susreće u svakodnevnoj idejnoj borbi: od traganja za harizmatskim ličnostima koje će naciju izvesti na »puteve spasa«, do nacionalističke kontrarevolucije koja najprije neprimjetno puzi, olako zanemarivana ili tek ovlaš osporavana, da bi onda ofanzivno krenula pod oreolom ideologije »krvi i tla«.

Simptomi ove psihoze prodrli su i u naše birokratske mentalitete. Orijentacija ka »sebi i svome« usadila je u podsvijest članova društva predispoziciju da se i sam pojam etike veže za odbranu svega parcijalnog ukoliko se u njemu gleda okvir svakodnevnog bitisanja.

U takvim uslovima mogli smo osjetiti kako isti krizni tokovi, koji vode dezintegraciji i fragmentiranju društvene cjeline, kao svoj korelat proizvode jake neformalne centre moći. Oni uzurpiraju faktički uticaj i uzimaju u zaštitu interese isparcelisanih segmenata društva. Uzurpacija se ubrzano širi po svim nivoima političke, državne i samoupravne strukture društva. Ukoliko su njeni nosioci uspijevali da se i formalno identifikuju sa legitimitetom zvaničnih foruma, doprinosili su izopačavanju samih osnova partijskog života. Ali, i kad im to nije polazilo za rukom, njihova djelatnost porađala je tendencije koje su mogle da imaju dalekosežne posljedice. U preobratima značenja, koji su proizilazili iz njihovog ozbiljavanja, jasno su se razaznavale težnje da se statutarne odredbe o »samostalnosti« republičkih i pokrajinskih saveza transformišu u realno prisutnu praksu »partijske suverenosti«, da »autonomnost« preraste u »autonomstvo« a SK određene republike i pokrajine u njihovu »nacionalnu partiju«, imenovanu po najbrojnijoj naciji. Umjesto jedinstvenog SKJ sa samostalnim i odgovornim dijelovima na momente su se pomaljale konture nacionalno nagrižene i građanski komponovane federacije ili čak i konfederacije čiji je savezni vrh imao samo ulogu koordinacije i posredovanja u ravnoteži moći niza formalno podređenih ali faktički otuđenih i unutar sebe zatvorenih centara.

Neformalni centri moći razarali su idejno i akciono jedinstvo SKJ gdje god je protekcionizam parcijalnih interesa imao šansi da sebi pribavi kakav-takav legitimitet i da na članove foruma, koji nisu stajali pod njihovim uticajem, različitim oblicima političke i moralne presije uvjeri kako je riječ o nečem presudnom o čemu ovisi i sam opstanak uže zajednice. Članstvo partijskih foruma, državnih organa ili delegatskih tijela, često u odsustvu prave informacije i izloženo »bočnim pritiscima« vješto manipulisanog javnog mnjenja iz »svojih sredina«, gubilo je sposobnost razlikovanja realno-historijskih i pragmatsko-empirijskih interesa. Dizanjem ruku ono je legalizovalo praksu za koju će se tek u naknadnoj kritičkoj prosudbi pokazati da je bila etatistička, nacionalistička, autonomaška, unitaristička i sl., pogubna

Digitized by Google

ne samo za Jugoslaviju kao cjelinu već prije svega za sredinu u kojoj je nastajala.

Obzirom na vještinu kojom su se neformalni centri moći navikli da kamufliraju u čitavom institucionalnom sklopu ili statutarnoj strukturi SKJ (pri čemu im je normativna nedorečenost ili dvosmislenost tog sklopa često idealno išla na ruku), i odgovornost njihovih pripadnika razvodnjavala se po mnogobrojnim nevidljivim punktovima i na kraju završavala u apstraktnim postulatima ili gluhom apelu javnosti bez efektivnog odziva. Istovremeno se atrofirala i sposobnost da se na primjeren način razlikuju autentični interesi republika, pokrajina i ostalih teritorijalnih i društveno-političkih zajednica od onih koji bi se mogli nazvati usko nacionalnim, etatističkim i parcijalističkim u dezintegracijskom značenju ovih pojmova.

Ovdje skrećemo pažnju na jedan važan idejni momenat. Kako svaka praksa, uključujući i onu nelegitimnu, teži da se zaokruži kao cjelovita i da o sebi razvija onaj oblik svijesti koji najviše odgovara zamislima njenih aktera, ni od neformalnih centara moći nije se moglo očekivati da će pred javnošću poraditi na razotkrivanju najintimnijih pretpostavki svoje djelatnosti. U jednoj hipokrizijskoj formi, o kojoj smo već govorili, oni su se, kada bi ih tok događaja (kritike CK SKJ, republičkih i pokrajinskih partijskih foruma, javne afere i sl.) pritjerao uza zid, uključivali u kritiku realiteta čijem su nastajanju zapravo sami najviše doprinosili. No, i tada su se trudili da njihova pozicija ne bude ugrožena i ponovo su pribjegavali mistifikacijama. Po sebi je razumljivo da njihov naknadni napor ka neutralizaciji rezultata kritike u kojoj su i osobno učestvovali, nije ostajao bez učinka. Neformalni centri moći su mnoge stvari vratili na početak prije nego što je efikasna akcija oko vraćanja tih stvari u normalne tokove uopšte i počela. Stoga je mnogo toga iznova bilo dovedeno u sumnju. Umjesto zajedničke sinteze na višem nivou, koja bi za osnovu imala odustajanje od odbrane po svaku cijenu nekog empirijskog interesa, i pristajanja na sadržaje kojima se prevazilazi partikularnost i egocentričnost, pridolazi grčevita apologetika što stvari vraća u pređašnje stanje i priječi se bilo kom stvarnom pomaku naprijed. Za ilustraciju se često uzimaju situacije poslije sjednica CK SKJ, CK republika i pokrajinskih komiteta. Nakon trezvenih kritika na sjednicama ovih foruma, koje se uzimaju kao obrazac demokratskog dijaloga čak i u svjetskoj javnosti, nastupa osjeka u ponašanjima kojima bi trebalo realizovati zajedničke zaključke i odluke. Na većini nivoa, o kojima smo govorili, neformalni centri moći učine da empirijski interesi iznova nadvladaju nad onim historijskim. Uzajamna optuživanja za napuštanje linije SKJ tada nemaju posebnog smisla jer se vrše sa parcijalizovanih polazišta i drugoj strani prebacuju ono što se u samog sebe osjeća kao podsvjesna nelagoda. Takva situacija jedino pogoduje razvitku oportunizma kao stanja kolektivne i individualne svijesti.

Digitized by Google

Kritičkom osvrtu na djelovanje neformalnih centara moći u SKJ dodaćemo konstataciju da su oni samo »vrhovi ledenih bregova« koji plutaju na mnogo široj ali nevidljivoj sociološkoj supstanci. Tu supstancu čine društvene snage koje podržavaju nacionalizam, etatizam, partijski federalizam ili unitarizam, rušilačku kritiku svega postojećeg ili njegovu nesuvislu apologetiku, produbljivanje anarhoidnih tendencija u društvu ili njihovo obuzdavanje birokratskom kontrarevolucijom, republikanizam ili autonomaštvo, »ourske«, »sourske«, opštinske, regionalne i slične etatizme, i niz drugih tendencija koje se nalaze na kritičkom udaru SKJ još od početka osamdesetih godina. Istakli smo već da ove snage nemaju iskristalizovanu organizacijsku fizionomiju, da su difuzno rasute u strukturi društva i da je stoga za njih najadekvatniji izraz »neformalni centar moći«. Za nas je, međutim, mnogo relevantnija činjenica da one djeluju u okviru SKJ, da su izvana pokrivene njegovim legitimitetom a iznutra potpuno nelegitimne, i da mnogo argumenata ide u prilog teze da su one zapravo *unutarpartijska opozicija* i potencijalni nosilac kontrarevolucije, zavisno od prirode pozicija sa kojih nastupaju. Diferencijacija u odnosu na njih odavno je prestala da bude stvar povremenih kampanja ili uvjerenja da je obračun sa njima dovršen održavanjem kongresa, plenuma ili nekog sličnog partijskog skupa. Riječ je očigledno o dugoročnijem procesu kome značajnu artikulaciju daje i kongresna 1986. godina.

Nismo se slučajno opredijelili za idejni, politički i etički aspekt tog procesa. Oni su neodvojivi ali i pored toga zaslužuju da budu posebno razmotreni. Zajedničko im je obilježje što su njihove teorijske pretpostavke uglavnom već elaborirane intenzivnom djelatnošću SKJ, organizovanih društvenih snaga i naučne i kulturno-stvaralačke misli, pa je sada pred nama zadatak njihovog praktičnog ozbiljavanja.

Idejni aspekt diferencijacije u SKJ obavezuje nas ne samo na identifikaciju ideologija pomenutih snaga i orijentacija nego i na razotkrivanje i analizu realnih historijskih stanja koja ih omogućuju. Mi, na primjer, nećemo mnogo dobiti ako čak i vrlo precizno opišemo savremene oblike nacionalizma a da pri tom, u ime određenih konceptualnih obzira, propustimo da kažemo kako razmahu nacionalističkih tendencija pogoduje partijski federalizam, hipostaza nacionalnih ekonomija, protezanje pojma suverenosti mimo njegovih ustavnih okvira, kulturni izolacionizam i niz drugih disolutivnih činilaca. Od još manje koristi biće nam verbalno razgraničavanje prema ovim platformama jer po prirodi stvari niko ne želi da se prononsira kao nacionalist, etatist, unitarist, birokrat i sl. Praktična strana kritike mora da bude prevalentna u odnosu na onu teorijsku, inače ćemo se, po aforizmu jednog satiričara, iznova naći u situaciji da »zavezanih očiju lovimo crnu mačku u mraku«.

Politički aspekt diferencijacije već je nagoviješten nužnošću da se povuče jasna demarkaciona linija između legitimiteta orga-

Digitized by Google

nizacije SKJ i ilegitimnosti neformalnih centara moći u njegovoj strukturi. Problem je i ovdje mnogo više praktičan nego teorijski. Opštepartijska debata u drugoj polovici 1984. godine upozorila je da će od njegovog rješavanja zavisiti i stupanj povjerenja radničke klase u sposobnost SKJ da se uzvisi iznad tokova krize time što bi ove centre izlučio iz svog organizma kao nezdrav sekret i oslobodio se jednog suvišnog historijskog balasta. Sva razočaranja u SKJ i možda najsnažnija motivacija za napuštanje njegovih redova proisticali su iz uvjerenja da se legitimna organizacija SKJ na ključnim punktovima prakse utopila u ilegitimitetu neformalnih centara moći i odlučivanja i da se SKJ približio opasnoj granici na kojoj revolucionarni identitet gubi historijsku verifikaciju i može da se održava uglavnom uzurpacijom vlasti. Ne treba ni pominjati koliko je takva situacija godila radikalnoj ljevici i građanskoj desnici da iznova započne razgovor o »demokratskoj alternativi« i da zahtjeve za uklanjanjem SKJ stane postavljati gotovo legalno. Članstvo SKJ je poseban naglasak stavilo na personalnu i grupnu diferencijaciju. Iz SKJ, istaklo je ono, mora da ode čitav sloj ljudi koji su svjesno opstruirali politiku vlastite partije s različitih neprimjerenih pozicija. Profesionalno obavljanje funkcija ne smije da se smatra ničijim prirodnim pravom niti da vodi nepotizmu i »meritokratiji« (»vladavini zaslužnih«). Bez ove vrste diferencije, po opštem mišljenju, bio bi promašen i njen politički aspekt. Stoga kadrovska politika mora da se oslobodi mehanizama koji bi išli na ruku daljem obnavljanju neformalnih centara moći.

Etički aspekt diferencijacije mora da se temelji na poznatom stavu iz »Komunističkog manifesta« da se komunisti od ostalih proletera razlikuju samo privilegijom većeg stupnja svjesnosti i moralne angažovanosti u sprovođenju revolucionarnog programa. Ovaj Marksov stav je i danas aktuelan budući da se od komunista mora tražiti, bez natruha građanske moralistike, metafizički utemeljenog etičkog isposništva ili »čistih sadržaja moralne svijesti«, da prije svega budu politička i moralna avangarda. On se odnosi na sposobnost diferenciranja kvaliteta interesa za čije su sprovođenje komunisti dužni da se zalažu u teorijskim i praktičnim borbama. Komunistička svijest je u svojoj klasnoj opredijeljenosti usmjerena ka prevazilaženju svake situacije u kojoj se društveni odnosi nastoje da održe i kad je njihov realni princip istrošen. Kriza komunističke svijesti i angažmana nagovještavala se svagda onda kada bi kapitulirali pred otuđenim sadržajima prakse, neosmišljene revolucionarnim umom, i kada bi se našli utopljeni i dezorijentisani u njenim labirintima. Samo partija koja se distancira od empirijskog historijskog toka i izbjegava opasnosti da na vulgaran način (zastupajući sve ono što u datom trenutku želi da se legitimiše kao historijsko a zapravo je zapreka daljem razvitku) utone u njegovu pragmatiku i izgubi uvid u organizaciju cjeline, partija, dakle, koja se u svakom tre-

Digitized by Google

nutku pita »dokle se stiglo«, razvijajući kritičku svijest o svakom momentu pređenog puta da bi iz nje isplanirala strategiju »daljeg koraka« kao najvažnije pretpostavke revolucionarnog kontinuiteta i da bi odredbu o »budnom biću socijalizma« stalno artikulisala kao odnos radničke klase i njene egzistencije — samo takva partija može istrajati na nivou zahtjeva vremena i postavljati se kao »partija u velikom historijskom smislu« (Marks). Dajući ovu definiciju, Marks je imao u vidu da nema partije koja neće završiti na razini malograđanske stranke ukoliko joj borba za vlast ili ravnotežu osamostaljenih središta moći pomrači uvide u bit onog epohalnog i postane joj osnovno načelo prakse. Doda li se tome agresija nacionalizma, čaršije, lažnog intelektualističkog buntarstva, nategnutog radikalnog ljevičarenja, recidiva političkog podzemlja i ostalih ambijenata koje je realna historija davno ostavila za sobom ali ih onâ empirijska vuče na svom repu kao mutan prtljag prošlosti ili najlošiju zalogu budućnosti, biće jasnija slika svih onih iskušenja pred kojima se SKJ nalazio onda kada je gubio kontrolu nad tom empirijom ili se u pojedinim trenucima čak i identifikovao sa njom. Takve situacije rezultirale su idejnim i akcionim nejedinstvom SKJ, pragmatskim kavženjima i zađevicama te postupnim nepovjerenjem prema SKJ, koje je prijetilo da se uvuče u sve pore partijskog bića.

II. Neformalni centri moći i nacionalizam

Izgledalo je da će u problematiku o kojoj raspravljamo u ovom tekstu više reda i saglasnosti unijeti »Kritička analiza funkcionisanja političkog sistema«, nakon što to u brojnim aspektima nije pošlo za rukom Dugoročnom programu ekonomske stabilizacije i Antiinflacionom programu. Nade su bile tim veće što među rukovodstvima društveno-političkih organizacija nije bilo značajnijih razmimoilaženja u procjeni analize i što se moglo pretpostaviti da su u jednoj delikatnoj materiji kao što je kritički pogled na djelotvornost političkog sistema, najzad iznađena zajednička polazišta. Međutim, tekuće polemike oko ovog dokumenta upozoravaju da stvari nisu tako optimističke kakvim su se u početku nagovještavale i da ni ocjena CK SKJ o političkoj i idejnoj relevantnosti »Analize...« nije bila dovoljna da zaustavi dalja kritička dimenzioniranja ovih pitanja. Jedna struja znanstvenika (pravnika, politologa i ekonomista) najdalje je otišla u njenom dovođenju u upitnost, s obrazloženjem da »Analiza...« nije ništa drugo do vjerna slika naših kompromisa, dokument koji je nastao kao rezultat diplomatski sročenog konsensusa a tako nešto, po eksplicite izraženom stajalištu, metodološki je nespojivo sa naučnom i teorijskom ozbiljnošću. Ako bi se i moglo govoriti o nekoj njenoj, makar i efemernoj a ne trajnoj vrijednosti, onda bi to bio onaj njen dio u kome

Digitized by Google

su problemi evidentirani i na osnovu njihovog tabelarnog pregleda sačinjena globalna dijagnoza krize sistema. Ali, dodaje se odmah zatim, to su ona opšta mjesta koja, bez obzira na oštrinu kritičke intonacije, nisu dovela u pitanje ničiji životni interes, odnosno, to je onaj niz načelnih konstatacija o dezintegrativnim procesima koje ne dozvoljavaju da se jasno prepozna njihov realni subjekt, ili da se uvijek identifikuje na »onoj drugoj strani«, a to je već skolastika i svjesno unošenje ideologije u metodološki postupak koji bi prije svega morao da se odlikuje nepristrasnošću i strogošću kritičkih spoznaja.

Drugi pravac promišljanja, još radikalniji ali i dosta usamljen, smatra da ideologičnost »Analize...« potiče od svojevrsne prohibicije da se ispitaju same osnove sistema i na dnevni red kritike stave i njihova »neprikosnovena načela«. Nema nikakve utemeljenosti tvrdnja, ističu ovi kritičari, da smo dospjeli do izvjesnog broja apsoluta (makar bilo riječi i o samom socijalističkom samoupravljanju) koji ne podliježu unutarnjem razlaganju i preispitivanju pred stvarnostima koje su u međuvremenu nadošle kao njihov povijesni demanti. Zašto bi onda valjalo praviti izuzetak i u odnosu na Ustav iz 1974. godine i fundamente političkog sistema koji je nastao iz njegovih intencija? Budući da se znanstveni alibi za ovaj radikalizam najčešće traži sa stajališta federalizma i nacionalnih odnosa, učinićemo kratak osvrt na neka karakteristična gledišta koja su došla do izraza u najnovijim diskusijama.

Po jednom od njih, naš politički sistem je gotovo bespriječkorno realizovao program »masovnog pokreta« s početka sedamdesetih godina. Pored toga što su po republikama i pokrajinama rastočeni i poslednji ostaci jugoslovenskih modaliteta egzistencije društva, proces disolucije zahvatio je i radničku klasu kao revolucionarnog subjekta te samim tim zaprijetio da postane ontološki, da same osnove društvenog bitka retrogradno usmjeri u pravcu nacionalističke kontrarevolucije i da, budući pokriven i najvišim ustavnim legalitetom, i oficijelno potvrdi tezu da Jugoslavija nije ontološko-historijska nego konjunkturalna tvorevina, proizvod povremenih sticaja povijesnih okolnosti. Moć nacionalnih birokratija (»naciokratija«) već je poprimila takve srazmjere da je, po ovom mišljenju, u sebe apsorbovala transcendirajuću snagu radničko-klasne svijesti koja je tradicionalno težila internacionalizmu kao transcedentalnom preduslovu sopstvene egzistencije koji omogućuje sve njene dalje načine ispoljavanja. U tom duhu prefigurisan je i sam pojam socijalizma, kao najviši u hijerarhiji ostalih pojmova. On definitivno (pod uslovom da se ne izmijeni kompletan politički sistem) gubi obilježja »klasno-revolucionarnog« i postaje »nacionalno-socijalni«, s potencijalnim svojstvima nacionalsocijalističkih pokreta koji su tridesetih godina ovog vijeka uzdrmavali Evropu i cijeli svijet. Taj obrat u biću socijalizma u našim prostorima nagovijestio je »masovni

Digitized by Google

pokret« prije deceniju i po, ali kako (po mišljenju pomenutih kritičara), u historiji nije rijedak slučaj da pobjednici realizuju projekt pobijeđenih odmah nakon njihovog poraza (za klasičan primjer uzima se recepcija trockističkog programa od strane Staljina), tako se i u nas desilo da su nacionalne birokratije ostvarile intencije jednog nacionalističkog pokreta mnogo grandioznije nego što je on sam smjerao ili čak i mogao da zamišlja.

Teško bi ovaj način mišljenja bilo moguće dijeliti u njegovom radikalizovanom obličju budući da boluje od iste mane koju pripisuje drugoj (birokratskoj) strani. U svojoj biti, naime, i on je politizovan i ideologizovan te ga u današnjim raspravama zagovornici unitarističkog integrizma uzimaju kao pogodan predtekst za proturanje svojih koncepcija. Međutim, kritički odnos prema njemu ne bi smio da zaobiđe suštinu problema koji je u aktuelnim dijalozima i u samoj »Analizi...« nagoviješten uvođenjem pojma »policentričnog etatizma«. Ovu pojmovnu odrednicu jednog sindroma odnosa koji se uspostavio po našim republikama i pokrajinama (a unutar njih i po užim teritorijalnim jedinicama) valja smatrati značajnim činiocem kritičke analize jer je priznanjem njenog fakticiteta opovrgnuta naivna i nenaučna, ali u svoje vrijeme čak i euforična predstava da je »demontiranjem federacije« i likvidacijom »državnog kapitala« ujedno raščišćena osnova svakog etatizma te da su socijalističkom samoupravljanju sada širom otvorena vrata. Praksa je donijela obratnu spoznaju. Ustavna transformacija političkog sistema (1974) i udruženog rada (1976), nisu stvorile dodatne mehanizme koji bi doprinijeli efikasnijem sprječavanju pojave neformalnih centara moći (»paralelnih struktura«) na onim razinama pokreta na kojima se očekivalo uspostavljanje i konačna prevlast integralnog samoupravljanja. Ni organizovane političke snage (uključujući i SKJ) nisu pokazale odgovarajući stupanj doraslosti ovom zadatku jer su i same bile suočene sa dezintegrativnim tendencijama u sopstvenim redovima (u prvom redu s procesima federalizacije). Policentrični etatizam, međutim, nije oklijevao. Neformalnim centrima moći trebalo je svega nekoliko godina da u teritorijalnim okvirima republika, pokrajina i opština uspostave dominaciju u sferi ekonomije, politike i kulture i da radničku klasu, sužavajući joj učešće u raspolaganju proširenom reprodukcijom i nacionalnim dohotkom na simboličnu mjeru, učine predmetom najraznovrsnijih birokratskih i tehnokratskih manipulacija. Tako je radnička klasa vremenom postajala »nacionalna« u onom smislu u kome je to najmanje smjerao i SKJ a sigurno najmanje očekivali tvorci političkog sistema. Ako je, u duhu njihovih postavki, radnička klasa imala da bude, između ostalih određenja, i »nacionalna«, onda je tu odrednicu valjalo razvijati tako da u okviru određene nacije, republičke državnosti i uporednog vezivanja pokrajina za republiku i federaciju, radnička klasa bude odlučujući socijalni i politički činilac i subjekt

Digitized by Google

svih društvenih, kulturnih i idejnih procesa. Ova koncepcija polazila je od realne pretpostavke da je posredovanje nacionalnog osjećanja sa internacionalnom sviješću prirođeno biću radničke klase kao sastavni dio njene emancipatorske historijske misije i da ustavni položaj republika i pokrajina neće biti prepreka ostvarivanju te misije.

Međutim, policentrični etatizam potrudio se da se slika pojavi u izopačenoj projekciji i da koncepcija federalizma bude bukvalno postavljena »na glavu«. U njegovim difuzno rasutim centrima (a po mehanizmima koje je opisao još Karl Marks kritikujući Hegelovu filozofiju državnog prava) za kratko vrijeme akumulisana je ogromna politička i kulturna moć kojoj se radnička klasa iz udruženog rada (razvlašćenog bilo kakvog ozbiljnijeg uticaja na tokove reprodukcije i raspodjele) nije mogla s uspjehom suprotstaviti. Nizom posrednih (a zapravo represivnih) mehanizama njene su delegacije primoravane da aklamacijom odobravaju odluke koje su u ovim centrima već bile donesene. Brojni investicioni promašaji, koji su se u relativno kratkom vremenu redali po čitavoj Jugoslaviji, upozoravali su da se stanje približava kritičnoj granici. Bili su alarmirani i najviši samoupravni, državni, partijski, sindikalni i drugi forumi koji su i sami počeli osjećati koliko su ponekad nemoćni pred agresijom centara policentričnog etatizma.

Ali, on je i dalje proizvodio porazne učinke. Pretvarajući republike i pokrajine u privatizovane i monopolizovane domene djelatnosti, njegovi centri su nužno morali da potpadnu pod uticaj nacionalističke psihoze i da ubrzo postanu i njen važan (ako ne i odlučujući) činilac. Nacionalizam se svagdje najuspješnije razvija ako se začne kao ekonomski. Kriza jedinstvenosti jugoslovenskog tržišta bila je najpogodniji povod da se prisilno posvojenoj »nacionalnoj« radničkoj klasi sugeriše kako je ta kriza ujedno praćena i raspadom klasne solidarnosti i kako je orijentacija ka svojoj republici i pokrajini jedina realna perspektiva opstanka. Centri neformalne moći vješto su koristili objektivne ekonomske činjenice, u prvom redu one koje su proizilazile iz ekonomske razvijenosti ili pak ekonomskog zaostajanja. U razvijenim sredinama, koje su se približavale evropskim standardima ili se makar kretale na njegovim rubovima, nije bilo teško razviti osjećaj klasne superiornosti i nenametljivo ga vezati za nacionalni sentiment. Trebalo je stvoriti stanje duhova u kome se nacionalni birokrat doživljava kao bliži u ostvarivanju određenog programskog cilja nego klasni drug iz neke druge (pogotovo nerazvijene) jugoslovenske republike ili pokrajine. Slična je procedura, međutim, bila prisutna i u onih drugih (nerazvijenih). Primjer svemoći nezvaničnog etatističko-birokratskog centra na Kosovu, koji je svojom izolacijom od ostalih dijelova SKJ u mnogome omogućio nastup iredente, pokazao je kako posuvraćeno vezivanje nacionalnog i klasnog u jedinstven osjećaj res-

Digitized by Google

sentimenta ne samo prema drugoj naciji nego i njenoj radničkoj klasi može da odvede izravnoj kontrarevoluciji: kosovskom radniku sugerisano je da mu je jedini spas u pristajanju na »emancipatorsku« misiju nacionalne birokratije što je onda ustavnu koncepciju u SAP Kosovo, uz blagonaklonu podršku uticajnog dijela tadašnjeg rukovodećeg centra, izopačilo do direktnog stavljanja u službu albanskog nacionalizma.

No, Kosovo u tom pogledu nije nikakav izuzetak. Nacionalne birokratije iskoristiće svaku prigodu da nacionalnu radničku klasu zadrže u domenu svoga uticaja i da spriječe integracione procese na privrednom, socijalnom i kulturnom tlu Jugoslavije. Obratan postupak značio bi uvod u raspadanje njihovog »raison d'être«. U toj igri očuvanja životnih interesa ne malu ulogu igra i ideologija. Njen osnovni derivat postaje proizvođenje svijesti o egzistencijalnoj ugroženosti. U razvijenim dijelovima zemlje nacionalna birokratija stvaraće mnjenje da su fondovi za nerazvijene obična ekonomska tlapnja i legalizacija inertnosti i lijenosti »balkanskog mentaliteta«. Istim činom biće dovedena u pitanje i klasna solidarnost a osnovna vjera biće uložena u faktičku obnovu kapital-odnosa, brižljivo zavijenu u neku eufemističku ideološku formulaciju koja neće izazvati javno podozrenje. U nerazvijenim dijelovima, pak, etatistički centri moći uznastojaće da status razvijenih pripišu eksploataciji nerazvijenih i da u ideologiji egalitarizma i »jednakosti u siromaštvu« potraže osnovni kriterij socijalne pravde. I tada odrednice »slovenački radnik«, »hrvatski radnik«, »srpski radnik«, »bosanski radnik«, »albanski radnik« i sl. dobivaju prizvuk one vrste nacionalne dominacije nad »udruženim radom« (i faktički razjedinjenom i još uvijek neoslobođenom radničkom klasom) koja nigdje nije predviđena ustavom ali se posredstvom etatističkih centara moći infiltrirala u gotovo sve pore političkog sistema i dovela ga do kriznih stanja. U njegovom dekomponovanju ekonomski nacionalizam nije odigrao beznačajnu ulogu. U najmanju ruku, on je pocijepao radničku klasu i u priličnoj mjeri neutralizovao njenu revolucionarnu energiju.

Na ovom nivou izlaganja, međutim, valja pristupiti dezideologizaciji jedne činjenice koja se u većini političkih analiza smatrala aksiomom i samim tim izuzetnom iz horizonta problematizacije. To je sam pojam radničke klase. Ovdje se ne bismo upuštali u razmatranje šta je on sa socijalnog, ekonomskog, kulturološkog ili nekog drugog gledišta. Zanimaće nas odnos historijskog i empirijskog momenta njene egzistencije o kome je djelomično već bilo riječi. Kao što je, naime, u Marksa moguće razlikovati pojam partije proletarijata »u velikom historijskom smislu« (kao revolucionarne avangarde) i »empirijske proleterske partije« (one koja je napustila svoj historijski princip i utopila se u svakodnevici borbe za vlast, njeno osvajanje i očuvanje u vlastito ime, kao »organizacije po sebi«), tako isto Marks, kad govori o proletarijatu, ne podrazumijeva uvijek i na svakom mje-

Digitized by Google

stu njegovo određenje kao »emancipatorske klase u velikom historijskom smislu«. Marks je bio isuviše lucidan mislilac a da bi svim slojevima radništva pripisao to ontološko svojstvo. On je dobro znao da ima čitavih slojeva »empirijskog proletarijata«, onog koji se povodi isključivo za efemernim, kratkoročnim (mada trenutačno probitačnim) ali u svakom slučaju ne i realnim klasnim interesima. Za nas je ova Marksova distinkcija također značajna kao momenat kritičke analize budući da jedan dio naše radničke klase, zavisno od trenutačnog ekonomskog i socijalnog položaja, sadrži predispoziciju za one manipulacije koje idu na ruku njegovim momentalnim egzistencijalnim pogodnostima ali se u projekciji stvarnog historijskog klasnog interesa naknadno iskažu kao grupnosvojinski ili kolektivni egoizam. Ova se predispozicija jednim dijelom duguje ekonomskoj krizi budući da pad standarda i rastuća socijalna neizvjesnost stvaraju psihologiju »daj šta daš« i »uzmi sve što se u datom trenutku pruža«. Inflacija ekonomskih vrijednosti ruši vjeru u sve što nije podložno momentalnoj potrošnji te pad klasne svijesti sa visine dalekosežno postavljenih emancipatorskih ciljeva u sferu neposredne čulnosti i materijalnosti i onako oskudnog robnog tržišta sa skučenom osobnom i kolektivnom kupnom moći možda i nije toliko neočekivan u ovim dijelovima radništva koliko nas može da iznenadi njihova prijemčivost za one ekonomske i socijalne poduhvate neformalnih centara koji to okivanje radničke klase u empiričnost zbivanja pretvaraju u svoj strateški plan. Kritika, koja ne vodi računa o ovim preobratima u poziciji značajnih segmenata radništva, promaša svoj pravi predmet. Prema brojnim mišljenjima, ZUR je koncepcijom osnovne organizacije udruženog rada omogućio »refeudalizaciju« privrede i stavio je pod okrilje republičkih i pokrajinskih »sizerena«. Iste primjedbe, kao što smo vidjeli, upućuju se i ustavnoj koncepciji federalizma, te se radikalna kritika Ustava i ZUR-a mnogima čine osnovnom pretpostavkom daljeg napretka. Teško bi, naravno, bilo zastupati apriornu vrijednost ovih temeljnih pravnih akata u svim njihovim dijelovima. Mnogo toga će, očigledno, morati da bude izmijenjeno. Međutim, kritika koja ne zahvata ontološku dimenziju svoga predmeta, rizikuje da u konačnom iskazu ostane idealistička. Buduće izmjene Ustava i ZUR-a i same će završiti u toj sferi ako se u međuvremenu ne bude izmijenila prije svega ekonomska situacija u kojoj ni osnovni revolucionarni subjekt — radnička klasa — ne odolijeva uspješno iskušenjima krize.

Tako se federalizam i nacionalni odnosi pojavljuju u još jednoj projekciji. Ona je najavljena pitanjem — nismo li se u dosadašnjoj kritici funkcionisanja političkog sistema (a u njegovim okvirima, i federalizma) više nego što je trebalo bavili normativnom stranom stvari umjesto onom faktičkom (koja podrazumijeva ekonomsku, sociološku, kulturološku i idejnu analizu)? Imali smo četiri ustavna akta, i nijednim nismo bili zadovoljni. Isti sud proteže se i na dosadašnje koncepcije federalizma. Da

Digitized by Google

li bi peti po redu takav akt bio onaj čarobni štapić koji bi nas već svojim magičnim doticajem izvukao iz nagomilanih teškoća?

Ako se želi da se izbjegne praksa stalnog eksperimentisanja u sferi normativizma, mora se prethodno imati u vidu činjenica od bitnog historijskog značaja. Ona je utemeljavala diskrepancu normativnog i stvarnog u svim dosadašnjim ustavnopravnim i sistemskopolitičkim rješenjima, i najpribližnije se može definisati kao nemoć društva da se oslobodi »paralelnih struktura« u njegovoj organizaciji. Budući da smo te strukture već naznačili kao neformalne centre moći, ostaje nam saznanje da su oni kao devirajući činioci bili faktički prisutni u nastojanjima da se ozbilje svi naši ustavi od 1946. godine do danas. Mnogi su kritičari, u pojednostavljenim vizijama naše poslijeratne ustavne tradicije, spremni da Ustav iz 1946. i Ustavni zakon iz 1953. posmatraju kao »unitarističke«, Ustav iz 1963. godine kao hibridnu tvorevinu između unitarizma i separatizma a Ustav iz 1974. godine kao par excellence »nacionalističko separatistički« i kao legalizaciju potpunog povijesnog rasula! Oni zaboravljaju da nema ustava koji su dobri »po sebi« i »za sebe« nego da historijsku verifikaciju dobivaju tek po karakteru snaga koje stoje iza njihovih koncepata. Pa ako su u vrijeme važenja prva dva ustavna akta dominantnu ulogu u životu društva imali centri otuđene unitarističke moći, i ako su poslije »demontiranja federacije« ti centri bili, pod vidom policentričnog etatizma, dispersirani po republikama, pokrajinama i drugim teritorijalnim jedinicama, onda to znači da su se odlučujući prelomi odvijali u praksi (u sferi »ustava u materijalnom smislu«) a ne u području normativizma (»ustava u formalnom smislu«). Ukoliko pretenduju da su u pravu teoretičari, koji povijesne prelome poslije oružanog dijela revolucije pripisuju praktičnom odnosu snaga unitarizma i separatizma unutar političkog sistema (pa Ustava iz 1974. godine tumače kao akt nacionalnog kompromisa), onda oni sami sebe demantuju kad misle da bi izlaz iz aktuelne krize bio u vraćanju na neki novi integristički ustav. Povijesno nas iskustvo, naime, nedvosmisleno upozorava da bi takav akt bio također rezultat ili prisilno nametnute dominacije novog integralnog etatizma, ili novi kompromis između sadašnjih policentričnih žarišta etatizma u pravcu uspostavljanja ideoloških privida onih modaliteta zajedničkog življenja koji se radikalnom kritikom sadašnjeg stanja priželjkuju. Bilo bi to, u našim uslovima, »vraćanje istog«, zapravo onog već proživljenog što očigledno ne može biti u interesu čitavog društva.

Mnogi pogledi danas su iznova upravljeni ka radničkoj klasi i očekivanju da će pojačana »radnička većina« u osnovnim organizacijama i partijskim forumima biti u stanju da doprinese ograničavanju uticaja neformalnih centara moći i postupnoj eliminaciji »paralelnih struktura«. Tom pitanju biće posvećen završni dio ovog teksta.

Digitized by Google

III. Domašaji »radničke većine«

U tradiciji komunističkog pokreta zahtjevi za radničkom većinom bili su praćeni različitim objašnjenjima i tumačenjima. Spoljnjim posmatračima i kritičarima izgledalo je da se oni pojavljuju u vrijeme krize, kad revolucionarne partije žele da transfuzijom »klasne krvi« pročiste svoj organizam i oslobode ga birokratskih zakrčenja i sklerotičnih ugrušaka što sprječavaju njegovo normalno funkcionisanje. Historičari su, pak, upozoravali da takvi zahtjevi nisu lišeni funkcionalne i manipulativne upotrebljivosti budući da je tipovanje na radničku većinu često igralo glavnu ulogu u sukobu partijskih garnitura oko vlasti i raspodjele utjecaja. Onaj ko bi uspio da za sebe pridobije tu većinu, imao bi, po ovakvim shvatanjima, i veće izglede da uspostavi dominaciju koncepta za koji se zalagao i da pozivanjem na zajednički klasni iskon stvori utisak o prevazilaženju otuđenja i vraćanju ka revolucionarnoj autentičnosti. Međutim, čim bi sukob bio pacificiran, čak i uz pretpostavku radničke većine, događaji su se vraćali u uhodanu kolotečinu u kojoj više nije bilo mjesta za odlučujuću riječ samog radništva. Ono je, prema historičarima, iznova odlazilo u pozadinu zbivanja te je većini partija danas prilično irelevantno da li se oslanja na njegovu većinu. Bit svakodnevice kreira se u zatvorenim centrima moći u kojima birokratska rutina odnosi neopozivu pobjedu nad originalnošću i smjelošću radničke inicijative. Stoga je i kategorija »radničke većine« mnogo više ideološka neg realna, i po pravilu se svodi na značajnu ali ne i odlučujuću varijablu u raznim birokratskim eksperimentima. Zaključak analitičara međunarodnog komunističkog pokreta često je drastičan: da bi imali presudnu ulogu, radnici bi se morali organizirati kao zasebna »partija u partiji« ili, u najgorem slučaju, kao najmnogobrojnija frakcija s odgovarajućim institucionalnim sklopom i instrumentima moći i utjecaja. Budući da ovakva konstelacija odnosa još nigdje nije uspostavljena, dolazi se do zaključka da je »radnička većina« zapravo apstrakcija i da je radništvo u velikom postotku nezainteresirano za život partije. Ono daje pasivan pristanak svakoj garnituri kojoj pođe za rukom da nakon sukoba u partijskom vrhu postane vladajuća, ili se aktivno suprotstavlja samo onda kad je ugroženo u čulnoj, materijalnoj egzistenciji. U komparativnoj analizi iskustava komunističkih partija XX stoljeća kao osnovni dokaz za ovu tezu navodi se činjenica da su gotovo sva rukovodstva, dok su bila na vlasti, uspjevala da je formalno legitimiraju pozivom na radničku većinu i obratno, kad su odlazila s pozornice, da su bila ispraćena anatemom od strane te iste većine a da ni u jednom ni u drugom slučaju niko nikad nije empirijski verificirao o čemu je, i o kakvoj većini, u praksi doista riječ. Pošto je definiciju uvijek davala garnitura u nastupanju, nije bilo sumnji da je domašaj te definicije dopirao dokle i moć njenih protagonista. Kad bi nje nestalo, iščezavale su i njene

Digitized by Google

ideološke racionalizacije te je problem radničke većine i do danas ostao neriješen u svom epohalnom aspektu.

Taj problem nije mogao biti zaobiđen ni u našoj teoriji i društvenoj i političkoj praksi. Mi ga nismo upoznali u opisanoj antagonističkoj formi pošto je poslije predsjednika Tita bila izbjegnuta borba za vlast a samim tim i hipokrizijska ili stvarna legitimacija zavađenih strana voljom radničke klase, odnosno, prilagođenom ideološkom interpretacijom te volje. Ali, to ne znači da je SKJ bio oslobođen potrebe za takvom legitimacijom u njenom izvornom značenju. Ona je u nas prisutna i s pojačanim intenzitetom obzirom da smo samoupravljanje inaugurirali kao osnovni proizvodni i društveni odnos. Stoga je i naša obaveza da pojam »radničke većine« lišimo nataloženih mistifikacija tim veća, i mi danas nemamo nikakve objektivne zapreke da joj i ne udovoljimo.

Pristupajući tom poslu, moramo se prethodno osloboditi normativističkog uklona koji bi čitav problem situirao u okvire statistike i apsolvirao ga kao odnos količinskih pokazatelja. Povremene akcije, inspirirane ovim motivom, išle su u pravcu procentualnog povećavanja broja radnika među novoprimljenim članovima i u sastavima rukovodstava na svim nivoima, pogotovo nakon uvođenja jednogodišnjih mandata. Samom motivu ne može se staviti valjan prigovor. Odgovarajuća procentualna zastupljenost radnika osnovna je empirijska pretpostavka njihove odlučujuće uloge, no ona ujedno, uzeta »po sebi« i »za sebe«, nije i dovoljna. Empiriju je i ovdje nužno posredovati njenim umnim principom ako se želi da sve prednosti radničkog klasnog angažmana, kad on postane idejni i politički, dođu do zbiljske povijesne artikulacije a ne ostanu samo puka mogućnost, podložna mistifikaciji i manipulaciji.

Osnovna od tih prednosti eminentno je etička. Mladi radnik prema svojoj profesiji u načelu ne uspostavlja karijeristički odnos jer ona, za razliku od nekih drugih, ne nudi statusne privilegije niti ga progoni opsesijom o stalnom hijerarhijskom napredovanju i natjecanju u toku koga se neuspjesi često doživljavaju traumatično i utječu na konformističke obrasce ponašanja. Stoga se ni članstvo u SKJ za njega ne pojavljuje u primarnoj interesnoj nego moralnoj dimenziji. Već od početka, mladi radnici lišeni su malograđanskog utilitarističkog doživljaja praktičnih angažmana kao opravdanih samo ako donose opipljivu materijalnu korist. Ta početna prednost iskazuje se kao šansa za oblikovanjem nepatvorene klasne svijesti, rasterećene uslovnih refleksa i spremne da svoje sadržaje postavlja kao temeljne moralne, idejne i političke postulate, i da njihovim sprovođenjem uslovljava i legitimitet same prakse. Već bi se sa ovog stanovišta potreba za radničkom većinom ispoljila kao preduslov zbiljskog komunističkog djelovanja.

Digitized by Google

Međutim, početna prednost izlaže se riziku naknadnih izopačenja svagdje tamo gdje joj se u forumima suprotstavlja rutina uhodanih modela postupanja i individualnog i kolektivnog komuniciranja. Ukoliko tu rutinu, po ovještalim manirima koji postaju toliko ustaljenim da se već smatraju i normalnim, sistematski proizvode neformalni centri moći na svim razinama strukture društva, utoliko će i opasnost da ona apsorbira radničku autentičnost biti veća. Utoliko će se udarna moć radničke većine rasplinjavati po nizu punktova na kojima će brzo poprimiti isključivo statističko a ne i realno važenje. Nosiocima birokratske rutine stoji na raspoloženju niz sredstava, od otmene »korupcije« i stavljanja u izgled određenih pogodnosti ako se individualno ponašanje usaglasi sa opštim konformističkim tipom, do predočavanja posljedica koje mogu pridoći ako se to usaglašavanje bude moralo ostvariti prećutnom ili otvorenom psihološkom represijom. U oba slučaja dešava se obrat u sadržaju situacija koje bi izgledale bitno drugačije kada bi bile autentične. Birokratska rutina nastoji da oportunizam (kao sublimaciju malograđanskog mentaliteta prilagođavanja, mimikrije i nezamjeranja) nadredi principijelnosti i moralnoj čistoti klasne svijesti. Ona istovremeno stvara alternativu ovoj prividnoj dobrovoljnosti u nizu mehanizama pomoću kojih je moguće kreirati i reproducirati represivnu većinu (makar se ona zvala i radničkom) pod efikasnom kontrolom neformalnih centara moći. Oba momenta (prepuštanje da se konformizam sam po sebi sagleda kao jedini izlaz, ili izbor sredstava kojima se isto saznanje nameće psihološkom prinudom), pojavljuju se kao jedinstven aspekt prakse u toku koje se, često po najkraćoj proceduri, nastoji eliminisati i sama mogućnost spontaniteta klasne svijesti i njenih kritički usmjerenih tokova. Umjesto toga, razrađuju se pretpostavke takvog njenog razvodnjavanja koje će je učiniti svodivom na jezik interesnog komuniciranja kao na način usađivanja predstave o prednosti svih onih ponašanja koja ne kolidiraju sa interesima pomenutih centara. Njihova je moć, kao što pokazuju rasprave na političkim forumima ili brojna empirijska istraživanja, još uvijek tolika da, tamo gdje postoje, radničku većinu reduciraju na simboličnu numeričku vrijednost, bez realne opasnosti po njihovu poziciju.

Slični se problemi javljaju i sa radnicima koji dolaze na javne funkcije. Oni se i ovdje često susreću sa prethodno oformljenim strukturama mišljenja i ponašanja koje prihvataju kao neminovnost kada osjete da nemaju većih izgleda na njihovu izmjenu. Rizici da relativno brzo odustanu od izvorne klasne inspiracije i priklone se načinu komunikacije za koju pretpostavljaju da se od njih očekuje, povećavaju se i zbog okolnosti da ih niži stupanj obrazovanja i nesvjesno čini inferiornim prema intelektualcima i članovima foruma sa većom školskom naobrazbom. Što je forum viši, čini se da i osjećaj hendikepiranosti ove vrste

Digitized by Google

dolazi do jačeg izražaja. Njegovo povratno dejstvo odražava se u nedovoljnoj spremnosti za javnu debatu ili otvorena suprotstavljanja, što nosioci birokratske rutine također znaju da vješto iskoriste za nesmetano produžavanje neformalne dominacije. Tome se pridružuje i njihova faktička moć da, s odgovarajućim obrazloženjem, radnika drže »u funkciji« dok njegovo djelovanje ne dođe u eventualnu koliziju s njihovim projektima. Svijest da priroda obrazloženja zavisi od diskrecione procjene najužeg sastava nekog centra moći pojavljuje se kao dodatni činilac u opredjeljivanju za konformistički tip ponašanja te pojam radničke većine i ovdje poprima neadekvatno značenje.

Mnogi nas, dakle, praktični razlozi motiviraju za tvrdnju da pitanje radničke većine u SKJ nije jednostavno kao što ga prezentiraju pristalice gledanja da se ono rješava prostim procentualnim pomjeranjima u socijalnoj strukturi članstva i rukovodstava. Kada bi oni bili u pravu, tada bi se čitav problem mogao apsolvirati u okviru »statističke revolucije«, i mi bismo samo jednim odlučnim pohodom takve vrste dobili »čistu radničku partiju« koja bi onda, per definitionem, sprovodila i »čistu radničku politiku«. U povijesti, međutim, »čistih« suština nema, nego se između svijesti koja teži da ih ostvari i realnih stanja koja se legitimiraju pozivanjem na tu svijest, umeće niz činilaca čije dejstvo često izmiče mogućnosti kontrole i proizvodi iracionalne učinke. Mi se danas moramo više pozabaviti analizom otuđujućih aspekata prakse nego njihovim ovlašnim tretmanom kao marginalnih i ne tako utjecajnih na »ukupan socijalistički tok«. Valja se, naime, vratiti već pomenutom saznanju da, kao što postoji »partija u velikom historijskom smislu« (revolucionarna avangarda) i »empirijska partija« (organizacija koja može da duboko ogrezne u otuđenju i posvemašnjoj krizi), tako isto postoji i »proletarijat u velikom emancipatorskom smislu« (radnička klasa kao revolucionarni subjekt) i »empirijski proletarijat« (radnička klasa koja je postala objekt manipulacije i alijenacije). Da ovaj rascjep u biću proletarijata i njegove partije nije osobenost samo zemalja državnog socijalizma i da se pojavljuje svuda tamo gdje je nastupila izmjena »subjekt-objekt-revolucije«, upozorilo je i naše iskustvo. Ono je pokazalo da je osnovni preduslov manipulacije radničkom klasom i njenom većinom u forumima njena prethodna fragmentacija i unutarnje raslojavanje po nizu difuzno rasutih punktova društvene strukture. U različitim razdobljima ili u upornim historijskim kontekstima njome se operiralo kao isključivo »nacionalnom« (a ne i jugoslovenskom). Zatim su uslijedile tendencije prisilnog zatvaranja u granice republika i pokrajina, regija i opština. Uporedo se počelo govoriti o radničkoj klasi OOUR-a, SOUR-a i drugih organizacijskih formi udruženog rada. Pojavila su se i interesna suprotstavljanja po ekonomskim kriterijima (razvijena i nerazvijena područja, domaći sjever—jug), po sociološkim (radnici »čisti proleteri« i radnici »polutani«) kao

Digitized by Google

i po onim kvalifikacionim (različit stupanj izobrazbe i stručne osposobljenosti).

Fragmentiranje i raslojavanje naše radničke klase do ruba »empirijskog proletarijata« ne bi možda bilo toliko značajno za temu o radničkoj većini u SKJ da se nije odvijao paralelan proces konstituiranja neformalnih centara moći u svim dijelovima strukture društva gdje je zahvaljujući tom fragmentiranju već bilo teško govoriti o »proletarijatu u velikom emancipatorskom smislu«. Današnja kritička prosvjetljavanja i diferenciranja u SKJ te su centre identificirala kao uporišta etatizma na svim pomenutim razinama (nacionalističkoj), unitarističkoj, autonomaškoj, soursko-ourskoj i sl.). No, sam čin spoznaje, makoliko bio egzaktan, nije i sam po sebi dovoljan. Indikativna je već činjenica da su na gotovo svim ovim nivoima radnička većina ili njoj blizak statistički omjer i dosad postojala pa birokratizacija neformalnih centara moći ipak nije izostala. Birokratski ethos apsorbirao je klasnu svijest i objektivno je i partiju i klasu degradirao do onog »empirijskog«. U njegovoj sferi parcijalitet u svim svojim određenjima (ekonomskim, političkim, kulturnim) dominira nad realnim historijskim interesom i klase i partije. On i radničku klasnu svijest čini pragmatskom, primoravajući je da se zauzima za modalitete ovog parcijalnog, najčešće oličene u odbrani predimenzioniranog internog interesa užeg društvenog segmenta. Ta svijest biva izložena brojnim iskušenjima. Na jednoj strani nude joj se karijerizam, bolji životni uslovi vezani za socijalnu promociju, promjena društvenog statusa, pristup u »više krugove«, možda i u »elitu«, svijet veza i poznanstava i sve ono što će i dalje ostati nedostupno ako se vrati u neposrednu proizvodnju. Na drugoj strani, pod pritiskom neformalnih centara moći i njihove sposobnosti da stvore potrebnu psihozu i usmjeravaju raspoloženje javnog mnjenja u domenu svoga utjecaja, ta svijest postaje sve uvjerenija da zastupa »pravi« interes i da se za njega treba čak i agresivno zalagati u sukobu sa drugom, suprotstavljenom sviješću. Ukoliko oba aspekta interesne indoktrinacije uspiju, gubi se ona početna etička i idejna prednost radničkog klasnog angažmana i njegov protagonist se uklapa u seriju standardiziranih oportunističkih i konformističkih ponašanja. Ako do toga ne dođe, rastu izgledi za probojem obruča birokratske manipulacije, često praćeni ličnim dramama i dugotrajnim istjerivanjem juridičke i partijske pravde.

I jedna i druga mogućnost valja da motiviraju SKJ na istrajavanje u borbi za stvarni a ne fiktivni ili puki statistički značaj radničke većine u njegovim redovima. Ne treba ni jednog trenutka sumnjati da taj napor mora ići paralelno sa borbom protiv faktičke dominacije centra neformalne i samim tim nelegitimne moći kojima se potčinjavanje radničke većine i njenog izvornog klasnog nadahnuća pojavljuje kao uslov vlastitog opstojanja. Najavljeni odlučniji obračun sa snagama etatizma, ma na kom se nivou ili personalnom sastavu one pojavljivale, povod je nadi

Digitized by Google

da će stvari konačno krenuti pravim tokom. Ali, mnogo toga ostaje da se još dorekne. Ima mišljenja da radnici treba da ostaju na funkcijama jedan ili dva mandata i da se onda vraćaju u proizvodnju kako se ne bi birokratizirali. Zahtjev je načelno opravdan, ali se postavlja pitanje zašto bi, ovako eksplicitan, bio upućen samo radnicima kad se zna da bi se s pravom mogao protegnuti i na sve druge profesije? Čini se da je bitna jedna druga spoznaja — da je svrha mandata radničke većine da joj se, u kontinuitetu njenog ostvarivanja, omogući da bude odlučujući činilac integrativnih procesa u svim sferama baze i nadgradnje društva i da, slijedeći racionalne porive i instinkt klasne svijesti, ostvaruje pretpostavke ekonomskog, idejnog, nacionalnog i svakog drugog jedinstva i odgovornosti. Birokratska opozicija unutar SKJ još uvijek je moćna i nema sumnja da će pokušati da se s različitim izgovorima, daleko više zakulisno nego javno, suprotstavi dominaciji autentične radničke većine. Identifikacija te opozicije mora biti izvršena jer i povjerenje radničke klase, kao činilac idejne i etičke legitimacije SKJ, ima svojih granica. Pred CK republika i pokrajinskih komiteta nalazi se upravo takva obaveza jer je u javnim debatama bilo isuviše riječi o etatističkim manipulacijama radništvom sa ovih nivoa a da bi se mogao izbjeći radikalan rez.

U završnoj riječi na 21. sjednici Predsjedništva SKJ (2. 12. 1971) predsjednik Tito je istakao: »Bilo je tendencija da radnička klasa mora biti potpuno uklopljena u nacionalne okvire. Međutim, u Jugoslaviji je samo jedna radnička klasa — radnička klasa čitave Jugoslavije. Hoću da kažem da mi radničku klasu ne možemo odvajati po republikama. Ona je jugoslovenska. Ali, ona je, u prvom redu, odlučujući faktor u svojoj republici i to treba sve više da bude, ona tu treba da bude najvažniji faktor vlasti u republici.« Titovo upozorenje da se nacionalno obilježje radničke klase ima iskazivati kao prevaga klasnog činioca u stvaranju političke volje na republičkom vrhu, čemu je normalna pretpostavka postojanje radničke većine, ima dvojak metodološki značaj. Taj vrh ne smije koristiti manipulativne instrumentarije da bi klasnu svijest rastvorio u nacionalnom sentimentu, i etatizam i racionalizam objedinio kao praksu birokratskog otuđenja. S druge strane, radnička klasa određuje se ne kao striktno republička, nego kao odlučujući faktor u republici, i time upućuje na jedini pravilan put u ostvarivanju njene emancipatorske misije — na put integracijskih procesa gdje se svaki empirijski interes mora legitimirati i kao historijski ako želi da bude ostvaren. Pod ova dva uslova, pritisak neformalnih centara moći ne bi imao većih šansi na uspjeh. Radnička većina, po prirodi realnog klasnog interesa, teži racionalnim učincima ekonomskog i političkog djelovanja. Njoj je stran predimenzioniran politički uticaj sa bilo kog nivoa jer se voluntarizam, kojim je inspiriran, nalazi u drastičnom raskoraku s racionalizmom ekonomskih i političkih poteza. Pošto je voluntarizam uz to i nosilac onog parci-

Digitized by Google

jalnog od čije zaštite živi svaki neformalni centar moći, sukob radničkog i birokratskog ethosa ispoljava se kao antinomija izgradnje cjeline i njenog stalnog razaranja (»zidanje Skadra na Bojani«). SKJ se mora osloboditi tih birokratskih »vila brodarica« koje po noći razgrađuju ono što radnici preko dana »sazi-đuju«. To neće biti lagan proces, ali valja vjerovati da on nije lišen realnih perspektiva.

Digitized by Google

Mijat Šuković

Teorijske i praktične konsekvence principa jednoglasnosti

Sada važeći Poslovnik Vijeća republika i pokrajina Skupštine SFRJ, usvojen početkom 1982. godine (odredbe članova 137—146) sadrži rješenje koje, ocjenjujući ga po onom kako se primjenjuje u praksi, *sprečava* da u radnim tijelima Vijeća republika i pokrajina *otpočne razmatranje nacrta zakona*, odnosno drugog opšteg akta, koje Vijeće republika i pokrajina donosi na osnovu saglasnosti skupština republika i skupština autonomnih pokrajina, ako se skupština jedne republike ili jedne autonomne pokrajine ne saglasi sa nacrtom. To se sprečava i kada je na nacrt dalo saglasnost sedam ostalih skupština. Saglasnost skupštine svake republike i autonomne pokrajine, po ovom rješenju poslanika, *uslov je da se pristupi* usaglašavanju stavova i mišljenja o sadržini nacrta u okviru pripreme predloga zakona, odnosno drugog opšteg akta.

Domet ovog rješenja, opet ocjenjujući po onom kako se primjenjuje u praksi, obuhvata i nacrt društvenog plana Jugoslavije i sve akte za njegovo ostvarivanje.

Sadržaj ovog rješenja isključuje pravo Saveznog izvršnog vijeća da utvrđuje predloge društvenog plana Jugoslavije i akata

Digitized by Google

za njegovo ostvarivanje, da njihov sadržaj utvrđuje saglasno svojoj odgovornosti, svom znanju i ocjeni — šta odgovara potrebama i interesima Jugoslavije kao cjeline. Naprotiv, obavezuje ga da predlog društvenog plana, odnosno akata za njegovo ostvarivanje, utvrdi tek pošto se o sadržini njihovoj, o svakoj formulaciji u njima, postigne jednoglasnost u nadležnim radnim tijelima Vijeća republika i pokrajina. Isključena je, dakle, mogućnost da Savezno izvršno vijeće podnese Vijeću republika i pokrajina predlog društvenog plana, odnosno akta za njegovo ostvarivanje, u trenutku kada ocijeni da društvena situacija nalaže da se ne odlaže podnošenje predloga Vijeću republika i pokrajina i da njihovu sadržinu utvrdi saglasno svojoj odgovornosti, svom znanju i ocjenama o tome šta najviše odgovara potrebama i interesima svih u Jugoslaviji. Isključena je i mogućnost da Savezno izvršno vijeće Vijeću republika i pokrajina »podnese predlog« (ustavna sintagma) zakona ili drugog opšteg akta radi razmatranja i utvrđivanja predloga, saglasno članu 299. Ustava SFRJ, i da u njih ugradi i rješenje za koje smatra da odgovara potrebama i interesima zemlje kao cjeline, a o kojem nije postignuta jednoglasnost u nadležnim radnim tijelima Vijeća republika i pokrajina.

Ovo rješenje nije nevažna pojedinost u sistemu odlučivanja u Jugoslaviji. Nije od malog značaja kako bi se moglo zaključiti iz činjenice da je ono utvrđeno propisom sa karakterom i značenjem poslovnika.

Ovo rješenje daje određujući pečat karakteru jugoslovenske federacije, karakteru, efikasnosti i kvalitetu odlučivanja u vršenju njenih funkcija. Ima i šire dejstvo. Njegov sadržaj, smisao i dejstvo direktno utiču na formiranje društvene svijesti o društveno-ekonomskom, idejnom i političkom zajedništvu i jedinstvu u Jugoslaviji. Utiču i na političko stanje i raspoloženje u cijelom jugoslovenskom društvu. Utiču i na formiranje stavova o vrijednosti i društvenoj opravdanosti ustavnog rješenja koje utvrđuje da Vijeće republika i pokrajina Skupštine SFRJ, na osnovu saglasnosti skupština republika i skupština autonomnih pokrajina, donosi društveni plan Jugoslavije, zakone, odnosno druge opšte akte kojima se uređuju odnosi u Ustavom određenim oblastima. Utiču tako da se u ustavnom rješenju o donošenju akata na osnovu saglasnosti vide samo slabosti, a ne i njegova uslovljenost i prednost.

Sve ovo opisanom rješenju u Poslovniku daje izuzetno veliku težinu. U sistemu u cjelini. U sistemu odlučivanja — posebno.

To obavezuje da se opisano rješenje u Poslovniku analizira produbljeno, naučno i politički odgovorno, sa ciljem utvrđivanja da li ono dosljedno izražava idejnu i Ustavnu utvrđenu koncepciju jugoslovenske federacije ili od toga odudara; da li ono pothranjuje i podstiče političke orijentacije, pogrešne i opasne, po kojima je funkcija federacije samo ono o čemu se republike i autonomne pokrajine saglase u svakom pojedinačnom momentu, ili dosljedno obezbjeđuje ustavno određenje o subjektivitetu fe-

Digitized by Google

deracije, o pravima, dužnostima i odgovornostima federacije; da li je ono brana blagovremenom odlučivanju u Vijeću republika i pokrajina, a time i jedan od izvora krize u društvu ili nije; da li ono učvršćuje i obezbjeđuje ravnopravnost naroda i narodnosti ili sije neizvjesnost i nesigurnost u njihovim međusobnim odnosima, pa time slabi njihovo međusobno povjerenje i podriva osjećaj o obezbjeđenoj ravnopravnosti; da li je ovo rješenje jedan od uzroka nedovoljne konzistentnosti privredno-sistemskih rješenja u zakonima i nedostataka u razvojnoj i ekonomskoj politici, ili nije, itd.

Inicijative u Komisiji za kritičku analizu funkcionisanja političkog sistema, na sjednicama Saveznog savjeta za društveno uređenje, u Skupštini SFRJ i u drugim saveznim političkim organima — da se otvori rasprava o ovom rješenju i o predlogu da se ono zamijeni drugim, boljim, koje će istovremeno obezbjeđivati ravnopravnost i otkloniti sve neprihvatljivo što sobom nosi sadašnje rješenje, nijesu dobile završnicu u pripremljenim izmjenama i dopunama Poslovnika Vijeća republika i pokrajina, koje su u proceduri usvajanja, a ni u jednom drugom političkom dokumentu.

U okviru sadašnje javne rasprave o unapređivanju političkog sistema, posebno rasprave o osposobljavanju federacije da uspješnije ostvaruje Ustavom određene joj funkcije, iznosim, na način dostupan delegatima u Skupštini SFRJ i u skupštinama svih republika i autonomnih pokrajina, rezultate analize opisanog poslovničkog rješenja i predlog za njegovu zamjenu. Činim to iz uvjerenja da je ova zamjena prijeka potreba. I da je značajnija za ukupne odnose od niza zamjena koje se iniciraju u »Kritičkoj analizi funkcionisanja političkog sistema«.

I

Rezultati analize opisanog rješenja u Poslovniku; ustavnih određenja i rezultata primjene ovog rješenja u praksi, slijedeći su:

1. Opisano rješenje u Poslovniku jednom činiocu ili manjem broju činilaca odlučivanja u Vijeću republika i pokrajina Skupštine SFRJ daje nadmoć nad ostalima i ne zadržava se na obezbjeđivanju njegovog, odnosno njihovog prava da njegovi, odnosno njihovi argumenti budu zajednički svestrano razmatrani i ocijenjeni. Ono individualitet u zajednici podiže na pijedestal nezavisnosti i najvišeg načela. Ono daje pravo svakoj pojedinačnoj skupštini, od osam skupština republika i autonomnih pokrajina, da odbijanjem davanja saglasnosti na sadržaj i koncepciju podnesenog nacrta, *spriječi* zajedničko, demokratsko razmatranje predloženog nacrta društvenog plana, zakona, odnosno drugog opšteg akta; da **spriječi** da se zajednički, u zajedničkom tijelu, demokratski — delegatski otkriva, izgrađuje (zajednički interesi se i grade, a ne samo otkrivaju) i utvrđuje šta je stvarni zajed-

Digitized by Google

nički interes; da *spriječi* da se u procesu rasprave o nacrtu zajednički dođe do predloga zakona ili drugog opšteg akta, čija se sadržina, više ili manje, može razlikovati od nacrta. I to da zajedničko razmatranje *spriječi prije* nego i sazna mišljenja, poglede, stavove drugih sedam skupština, interese drugih republika i autonomnih pokrajina, ili prije nego što ih svestrano analizira i ocijeni u demokratskom sučeljavanju i odmjeravanju interesa i argumenata svih osam činilaca izgradnje i utvrđivanja zajedničkih interesa.

To nije doprinos ostvarivanju ustavne obaveze da se obezbjeđuje da se zajednički interesi grade i utvrđuju *zajednički*. To je davanje prava jednom da u ime svih, bez dijaloga sa drugima, bez provjere svog stava analizom argumenata drugih, oktroiše šta je zajednički interes. To nije činilac jačanja uzajamnog povjerenja i obezbjeđivanja ravnopravnosti. Naprotiv. Ono omogućava — htjelo se ili ne to njegovim oblikovanjem postići — stvaranje »bunkera« u procesima odlučivanja, koji se osvajaju samo pod uslovom da se »čine ustupci«. Zbog toga u sebi nosi snagu razdvajanja.

2. Skupština svake republike i svake autonomne pokrajine ima pravo da se ne saglasi sa koncepcijom i sadržinom nacrta društvenog plana, zakona, odnosno drugog opšteg akta, koji joj dostavlja na mišljenje Vijeće republika i pokrajina Skupštine SFRJ. Ima pravo da ocijeni da dostavljeni joj nacrt ne izražava zajedničke interese, da tu ocjenu argumentiše i da se zalaže za to da drugi usvoje tu njenu ocjenu u raspravi o nacrtu.

Ovo ustavno pravo skupštine republike i skupštine autonomne pokrajine ne može biti dovedeno u pitanje. Naprotiv, mora biti u poslovnicima poštovano i obezbijeđeno.

Opisano rješenje u Poslovniku, međutim, nije u granicama tog prava. Naprotiv, njime je *prošireno* ovo ustavno pravo skupština. I to na račun drugih ustavnih prava i principa. Za to proširenje Ustav ne daje osnov.

Opisanim rješenjem u Poslovniku, naime, *proširen* je domet i *povećano* dejstvo citiranog ustavnog prava skupština republika i skupština autonomnih pokrajina. Učinjeno je to time što je određeno da nesaglasnost skupštine republike, odnosno skupštine autonomne pokrajine, ima domet, snagu, dejstvo da *automatski spriječi* zajedničko razmatranje nacrta na koji ona nije dala saglasnost — bez obzira na stavove ostalih sedam činilaca odlučivanja — zajedničko razmatranje i odmjeravanje argumentacije u prilog i protiv sadržine nacrta.

Time je opisanim rješenjem u Poslovniku, u suštini, ustanovljeno pravo na suspenzivno veto na samom početku postupka. Veto koje razdvaja i prisiljava na međusobnu borbu za prevagu i rješavanje posebnih interesa. Veto koje nije i ne može biti socijalističko, revolucionarno. Veto koje je Edvard Kardelj na sjednici Izvršnog biroa Predsjedništva CKSKJ, održanoj 25. septem-

Digitized by Google

bra 1970. godine, okarakterisao, pored ostalog, i sljedećim riječima: »Istorija pokazuje da su propali svako društvo i svaki sistem koji su se zasnivali na pravu veta; odnosno, ili se raspalo društvo ili je, pak, takav sistem bio zamijenjen sistemom političkog apsolutizma«.

3. Opisano rješenje u Poslovniku također je proširenje ustavnog rješenja koje utvrđuje da Vijeće republika i pokrajina, na osnovu saglasnosti (jednoglasnosti) skupština republika i skupština autonomnih pokrajina, *donosi* društveni plan Jugoslavije, zakone, odnosno druge opšte akte u Ustavom određenim oblastima (član 286. Ustava SFRJ). Umjesto da obezbijedi da se ne naruši saglasnost (jednoglasnost) *u činu donošenja*, utvrđena u tom članu Ustava, i saglasnost u činu utvrđivanja predloga kako propisuje član 299. Ustava SFRJ, ovo rješenje *proširuje* ustavna određenja u tim članovima i na početak i cjelokupan postupak razmatranja nacrta u radnim tijelima Vijeća. Sadržaj i domašaj ovih članova Ustava ne daju osnov za to proširenje.

4. Podvođenje u Poslovniku, razmatranja nacrta pod ustavni princip donošenja društvenog plana, zakona, odnosno drugih opštih akata na osnovu saglasnosti (jednoglasnosti), objašnjava se i brani tvrdnjom da na to *imperativno* obavezuje odredba člana 299. Ustava SFRJ. Da li je zaista tako?

Član 299. Ustava SFRJ glasi: »Vijeće republika i pokrajina, na osnovu date saglasnosti skupština republika i skupština autonomnih pokrajina i usaglašavanja stavova u Vijeću o predlozima i primjedbama tih skupština na nacrt zakona ili drugog opšteg akta, utvrđuje predlog zakona, odnosno drugog opšteg akta.«

Naprijed iznesena tvrdnja »čita« ovu ustavnu normu tako što riječ saglasnost vezuje i za riječ nacrt, a ne samo za predlog.

»Čitanje« ove ustavne odredbe tako da se riječ *saglasnost* u njoj vezuje za nacrt, neznanje je ili podređenje »čitanja« Ustava htjenju i političkom opredjeljenju, svom ili onog čija opredjeljenja nekritički prenosi. Ne mora to ni biti, u pravilu i nije, podređivanje »čitanja« naučno-analitički utvrđenim posebnim interesima uže društvene sredine čitača.

Takvo »čitanje« preovladalo je zato što mu je snagu dala politička pozicija čitača, a ne sadržaj ustavne norme i argumentacija.

Citirao sam cijeli tekst člana 299. Ustava, da bi naučnici, uključujući i naučnike jezika, mogli o ovom suditi. I o mom sudu — također.

Citirana odredba Ustava ne daje osnova za prikazano »čitanje«.

Osnovni predmet ove ustavne norme je određenje subjekta koji utvrđuje predlog zakona, odnosno drugog opšteg akta koji Vijeće republika i pokrajina donosi na osnovu saglasnosti skupština republika i skupština autonomnih pokrajina.

Određenje glasi: »Vijeće republika i pokrajina... utvrđuje predlog zakona, odnosno drugog opšteg akta«.

Digitized by Google

Umetnuti dio rečenice je priloška odredba. Njen sadržaj je upućivanje na uslove i način (proceduru) dolaženja do predloga. U tome se njen sadržaj iscrpljuje. Taj dio rečenice sastoji se iz dvije uže sintagme, date naporedo. Njima se utvrđuje šta obavezno prethodi i što je uslov utvrđivanja predloga. Prva sintagma propisuje da Vijeće republika i pokrajina predlog utvrđuje na osnovu saglasnosti skupština republika i skupština autonomnih pokrajina. Druga sintagma propisuje da utvrđivanju predloga prethodi usaglašavanje »stavova u Vijeću o predlozima i primjedbama tih skupština na nacrt zakona ili drugog opšteg akta«. Dakle, usaglašavanje u Vijeću, a ne davanje saglasnosti u skupštinama republika i autonomnih pokrajina. Usaglašavanje »o predlozima i primjedbama tih skupština na nacrt«, a ne davanje saglasnosti na nacrt.

Nema, dakle, osnova da se riječ »saglasnost« u ovoj ustavnoj odredbi vezuje za riječ nacrt. Ona se isključivo odnosi na riječ *predlog* i za tu riječ se vezuje.

To potvrđuje i logičko analiziranje smisla ove odredbe. Na nacrt se daju primjedbe i predlozi za promjenu njegove sadržine, a saglasnost se daje u fazi utvrđivanja predloga, kada neposredno predstoji glasanje.

Isti rezultat daje primjena istorijskog, ciljnog, situacionog metoda analize i interpretacije ove ustavne norme.

5. Nema osnova ni tvrdnja da član 286. stav 1. Ustava SFRJ propisuje da je saglasnost skupština republika i skupština autonomnih pokrajina na nacrt društvenog plana, zakona, odnosno drugog opšteg akta, koje Vijeće republika i pokrajina donosi na osnovu saglasnosti tih skupština, uslov za otpočinjanje razmatranja nacrta i usaglašavanja stavova o sadržini primjedbi i predloga datih na nacrt.

Predmet člana 286. stav 1. Ustava nije utvrđivanje uslova za početak razmatranja nacrta društvenog plana, zakona, odnosno drugog opšteg akta. Predmet njegov je utvrđivanje obaveze Vijeća republika i pokrajina da »obezbjeđuje usaglašavanje stavova skupština republika i skupština autonomnih pokrajina u oblastima u kojima donosi zakone i druge opšte akte na osnovu saglasnosti s tim skupštinama«. U ovoj ustavnoj odredbi, dakle, i ne pominju se nacrti akata, niti uslovi njihovog razmatranja.

Ova ustavna norma upravo obavezuje da se u poslovnike Vijeća republika i pokrajina *ne* ugrađuju rješenja koja omogućavaju bilo kojem činiocu odlučivanja da spreči započinjanje razmatranja nacrta i usaglašavanje stavova; rješenja koja imaju snagu veta za započinjanje usaglašavanja; rješenja koja znače majorizaciju svakog protiv svih, direktno suočavanje pritiska sa pritiskom, koja usaglašavanje pretvaraju u međusobno uslovljavanje i pogađanje; koja prednosti principa jednoglasnosti pretvaraju u njegovu slabost. A bitne elemente toga ima *opisano* rješenje sadržano u odredbama članova 137—146. sadašnjeg Poslovnika Vijeća republika i pokrajina.

Digitized by Google

6. Ovo rješenje ne proizlazi ni iz drugih odredaba i principa Ustava SFRJ. Naprotiv, u sukobu je sa njima. Svaka produbljena analiza to potvrđuje. Evo i nekoliko navoda iz takve analize.

Prije svega, ustavno rješenje koje propisuje i obavezuje da Vijeće republika i pokrajina donosi društveni plan, određene zakone, odnosno druge opšte akte, na osnovu saglasnosti skupština republika i skupština autonomnih pokrajina, podrazumijeva zajedničko razmatranje svake inicijative za donošenje tih propisa i akata (nacrti su najkonkretnije i obrazložene inicijative), zajedničko utvrđivanje šta je zajednički interes koji njima treba obezbijediti, zajedničko odmjeravanje interesa i argumenata, te nakon toga pristupanje glasanju kojim se utvrđuje da li postoji saglasnost svih da se utvrdi predlog i donese zakon, odnosno drugi opšti akt, sa određenom sadržinom.

Zatim, saglasnost (jednoglasnost) je Ustavom utvrđena kao demokratski oblik donošenja odluka, kao izraz i garancija ravnopravnosti. Mogućnost sprečavanja zajedničkog razmatranja šta je zajednički interes ima suprotan sadržaj.

Saglasnost (jednoglasnost) Ustavom je ustanovljena ne samo kao veliko pravo, već i kao ogromna obaveza i odgovornost! Kada je tako, razrada i konkretizacija ovog ustavnog određenja mora polaziti od jedinstva i međuzavisnosti ove tri komponente jedinstvene cjeline, a ne samo od prava. Razrada koja znači zablindiranje prava, a zanemarivanje obaveza i odgovornosti, nije u skladu sa ustavnim principima.

7. Član 347, tačka 3. Ustava SFRJ propisuje da Savezno izvršno vijeće »*utvrđuje* predlog društvenog plana Jugoslavije«. U ovoj ili bilo kojoj drugoj ustavnoj normi nema određenja da je uslov za utvrđivanje predloga društvenog plana saglasnost (jednoglasnost) postignuta u radnim tijelima Vijeća republika i pokrajina. Nema ni ustavnog određenja da skupštine republika i skupštine autonomnih pokrajina daju saglasnost na nacrt društvenog plana. Postoji samo Ustavom utvrđena obaveza da Savezno izvršno vijeće u procesu izrade nacrta društvenog plana »sarađuje sa izvršnim vijećima skupština republika i skupština autonomnih pokrajina«.

Proizvoljna je tvrdnja da ovo izričito, jasno ustavno rješenje eliminiše već citirana odredba člana 299. Ustava SFRJ. Proizvoljnost potvrđuje već sama činjenica da ne postoji hijerarhija između ustavnih normi koje sadrže pojedinačna rješenja. Proizvoljnost potvrđuje i to da član 299. Ustava i ne spominje društveni plan Jugoslavije, mada se u članu 286. stav 2. Ustava društveni plan Jugoslavije odvaja od zakona i drugih opštih akata (autentično tumačenje, poslovnik itd.), na koje se odnosi član 299. Ustava.

U članu 286. stav 2. u kojem se utvrđuje koje akte Vijeće republika i pokrajina donosi na osnovu saglasnosti, izričito se identifikuje samo društveni plan Jugoslavije, a ne i akti za nje-

Digitized by Google

govo ostvarivanje. Budući da su akti izvršavanja društvenog plana — akti kojima se obezbjeđuje sprovođenje utvrđene politike, a ne utvrđuje se politika, može se raspravljati i o sadržini ustavnog određenja o načinu donošenja ovih akata. Ali to je izvan dometa ovog razmatranja.

8. Primjena opisanog rješenja u Poslovniku prisilila je Savezno izvršno vijeće da nekoliko puta pribjegne podnošenju predloga zakona o privremenim mjerama prije nego što je u redovnoj proceduri došlo do utvrđenja *predloga* zakona, do izjašnjavanja o *predlogu* u skupštinama republika i skupštinama autonomnih pokrajina i na sjednici Vijeća republika i pokrajina. Tako se moralo neizbježno postupiti. Time je nesaglasnost nacrtu, nesaglasnost u fazi pripremanja predloga, izjednačena sa nesaglasnošću predloga zakona. Tako se moralo neizbježno postupiti, iako član 301. Ustava SFRJ izričito utvrđuje da je uslov za donošenje zakona o privremenim mjerama nesaglasnost »o *predlogu* zakona ili drugog opšteg akta«.

9. Tvrdnja da opisano rješenje u Poslovniku traže život, nacionalni i klasni interesi, ni sa čim nije potkrijepljena. Zato ta tvrdnja ima diskvalifikatorski karakter, sa ciljem da se diskvalifikacijama spriječi razmatranje opravdanosti sadašnjeg rješenja.

Nema ni nacionalnih ni klasnih interesa koji mogu opravdati da se ustavni princip donošenja zakona, odnosno drugih opštih akata, na osnovu jednoglasnosti, proširuje na postupak razmatranja nacrta, na početak usaglašavanja. Za to nema opravdanja, pa i da je jači od sadašnjeg stepena kohezije Saveza komunista Jugoslavije, i da je manja od sadašnje snage individualističkih usmjerenja.

10. Opisano rješenje u Poslovniku nije usvojeno odmah po donošenju Ustava 1974, već tek početkom 1982. godine. U Odluci o privremenom radu Vijeća republika i pokrajina Skupštine SFRJ, donesenoj 15. maja 1974. godine — dakle, neposredno po donošenju Ustava iz 1974, kada su bila najsvježija znanja o sadržini ustavnih odredbi — usvojeno je sasvim drukčije rješenje. Isti koncept iz Odluke usvojen je i razrađen i u poslovnicima donesenim 1975. i 1978. godine. U njima je propisano, pored ostalog, da se nacrt dostavlja skupštinama republika i skupštinama autonomnih pokrajina da ga razmotre, o njihovoj sadržini »zauzmu i dostave svoje stavove«. Nema ni pomena o saglasnosti. Propisano je da »Savezno izvršno vijeće kao ovlašćeni predlagač može podnijeti Vijeću tekst *predloga* akta i u slučaju kada u postupku usaglašavanja stavova o nacrtu ovog akta nije postignuta saglasnost o svim ili nekim pitanjima koja se regulišu predloženim aktom«.

Izvan je dometa ovog teksta iznošenje uzroka zašto je ovaj preokret učinjen u toku 1980. i 1981. godine, kada je sadašnji poslovnik pripreman. Ali podsjećam da je to period kada je bila veoma snažna politička orijentacija svođenja funkcija federacije

Digitized by Google

na ono o čemu se republike i pokrajine dogovore u pojedinom momentu, pri konkretnom odnosu snaga.

Podsjećam, takođe, da je ovo učinjeno bez razmatranja ove promjene u društvenim i političkim tijelima izvan skupština i da ovako važna promjena nije posebno razmatrana ni u Skupštini SFRJ, ni u skupštinama republika i skupštinama autonomnih pokrajina. Promjenu je pripremila stručna radna grupa u Skupštini. Opisano rješenje, kao jedno od brojnih rješenja sadržanih u dugačkom Poslovniku od 356 članova, usvojeno je bez posebne rasprave. Neshvatljivo je da se tako usvaja rješenje koje utvrđuje bitne komponente koncepcije federacije, ali je to istina, ma koliko bila gorka.

11. Skupštine republika i skupštine autonomnih pokrajina do sada nijesu često svom pravu da se ne saglase sa sadržinom pojedinih nacrta davale domet i snagu sprečavanja razmatranja nacrta i otpočinjanja usaglašavanja stavova o primjedbama i predlozima datim na nacrt. Ali ni to nije izostalo. Nesaglasnost dvije skupštine, na primjer, na nacrte zakona o deviznom poslovanju, o kreditnim odnosima sa inostranstvom i o prometu robe i usluga sa inostranstvom (dostavljene Skupštini u martu i aprilu 1985. godine) *spriječila je* razmatranje tih nacrta i argumentacije u njihov prilog i protiv njih u radnim tijelima Vijeća republika i pokrajina, iako je šest skupština dalo saglasnost na nacrte i tražilo da se otpočne sa razmatranjem nacrta i sa usaglašavanjem stavova o predlozima i primjedbama na nacrte. Ta je prepreka otklonjena tek kada su dvije skupštine, nekoliko mjeseci kasnije, svoju nesaglasnost zamijenile saglasnošću na iste nacrte, koristeći pri tome veoma obimno, što je normalno i razumno, svoje ustavno pravo iznošenja argumentacije protiv koncepcije i protiv pojedinačnih rješenja sadržanih u nacrtima.

Ovo sprečavanje odložilo je donošenje zakonâ sve do pred kraj godine. To je oduzelo mogućnost organizacijama udruženog rada, bankama i drugim činiocima da se pripreme za njihovu primjenu. Rezultat su mnoge neizvjesnosti, teškoće, materijalni gubici. Prouzrokovalo je to i negativne posljedice u pogledu političkog stanja, raspoloženja, uzajamnog povjerenja, osjećaja sigurnosti, socijalističkog zajedništva u zemlji:

Društvenu necjelishodnost, najblaže rečeno, prikazanog sprečavanja potvrđuje i rezultat kasnijeg zajedničkog razmatranja nacrta i argumentacije »za« i »protiv« njih. Taj rezultat je: jednoglasno usvajanje u sva tri zakona principa, koncepcije i bitnih rješenja sadržanih u nacrtima, sa poboljšanjima pojedinih rješenja na liniji njihove osnove i koncepcije. Poboljšanja koja nijesu rezultat sprečavanja, već staloženog, mirnog dijaloga o sadržini rješenja datih u nacrtu.

Međutim, da bi se takvo sprečavanje razmatranja nacrta izbjeglo, u zakonske tekstove je ugrađen i jedan broj rješenja koja nijesu sasvim konzistentna sa osnovnim principima na kojima

Digitized by Google

su rađeni ovi zakoni i jedan broj organizaciono-tehničkih rješenja koja su, u drugim uslovima, izvan zakonodavne regulative, koja su predmet regulisanja u uputstvima ili drugim podzakonskim aktima.

Ovaj primjer kazuje da se prikazano rješenje u Poslovniku već u praksi potvrdilo kao snaga onesposobljavanja federacije da blagovremeno i kvalitetno vrši dio svojih izuzetno važnih funkcija. Potvrdilo se, naime, kao izvor usporavanja, a time i neefikasnosti odlučivanja federacije u okviru vršenja bitnih funkcija. A neefikasnost odlučivanja je u jugoslovenskom društvu, u datim okolnostima, komponenta krize i, istovremeno, svojevrstan izvor te krize. Zatim kao izvor remećenja političkog stanja i raspoloženja, kao izvor neefikasnosti koja nije samo posljedica deformacija sistema, već opisanog i sličnih rješenja u samom sistemu.

Sadržaj prikazanog rješenja dalje omogućava da se ono češće primjenjuje u praksi na način kojim se usporava donošenje odluka. Za rezultat to mora imati, u pravilu, zadržavanje stanja, odnosa i rješenja koji ne odgovaraju zajednici kao cjelini, koja daju pozitivne materijalne efekte jednoj ili više republika i autonomnih pokrajina, ali ne i cjelini. To neizostavno mora imati negativne političke posljedice, izražene u širenju nepovjerenja u spremnost za djelovanje u zajedničkom interesu, u širenju političkog nezadovoljstva, nesigurnosti, konfrontacija.

Sadržaj prikazanog rješenja u Poslovniku, bez obzira na obim primjene, samom činjenicom da može biti primijenjeno uvijek kada to hoće skupština jedne republike, odnosno jedne autonomne pokrajine, nosi sobom neizvjesnost i nesigurnost u mogućnost demokratsko-delegatskog odmjeravanja argumenata o prihvatljivosti opredjeljenja definisanih u nacrtima. Neizvjesnost i nesigurnost koje su, najblaže rečeno, veoma nepoželjne u višenacionalnoj zajednici. Nosi sobom i mogućnost stvaranja odnosa i stanja koji prisiljavaju na prihvatanje neprogresivnih kompromisa, koji svojom sadržinom slabe kvalitet planskih akata zakona i drugih opštih akata koje donosi Vijeće republika i pokrajina. Akata koji imaju sudbinsko značenje za jedinstvo jugoslovenske zajednice, za kvalitet njene razvojne politike, strategije tehnološkog razvoja Jugoslavije, strategije ekonomskih odnosa sa zemljama u razvoju i drugih strategija, za kvalitet cjelokupnog privrednog sistema i za bitne dijelove političkog sistema.

II

Naprijed prikazana ustavno-pravna određenja, sadržaj principa ravnopravnosti i drugih ustavnih principa, stanje i potrebe budućnosti obavezuju da se opisano rješenje u Poslovniku zamijeni drugim, koje će obezbjeđivati ravnopravnost i, istovremeno, odstraniti sve što je slabo u sadašnjem rješenju. To nalaže i či-

Digitized by Google

njenica da je u Ustavu granicu jednoglasnosti odredilo cijelo društvo, na način kako se utvrđuju opredjeljenja u Ustavu, a saglasno ocjeni društva da tu granicu, a ne i njeno širenje ili sužavanje, dopuštaju i diktiraju konkretni istorijski uslovi, priroda klasnih i nacionalnih interesa i odnosa, kao i priroda političkog bića jugoslovenske federacije. Poštovanje granice koju je odredilo cijelo društvo veća je garancija stabilnosti društva nego njeno proširivanje rješenjima u Poslovniku.

Na to obavezuje i činjenica da nije važno samo obezbijediti saglasnost, već i uslove da se utvrdi kvalitetan sadržaj rješenja o kojem treba postići saglasnost.

Odlaganje ove izmjene vodi gomilanju problema, zadržava i učvršćuje neizvjesnost i nesigurnost u to kada će, ko i u kojoj društvenoj situaciji primijeniti u praksi sadašnje rješenje. To će sve više širiti i činiti reljefnijim argumente protiv principa jednoglasnosti kao takvog, a ne samo protiv njegovog neopravdanog i nelogičnog proširivanja. To će prednost jednoglasnosti pretvarati u njenu slabost. Zato je odlaganje nepotrebno, kao što je nepotrebno odlaganje smjelih i odgovornih promjena i drugih komponenti sistema za što su sazreli uslovi.

Ova izmjena, izvršena tako da se ne okrnji ustavno određeni sadržaj ravnopravnosti, najbolje je, najsigurnije i najuspješnije suprotstavljanje tendenciji i zahtjevima da se iz Ustava potpuno isključi princip jednoglasnog donošenja akata u Vijeću republika i pokrajina; tendenciji i zahtjevima koji negiraju istorijsku istinu o progresivnosti i društvenoj potrebi principa jednoglasnosti u višenacionalnoj federaciji u donošenju ključnih i najznačajnijih odluka za materijalne odnose između jedinica federacije. Princip jednoglasnosti, u tim uslovima i u tim dimenzijama, ima prednost u odnosu na isključivanje tog principa. Zato višenacionalnost i budućnost Jugoslavije traže i obavezuju da se zadrži princip jednoglasnosti u donošenju (ali ne i u postupku izrade predloga) ključnih i najznačajnijih odluka iz oblasti materijalnih odnosa.

Ova izmjena je dobro, sigurno i uspješno suprotstavljanje i tendenciji i zahtjevima koji i dobronamjerne i opravdane napore da se otklone osnovi za odlaganje ili sprečavanje donošenja odluka u organima federacije neopravdano završavaju traženjem ukidanja vrijednosti koju treba sačuvati.

Nije ovo tvrdnja da je u ustavnom tekstu jednoglasnost apsolutno precizno svedena na ključne i najznačajnije odluke. Nije ni osporavanje potrebe da se, sa poniranjem u dubinu, odgovorno i demokratski raspravlja i o tome. Nije ovo ni idealizovanje principa jednoglasnosti. I njegova idealizacija, kao i svaka druga, opasna je. Ovo je isticanje da je on dragocjen kada je njegova primjena dosljedno ograničena na donošenje ključnih i najznačajnijih odluka iz oblasti materijalnih odnosa između republika i autonomnih pokrajina i kada ne isključuje mogućnost

Digitized by Google

donošenja odluke na principu većinskog odlučivanja kada se ona ne može donijeti jednoglasno, a društveni razvoj i interesi cjeline traže njeno donošenje.

Izmjena se može izvršiti samo uz saglasnost skupština svih republika i skupština autonomnih pokrajina. To čini neophodnim da se u svima njima i u Skupštini SFRJ usvoji opredjeljenje za izmjenu. Nauka ima značajnu i odgovornu ulogu u utvrđivanju koje rješenje najdosljednije izražava i obezbjeđuje stvarne interese svih naroda i narodnosti Jugoslavije.

III

Novim rješenjem treba utvrditi: nacrt zakona, odnosno drugog opšteg akta, dostavlja se na razmatranje skupštinama republika i skupštinama autonomnih pokrajina; skupštine republika i skupštine autonomnih pokrajina dostavljaju svoja mišljenja o sadržaju nacrta, svoje primjedbe i predloge; radna tijela Vijeća republika i pokrajina dužna su otpočeti razmatranje nacrta odmah po prijemu mišljenja, primjedbi i predloga (ili po isteku roka za njihovo davanje); u okviru razmatranja nacrta, naporedo se razmatraju i mišljenja, primjedbe i predlozi skupština i usaglašavaju stavovi o tome šta je iz nacrta i predloga prihvatljivo za sve i, postupno, zajednički se priprema predlog zakona, odnosno drugog opšteg akta o kome se u činu izglasavanja odlučuje jednoglasno.

Ustavno određena odgovornost Saveznog izvršnog vijeća »za stanje u svim oblastima društvenog života« i njegova Ustavom utvrđena prava i dužnosti, kao ovlašćenog podnosioca predloga saveznih zakona i drugih opštih akata, podrazumijevaju da se u ovom okviru utvrdi dužnost, koja u sebi sadrži i pravo, Saveznog izvršnog vijeća da podnese predlog zakona, odnosno drugog opšteg akta, uvijek kada ocijeni da društvena situacija nalaže da se ne odlaže podnošenje predloga, i da u predlog ugradi i rješenja za koja smatra da odgovaraju interesima Jugoslavije kao cjeline, pa i ako nije postignuta saglasnost u nadležnim radnim tijelima Vijeća republika i pokrajina o pojedinim rješenjima.

Citirana ustavna određenja nalažu da se u rješenje u Poslovniku unese odredba da Savezno izvršno vijeće utvrđuje predlog društvenog plana Jugoslavije.

Rješenje sa ovakvom sadržinom podrazumijeva princip jednoglasnosti u činu donošenja odluka u granicama Ustavom utvrđenima. Obezbjeđuje da se zadrži sve što je pozitivno u njemu, a da se odstrani nepovoljna nadogradnja na njegov ustavni sadržaj. Predloženo rješenje do maksimuma poštuje svako ustavno pravo svake republike i svake autonomne pokrajine. Svakoj skupštini omogućava da bez ograničenja ostvari ustavno pravo da razmatra nacrte zakona i drugih opštih akata koji se donose na osnovu saglasnosti, da primjedbama osporava kvalitet i prihvat-

Digitized by Google

ljivost koncepcije i sadržine nacrta, da predlaže zamjenu neprihvatljivog rješenja boljim, da daje argumentaciju za sve to. Obezbjeđuje svakoj skupštini da u radnom tijelu Vijeća, u kojem su njeni delegati ravnopravni, njene primjedbe i predlozi svestrano razmatraju i ocjenjuju svi, u demokratskim — delegatskim uslovima i odnosima. Omogućava joj da svoje shvatanje šta je zajednički ili posebni interes provjeri na humanim i političkim vrijednostima opšteprihvaćenima u Jugoslaviji. Obezbjeđuje jednak položaj svakoj skupštini u procesu izgradnje i utvrđivanja šta je zajednički interes. Ne dopušta, u krajnjem, u činu glasanja o predlogu podređivanje jednog, nadmoć brojnosti drugih. Jer, poštuje i podrazumijeva Ustavom garantovano pravo delegacije svake skupštine da u činu glasanja o predlogu spriječi donošenje svakog rješenja čiju sadržinu smatra neprihvatljivom. Obezbjeđuje, dakle, da krajnju sadržinu zakona, odnosno drugog opšteg akta, ne prejudicira upuštanje u razmatranje njegovog nacrta i usaglašavanje o primjedbama i predlozima datima povodom nacrta. Ono obavezuje samo na jednaku procesnu vrijednost stavova skupštine svake republike i svake autonomne pokrajine.

Na drugoj strani, isključuje mogućnost da se samostalnost pretpostavlja zajedništvu, da pojedine republike i autonomne pokrajine iskorišćavaju situaciju za svoje parcijalne interese, da protiv opredjeljenja svih zadržavaju stečene povoljnosti.

Ovakvo rješenje je primjereno kulturno-civilizacijskoj i ekonomsko-civilizacijskoj samostalnosti u zajednici, najvišim moralnim i političkim vrijednosnim sadržajima samostalnosti u zajednici. *Jer objedinjava i u sintezi izražava dva načela organizovanja i funkcionisanja federacije: načelo jednakopravnosti i ravnopravnosti činilaca odlučivanja u federaciji u utvrđivanju zajedničkih interesa i politike, izražavanja pune različitosti i visoke i odgovorne djelotvornosti svih i svakog i načela obezbjeđivanja neophodnog stepena efikasnosti odlučivanja. Objedinjava i garantuje samostalnost i slobodu opredjeljenja — kada se saslušaju ocjene i argumenti svih učesnika u odlučivanju, kada se zajednički i demokratski vrednuju svi argumenti — i demokratsko jedinstvo u kojem su ravnopravni svi činioci odlučivanja.*

Prednost ovog objedinjavanja je veoma velika. Dovoljno je samo podsjetiti da istorija uči da nijedna zajednica nije stabilna u uslovima jednoglasnosti ako se ne obezbjeđuje i ne podstiče snažna efikasnost odlučivanja u njoj.

Predloženo rješenje ne izdiže Savezno izvršno vijeće, koje je najčešće podnosilac nacrta i predloga, ni druge federalne organe, iznad ravni Ustavom određene. Stvara mu samo mogućnost da blagovremeno i kvalitetno izvrši svoje ustavne obaveze i da njegove inicijative ocijene svi činioci odlučivanja u federaciji, u demokratskom dijalogu i uz njegovo odgovorno sudjelovanje.

Ono ne negira niti potcjenjuje opasnost od federalnog etatističkog centralizma, sa ili bez sadržaja unitarizma. Naprotiv, uvažava saznanje o tome da postoji realna opasnost da se, u ime

Digitized by Google

efikasnosti, u ime savladavanja razjedinjenosti, nameću i centralistička rješenja u federaciji i svuda. Podsticaja za to ima i u ekonomiji, i u kulturi, i u politici i u ideologiji.

Predloženo rješenje upravo ima sadržaj, smisao i cilj da se i u sadašnjoj fazi razvoja jugoslovenskog društva, u sadašnjim promjenama u političkom sistemu obezbjeđuje ravnopravnost naroda i narodnosti i da se otklanjanjem nekorisnog širenja principa jednoglasnosti sprečava stvaranje tendencija koje će gurati u federalni etatistički centralizam. To je istorijska obaveza, kao što je i obaveza odstranjivanja razjedinjenosti koja slabi Jugoslaviju ekonomski, politički. Jer, obezbjeđivanje ravnopravnosti jača uzajamno povjerenje i snagu zajednice i opredjeljuje ne samo sudbinu svakog naroda i narodnosti Jugoslavije, već i istorijsku sudbinu Jugoslavije kao zajednice. Razjedinjenost i neefikasnost odlučivanja slabe Jugoslaviju. Usporavaju njen ekonomski napredak. Federalni etatistički centralizam, naročito unitarističkog tipa, međutim, potkopavao bi i stabilnost i opstanak Jugoslavije, ma koliko da poveća efikasnost odlučivanja, racionalnost u ekonomiji.

Zato su neprihvatljiva rješenja koja vode federalnom etatističkom centralizmu, kao što su neprihvatljiva i rješenja koja održavaju ili jačaju policentrički etatizam.

Predloženo rješenje znači zalaganje za dosljedno ostvarivanje ustavnih opredjeljenja, Ustavom određenog političkog bića jugoslovenske federacije, za obezbjeđivanje ravnopravnosti naroda i narodnosti u njoj, za njeno osposobljavanje da efikasno vrši svoje funkcije. Zajedničko, demokratsko razmatranje, građenje i utvrđivanje zajedničkih interesa u zajedničkim organima ne može biti centralizam. To je, jednostavno, nužnost i zakonitost življenja u svakoj zajednici. Zakonitost koja ne negira demokratiju i ravnopravnost, a obezbjeđuje jedinstvo, u kojem su svi ravnopravni. Ali ravnopravni i u obavezama, a ne samo u pravima.

Usvajanje suštine predloženog rješenja je i konkretan put i način da se ispune i dva zahtjeva Centralnog komiteta SKJ, utvrđena na sjednici održanoj 14. januara 1986. godine. Prvi zahtjev glasi: politički sistem »u današnjoj situaciji treba da se potvrđuje sposobnošću da *na vrijeme i efikasno donosi odluke* o privrednim, socijalnim i drugim društvenim problemima i da uspješno prevazilazi protivrječnosti materijalnog i ukupnog društvenog razvoja«. Drugi zahtjev glasi: oblike odlučivanja putem obavezne saglasnosti unaprediti *»uklanjanjem rješenja i slabosti* u praksi koji takve oblike odlučivanja pretvaraju u njihovu suprotnost, u sredstva blokiranja donošenja odluka, nejedinstva i razdora i tako slabe efikasnost i stabilnost sistema«. Jedno od tih je upravo prikazano rješenje dato u Poslovniku.

Digitized by Google

Žarko Bulajić

Tržište u savremenom razvijenom kapitalizmu

1.

Tržište, cene i plan su takvi produkti ekonomske prakse kojima se ekonomska nauka oduvek bavila. Oni predstavljaju uzajamno povezane i isprepletane momente reprodukcionog ciklusa, do te mere da ih je nemogućno razlučiti, jer potiču jedno iz drugog i uslovljavaju jedno drugo. Istina, nisu uvek imali jednaku važnost, niti su jednako preovladavali. Nekad je preovladavalo tržište, a nekad plan, dok su cene uvek bile ili instrument tržišta, ili plana, ili i jednog i drugog.

U liberalnom kapitalizmu na makroekonomskom planu je dominiralo tržište, a plan je dominirao svakim individualnim preduzećem. U modernom kapitalizmu plan uzima sve više maha i na makro-planu.

Danas se u mnogim ekonomskim studijama i analizama plan i tržište međusobno suprotstavljaju i posmatraju, manje-više, kao nezavisne varijable. Međutim, nikad nije bilo tržišta bez plana ni plana bez tržišta. Menjale su se samo njihove uloge, u skladu sa promenama na ekonomskoj sceni. Plan i tržište su uvek bili, i danas su, u određenom funkcionalnom i kauzalnom odnosu. Individualni kapitalist je mogao izići na tržišnu arenu samo zahvaljujući besprekornoj organizaciji, redu, radu i planu unutar njegovog preduzeća. Isto tako, velika korporacija se može nadati uspehu samo ako svojom moći i planom dominira tržištem.

Digitized by Google

Mišljenje ekonomista o ulozi tržišta u kapitalizmu gigantskih korporacija i o prevlasti tehnostrukture su podeljenja. Jedni misle da je ta uloga još prvorazredna, kao, na primer, savremeni američki ekonomist Milton Friedman, a drugi, opet, da je prevaziđena i zamenjena planom, kao što to zagovara Galbraith. Istina, tamo gde vlada neograničena konkurencija, tržište ima moć »transcendentnog regulatora ekonomskog ponašanja«,[1] ali tamo gde je konkurenciju zamenio monopol, ili je ograničio, tržište je izgubilo takvu moć, ili, u najmanju ruku, deo svoje moći.

U svakom slučaju, uloga tržišta je danas znatno izmenjena. Njegova moć više nije dominantna. Ono je, manje-više, svuda, pa i u savremenom razvijenom kapitalizmu ograničeno. Najviše prostora za tržište ima tamo gde je slobodna privatna inicijativa u ekonomici najveća. A to je još privredna struktura malih i srednjih preduzeća. Ono deluje najslobodnije tamo gde je oslobođeno svih administrativnih regulativa, kako onih koje proističu iz međusobnih dogovora privrednih preduzeća tako i onih koje nameću državni propisi. Svako regulisanje, planiranje, administriranje ograničava moć i sputava slobodu tržišta. Postavlja se pitanje, s jedne strane, dokle doseže sloboda tržišta, a da ono ne dolazi u sukob sa ekonomskom efikasnošću i racionalnošću, i s druge — dokle se ono može svesno regulisati i planom usmeriti, a da njegova efikasnost i racionalnost ne budu dovedeni u pitanje.

U dosadašnjoj praksi su poznate dve sasvim suprotne situacije: potpuno slobodno tržište, koje je nužno anarhično i slepo, i tržište koje je usmereno, ograničeno i nadomešteno planom, što guši ekonomske zakonitosti i daje primat subjektivnom faktoru i administraciji. Ni jedno ni drugo rešenje privredna praksa ne prihvata.

Vladavina tržišta, ako je ikad postojala, nužno se oslanja na pretpostavku vladavine potrošača. Glas i odluka potrošača usmerava proizvođača u pravcu onog što potrošači traže i žele. Sva mudrost proizvođača sastoji se u tome da slušaju glas potrošača i proizvode ono što oni zahtevaju. »Potrošač je kralj — kako kaže najizrazitiji predstavnik tradicionalne ekonomije nobelovac Paul Samuelson — koji daje svoj glas za to da bi stvari bile načinjene onako kako on želi.«[2] A Paul Goodman dodaje: »Neizbežna je činjenica da mi podešavamo društveni stroj tako da on sam od sebe raste.«[3]

Sva moć počiva u potrošaču. To se naziva suverenitetom potrošača. A u tržišnoj privredi postoji stalna pretpostavka tog suvereniteta.[4] Slobodnog tržišta, dakle, nema bez suvereniteta po-

[1] J. K. Galbraith, *Nova industrijska država*, str. 144.
[2] *Economics*, Mg. Graw-Hill Book company, New York, 1970.
[3] *People or Personnel*, citirano prema: J. K. Galbraith, *Nova industrijska država*, op. cit., str. 251.
[4] J. K. Galbraith, *Nova industrijska država*, op. cit., str. 251.

Digitized by Google

trošača. Jedno bez drugog ne ide, pa se o tržištu i njegovoj dominaciji može govoriti samo dok neograničeno vlada suverenitet potrošača. Nestane li on, i moć tržišta nestaje. To je logika na kojoj se zasniva Galbraithova teza o prevazilaženju tržišta i prelaženju njegove moći, kad je u pitanju svet velikih korporacija, sa potrošača na proizvođača.

»Teza o vladavini tržišta je kamen temeljac tradicionalističkih stavova.«[5] Vladavina tržišta je prirodan temelj slobodne konkurencije i automatizma privrednog sistema. A temeljni princip ove ekonomije je individualizam. Pojedinac dela i postupa isključivo prema svom trenutnom ličnom interesu. On ne zapaža opšti interes, niti zna da svoj lični interes izvede iz opšteg i poveže sa njim. Takođe, on nije sposoban da sagleda u čemu se sastoji njegov dugoročni interes i šta treba raditi i kako postupati u njegovom smeru. On ne misli. Samo reaguje na tržište. Istovremeno, nema ni potrebe da misli ni o opštem interesu, niti da kalkuliše dugoročno. Za njega misli i radi tržište. Ono ga vodi u svim njegovim poslovima.

Friedman ideališe tržište do te mere da čak tvrdi, kad je u pitanju tržište rada, da je konkurencija među poslodavcima u tražnji kvalifikovane radne snage, zapravo, najbolja zaštita radnika. Po njegovom mišljenju, slobodno tržište deli plodove ekonomskog napretka među svim ljudima.[6]

Tako se, dugogodišnjom vladavinom slobodnog tržišta, stvarao mit o njemu. Svaki mit, manje-više, ima svoje poreklo u nekoj davnoj istini. Kasnijim događanjima u dugoj istoriji ta istina se gubi u zbivanjima što seređaju i izviru jedno iz drugog. Tokom istorije, vrlo često, događaji zalutaju u legendu, zagube se u mitu ili iščeznu u zaboravu. Uglavnom, na ovaj ili onaj način, skrivaju se od istine. Da bi se istina otkrila, da bismo je vratili tamo gde je počela, neophodna je nauka. Mit je mogućno otkriti jedino naučnom analizom.

Konkurencija, po svom unutrašnjem značenju, nije ništa drugo do međusobna trka do malaksalosti, čiji rezultat bi trebalo da bude najbolji kvalitet uz najnižu cenu. Tu trku završavaju samo najbolji, najsposobniji, najproduktivniji, najveći. Ostali ostaju na stazi, malaksali i pobeđeni. Suverenitet potrošača je ona motorna snaga koja pokreće konkurenciju i diktira tempo trci. No, na žalost, u nemilosrdnoj konkurentskoj borbi paklenog tempa poznati su samo pobednici, dok poražene sahranjuju. Pobednika je sve manje, i oni počinju da dominiraju preostalima, pa tako slobodna utakmica polako iščezava. Slobodna konkurencija ukida samu sebe.

Slobodno tržište i tržišni sistem koji počiva na suverenitetu potrošača, konkurenciji i automatizmu privrednog sistema bez posredstva države je svet malih firmi. Takva je bila konkurentska

[5] Isto, str. 146.

[6] *Free to Choose*, op. cit.

Digitized by Google

struktura liberalnog kapitalizma. I svuda gde još preovladava takva klasična proizvodna i prometna struktura, moć tržišta je evidentna. Ponuda pouzdano sledi kretanje tržišnih cena. Prodavaca ima mnogo, suverenitet potrošača, kao motorne snage sistema, bez ičijeg posredovanja ili intervencije, stihijno usmerava celokupan proizvodni i prodajni proces.

2.

Sa koncentracijom i centralizacijom kapitala, koje su sve više uzimale maha ukoliko je konkurencija među slobodnim tržišnim snagama postajala žešća, nicala su velika preduzeća, giganti koji su postupno zavladali celokupnim ekonomskim životom. Postavlja se pitanje: da li je moguće održati slobodnu konkurentsku privredu kada giganti ostvaruju najveći obim proizvodnje i prometa, kada država počinje da se meša u privredne odnose i kada zaključuje ugovore ogromne vrednosti sa krupnim korporacijama o snabdevanju, istraživanju i razvoju i kada su sa svim tim mala preduzeća dovedena u podređen položaj? U takvim uslovima dominacije velikih iluzorna je svaka pomisao o održavanju ravnoteže konkurentskih snaga, bez čega nema slobodne konkurentske privrede. U novim ekonomskim uslovima i odnosima snaga suverenitet potrošača gubi značaj, a tržište biva potčinjeno interesima velikih korporacija i ciljevima tehnostrukture. Pobeđeni su i potrošač i tržište. U savremenom razvijenom kapitalizmu potrošač je manipulisan, tržište dominirano, a akcionar ignorisan. Šta je onda ostalo od kapitalizma kada su temeljni stubovi na kojim on počiva poljuljani i osnovni principi na kojima je izgrađen uzdrmani.

Moderna tehnologija i velike korporacije, zbog rizika, nesigurnosti i neizvesnosti koje sobom donose, ograničavaju ulogu tržišta i time unose krupne promene u funkcionisanju ekonomskog sistema. Ova ograničavanja i eliminisanje uloge tržišta kompenziraju se u krupnim korporacijama planiranjem. Velike korporacije koje raspolažu velikim kapitalom i moći potčinjavaju i potrošača, tržište i cene svojim ciljevima. S obzirom na to da nova tehnologija zahteva ogromne kapitale koje treba izdvojiti za nove proizvode i još duže vreme za investicije, korporacije ne mogu da rizikuju. Svaki rizik ih vrlo skupo staje i preti da ih slomije. Zato moraju unapred obezbediti potrošače i cene koje će im osigurati efikasno i rentabilno poslovanje. Tržište više ne dominira, već je dominirano.[7] Redosled je preokrenut. Potrošač više ne diktira proizvođaču, već, obrnuto, proizvođač — potrošaču. A taj preokrenuti redosled »šalje u muzej bezvrednih ideja misao o posto-

[7] U jednom članku zapadnonemačkog lista »Blick Durch die Wirtschaft« kaže se i ovo: »Ne može se sa sigurnošću polaziti od tržišta; tržište je u sve većoj meri manipulisano i stavljeno van snage« (»Ekonomska politika«, 15. 07. 1986, br. 1737, str. 44).

Digitized by Google

janju ravnoteže potrošačevih izdataka, što bi trebalo da bude odraz maksimalnog zadovoljenja potrošača«[8] proizašlog iz njegovog suvereniteta.

Poznato je da su koncentracija i centralizacija najpre i najbrže ostvarivane u ključnim privrednim granama, kao što su industrija čelika, nafte i hemijska industrija, od kojih zavise mnoge druge prerađivačke grane, pa su ove najčešće prinuđene da im se pridružuju. Koncentracija u ovim granama je gotovo stalno dolazila u sukob sa pretpostavljenim slobodnim tržištem. Dve, tri ili četiri korporacije mogu monopolisati i dominirati proizvodnjom. Tako nastaje moć velikih korporacija. U ovakvim uslovima tržište više ne može ni biti slobodno u klasičnom smislu. Njega kontroliše ili vodi sama težina velikih proizvodnih preduzeća.[9]

Velike korporacije dominiraju tržištem, a ne ono njima, kao što je to slučaj sa malim preduzetnicima. Poluge kojima su krupne korporacije zavladale tržištem i potčinile ga svojim ciljevima su, pre svega, njihova veličina, bogatstvo i snaga. Kad se raspolaže takvim polugama kao tačkom oslonca, mogućno je onda, poput Arhimeda, prevrnuti svet, a ne samo potčiniti tržište, jer se za tu svrhu raspolaže obiljem novca i moći. Kao što bez suvereniteta potrošača nema moći i vladavine tržišta, tako bez gigantizma nema moći velikih korporacija i njihove manipulacije tržištem.

Potrošač ne odlučuje šta će se proizvoditi. Proizvodnja se ostvaruje i mimo potražnje i potonjoj nameće marketingom svoje novitete kreirajući i menjajući začas ukuse, modu i potrebe.[10] Tržište i potražnja nisu direktan uzrok porasta proizvodnje i novih proizvoda, već se ovi nameću tržištu direktno iz istraživačkih laboratorija. Podsticaj za odluku šta će se proizvoditi ne potiče od takozvanog suverenog potrošača, koji preko mehanizma tržišta priklanja mehanizam proizvodnje svojoj volji od koje tobože sve zavisi. Podsticaj dolazi od krupnih proizvodnih organizacija, koje stiču kontrolu nad tržištem, onim istim tržištem kojem tobože služe. Velike korporacije se ne prilagođavaju tržištu, njegovom automatskom stihijnom mehanizmu i njegovim potrebama. Naprotiv, upravo preko tržišta one prilagođavaju potrošača svojim potrebama, sa čijim kraljevstvom je svršeno.

U prilog ovom obrnutom redosledu deluju i mnoge druge okolnosti savremenog razvijenog kapitalizma, a prvenstveno države. Tržište sve više organizuju, kontrolišu i usmeravaju ne samo velike korporacije nego i država. Dovoljno je pomenuti samo državne nabavke, koje su sve veće i čine značajan deo ukupnog prometa roba, a koje igraju veliku ulogu kako u smislu uravnoteženja ponude i potražnje i sprečavanja kriza tako i u ograničavanju moći tržišta. Te količine roba i kapitala ne podležu igri tržišnih snaga i slepog delovanja objektivnih ekonomskih za-

[8] J. K. Galbraith, *Nova industrijska država*, op. cit., str. 253.
[9] A. Berle, *American Economic Republic*, London, 1963, str. 148.
[10] Adolf Dragičević, *Osnovi političke ekonomije*, op. cit., str. 201.

Digitized by Google

kona. Svojim regulativama i nacionalizacijama država je transformisala i tržište rada i kapitala.

Suverenost potrošača i moć tržišta su mnogo izraženije u nerazvijenim i siromašnim privredama nego tamo gde ima svega u izobilju. U uslovima visokog standarda i visokih ličnih dohodaka, »zajedno sa cenama i troškovima, potražnja potrošača postaje nešto čime se može upravljati«.[11] Psihološki posmatrano, na onog ko ima visok dohodak, koji raspolaže sa dovoljno novca, daleko je lakše uticati da kupi, pa i šta da kupi, po kojoj ceni, nego na onog koji jedva vezuje kraj s krajem, koji je objektivno prisiljen da kupi ono što mora, što mu je najneophodnije za život i, naravno, po najnižim cenama. Visina njegovog dohotka mu ne omogućuje drukčiji izbor. Njegova potrošnja i njegove kupovine su unapred određene i raspoređene na zadovoljenje najprečih potreba. Na takvog potrošača je gotovo besciljno uticati, jer mu je izbor skučen i ograničen, pa ga je uzaludno uveravati da kupi robu za koju nema dovoljno novca. Suprotno tome, onaj koji je »dalje od fizičke nužde, više je podložan uveravanju, ili usmeravanju — šta da kupi. Samo je u nekoj srazmerno bogatoj zemlji mogućno uveravati ljude za što treba da potroše svoj novac. To je, možda, najvažnija posledica po ekonomsku nauku u društvu rastućeg obilja.«[12] U oba slučaja, prirodno je i logično da i tržište deluje različito.

U ljudskim zajednicama sa visokom razinom blagostanja trošenje je manje pouzdano nego u siromašnima. A visoka ulaganja i dugo »rađanje« novih proizvoda, koje nameće moderna tehnologija, iziskuju da tržište bude što pouzdanije.[13] Svaka dugoročnija strategija ravnotežne tržišne konjunkture, a pogotovu ekonomskog razvoja, nalaže da se delovanje tržišta nadomesti autoritativnim utvrđivanjem cena i količine proizvedenih roba.

3.

Tržištem se ovladava prvenstveno: određivanjem ukupne tražnje, upravljanjem tražnjom, kontrolom cena i nadnica i planiranjem, koje se na toj osnovi nužno nameće.

Ukupnu potražnju određuje država: državnim nabavkama, vojnim izdacima, subvencijama, socijalnim davanjima, budžetskom potrošnjom, fiskalnom, kreditno-monetarnom i globalnom ekonomskom politikom.

Potražnjom upravljaju, uglavnom, velike korporacije: reklamom, marketingom, istraživanjem tržišta, planiranjem.

Kontrolu cena i nadnica ostvaruju, u prvom redu, država, sindikati i velike korporacije dogovorima i kolektivnim ugovorima.

---

[11] J. K. Galbraith, *Nova industrijska država*, op. cit., str. 29.
[12] Isto, str. 242, 354.
[13] Isto, str. 30.

Digitized by Google

Planiranje se realizuje mahom na nivou korporacija i, posebnim fleksibilnim i prilagodljivim formama, na nivou države. Planiranje nastaje kao imperativ ostvarivanja svih navedenih aktivnosti, pa je ujedno uzrok i posledica celog procesa ovladavanja tržištem.

Da bi se postigao nužni stepen pouzdanosti tržišta i autoritativan uticaj na cene, neophodno je najpre odrediti ukupnu potražnju. Proizvodnja za tekuću potrošnju je stabilnija. Nju je lakše predvideti. Međutim, potražnja, koja zavisi od investicija, nije tako lako predvidiva. Uvek se ispreči neodređeno predviđanje nepoznate budućnosti. Po prirodi sopstvenog razvoja, ekonomskom sistemu u kojem dominiraju krupne korporacije, određivanje kupovne moći, odnosno potražnje, zadatak je od sve veće važnosti. A upravljanje potražnjom od strane korporacije znači »stvaranje uverljive slike proizvodnje u glavi potrošača«.[14]

Najmoćnije sredstvo kojim velike korporacije upravljaju potražnjom i tako vladaju tržištem jesu informaciona tehnologija i informacioni sistemi. Danas, kada informacije cirkulišu kroz snažne elektronske mozgove, kojima se verifikuju i transformišu u odgovore milioni i milioni podataka, ne može više biti reči o nekadašnjem tržištu iz XIX veka i njegovoj nekadašnjoj supremaciji u ekonomici. U kompjutere, te takozvane inteligentne mašine, ulaze informacije u obliku tehnoloških zapovesti i programa, a iz njih izlaze odgovori neviđenom brzinom. Bez cirkulacija informacija pomoću kompjutera danas se više ne može zamisliti gotovo nijedan posao. Ako bi se te cirkulacije zaustavile samo jedan trenutak, nastao bi pravi haos, a mnoge fabrike bi prestale da rade.

Sve velike korporacije snabdevene su svojim informacijskim sistemima kroz koje neprekidno cirkulišu informacije kao krv u ljudskom organizmu. One su tim sistemima povezane u jedinstven organizam. Raspolažu mnogobrojnim kompjuterima i jednim centralnim, sa kojim su svi ostali povezani u jedinstvenu mrežu. Na taj način imaju svakog trenutka uvid u situaciju u svim fabrikama, a svi fabrički i pogonski centri istovremeno koriste i sve informacije centralnog kompjutera, a mogu i da ga konsultuju. Isto tako, postoji i informacijska povezanost unutrašnjeg kompjuterskog sistema sa spoljnim, drugim sistemima u privredi i društvu, sistemima izvan korporacije, fabrike i pogona, čime je dostupno dobijanje informacija ogromnom brzinom i o onome što se događa izvan korporacije i njenih udaljenih filijala rasutih po celom svetu. Manji kompjuteri priključeni na centralu imaju svojstva »inteligentnih terminala«. Rade samostalno. Po potrebi se konsultuju sa centralnim kompjuterom. Primaju od njega informacije, kao, recimo o stanju zaliha, prodaji, narudžbinama i druge. Moderni informacijski sistemi obezbeđuju snabdevanje podacima velikom brzinom i savršeno tačno odgovaraju na sva pita-

[14] Isto, str. 259—260, 353.

Digitized by Google

nja ne samo tehnološka, nego i na ona koja se odnose na tržište i pojedine njegove segmente. Ovim putem se jednostavno, lako i brzo dolazi do svih onih neophodnih pojedinosti na osnovu kojih se može suvereno vladati tržištem.

Kad se modernoj informacijskoj tehnologiji i informacijskim sistemima dodaju još i visoka telekomunikaciona tehnologija i telekomunikacioni sistemi, opremljenost velikih korporacija visokom tehnologijom omogućuje im da svakog trenutka budu u toku svega što se zbiva na tržištima širom sveta.

Konkurentska borba među gigantskim firmama za osvajanje kupaca ne vodi se više cenama, nego drugim manje razornim sredstvima, prvenstveno reklamom. Nekad su to pravi reklamni ratovi. Svaka automobilska kompanija, na primer, nastoji svojom reklamom pridobiti kupce da kupe upravo onaj model automobila koji ona nudi, a ne onaj koji nude druge kompanije. Svaka se takmiči u tome da njena reklama bude što upečatljivija i ubedljivija. Među kompanijama se vodi vrlo oštra i agresivna reklamna borba. Međutim, gledano u celini, ukupna reklama svih automobilskih kompanija uzetih zajedno, uprkos njihovom snažnom konkurentskom rivalstvu, doprinosi tome da se kod ljudi stvori uverenje da je sreća čoveka nerazdvojno povezana sa posedovanjem automobila, da se jedno ne može zamisliti bez drugog.[15] Mada konkurišu jedna drugoj, reklame svih kompanija služe istom cilju: da se poveća prodaja automobila. Manje-više, isto se zbiva sa bilo kojim drugim proizvodom koji se reklamira. Pokazuje se, uprkos krajnje suprotnim isparcelisanim interesima i suparničkom obezvređivanju, i ovde, kao uostalom i u svemu drugom, da uvek postoji i neki opšti, zajednički interes.

Uticanje na potražnju i ovladavanje tržištem putem reklame danas predstavljaju izuzetno razgranatu delatnost u svim visokorazvijenim i bogatim kapitalističkim državama. Svedoci smo ogromnog rasta aparata uveravanja i nuđenja kojima se diriguje prodaja roba. Po svojim rashodima i talentima koji rade u reklami, ova delatnost se sve više takmiči sa naporima što se ulažu u samu proizvodnju roba.[16] Stručnjaci za reklamu i prodaju služe se u svom radu složenim i rafiniranim metodima koji su zasnovani na nauci, kao i izvanrednom umetničkom veštinom, kako bi što uverljivije plenili čula potrošača.

Procenjuje se da je u SAD samo u 1969. godini utrošeno na reklamu 19,6 milijardi dolara.[17] A 1970. godine ta suma je premašila 20 milijardi, koliko je prosečno iznosila do tada svake godine.[18] U SAD se na oglašavanje više troši nego na školstvo.[19] Danas, kada se vlada potrošačem i dominira tržištem, smatra se

[15] J. K. Galbraith, *Ekonomika i društveni ciljevi*, op. cit., str. 132.
[16] J. K. Galbraith, *Nova industrijska država*, op. cit., str. 27.
[17] Isto, str. 19.
[18] Isto, str. 243.
[19] Čarls Levinson, *Kapital, inflacija i multinacionalne kompanije*, op. cit., str. 148.

Digitized by Google

kao zakonito da pridobijanje kupaca i potrošača postaje sve skuplji posao.[20] Kad se u cenu ukalkulišu i troškovi reklame, tada produktivnost znači više nego proizvoditi bolju robu po nižoj ceni. Ona može značiti još i organizovanje takve bujice oglašavanja i reklame da potrošač radije kupuje marku nego proizvod, dok korporacija zadovoljava naviku postalu običajem javnosti, čak i više nego pojedinu potrebu ili ukus.[21] Reklama može da utiče na potrošača do te mere da mu ne samo stvara potrebu i nameće ukus, nego čak i da deformiše njegove želje i htenja i da ga navede na iracionalne odluke i postupke.

4.

Istraživanje tržišta je snažna poluga kojom se ovladava tražnjom. Njegova prava namena prvenstveno je nastojanje da se dođe do onih dragocenih podataka kojima se može uporediti delotvornost raznih metoda uveravanja. Cilj je da se sazna u kojoj su meri pojedini proizvodi, određene marke roba, tipovi, dizajni, ambalaže prikladni za uveravanje potrošača. Rezultati do kojih se dođe istraživanjem pružaju korporaciji mogućnost da stekne saznanje o tome kako će najefikasnije trošiti novac namenjen reklami i drugim oblicima uticanja na želje kupaca. Tim putem firma saznaje kojim se metodima marketinga postižu najbolji rezultati, koji su njeni proizvodi najprikladniji za takvo uveravanje i koliko je uveravanje potrebno da bi se oni mogli uspešno prodavati.[22]

Prodajom robe upravljaju posebni visokospecijalizovani stručnjaci, takozvani menadžeri potražnje. Među njima se nalaze i oni koji prodaju robu i oni koji izgrađuju strategiju prodaje. Upravljanje potražnjom obuhvata pronalaženje prodajne strategije za prodaju svakog pojedinog proizvoda.[23] U savremenom razvijenom kapitalizmu postoje razni i mnogobrojni načini i sredstva kako ovladati potrošačem i potčiniti ga planovima velikih firmi, koji se iz dana u dan sve više uvećavaju. Kao što nauka i tehnologija služe proizvodnji, tako služe i prodaji, koriste se u upravljanju potražnjom. Moć firme i u jednom i drugom slučaju je odlučujući faktor, a te moći nema bez njenih velikih i širokih razmera, to jest bez gigantizma.

Moć se sastoji u sposobnosti pojedinaca ili grupe da svoje interese nameće drugima. U velikim korporacijama ova moć je koncentrisana u rukama tehnostrukture. Koristeći je znalački i uspešno, ona upotrebljava tržište kao oruđe za ostvarivanje svo-

[20] J. K. Galbraith, *Ekonomika i društveni ciljevi*, op. cit., str. 131.

[21] *Promjene u suvremenom razvijenom kapitalizmu*, tom I, op. cit., str. 47.

[22] J. K. Galbraith, *Ekonomika i društveni ciljevi*, op. cit., str. 130.

[23] J. K. Galbraith, *Nova industrijska država*, op. cit., str. 243.

Digitized by Google

jih ciljeva[24], koje ne bi nikad mogla realizovati ako bi se isključivo prepustila ćudima tržišta. Može ih ostvariti jedino ako ih uskladi sa tržištem i ako tržište ukroti i usmeri prema njima. A to može samo ako dobro prouči tržište i sve njegove ćudi, jer se nepoznato ne može ukrotiti niti je njime mogućno ovladati.

Moć tehnostrukture na području radija i televizije je jedinstvena, kako u propagiranju ideje tako i u opštem duhovnom prilagođavanju potrošača. Ova sredstva su odsudna za uspešno upravljanje potražnjom. Prekomerno bavljenje robama i ostalim materijalnim stvarima na svim medijima informisanja orijentiše ljude samo na potrošnju materijalnih dobara, a sve neiscrpnija mogućnost izbora robe usmerava svu njihovu pažnju na sreću i zadovoljstvo koje im ove robe mogu pružiti. Preterano materijalno bogatstvo, na jednoj strani, stvara duhovno siromaštvo — na drugoj.

Upravljanje potražnjom i strategijom prodaje ide za tim da sve raspoložive dohotke potrošača angažuje za kupovinu roba, pa se time utiče i na nivo štednje stanovništva. Nikakav tržišni mehanizam ne povezuje odluke da se štedi sa odlukama da se investira.[25] Planiranje krupnih firmi ovde igra odlučujući ulogu. Psihološki pritisak na potrošače svim sredstvima propagande i reklame, koja u datom vremenu stoje na raspolaganju, da kupuju i troše robu koja se svakodnevno nudi, ne može ni u kom slučaju ni na koji način poslužiti kao argument u prilog suverenitetu potrošača i njegovoj dominaciji tržištem. Osim toga, tehnološka inovacija sredstava uticanja na potrošnju razvija se istim tempom, ako ne i brže od inoviranja proizvodnih sredstava. U najgorem slučaju one moraju ići u korak, jer će društvo kome je osnovni cilj sve obilatija potrošnja materijalnih dobara morati zapasti u krizu ako ne obezbedi sklad između proizvodnje i potrošnje. Ako se proizvodi sve više, sve produktivnije, efikasnije i kvalitetnije, onda takvoj proizvodnji mora parirati adekvatna potrošnja. Inače, nema ni visokih profita. Zato se današnji bogati kapitalizam, u kojem se proizvodnja i potrošnja ipak usklađuju, ali u kojem se sve više uvećava raskorak između materijalnog i duhovnog bogatstva ljudi, opravdano naziva potrošačkim društvom.

5.

Reklama, radio-televizija, istraživanje tržišta, marketing, odnosno upravljanje potrošnjom u celini, bitni su elementi planiranja svake krupne korporacije. Visoki stepen tehnološkog napretka čini ponašanje tržišta sve nepouzdanijim faktorom. Iz to-

[24] J. K. Galbraith, *Ekonomika i društveni ciljevi*, op. cit., str. 90—91.

[25] J. K. Galbraith, *Nova industrijska država*, op. cit., str. 69, 399.

Digitized by Google

ga proističe potreba planiranja krupnih firmi. A ono je neostvarivo ako mu se i samo tržište ne potčini.[26]

Ako je potrošač pokoren, a tržište pobeđeno, da li to znači da je plan zamenio tržište? Ni u kom slučaju, jer je plan proizišao kao nužnost iz samog tržišta. I jedno i drugo su objektivne ekonomske zakonitosti, ali suprotnog smera. Delujući jedno protiv drugog, oni se u procesu proizvodnje, prometa i potrošnje isto toliko međusobno usklađuju kao što se koriguju i ograničavaju.[27]

Domet planiranja velikih firmi daleko je prešao granice fabričkih zidina. Njihovi planovi su duboko prodrli svuda gde vrše nabavke i gde prodaju svoje proizvode. Visoka i izuzetno skupa tehnologija, specijalizacija i podela rada, golemost firmi i vrlo skupa osnovna sredstva traže veću sigurnost nego što im je tržište omogućuje. Ono se sve više pokazuje nepouzdanim. Upravo, baš onda kad se potreba za pouzdanošću tržišta silno nameće i povećava, ono postaje sve nepouzdanije. Oslanjati se samo na njega je vrlo rizično i nikako ne garantuje uspeh. Potreba za pouzdanošću je pitanje biti ili ne biti svake velike firme. A tu pouzdanost im može obezbediti samo planiranje, koje, u takvim uslovima, postaje bitno i nezamenljivo u celokupnom njihovom poslovanju. Ono što ne pruža tržište, daje plan. Moderna tehnologija i pojave koje je prate, ulaganje velike mase kapitala i ograničeno vreme primoravaju svaku krupnu firmu da se oslobodi od delovanja nepouzdanosti, nesigurnosti i rizičnosti tržišta. Svaka velika korporacija, ako hoće da preživi i raste, oslobađa se kontrole tržišta. U granicama svoje moći i svoje sposobnosti, svaka od njih nastoji da tržište učini podložnim ostvarivanju svojih planskih ciljeva. Cene, troškove, obim proizvodnje, asortiman i dobit ne određuje više tržište. Sve se to uređuje planskim odlukama same firme, u njenim okvirima.[28] A »kad planiranje nadomesti delovanje tržišta, ruši se i verovanje u tržište kao transcendentalnog regulatora ekonomskog ponašanja«.[29]

Dok su preovladavale male firme, sa malim kapitalom, tržište je vodilo celu igru, pa su jednostavno i lako propadale sve one koje se nisu mogle prilagoditi njegovim varljivim ćudima, niti se odupreti vetrovima koji su, neprekidno podsticani od strane tržišta, pustošili oko sebe. Tržište se poigravalo sa njima. Ni danas se nije ništa promenilo u odnosu na male firme. Ali sa gigantima je sasvim nešto drugo. Oni su dovoljno veliki, dovoljno moćni i dovoljno organizovani da sa sigurnošću preuzmu vođenje igre. Uostalom, kad bankrotira mala firma, ne gubi se mnogo.

[26] Isto, str. 51, 305.

[27] Opširnije o odnosu plana i tržišta videti: dr Žarko Bulajić, *Savremeni privredni sistemi*, litografisana skripta, sveska III, Beograd, 1970, str. 62—71.

[28] J. K. Galbraith, *Nova industrijska država*, op. cit., str. 144.

[29] Isto, str. 144.

Digitized by Google

Ali propast velike firme je jak udarac i nenadoknadiv gubitak, jer je reč o ogromnim kapitalima. Retko se kad dogodi da propadne neka velika korporacija. Razvijeni su mnogi oblici njenog spasavanja, od fuzija i kredita do državnih subvencija i razrađenih mera ekonomske politike.

Kad se ulažu mali kapitali, mogućno je i unosno rizikovati. Ali, kad se ulažu veliki kapitali, tolerancija rizika je sve manja. Gigantizam je neprijatelj svakog rizika. U tome je njegova slabost u odnosu na mala preduzeća. A nepouzdanost tržišta je najveći rizik. Teško je zamisliti rast velikih firmi u uslovima dominacije tržišta, tada je jedina mogućnost da ih konkurentska borba selekcioniše i stvara, ali nauštrb drugih, onih koje propadaju i bivaju progutane.

Jedno od najvažnijih preimućstava velikih korporacija je organizovano korišćenje kapitala i tehnologije. A to je mogućno samo zato što je »planiranje u širokim razmerama nadomestilo tržište«.[30] Njihova najznačajnija ostvarenja su upravo rezultat planiranja. »Ne bi bilo letova do Meseca, pa bi čak bilo i znatno manje letova do Los Anđelesa kad bi se valjalo osloniti na to da tržišna inicijativa stvori potrebna vozila... U svim tim slučajevima čine se brižljive projekcije proizvodnje, brižljivo se nadziru cene, brižljivo se preduzima sve kako bi projekcije proizvodnje bile u najvećoj meri opravdane reagovanjem potrošača i, konačno, brižljivo se nastoji da sve što je potrebno za proizvodnju — radna snaga, sastavni delovi i mašine — bude pristupačno u odgovarajućim količinama, po predviđenim cenama i u pravo vreme. Prepustiti sve to delovanju tržišta značilo bi prepustiti se slučaju.«[31]

Kad bi se pojedine krupne proizvodnje, velike zamisli, značajne službe prepustile »besmislenom povođenju za slobodnim tržištem«,[32] od njih ne bi bilo ništa. »Služba telefonskih komunikacija danas cveta zato što se ne prepušta podređivanju tržišta, nego sveobuhvatnom planiranju.«[33] Galbraith tvrdi da tržište ponekad reaguje čak i »perverzno«. U prilog tome navodi primer stambene izgradnje bez kanalizacije, bez službe odvoza smeća, bez policijske zaštite, bez škole, gde se stanovi prodaju vrlo jeftino, ali u kojima njihovi stanovnici žive izolovano i »izazivaju sablazan«, a čiji razvoj tržište podstiče. Klasičan primer je »grad-gujavica«, koji se proteže duž cesta između urbanih središta u SAD.[34]

Kad god se dugoročnim investicijama želi dati određena orijentacija, mora se poći od strategijskih razmišljanja. Tada se i tržištu mora prići na isti način. A to se naročito odnosi na usmeravanje sredstava za istraživanje i razvoj, na koja se danas u svim

[30] Isto, str. 378.
[31] Isto, str. 378.
[32] Isto, str. 382.
[33] Isto, str. 382.
[34] Isto, str. 383.

Digitized by Google

razvijenim zemljama troše ogromne količine kapitala, kako one koje ulažu korporacije tako i one koje ulaže država.

Imajući u vidu takvu ekonomsku realnost, odeljenja za planiranje u svim većim preduzećima danas su nešto što se samo po sebi razume. Planiranje je duboko prodrlo u tržište. Ono zahteva ne samo upravljanje potražnjom, nego i formiranje i kontrolu cena. Posledica toga je da uputstva ne idu samo od potrošača proizvođaču, nego i obrnuto, od proizvođača potrošaču, u skladu sa potrebama korporacije. Planiranje je neophodan uslov tog duplog koloseka, koje ne deluje samo na području lične potrošnje, nego i javnih nabavki.[35]

Dakle, nije reč o ukidanju tržišta i prestanku njegovog funkcionisanja, već o preokrenutom redosledu i njegovom ukroćavanju. Potrošač i tržište nisu više neprikosnoveni suvereni, već su to proizvodnja i tehnostruktura. Nauka je ovladala proizvodnjom, a proizvodnja potrošnjom i tržištem. Ne nameće više potrošač proizvođaču svoj izbor robe koju će ovaj proizvoditi, već obrnuto, proizvođač svoj izbor, modu i ukus nameće potrošaču koju će ovaj kupovati i trošiti.

Istina, tržišno reagovanje se ne može osporavati ni potcenjivati. Ono je još valjano i bitno za proizvodnju. Ali je vrlo široko područje gde se u njega više ne može pouzdati. Ako se pouzdajemo u tržište tamo gde je preko potrebno planiranje, izazivamo samo nered.[36] Tržišna struktura pokazuje granice zasićenja svojih razvojnih potencijala. Kontrola i provera tržišta, i pored svega, nezamenljivi su učinci koje ona ima u mehanizmu svake robne privrede. U krajnjoj liniji, sve što se proizvede podleže toj proveri. Kao što ne može stati proizvodnja, ne mogu to ni kupovina ni prodaja. Iako tržište ne utiče više toliko na cenu, obim i vrstu proizvodnje roba, na investicije, cenu rada i kapitala, na njemu se, ipak, sve realizuje. Tržište je još najefikasniji barometar troškova i potražnje. Robne i novčane berze su mesta na kojima se svakodnevno ostvaruje basnoslovni promet roba, novca i hartija od vrednosti. Ali margina nesigurnosti u jednom i u drugom slučaju, to jest kako tržišnih oscilacija tako i planskih predviđanja, veoma je visoka.

Plan sam po sebi ne ukida tržište i njegove zakonitosti. Njega prenebregavaju samo administrativni i suviše centralizovani planovi, koji zanemaruju svaku samostalnost i inicijativu privrednih preduzeća, a naročito onda kad imamo posla sa prenapregnutim dugoročnim planovima razvoja. No gušenje tržišta administrativnim planiranjem se, kad-tad, pokaže ekonomski neracionalnim i politički neodrživim. Ni plan ni tržište sami po sebi nisu ni racionalni ni neracionalni, ali u određenim uslovima i pod određenim okolnostima mogu biti i jedno i drugo.

[35] Isto, str. 344.

[36] Isto, str. 384—385.

Digitized by Google

Proizvod koji nikome nije potreban, koji ničemu ne služi i čija je cena iznad svih očekivanja — ne može, normalno, naći prođu na tržištu. To nije nikakav argument u prilog tržištu, jer niko ne želi da proizvodi takve proizvode. »Proizvod tek u potrošnji postaje stvarni proizvod«,[37] kaže Marks. Kad se govori o dominaciji proizvođača nad potrošačem, ima se na umu normalna proizvodnja, novi proizvodi, visoka tehnologija, marketing, reklama itd., to jest proizvodi koji se liferuju potrošnji, a povodom kojih su potrošači, ovim ili onim putem i načinom, već testirani. Firma donosi odluku o proizvodnji nekog proizvoda tek kada je prethodno sprovela pripreme, solidno izučila tržište, izvršila njegovu detaljnu sondažu i saslušala potrošače. Za te pripreme i istraživanja danas se, kao što smo već videli, troše ogromna sredstva o kojima individualni preduzetnici nisu mogli ni da sanjaju. Zato što nije nikad tačno znao šta kaže, šta hoće i u kom pravcu tendira tržište, preduzetnik je i bio njegov rob. Zbog toga se tržište poigravalo i sa samim potrošačem, uprkos njegovom potrošačkom suverenitetu, pošto unapred nije znalo, niti je moglo znati, njegove želje i potrebe, ni kvantitativno ni kvalitativno.

Tržište može biti anarhično, usmereno, dirigovano itd., itd. A i plan, isto tako, može biti centralizovan, administrativan, indikativan, prognostičan, kratkoročan, srednjoročan, dugoročan, itd. Tržište ponekad može biti najracionalniji element celokupnog sistema, a nekad, naprotiv, najanarhičniji i najneracionalniji. Planiranje najbolje čini kad racionalnu stranu tržišta, u datim uslovima, potencira i naglašava, a neracionalnu sputava i prigušuje. Tada je korišćenje tržišta planiranjem i najcelishodnije, jer u celom procesu dolazi do izražaja ekonomska efikasnost realizovanja planom utvrđenih strateških ciljeva, a izbegavaju se zamke vanekonomske prinude i subjektivističkog voluntarizma. No to u praksi ekonomskih trendova nije baš lako postići. Ili se tržištu i suviše daje prostora za njegove neracionalnosti, ili se suviše zauzdava njegova inicijativa.

Sve u svemu, ni inicijativa bez prava da se pogreši, ni odgovornosti bez sankcija, ako hoćemo dinamičku ekonomiku koja crpi svoju snagu iz sve brojnijih tehnoloških inovacija, ne može biti. Svako nastojanje da se oslobodi inicijativa zahteva veću kontrolu ostvarenih rezultata. Tržište je tamo gde ono stvarno funkcioniše, ili može funkcionisati, nezamenljiv i efikasan vid takve kontrole. Velika francuska automobilska kompanija »Renault«, na primer, smatra da konkurencija »Citroena« i »Volkswagena« kontroliše njegovo poslovanje hiljadu puta bolje i rigoroznije nego tutorstvo nekakvog ministarstva. Uspostavljanje ili obnavljanje stvarne konkurencije doprineće kudikamo sigurnijem ozdravljenju u sebe zatvorene industrije nego i najstroži propisi.[38]

---

[37] *Prilog kritici političke ekonomije*, Beograd, 1956, str. 181.

[38] J. J. Servan Schreiber, *Američki izazov*, op. cit., str. 262.

Digitized by Google

6.

Preteranu veru u tržište u modernom kapitalizmu, u kojem dominiraju giganti, kritikuju mnogi savremeni ekonomski pisci. Prirodnim zakonima tržišta, kaže Servan-Schreiber, pripisuje se »karakter nepovredive svetinje«. Tržište se veliča kao »neka vrsta zaštitnog suda što ga je Proviđenje ustanovilo zbog drskih ambicija ljudi koji žele da sami određuju svoju sudbinu.«[39] Galbraith, kad pominje tržište, govori o »mitu sistema«, po kojem »sve zasluge pripadaju tržištu, koje ima... transcendentalnu moć. Samo ono podstiče i određuje delatnost. Ima agnostika koji se ne pouzdaju u boga. Ali neka dublja vera navodi ih da se pouzdaju u tržište«.[40] Na drugom mestu isti autor kritikuje tradicionalnu ekonomsku nauku, koja, »kada nameće poimanje o postojanju i delovanju izbora na tržištu, zapravo prikazuje poslovnu firmu kao nešto što je u službi nekog višeg božanstva. Iz takvog poimanja proizlazi zaključak da poslovna firma ne može odgovarati za svoje postupke. Ona samo reaguje na teističke instrukcije tržišta.«[41] Slično mišljenje ima i Louis Dovin. On kaže: »U zapadnom kapitalističkom svetu i dalje se održava i pothranjuje mit o takozvanoj tržišnoj privredi, o neoliberalnoj privredi u kojoj deluju individualni ekonomski agensi, i stalno se upotrebljavaju reči i pojmovi koji su pre osam, deset ili sto godina nešto značili, ali su sada potpuno izgubili svoj raniji smisao.«[42] Adolf Berle pokazuje kako se u SAD tržišni mentalitet prostire i izvan kruga vlasnika i upravitelja preduzeća, na porodicu, prijatelje, nameštenike i mlađa pokolenja. Ipak smatra da bi se u najboljem slučaju, možda, moglo naći 15 ili 20% odraslog stanovništva kojem se ekonomski interes ili aspiracija poklapaju sa tržištem.[43]

Kad se nekim verovanjem, iz generacije u generaciju, stalno pune glave ljudima i kad se ono neumorno ponavlja u knjigama, udžbenicima, predavanjima, časopisima i novinama, to verovanje postaje dogma koja se u svesti ljudi neprekidno učvršćuje, pa ga je odatle vrlo teško, ili nemogućno potisnuti, uprkos činjenici da su ga nauka i stvarni život već odavno opovrgli i smestili u muzej starina. Tako se desilo i još se dešava sa tržištem i verom u njegovu neprikosnovenost i svemoć.

Time što osporavamo svemoć tržišta i njegovo takozvano apsolutno slobodno delovanje, čak i u najtržišnijim ekonomijama, nikako ne znači da mu je mogućno osporavati značaj, mesto i ulogu u bilo kojem savremenom ekonomskom sistemu. Arthur Okun priznaje da tržište ima mnoge nedostatke i defekte koji zahtevaju intervenciju zajednice. Zaključuje da je ekonomist, kad

[39] Isto, str. 254
[40] *Nova industrijska država*, op. cit., str. 378.
[41] *Ekonomika i društveni ciljevi*, op. cit., str. 17.
[42] *Strukturne promene u kapitalizmu*, op. cit., str. 136.
[43] *American Economic Republik*, London, 1963, str. 147.

Digitized by Google

god se suoči sa takvim defektima, najsrećniji »ako može preporučiti takve državne mere koje će usavršiti tržište, a ne takvu politiku koja bi ga ućutkala«.[44] Galbraith osporava moć tržišta samo u poslovnom svetu gigantskih korporacija, ali ne i u malom biznisu. Smatra da »kad ekonomske sile prepuštamo same sebi, njihovo konačno delovanje nije korisno, osim, možda, za moćnike«.[45] Servan-Schreiber konstatuje da se javljaju novi metodi koji će moći usavršiti i jednog dana obezbediti uklanjanje zloupotreba i nedostataka tržišne privrede, a da ona pri tom ne izgubi svoje pozicije i karakteristike.[46]

Tako, na jednoj strani, imamo kult slobodnog tržišta, a na drugoj — kult prinudnog planiranja. Jedni priznaju samo tržište, a drugi samo plan, dok je, kao i obično, istina negde na sredini. Neverovanje u čoveka, njegovu inteligenciju i njegove sposobnosti, na jednoj strani, dovodi do fetišizacije tržišta — na drugoj. Isto kao što preterana vera u subjektivni faktor, na jednoj, dovodi do fetišizacije plana — na drugoj strani. U oba slučaja su posredi krajnosti.

Problem tržišta i plana danas je aktuelan u svim zemljama, bez obzira na karakter i vrstu privrednog sistema. U novije vreme i kod nas je ovaj problem u središtu pažnje, jer se program stabilizacije ekonomike vezuje za povratak tržištu, pa se ono prenaglašava. A to se uvek dešava kad se nešto ograničava i dugo vremena potiskuje. Teško je odmah naći pravu meru i uspostaviti nužnu ravnotežu.

Ali, kad se raspravlja o objektivnim ekonomskim zakonima i tržištu, ne sme se nikad smetnuti s uma da se objektivni svet ne može definisati bez čoveka kao sastavnog dela tog sveta, koji pomoću svojih hipoteza, modela, analiza i prognoza ide ispred objektivne realnosti. U svakom razvoju društva, pa i ekonomskom, odlučujući faktor su ljudi, njihova aktivnost, ponašanje i njihova borba. Sve što se dešava u ljudskom društvu, dešava se samo u okviru te aktivnosti, deluju objektivni zakoni i funkcioniše tržište. Mimo ljudi nema tržišta. Ono se ne može zamisliti kao autonomni mehanizam koji funkcioniše bez čoveka i mimo njegove volje, bez nagodbe i dogovora ljudi, sam od sebe.

Politika i ekonomika se među sobom odnose kao nasilje i sloboda. Ali, ako se u ekonomskoj politici polazi samo od nekog apstraktnog slobodnog tržišta, mimo konkretnih ljudi i konkretne istorijske situacije, čijom delatnošću se sve dešava, tada se ono pokazuje nemoćnim i bezuspešnim. Tržište predstavlja beskonačnost različitih čovekovih ciljeva, kojih ni on nije često svestan, bilo da je reč o jednom licu ili grupi ljudi, koji se na nivou neposredne akcije mogu sjediniti samo u viziji planske strategije. Zato u savremenim uslovima tržište deluje, uglavnom, samo u

[44] *The political Economy of Prosperity*, Washington, 1970.

[45] *Ekonomika i društveni ciljevi*, op. cit., str. 11.

[46] *Američki izazov*, op. cit., str. 211.

Digitized by Google

funkciji plana. Tržište i ekonomski zakoni ne deluju nezavisno i mimo čoveka, slično gospodu bogu, već uvek, svesno ili nesvesno, planski ili anarhično, kao plod njegove aktivnosti. Pozivati se na neku izvanjsku silu, kao što je bog, uvek je bio znak čovekove nemoći, pa se ni danas u tom pogledu ništa nije izmenilo.

Lišavajući ekonomiju ljudi, ekonomisti su je i suviše tehnicizirali, mehanizirali i automatizovali da bi se na osnovu tako izmišljenog automatizovanog mehanizma, koji funkcioniše sam od sebe, kao neki perpetuum mobile, nezavisno od onog što ljudi rade, žele i hoće, moglo prodreti u bit i suštinu tržišta, tržišne logike i tržišnog ponašanja. U takvoj ekonomiji je bitno pronaći instrumente i poluge kojima bi se uravnotežio celokupan automatski mehanizam, to jest kako bi se pod uskim uglom bilansa ponude i potražnje uspostavila privredna ravnoteža, pa da sve bude u najboljem redu, a ne utvrditi dugoročne ciljeve razvoja kojima se obezbeđuje budućnost čovečanstva.

Digitized by Google

Mileva Filipović

Neki aspekti različitog shvatanja nauke kao proizvodne snage

Za pojam nauke kao proizvodne snage vezani su mnogi osnovni pojmovi marksističke teorije društva, od kojih pominjemo, sa stanovišta strukture društva: dijalektiku proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa, pojam revolucije i revolucionarnog subjekta, odnos naučno-tehničke i socijalne revolucije, pitanje mjesta nauke u strukturi društva; sa stanovišta teorije saznanja pitanje emancipatorskog interesa nauke, pitanje krize marksizma i drugo. Smatramo da je ovo dovoljno da opravda pokušaj da se ukaže na različita teorijska i praktična ishodišta tog koncepta u zavisnosti od njegovog različitog shvatanja.

Osnovno polazište ovog rada je da marksistički koncept nauke uključuje u sebe, od svog nastanka, dijalektiku klasnog (otuđenog od proizvođačke klase, a time i represivnog), s jedne, i emancipatorskog interesa, s druge strane. Nauka je produkt društvene istorije robne proizvodnje. Za nas se, kao osnovno, postavlja pitanje: da li pojam nauke kao proizvodne snage nudi ili nosi prevazilaženje klasne uloge nauke? Ovo pitanje ima utoliko više smisla što je pojam nauke kao proizvodne snage osnovni pojam naučno-tehničke revolucije čija je osnovna novina, kako se smatra, ukidanje podjele na umni i fizički rad.

U novijim tokovima marksizma poznato je razmatranje proizvodnih snaga u analitičkom kontrastu industrijske i naučno-

Digitized by Google

-tehničke revolucije. Osnovno ograničenje ove varijante je izjednačavanje naučno-tehničke i socijalno-političke revolucije,[1] što je dovelo u teorijskoj konceptualizaciji *Civilizacije na raskršću* do redukcije teorijskog okvira i do optimističkog[2] zaključka o direktnom putu naučno-tehničke revolucije u socijalizam. Ovome je indirektno pomogla i pozitivistička analiza strukture i dinamike promjena proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa pod uticajem naučno-tehničke revolucije, kojoj je iz vida izmakla njihova dijalektika. Savremena stvarnost je porekla ovu teoriju i pokazala da je iluzija da će »...naučno-tehnološka revolucija pokrenuti društvo u susret socijalizmu«.[3]

Od teorija koje u prvi plan ističu destruktivne posljedice rasta proizvodnih snaga pod uticajem nauke najpoznatija je Gorzova apokaliptična teorija razvitka proizvodnih snaga naučno-tehničke revolucije. Teorijski okvir u kojem elaborira problematiku naučno-tehničke revolucije i proizvodnih snaga je kriza marksizma. Za Gorza je osnovno pitanje iz kojeg proizlazi današnja kriza marksizma: ko će promijeniti prirodu načina proizvodnje, proizvodnih snaga i odnosa?,[4] to jest pitanje subjekta revolucije. Kriza marksizma je prvenstveno kriza radničkog pokreta. Do odgovora na postavljeno pitanje Gorz dolazi polazeći od razlike između socijalističke revolucije koja se ostvaruje odozgo, političkim činom, i koja dovodi do restauracije kapitalističkih proizvodnih odnosa, podržavljenjem proizvodnih snaga, u kojima je živi rad potčinjen mrtvom — i socijalističke revolucije koja bi se izvodila odozdo,[5] promjenom procesa rada. Međutim, kasnija analiza savremenog kapitalističkog društva navodi Gorza na zaključak da je nemoguća socijalistička revolucija i u ovom drugom obliku, jer proces rasta proizvodnih snaga potiskuje živi rad — proletarijat iščezava. Kad je proletarijat pokopao na groblje istorije prije njegovog grobara, Gorz elaborira teoriju postindustrijskog neoproletarijata koji je kao istorijski subjekt ne-snaga, ne-klase, ne-društva, što na momente prelazi u utopijske meditacije

---

[1] Naučno-tehnička revolucija »...nije... samo socijalni proces, već i socijalna revolucija, organski deo komunističke revolucije, njen zakonit stepen i oblik« (R. Rihta i saradnici, *Civilizacija na raskršću*, »Komunist«, Beograd, 1972, str. 50).

[2] U Predgovoru je kao glavni rezultat rada istaknut optimistički pogled na mogućnosti daljeg razvitka društva (isto, str. 4).

[3] M. Pečujlić i Z. Vidaković, *Marksizam i savremeno društvo*, str. 70. i 71.

[4] Andre Gorz, *Zbogom, proletarijatu*, »Globus«, Zagreb, 1983, str. 3.

[5] »Znate moj stav koji, uostalom, i nije samo moj. Revolucioniranje treba da počne odozdo, tj. u proizvodnji, i to zbog dvaju razloga: 1) tehnička podjela rada nosi pečat društvenih odnosa kapitalističke proizvodnje i uvjetuje društvenu podjelu rada, mada je i sama njome uvjetovana; 2) borbe u tvornici nužno su oruđe za napad na proizvodne odnose i društvenu podjelu rada zato što su radnici u tvornici okupljeni na jednom mjestu i imaju mogućnost da stvore odnos snaga koji im ide u korist«. Andre Gorz, »Za kritiku proizvodnih snaga« u knjizi: *Zbogom, proletarijatu*, str. 206. i 207.

Digitized by Google

o novom dualističkom društvu. Ako pokušamo da do kraja slijedimo liniju Gorzovih razmišljanja, onda je on mogao odmah da preskoči teorijska razmišljanja o ustrojstvu i strukturi novog ne-društva i da, ukidajući proletarijat, istovremeno ukine i kapital i odmah inauguriše novo neklasno društvo. Jer, ako je radna snaga specifična roba koja stvara višak vrijednosti i koja je izvor eksploatacije i profita za kapital, i ako ona iščezava kao živi rad, onda naučno-tehnička revolucija vodi iščezavanju i eksploatacije i kapitala kao odnosa?

Smatramo da pokušaj da se teorijski osmisli kriza našeg društva polazeći od teze da socijalistička revolucija kao politički čin samo dovodi do formalno-pravne promjene proizvodnih odnosa i teze da se socijalizam može razviti koliko je razvijena socijalizacija kapitala[6] ostavlja nerješivim pitanje subjekta revolucionarnih promjena i pitanje samoupravljanja u kontekstu naučno-tehničke revolucije. I mada je prostorno pomakla okvir analize na svjetski plan, svjetski kapitalizam, ova teorijska impostacija zatvara u proces socijalizacije kapitala rješenje osnovnog problema.

Blisko Gorzovom razmišljanju je i mišljenje o objektivizaciji rada koja nastaje zbog intervencije nauke u proces rada. Objektivizacija je proces prenošenja aktivnih radnih funkcija sa subjekta rada (čovjeka) na instrument rada. Veza čovjeka, subjekta rada, mijenja se na svakoj kvalitativno novoj etapi razvoja radnih instrumenata,[7] što ima za direktnu posljedicu promjenu karaktera i oblika odnosa između subjekta rada i prirode, njegovog objekta. Aktivne funkcije proizvodnje se na nov način raspoređuju između čovjeka i sredstava za rad. Subjekt je na radni instrument prenio funkcije: utvrđivanja plana ili cilja, motoričku ili energetsku funkciju, radnu ili tehnološku, logičku funkciju i funkciju kontrole, regulisanja i upravljanja. Ova posljednja označava početak jednog novog, univerzalnog ciklusa razvoja sredstava za proizvodnju, koja su sad u stanju da vrše izvjesne funkcije ljudskog mozga.[8] U središtu novih proizvodnih snaga je kibernetska mašina, pa kompjuteri, elektronski računari. Kvalitativna promjena je što se ovog puta ne zamjenjuje samo čovjekova ruka, već i niz intelektualnih funkcija.[9] Ali objektivizacija[10]

---

[6] Bogumil Kovač, »Ekonomija socijalističkog samoupravljanja i strategija udruženog rada« (predavanje); »Nedjelja marksističkih rasprava 86«, Cetinje 11. II 1986.

[7] Ivette Lucas, *Proces rada i proizvodni odnosi*, »Marksizam u svetu«, br. 4/1981, str. 48. i 49.

[8] Ivette Lucas, *Proces rada i proizvodni odnosi*, »MUS«, br. 4/1981, str. 48 i 49.

[9] M. Pečujlić — Z. Vidaković, *Marksizam i savremeno društvo*, »Savremena administracija«, Beograd, 1983, str. 322.

[10] »Objektivizacija proizvodnje nije, dakle, ništa drugo do progresivna, logična i nužna tendencija ka intelektualizaciji rada, ka sve jasnijoj pojavi autentično ljudskih procesa« (S. Tovmassuan, *Problèmes philosophiques du travail et de la téchnique*«, cit. prema: Ivette Lucas, *Proces rada i proizvodni odnosi*, »MUS«, br. 4/1981, str. 50.

Digitized by Google

procesa rada ne ukida klasnu podjelu rada, već: »Industrijska djelatnost postaje prizor u kome radnik, i sam kontrolisan, kontroliše proizvodnju oruđa samokontrole.«[11]

Polazeći od marksističkog koncepta nauke, smatramo da je zajednički imenitelj ovakvih interpretacija, bez obzira na njihova potpuno divergentna polazišta: iščezavanje istorijskog subjekta društvenih promjena; u prvom slučaju: razvoj proizvodnih snaga vodi spontano u socijalizam; u drugom: kapital je grobar proletarijata. I proces objektivizacije rada ima za krajnju posljedicu istiskivanje subjektivnog elementa. S tim u vezi ima smisla postaviti pitanje: mora li se podjela na umni i fizički rad razrješavati u obliku protivrječnosti između opredmećenog i živog rada?; i zar potiskivanje »živog rada« pomoću mašina i tehnike radi povećanja isplativosti kapitala nije karakteristika razvoja kapitalizma uopšte? U ovakvom konceptu proizvodnih snaga mašinama se prevazilazi podjela na umni i fizički rad. U njima je to prevazilaženje materijalizovano i otuđeno od radnika. »Protivrječnost se krije u činjenici da, dok dominiraju kapitalistički proizvodni odnosi, primjena nauke u proizvodnji potpuno udaljava neposrednog proizvođača od intelektualnog rada.«[12] U takvom konceptu ne postavlja se pitanje smisla ili emancipatorske uloge nauke. Odgovor bi inače bio besmisao. »Napredak je prešao u točku u kojoj mu se mijenja predznak... Ne idemo nikamo. Povijest nema smisla.«[13]

Iako izgleda prividno paradoksalno, u stvari je sasvim shvatljivo kako apsolutizacija drugog pola dijalektike društvenog razvoja, proizvodnih odnosa, u strukturalističkoj interpretaciji marksizma, dovodi do istog rezultata, mada je Gorz istorijski, a Altiser simptomalno čitao Marksova djela. Čitajući *Kapital*, Altiser nije ništa pročitao o klasnoj borbi. On proizvodne odnose određuje kao strukture koje utvrđuju »mjesta i funkcije pokretača proizvodnje, koji uvijek samo zapremaju ta mjesta utoliko ukoliko su »nosioci« (»Träger«) tih funkcija.«[14] Ako bismo slučajno htjeli proizvodne odnose svesti na odnose među ljudima, nanijeli bismo nepravdu Marksovoj misli, jer bismo ih time sveli na antropološku intersubjektivnost, a strukturalizam je proglasio smrt subjekta. Umjesto tog praktičkog pojma signala (ljudi), koji upozorava gdje Marks privremeno ne želi da ide, strukturalisti nude strogi naučni pojam: diferencijalne oblike individualnosti.

Smrt čovjeka i smrt proletarijata vezuje isti proces naučno-tehničke revolucije i ista apsolutizacija: proizvodnih odnosa, to

[11] Andre Gorz, *Problemi i dileme tehnološkog razvoja*, »MUS«, br. 5/1981, str. 31.

[12] Ivette Lucas, *Proces rada i proizvodni odnosi*, »MUS«, br. 4/1981, str. 52.

[13] Andre Gorz, *Zbogom, proletarijatu*, »Globus«, Zagreb, 1983, str. 53.

[14] L. Althusser — E. Balibar, *Kako čitati »Kapital«*, str. 185.

Digitized by Google

jest proizvodnih snaga. U stvari, sličnost je tu, kad se bolje pogleda, još očiglednija: u Gorzovoj analizi proizvodne snage se rastaču u represivne proizvodne odnose, čiji determinizam nije ništa elastičniji nego determinizam strukturalističke provenijencije. U proizvodne snage je utisnut pečat proizvodnih odnosa: i u oruđa rada i u njegovu organizaciju su upisani proizvodni odnosi. »Oni koji žele ostvariti komunizam pomoću proizvodnih snaga kapitalizma (pomoću njegove tehnologije, strojeva, vještina i kvalifikacija) zatvaraju oči pred činjenicom da su *te* (podvukao A. G.) proizvodne snage ne samo proizvodi nego i matrice hijerarhijskih društvenih odnosa, piramidalne strukture svih ustanova...«[15] I kao što u strukturalističkoj varijanti marksizma proizvodni odnosi raspoređuju mjesta i funkcije subjekata proizvodnje, tako i kod Gorza »...društveni proizvodni aparat općenito proizvodi ‚rad' i nameće ga u slučajnom obliku slučajnim i zamjenljivim individuumima.«[16] Reperne tačke ove dvije interpretacije marksizma su nedostajanje marksističke teorije partije (odnosno države), u vezi sa tim kriza marksizma i pokušaji popunjavanja tih praznina u marksističkoj teoriji.

Povodom koncepta nauke kao proizvodne snage može se postaviti i pitanje mjesta nauke u društvenoj strukturi, i to na dva načina, sa dva metodološka značenja: u prvom slučaju, sa stanovišta njegove topike u društvenom totalitetu, a u drugom — sa stanovišta dijalektike društvenog razvoja. Pitanje se najčešće javlja u obliku: da li je nauka proizvodna snaga i, prema tome, dio ekonomske osnove društva, ili ona također pripada nadgradnji društva kao oblik društvene svijesti? Kad se ovaj koncept posmatra u prvom značenju (što je, u osnovi, pozitivistički način posmatranja, jer ne implicira emancipatorski interes), onda možemo neosporno konstatovati da je došlo do promjene mjesta nauke u toj strukturi. Time ta promjena ne dovodi u pitanje marksistički koncept društvene strukture, već potvrđuje osnovnu misao i osnovni princip istorijskog materijalizma — da ekonomija, u krajnjoj liniji, ima određujući značaj, jer je upravo razvitak materijalne proizvodnje odlučujuće uticao da nauka postane ili postaje proizvodna snaga.

Promjenu mjesta i uloge nauke u društvenoj strukturi (društvenom totalitetu) na određen način izražavaju i dva među najznačajnijim teorijskim tokovima marksizma druge polovine ovog vijeka: strukturalistički marksizam i teorijska misao najpoznatijeg frankfurtovca druge generacije Jirgena Habermasa.

U svojim ogledima *Za Marksa* Altiser u konceptu društvenog totaliteta uvršćuje nauku u nadgradnju, jer je za njega tada nauka bila lice ideologije (pojmovni par ideologija—nauka bio je u funkciji epistemološkog reza). Kasnije (u *Kako čitati »Kapital«)*, kritikujući Gramšijevo shvatanje marksizma kao istorici-

[15] Andre Gorz, *Zbogom, proletarijatu*, str. 217.

[16] Isto, str. 50.

Digitized by Google

stičku interpretaciju, Altiser ističe da je Gramši pojmu nadgradnje dao obim koji mu Marks odriče, jer Marks pod taj pojam svrstava samo pravno-političku nadgradnju i ideološku nadgradnju, to jest »odgovarajuće oblike društvene svijesti«. Marks u pojam nadgradnje, smatra Altiser »... *nikada ne uključuje* (naglasio L. A.) osim u *Ranim radovima* (posebno u *Rukopisima iz 1844), znanstvenu* spoznaju«.[17]

Altiserovo shvatanje društvene cjeline, strukture društvenog totaliteta dozvoljava da se misli promjena mjesta nauke u društvenoj strukturi u smislu da nauka može postati dominantni nivo društvene strukture, kao što je to, na primer, crkva u srednjem vijeku, država i politika u savremenim društvima — ali je kao dominanta naddeterminisana invarijantom društvene strukture: ekonomskom praksom.

Međutim, u svojoj epistemologiji ili teoriji teorijske prakse, ili teoriji proizvodnje saznanja, Altiser utvrđuje analogiju između ekonomske proizvodnje i proizvodnje saznanja (i Gorz: »U cjelini naučni rad je podvrgnut istom razvoju kao i proizvodni rad«).[18] Altiser, naime, smatra da je proces materijalne proizvodnje analogan procesu teorijske proizvodnje i po strukturi ili sastavu, a i po načinu proizvodnje. Kao što strukturu ekonomske proizvodnje čine: predmet, sredstva za proizvodnju i odnosi u kojima se proizvodi, tako i strukturu procesa proizvodnje saznanja čine: prvotna materija (sirovine ili predmet teorijske prakse), njegova vlastita sredstva za proizvodnju i njegovi odnosi sa drugim strukturama društva. Druga sličnost: kao što način materijalne proizvodnje čini određeni tip kombinacije elemenata njegove strukture, tako i način proizvodnje procesa saznanja čini kombinaciju njegovih elemenata. Ne zadržavajući se na podrobnijoj kritici ove analogije, ističemo samo da je Altiser dao samokritiku ovog shvatanja, ocjenjujući ga kao pretjerani teoricizam.

Za nas je interesantno Habermasovo shvatanje nauke, posebno njenog emancipatorskog interesa. Sprovodeći rekonstrukciju istorijskog materijalizma u svojoj teoriji socijalne evolucije, on tvrdi da je Marks evoluciono-sudbonosne procese učenja koji izazivaju epohalna razvojna pomjeranja smjestio u dimenziju proizvodnih snaga i da postoje razlozi za postavku da se i u dimenziji proizvodnih odnosa zbivaju procesi učenja: »... rad uči, ne samo u dimenziji tehnički primenljivog znanja, što je odlučno za razvoj proizvodnih snaga, već i u dimenziji moralno-praktične svesti, što je presudno za strukturu interakcije.«[19] Emancipatorski karakter znanja vezanih za spoljnu prirodu ostvaruje se procesima rada, proizvodnjom tehnički upotrebljivog znanja, a eman-

[17] L. Althusser — E. Balibar, *Kako čitati »Kapital«*, str. 139.

[18] Andre Gorz, *Klasni karakter nauke i naučnih radnika«, Marksizam — misao savremene epohe*, II tom, str. 238.

[19] J. Habermas, *Prilog rekonstrukciji istorijskog materijalizma*, »Marksizam u svetu«, br. 9/1977, str. 177.

Digitized by Google

cipacija od prisila unutrašnje prirode, to jest društva, ostvaruje se posredstvom klasne borbe. Ukratko, Habermas emancipatorsku ulogu prirodnih nauka smješta u proizvodne snage, a društvenih — u proizvodne odnose. Međutim, Habermasovo tumačenje klasne borbe je za nas neprihvatljivo jer je ovaj osnovni pojam istorijskog materijalizma ispraznio od materijalističke sadržine. Za njega je klasna borba kretanje samorefleksije;[20] proizvodne snage čine radna snaga i dvije vrste znanja, a proizvodne odnose:[21] interpretacije i društveni mehanizmi koji utvrđuju način na koji će biti kombinovana radna snaga sa proizvodnim sredstvima.

Smatramo da je polazište za rješavanje pitanja emancipatorskog interesa nauke dato u *Tezama o Fojerbahu*, u pojmu revolucionarne prakse, koja, za razliku od pozitivističkog shvatanja nauke, povezuje prirodu (objekt) sa subjektom (društvom). Pozitivističko shvatanje nauke i tehnike kao vrijednosno neutralne, kao sistema objektivnih, logički koherentnih pojmova, ima, kao i pozitivističko shvatanje proizvodnih snaga, za posljedicu izjednačavanje naučno-tehničke i socijalne revolucije. Ako je »živi« rad »okovan« »mrtvim« radom on mora revolucionarnom praksom te okove razbijati i sebi prisvajati nauku, koja je još materijalizovana u instrumentima, otuđena od njega i njemu suprotstavljena. Bez te prakse nema razrješenja protivrječnosti podjele rada, nema emancipatorske funkcije nauke i nema pretvaranja naučno-tehničkog u društveni progres, ni naučno-tehničke u socijalnu revoluciju.

Ukidanje vladavine minulog nad živim radom u društvenoj svojini sredstava za proizvodnju nužan je uslov za ovo. Međutim, kako socijalizam nije nastao na tlu protivrječnosti između razvijenih proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa kao njihovih okova, što bi, po Gorzu, trebalo da je sreća za socijalizam, to se i veoma usložnjava problem odnosa nauke kao proizvodne snage i naučno-tehničke revolucije sa tim društvom. Uprošćeno se smatra: samoupravni proizvodni odnosi stvaraju širok prostor za nesmetan razvoj proizvodnih snaga; treba samo da razvijamo (ili uvozimo nauku) i eto ključa za rješenje svih problema. Ispušta se iz vida da su se u našim proizvodnim odnosima kondenzovale mnoge protivrječnosti, od kojih kao glavne pominjemo: protivrječnost između samoupravljanja i robne proizvodnje, između samoupravnih i birokratsko-tehnokratskih odnosa, između samoupravljanja i nacionalističkih odnosa. Ova posljednja se iz politike premjestila u proizvodni proces i od sporedne postala glavna. Kumulirane sa mnogima drugima, ove protivrječnosti su se zaoštrile i kulminirale u krizu našeg društva. Ispušta se, takođe,

[20] »Dijalektika klasnog antagonizma je... kretanje samorefleksije« J. Habermas, *Saznanje i interes*, str. 93.

[21] J. Habermas, *Prilog rekonstrukciji istorijskog materijalizma*, str. 168.

Digitized by Google

iz vida da i nauka u našem društvu, pored emancipatorskog, ima i klasni karakter i može biti korišćena kao represivna snaga: »Savremena tehnologija mogla bi dovesti do stvaranja društva birokratskog tipa koje funkcioniše kao zatvoren sistem razmene i ravnoteže razvijajući ideal čovek—mašina i formirajući radi svoje dobrobiti naučnu i tehničku elitu.«[22] Zatim se gubi iz vida osnovno pitanje: kako u društvu robne proizvodnje, kakvo je i naše, prevazići represivnu ulogu nauke, ako je ta strana nauke utkana u robnu proizvodnju? Ne nosi li nauka kao proizvodna snaga mogućnost negacije te proizvodnje?

Sa saznajnog stanovišta koncept nauke kao proizvodne snage je ograničen. Dvije njegove bitne ograničenosti jesu: ne odnosi se na nauku uopšte, već u prvom redu uključuje u sebe prirodne, tehničke i one društvene nauke koje su blisko vezane za proces materijalne proizvodnje. Čak i ovako grubo razgraničenje dozvoljava da se u razliku između koncepta nauke kao proizvodne snage i nauke smjesti veliki broj ne samo društvenih nauka. Druga ograničenost je da je to pretežno utilitaristički koncept nauke koji može da vodi forsiranju primjenjenih na račun fundamentalnih nauka.

[22] Claud Durand, *Okovani rad*, »MUS«, br. 5/1981, str. 126.

Digitized by Google

Ranko Petković

Proces podruštvljavanja spoljne politike Jugoslavije

Proces kreiranja i ostvarivanja spoljne politike Jugoslavije može se pratiti na sledeća tri nivoa, ukazivanjem na:

(a) normativne (ustavne) odredbe koje se odnose na temeljna načela spoljne politike i nosioce njihovog ostvarivanja u političkom sistemu Jugoslavije;

(b) stvarnu ulogu i udeo nadležnih institucija u kreiranju i ostvarivanju spoljne politike u svakodnevnoj praksi;

(c) ulogu pojedinih ličnosti u kreiranju i ostvarivanju spoljne politike Jugoslavije.

I

Ustavne odredbe o spoljnoj politici Jugoslavije

1. *Osnovna načela.* U osnovnim načelima Ustava SFRJ, poglavlje VII, naznačene su temeljne vrednosti i odrednice spoljne politike Jugoslavije:

»Polazeći od uverenja da su miroljubiva koegzistencija i aktivna saradnja ravnopravnih država i naroda, bez obzira na razlike u njihovom društvenom uređenju, neophodan uslov mira i društvenog napretka u svetu, Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija zasniva svoje međunarodne odnose na načelima

Digitized by Google

poštovanja nacionalne suverenosti i ravnopravnosti, nemešanja u unutrašnje poslove drugih zemalja, socijalističkog internacionalizma i rešavanja međunarodnih sporova mirnim putem. U svojim međunarodnim odnosima Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija se pridržava načela Povelje Ujedinjenih nacija, ispunjava svoje međunarodne obaveze i aktivno učestvuje u delatnosti međunarodnih organizacija kojima pripada.«

U produžetku se navode glavni ciljevi koji proističu iz tih opštih opredeljenja, za čije se ostvarivanje zalaže SFR Jugoslavija. Reč je, u stvari, o podrobnijoj interpretaciji principa i ciljeva sadržanih u Povelji UN i u pojmu aktivne i miroljubive koegzistencije.*

2. *Odnosi u federaciji.* U trećem delu Ustava, koji reguliše odnose u federaciji i prava i dužnosti federacije, u glavi I, članu 271, navodi se da se međunarodni ugovori, koji zahtevaju donošenje novih ili izmenu važećih republičkih, odnosno pokrajinskih zakona, ili iz kojih proističu posebne obaveze za jednu ili više republika ili autonomnih pokrajina, zaključuju i izvršavaju uz saglasnost nadležnih republičkih, odnosno pokrajinskih organa.

U istom članu, u stavu 2, navodi se da republike i pokrajine ostvaruju saradnju sa organima i organizacijama drugih država i međunarodnim organizacijama u okviru utvrđene spoljne politike SFRJ i međunarodnih ugovora.

U stavu 3. ističe se da opštine, organizacije udruženog rada i druge samoupravne organizacije i zajednice ostvaruju saradnju sa odgovarajućim stranim organima i organizacijama i međunarodnim organizacijama i teritorijalnim jedinicama stranih država u okviru utvrđene spoljne politike Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i međunarodnih ugovora.

Ovim odredbama se republike, pokrajine, opštine, organizacije udruženog rada i druge samoupravne organizacije i zajednice tretiraju kao aktivan učesnik u ostvarivanju spoljne politike Jugoslavije.

U glavi II, koja je posvećena pravima i dužnostima federacije, u članu 281, navodi se da federacija preko saveznih organa »obezbeđuje nezavisnost i teritorijalnu celokupnost SFRJ i štiti

* Interesantno je da se u osnovnim načelima Ustava SFRJ ne pominje nesvrstanost, koja inače predstavlja platformu sveukupnih aktivnosti Jugoslavije u međunarodnim odnosima. Iako načela aktivne i miroljubive koegzistencije i Povelje UN, navedena u Ustavu, predstavljaju sadržinu nesvrstanosti, ipak ona ne specificiraju poseban nesvrstani položaj Jugoslavije, jer mogu da budu, a ponegde i jesu, izražena i u ustavnim tekstovima zemalja koje pripadaju vojno-političkim savezima velikih sila. Budući da su postojale ideje za unošenje nesvrstanosti u osnovna načela Ustava SFRJ, njeno izostavljanje se može tumačiti i kao preovladavanje gledišta da se navođenjem pojma aktivne i miroljubive koegzistencije i Povelje UN obezbeđuje najšira fleksibilnost spoljnopolitičkog delovanja Jugoslavije u međunarodnim odnosima.

Digitized by Google

njen suverenitet u međunarodnim odnosima; odlučuje o ratu i miru...«

U tački 7. tog istog člana kaže se da federacija preko saveznih organa »utvrđuje spoljnu politiku Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i stara se o njenom sprovođenju; održava političke, ekonomske i druge odnose sa drugim državama i međunarodnim organizacijama; unapređuje i podstiče saradnju sa zemljama u razvoju i obezbeđuje sredstva za razvoj ekonomskih odnosa sa tim zemljama i ostvarivanje solidarnosti sa oslobodilačkim pokretima; zaključuje, ratifikuje i obezbeđuje izvršavanje međunarodnih ugovora; obezbeđuje izvršavanje međunarodnih obaveza SFRJ; štiti državljane SFRJ i njihove interese i interese domaćih pravnih lica u inostranstvu; uređuje ostvarivanje međunarodnih odnosa; uređuje organizaciju i delatnost službi inostranih poslova federacije...«

Iz ovih odredaba jasno proističe da federacija utvrđuje spoljnu politiku Jugoslavije i da se stara o njenom sprovođenju.

3. *Nadležnost Skupštine SFRJ.* U četvrtom delu Ustava, koji se odnosi na organizaciju federacije, u glavi I, reguliše se položaj i nadležnost Skupštine SFRJ.

U članu 283, tačka 2, konstatuje se da Skupština SFRJ »pretresa i utvrđuje osnove unutrašnje politike i spoljnu politiku SFRJ...«

U članu 285, u kojem se govori o delokrugu Saveznog veća, u tački 2. se iznosi da ono »utvrđuje osnove unutrašnje politike i spoljnu politiku SFRJ...« U istom članu, u tački 6, konstatuje se da Savezno veće odlučuje o promeni granica SFRJ, u tački 7. da odlučuje o ratu i miru u tački 8. da ratifikuje međunarodne ugovore o političkoj i vojnoj saradnji i međunarodne ugovore koji zahtevaju donošenje novih ili menjanje važećih zakona koje ono donosi.

Kao što se vidi, Savezno veće Skupštine SFRJ ima ključnu ulogu u kreiranju i ostvarivanju spoljne politike Jugoslavije.

Nadležnost Veća republika i pokrajina u domenu spoljne politike ili, tačnije, spoljnoekonomskih odnosa definiše se u članu 286. U tački 2. se konstatuje da Veće, na osnovu saglasnosti skupština republika i autonomnih pokrajina, utvrđuje politiku i donosi savezne zakone kojima se regulišu odnosi u oblasti spoljnotrgovinskog prometa, kreditni i drugi ekonomski odnosi s inostranstvom, a u tački 5. da ratifikuje međunarodne ugovore koji zahtevaju donošenje novih ili menjanje važećih zakona koje ono donosi.

Na osnovu člana 288, Savezno veće i Veće republika i pokrajina ravnopravno ratifikuju međunarodne ugovore koji zahtevaju donošenje novih ili izmenu važećih republičkih i pokrajinskih zakona.

Savezno veće ima Odbor za spoljnu politiku, koji razmatra pitanja iz tog domena i predlaže odgovarajuće odluke. Veće re-

Digitized by Google

publika i pokrajina ima Odbor za ekonomske odnose s inostranstvom, koji razmatra pitanja iz tog domena i predlaže odgovarajuće odluke. Ovi odbori skupštinskih veća imaju središnju inicijalnu ulogu u kreiranju i ostvarivanju spoljne politike Jugoslavije.

4. *Nadležnost Predsedništva SFRJ.* U četvrtom delu Ustava, u glavi II, regulišu se položaj i nadležnosti Predsedništva SFRJ.

U članu 313. navodi se da »Predsedništvo SFRJ predstavlja SFRJ u zemlji i inostranstvu i vrši druga ovim Ustavom utvrđena prava i dužnosti«. U istom članu se konstatuje da »Predsedništvo SFRJ razmatra stanje u oblasti spoljne politike i zaštite ovim Ustavom utvrđenog poretka (državne bezbednosti) i zauzima stavove radi davanja inicijative za preduzimanje mera i usklađivanje delatnosti nadležnih organa u sprovođenju utvrđene politike u tim oblastima«.

U članu 314. se kaže da Predsedništvo SFRJ ima pravo da Skupštini SFRJ predlaže utvrđivanje unutrašnje i spoljne politike i donošenje zakona i drugih opštih akata.

U članu 315. navodi se da Predsedništvo SFRJ postavlja i opoziva Ukazom ambasadore i poslanike SFRJ, prima akreditivna i opozivna pisma stranih diplomatskih predstavnika koji su kod njega akreditovani i izdaje isprave o ratifikaciji međunarodnih ugovora.

U članu 318. stoji da Predsedništvo SFRJ obaveštava Skupštinu SFRJ o stanju i problemima unutrašnje i spoljne politike i može Skupštini SFRJ predlagati pretresanje pojedinih pitanja i donošenje odluka.

Iz ovih odredaba se može zaključiti da Predsedništvo SFRJ ima veoma značajne nadležnosti u domenu kreiranja i ostvarivanja spoljne politike.

5. *Nadležnost Saveznog izvršnog veća i drugih saveznih organa.* U četvrtom delu Ustava, u glavi IV, reguliše se položaj i nadležnost Saveznog izvršnog veća.

Prema članu 346, u svojstvu izvršnog organa Skupštine SFRJ, »Savezno izvršno veće je, u okviru prava i dužnosti federacije, odgovorno Skupštini SFRJ za stanje u svim oblastima društvenog života, za sprovođenje politike i izvršavanje saveznih zakona i drugih propisa i opštih akata Skupštine SFRJ i za usmeravanje i usklađivanje rada saveznih organa uprave«.

Na osnovu člana 347, Savezno izvršno veće je ovlašćeno da prati stanje i ostvarivanje politike Skupštine SFRJ i predlaže Skupštini utvrđivanje unutrašnje i spoljne politike. U tački 8. tog istog člana se kaže da Savezno izvršno veće ratifikuje međunarodne ugovore čije ratifikovanje nije u nadležnosti Skupštine SFRJ. U tački 10. se navodi da Savezno izvršno veće otvara diplomatska i konzularna predstavništva SFRJ.

U glavi V se reguliše položaj i nadležnost saveznih organa uprave.

Za obavljanje upravnih poslova u određenim oblastima osnivaju se, u okviru prava i dužnosti federacije, savezni sekretarijati

Digitized by Google

(među kojima je i Savezni sekretarijat za inostrane poslove). Delokrug njihovog rada se utvrđuje saveznim zakonom. Savezni organi uprave i savezne organizacije obavljaju samostalno, na osnovu Ustava i saveznih zakona, poslove iz svoje nadležnosti. Pri izvršavanju zadataka iz svoje nadležnosti oni se pridržavaju saveznih zakona i drugih propisa i opštih akata, smernica Skupštine SFRJ i načelnih stavova i smernica Saveznog izvršnog veća (član 364).

Ove ustavne odredbe se odnose i na Savezni sekretarijat za inostrane poslove, koji obavlja upravne poslove u oblasti spoljne politike Jugoslavije. Značajne ingerencije u specifičnim sferama spoljne politike i međunarodnih odnosa imaju i drugi savezni sekretarijati — za spoljnu trgovinu, odbranu, informacije, finansije itd.

Među organima uprave važan udeo u razvijanju međunarodne saradnje ima Zavod za međunarodnu naučnu, prosvetnu, kulturnu i tehničku saradnju.

Postoje još neki organi i organizacije federacije koji učestvuju u kreiranju i ostvarivanju spoljne politike Jugoslavije. Među njima, pored Saveta federacije, posebno mesto zauzima Savezni društveni savet za međunarodne odnose. Sastavljen od predstavnika republičkih i pokrajinskih društvenih saveta za međunarodne odnose, predstavnika društvenih organizacija, komora, kao i istaknutih ličnosti iz političkog, javnog i naučnog života, Savezni društveni savet za međunarodne odnose se javlja kao autoritativno društveno telo koje razmatra stanje i sugeriše odluke nadležnim organima i organizacijama federacije u oblasti međunarodnih odnosa.

6. *Učešće republika i pokrajina u kreiranju i ostvarivanju spoljne politike.* Republike i pokrajine učestvuju u kreiranju i sprovođenju spoljne politike Jugoslavije na dva načina: u sklopu ostvarivanja prava i nadležnosti federacije i na osnovi sopstvenog političkog ustrojstva. Sve republike i pokrajine imaju svoje ustave u kojima je regulisano njihovo učešće u sprovođenju utvrđene spoljne politike Jugoslavije.

U skupštinama republika i pokrajina postoje odbori za spoljnu politiku, a u okviru njihovih izvršnih veća i komiteti za odnose s inostranstvom.

Isto tako, opštine, organizacije udruženog rada i druge samoupravne organizacije i zajednice učestvuju u međunarodnoj saradnji u okviru utvrđene spoljne politike Jugoslavije.

7. *Vodeća uloga Saveza komunista Jugoslavije.* U osnovnim načelima Ustava navodi se da je Savez komunista Jugoslavije »osnovni pokretač i nosilac političke aktivnosti radi zaštite i daljeg razvoja socijalističke revolucije i socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa...« Slično se tretira i uloga SSRNJ i drugih društveno-političkih organizacija.

Na kongresima SKJ i drugih društveno-političkih organizacija usvajaju se dokumenti koji sadrže i političke smernice za

Digitized by Google

aktivnost svih ustavnih i drugih političkih subjekata koji učestvuju u kreiranju i ostvarivanju spoljne politike Jugoslavije.

Centralni komitet SKJ, kao i najviša tela ostalih društveno-političkih organizacija, imaju svoje organe koji se bave problemima međunarodne saradnje i utvrđivanja i sprovođenja spoljne politike Jugoslavije.

SKJ i ostale društveno-političke organizacije neposredno učestvuju u razvijanju međunarodnih veza sa svojim partnerima u inostranstvu.

II

Kreiranje i sprovođenje spoljne politike Jugoslavije

Kao što se iz ovog sažetog normativno-institucionalnog prikaza može videti, u kreiranju i sprovođenju spoljne politike Jugoslavije učestvuje veliki broj subjekata. To proističe iz sledećih okolnosti:

(a) Jugoslavija je, kao mnogonacionalna zemlja, ustanovljena na federativnom principu, koji podrazumeva puni suverenitet republika i široka autonomna prava pokrajina, što dolazi do snažnog izražaja i u kreiranju i sprovođenju spoljne politike Jugoslavije.

(b) U Jugoslaviji se, ne primenjuje predstavnički, već delegatski sistem predstavljanja i odlučivanja od opštine do federacije, koji obezbeđuje da radni ljudi i građani posredstvom svojih delegata i delegacija učestvuju u odlučivanju o svim društvenim poslovima, uključujući i one iz domena spoljne politike.

(c) U Jugoslaviji sistem socijalističkog samoupravljanja omogućuje radnim ljudima da u svojim organizacijama udruženog rada i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama neposredno odlučuju o svom radu i upravljaju društvenim poslovima, uključujući i one iz domena spoljne politike Jugoslavije.

(d) U jugoslovenskom društvu vodeću idejnu i političku ulogu ima Savez komunista Jugoslavije, zajedno sa drugim društveno-političkim organizacijama koje deluju na njegovoj platformi. Ova vodeća idejna i politička uloga SKJ se izražava i u domenu kreiranja i sprovođenja spoljne politike Jugoslavije.

Uz sve to, mora se imati u vidu da je Jugoslavija, kao članica pokreta nesvrstanosti, moralno i politički obavezna da sprovodi zaključke koji se konsensusom usvajaju na skupovima nesvrstanih. U tom smislu bi se moglo reći da u kreiranju spoljne politike Jugoslavije, na određen način, učestvuju i zemlje koje deluju u pokretu nesvrstanosti. Istina, odluke koje se donose u okviru pokreta nesvrstanosti nisu pravno obavezne za nesvrstane zemlje. Ali Jugoslavija nastoji da ih što striktnije sprovodi, jer nesvrstanost, po definiciji, predstavlja platformu njenih sveukupnih aktivnosti u međunarodnim odnosima.

Digitized by Google

O procesu kreiranja i sprovođenja spoljne politike Jugoslavije, u naznačenim normativno-institucionalnim okvirima, mogu se izneti sledeća zapažanja:

1. *Temeljne vrednosti.* Sve odluke različitih subjekata u kreiranju i sprovođenju spoljne politike Jugoslavije imaju za inspiraciju i orijentaciju osnovna načela Ustava SFRJ, postavke Programa SKJ i principe i ciljeve formulisane u dokumentima pokreta nesvrstanosti. Ove temeljne vrednosti sadržane su u tekovinama spoljne politike Jugoslavije što su ostvarene u posleratnom periodu, a u najvećoj meri su vezane za ličnost i delo predsednika Tita.

2. *Neostvarena uloga Skupštine SFRJ.* Iako na osnovu Ustava Skupština SFRJ ima odlučujuću ulogu u utvrđivanju spoljne politike Jugoslavije, u praksi još nije tako. Jedan razlog bi mogao biti u tome što u predstavničkim telima uopšte, pa i u delegatskom sistemu Jugoslavije, po pravilu, faktičku ulogu u odlučivanju preuzimaju izvršni organi. Drugi razlog bi mogao biti što se društveno-političke organizacije, pre svega SKJ, pojavljuju kao vodeća subjektivna snaga u utvrđivanju spoljne politike Jugoslavije. Treći razlog bi mogao biti što je u gotovo celom posleratnom periodu utvrđivanje spoljne politike Jugoslavije bilo vezano za ličnost i aktivnosti predsednika Tita. Iz svih tih razloga Skupština SFRJ, u stvari, sankcioniše odluke iz domena spoljne politike Jugoslavije koje su faktički doneli drugi organi i organizacije koji imaju određeno mesto i ulogu u političkom sistemu Jugoslavije.

Za sada su mali izgledi da bi se ovaj poredak stvari mogao izmeniti, jer je na izvestan način imanentan političkom sistemu Jugoslavije.

3. *Primat Predsedništva SFRJ.* Predsedništvo SFRJ, sastavljeno od najistaknutijih ličnosti iz republika i pokrajina, u čijem se sastavu, po funkciji, nalazi i predsednik Predsedništva SKJ, jeste kolektivni šef države. Iako nije iznad Skupštine SFRJ po liniji državne vlasti, niti iznad Predsedništva CK SKJ po liniji političkog delovanja, Predsedništvo SFRJ je po svojim ustavnim ovlašćenjima i po svom političkom sastavu najautoritativniji i, reklo bi se, najsuperiorniji politički organ u Jugoslaviji. Otuda se i može shvatiti da u sadašnjem razdoblju glavnu ulogu u utvrđivanju spoljne politike Jugoslavije ima Predsedništvo SFRJ.

4. *Važna uloga Saveznog izvršnog veća i Saveznog sekretarijata za inostrane poslove.* Drugi važan faktor u kreiranju i ostvarivanju spoljne politike Jugoslavije je Savezno izvršno veće. Ovu svoju funkciju ono ostvaruje na osnovi prerogativa koje ima njegov predsednik, zatim, kao jedinstveno skupštinsko izvršno telo, a naročito posredstvom resora koji imaju ingerencije u domenu spoljne politike, zatim posebnih komisija za saradnju sa Evropskom ekonomskom zajednicom i EFTA i Savetom za uzajamnu ekonomsku pomoć, mešovitih tela i organa za unapređivanje eko-

Digitized by Google

međuvladine saradnje sa drugim zemljama i posredstvom drugih podređenih institucija.

U tom sklopu, ali i kao poseban institucionalni segment, izvanredno značajnu ulogu u kreiranju i ostvarivanju spoljne politike Jugoslavije ima Savezni sekretarijat za inostrane poslove. S jedne strane, kao »stručna služba«, Savezni sekretarijat za inostrane poslove priprema materijale i obrazloženja iz domena spoljne politike za Predsedništvo SFRJ, Skupštinu SFRJ, Savezno izvršno veće, a u određenim prilikama i za forume i organe Saveza komunista Jugoslavije i drugih društveno-političkih organizacija. Već i na osnovu toga je Savezni sekretarijat za inostrane poslove u mogućnosti da prezentira svoja viđenja i opcije u sferi kreiranja i sprovođenja spoljne politike Jugoslavije. S druge strane, Savezni sekretarijat za inostrane poslove ima široka zakonska ovlašćenja u domenu spoljne politike Jugoslavije koju kontinuirano ostvaruje posredstvom velikog mehanizma koji mu stoji na raspolaganju u zemlji i inostranstvu.

5. *Uloga drugih subjekata.* Kao što se vidi, ima argumenata na osnovu kojih bi se moglo zaključiti da su glavni činioci u kreiranju i sprovođenju spoljne politike Jugoslavije — Predsedništvo SFRJ, zahvaljujući svom ustavnom položaju i političkom autoritetu, i Savezni sekretarijat za inostrane poslove, zahvaljujući svojim zakonskim ovlašćenjima i faktičkoj ulozi u ostvarivanju zadataka u domenu spoljne politike. Ovaj zaključak bi mogao izgledati »pretvrd« i, donekle, pojednostavnjen, s obzirom na ustavnu i političku ulogu Skupštine SFRJ, Saveznog izvršnog veća, Saveznog društvenog saveta za međunarodne odnose, kao i na ulogu foruma i međunarodnih komisija CK SKJ i drugih društveno-političkih organizacija u političkom životu zemlje, ali, ipak, u njemu ima dosta istine.

U isto vreme, nikako se ne bi smeo potceniti sve veći udeo republika i pokrajina i njihovih organa i organizacija u kreiranju i sprovođenju spoljne politike Jugoslavije. U opštem procesu »razvlašćivanja« federacije, republike i pokrajine su postale ključni faktor u odlučivanju o svim poslovima od zajedničkog jugoslovenskog interesa, pa i o onima u domenu spoljne politike. Istina, u oblasti spoljne politike to nije došlo do takvog izražaja kao u drugim društvenim i političkim domenima, ali je ova tendencija i tu snažno ispoljena. Neposredne spoljnopolitičke aktivnosti republika i pokrajina su u ovoj fazi u najvećoj meri usredsređene na razvijanje saradnje sa susednim državama i odgovarajućim partnerima u drugim zemljama, naročito u sferi ekonomskih i kulturnih veza. U žiži njihovog interesovanja je i problem manjina koji neposredno pogađa njihove nacionalne i etničke interese.

Uticaj republika i pokrajina u kreiranju i sprovođenju spoljne politike Jugoslavije ostvaruje se i posredstvom striktnog vođenja

Digitized by Google

računa o nacionalnom paritetu u postavljanju ambasadora SFRJ i u personalnom sastavu Saveznog sekretarijata za inostrane poslove i diplomatsko-konzularnih predstavništava.

III

Uloga ličnosti u kreiranju i sprovođenju spoljne politike Jugoslavije

1. *Era predsednika Tita.* Još od vremena oslobodilačke borbe i socijalističke revolucije, kada je na čelu SKJ započeo borbu za slobodu, nezavisnost i ravnopravnost Jugoslavije u međunarodnim odnosima, Tito je vrhovni kreator i arbitar spoljne politike Jugoslavije. Sve velike tekovine spoljne politike Jugoslavije — međunarodno priznavanje novih granica Jugoslavije, uprkos nerazumevanju, pa i otporu velikih zapadnih sila; uspešan otpor staljinističkom i kominformovskom hegemonizmu, uz borbu za autonomnost i ravnopravnost komunističkih partija i socijalističkih zemalja u okviru shvatanja socijalizma kao svetskog procesa; učešće u stvaranju i razvijanju politike i pokreta nesvrstanosti; doprinos prevazilaženju blokovskih barijera u Evropi na platformi KEBS-a — vezane su za Titovu spoljnopolitičku strategiju. Ne zanemarujući okolnost da je Tito pored sebe imao i krug takvih spoljnopolitičkih znalaca i saradnika, kakvi su bili Edvard Kardelj ili Vladimir Bakarić, kao i plejadu vrsnih diplomata, poput Velebita, Beblera, Matesa, Đerđe, Mićunovića, ipak ostaje istorijska činjenica da je sve krupnije odluke iz domena spoljnopolitičkih odnosa Jugoslavije, u krajnjoj liniji, donosio sâm.

U takvoj situaciji, učešće odgovarajućih državnih i partijskih organa i organizacija u formiranju spoljne politike Jugoslavije bilo je izraženo u davanju podrške Titovim strateškim opredeljenjima i u njihovom popularisanju i sprovođenju. To je, može se reći, sjajno funkcionisalo, jer je Titova spoljna politika, obeležena spektakularnim potezima koji su joj donosili priznanje i ugled u svetu, uživala punu podršku radnih ljudi i građana Jugoslavije.

2. *Sadašnje stanje stvari.* Situacija u sferi kreiranja i sprovođenja spoljne politike Jugoslavije nakon Tita se znatno promenila. Titov ugled i autoritet u međunarodnim odnosima nije mogla nadomestiti nijedna druga jugoslovenska ličnost. Uz to, sa scene su sišle i ličnosti koje su bile njegovi najbliži saradnici. Oni koji su vispreno ostvarivali Titove zamisli u domenu spoljne politike već odavno nisu u diplomatskoj službi, a 1985. iz sastava Saveznog sekretarijata za inostrane poslove više od stotinu ambasadora i drugih istaknutih diplomatskih službenika iz tzv. ratne, partizanske generacije otišlo je u penziju.

Ovaj proces smene generacija vremenski se podudario i sa značajnim ekonomskim teškoćama, dezintegracionim tendencija-

Digitized by Google

ma, nacionalističko-separatističkim aktivnostima i drugim krupnim izazovima u unutrašnjem razvoju Jugoslavije.

Sve ove okolnosti uticale su u određenoj meri i na međunarodni položaj Jugoslavije i njenu ulogu u svetskim poslovima.

U savremenoj političkoj konstelaciji u Jugoslaviji s obzirom na takvo stanje stvari, kreiranje spoljne politike sve više postaje kolektivni čin. Doprinos pojedinaca dolazi do izražaja u procesu donošenja odluka u kolektivnim telima. Već smo naveli da na toj liniji dva pola igraju naročito značajnu ulogu — na jednom polu Predsedništvo SFRJ a na drugom — Savezni sekretarijat za inostrane poslove. Značajnu političku laboratoriju, ako tako možemo reći, predstavlja Centralni komitet SKJ sa svojim Predsedništvom, koje sve češće razmatra i strateška i tekuća kretanja u domenu spoljne politike, sa Sektorom za međunarodnu saradnju, koji u značajnoj meri utiče na veze i odnose sa socijalističkim zemljama i drugim partnerima u radničkom pokretu, i Komisijom za međunarodne odnose, koja redovno razmatra aktuelna zbivanja u svetu sa stanovišta nacionalnih interesa Jugoslavije.

Donošenju odluka u tim organima i organizacijama vidan doprinos daju ličnosti koje se često u vrlo kratkom mandatnom periodu nalaze na njihovom čelu, a posebno one koje su svojevremeno bile u diplomatskoj službi.

3. *Razlike u pogledima i interesima.* U procesu kolektivnog donošenja odluka do manjeg ili većeg izražaja dolaze različiti pogledi i interesi. U odnosu na raniji period, u kojem je postojala veća monolitnost, to je posledica umnožavanja broja subjekata koji učestvuju u kreiranju i sprovođenju spoljne politike Jugoslavije, veće demokratičnosti u procesu odlučivanja, a verovatno i određenih idejnih i političkih diferencijacija.

Ove razlike u pogledima i interesima mogu dolaziti do izražaja u stavu pojedinih republika i pokrajina u odnosu na susedne zemlje, posebno kada je u pitanju problem manjina. One mogu biti prepoznatljive i u stavu ličnosti koje imaju jači uticaj u pojedinim forumima i organima, s obzirom na njihov odnos prema stanju i tendencijama u međunarodnim odnosima.

To bi značilo da razlike u pogledima i interesima u sadašnjem periodu uglavnom proističu iz specifičnih interesa pojedinih republika i pokrajina ili političkih afiniteta ličnosti koje imaju značajnu ulogu u političkom životu Jugoslavije.

4. *Konsensus — nesvrstanost.* U društvu u kojem se uvažava pluralizam različitih samoupravnih interesa i u kojem deluje složeni mehanizam njihovog usaglašavanja na nivou federacije, sve krupnije odluke, pa i one u domenu spoljne politike, donose se konsensusom.

Okviri i platforma konsensusa u jugoslovenskoj spoljnoj politici, bez obzira na promene do kojih je došlo u sferi kreiranja i sprovođenja spoljne politike i u položaju i ulozi Jugoslavije u svetu, sadržani su u trajnom i striktnom pridržavanju nesvrstanosti, kao nezavisne, vanblokovske i globalne orijentacije u među-

Digitized by Google

narodnim odnosima. U tom smislu nesvrstanost predstavlja i jedan od veoma značajnih kohezionih faktora jugoslovenske federacije.

5. *Podruštvljavanje spoljne politike.* U dokumentima svih kongresa SKJ i u svim drugim programskim dokumentima definisan je zahtev za podruštvljavanje spoljne politike Jugoslavije. Njegovo ponavljanje svedoči o trajnoj političkoj orijentaciji, ali i o nezadovoljstvu tempom i obimom njegovog sprovođenja.

Sa stanovišta normativno-institucionalnog mehanizma, postoji realna osnova za podruštvljavanje spoljne politike Jugoslavije. Malo je zemalja u kojima toliki broj subjekata na federalnom nivou, na nivou republika i pokrajina, na nivou opština, društveno-političkih organizacija, organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i zajednica ima određene ingerencije u domenu kreiranja i ostvarivanja spoljne politike. Ali, isto tako, spoljna politika je još ostala svojevrsni domain réservé relativno uskog kruga ličnosti, koje imaju odlučujuću ulogu u radu pojedinih organa i organizacija. Sporo otvaranje domena spoljne politike javnosti, odnosno neposrednom uticaju radnih ljudi i građana, pravda se specifičnošću i delikatnošću poslova u kreiranju i ostvarivanju spoljne politike.

Ovaj raskorak između broja subjekata koji imaju ingerencije u domenu spoljne politike i broja onih koji stvarno donose odluke u određenoj meri amortizuje fundamentalna okolnost da nezavisna nesvrstana spoljna politika uživa nepodeljenu podršku najšire jugoslovenske javnosti.

U novije vreme pojedini organi i organizacije koji imaju ingerencije u domenu spoljne politike, a u prvom redu organi SKJ i SSRNJ, okupljaju sve širi krug naučnih radnika koji se bave međunarodnim odnosima, i koriste njihova mišljenja za formiranje svojih stavova o različitim međunarodnim pitanjima.

Veći broj naučnih instituta radi po narudžbi analize za Sekretarijat inostranih poslova. Njima se nedavno pridružio novoosnovani Centar za strateške studije u Beogradu, koji će »proizvoditi« analize iz domena spoljne politike i međunarodnih odnosa za Predsedništvo SFRJ i druge savezne organe i organizacije.

Sve značajniju ulogu imaju i sredstva javnog informisanja koja, po nepisanoj jugoslovenskoj tradiciji, posvećuju veliku pažnju zbivanjima u svetu.

Ove poluge sve značajnijeg uticanja javnog mnenja na kreiranje i ostvarivanje spoljne politike Jugoslavije ne bi trebalo zanemariti, ali za sada ni preceniti.

Digitized by Google

Antonio Rubi

Mir, razvoj i novi internacionalizam—doprinos Enrika Berlinguera*

U poslednjim godinama života Enrika Berlinguera centralno mesto u njegovoj misli i akciji zauzimala su krupna pitanja međunarodne politike. U stvari, ovim pitanjima on je uvek poklanjao veliku pažnju i na njihovom rešavanju se promišljeno i strasno angažovao; ali, počev od kraja 70-ih godina, ona su dobila novo i destabilizirajuće obeležje, koje je nalagalo osveženje teorijske elaboracije i odvažnost političke inicijative.

Dve velike sile, angažovane na planetarnom nivou u borbi za sfere uticaja, dovele su u krizu proces popuštanja i akcentirale politiku blokova i međusobnog suprotstavljanja. Iz toga je proizašla težnja za ubrzanim naoružavanjem novim nuklearnim oružjima, naročito u Evropi, kao i obnovljena pretnja suverenitetu zemalja koje su se tek oslobodile od kolonijalizma. Difuzno širenje regionalnih konflikata, od Dalekog istoka do Centralne i Južne Afrike, podstaklo je, sa svoje strane, proces militarizacije i povećane nestabilnosti međunarodnih odnosa. S druge strane, postajala je sve dramatičnija i razdiruća najveća protivrečnost savre-

* Autor teksta je član Centralnog komiteta Italijanske komunističke partije i dugogodišnji rukovodilac njenog međunarodnog odeljenja. U tom svojstvu pratio je Berlinguera u mnogim od ovde pomenutih međunarodnih inicijativa i akcija. — Prim. prev.

Digitized by Google

mene epohe: nastajao je sve dublji jaz između industrijalizovanog i razvijenog dela sveta i ostale dve trećine čovečanstva — stotine i stotine miliona ljudskih bića u Africi, Aziji i Latinskoj Americi suočenih sa nerazvijenošću, zaostalošću, siromaštvom i gladi.

Sve ovo doprinosilo je stvaranju eksplozivne smeše sudbonosne za mir u svetu, slobodu i nezavisnost naroda, za perspektive naše borbe u Italiji i Evropi. Jačanje ovih tendencija ne samo da je činilo izuzetno nestabilnom ravnotežu u svetu, već je slabilo i marginaliziralo ulogu onih faktora (pokret nesvrstanih zemalja, Zapadna Evropa, Narodna Republika Kina) za kojima je postojala potreba u borbi za novo ustrojstvo međunarodnih odnosa otrgnuto od logike blokovske politike; istovremeno, ono je unutar pojedinih zemalja stvaralo velike teškoće u afirmaciji suvereniteta i nezavisnosti, u razvoju demokratskih procesa i politike obnove i transformacija u progresivnom smislu.

Naspram ovakvog stanja stvari, u mnogo čemu novog i nepoznatog, Berlinguer je uočio teorijsko i kulturno zaostajanje, kao i neadekvatnost političke inicijative komunističkih partija, levice i celog međunarodnog radničkog pokreta; njih su karakterisale međusobne podele i vezanost za shematske i prevaziđene vizije, nepodobne za shvatanje novina trenutka i za nuđenje odgovarajućih rešenja.

Iz ovoga je proizašla snažna inicijativa Berlinguera i cele IKP u pogledu elaboracije ideja, projekata i predloga koji bi bili na visini ovih novina u međunarodnoj situaciji, uz pokretanje akcija da se ona podrži velikim i originalnim pokretom masa i sadržajno bogatom i višestrukom međunarodnom aktivnošću u svim pravcima. Mir, razvoj i novi internacionalizam: to su bili osnovni pravci misli i međunarodne aktivnosti Berlinguera i naše partije u poslednjim godinama.

»Mir pre svega« predstavlja za italijanske komuniste devizu koju su oni usvojili još od čuvenog govora Toljatija pred Centralnim komitetom IKP, 12. aprila 1954. godine, a tema njegovog izlaganja je bila *Za sporazum između komunista i katolika radi spasavanja ljudske civilizacije.* Od tada nova priroda rata u doba atomskog oružja i pojava te nove dimenzije u procenjivanju ravnoteže i klasne borbe na svetskom nivou predstavljaju čvrstu polaznu tačku za našu partiju. Ali, kada je Berlinguer ponovo lansirao tu parolu — u govoru u Firenci 17. februara 1980. godine — ona je dobila novi kvalitet, to jest da mir nije samo »najveće dobro«, već je i apsolutno neodložan.

O kakvom je novom kvalitetu reč? Pre svega, sa instaliranjem raketa SS-20 u Sovjetskom Savezu i planovima za instaliranje krstarećih raketa i »peršinga« u Zapadnoj Evropi, iz osnova je izmenjena celokupna strategija zasnovana na ravnoteži i na odvraćanju. Putanja krstarećih raketa je takva da ih čini neuhvatljivima; vreme upotrebe »peršinga« je takvo da čini nemogućnim njihovo opozivanje, kao i bilo kakvu akciju suprotstavljanja. »Dugo godina... govorilo se o miru zasnovanom na ravnoteži

Digitized by Google

straha, kao što je mir koji je postojao (i još postoji) usled jednakih mogućnosti SAD i SSSR da se međusobno unište.«[1] Ali sada nova svojstva ovih oružja menjaju ravnotežu, čine gotovo nemogućnom kontrolu, opasno povećavaju smrtonosan rizik, čak i zbog obične greške i navode velike sile da pronalaze nova oružja, ne radi održavanja ravnoteže već radi sticanja mogućnosti za nanošenje prvog udara. Na taj način, stvoren je rizik nuklearne katastrofe kakav nikada do sada nije postojao. Druga novina sastoji se u činjenici što je, sa instaliranjem krstarećih raketa u Komizu, Italija prvi put postala baza ofanzivnog, i to strateškog, nuklearnog oružja, i tako je prvi put postala mogućna meta nuklearnog uzvraćanja. Nikada do sada opasnosti po našu zemlju nisu bile tolike i tako neposredne, a njen nacionalni suverenitet tako snažno ograničen. Berlingueru, osim toga, nije promakla i jedna druga teška posledica instaliranja novih nuklearnih oružja u zemljama Istočne i Zapadne Evrope. Kada ova oružja budu instalirana, povećaće se zavisnost svih ovih zemalja u odnosu na dve velike sile, a to može lako ugroziti prostore autonomije i slobodu akcije neophodne za demokratski razvoj i društvene preobražaje svojstvene iskustvu svake pojedine nacije. Uz sve to, konačni rezultat biće suprotan onome što bi se dobilo politikom postepenog prevazilaženja vojnih i političkih blokova, doći će do njihovog jačanja i veće monolitnosti. Države Evrope, i s jedne i s druge strane, suočiće se sa činjenicom da je deo njihovih nacionalnih interesa i nacionalne nezavisnosti žrtvovan logici strategije dveju velikih sila i da im je postala još dalja istorijska perspektiva obnavljanja identiteta i funkcije jedne Evrope koja se postupno kreće ka svom jedinstvu.

Lucidna spoznaja ovih teških rizika navodi Berlinguera i IKP na neumorno zalaganje, počev od kraja 70-ih godina, kako bi se sprečilo postavljanje novih atomskih oružja na evropskom kontinentu. Napor je usmeren, pre svega, prema italijanskoj vladi i zapadnoevropskim vladama, sa ciljem da ne prihvate kao što se to već dogodilo sa neutronskom bombom, odluku SAD o instaliranju »peršing« i krstarećih raketa u Evropi. Onima koji prigovaraju da bi na taj način ovaj deo kontinenta ostao izložen pretnji sovjetskih SS-20, već instaliranih u dobrom broju, IKP odgovara, i to pre dogovora u Briselu[2], da, ukoliko su sovjetske rakete uzrok neravnoteže, treba izvršiti pritisak na SSSR i otpočeti sa njim pregovore koji će dovesti do povlačenja velikog dela tih raketa. Treba se, dakle, založiti ne za postavljanje novih raketa, već za delimično uklanjanje i uništenje već postavljenih, sa ciljem da se ravnoteža snaga ponovo uspostavi, ali na nižem i manje opasnom nivou. Ovaj stav predstavljao je sponu između IKP i nekih vlada i političkih snaga (socijalista, laburista i soci-

[1] Iz govora Berlinguera, »Unita«, 18. februar 1980.

[2] Saopštenje Direkcije IKP od 15. oktobra i uvodni članak lista »Unita« od 7. novembra 1979.

Digitized by Google

jalhrišćana) Zapadne Evrope. Tom stavu pridružila se kasnije i Socijaldemokratska partija SR Nemačke, kada je napustila iluziju o tome da će SAD iskreno prihvatiti takozvanu »formulu disolvencije«.

Onima koji su opravdavali odluku o instaliranju američkih raketa, tvrdeći da će to pokrenuti proces pregovaranja, Berlinguer odgovara da će, naprotiv, to biti novi impuls za bezumnu trku u naoružavanju i da će eventualni budući pregovori, u ovim uslovima, biti daleko teži i neizvesniji.

Ali i na levici, među komunističkim partijama, došle su do izražaja neprihvatljive pozicije. Komunistička partija Francuske i Poljska ujedinjena radnička partija sazvale su u aprilu 1980. godine Konferenciju evropskih komunističkih partija povodom evroraketa. Platforma Konferencije je naglašeno jednostrana i parcijalna; ona je takva da se na njoj nisu mogle okupiti ne samo široke narodne mase, nego čak ni komunističke partije. Tako se dogodilo da je jedanaest evropskih komunističkih partija, pored IKP, odbilo takvu koncepciju. Bilo je, u osnovi, u pitanju staro shvatanje koje opstaje i koje sprečava da se analiziraju i shvate nove realnosti u svetskoj ravnoteži i novi sadržaji kojima se danas može pokrenuti i razvijati veliki i efikasan pokret za mir i razoružanje. Dok se u SAD razvija širok pokret javnog mnenja u prilog zamrzavanju nuklearnih arsenala, a u Zapadnoj Evropi, Japanu, Kanadi, Australiji i drugim zemljama buja pluralistički i originalan pacifistički pokret; dok se sa svojim stavovima javljaju uticajni krugovi iz sveta nauke i kulture, pa čak i sama katolička crkva, koja poziva »čovečanstvo u celini... da se bori za svoj opstanak« i da se, »ne gubeći vreme, suoči sa najvećim moralnim izazovom pred kojim je ikada stajalo«[3]; dok se, dakle, na ovakav način u celom svetu razvijaju realni pokreti, dotle se na međunarodnim konferencijama staroga tipa razvijaju teorije o borbi za mir kao običnom aspektu klasne borbe na svetskom planu, usled čega, u krajnjoj liniji, mir navodno zavisi od promene odnosa snaga u svetskim razmerama, odnosno od jačanja revolucionarnih procesa.

Berlinguer vodi borbu na oba fronta. U parlamentu, gde, po pravilu, ne govori često, ne propušta priliku da se javi za reč kako bi upozorio većinu i vladu na ogromnu odgovornost koju imaju i kako bi ih podstakao da ispolje inicijativu a ne da se pasivno potčinjavaju militarističkoj politici; on poziva italijanski parlament da iskoristi svoje pravo i interveniše preventivno u toku procesa sklapanja međunarodnih ugovora, a ne samo da ih ratifikuje; poziva ga da primeni neki oblik konsultovanja stanovništva o ovim pitanjima, koja su presudna za sudbinu naše zemlje. Berlinguer pri tom stalno iznosi nove ideje, predloge, inicijative, koje ovde nije moguće sve ni nabrojati. Treba ipak reći da su u svakom trenutku i u svakoj fazi debate o evrora-

[3] »Osservatore Romano«, od 3. oktobra 1982.

Digitized by Google

ketama IKP i Berlinguer istupili sa konkretnim predlogom, sugestijom i inicijativom, sa pozivom vladi da učini nešto konkretno za što bi od IKP, iako opozicione partije, svakako dobila priznanje. Nikakvu predrasudu nismo imali prema vladama koje su se smenjivale počev od 1979. godine, već jedino želju da se spreči instaliranje raketa i »da se izbegne strmoglavi razvoj događaja koji bi doveo do teške, ako ne i nepopravljive situacije,«[4] kako se izrazio Berlinguer 16. novembra 1983. u parlamentu, u govoru koji je postao poznat kao govor »poslednjeg predloga«.

On istovremeno polemiše sa jednostranim pozicijama koje potiču i sa jedne i sa druge strane. Tako postupa i prema onima, na Zapadu, koji se izjašnjavaju za jednostrano razoružanje i koji nastoje da mirovni pokret usmere ka neutralizmu. Kao što je u Berlinguerovom stilu, on se sa uvažavanjem odnosi i prema ovakvim stanovištima, nastoji da shvati njihove motive, ali ih odbacuje. Ne kritikuje on samo odsustvo realizma u njima, već i apstraktnu analizu koja je u osnovi takvih pozicija i koja preti da već formirani mirovni pokret liši konkretnih ciljeva i pozitivnih rešenja. Osim toga, ona može da pruži izgovor ultraškim snagama na Zapadu u njihovom slepom pokoravanju strategiji SAD; a treba imati u vidu da je reč o strategiji koja je suprotna interesima Evropljana u pogledu razoružanja, popuštanja i saradnje sa Istokom. »Što se tiče Atlantskog pakta, naša pozicija je vrlo precizna — izjavljuje Berlinguer 11. aprila 1980. na prvom TV programu. — Mi priznajemo Atlantski pakt kao realnost, ne predlažemo da Italija iz njega izađe, smatramo da u ovoj međunarodnoj situaciji svako menjanje ravnoteže između blokova može biti štetno po mir i popuštanje.«[5] Novinaru, koji ga pita da li je on za neutralnu poziciju Evrope, odgovara: »Neutralnu ne... ali ona može imati funkciju smirivanja između dve velike sile i obnove dijaloga među njima... Evropa ima šta da kaže, može da razvije sopstvenu inicijativu.«

Iz ovog perioda potiču i Berlinguerova razmišljanja o evropskoj bezbednosti. On je pravilno shvatio da je reč o nezaobilaznom pitanju koje radnički pokret i evropska levica ne mogu prepustiti isključivo konzervativnim snagama. Jer te snage gledaju na ovo pitanje jedino kroz prizmu jačanja nuklearnog i konvencionalnog oružja, neprestanog povećavanja vojnih izdataka, potčinjavanja Sjedinjenim Američkim Državama, što sve ima za posledicu otežavanje procesa ostvarivanja evropskog političkog jedinstva i autonomne uloge Evropske ekonomske zajednice.

S druge strane, neprihvatljiva je i ideja o autonomnoj, dakle i nuklearnoj, evropskoj odbrani. To je čista iluzija, s obzirom na tehnološki nivo novih oružja i enormnu vojnu snagu koju

---

[4] Videti stenografske beleške sednice od 16. novembra 1983. u *Atti parlamentari* Poslaničkog doma.

[5] *Conversazioni con Berlinguer*, a cura di A. Tato, Roma, Editori Riuniti, 1984, str. 175—176.

Digitized by Google

poseduju dve velike sile; a, pre svega, ta ideja je i opasna jer bi dovela do formiranja novog vojnog bloka. Stoga je neophodno da se na problem bezbednosti prestane gledati isključivo sa stanovišta vojne moći; treba mu dati nove sadržaje i dimenzije. Uz novo oružje nikakva jednostrana sigurnost nije više mogućna; jer sigurnost može biti samo »zajednička, recipročna, međuzavisna, takva da uključuje i strane koje se smatraju antagonističkima«. Jednom rečju, sporazum o »partnerstvu u bezbednosti« sa Istokom, u kojem će uticaj političkih faktora (poverenje, saradnja i trgovina, politički kulturni i ljudski odnosi) preovladati nad uticajem vojnih faktora.

Berlinguer interveniše i na drugoj strani. Nije teško složiti se sa potrebom Sovjetskog Saveza i drugih zemalja Varšavskog pakta za popuštanjem i za mirom; ali on odbija apriorno prihvatanje te činjenice. Treba ocenjivati konkretno političko ponašanje ovih zemalja, i to objektivno, nepristrasno i racionalno. I stoga, događaji, kao što je intervencija u Avganistanu, pritisci na Poljsku, razmeštanje SS-20, ne mogu a da ne protivreče volji za mir i da ne izazivaju uznemirenost i strepnju. Stavovi koje su IKP i Berlinguer zauzeli o ovim događajima motivisani su ne samo njihovim neposrednim značajem, već i opštom zabrinutošću.

Potrebno je, osim toga, obračunati se i sa shematizmom shvatanja koje izjednačava borbu za mir sa klasnom borbom. »Odnos između borbe za mir i klasne borbe pojavljuje se u drugačijem svetlu nego što je to bilo u vremenu bez nuklearnog oružja... Ako se kao polazna pretpostavka uzme karakter društvenog uređenja, onda se u principu negira mogućnost bilo kakvog stvarnog doprinosa miru od strane kapitalističkih država. Time se, u krajnjoj liniji, i mirovni pokreti definišu kao impotentna i uzaludna stvar, budući da sve zavisi od odnosa snaga između dva sistema, štaviše, između dva bloka.«[6] Ako bi se borbi za mir dao ovakav klasni smisao, time bi se beskrajno suzio front snaga koje su, u svakom delu sveta, široko prisutne i spremne da se bore za očuvanje i odbranu mira. Naravno, revolucionarni procesi ne mogu biti suspendovani, a još manje gušeni, jer je njihov uzrok uvek stanje objektivne nužnosti. Ali oni, kada su autentični, ne mogu a da ne proiziđu iz borbi narodnih masa svake zemlje, a to znači da su i prepušteni ovim masama i njihovim avangardama da ih dovedu do uspeha. Odbrana mira, međutim, predstavlja apsolutnu vrednost kojoj sve druge vrednosti treba da budu potčinjene.

Na ovim stanovištima, i uz seriju preciznih predloga upućenih obema suprotstavljenim stranama, razvijala se, naročito poslednjih godina, intenzivna međunarodna aktivnost Berlinguera i IKP. Nakon niza putovanja i razgovora, realizovanih krajem

[6] *I problemi della pace e dello sviluppo nell'attuale situazione internazionale quaderno delle Scuole di partito, Frattocchie*, oktober 1982, str. 57.

Digitized by Google

1983. i početkom 1984. godine (Rumunija, NDR, Jugoslavija, Grčka i Belgija; susret sa Brantom u Rimu i razmena pisama sa Indirom Gandi, Dela Madridom, Alfonsinom, Njerereom, Papandreuom i Olafom Palmeom), Berlinguer je, u intervjuu Karlu Gregoretiju, koji ga je pitao o motivima tih njegovih stalnih putovanja od jedne prestonice do druge, odgovorio ovako: »Pokreće me, pre svega, ubeđenje da je opasnost rata postala veoma velika. Neki misle — pošto je nuklearni rat kataklizma — da je to samo po sebi dovoljno da spreči njegovo izbijanje. Ja, međutim, mislim da se ta strašna mogućnost ne može isključiti. Ali kako sam ubeđen da taj rizik može biti izbegnut, neophodno je da svako učini ono što može da bi se to postiglo. Eto zbog čega nastojim da delujem, kao sekretar Italijanske komunističke partije, kako bih dao maksimalan doprinos ovoj stvari... i mislim da bi trebalo ceniti to što jedna partija, kao što je naša, ulaže sopstveni međunarodni prestiž za jednu stvar koja interesuje ceo italijanski narod i koja bi morala biti zajednička svim demokratskim i narodnim snagama.«[7]

Januara 1977. Berlinguer iznosi prvi put ideju o politici štednje. Reč je bila o izvanrednoj ideji koja je imala nesreću da se pojavi u posebnom trenutku političkog života Italije, pa je zbog toga brže-bolje dovedena u vezu sa istorijskim kompromisom i sa politikom »stezanja kaiša«, o čemu se tada u Italiji diskutovalo. Međutim, za Berlinguera, »u osnovi politike štednje... nalazilo se pozivanje na duboke motive koji ovu politiku čine istorijski a ne samo konjunkturno obaveznom«.[8] Te duboke motive on izvlači iz analize ogromnog raskoraka koji je nastao između razvijenog i industrijalizovanog Severa i one mase nerazvijenih i zaostalih zemalja trećeg i četvrtog sveta. Tačno je da je veliki deo ovih zemalja uspeo da se iščupa iz sistema kolonijalne zavisnosti i da ostvari političku nezavisnost. To je jedan od najvećih istorijskih događaja našeg veka u kojem je 119 zemalja Afrike, Azije i Latinske Amerike — do juče zapuštena, potčinjena i eksploatisana periferija — steklo status subjekata i protagonista celokupne svetske istorije. Ali reč je o krhkoj nezavisnosti koju ugrožava sistem ekonomskih, trgovinskih i finansijskih odnosa sa industrijskim centrima metropola (pljačkaški kompleks multinacionalnih kompanija; centri svetskih finansija), zasnovan na politici iscrpljivanja resursa ovih zemalja i na nejednakoj razmeni. Iz ovih zemalja odnosi se četiri puta više nego što im se vraća. Jednom rečju, reč je o najgrandioznijoj akciji izrabljivanja za koju se zna i koja ove mlade države sve više baca u bedu, zadužuje ih do grla kod bogatih zemalja i dovodi u takav odnos zavisnosti i potčinjenosti da je onemogućen njihov autonoman razvoj, zasnovan na obnovljenom nacionalnom identitetu i sopstvenoj kulturi. U velikom broju ovih zemalja stotine i stotine

[7] »Epoca« od 17. februara 1984.

[8] *Conversazioni con Berlinguer*, op. cit. str. 148.

Digitized by Google

miliona ljudskih bića živi ispod granice apsolutnog siromaštva, a često su suočeni i sa »strašnom tragedijom gladi«. Berlinguer upozorava da »ukoliko se ne postigne nova ravnoteža, ova situacija može postati haotična i dovesti do nemira takvih dimenzija da će njima biti zahvaćen ceo svet«.[9]

U njegovoj analizi, osim ovih, razmatraju se i drugi faktori koji prete da postanu eksplozivni. Lokalni sukobi koji se šire po regionima trećeg sveta, vrtoglavi porast trgovine oružjem sa ovim regionima, stalna opasnost od proliferacije nuklearnog oružja, progresivno uništavanje prirode, demografski rast usled kojeg će do 2000. godine biti 6 milijardi ljudi, od kojih će tri četvrtine živeti u zemljama trećeg sveta, ograničenost prirodnih resursa i nepromišljenost sa kojom se oni iskorišćavaju, pre svega usled nerazumne trke u naoružavanju i mehanizama potrošačkog društva.

Šta činiti, kako delovati da bi se izmenila ova dramatična situacija i postigla nova ravnoteža? Berlinguer ne potcenjuje politiku pomoći za razvoj pokrenutu od strane UN i čak ohrabruje sve napore što se čine u ovom smislu. Podržava i rad Brantove komisije sa kojim se više puta sastao i razgovarao o ovim pitanjima; daje podršku komunističkoj grupi u Evropskom parlamentu radi obnove odnosa između Evropske ekonomske zajednice i zemalja okupljenih oko konvencije Lome; podstiče italijansku vladu da se izbori za zakone, instrumente i sredstva radi povećanja pomoći. Na opšte priznanje naišao je doprinos koji su italijanski komunisti dali donošenju zakona 38 o saradnji i pomoći zemljama trećeg sveta, kao i preduzimanju vanrednih mera za borbu protiv gladi u svetu.

Ali ovi plemeniti napori ne mogu da reše problem nerazvijenosti i gladi i provalije koja razdvaja Sever i Jug. Reč je o dubokim strukturalnim uzrocima u koje treba prodreti i otkloniti ih. To znači da valja izmeniti suštinu političkih, ekonomskih i trgovinskih odnosa, izmeniti kvalitet razmene, pokrenuti međunarodnu saradnju na temelju stvarne jednakosti; treba izmeniti pravce i mehanizme proizvodnje i potrošnje u razvijenim zemljama, pristupiti izgrađivanju novog međunarodnog ekonomskog poretka.

Polazeći od ovih opredeljenja i pod rukovodstvom Berlinguera, IKP je, kao prva partija u Evropi koja se suočila sa ovom problematikom, pokrenula složenu i napornu aktivnost na izradi dokumenta, koji je, pod naslovom *Dokument o miru i razvoju*[10], usvojio Centralni komitet 5. oktobra 1981. godine.

Ali ovo je bio poduhvat koji podrazumeva odlučnu borbu protiv tendencija i opredeljenja što deluju u svetu u suprotnom smislu; koji podrazumeva stvaranje fronta značajnih snaga u njegovu korist; koji, konačno, podrazumeva novu etapu borbe koju

---

[9] Govori u Firenci i Terniju, »Unita«, od 18. i 21. januara 1980.
[10] Objavljen u »Uniti« 8. novembra 1981.

Digitized by Google

zapadnoevropska levica, progresivne i demokratske snage moraju pokrenuti radi obnove i preobražaja njihovih društava.

Za zemlje trećeg sveta najrazornija je svakako tendencija koja proizlazi iz imperijalne politike Sjedinjenih Država, a naročito kada se imaju u vidu agresivna obeležja koja je ova politika dobila sa dolaskom Reganove administracije. Liberalizam, visoke kamate i dolarski rat, odbijanje globalnih pregovora, pa čak i smanjivanje pomoći bacili su na kolena iscrpljene privrede velikog broja zemalja trećeg sveta primuđenih da plaćaju dospele kamate astronomskih dugova, procentualno većih od proizvodnje hrane potrebne za goli opstanak njihovog stanovništva. Više žrtava imaju na savesti multinacionalne kompanije, Svetska banka i Međunarodni monetarni fond nego suša i nestašica koje godinama pogađaju nepregledna prostranstva afričkog kontinenta i mnoge azijske i latinoameričke zemlje. To je nova faza kolonijalizma, koju karakterišu ekspanzija i dominacija, bez presedana, na svetskom tržištu, neograničena vlast multinacionalnih kompanija i klasno, egoistično i nemilosrdno korišćenje finansijskih i trgovačkih mehanizama.

Za vođenje jedne bitke sa šansama na uspeh protiv ovih tendencija nije dovoljno, uostalom, legitimno i dužno ukazivanje na odgovornosti kolonijalizma i na klasni i agresivni karakter ovih savremenih formi ekonomskog i finansijskog imperijalizma. Niti je dovoljno iščekivanje revolucionarnih preobražaja u zemljama trećeg sveta. Nerazvijenost i nemogućnost izvlačenja iz nje jesu fenomeni podjednako uočljivi i u zemljama koje su nezavisnost stekle pobedonosnim revolucionarnim procesima, koje su izabrale nekapitalistički put društvenog razvoja i koje, tokom ovih godina, nisu bile pod uticajem svojih bivših kolonijalnih gospodara ili Sjedinjenih Država.

Berlinguer je često sa žaljenjem ukazivao na shematizam ovog shvatanja i na zabrinjavajuće zakašnjenje političke i naučne misli, kao i senzibiliteta, što se primećuje u socijalističkim zemljama naspram ove »lutajuće mine« koju predstavlja najveća protivrečnost našeg vremena. Štaviše, u ponašanju Sovjetskog Saveza ispoljavaju se elementi politike sile koji ne mogu a da ne izazovu nove zabrinutosti. Konfrontacija i nadmetanje sa SAD na planetarnom nivou, u cilju afirmacije sopstvenih strategija i širenja sfera uticaja, približavanja glavnim sirovinskim centrima, sve to i uz vojne intervencije stvara nove opasnosti po mir, politiku popuštanja i saradnje, po nezavisnost i samostalni razvoj zemalja trećeg sveta.

Interesovanje Berlinguera za pokret nesvrstanih zemalja nije bilo diktirano nekim »trećesvetovskim« opredeljenjem. On nikada ne propušta da ukaže na ulogu i odgovornost koju imaju dve supersile i njihovi savezi u određivanju sudbine sveta. On se upravo njima obraća kada zahteva politiku mira i poštovanja nezavisnosti svih država i prava svakog naroda. Njima su upućeni i njegovi zahtevi za preduzimanjem mera stvarnog razoružanja

Digitized by Google

i miroljubivog rešavanja stvari; njima upućuje i poziv na saradnju za razvoj, to »drugo lice mira«.

Ali u ovoj borbi pokret nesvrstanih zemalja je od suštinskog značaja. On je većinom sastavljen od zemalja koje — ostavljajući po strani čak i duboke razlike u političkim i društvenim uređenjima — povezuje zajedničko stanje nerazvijenosti i izloženost teškim uticajima bipolarne strategije velikih sila, te stoga one imaju neodložnu potrebu za novim poretkom međunarodnih odnosa i izgradnjom novog svetskog ekonomskog poretka. Reč je, dakle, o novom i pozitivnom faktoru koji čine desetine naroda željnih da se oslobode starih i novih potčinjavanja i da pođu sopstvenim putem. Na ovaj faktor treba se osloniti.

Otuda i izgrađivanje, naročito poslednjih godina, guste mreže odnosa i kontakata sa vladama, partijama i pokretima ovih zemalja. Već solidnim i dobrim odnosima sa Jugoslavijom i Alžirom, Berlinguer će pridodati neke nove, veoma značajne. U jesen 1981. godine on se u Siudad Meksiku susreće sa predsednikom Lopez Portiljom kojeg, neposredno uoči samita u Kankunu, upoznaje sa *Dokumentom o miru i razvoju;* sa budućim predsednikom Argentine Alfonsinom razgovaraće o još neophodnim borbama za vraćanje demokratije u Latinskoj Americi. Kratko vreme pre svoje iznenadne smrti uspostavio je odnose sa liderom Tanzanije Njerereom i spremao se da poseti zemlje Juga Afrike; uspostavio je i prve kontakte sa Indirom Gandi, predsedavajućim pokreta nesvrstanih i liderom indijskog potkontinenta.

Trenutak od posebnog značaja je obnova odnosa sa Komunističkom partijom Kine, na čemu se radilo još od početka 1979. Gorčina, izazvana upozorenjima »da se ne ide naruku imperijalizmu«, ni najmanje ga ne sprečava u obnovi ovih odnosa. Narodna Republika Kina je velika zemlja sa jednom milijardom stanovnika. Od enormne je važnosti činjenica da je ova zemlja, iako u uslovima opšte zaostalosti, uspela da obezbedi ishranu za četvrtinu svetskog stanovništva i da je spremna da se dalje razvija i modernizuje. Za treći svet to može biti veoma značajna tačka oslonca. Osim toga, Kina zauzima ugledno mesto među velikima, u Ujedinjenim nacijama je jedna od pet država koje poseduju nuklearno oružje, ima odlučujući uticaj na azijskom kontinentu, na prostoru velikih okeana, Pacifika i Indijskog, i na glavnim pomorskim putevima. Njen eventualni povratak, sa još većim uticajem, u složenu igru međunarodnih odnosa, naročito ako bi bio inspirisan politikom mira, saradnje i podrške pokretu nesvrstanih, mogao bi biti od velikog uticaja na stvaranje takvih odnosa koji bi bili više razuđeni i manje potčinjeni strategijama i interesima velikih sila. Konačno, i za celinu međunarodnog radničkog pokreta bilo bi korisno uspostavljanje korektnih i autonomnih odnosa sa Komunističkom partijom Kine. To može pomoći prevazilaženju ranijih podela i biti razlog jačanju svih snaga progresa. Evolucija unutrašnje i spoljne politike Kine i KP Kine

Digitized by Google

poslednjih godina podgrejava takve nade. To je nov pozitivan faktor u traženju novih puteva.

Međutim, u središtu Berlinguerovog interesovanja i dalje je Zapadna Evropa, njena uloga i perspektive. Njeni interesi se ne podudaraju sa strategijama i interesima glavnog saveznika. Evropa ima potrebu za popuštanjem i bezbednošću, a našla se u centru konfrontacije Istok—Zapad, izložena u prvoj liniji trci u naoružavanju i opasnostima nuklearnog sukoba. Njena snaga počiva na proizvodnji za svetsku trgovinu, što znači da joj je neophodno širenje razmene sa Istokom i sa trećim svetom, u cilju dobijanja sirovina i energije u kojima veoma oskudeva. Ali različita politička ucenjivanja, stvaranje novih proizvodnih centara na Pacifiku, zaoštrena konkurencija na tržištima, agresija dolara, kao i kratkovidost njenih vladajućih klasa, zaslepljenih egoističnim nacionalnim interesima — sve to vodi postupnoj marginalizaciji Evrope. Štaviše — ako se ne prevaziđu podele, ne otvore novi ekonomski procesi i nov tip odnosa u međunarodnoj saradnji sa različitim regionima sveta — javiće se i opasnost od dekadencije.

Strast i upornost sa kojima Berlinguer u Evropskom parlamentu zastupa političko jedinstvo Evrope, njenu autonomnu ulogu u odbrani sopstvenih interesa i u svetskim pitanjima motivisani su željom da se Evropi otvori drukčija perspektiva. Dekadencija ili novi razvoj: raskršće na kojem se nalaze zemlje trećeg sveta i Evropa je isto, iako su im prilike različite.

U svakom slučaju Evropa se nalazi pred apsolutnom novim problemima. Period nabavke sirovina po simboličnim cenama (pre svega, nafte) okončan je, a sa njim je nestala i mogućnost za radničku klasu Evrope da, u zamenu za konsensus, učestvuje u podeli profita stečenog zahvaljujući ovoj eksploataciji.

Da li je onda moguće, u tim izmenjenim okolnostima, planirati novu i drukčiju fazu razvoja?

Moguće je — odgovara Berlinguer — »ako u samim industrijalizovanim zemljama bude pokrenut novi tip razvoja, ako se uvedu novi modeli života, posredstvom kojih bi postupno bili smanjeni rasipništvo, privilegije, parazitizam, to jest ono što je neophodno ne samo da bi se obezbedio kontinuitet proizvodnog razvoja, već i da se narodima trećeg i četvrtog sveta pokaže da je radnički pokret Zapadne Evrope sposoban da razume njihove težnje za pravdom i jednakošću i da je sposoban da predloži i nametne takvu ekonomsku politiku koja će svim narodima sveta obezbediti nivo života koji se može nazvati ljudskim«.[11]

U ovom stavu sadržani su svi razlozi Berlinguerove ideje o štednji. Pre svega, reč je o nemogućnosti da blagostanje naroda kapitalističkih država bude i dalje zasnovano na eksploataciji i pljačkanju bivših kolonija; zatim, neophodan je duboki preobražaj ekonomske strukture, proizvodnje i potrošnje, kao i društvenog poretka; na kraju, potrebno je afirmisati novi sistem vred-

[11] »Unita«, 21. januar 1980.

Digitized by Google

nosti i novi kvalitet života. Ali sve ovo zahteva promenu vladajuće klase. »U borbi za rešavanje ovih krupnih problema posebnu i nezamenljivu ulogu ima radnički pokret Zapada. Iz toga proizlazi naša tvrdnja da sama radnička klasa mora postati protagonist politke štednje. Ali, naravno, mi politiku štednje shvatamo bitno drukčije nego što je shvataju vladajuće kapitalističke grupe, koje bi htele i pokušavaju da ceo teret krize svale na narodne mase, da tako ostvare još veće profite i sačuvaju svoje privilegije. Štednja za nas znači politiku strogosti, borbe protiv rasipništva, protiv parazitizma, strogosti koja će se zasnivati na jednakosti, koja će biti instrument produktivnog razvoja i pokretač radikalne obnove i društvenog i ekonomskog preobražaja.«[12] »Iz toga proizlazi da — ukoliko radnička klasa i partije, koje su njen izraz, nameravaju da preuzmu na sebe teret ovih prestrukturiranja, usmeravajući ih u socijalističkom pravcu — one moraju da preuzmu na sebe i žrtve koje sve to sobom nosi.«[13]

Ovaj plan naići će, naravno, na žestok otpor krupnih kapitalističkih grupacija i konzervativnih snaga Zapadne Evrope. Da bi se on uspešno realizovao, potreban je širok front snaga. Mogućnosti za to postoje. Postoji objektivna podudarnost interesa radnika industrijalizovanih zemalja i narodnih masa nerazvijenih zemalja; ciljeva demokratskih snaga i levice u Evropi i nacionalnih i progresivnih snaga u zemljama u razvoju. Ali, da bi ova objektivna podudarnost interesa postala teren zajedničkog delovanja, potrebno je prevazići idejna zakašnjenja i otpore koji su još izraženi u samoj radničkoj klasi Evrope i u njenim sindikalnim organizacijama; te podele i zakašnjenja, teorijskog i političkog karaktera, još drže evropsku levicu u stanju rasparčanosti.

Upravo ovom problemu, ovoj ključnoj tački za perspektivu Zapadne Evrope — reviziji starih i prevaziđenih shvatanja o putevima društvene obnove, kao i približavanju i saradnji između svih snaga evropske levice i njihovoj zajedničkoj akciji sa progresivnim snagama trećeg sveta — Berlinguer će, u poslednjim godinama života, posvetiti glavninu svojih praktičnih i teorijskih napora. »Ovo je izvanredno važan zadatak na kojem treba da se angažuju, zajedno sa narodima Afrike i trećeg sveta, sve komunističke, socijalističke i demokratske snage Evrope u zajedničkom naporu koji će doprineti pokretanju razvoja celokupnog udruženog čovečanstva, u pravdi i miru«.[14] Reč je, dakle, o projektu širokih vidika i novom političkom savezništvu onih snaga kojima je zajednički cilj prevazilaženje krize i dramatičnog raskoraka Sever—Jug, pokrećući istovremeno politiku razvoja, obnove i progresa.

Od polovine sedamdesetih godina Berlinguer počinje da upotrebljava termin »novi internacionalizam«. Taj termin je rezultat

[12] *Conversazioni con Berlinguer*, op. cit., str. 149.

[13] *Rinascita*, 24. oktobar 1980, br. 42, str. 24.

[14] *Conversazioni con Berlinguer*, op. cit., str. 150

Digitized by Google

paralelnog istraživanja. S jedne strane, o novim sadržajima naspram kojih se nalazi čovečanstvo u savremenoj epohi i, s druge, o neadekvatnosti starih doktrinarnih shema i jedne već prevaziđene prakse u odnosima između snaga međunarodnog radničkog pokreta. Berlinguer se dosledno pridržava internacionalističke tradicije partije, jer »to znači osećati se učesnikom i protagonistom u akciji koja se vodi u sopstvenoj zemlji i na međunarodnom planu, to znači biti zajedno sa pokretom radnika i naroda koji se bore za sopstvenu političku i socijalnu emancipaciju, za nacionalnu nezavisnost, za mir i progres celokupnog čovečanstva.«[15]

U isto vreme, Berlinguer angažuje i sebe i partiju na razradi onih »ključnih problema koji našem vremenu daju karakter istorijskog raskršća... i koji dovode u pitanje, iako na različit način i iz različitih razloga, društvene sisteme, političke mehanizme, oblike države, načine postojanja i mišljenja«.[16] Mir, razoružanje i bezbednost, jaz između Severa i Juga i razvoj, traženje »trećeg puta» u socijalizam — to su tri glavna pravca u kojima se razvija teorijska i politička elaboracija partije i novi oblici odnosa sa svim različitim snagama radničkog pokreta i sa snagama mira i progresa u celom svetu. Ali napor da se prevaziđu stare sheme i antičke podele i da se nađu novi pristupi stvarnosti savremenog sveta — nije lak. Opstaju dogmatska shvatanja koja, i pored formalnog negiranja, u praksi ne odstupaju od ideje »modela«, postajući tako sve manje politički efikasna i prodorna, budući da je »politika, praksa, pokret, razvoj, promena odnosa snaga, kreacija, inovacija, prilagođavanje i shvatanje stvarnih procesa — napor... da se savladaju i usmeravaju snage koje nisu statične, već se menjaju, koje treba tumačiti i menjati, kako njih tako i odnose među njima. Ko se odluči da u politici predlaže ili da sledi modele, osuđen je na najneoprostivije greške a i na najteža razočaranja«.[17] I još traje jedan vid odnosa među komunističkim partijama koji im smeta da izraze svu svoju potenciju, koji ih u praksi izoluje od drugih značajnih struja celine radničkog pokreta. »Stečeno iskustvo trebalo bi da nas poduči da sadašnja situacija u međunarodnom radničkom pokretu i u odnosima između komunističkih partija zahteva napuštanje već prevaziđenih metoda«; ne sme se pretendovati, »čak ni indirektno, da se uslovljava puna nezavisnost svake partije u njenoj unutrašnjoj i međunarodnoj politici i u njenoj političkoj i teorijskoj elaboraciji... bar za nas to je svršena stvar«[18], tako govori Berlinguer na Konferenciji u Berlinu. Upravo na ovoj konferenciji izgleda da su

[15] Videti: *Dokumenti i govori Konferencije komunističkih i radničkih partija*, Berlin, jun 1976, str. 218.

[16] »La proposta di alternativa per il cambiamento«, Documento preparatorio del XVI congresso, »Unita« 28. novembar 1982.

[17] Intervista ad A. Moravia su »Nuovi argomenti«, 1982, str. 2.

[18] *Dokumenti i govori Konferencije komunističkih i radničkih partija*, str. 216.

Digitized by Google

evropske komunističke partije u stanju da učine taj kvalitativni skok koji se od njih očekuje. U završnom dokumentu, koji svi učesnici potpisuju, data je analiza koja je delom originalna i adekvatna novoj situaciji u Evropi i svetu i u njoj nema ni traga od tradicionalnih formulacija, kao što su »proleterski internacionalizam« i »marksizam-lenjinizam«, niti se komunističke partije prikazuju kao »međunarodni komunistički pokret«. Ali, na žalost, leto Konferencije je kratko. Deo komunističkih partija prisutnih na Konferenciji ubrzo se vraća starim shemama i starim formulacijama.

Nasuprot tome, IKP i Berlinguer pojačavaju svoje angažovanje i na teorijskoj elaboraciji i na širenju međunarodnih veza. U okviru teorijske elaboracije, najznačajniji momenti su govor Berlinguera u Kremlju, novembra 1977, povodom 60-godišnjice oktobarske revolucije; teze za pripremu XV kongresa, održanog aprila 1979; dokument Direkcije o događajima u Poljskoj, decembra 1981, i referat Berlinguera na XVI kongresu, marta 1983. Tu su sadržani ključni stavovi IKP o problemima savremenog sveta, o iskustvima socijalističkih država u svetu, o traženju novih puteva napredovanja ka socijalizmu na evropskom Zapadu, a posebno o sadržajima i dometima »novog internacionalizma« koji se ne odnosi samo na komunističke partije: »Ne zato što potcenjujemo ulogu komunisitčkih partija i socijalističkih država, već zato što smatramo da komunističke partije moraju delovati unutar šireg i raznovrsnog fronta koji se kreće ka ciljevima preobražaja i jedinstva sveta. Može se dogoditi, i događa se, da jedna komunistička partija ili socijalistička država oseća bližom svojim stavovima politiku neke nekomunisitčke partije, ili nekog progresivnog i narodnog pokreta, ili pak neke demokratske vlade, nego politku neke druge komunističke partije ili socijalističke države: reč je o nečem što je već odavno deo stvarnosti na našim prostorima. Sve ovo, naravno, ne znači da ne treba učiniti sve kako bi se prevazišle postojeće podele između komunističkih partija; ali saradnja, sporazumevanje i politička savezništva mogu biti realizovani, i treba za njima težiti, na prostoru koji je širi od onog na kojem deluju komunističke partije«.[19] A. Nata, u skorašnjem intervjuu, dodaje »da može doći do veće bliskosti socijaldemokratskih partija sa nekom komunističkom partijom nego sa nekom socijalističkom partijom sa kojom su inače zajedno delovali u Socijalističkoj internacionali«.

To je taj korak napred koji treba učiniti u pravcu internacionalizma, kako sa stanovišta širenja fronta snaga tako i sa stanovišta veličine i hitnosti ciljeva koje treba ostvariti. To znači osloboditi se od svake sektaške vizije, od vraćanja na organizacione oblike i iskustva čije je vreme definitivno prošlo, kako bi se dobila sloboda kretanja na celom prostoru, samostalno i bez

[19] E. Berlinguer, *Per il socialismo nella pace e nella democrazia in Italia e in Europa*, Roma, Editori Riuniti, 1979, str. 181.

Digitized by Google

organizacionih stega, konsolidujući postojeće veze i uspostavljajući nove sa svim snagama koje se bore za mir, razvoj, demokratiju i progres. Iz ovih ciljeva proizlaze principi i pravila ponašanja svake partije, a ne iz nekih večitih zakona, nepromenljivih u vremenu i u objektivnim istorijskim okolnostima.

Polazeći od ovih principa i u ovom duhu, IKP je krenula u obnovu odnosa sa Komunističkom partijom Kine, na uspostavljanje novih odnosa sa vladama, partijama i pokretima zemalja trećeg sveta, na otvaranje konstruktivnog dijaloga sa socijalističkim, socijaldemokratskim i laburističkim partijama Zapadne Evrope. Surova stvarnost, i u svetu i u pojedinim zemljama, nameće i ovim partijama opsežnu i duboku reviziju dosadašnjih iskustava i potrebu traženja nove politike. I one su isto tako pred zadatkom da definišu nove puteve i nove perspektive, da tragaju za novim odnosima, vezama i saradnjom u Evropi i svetu. Većina socijalističkih i socijaldemokratskih partija Evrope angažovana je u ovom teškom ali plodnom procesu. Odnos sa njima, traženje tačaka konvergencije u ovoj zajedničkoj akciji nije samo prolazna nužnost. To je pretpostavka za stvaranje uslova za ponovno ujedinjenje radničkog pokreta i evropske levice; to je pretpostavka za ostvarivanje višeg nivoa solidarnosti i jedinstva snaga mira i progresa u celom svetu.

(Preveo dr A. Sekulović)

Digitized by Google

Dr Šefko Međedović: Politika revolucija (Prilog istraživanju Lenjinove političke mis

(»Veselin Masleša«, Sarajevo, 1985)

Lenjinova politička teorija predstavlja sastavni dio ili zapravo bolje reći jedan segment njegove ukupne misli. Glavni aspekt tog segmenta ispoljava se u tome što je Lenjin naglašavao temeljnu razliku između pretproleterske i proleterske (revolucionarne) politike.

Lenjinovo naglašavanje pomenute razlike predstavlja glavni moto studije kojoj posvećujemo naredne stranice. Teorijsko-metodologijsko polazište ove studije slijedi Lenjinov način otkrivanja tendencije u povijesnom procesu, tj. prijelaz od politike shvaćene u klasičnom smislu ka revolucionarnoj politici i ove druge ka njenom ukidanju, tj. socijaliziranju i nestajanju.

Teorijski posve mjerodavno i legitimno dr Šefko Međedović elaborira pojam *politike* kao *sinteze* mnoštva momenata određene društvene cjeline, kao onog prostora u kojem djeluju klasni subjekti, te kao takva usmjerena je jednom ka produciranju i reproduciranju njihovih interesa i ciljeva, a drugi put u pravcu zahvata stvarne društvenosti i to u liku revolucionarne prakse proletarijata.

Lenjin predstavlja onog političkog mislioca i stratega koji historijsku dijalektiku politike otkriva konkretnom analizom društvene stvarnosti kapitalističkog načina proizvodnje i novih, socijalističkih društvenih odnosa koji su još u povoju. Na tom konkretnom historijskom tlu, odnosno na tom historijskom raskršću odigrava se, po Lenjinu, drama pretproleterske i proleterske politike, kao i drama ljudskog društva kroz borbu starog i novog.

Digitized by Google

Otkrivajući nit vodilju razlikovanja između pretproleterske i proleterske politike u Lenjinovoj političkoj teoriji, autor studije »Politika i revolucija« sasvim ispravno ističe da politička struktura društva, po Lenjinovom mišljenju, ne iscrpljuje pojam politike, pa prema tome ni pojam revolucionarne politike bez ostatka, mada je njena bitna sadržina (naved. djelo, str. 7).

Izlažući oštroj kritičkoj analizi razne kritike Lenjinove misli koje su htjele ili namjeravale (što je isto) osporiti vitalnost i značajnost Lenjinove koncepcije političke prakse socijalističkog društva, odnosno glavne ideje te koncepcije: o proleterskoj partiji, državi, diktaturi proletarijata, socijalističkoj demokratiji, dr Međedović u navedenom radu polazeći od stanovišta konkretno historijskih okolnosti i važnih linija Lenjinove koncepcije posve mjerodavno argumentira: da Lenjin slijedeći Marksov stav o dugotrajnom i mukotrpnom procesu osvajanja političke vlasti od strane proletarijata i to putem proleterske revolucije, političku organizaciju i političko djelovanje proleterske klase smatra uslovom za izvođenje ove revolucije, kao i za njeno dovršenje tj. uspostavljanje novog, besklasnog društva.

Uspijevajući da pronikne u bitne odrednice i dimenzije Lenjinove političke misli, autor ove studije argumentira i poentira da se u toj misli otkriva cjelina sadržaja proleterske revolucije kao radikalno razlaganje i nadvladavanje *ontologike* novovjekovnog građanskog svijeta.

Imajući u vidu polazište i ishodište cjeline Lenjinove političke misli, pred suvremeno marksističko mišljenje postavlja se nezaobilazan zadatak: značenje pojma revolucionarne politike u Lenjinovoj političkoj teoriji. Zapravo, revolucionarna politika kao najglavniji i najvažniji element Lenjinove političke teorije znači sve ono što radikalno nadilazi staro, odnosno sve ono što reproducira staro i uspostavlja posve novi smisao svijeta i života. U tom kontekstu dr Šefko Međedović konstatira da je revolucionarna politika u Lenjinovoj političkoj teoriji značila zapravo sintezu i jednu kritičku diferencijaciju cjeline društvenih momenata koji izbijaju kao praksa novog, budućeg, koje svoju novost i budućnost ostvaruje u konkretnoj historijskoj borbi proleterske klase sa stajališta realnih uslova i mogućnosti.

Inspirisan Marksovom idejom o klasi po sebi i klasi za sebe, Lenjin u klasnom sazrijevanju proletarijata razlikuje dva nivoa: prvo, nivo ekonomske borbe kao niži, empirijski i drugo, nivo političke borbe kao viši historijski kojim se zahvata cjelina društvenih odnosa, kao i potreba i zahtjev u smislu »ekonomskog oslobađanja rada« (Marks).

Sagledavajući i analizirajući Lenjinovu političku misao i primarne aspekte Lenjinove teorije proleterske države kao »nepolitičke države« (Lenjin), dakle one teorije koja je sposobna da »ponudi našoj epohi različit izlaz od onoga što je Veber nazvao sveopštom birokratizacijom« (dr Šefko Međedović, naved. djelo, str. 16), autor djela o kojem raspravljamo dokazuje značenje i misaonu nosivost Lenjinova koncepta *revolucionarne politike* koja obuhvaća cjelinu stvaralačke i oslobodilačke prakse društva, transcendira konstituciju socijalno-ekonomskih i političkih odnosa koji se baziraju na eksploataciji i alijenaciji. U tom svjetlu neophodno je sagledavati Lenjinovu strategiju revolucionarne politike čiji tok i razvoj ovisi od prakse revolucionarnog preobražaja društva.

Naglašavajući osnovne aspekte Lenjinove političke misli koja svoje motive i inspiracije nalazi u Marksovoj koncepciji asocijacije slobodnih proizvođača kao nadolazeće forme novih odnosa među ljudima, dr Šefko Međedović se kritički osvrće na ona stajališta koja pokušavaju da omalovaže i obezvrijede Lenjinov spis *Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma*. Imperijalizam je po

Digitized by Google

Međedovićevom mišljenju uspio kondenzovati društveni odnos kapitala.

Zasigurno se može reći da je u studiji »Politika i revolucija« pokazano da Lenjinova kritika imperijalizma kao svjetskog društvenog odnosa ili bolje rečeno kritika imperijalizma sa stajališta svjetskog proletarijata i čitavog zarobljenog čovječanstva predstavlja srž Lenjinove kritike imperijalističke faze kapitala i kapitalizma kao historijskog tipa ljudskog društva.

Nije ništa iznenađujuće što autor ove studije posvećuje izuzetnu pažnju Lenjinovoj analizi imperijalizma kao najzrelijoj i najrazvijenijoj fazi kapitalizma u kojoj dolaze do izražaja najveće protivrječnosti i gdje je postignut najviši nivo konstitucije i organizacije kapitalističke klase.

Teorijski argumentovano obrazlažući Lenjinovo mišljenje o imperijalizmu, dr Šefko Međedović naglašava dva bitna društvena procesa koji pokazuju povijesnu dijalektiku razvitka kapitalističkog društva uzetog u cjelini i imperijalizma kao završne faze njegovog povijesnog razvoja i to prvo: proces podruštvljavanja proizvodnje i drugo proces univerzalizacije kapital/društvenog odnosa.

U studiji »Politika i revolucija« detaljno se obrazlažu katastrofalne posljedice koje je imperijalizam producirao. Najteža je, po Lenjinovom mišljenju, pobjeda oportunizma (u formi socijašovinizma) nad radničkim pokretom u Evropi koji je omogućio »rascjep socijalizma«.

Pojavu oportunizma Lenjin je izložio oštroj kritičkoj analizi. Toj kritici posvećena je izuzetna pažnja u Međedovićevoj studiji u kojoj se kaže da je oportunizam, kao produkt razvoja kapitalizma odnosno imperijalizma, označio rascjep socijalističkog pokreta ili kako bi to Lenjin kazao rascjep proletarijata kao jednog stvarnog totaliteta.

Osavremenjavajući a time istovremeno i aktualizirajući Lenjinovu političku misao, autor teorijski dokazuje svoju konstataciju da je oportunizam kao izdaja socijalizma i kao zaštitnik interesa i stanovišta buržoazije zadržao svoju egzistenciju sve do najnovijeg vremena kao ideološki pravac, a istodobno i kao sloj radničke aristokratije, odnosno radničke birokratije unutar socijaldemokratskih stranaka. U raznim historijskim situacijama on je imao i različitu snagu. To je predstavljalo i predstavlja realnu smetnju i ograničenje za revolucionarnu djelatnost klase proletarijata i njegovih klasnih organizacija (naved. djelo, str. 70).

Mora se stalno imati na umu da je Lenjin naglašavao kako egzistencija oportunizma neposredno utiče na realizaciju klasnog političkog programa proletarijata. Oportunizam je prema tome ne samo unutarnja stvar partije nego i čitave klase.

Ne samo na planu revolucionarne politike, prakse nego i na planu marksističke misli oportunizam je imao izrazito negativne konsekvence, tim prije što je negirao klasnu borbu u ime »odbrane otadžbine«. To se ispoljilo kroz dvije bitne slabosti: prvo kroz čisti subjektivizam koji polazi od vlastitih želja i svoje misli proglašava jedino istinitim i drugo kroz negaciju marksistički zasnovane dijalektike.

Interpretirajući temeljne aspekte Lenjinove kritke oportunizma, dr Šefko Međedović ističe pored ostalog i vjerodostojnost teorijske kritike oportunizma koju su izvršili Roza Luksemburg i G. Lukač.

Sagledavajući glavne momente Lenjinove teorije socijalističke revolucije, autor studije »Politika i revolucija« poentira da je socijalistička revolucija svjetskog karaktera. To bitno svojstvo proizlazi iz njene same prirode, iz njenog povijesnog karaktera u kojem dominiraju dva fundamentalna svojstva: negacija privatne svojine i uspostavljanje diktature proletarijata i revolucionarna praksa klase proletarijata.

Iskazujući bitne karakteristike Lenjinove teorije socijalističke revolucije, dr Šefko Međedović

Digitized by Google

mjerodavno govori da su svojstva socijalističke, kao svjetske revolucije, »povijesna bilā, koja na nivo cijelog svijeta izbijaju samo povijesno, samo dijalektički« (dr Šefko Međedović, naved. djelo, str. 88).

U ovoj studiji je dosta pažnje posvećeno pitanju proletarijata kao subjekta (objekta socijalističke revolucije u Lenjinovoj političkoj teoriji. Izvodi se zaključak da je poenta Lenjinove političke misli na stvarnoj historijskoj ulozi klase proletarijata za razvoj i dalju izgradnju socijalističkog društva ali ne njegove snage kao fizičke, radne snage. S tim u vezi dr Međedović zaključuje da proces transformacije klase proletarijata od radne snage kao robe do radne snage kao proizvodne snage za socijalističko društvo obuhvaća cijeli period proleterske (socijalističke) revolucije (dr Šefko Međedović, naved. djelo, str. 92—93).

Analizirajući Lenjinovo shvaćanje odnosa revolucije i države, dr Šefko Međedović nastoji osvijetliti jedno veoma važno pitanje: zašto Lenjin postavlja pitanje odnosa između države i revolucije kao par exellence revolucionarno pitanje? Nije li postavljanje ovog pitanja, u Marks—Engelsovoj kritici države, politike, vlasti kao društvenog odnosa hijerarhije i antagonističkog odnosa značilo Lenjinovu valorizaciju te kritike u cjelosti, odnosno nije li dosadašnja socijalistička i proleterska praksa doprinosila umanjivanju oštrine te kritike ili bolje reći značaja diferencijacije odnosa revolucija—država (Vidi dr Šefko Međedović, naved. djelo, str. 100).

Autor djela »Politika i revolucija« posve mjerodavno argumentira pogrešne konstatacije prisutne u jednom dijelu suvremene društvene misli po kojima je Lenjin, nasuprot Marksu pitanja vlasti, politike i države pretpostavio revoluciji proletarijata, te da je historijski hod socijalističke prakse zadobio poznate negativne momente — totalitarne političke vladavine i etatističke sadržaje društvene prakse socijalizma. Takve opservacije su zapravo teorijsko-politički nelegitimne i pogrešne. One su neposredno proistekle iz nehistorijskog i nedijalektičkog, parcijalnog i jednostranog pristupa cjelini Lenjinove misli. Nosioci takvih gledišta kao da ne priznaju da je Lenjin obnovio Marksovu i Engelsovu kritiku Hegelove filozofije države i prava i sa stajališta te kritike pokazao odnos marksizma i anarhizma, odnosno slabosti ovog drugog načina mišljenja.

Posljednja glava ovog rada posvećena je suštini diktature proletarijata kao novom obliku klasne borbe, odnosno rušenju buržoaske i stvaranju proleterske demokratije, diktaturi proletarijata i sovjetskog tipa vlasti, itd.

Muslija Muhović

Dr Ivan Cvitković: Ko je bio Alojzije Stepinac

(»Oslobođenje«, Sarajevo, 1986)

Zvanično rukovodstvo Katoličke crkve u posljednje vrijeme želi Stepinca da prikaže kao »dosljednog sljedbenika Evanđelja«, F. Kuharić kao najvećeg sina kojega je rodila Hrvatska i kome su procesi bili montirani, a dio episkopata Katoličke crkve u Jugoslaviji, pak, pokreće pitanje Stepinčeve rehabilitacije. »Glas koncila« dotle veli da Stepinac nikada nije surađivao sa ustašama, te da će on, sugerira se, jednoga dana biti svetac. To je, zapravo, samo dio »argumentacije« kojom se kani ovoga poznatog, ne samo crkvenog velikodostojnika za vrijeme NDH proglasiti nevinim, štaviše, uzornim Hrvatom, humanistom, pa, eto, gotovo i svecem. Pomenuti izvori, sem toga, neupućenoj omladini i pu-

Digitized by Google

čanstvu, sa svojih propovijedaonica, preko štampe i na druge načine serviraju i druge »istine«, zalažući se za koncept »Stepinčeve crkve« danas.

Dr Ivan Cvitković ovom (inače, svojom devetom) knjigom želi da kaže pravu istinu o Alojziju Stepincu, istinu koju potvrđuju dokumenti koje je iza sebe ostavio Stepinac i mnogi drugi autori, među kojima i veći broj njegovih tadašnjih bliskih suradnika i prijatelja. Tu su, naravno, i vatikanski dokumenti, sačuvani spisi, uredbe i drugi akti koje je iza sebe ostavila vlada i druge instance NDH. Cvitkoviću, naravno, nije stalo da opisuje Stepinčevu nadbiskupsku aktivnost u užem smislu, to jest njegovo bavljenje crkvenim stvarima, već prije svega želi da predoči, jezikom najboljih svjedoka: dokumenata, istinu o Stepinčevu političkom ponašanju u vrijeme drugog svjetskog rata i neposredno nakon toga.

Nakon uvodnoga poglavlja, na tragu kojega smo i počeli ovaj osvrt, autor prikazuje antikomunistički stav katoličke crkve za vrijeme pontifikata Pija XI i Pija XII, zatim Stepinčev životni put i njegov antikomunizam. Najviše prostora u knjizi posvećeno je Stepinčevoj političkoj aktivnosti u vrijeme drugog svjetskog rata. Šesto poglavlje bavi se Stepinčevim sukobom sa novom stvarnošću, dok se u sedmom odjeljku problematizira koncept »Stepinčeve crkve« u savremenim uslovima.

U vrijeme Stepinčeva školovavanja i svećenikovanja, piše Cvitković, kler je svoj stav prema komunizmu zasnivao na stavovima papa, koji su, pak, radikalno osuđivali komunizam. Za pape i Svetu stolicu, u to vrijeme, socijalizam i komunizam su: »smrtonosne zaraze«, »zablude«, »nakaze«, sistem »koji ruši dostojanstvo čovjeka, porodice, sigurnosti društva, a iznad svega ruši vjeru«, itd., itd. Svoju anatemu komunizma sam Stepinac zasnivao je na tim stavovima. Nakon II svjetskog rata Vatikan je pokušao da regulira odnos sa socijalističkim zemljama, ali je Pio XII i dalje podsticao borbeni antikomunizam. Stepinac ima identično stanovište.

No, već 1934. godine, povodom svoga boravka kod Kralja, Stepinac u svoj Dnevnik zapisuje: »Da je veća sloboda i dovoljno radnika (katoličkih svećenika — I. C.) Srbija bi za dvadeset godina bila katolička.« Cvitković pokazuje da se Stepinčev antikomunizam, kako neki klerikalci pokušavaju dokazati, ne može objasniti navodno »nasrtljivim ateizmom« i uništenjem kršćanske kulture u Rusiji, nego da je on mnogo dublji i da su mu korijeni u papskoj osudi komunizma koja je objelodanjena prije Oktobra (1917). Stepinac smatra da se jedino Katolička crkva može uhvatiti ukoštac sa komunizmom, piše o »krvožednom boljševizmu«, o komunizmu kao »kazni Božjoj«, kao »rušilačkoj kugi«, »đavolskom biču«. I čitavo vrijeme drugog svjetskog rata u Stepinčevim istupima i zabilješkama dominira antikomunizam. »Kako se bližio kraj rata, piše Cvitković, Stepinac je, izgleda, bivao sve oštriji u svom antikomunizmu.« U ovome odjeljku autor pokazuje ponašanje same Katoličke crkve prema komunizmu, stav političkih i drugih struktura NDH prema toj ideji i pokretu, uz mnoštvo, kao i u svim drugim dijelovima knjige, izvora, svjedočanstava, dokumenata (jugoslovenskih, italijanskih, francuskih, njemačkih itd.).

Katolički tisak i organizacije već od 1519. godine nastoje opravdati »počast« koju im je podario papa Leon X, prema kojoj su Hrvati »antemurale Christianitatis« (predziđe kršćanstva), što je, da uzgred primjetimo, često predmet Krležine ironizacije u njegovim dramama, romanima i svekolikoj publicistici i esejistici. Sama Katolička crkva učestvovala je u stvaranju NDH, dok je Stepinac kao glava te crkve vodio u savezništvo sa ustaštvom, nadajući se da će se tako lakše obračunati sa pravoslavljem i komunizmom. Sam ustaški pokret, nastavlja Cvitković, računao je na pomoć crkve u ostvarivanju svojih cilje-

Digitized by Google

va, pa i onih za koje crkva nije pokazivala mnogo naklonosti. Zbog toga je povremeno dolazilo i do nesporazuma između vlasti i vrhova crkve, na što klerikalci ukazuju kad žele »skinuti« istorijsku odgovornost crkve i Stepinca za nacionalnu izdaju.

Suradnju dijela katoličkog klera i Stepinca sa ustaškim pokretom autor pomno prati na preko sto pedeset stranica. Zabilježeni su Stepinčevi »susreti« sa Milom Budakom, Pavelićem, Slavkom Kvaternikom i drugim ideolozima i vođama ustaštva i NDH, sa predstavnicima njemačkog i italijanskog fašizma. Stepinčev odnos prema NDH koja je proglašena 10. aprila 1941. godine možda ponajbolje ilustriraju rečenice iz Dnevnika: »Veliki četvrtak. Današnji dan je prekretnica u životu hrvatskog naroda...« U Stepinčevu Dnevniku stoji i to kako je »preporučio najtoplije da do uspostave odnosno priznanja de facto Države Hrvatske sa strane Svete stolice dođe što prije«, dok 28. aprila on okružnicom poziva svećenstvo na »uzvišeni rad oko čuvanja i unapređenja NDH« (Cvitković daje cjelokupni tekst te okružnice). Početkom juna 1941. odlazi inkognito u Rim da bi se uspostavili odnosi sa NDH. U tu svrhu Stepinac šalje i svoje izaslanike. Itd., itd.

Autorova istraživanja pokazuju da se Stepinac 1941. godine nije protivio stvaranju ustaških logora smrti nego se borio da se svećenicima odobri ulazak u logore i vršenje obreda za one koji to žele. U vezi sa nekim izjavama prema kojima se Stepinac zalagao za one koji su bili u tim logorima, Cvitković analizom dokumenata pokazuje da se on početkom 1941. zalagao i za Jevreje, međutim, samo za one koji su prešli u katolike. Stepinac se prihvatio dužnosti vrhovnog vojnog kapelana Pavelićeve vojske što je uticalo da mnogi svećenici svoju odoru zamijene ustaškom i da pravoslavne prisilno prevode na katoličanstvo. Stepinac kao nadbiskup, piše Cvitković, nije ništa učinio da zaustavi progone i zlodjela nad Srbima, Jevrejima, Ciganima i antifašistima. Njegove izjave podrške Paveliću, naprotiv, još su više podsticale ustašku aktivnost među svećenstvom. Sve ove teze autor zasniva na brojnim izvorima, a među njima je bezbroj od Stepinčevih suradnika i prijatelja.

Stepinac i Katolička crkva zauzimaju posve negativan stav prema novoj socijalističkoj vlasti u Jugoslaviji. Usprkos opredjeljenja hrvatskog naroda i drugih naroda nove Jugoslavije za ravnopravnost, bratstvo i jedinstvo i socijalističku izgradnju, Stepinac drži »političke mise« u kojima se zauzima za rušenje socijalističke vlasti. On se protivi Zakonu o agrarnoj reformi, u kojem cilju upućuje nekoliko pisama Titu, Predsjedništvu AVNOJ-a i drugim instancama. U nastavku izlaganja autor prikazuje Stepinčevo ponašanje pedesetih godina, njegovo hapšenje, suđenje, kasnije djelovanje do 1960. kada je umro. Ovdje, čini nam se, valja citirati Titove riječi, navedene u završnom pasusu poglavlja: »Za vrijeme rata u Hrvatskoj je prekrštavao pravoslavne u katoličku vjeru. Sarađivao je s Nijemcima i ustašama. Bio je otvoreni neprijatelj nas i naših naroda. I morali smo da ga hapsimo i osudimo na šesnaest godina. Docnije i nije bio u zatvoru, već je upućen u svoje selo gdje je imao crkvu i mogućnost da se moli. Tu je umro od leukemije. Vrlo je rđavo da se od ovakvog čovjeka pravi svetac.«

O političkim i nacionalnim zločinima Stepinca Jugoslavija je predala Svetoj stolici knjigu sa dokaznim materijalom, na što nikada nije stigao odgovor, dok nacionalisti i klerikalci nanovo pokušavaju rehabilitirati Stepinca i prikazati ga »svecem«, »nevinim« i sl. No, i pored toga, nakon svršetka rata nova socijalistička Jugoslavija uložila je velike napore da se izgrade novi odnosi između Države i Crkve. Tu dobru volju, međutim, nisu prihvatili zagovornici »Stepinčeve crkve«, koji neće da prihvate da se crkva može uspješno razvijati i u socijalističkom društvu, koji socijalističku misao

Digitized by Google

i praksu proglašavaju »lažnom« ideologijom koja će nestati, dok će crkva ostati za sva vremena, koji su protiv angažovanja vjernika i svećenika u Socijalističkom savezu, odnosno u izgradnji socijalističkog samoupravljanja, koji identifikuju religiju i naciju (i pored toga što je učenje crkve uglavnom bilo anacionalno i orijentirano prema tuđinu). Autor upozorava da među katoličkim autorima postoji i progresivna struja koja razlikuje naciju i religiju (Tomislav Šagi Bunić i drugi), katolicizam i hrvatstvo. Znatan dio završnog poglavlja knjige posvećen je razmatranjima odnosa Crkve spram hrvatstva i Vatikana, odnosima Austro-Ugarske prema hrvatstvu, zapravo religije i nacije općenito u našim prostorima. Pristalice i zagovornici »Stepinčeve crkve« obnavljaju koncepciju arhaičnog jezika i pokušavaju da izazovu jezičku netoleranciju, da osiromaše moderni izraz, nude klerikalnu interpretaciju nacionalne povijesti, poistovjećujući historiju sa kršćanstvom. Možda je ponajbolje ove retke završiti autorovim rečima — da će ova knjiga biti od koristi i advocatusu diabolisu.

Stjepan T. Šimlć

John Naisbitt: Megatrendovi — deset novih smjerova razvoja koji mijenjaju naš zivot

(»Globus«, Zagreb, 1985)

Američki futurolog Džon Neizbit u ovom bestseleru prevedenom na 17 jezika i prodatom u više od pet miliona primeraka piše o novom američkom društvu koje se još nije sasvim razvilo, ali čije tragove nalazimo u postojećem društvu. Prestrukturiranje Amerike koje je u toku, smatra autor, uveliko menja privatni i društveni život njenih građana.

Za buduće, ali i za sadašnje ponašanje, zato je najvažnije precizno utvrđivanje pravaca promena. Upravo time se bavi Neizbit grupa za istraživanje, savetovanje i socijalno predviđanje, koja četiri puta godišnje objavljuje tzv. Trend izveštaje. Oni bi trebalo da posluže pri donošenju životnih odluka: šta studirati, kakav posao odabrati, gde živeti, gde uložiti novac, da li osnovati sopstveno preduzeće, priključiti se sindikatu i slično.

Neizbitova strateška razmišljanja na popularan način, ako možemo da ih tako nazovemo, teže sintezi u doba analize: »U svetu u kojem se zbivanja i ideje analiziraju do besvesti, u kojem složenost raste kvantnim skokovima i u kojem je buka informacija toliko snažna da moramo urlati kako bismo je nadglasali, čeznemo za strukturom. Uz pomoć jednostavnog strukturnog okvira svet počinje da dobija smisao.«

Strukturni okvir koji se nudi u ovoj knjizi su megatrendovi ili opšti obrisi koji će definisati novo društvo. Svako od deset poglavlja knjige razmatra jedno od tih presudnih preoblikovanja. Prvo, mada još mislimo da živimo u industrijskom društvu, prešli smo zapravo na privredu koja se zasniva na stvaranju i raspodeli informacija, tvrdi autor. Drugo, razvoj teče u dva smera — u smeru visoke tehnologije i emotivnog proživanja (High tech/high touch) — pri tom se svaka nova tehnologija združuje sa kompenzacijskim reagovanjem ljudi. Treće, Amerikanci više ne mogu sebi priuštiti poslovanje u okvirima izdvojenog, samodovoljnog nacionalnog privrednog sistema; moraju priznati da su deo globalne privrede. Uporedo sa bavljenjem novim poslovima prestaju da misle da SAD jesu i moraju ostati vodeća industrijska zemlja sveta.

Četvrto, od društva vođenog kratkoročnim interesima i uspesima Amerika se pretvara u društvo koje daje prednost bavljenju stvarima u mnogo dužem vreme-

Digitized by Google

nu. Peto, u gradovima i saveznim državama, u malim organizacijama i odeljenjima ponovo se otkriva sposobnost inovatorskog delovanja i postizanja rezultata — odozdo naviše. Šesto, pomoć institucija zamenjuje se većim pouzdanjem u sebe. Sedmo, građani SAD otkrivaju da su u eri vrlo brze raspodele informacija okviri predstavničke demokratije zastareli. Osmo, oni postaju nezavisni u odnosu na hijerarhijske strukture i daju prednost neformalnim komunikacijama. Deveto, sve više Amerikanaca živi na jugu i zapadu, odnosno napušta stare industrijske gradove severa. Deseto, od ili-ili društva ograničenog raspona ličnog izbora, Amerika naglo prerasta u nesputano društvo višestrukih mogućnosti biranja.

Neobičan je način na koji Neizbit identifikuje megatrendove. Ubeđen da »trendovi nastaju odozdo naviše, a pomodne novotarije odozgo naniže«, on i njegova grupa podvrgavaju stalnoj analizi sadržaja oko šest hiljada američkih lokalnih novina. Podaci iz ove knjige, recimo, temelje se na proučavanju oko dva miliona novinskih članaka, objavljenih od 1970. do 1982. godine.

Zadržimo se detaljnije na ključnoj Neizbitovoj argumentaciji: o prelasku industrijskog društva ka informacijskom. Autor smatra 1956. godinu početkom informacijskog društva. Tada su, u vreme najveće američke industrijske moći, »bele kragne« u tehničkim, upravnim i administrativnim službama po prvi put postali brojniji od »plavih kragni«. Više ljudi je, znači, radilo s informacijama nego u proizvodnji materijalnih dobara. Sledeće, 1957. godine, Sovjetski Savez je lansirao Sputnjik, čiji značaj nije u tome što je označio početak svemirskog doba nego što je najavio epohu globalnog komuniciranja posredstvom satelita. Sateliti su pretvorili Zemlju u ono što je Maršal Meklaun nazvao »globalnim selom«. Umesto da nas usmeri na svemir, kaže Neizbit, doba satelita usmerilo nas je na Zemlju, na nas same.

Mnogo činjenica govori u prilog megatrenda o kojem je reč. Ubedljivi su podaci o izmenama broja zaposlenih u određenim »klasičnim« i novim sferama delatnosti. Tako je, na primer, godine 1950. samo 17 odsto zaposlenih obavljalo informacijske poslove, a danas takve poslove obavlja više od 60 odsto zaposlenih. Proizvodnim poslovima bavi se tek 15 odsto američke radne snage, a na univerzitetima radi više ljudi nego u poljoprivredi ove zemlje.

Posmatrajući promene u ekonomiji, Neizbit dalje dokazuje da dok je u industrijskom društvu strateški izvor prihoda kapital, u novom društvu, u čijem uobličavanju učestvujemo, strateški izvor bogatstva su — informacije. Ekonomist Edvard Denison je proučavajući glavne činioce američkog privrednog rasta od 1948. do 1973. godine zaključio da su dve trećine privrednog rasta posledica veće osposobljenosti i obrazovanosti radne snage, kao i većeg znanja dostupnog radnicima.

Njegov kolega Dejvid Birs ustanovio je da od 19 miliona novih radnih mesta stvorenih u SAD sedamdesetih godina samo 5 odsto otpada na neposrednu proizvodnju, a na celokupni sektor proizvodnje samo 11 odsto. Zbog toga Neizbit piše da bi Marksovu radnu teoriju vrednosti, nastalu na početku industrijskog načina privređivanja, trebalo zameniti novom teorijom o vrednosti znanja. U pravu je kad kaže da su informacije ekonomska činjenica, jer njihova proizvodnja ima cenu i — što je još važnije — ljudi su spremni da ih plate. Sve što su ljudi spremni da plate ima neku vrednost. To važi i za znanje koje »za razliku od ostalih sila u svemiru ne podleže zakonu očuvanja energije: može se stvoriti, može se uništiti i, što je najvažnije, sinergično je — to jest, celina je, po pravilu, veća od delova.«

U petoj glavi knjige autor objašnjava megatrend »od centralizacije prema decentralizaciji«. Centralizovane strukture raspadaju se širom Amerike, dokazuje on.

Digitized by Google

No, društvo se ne raspada; ono se sada više gradi — odozdo naviše.

Porast decentralizacije upravo je proporcionalan slabljenju klasične industrije i načina života koji je ona uslovljavala. Američka industrijska mašinerija bila je, verovatno, najsnažnija centralizujuća sila u istoriji. Mehaničko reprodukovanje industrijskog društva zahtevalo je enormnu centralizaciju rada, sirovina, kapitala, fabrika. Masovna industrijalizacija bila je organizovana na načelima »ekonomije razmera«, to jest, što se više proizvodi na jednom mestu i na isti način, to će jeftiniji biti svaki pojedinačni proizvod.

Informacijsko društvo je — kao i poljoprivredno koje je prethodilo industrijskom — decentralizovano. Efekte ovog društva u politici, privredi, kulturi, svakodnevnom životu Neizbit, naravno, pomno beleži. Više nije važno ko je predsednik SAD, piše on, jer je stvarna politička moć prešla sa Kongresa i predsednika na savezne države, gradove, naselja, susedstva. I dok broj birača na izborima za predsednika SAD stalno opada (1952. godine na izbore je izašlo 62 odsto birača; 1980 — 53 odsto), raste broj ljudi koji glasaju za lokalne inicijative ili referendume (u nekim područjima poslednjih godina iznosio je čak 75—80 odsto).

Savezne američke države danas su — kako se kaže u jednom državnom izveštaju — »strukturalno i proceduralno snažnije, pouzdanije, samosvojne i imaju veću ulogu u odnosima među organima uprave«. One su unapredile svoje poreske sisteme i modernizovale zakonodavstvo i izvršne organe. U organe uprave biraju se sve sposobniji zastupnici koji imaju više smisla za odnose sa javnošću.

Jedno upoređenje federacije i država u oblasti zakonodavstva dobro opisuje pomeranje moći i centara donošenja odluka. Kongres Sjedinjenih Američkih Država je u toku 70-ih godina doneo 3359 zakona, a samo država Njujork — 9780. Zakonodavni organi svih pedeset država su, u istom periodu, usvojili čak 250000 zakona.

Nadležnost država širi se od odabiranja i podsticanja ekonomskog preduzetništva do školstva, kulture i udovoljavanja zahtevima koji potiču od življenja na istom mestu. Ipak, možda je najočitiji oblik celog trenda decentralizacije — upravo decentralizacija ljudskih naseobina. U toku je veliki egzodus iz megalopolisa u manje gradove i ruralna područja. U ovim novim pribežištima stanovništvo je prošle decenije raslo 15,5 odsto brže nego u velikim gradovima. Metropolitanska područja su u isto vreme zabeležila čak apsolutno smanjenje broja radnih mesta, dok je u manjim gradovima i ruralnim područjima otvoreno oko 750000 novih radnih mesta u proizvodnji i još 3,5 miliona novih »uslužnih« (čitaj: informatičkih) radnih mesta.

O većem vođenju računa o zahtevima »odozdo« (ali i o prirodi samog sistema) govori i ovaj nepotpuni spisak novonastalih ili reaktiviranih organizacija koje štite ili neformalno zastupaju interese ruralnih područja: Kongresno veće ruralnih područja, Nacionalno udruženje okruga, Koalicija ruralnih područja, Grupa za proučavanje malih gradova, Institut za male gradove itd.

Zadržimo se još na megatrendu sticanja nezavisnosti u odnosu na hijerarhijske strukture i davanje prednosti neformalnim komunikacijama, jer on može da bude poučan i za druga društva, osim američkog. Hijerarhije nisu uspele da reše mnoge probleme — a stvorile su i mnoge nove — pa su ljudi, piše Neizbit, počeli da komuniciraju izvan dotadašnjih struktura. Tako su nastale »mreže« (network), kao procesi neformalne horizontalne razmene ideja, informacija i znanja u svim oblastima u kojima postoje zajednički interesi, od novih tehnologija i protivljenja upotrebi određenih lekova, do obezbeđivanja žena za čuvanje dece itd.

Glavna odlika strukture mreže je to što je svaki pojedinac u sre-

Digitized by Google

dištu mreže. Mreže nisu egalitarne zato što su svi članovi ravnopravni. Upravo suprotno: mreže obuhvataju ljude svih slojeva zato što su dijagonalne i trodimenzionalne. Svaki član mreže tretira druge članove kao sebi ravne, jer je važna informacija, veliki izjednačitelj.

Uz to, u društvu tako visokog stepena otuđenosti kao što je američko, mreže zadovoljavaju potrebu za pripadanjem i solidarnošću, upravo u vreme kad slabi snaga tradicionalnih mreža kao što su porodica ili crkva.

Neizbit navodi i primere iz kojih se vidi da čak i velike korporacije — poslednja utvrđenja hijerarhijske strukture — zaključuju da hijerarhijski poredak, nekad tako delotvoran, više ne daje velike proizvodne rezultate, između ostalog i zato što mu nedostaje horizontalna povezanost. Preduzeća se prestrukturiraju u sve manje organizacione jedinice koje će biti više preduzetničke i participativne prirode.

Neizbit piše lako i zanimljivo, sa puno primera i naglašenih zaključaka koji bi, uveličani, mogli da ukrašavaju zidove kancelarija njegove bogate klijentele i da usmeravaju njihov svakodnevni rad. Ovo nije nauka, što ni autor ne tvrdi, pa razloga za nesporazume nema.

Jedino što stvarno smeta jeste često neobrazloženi tehnološki »optimizam bez granica«, jednak onom u knjigama Alvina Toflera, na koga se Neizbit sa uspehom ugleda. U ružičastu budućnost teško je poverovati ako se namerno ostaje daltonista za neke tamnije boje sadašnjosti.

Jovan Teokarević

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

28

CENA 600.— DIN.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 08146 7535

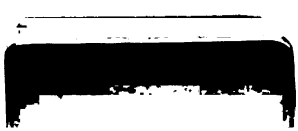

Digitized by Google